

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Doğuş ŞEKER

ORGENERAL İZZEDDİN ÇALIŞLAR'IN HAYATI VE FAALİYETLERİ
(1882-1951)

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Doğuş ŞEKER

ORGENERAL İZZEDDİN ÇALIŞLAR'IN HAYATI VE FAALİYETLERİ
(1882-1951)

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Güçlü

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Doğuş ŞEKER'in bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Salih TUNÇ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ (İmza)

Üye : Prof. Dr. Mehmet AK (İmza)

Tez Başlığı: Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Hayatı ve Faaliyetleri (1882-1951)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 13/07/2021

Mezuniyet Tarihi : 05/08/2021

(İmza)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Orgeneral İzzeddin Çalışlar’ın Hayatı ve Faaliyetleri (1882-1951)’’ adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Doğuş ŞEKER

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Doğuş ŞEKER
Öğrenci Numarası	20185206006
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ
Tez Başlığı	Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Hayatı ve Faaliyetleri (1882-1951)
Turnitin Ödev Numarası	1624228488

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 301 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 26/07/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç %7

alıntılar dahil % 8'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımcı yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

02/08/2021

(imzası)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ÖZET	x
SUMMARY	xiii
ÖNSÖZ	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ERKAN-I HARBİYE MEKTEBİ MEZUNİYETİNDEN

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNE KADAR İZZEDDİN BEY

1.1. Üçüncü Ordu’da Göreve Başlaması ve Faaliyetleri	8
1.1.1. Üçüncü Ordu’nun Geçmişi ve Siyasetle İlişkisi.....	8
1.1.2. Üçüncü Ordu’ya Tayini ve Kolağası Mustafa Kemal Bey ile Birlikte Çalışması.....	10
1.1.3. Hareket Ordusu’nda Vazifelendirilmesi	14
1.1.4. Kolağası İzzeddin Bey’in Gözünden 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu.....	17
1.1.5. Erkan-ı Harbiye Seyahati, Arnavutluk Tedib Harekâtlarında ve Ara Dönemlerde Aldığı Görevler.....	22
1.2. Birinci Balkan Harbi Sırasındaki Faaliyetleri	27
1.2.1. Birinci Balkan Harbi Öncesi Genel Durum ve Balkan Devletlerinin İttifakı	27
1.2.2. Seferberlik Sürecindeki Faaliyetleri ve Osmanlı Ordusu’nun Durumu	29
1.2.3. Harbin Başlaması ve Beşinci Kolordu’daki Faaliyetleri	33
1.2.3.1. Komanova Meydan Muharebesi.....	35
1.2.3.2. Pirlepe Muharebesi	42
1.2.3.3. Manastır Muharebesi	46
1.2.3.4. Osmanlı Kuvvetlerinin Arnavutluk’a Çekilmesi ve Mağlubiyeti.....	50
1.2.4. Arnavutluk’tan Tahliyesi ve İstanbul’a Gelmesi.....	54

1.3. İkinci Balkan Harbi Sırasında ve Sonrasındaki Faaliyetleri.....	56
1.4. Birinci Dünya Harbi Sırasında Faaliyetleri	60
1.4.1. Çanakkale Cephesi'nin Açılması ve 19. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisliğine Tayini.....	62
1.4.1.1. Tarafların Kara Savaşlarına Hazırlık Süreci ve Binbaşı İzzeddin Bey	67
1.4.1.2. Kara Savaşlarının Birinci Safhası ve Arıburnu Cephesi'ndeki Faaliyetleri	71
1.4.1.3. Osmanlı Ordusu'nun Karşı Taarruzları ve Bu Dönemdeki Faaliyetleri.....	77
1.4.1.4. Kara Savaşlarının İkinci Safhasındaki Faaliyetleri	86
1.4.1.5. Çanakkale Cephesi'nin Kapanması, Binbaşı İzzeddin Bey'in İzne Çıkması ve Sonrasındaki Gelişmeler.....	102
1.4.2. Kafkasya Cephesi'ndeki Faaliyetleri.....	111
1.4.2.1. 16. Kolordu Erkan-ı Harp Reisliği'ne Tayini ve Kolordu'nun Kafkasya Cephesi'nde Görevlendirilmesi	111
1.4.2.2. 16. Kolordu'nun Hazırlıkları ve Çapakçur (Bingöl) Muharebeleri	116
1.4.2.3. Kaymakam Rütbesine Terfii ve İkinci Ordu Erkan-ı Harp Reisliği'ne Tayini	125
1.4.2.4. İzne Çıkması ve Avrupa Seyahati	138
1.4.3. Suriye-Filistin Cephesi'ndeki Faaliyetleri.....	145
1.4.4. Mondros Mütarekesi ve Karargah-ı Umumi'de Görevlendirilmesi	153
1.4.5. Milli Mücadele'ye Katılana Kadar İstanbul'daki Faaliyetleri ve Yaşanan Önemli Gelişmeler	156

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE İZZEDDİN BEY

2.1. Milli Mücadele'ye Katılması ve Garp Cephesi'nde Görevlendirilmesi.....	163
2.1.1. 23. Fırka Kumandanlığı'na Tayini ve Uşak Muharebesi	166
2.1.2. 61. Fırka Kumandanlığı'na Tayini ve Bu Görevle Katıldığı Muharebeler	173
2.1.2.1. Gediz Taarruzu ve Derbent Muharebeleri	176
2.1.2.2. Çerkez Ethem İsyanı ve Kuva-yı Seyyare'ye Tedip Harekatı Düzenlenmesi.....	182

2.1.3. İkinci İnönü Muharebesi.....	211
2.1.4. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri.....	221
2.1.5. Sakarya Meydan Muharebesi	233
2.1.5.1. Muharebeye Kadar Yaşanan Gelişmeler ve Hazırlıklar	233
2.1.5.2. Yunan Ordusu'nun Taarruzu	235
2.1.5.3. Türk Ordusu'nun Karşı Taarruza Geçmesi	244
2.1.5.4. Birinci Kolordu Kumandanlığı'na Tayini ve Takip Harekatının Başlatılması.....	248
2.1.6. Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi	252
2.1.6.1. Büyük Taarruz'a Kadar Yaşanan Gelişmeler.....	252
2.1.6.2. Miriliva Ali İhsan Paşa ile Yaşadığı Sorunlar	256
2.1.6.3. Taarruz Kararının Alınması ve Miralay İzzeddin Bey'in Hazırlıkları	262
2.1.6.4. Büyük Taarruz'un Başlaması	269
2.1.6.5. Başkumandanlık (Dumlupınar) Meydan Muharebesi	274
2.1.6.6. Çalışlar Muharebeleri ve Birinci Kolordu'nun Uşak'ı Kurtarması	277
2.1.6.7. Birinci Kolordu'nun İzmir'e Doğru İlerlemesi	281
2.1.7. İzmir Askeri Valiliği'ne Atanması, Birinci Kolordu'nun İzmir'e Girmesi ve Sonrasındaki Gelişmeler.....	284

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE İZZEDDİN (ÇALIŞLAR) PAŞA

3.1. Cumhuriyetin İlanına Kadar Yaşanan Gelişmeler ve İzzeddin Paşa'nın Faaliyetleri	291
3.1.1. Mudanya Mütarekesi'nin Uygulanması, Lozan Konferansı ve İç Politikadaki Gelişmeler	291
3.1.2. TBMM İkinci Dönem Aydın Mebusu Seçilmesi	294
3.1.3. Türk Ordusu'nda Yapılan Düzenlemeler	297
3.1.4. Cumhuriyetin İlan Edilmesi	298
3.1.5. İzmir Harp Oyunlarına Katılması	299

3.2. Paşalar Olayı ve Mebusluktan İstifası	302
3.3. Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne Atanması ve Bu Görev Sırasındaki Faaliyetleri.....	307
3.3.1. Üçüncü Ordu Müfettişliği'nde Değişikliği Hazırlayan Olaylar	307
3.3.1.1. Şeyh Sait İsyanı	307
3.3.1.2. Mirliva İzzeddin Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliğine Tayini.....	311
3.3.2. İzzeddin Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği Döneminde Doğuda Çıkan İsyanlar	312
3.3.3. Bursa Manevralarına Katılması	319
3.3.4. SSCB ile İlişkiler ve İzzeddin Paşa'nın Odessa'ya Gönderilmesi	320
3.4. Dili Sadeleştirme Çalışmaları ve İzzeddin Paşa'nın ‘‘Çalışlar’’ Soyadını Alması	323
3.5. İkinci Ordu Müfettişliği'ne Atanması ve Bu Görev Sırasındaki Faaliyetleri.....	325
3.5.1. Katıldığı Teftiş ve Manevralar	326
3.5.1.1. Ege Teftişi ve İran Şahı'nın Ziyareti Nedeniyle Yapılan Teftişler	328
3.5.1.2. Trakya Manevraları	330
3.5.1.3. İzmir Ordu Manevraları.....	332
3.5.1.4. Ege Manevraları	333
3.5.1.5. Doğu Manevraları.....	339
3.5.1.6. Gaziantep Manevraları ve Hatay Meselesi.....	340
3.5.2. Resmi Yurt Dışı Seyahatleri	342
3.5.3. Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatı	344
3.5.4. Çanakkale Teftişleri.....	346
3.6. Emekliliğe Ayrılması.....	347
3.7. Yugoslavya ve Fransa Seyahati	348
3.8. Siyasete Dönüşü	356
3.8.1. Altıncı Dönem Muğla Milletvekilliği (1940-1943).....	356
3.8.2. Yedinci Dönem Muğla Milletvekilliği (1943-1946)	361
3.8.3. Sekizinci Dönem Balıkesir Milletvekilliği (1947-1950).....	367

3.8.4. Yeni Seçim Kanunu ve Meclis'in Seçimlere Gitmesi	382
3.9. Özel Hayatı ve Vefatı	384
SONUÇ	390
KAYNAKÇA.....	398
EKLER	410
EK 1- Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Askerlik Safahatı.....	410
EK 2- Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Askerlik Künyesi	411
EK 3- Kolağası Mustafa Kemal Bey'in Not Defterleri Arasında Bulunan, Kolağası İzzeddin Bey'in Erkan-ı Harbiye Reisleri Arasında Yer Aldığı Hareket Ordusu'na Bağlı Olan Mürettep Fırka'nın Nizam-ı Harbi.....	412
EK 4- Beşinci Ordu Kumandanlığı Tarafından Tebliğ Edilen Nakliyat Hakkında Anafartalar Grubu Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey'in Yazdığı 13 Teşrin-i Evvel 1331 (Miladi 26 Ekim 1915) Tarihli Bilgilendirme Yazısı	413
EK 5- Birinci Dünya Harbi'nin Sona Ermesinden Sonra İstanbul'da Karargah-ı Umumi Erkan-ı Harbiyesi'ne Tayin Edildiğini Bildiren 7 Teşrin-i Sani 1334 (7 Kasım 1918) Tarihli Yazı	414
EK 6- Garp Cephesi Kumandanı Mirliva Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Cephe'de Yapılan Düzenlemeleri ve Millî Mücadele'ye Katılan Kaymakam İzzeddin Bey'in 20. Kolordu Kumandan Vekilliği'ne Tayin Edildiğini Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Bildiren 14 Temmuz 1336 (1920) Tarihli Yazısı.....	415
EK 7- Kaymakam İzzeddin Bey'in 20. Kolordu'nun Kumandan Vekilliği'ni Devraldığını Bildirdiği 14 Temmuz 1336 (1920) Tarihli Yazısı	416
EK 8- Kaymakam İzzeddin Bey'in Uşak Muharebesi Sırasında 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey'i Bilgilendirdiği 28 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Raporu	417
EK 9- Cenup Cephesi Kumandanı Mirliva Refet Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanlığı'na Gönderdiği, Miralay İzzeddin Bey ile 61. Fırka'nın Şecaatine Değindiği, Muharebelerde Gösterilen Kahramanlık ve Fedakârlıktan Ötörü Tebriklerini Bildirdiği 27 Kanun-ı Sani 1337 (27 Ocak 1921) Tarihli Yazısı.....	418
EK 10- İkinci İnönü Muharebesi'nde Gösterdiği Sadakat ve Şecaati Üzerine Aldığı Altın Liyakat Madalyası.....	419

- EK 11- Birinci Kolordu Kumandanı Mirliya İzzeddin Paşa'nın 9 Eylül 1922'de İzmir Askeri Valiliği'ne Tayin Edildiğinin Müdafaa-i Milliye ile Dahiliye Vekaletlerine Bildirildiği 13 Eylül 1338 (1922) Tarihli Yazı..... 420**
- EK 12- TBMM II. Dönem Aydın Mebusu Seçildiğine Dair Aydın'daki Seçim Kurulu Tarafından Hazırlanan 17 Temmuz 1339 (1923) Tarihli Seçim Mazbatası 421**
- EK 13- TBMM II. Dönem Aydın Mebusu Mirliya İzzeddin Paşa'nın 11 Ağustos 1339 (1923) Tarihinde Hazırlanan Mebus Kimliği 422**
- EK 14- TBMM II. Dönem Milletvekillerinin Fotoğraflarının Yer Aldığı, Aydın Mebusu Mirliya İzzeddin Paşa'nın Sol Üstten Dördüncü Sırada Bulunduğu, “Yeni Türkiye'nin İlk Sulh Meclisi” Başlıklı Yazı 423**
- EK 15- 30 Kanun-ı Sani 1340'ta (Ocak 1924) Yazdığı TBMM II. Dönem Tercüme-i Hal Varakası 424**
- EK 16- Mirliya İzzeddin Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne Tayin Edildiğine Dair Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İmzaladığı 20 Haziran 1341 (1925) Tarihli Kararname..... 425**
- EK 17- Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa'nın, Mirliya İzzeddin Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne Tayininin Gerçekleştiğini Başvekalet'e Bildirdiği Yazı-20 Haziran 1341 (1925)..... 426**
- EK 18- Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın Kızı Bedriye Hanım ile Eski Yemen Kolordu Kumandanı Tevfik Paşa'nın Oğlu Cevat Bey'in Düğünüyle İlgili Haber 427**
- EK 19- Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın Türkiye'yi Ziyaret Eden Sovyet Heyetini Uğurlamak Üzere Odessa'ya Gidişiyile İlgili Haber 428**
- EK 20- Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın İkinci Ordu Müfettişliği'ne Atandığına Dair Başvekalet Yüksek Makamına Sunulan 20 Kasım 1933 Tarihli Kararname..... 429**
- EK 21- Türkiye'yi Ziyaret Eden İran Şahı'nın Tetkikleri Sırasında Yanında Bulunan Türk Askeri Heyeti..... 430**
- EK 22- Yugoslavya Kralı'nın Ölümü Nedeniyle Belgrat'a Düzenlenen ve İkinci Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın da Katıldığı Resmi Ziyaretiyle İlgili Haber 431**
- EK 23- Ege Manevralarında Vazife Alacak Generallere ve Orgeneral İzzeddin Çalışlar'a Hediye Edilecek Olan Atatürk İmzalı Saatile İlgili Cenevre'de Bulunan Riyaseticumhur Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a Gönderilen 28 Eylül 1937 Tarihli Yazı..... 432**

EK 24- 1937’de İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar’ın Sevk ve İdaresinde Düzenlenen Ege Manevraları ile İlgili Haber	433
EK 25- Almanya’da Düzenlenecek Manevralara Katılacak Olan Türk Askeri Heyetiyle İlgili Haber	434
EK 26- Almanya’daki Manevralara Katılacak Olan İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar Riyasetindeki Türk Askeri Heyetinin İhtiyaçlarının Karşılmasına Dair Çıkarılan 6 Eylül 1938 Tarihli Kararname.....	435
EK 27- Reiscumhur İsmet İnönü’nün İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar’a Cevap Olarak Gönderdiği ve Yeni Yılına Tebrik Ettiği 2 Ocak 1940 Tarihli Yazı.....	436
EK 28- İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar’ın Emekliliğe Ayrıldığını Bildiren Haber	437
EK 29- Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar’ın da Dahil Olduğu Türk Matbuat Heyetinin Majino Ziyaretinden Dönüşüyle İlgili Haber	438
EK 30- TBMM VI. Dönem Muğla Milletvekilliği’ne Seçildiğine Dair Dahiliye Vekaleti Tarafından Başvekalet’e Sunulan 4 Mart 1940 Tarihli Yazı	439
EK 31- TBMM VI. Dönem Muğla Milletvekilliği’ne Seçilen Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar’ın Tercüme-i Hal Dosyası.....	440
EK 32- Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar’ın TBMM VII. Dönem Muğla Milletvekili Seçildiğine Dair 28 Şubat 1943’te Muğla Vilayeti Seçim Kurulu Tarafından Hazırlanan Seçim Mazbatası	441
EK 33- Emekli General İzzeddin Çalışlar’ın TBMM VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği’ne Seçildiğine Dair Balıkesir Vilayet Seçim Kurulu Tarafından 7 Nisan 1947’de Hazırlanan Seçim Mazbatası	442
EK 34- Emekli General İzzeddin Çalışlar’ın TBMM VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği’ne Seçildiğine Dair İçişleri Bakanlığı Tarafından 15 Nisan 1947 Tarihinde Başbakanlığa Sunulan Yazı.....	443
EK 35- TBMM VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği’ne Seçilen Emekli General İzzeddin Çalışlar’ın Tercüme-i Hal Dosyası.....	444
EK 36- Emekli Orgeneral ve Eski Milletvekili İzzeddin Çalışlar’ın Vefatını Duyuran Haber	445
EK 37- Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar’ın Vefatı Nedeniyle İnönü Ailesinin 21 Ağustos 1951 Tarihinde Çalışlar Ailesine Gönderdiği Taziye Telgrafı	446
EK 38- Resimler.....	447

ÖZGEÇMİŞ	447

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e.:** Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale
ATASE: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
BMM: Büyük Millet Meclisi
C: Cilt
CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.: Çeviren
DP: Demokrat Parti
D: Devre
Ed.: Editör
İTÜ: İstanbul Teknik Üniversitesi
Korg.: Korgeneral
MP: Millet Partisi
Mv.: Milletvekili
Org.: Orgeneral
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC: Türkiye Cumhuriyeti
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
yay. haz.: Yayına hazırlayan

ÖZET

İzzeddin (Çalışlar) Bey, 1882 yılında Yanya’da doğmuştur. Eğitimine Yanya’da başlamış, İstanbul’da devam etmiştir. Mühendishane İdadisi’ndeki eğitiminin ardından, 1 Eylül 1903’te Mühendishane-i Berri-i Hümayun’dan, 26 Eylül 1906’da ise Harp Akademisi’nden Topçu Sınıfı ikincisi olarak mezun olmuştur. Erkan-ı Harp (Kurmay) Yüzbaşı rütbesiyle askeri vazifesine 3. Ordu emrinde başlayan İzzeddin Bey, 1 Ekim 1906’da 17. Seyyar Jandarma Alayı 1. Tabur Kumandanlığı’na tayin edilmiştir. 7 Kasım 1908’de Kolağalığına (Kıdemli Yüzbaşı) yükseltilmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) Bey ile aralarındaki dostluk ve silah arkadaşlığı, 3. Ordu’daki günlerinde güçlenmiştir. 1909’da çıkan 31 Mart İsyanı’nı bastırmak üzere kurulan Hareket Ordusu’nda Birinci Mürettep Fırka (Tümen) Erkan-ı Harp Reisliği ile görevlendirilmiştir. İsyanın bastırılmasının ardından 3. Ordu’daki vazifesine devam etmiştir.

İzzeddin Bey’in katıldığı ilk savaş, Birinci Dünya Harbi’nin provası niteliğindeki Birinci Balkan Harbi olmuştur. Muharebeler sonucu Türk milleti için büyük öneme sahip olan Rumeli kaybedilmiştir. İzzeddin Bey, muharebelerde son ana kadar yer almıştır. Rumeli’de, savunmasında yer aldığı son kale, memleketi Yanya olmuştur. Savaşa son veren Londra Antlaşması’nın ardından ordu karargahıyla İstanbul’a dönmüştür. Erkan-ı Harp Reisi olarak farklı birliklerde yürüttüğü görevlerinin ardından 4 Mart 1913’te Erkan-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay) Üçüncü Şubesi’nde vazifelendirilmiştir. 12 Nisan 1914’te Binbaşılığa yükseltilmiş, 9 Ağustos 1914’te Edirne Kalesi Kumandanlığı Erkan-ı Harbiyesi’ne atanmıştır.

Balkan Harbi’nden kısa bir süre sonra Birinci Dünya Harbi başlamıştır. Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri safında dahil olduğu bu savaşta birçok cephede savaşmıştır. İzzeddin Bey, 11 Mart 1915’te 19. Fırka Kumandanı Kaymakam (Yarbay) Mustafa Kemal Bey’in talebiyle fırkanın Erkan-ı Harp Reisliği’ne atanmıştır. Böylece Birinci Dünya Harbi’nde ilk olarak Çanakkale Cephesi’ne katılmıştır. 16 Ağustos 1915’te Anafartalar Grubu’nun, 21 Şubat 1916’da ise 16. Kolordu’nun Erkan-ı Harp Reisliği’ne atanmıştır. 14 Eylül 1916’da Kaymakam rütbesine yükseltilmiştir. 16 Haziran 1917’de 2. Ordu Erkân-ı Harp Reisliği’ne, 5 Kasım 1918’de

Karargah-ı Umumi Erkan-ı Harbiyeliği'ne atanmıştır. Birinci Dünya Harbi sona erdikten sonra 25 Mayıs 1920'de Muamelat-ı Zatiye emrinde görev almıştır.

Birinci Dünya Harbi sonrası Anadolu, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının önderliğinde Milli Mücadele'yi başlatmıştır. İzzeddin Bey, 1 Temmuz 1920 tarihinde Mudanya'ya gelmiş ve Milli Mücadele'ye katılmıştır. 24 Temmuz 1920'de 20. Kolordu Kumandan Vekili olmuştur. Bu kolordunun lağvedilmesinden sonra 23. Fırka Kumandanlığı'na atanmış, bu vazife ile Uşak Muharebeleri'nde yer almıştır. 23 Eylül 1920 itibarıyla 61. Fırka Kumandanlığı'na atanmış, bu vazifesi sırasında Gediz, Kütahya ve İnönü Muharebeleri'ne önemli katkılar sağlamıştır. 10 Ocak 1921'de Miralaylığa (Albay) yükseltilmiştir. 4 Mayıs 1921'de 1. Grup Kumandanlığı'na atanan İzzeddin Bey, bu görev ile Kütahya-Eskişehir Savaşı ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde bulunmuştur. 15 Eylül 1921'de 1. Kolordu Kumandanlığı'na atanmış, bu vazife ile Büyük Taarruz'da yer almıştır. 31 Ağustos 1922'de Miralığa (Tuğgeneral) yükseltilerek Paşa olmuştur. Kolordusu ile 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmiştir. Aynı gün İzmir Askeri Valiliği'ne atanmıştır. 23 Temmuz 1923'te İzmir Askeri Mahkemesi üyesi olmuştur. 13 Ocak 1923'te yapılan genel seçimlerde Aydın'dan Mebus seçilmiştir. 31 Kasım 1924'te Mebusluktan istifa ederek sadece askeri vazifesine devam etmiştir. 20 Haziran 1925'te 3. Ordu Müfettişliği'ne atanmıştır. 30 Ağustos 1926'da Ferik-i Sani rütbesine (Korgeneral), 30 Ağustos 1930'da ise Ferik-i Evvel rütbesine (Orgeneral) yükseltilmiştir. 22 Kasım 1933'te 2. Ordu Müfettişliği'ne atanmıştır. Bu görevdeyken 20 Aralık 1939'da kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Askerlik hayatı boyunca pek çok madalya kazanmıştır.

İzzeddin Çalışlar, 3 Mart 1940'ta yapılan ara seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nden TBMM Altıncı Dönem Muğla Milletvekili seçilerek siyasete geri dönmüştür. 1943'te Yedinci Dönem için yine Muğla'dan, 1947'de Sekizinci Dönem için Balıkesir'den CHP Milletvekili seçilmiştir.

1950 Genel Seçimlerinde Erzurum'dan CHP Milletvekili adayı olarak gösterilen, ancak seçilemeyen İzzeddin Çalışlar, 20 Ağustos 1951'de İstanbul'da vefat etmiş, Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir. Naaşı 25 Ekim 1988'de Ankara'daki Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İzzeddin Çalışlar, Ordu, Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Ordu Müfettişi, Siyaset.

SUMMARY

GENERAL IZZEDDIN CALISLAR'S LIFE AND HIS ACTIVITIES

Izzeddin (Calislar) Bey was born in 1882 in Ioannina. He started his education in Ioannina and then continued in Istanbul. Having completed his education in Engineering High School, he graduated from Artillery School in 1903 and then graduated from Army Staff College in 1906 as the second in the artillery class. He started his service in the 3rd Ottoman Army with the rank of Staff Captain. He was appointed as the Commander of First Battalion in 17th Mobile Gendarmerie Regiment in 1906. His rank was raised to Senior Captain on 7 October 1908. His friendship with Mustafa Kemal (Ataturk) Bey also grew stronger in the 3rd Ottoman Army. Izzeddin Bey served in the Army of Action established to suppress the 31 March Incident in 1909. After that event, he continued his service in the 3rd Ottoman Army.

The first war that Izzeddin Bey participated in was the 1st Balkan War which was rehearsal of the World War I. As a result of this war, Ottoman Empire lost its whole lands in the Balkans which is of great importance for the Turks. Izzeddin Bey took place in the 1st Balkan War until the last moment. The last defense that Izzeddin Bey took part was in Ioannina where he was born. After the Treaty of London that ended the 1st Balkan War was signed, Izzeddin Bey returned to Istanbul with the army headquarters. He served in the 3rd Branch of the Ottoman General Staff on 9 August 1913 after he served in some military units as Chief of Staff. He was promoted to the rank of Major on 12 April 1914. He was appointed to the Edirne Castle Command as the member of the staff on 9 August 1914.

The World War I began shortly after the Balkan Wars. Ottoman Empire participated in this war with the Central Powers and fought on many fronts. Izzeddin Bey was appointed as the Chief of Staff at the 19th Division Command with the demand of the 19th Division Commander Mustafa Kemal Bey and he first fought in the Canakkale Front in the World War I. He was appointed as

the Chief of Staff of the Anafartalar Group Command on 16 August 1915 then was appointed as the Chief of Staff of the 16th Corps in the Caucasus Front on 21 February 1916. He was promoted to rank of Lieutenant Colonel on 14 September 1916. He was appointed as the Chief of Staff of the 2nd Ottoman Army Command on 16 June 1917 then was appointed as a member of the staff of the Ottoman General Headquarters on 5 November 1918. After the World War I ended, he started to serve in the Staff Office on 25 May 1920.

Anatolia was occupied by the armies of the Allied Powers after the World War I. Turkish people started the National Struggle movement under Mustafa Kemal Pasha and his friends' leadership. Izzeddin Bey came to Mudanya on 1 July 1920 to participate in the National Struggle. He was appointed as the Deputy Commander of the 20th Corps on 24 July 1920. After the 20th Corps was abolished, he was appointed as the Commander of the 23th Division and he participated in the Usak Battle with this duty. He was appointed as the Commander of the 61th Division and he participated in Gediz, Kutahya and Inonu Battles. He was promoted to rank of Colonel on 10 January 1921. Later, he was appointed as the Commander of the 1st Group and he participated in Kutahya-Eskisehir and Sakarya Battles with this duty. He was appointed as the Commander of the 1st Corps on 15 September 1921 and he participated in the Great Offensive. He was promoted to rank of Major General and he became a Pasha on 31 August 1922. He entered Izmir with his corps on 9 September 1922. He was also appointed as the Izmir Military Governor on the same day. He became a member of Izmir Court-Martial on 23 July 1923. He was elected as Aydin Deputy in the general elections on 13 February 1923. He resigned from the Parliament on 31 November 1924 and only continued his military duty. He was appointed as the 3rd Army Inspector on 20 June 1925. He was promoted to rank of Lieutenant General on 30 August 1926 and then was promoted to rank of General on 30 August 1930. He was appointed as the 2nd Army Inspector on 22 November 1933. He was retired on 20 December 1939. He was awarded with many medals during his military career.

He returned to politics when he was elected as the Republican People's Party (CHP) Deputy of Muğla for the 6th Period of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) in by-elections on 3 March 1940. He was elected as the Deputy of Muğla for the 7th Period of the

Parliament in 1943 and then was elected as the Deputy of Balıkesir for the 8th Period of the Parliament in 1947.

Izzettin Calislar who was nominated for Erzurum Deputy but couldn't be elected passed away on 20 August 1951 in Istanbul. His funeral was buried in Edirnekapı Martyrdom and then was transferred to Ankara State Cemetery on 25 October 1988.

Keywords: Izzettin Calislar, Army, Balkan War, World War I, National Struggle, Army Inspector, Politics.

ÖNSÖZ

Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele’de cepheden cepheye koşarak önemli ve kritik vazifeler üstlenen, Cumhuriyet döneminde de yüksek askeri vazifelere getirilen İzzeddin Çalışlar, mühim bir şahıstır. Aldığı kaliteli eğitim ile çağdaşları gibi entelektüel bir kişiliğe sahip olan İzzeddin Çalışlar, TBMM’de İkinci, Altıncı, Yedinci ve Sekizinci Dönemlerde Milletvekilliği de yapmıştır. Asker ve siyasetçi olmasının yanında yazarlık yönü de bulunan İzzeddin Çalışlar, kaleme aldığı hatıraları ve makaleleri ile günümüze ışık tutmuştur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün yakın dostları ve silah arkadaşları arasında yer almış, yaklaşık iki buçuk yıl onun kurmay başkanı olarak görev yapmıştır. Bu nedenle İzzeddin Çalışlar’ın aktardıkları, Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatına da ışık tutmaktadır. Böylesine önemli bir kişinin hayatını bütün halinde ele alan bir çalışmanın bulunmaması eksiklik olarak görülmüştür. Çalışmanın esas amacı bu eksikliği gidermek olduğu gibi İzzeddin Çalışlar’ın hayatı ve faaliyetleri üzerinden Türk askeri ve siyasi tarihini aydınlatmak hedeflenmiştir.

İzzeddin Çalışlar’ın anıları, çalışmanın temel kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Bu anılar Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerine gün gün ışık tutmaktadır. Bununla birlikte bahsedilen dönemlerde görev almış önde gelen komutanların yazmış olduğu anılardan da faydalanılmıştır. Bu anılarda İzzeddin Çalışlar ile ilgili izler aranmıştır. Çalışma için önemli diğer kaynak arşiv belgeleri olmuştur. Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi’nde yapılan taramalar sonucu İzzeddin Çalışlar ile ilgili belgeler temin edilmiştir. Sonra Milli Savunma Bakanlığı Arşivi’nden İzzeddin Çalışlar’ın Askerlik Safahatı’na ulaşılmıştır. Bu belge, Erkan-ı Harbiye Mektebi’nden mezuniyetinden itibaren İzzeddin Çalışlar’ın askerlik hayatı ile ilgili temel bilgileri içermektedir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda yapılan taramalar sonucu askeri ve siyasi görevleriyle ilgili belgeler temin edilmiştir. İzzeddin Çalışlar’ın milletvekilliği dönemiyle ilgili TBMM Arşivi’nden İkinci Dönem Aydın, Altıncı ve Yedinci Dönem Muğla ve Sekizinci Dönem Balıkesir Milletvekilliği mazbatalarına ve tercüme-i

hal dosyalarına ulaşılmıştır. Milletvekilliği dönemi ile ilgili diğer önemli belgeleri TBMM tutanakları oluşturmuştur. Milli Kütüphane'den araştırma eserleri ile İzzeddin Çalışlar tarafından yazılan makalelere ulaşılmıştır. Bunlarla birlikte gazete taramaları yapılarak onunla alakalı yazılar tespit edilmiştir. Bu kaynaklara öncelik verildikten sonra konu ile ilgili araştırma eserlerinden, makalelerden, tezlerden ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır. İzzeddin Çalışlar'ın anılarını yayına hazırlayan, kendisiyle ilgili pek çok bilgi ve belgeyi elinde bulunduran torunu İzzeddin Çalışlar, çalışma süresince sorulan sorulara verdiği cevaplarla, paylaştığı belge ve görsel malzemelerle çok büyük katkılar sağlamıştır. İzzeddin Çalışlar'ın kardeşi Abdülaziz Efendi'nin torunu Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu, İzzeddin Çalışlar'ın kızı Bedriye Alpsoy'un kızı Prof. Dr. Günsel Renda ve İzzeddin Çalışlar'ın akrabası Abdülhalik Renda'nın torunu Prof. Dr. Sabri Sayarı, İzzeddin Çalışlar'ın özel hayatı ile ilgili kaynaklarda ulaşılabilen noktaları aydınlatmışlardır. Verdikleri kıymetli bilgilerden ötürü kendilerine müteşekkirim.

Çalışma giriş, üç bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İzzeddin Bey'in doğumu, ailesi, hayatının ilk yılları ve eğitimiyle ilgili konular ele alınmıştır.

Birinci Bölüm'de İzzeddin Bey'in Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden mezuniyetinden Milli Mücadele dönemine kadar hayatı ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Dört ana başlıktan oluşan bu bölümün ilk ana başlığı altında 3. Ordu'da göreve başlaması ve burada yürüttüğü faaliyetler incelenmiştir. Burada 3. Ordu'nun geçmişi ve siyasetle olan ilişkisi, 3. Ordu'ya tayin olduktan sonra Kolağası Mustafa Kemal Bey ile tanışması, 31 Mart Olayı ve isyanı bastırmak üzere kurulan Hareket Ordusu'nda görevlendirilmesi, onun 31 Mart Olayı ve Hareket Ordusu hakkındaki izlenimleri, Erkan-ı Harbiye seyahatine katılması, Arnavutluk tedip hareketlerinde ve ara dönemlerde aldığı görevler aydınlatılmıştır. İkinci ana başlık altında Birinci Balkan Harbi'ne katılması ve harp süresince yürüttüğü faaliyetler incelenmiştir. Burada Birinci Balkan Harbi'ni doğuran gelişmeler, seferberlik sürecinde Kolağası İzzeddin Bey'in yürüttüğü faaliyetler ve Osmanlı Ordusu'nun durumu, Balkan Harbi sırasında görev yaptığı 5. Kolordu'daki faaliyetleri, harp sırasında katıldığı muharebeler, alınan mağlubiyet üzerine Osmanlı Ordusu'nun Arnavutluk'a çekilmesi, Ordu Karargahı ile birlikte Arnavutluk'tan tahliye edilerek İstanbul'a

gelmesi ele alınmıştır. Üçüncü ana başlık altında İkinci Balkan Harbi sırasındaki ve sonrasındaki faaliyetleri incelenmiştir. Dördüncü ana başlık altında ise Birinci Dünya Harbi sırasındaki faaliyetleri incelenmiştir. Bu kısım beş alt başlıktan oluşmaktadır. İlkinde Çanakkale Cephesi'nin açılması ve Binbaşı İzzeddin Bey'in 19. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne tayini ele alınmıştır. Burada tarafların Çanakkale Kara Savaşlarına hazırlığı ve bu süreçte Binbaşı İzzeddin Bey'in yürüttüğü faaliyetler, kara savaşlarının birinci safhası ve Arıburnu Cephesi'ndeki faaliyetleri, Osmanlı Ordusu'nun karşı taarruza geçmesi ve bu dönemdeki faaliyetleri, kara savaşlarının ikinci safhasındaki faaliyetleri, Çanakkale Cephesi'nin kapanmasından sonra neler yaptığı aydınlatılmıştır. İkinci alt başlıkta Kafkasya Cephesi'ndeki faaliyetleri incelenmiştir. Burada 16. Kolordu Erkan-ı Harp Reisliği'ne tayini ve Kolordu'nun Kafkasya Cephesi'nde görevlendirilmesi, Kolordu'nun hazırlıkları sırasında yürüttüğü faaliyetler, Çapakçur (Bingöl) Muharebelerine katılması, Kaymakamlık rütbesine terfii, 2. Ordu Erkan-ı Harp Reisliği'ne tayini, bu görev sırasında izne çıkması ve Avrupa seyahatine katılması ele alınmıştır. Üçüncü alt başlıkta Suriye-Filistin Cephesi'ndeki faaliyetleri, dördüncü alt başlıkta Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Karargâh-ı Umumi'de görevlendirilmesi, beşinci alt başlıkta Millî Mücadele'ye katılana kadar İstanbul'daki faaliyetleri, bu süre zarfında İstanbul'da ve Anadolu'da yaşanan önemli gelişmeler incelenmiştir.

İkinci Bölüm'de İzzeddin Bey'in Milli Mücadele dönemindeki hayatı ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Tek ana başlıktan oluşan bu bölümde Kaymakam İzzeddin Bey'in Millî Mücadele'ye katılması ve Garp Cephesi'ndeki faaliyetleri incelenmiştir. Bu kısım yedi alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlıkta 23. Fırka Kumandanlığı'na tayini ve Uşak Muharebesi'ndeki faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci alt başlıkta 61. Fırka Kumandanlığı'na tayini ve bu görevle katıldığı muharebeler aydınlatılmıştır. Burada Gediz Taarruzu ve Derbent Muharebeleri, Çerkez Ethem isyanı ve Kuva-yı Seyyare'ye karşı düzenlenen tedip harekâtı incelenmiştir. Üçüncü alt başlıkta İkinci İnönü Muharebesi sırasında yürüttüğü faaliyetler, dördüncü alt başlıkta Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasındaki faaliyetleri aydınlatılmıştır. Beşinci alt başlıkta Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki faaliyetleri incelenmiştir. Burada muharebeye kadar yaşanan gelişmeler ve hazırlıklar, Yunan Ordusu'nun taarruzu ve sonra Türk Ordusu'nun karşı taarruza geçmesi, Miralay İzzeddin Bey'in 1. Kolordu Kumandanlığı'na

atanması ve bu görevle Yunan Ordusu'na karşı başlatılan takip harekâtına katılması ele alınmıştır. Altıncı alt başlıkta Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ndeki faaliyetlerini aydınlatmak hedeflenmiştir. Burada Büyük Taarruz'a kadar yaşanan gelişmeler, bu süreçte 1. Ordu Kumandanı Mirliya Ali İhsan (Sabis) Paşa ile yaşadığı sorunlar, taarruz kararının alınması ve Miralay İzzeddin Bey'in hazırlıkları, Büyük Taarruz'un başlaması, Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ndeki faaliyetleri, Çalışlar Muharebeleri, 1. Kolordu'nun Uşak'ı kurtarması ve ardından büyük takip harekâtına katılması incelenmiştir. Yedinci alt başlıkta ise İzmir Askeri Valiliği'ne atanması, 1. Kolordu ile İzmir'e girmesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm'de İzzeddin Çalışlar'ın Cumhuriyet Dönemi'ndeki askeri ve siyasi faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Dokuz ana başlıktan oluşan bu bölümün ilk ana başlığı altında Cumhuriyet'in ilanına kadar yaşanan gelişmeler ve Mirliya İzzeddin Paşa'nın faaliyetleri ele alınmıştır. Bu kısımda beş alt başlık bulunmaktadır. İlk alt başlıkta Mudanya Mütarekesi'nin uygulanması, Lozan Konferansı ve iç politikada yaşanan gelişmeler, ikinci alt başlıkta Mirliya İzzeddin Paşa'nın TBMM İkinci Dönem Aydın Mebusu seçilmesi, üçüncü alt başlıkta Türk Ordusu'nda yapılan düzenlemeler, dördüncü alt başlıkta Cumhuriyet'in ilan edilmesi, beşinci alt başlık altında ise İzmir Harp Oyunlarına katılması incelenmiştir. İkinci ana başlık altında Cumhuriyet'in ilanından sonra yaşanan Paşalar Olayı'ndaki yeri ve Aydın Mebusluğu'ndan istifa etmesi ele alınmıştır. Üçüncü ana başlık altında 3. Ordu Müfettişliği'ne atanması ve bu görev sırasındaki faaliyetleri ele alınmıştır. Bu kısımda dört alt başlık bulunmaktadır. İlk alt başlıkta 3. Ordu Müfettişliği'nde değişikliği hazırlayan olaylar, ikinci alt başlıkta onun 3. Ordu Müfettişliği yaptığı dönemde doğuda çıkan isyanlar, üçüncü alt başlıkta Bursa Manevralarına katılması, dördüncü alt başlıkta ise SSCB ile ilişkiler ve Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın Odessa'ya gönderilmesi ele alınmıştır. Dördüncü ana başlıkta dili sadeleştirme çalışmaları, Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın '*Çalışlar*' soyadını alması incelenmiştir. Beşinci ana başlıkta 2. Ordu Müfettişliği'ne tayini ve bu görev sırasındaki faaliyetleri ele alınmıştır. Bu kısım beş alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlıkta Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın katıldığı teftiş ve manevralar incelenmiştir. 1930'lu yıllarda hem yeni bir cihan harbinin ayak seslerinin duyulması hem de Türk Ordusu'nun durumunu görmek amacıyla çok sayıda manevra düzenlenmiştir. Ferik-i Evvel

İzzeddin Paşa, bu manevraların bazılarına katılmış, bazıları ise bizzat onun sevk ve idaresinde icra edilmiştir. Üçüncü alt başlıkta resmi yurt dışı seyahatleri, dördüncü alt başlıkta Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, beşinci alt başlıkta ise Çanakkale teftişleri incelenmiştir. Altıncı ana başlık altında emekliliğe ayrılması, yedinci ana başlık altında Yugoslavya ve Fransa seyahatleri incelenmiştir. Sekizinci ana başlık altında ise siyasete dönüşü ele alınmıştır. Bu kısımda dört alt başlık bulunmaktadır. İlk alt başlıkta Altıncı Dönem Muğla Milletvekilliği, ikinci alt başlıkta Yedinci Dönem Muğla Milletvekilliği, üçüncü alt başlıkta Sekizinci Dönem Balıkesir Milletvekilliği, dördüncü alt başlıkta ise yeni seçim kanunu ve Meclis'in seçimlere gitmesi incelenmiştir. Dokuzuncu ana başlıkta ise özel hayatı ve vefatı ele alınmıştır.

Ekler kısmında ise İzzeddin Çalışlar ile ilgili arşiv belgeleri, hususi belgeler, çeşitli gazete haberleri ve görsel malzemeler yer almaktadır.

Çalışmanın konusunun belirlenme sürecinden itibaren her aşamada yolumu aydınlatan, kıymetli bilgilerini ve tavsiyelerini benimle paylaşan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Güçlü'ye çok teşekkür ederim. Yine çalışmanın ilk aşamalarından itibaren sorulan soruları bütün detaylarıyla cevaplayarak ulaşılamayan noktaları aydınlatan, elindeki belge ve görsel malzemeleri paylaşma nezaketi gösteren Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın torunu İzzeddin Çalışlar'a teşekkürlerimi sunuyorum. İzzeddin Çalışlar ile bağlantı kurmamı sağlayan ve sorularımı cevaplayan Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'ya, İzzeddin Bey aracılığıyla bağlantı kurduğum Prof. Dr. Günsel Renda'ya ve Prof. Dr. Sabri Sayarı'ya verdikleri cevaplardan ötürü teşekkürlerimi arz ederim. Araştırma faaliyetlerimiz esnasında yardımlarından ve nezaketlerinden ötürü Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ankara Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü ve Milli Kütüphane çalışanlarına teşekkür ederim. Çalışma süresince her an yanımda olup beni destekleyen değerli aileme şükranlarımı sunuyorum.

Doğuş ŞEKER

Antalya, 30 Mayıs 2021

GİRİŞ

Doğumu, Ailesi, Eğitimi ve Yetiştği Çevre

İzzeddin Bey, Rumi 1298 yılında Yanya’da dünyaya gelmiştir. Babasının adı Ataullah Bey, annesinin adı Esmâ Hanım’dır.¹ Kendisiyle aynı adı taşıyan torunu İzzeddin Çalışlar’ın bizimle paylaştığı biyografiye göre o, ailenin altıncı ve en küçük çocuğuydu. Yine İzzeddin Bey’in paylaştığı aile soy ağacına göre Azize isminde bir ablası, Sadi, Abdülhamid, Abdülaziz ve Feyzullah isimlerinde dört ağabeyi vardı.

İzzeddin Bey’in doğum tarihi Milli Savunma Bakanlığı’ndaki Askerlik Safahatı’nda Rumi 1298 olarak geçmektedir. TBMM Arşivi’ndeki İkinci Dönem Tercüme-i Hali’nde de 1298 yılında doğduğunu bizzat kendisi yazmıştır. Rumi 1298 yılı Miladi olarak 1882-1883’e tekabül etmektedir. Harf ve takvim inkılaplarından sonra tutulan kayıtlara bakıldığında ise doğduğu yılın miladi 1882 olarak yazıldığı görülmektedir. Doğduğu günü tespit etmeye çalışırken ise onun hatıratında verdiği bilgilerden faydalanılmıştır. Buna göre İzzeddin Bey, hatıratındaki hemen her 20 Kanun-ı Evvel (2 Ocak) tarihli notunda o gün doğduğunu belirtmiştir.

İzzeddin Bey’in doğduğu Yanya günümüzde ‘‘Ioannina’’ olarak bilinmekte ve Yunanistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Tarihi Epir (Epirus) bölgesinde bulunan Yanya, Epir’in en büyük şehridir. Şehrin yönetiminin, tarihi süreçte sıkça el değıştiğı görülmektedir. Osmanlıların Yanya ile teması 14. yüzyılın ikinci yarısında başlamaktadır. Şehir bu dönemde Sırp Krallığı’nın yönetimindeydi. 1379’da Arnavutlar, Bulgarlar ve Ulahlardan oluşan bir birlik şehre saldırmıştır. Bu ilk saldırı Sırp Ordusu tarafından püskürtülmüştür. Tehdidin devam etmesi ve Sırp Kralı Tomas’ın Sultan I. Murad’dan yardım istemesi üzerine bölgeye Osmanlı kuvvetleri gönderilmiştir. Arnavutlar bu kez Osmanlı kuvvetleri tarafından mağlup edilmiştir. Bu arada Tomas’ın ölümüyle Yanya’nın idaresi Esau Buondelmonti adındaki Floransalı bir despota geçmiştir. Arnavutların saldırıları karşısında bu kez Esau, Sultan I. Bayezid’den yardım istemiştir. Osmanlı kuvvetlerinin yardımıyla Arnavutlar yine mağlup edilmiştir. Esau’nun ölümü sonrası Yanyalılar, şehri İtalyan Lordu Carlo Tocco’ya teslim etmiştir. Yanya’ya Arnavut

¹ TBMM Arşivi, İzzeddin Çalışlar’ın II. Dönem Tercüme-i Hal Varakası.

saldırısının devam etmesi Carlo'nun da Osmanlı'nın yardımına başvurmasına neden olmuştur. Böylece Arnavutlar bir kez daha mağlup edilmiştir. 1429'da Carlo'nun ölümü üzerine Tocco ailesi içinde bir taht mücadelesi başlamış ve bu mücadele şehrin idaresinin Osmanlılara geçişini kolaylaştırmıştır. 1430'da Selanik, Sultan II. Murad tarafından kuşatılmıştır. Bunun üzerine Yanyalılar, Sultan II. Murad'a bir heyet göndermiş ve Yanya'da Osmanlı egemenliğini tanıdıklarını bildirmişlerdir. Böylece şehir, barış yolu ile Osmanlı egemenliğine girmiştir. Müslümanların göçü sonrası şehir Müslüman, Hristiyan ve Musevilerin karışık olarak yaşadığı bir şehre dönüşmüş ve önemli bir gelişim göstermiştir.²

Yanya, Osmanlı idaresinde Rumeli eyaleti için önemli bir sancak merkezi olmuştur. Tanzimat döneminde idari alandaki düzenlemeler neticesinde Yanya vilayeti kurulmuştur. Bu vilayet Tanzimat döneminden 1856 yılına kadar bütün Epir'i kapsamıştır. 1856 yılındaki son düzenleme ile 1882 yılında kadar bütün Teselya, Yanya Vilayeti içinde yer almıştır. Yanya sancak olarak, vilayetin ana merkezi idi.³ Yanya vilayetinin 1890-1891'de nüfusu 512.812 olarak kayıtlara geçmiştir. Nüfusun 223.885'ini Müslümanlar oluştururken bunların büyük kısmı ise Arnavut idi.⁴

İzzeddin Bey, TBMM Arşivi'ndeki Tercüme-i Hal Varakası'nda soyu ile ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre kendisi "Mütevellizade" ismiyle bilinen bir aileye mensuptur. Yanya'ya devlet tarafından dini eğitim için gönderilen Çorumlu Mestan Efendi adındaki bir zatın dokuzuncu nesilden evladı olduğunu belirtmiştir.⁵ İzzeddin Çalışlar, paylaştığı biyografide İzzeddin Bey'in soyu ile ilgili bilgiler sunmuştur. İzzeddin Çalışlar, bu bilgilerin dedesi İzzeddin Bey'in yeğeni Suat Ataullah'ın Yanya eşrafından Hamit Bey'e ait belgeler içinde bulduğu ve güncellediği bir soyağacına dayandığını belirtmektedir. Buna göre İzzeddin Bey'in mensubu olduğu aile, Yanya'nın Karaca Paşa tarafından teslim alınmasından sonra Sultan II. Murad tarafından Müslümanların şehre yerleştirilmesi kararı doğrultusunda Çorum'dan Yanya'ya göç

² Kiel, 2013: 317, 318.

³ Kiel, 2013: 319.

⁴ *1308 Yanya Salnamesi*, 1308: 254.

⁵ TBMM Arşivi, İzzeddin Çalışlar' ın II. Dönem Tercüme-i Hal Varakası.

etmiştir. Bu soyağacının başlangıç ismi ise Mestan Çelebi adıyla tanınan Hayrettin Bey'dir. Mestan Çelebi'nin Çorum'dan din öğrenimi amacıyla Yanya'ya geldiği ve mezarının Çatalca'da bulunduğu bu kayıtlarda belirtilmektedir. Mestan Çelebi'nin Yanya'daki İslam Paşa Camii'nin yakınlarında bir hayratı ve bir de tekkesi bulunmaktadır. İzzeddin Bey, Mestan Çelebi'nin torunu Şeyh Ahmed'in beş çocuğundan biri olan Müftü Ataullah'ın altıncı kuşak torunudur.

İzzeddin Bey, iptidai eğitimini Yanya'da tamamlamıştır. İptidai "ilk, başlangıç" anlamlarına gelmektedir. Eğitim alanındaki ıslahatlar doğrultusunda yeni usulün tatbik edildiği ilk mekteplere iptidai mektebi denilmiştir. 1868 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre iptidaiye başlama yaşı erkeklerde altı ve eğitim süresi de dört yıl olarak belirlenmiştir.⁶ Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a girinceye kadar İzzeddin Bey'in eğitim sürecindeki net tarihlere ulaşamadığı için eldeki veriler değerlendirilerek en yakın tarih aralıkları verilmeye çalışılmıştır. Buna göre İzzeddin Bey'in iptidaiye başladığı yıl Rumi 1304 veya 1305 (1888 veya 1889), bitirdiği yıl da Rumi 1307 veya 1308 (1892 veya 1893) olarak kabul edebilir.

İzzeddin Bey, TBMM Arşivi'nde bulunan Tercüme-i Halinde rüştiye eğitimine de Yanya'da başladığını belirtmiştir. Rüştiye mektepleri idadilere öğrenci hazırlamak için iptidai mekteplerinin üstünde bir ara öğretim kademesi olarak kurulmuş ve öğrenim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir.⁷ İzzeddin Bey, rüştiyeden sonra Yanya Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi'nde eğitimine devam etmiştir.⁸ Eğitimi konusunda sorulan soruya İzzeddin Çalışlar'ın verdiği cevap dikkat çekmektedir. İzzeddin Çalışlar, babaannesi Kevser Çalışlar'ın İzzeddin Bey'in bu dönemlerde asker olmayı düşünmediğini, Tıbbiye İdadisi'ne girmek amacıyla İstanbul'a gittiğini fakat sınavları kaçırdığını söylediğini belirtmektedir. Nitekim İzzeddin Bey, Tercüme-i Halinde Rumi 1311 (Miladi 1895) senesinde eğitimini devam ettirmek için İstanbul'a geldiğini ve Fatih Askeri Rüştiyesi'ne girdiğini belirtmiştir.⁹ İzzeddin Bey, Yanya'da idadi seviyesine kadar eğitim almış

⁶ Kodaman, 1991: 63, 64.

⁷ Uyanık, 2010: 93; Öztürk, 2008: 302.

⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 164. (Burada "Yanya İdadisi" ifadesi geçmektedir. İzzeddin Çalışlar'ın paylaştığı aile arşivinde Yanya İdadisi'ne ait bir fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğrafın üstünde de "Yanya Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi" yazmaktadır.)

⁹ TBMM Arşivi, İzzeddin Çalışlar'ın II. Dönem Tercüme-i Hal Varakası.

olsa da bu eğitim sivildi. Artık askeri alanda ilerleyeceği için tekrar rüştiye seviyesinden bu kez askeri eğitim almaya başlamıştır. İzzeddin Bey'in haricinde Kazım Karabekir ve Refik Saydam gibi önemli isimler de Fatih Askeri Rüştiyesi'nin mezunları arasındadır.¹⁰ Rüştiye eğitimi 1891 yılına kadar dört sene olarak devam etmiştir. 1892 itibariyle İstanbul'daki rüştiyelerin eğitim süreleri üç yıla indirilmiştir.¹¹ Rüştiye eğitiminin üç yıl olduğunu göz önünde bulundurulursa İzzeddin Bey'in Fatih Askeri Rüştiyesi'nden mezuniyeti 1897 olarak kabul edebilir.

İzzeddin Bey, rüştiyeden hemen sonra Mühendishane İdadisi'ne, 14 Şubat 1901'de ise Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a girmiştir. Buradan Mülazım-ı Sani (Teğmen) rütbesiyle 1 Eylül 1903'de mezun olmuştur.¹² Mühendishane İdadisi ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun eğitimi itibariyle İzzeddin Bey, askeriyede önemli bir sınıf olan Topçu Sınıfı'nda yetişmeye başlamıştır. Mühendishane İdadisi, diğer askeri idadilerden farklı olmak üzere 1847 yılında Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a hazırlık niteliğinde kurulmuştur. Bu idadi zamanla bir topçu mektebi hüviyeti kazanmıştır.¹³ 1901'de öğrenimine başladığı Mühendishane-i Berri-i Hümayun ise Sultan III. Selim döneminde orduda yeniden yapılanmanın en önemli kurumlarından biri olarak 1795'te Hasköy'de açılmıştır. Avrupa usulüne uygun olarak kurulan bir Kara Harp Okulu'dur. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'u daha iyi bir işleve kavuşturmak amacıyla 19. yüzyıl boyunca çalışmalar sıkı bir şekilde sürdürülmüştür. 1845'te Mühendishane-i Berri-i Hümayun Nazırı olarak tayin edilen Bekir Paşa zamanında okulu genişletmek amacıyla çalışmalar yapılmış ve yeniden tanzim edilmiştir. Mühendislik eğitimi 1864 yılına kadar eski binasında sürdürülmüş, aynı yıl topçu kısmı idadi talebeleri Galatasaray'a nakledilmiştir. Burada Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye mekteplerinin idadi kısımlarıyla Mekatib-i İdadi-i Umumi adı altında birleştirilmiştir. 1867'de Galatasaray'daki mektep kapatılmış ve eğitim yeniden Hasköy'deki binada devam etmiştir. 1871'de Mühendishane-i Berri-i Hümayun talebelerinin harbiye sınıfları Harbiye'ye, topçu idadisi sınıfları Maçka'da bulunan kışlaya nakledilmiştir. Böylece Mühendishane-i Berri-i Hümayun, topçu ve istihkam subayı yetiştirecek bir hazırlık

¹⁰ Eroğlu ve Özgen, 2010: 103.

¹¹ Yıldız, 2013: 66.

¹² Ökse vd., 1989: 220.

¹³ Yıldız, 2013: 66.

okulu hüviyeti kazanmıştır.¹⁴ Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da topçuluk, haritacılık ve istihkam eğitimi verilmiştir. Burada teorik olarak aritmetik, geometri, trigonometri, cebir, güzel yazı, kompozisyon, resim, savaş tarihi, felsefe, coğrafya ve Fransızca dersleri verilmiş, uygulamalı savaş sanatı eğitimi de programlarda yer almıştır.¹⁵

İzzeddin Bey, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'dan mezun olduktan hemen sonra Erkan-ı Harbiye Mektebi'nin Topçu Sınıfı'na girmiştir.¹⁶ 5 Eylül 1320'de (18 Eylül 1904) Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) olmuş, 13 Eylül 1322'de (26 Eylül 1906) Erkan-ı Harp Yüzbaşı rütbesiyle Erkan-ı Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir.¹⁷ Sicil Numarası 1319-Top.2 idi.¹⁸ İzzeddin Bey, İsmet (İnönü) ve Abdurrahman Nafiz (Gürman) Beyler ile aynı sınıfta okumuştur. Bu sınıfı İsmet Bey birinci, İzzeddin Bey ikinci, Abdurrahman Nafiz Bey ise üçüncü olarak tamamlamıştır. İsmet Bey, anılarında İzzeddin Bey ve eski Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman ile birlikte yetiştiklerini belirtmiştir.¹⁹

Erkan-ı Harp Yüzbaşı İzzeddin Bey'in mezun olduğu Mekteb-i Harbiye, 1835'te Sultan II. Mahmud döneminde subay yetiştirmek üzere açılmıştır. Osmanlı yenileşmesi için büyük bir önem arz eden bu kurumda kuruluşundan itibaren çeşitli düzenlemeler yapılmış, Fransa'dan askeri öğretmenler ve uzmanlar getirilmiştir.²⁰ Bu süreçte Fransız ekolü daha ağır basmıştır. 1848'den itibaren Harbiye bünyesinde erkan-ı harb zabiti (kurmay subay) yetiştirmek için Erkan-ı Harbiye Mektebi kurulmuştur. Üç senelik Harbiye eğitimini yüksek dereceyle bitiren zabitan iki sene süreyle Erkan-ı Harbiye Sınıfı'nda kurmaylık eğitimine alınmıştır.²¹ 93 Harbi'nde (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) alınan mağlubiyet sonrasında Osmanlı Ordusu'nda artık Alman ekolü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde, Sultan II. Abdülhamid döneminde Alman İmparatorluğu ile ilişkilerin yakınlaşmasının da etkisiyle 1882'den itibaren General von Kaehler

¹⁴ Beydilli, 2006: 516, 517.

¹⁵ Hayta ve Ünal, 2014: 77.

¹⁶ Ökse vd., 1989: 220.

¹⁷ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

¹⁸ Ökse vd., 1989: 220.

¹⁹ İnönü, 1985: 20, 307.

²⁰ Özcan, 1997: 115, 116.

²¹ Yıldız, 2013: 66.

kumandasında bir Alman askeri heyeti görev yapmaya başlamıştır. Yine Osmanlı Devleti'nde görevli olan Alman askeri ıslah heyetinin başına 1883'te General Colmar von der Goltz getirilmiş ve ona bir de Mirliya rütbesi ile Paşalık unvanı verilmiştir. Uzun yıllar Osmanlı Ordusu'nda hizmet edecek olan Goltz Paşa'nın, Ordu'nun yeniden düzenlenmesinde ve modernleştirilmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu düzenleme ve modernleştirme çalışmaları Alman modeli temelinde yapılmıştır. Mirliya Goltz Paşa, Mekteb-i Harbiye bünyesinde de önemli çalışmalar yapmıştır. Mekteb-i Harbiye'ye Alman hocalar atanırken Osmanlı zabitleri de eğitim için Berlin Harp Akademisi'ne gönderilmiştir.²² Pratik eğitime önem verilmiş, ders kitapları yeniden yazdırılmıştır. Önceden Fransız ekolünü takip eden Osmanlı askeri sistemi Mirliya Goltz Paşa'nın çabalarıyla Alman ekolünü benimsemiştir.²³

Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman askeri heyetinin başındaki Mirliya Colmar von der Goltz Paşa'nın çalışmaları doğrultusunda Prusya modelinde modern bir Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi (Osmanlı Genelkurmayı) kurulmuştur. Erkan-ı Harbiye; umumi seferberliği planlamak ve yürütmek, askeri yönetim, kurmay yetiştirme, ordudaki disiplin ve talimlerin genel standartlarını belirlemek ve personeli en etkin şekilde kullanmak gibi kilit vazifelerden sorumlu idi. 1886'da Mirliya Goltz Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi İkinci Başkanlığına getirilmesiyle kurmay subaylara yüklenen görevler daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Bundan ötürü Erkan-ı Harbiye Mektebi'ndeki eğitim de yeniden yapılandırılmıştır. Kurmaylık eğitiminin süresi üç yıla çıkarılmıştır. Kurmaylar 1895'e kadar devam eden bir uygulama kapsamında askeri ve fenni (teknik) olarak ikiye ayrılmıştır. 1895 yılı itibarıyla fenni kısım kaldırılmıştır. Çünkü bu dönemde devletin ihtiyaç duyduğu sivil mühendisleri yetiştirecek Hendese-i Mülkiye Mektebi kurulmuştur. Bu yeni okul sonraki yıllarda Mühendishane-i Berri-i Hümayun'dan mezun olan topçu zabitleri için kurmaylık öğretiminin yapıldığı Erkan-ı Harb Sınıflarına da ev sahipliği yapmaya başlamıştır.²⁴ Yine 1895 yılından itibaren Erkan-ı Harb Yüzbaşısı olarak mezun olanların, kıta görevlerine gittiklerinde zorluk çekmemeleri için sunuf-ı

²² Erickson, 2013: 16, 19.

²³ Özcan, 1997: 117.

²⁴ Yıldız, 2013: 67, 69.

selase (süvari-piyade-topçu) birliklerinde sekizer ay staja gönderilmelerine başlanmıştır. Kurmay Yüzbaşılar bu sekiz aylık süreci bölük kumandanlığıyla geçirmekte, sonrasında kurmay vazifesine atanmaktaydılar.²⁵ Böylece teorik eğitim pratik eğitimle desteklenmeye çalışılmıştır.²⁶

İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* isimli eserinde Harbiye Mektebi hakkında ve mezunları hakkında dikkat çeken bir değerlendirme yapmıştır. Onun değerlendirmesine göre zikredilen okul kurulunca otomatikman elit bir askeri sınıf ortaya çıkmıştır. Burada yetişenler asker olmakla birlikte başka bilgi ve beceri de elde etmişlerdir. Kurmaylık eğitiminin 19. yüzyılda orduların coğrafya, tarih, teknik ve beşeri ilimlerle iç içe geçerek sevk edilmesi için teşekkül edildiğini, hem muharip hem de entelektüel ve bilgin bir sınıf yetiştirmek anlamına geldiğini, bunun 19. yüzyılın büyük bir gelişmesi olduğunu da sözlerine eklemiştir.²⁷

Görüldüğü üzere, İzzeddin Bey'in eğitimine devam ettiği yıllarda askeri eğitim sisteminde pek çok değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikler neticesinde eğitimin kalitesi üst noktalara çıkmıştır. Harp Akademisi'ni bitiren öğrenciler, İlber Ortaylı'nın da belirttiği gibi sadece asker değil, aynı zamanda entelektüel kimseler olarak yetişmişlerdir. Nitekim o isimlerden biri de İzzeddin Bey idi.

²⁵ Altay, 1970: 15.

²⁶ Yıldız, 2013: 69.

²⁷ Ortaylı, 2018: 45, 46, 47.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERKAN-I HARBİYE MEKTEBİ MEZUNİYETİNDEN

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNE KADAR İZZEDDİN BEY

1.1. Üçüncü Ordu'da Göreve Başlaması ve Faaliyetleri

1.1.1. Üçüncü Ordu'nun Geçmişi ve Siyasetle İlişkisi

19. yüzyılda Osmanlı Ordusu'nda yapılan düzenlemeler doğrultusunda Ordu, 1832 yılında Hassa ve Nizamiye adıyla ikiye ayrılmıştır. 1843 yılında Manastır'da Rumeli Müşirliği kurulmuştur.²⁸ 8 Eylül 1843'te yapılan düzenleme ile Osmanlı Devleti'nin coğrafi ve stratejik konumu ile genişliği göz önünde bulundurularak beş büyük ordu bölgesi belirlenmiştir. Bu doğrultuda 3. Ordu'nun temelini oluşturan Rumeli Ordusu, Manastır merkezli olarak teşkil edilmiştir. 1863'te seferberlik zamanlarında yaşanan karışıklıkların önlenmesi için ordu ve fırkaların yerleri düzenlenmiş ve numaralandırılmıştır. Manastır merkezli kurulan ordu da 3. Ordu olarak belirlenmiştir.²⁹ 1877 yılında Osmanlı Ordusu, her biri değişik sayıda piyade, süvari, topçu ve istihkam kıtalarından müteşekkil yedi ordu halinde teşkilatlanmıştır. Bunların her biri barış döneminde kendi bölgesinde ordu müfettişliği olarak iş görürken, savaş zamanında seferber olarak ordu karargahlarına dönüştürülecekti.³⁰

Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan düzenlemeler itibariyle 3. Ordu bünyesinde Üsküp ve Nasliç merkezli iki adet Piyade Fırkası, Manastır merkezli altı alaydan müteşekkil Süvari Fırkası, bir Süvari Topçu Taburu ile ikişer taburdan müteşekkil altı Topçu Alayı yer almıştır. Yine bu ordu bünyesindeki Topçu Fırkası'nda yirmi iki adet seyyar topçu bölüğü, altı cebel topçu bölüğü, on bir kıta kale ve istihkam topçusu bulunmuştur. Ayrıca bir adet nakliye

²⁸ Kara, 2013: 75.

²⁹ Yıldız, 2013: 53.

³⁰ Erickson, 2013: 9.

taburu, bir adet istihkam taburu, bir telgraf bölüğü ve bir sanayi takımı yer almıştır.³¹ İlerleyen dönemlerde yaşanan toprak kayıpları ya da hissedilen tehditler nedeniyle ordu merkezlerinde değişimler yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 1880 yılında 3. Ordu'nun merkezi Manastır'dan Selanik'e kaydırılmıştır.³²

3. Ordu'nun geçmişini belirttikten sonra bir de onun siyaset ile olan ilişkisine değinmekte fayda vardır. 19. yüzyılda, Osmanlı'da değişimi ve meşruti idareyi savunan bir muhalif hareket ortaya çıkmıştır. Genç Osmanlılar (Jön Türkler) hareketi olarak adlandırılan bu muhalefetin çekirdeğini Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileri oluşturmuştur. Hareket daha sonra Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye öğrencileri arasında da yayılmıştır. Muhalifler basın aracılığıyla görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. Siyasi faaliyetlerini ise yurt dışında yoğunlaştırmışlardır.³³

1789'da meydana gelen Fransız İhtilali sonrası Avrupa'da yayılan demokrasi, hürriyet, anayasa, meclis gibi kavramların Osmanlı topraklarında görüldüğü ilk yer Rumeli olmuştur. Bu dönemde, özellikle Makedonya'nın içinde bulunduğu durum çok önemli idi. Bölgede ulusçuluk hareketi kaynaklı ayaklanmalar meydana gelmiş, dış güçler de bunları desteklemişlerdir. Bölgede görev yapan Osmanlı subayları da haliyle bu hareketlerden etkilenmişlerdir.³⁴ Nitekim 1906 yılında Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adında bir örgüt kurulmuştur. 1907 yılına gelindiğinde, Jön Türklerin Paris'teki etkili ismi Ahmet Rıza Bey'in orada kurduğu Terakki ve İttihad Cemiyeti ile Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleştirilmesine karar verilmiştir. Cemiyetin adı İttihat ve Terakki olarak belirlenmiş, merkezi de Selanik'e taşınmıştır. Bu şekilde 3. Ordu'nun merkezi olan Selanik, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karargâhı durumuna gelmiştir. Böylece cemiyet, faaliyetlerini daha etkili ve düzenli bir şekilde sürdürmüştür.³⁵ Kurmay stajı için 5. Ordu'ya atanan Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, 1906 yılında Şam'da arkadaşlarıyla Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Buradaki faaliyetleri neticesinde Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyetiyle bağlantı kurmayı başarmıştır. Daha sonra

³¹ Kara, 2013: 76, 77.

³² Yıldız, 2013: 54.

³³ Tunaya, 1988: 19-21.

³⁴ Berkes, 2014: 391, 392.

³⁵ Tunaya, 1988: 21-23.

Selanik'e giderek cemiyetinin şubasını orada açmıştır. Şubat 1908'de ise, yakın arkadaşlarından İttihatçı Ali Fethi (Okyar) Bey'in telkinleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur.³⁶ Cemiyet'in aynı yıl düzenlenen kongresine katılmıştır. Bu kongrede Kolağası Kazım (Karabekir) Bey, Kolağası İsmet (İnönü) Bey ve Yüzbaşı Kazım (Özalp) Bey de yer almıştır. Kolağası Mustafa Kemal Bey söz almış ve uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında ordu-siyaset ilişkisini eleştirmiş, birçok subayın amirlerini dinlemediğine dikkat çekmiştir. Bu nedenle siyaset ile ordunun kesin bir şekilde birbirinden ayrılmasını teklif etmiştir. Bazı kongre üyeleri onunla aynı görüşte olsa da çok sayıda sivil ve asker bu teklife büyük tepki göstermişlerdir.³⁷

İttihatçıların faaliyetlerini yoğunlaştırdığı bu dönemde, İttihatçı subaylardan Kolağası (Resneli) Niyazi Bey, Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi için kendisine bağlı adamlarla 3 Temmuz 1908'de dağa çıkmıştır. Bu olay ile merkezi otorite Makedonya'da ciddi bir şekilde sarsılmıştır. İsyanı önleme girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Sultan II. Abdülhamid, muhaliflerin taleplerini kabul ederek Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girdiğini ve en kısa zamanda da seçimlerin yapılacağını ilan etmiştir. Böylece Meşrutiyet rejimi ikinci kez tesis edilmiştir.³⁸

Yüzbaşı İzzeddin Bey'in görev yapacağı 3. Ordu ve Rumeli işte bu şekilde muhalefet için bir üs haline gelmiştir. Bu ortamda ordu-siyaset ilişkisi had safhaya çıkmıştır. Bu dönemde, 3. Ordu Kumandanlığı'nda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmeyen ama yönetime karşı olup İttihatçılarla ilişki kuran Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa bulunmuştur.³⁹

1.1.2. Üçüncü Ordu'ya Tayini ve Kolağası Mustafa Kemal Bey ile Birlikte Çalışması

Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden Topçu Sınıfı ikinciliğiyle mezun olan Yüzbaşı İzzeddin Bey, sunuf-ı selase-i askeriyede staj görmek üzere 19 Eylül 1322 (2 Ekim 1906) tarihinde 3. Ordu emrine verilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı'ndaki Askerlik Safahatı'nda bu tarih belirtilirken, Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınladığı *Türk İstiklal Harbi' ne Katılan Tümen ve Daha Üst*

³⁶ Karabekir, 1995: 179.

³⁷ K. Özalp ve T. Özalp, 1992: 7.

³⁸ Cebesoy, 1997: 175-177.

³⁹ Türkmen, 2003: 385.

Kademelerdeki Komutanların Biyografileri'nde 1 Ekim 1906 tarihi verilmiştir. 30 Eylül 1322'de (13 Ekim 1906) 3. Ordu'ya bağlı 17. Seyyar Jandarma Alayı Birinci Bölük Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. 29 Teşrin-i Evvel 1322 (11 Kasım 1906) tarihinde vazifesine başlamıştır. Bu arada 25 Teşrin-i Evvel 1324'te (7 Kasım 1908) Kolağalığı'na (Kıdemli Yüzbaşı) terfi ettirilmiştir.⁴⁰ Askerlik Safahatı'nda ve Tercüme-i Hal Varakası'nda terfi tarihi aynen bu şekilde belirtilmiştir. Fakat *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri'nde* mezkur rütbeye terfi tarihi 7 Kasım 1913 olarak verilmiştir. İzzeddin Bey, terfi tarihini Tercüme-i Hali'nde bizzat 25 Teşrin-i Evvel 1324 (7 Kasım 1908) olarak belirttiğinden dolayı çalışmada da bu tarih esas alınmıştır. Kolağası İzzeddin Bey, bir müddet sonra 21. Alay 1. Tabur Kumandan Vekilliği'ne tayin edilmiştir. 31 Kanun-ı Evvel 1324 (13 Ocak 1909) tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür.⁴¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi durumundaki 3. Ordu'da göreve başlayan Kolağası İzzeddin Bey'in Cemiyet'e üye olup olmadığıyla ilgili net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kendisinin kaleme aldığı anılara, makalelere bakıldığında o zamanki yönetimi eleştiren ifadelerinin olduğu görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı yıllarına ait notlarında İttihat ve Terakki Kulübü'nün çay ziyafetine davet edildiğini ve buna katıldığını aktarmıştır. Bunlar da Cemiyet'e üye olduğu ile ilgili ihtimali kuvvetlendirmektedir. Buna karşın yine hatıratında aktardıklarından hareketle ordu-siyaset ilişkisine kesin olarak karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Kolağası Mustafa Kemal Bey ile aynı fikirde olduğu görülmektedir.

Kolağası İzzeddin Bey, 31 Kanun-ı Evvel 1324 (13 Ocak 1909) tarihine gelindiğinde 3. Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nde vazifelendirilmiştir.⁴² Kolağası Mustafa Kemal Bey ise mezuniyeti sonrası Erkan-ı Harb Yüzbaşısı olarak 1905'te Şam'daki 5. Ordu'ya tayin edilmiştir. Mustafa Kemal Bey, 20 Haziran 1907'de Kolağalığı'na terfi etmiş, 13 Ekim 1907'de ise 3. Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nde, yani memleketi Selanik'te vazifelendirilmiştir. 22 Haziran 1908'de Rumeli Şark Demiryolları Müfettişliği yapmış, 13 Ocak 1909'da yeniden 3. Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nde

⁴⁰ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

⁴¹ Ökse vd., 1989: 221.

⁴² Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

görevlendirilmiştir.⁴³ Kolağası Mustafa Kemal Bey ile Kolağası İzzeddin Bey'in tam olarak nerede ve ne zaman tanıştıkları belli değildir. Torunu İzzeddin Çalışlar'ın paylaştığı biyografide dedesi ile Kolağası Mustafa Kemal Bey arasındaki tanışıklığın Harbiye yıllarına dayandığı belirtilmiştir. Kolağası İzzeddin Bey, 1903'te girdiği Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden 1906'da mezun olmuştur. Kolağası Mustafa Kemal Bey ise 1902'de Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne başlamış, 1905'te mezun olmuştur. Kolağası İzzeddin Bey 3. Ordu'daki vazifesine 1906 itibariyle başlamış, 1909'da ise bu ordunun Erkan-ı Harbiyesi'nde görevlendirilmiştir. Kolağası Mustafa Kemal Bey'in 3. Ordu Erkan-ı Harbiyesi'ndeki görevi ise ilkin 1907'de başlamış, kısa bir süre farklı bir görev yürüttükten sonra 1909'da yine 3. Ordu Erkan-ı Harbiyesi'ne atanmıştır.⁴⁴ Harbiye Mektebi'nden sonra bu kez 3. Ordu Karargahı'nda karşılaşmaları ile iki isim arasındaki yakınlığın arttığı söylenebilir. En nihayetinde Mustafa Kemal Bey ve İzzeddin Bey arasındaki samimi dostluk ve silah arkadaşlığı eskiye ve sağlam bir temele dayanmaktadır. İzzeddin Bey yıllar sonra 13 Nisan 1940'ta Ulus Gazetesi'nde kaleme aldığı bir makalede Mustafa Kemal Bey'i Hareket Ordusu'ndaki mesai günlerine de atıfta bulunarak şu sözlerle tanımlamıştır:

“Suphi Paşa Mustafa Kemal'i çok severdi. O'nunla rütbe farkı gözetmeksizin pek sıkı arkadaşlık yapardı. Zaten, büyük küçük herkes Mustafa Kemal'in muhabbetine ve arkadaşlığına metfun bulunuyordu. Çünkü O'nun arkadaşlığı çok samimi idi. Kalayani lakırdılar söylemez, memleket ve millet için faydalı fikirler ortaya atardı. Cevval bir zekanın, selim bir aklın, mantıki, pürüzsüz bir natikanın mahsulü sözlerle konuşurdu, günlük çalışmalarının sonunda Selanik'in lüks ve temiz yerlerinde O'nu çok seven arkadaşlarıyla kurduğu samimiyet toplantıları, Atatürk'ün Çankaya sofrasındaki fikir ve hayatiyet meclislerini andırırdı. Her defasında etrafında başka başka arkadaşlar yer alırdı. Arkadaşlarına karşı mükrim, cömert ve civanmert idi. Bu hayat, her ayın ancak iki haftasında devam edebiliyordu. Ondan sonra Mustafa Kemal görünmez olurdu. O bir hafta içinde sevdiği arkadaşlarıyla memleketin terakki ve itilasına dair yaptığı temaslarda, muhabbet ve münakaşalarda zaten az olan

⁴³ Ökse vd., 1989: 2.

⁴⁴ Ökse vd., 1989: 1, 220, 221.

Kolağalık muhassasatını bitirmiş olurdu. Paraya hiç ehemmiyet vermezdi. Ayın ilk haftasından sonra evine gider, mütalaa ile kitap yazmakla meşgul olur ve çalışırdı. Kolağası Mustafa Kemal'in birçok kitapları ve askeri yazıları vardır. Onların hepsini vazife haricinde, evinde geçirdiği zamanlarda yazmıştır. İşte böyle, samimi ahlakı ve kuvvetli zekasıyla büyüklerine de yüksekliğini tasdik ettirdiği için Mustafa Kemal, Suphi Paşa ile birlikte en doğru kararlar almak ve en seri ve en canlı icraatta bulunmak mümkün olacağına kani bulunuyordu.'⁴⁵

3. Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nde görevli olan Kolağası Mustafa Kemal Bey, arkadaşlarıyla memleket meseleleri hakkında konuşup tartışırken bir yandan da hayallerini onlarla paylaşmıştır. Hatta ileride kime hangi görev vereceğiyle ilgili şeyler de söylemiştir. Onun yakın arkadaşlarından Yüzbaşı Kazım (Özalp) Bey, 1909 yılında, 31 Mart Olayı'ndan sonraki bir tarihte, Selanik'te aralarında geçen bir konuşma ile ilgili şu anısını aktarmıştır:

‘‘Mustafa Kemal ileride devlet kuracağız derdi. Seni Harbiye Nazırı yapacağım derdi bana. İzzeddin Çalışlar'a ‘Sen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olacaksın.’ derdi. Selanik'ten arkadaşı olan Nuri Conker'e de ‘Sen iyi vali olursun.’ derdi... görüşürdük. Nuri Conker Bey sorardı: ‘-Bizim ne olacağımızı anladık... Peki ya sen ne olacaksın?’ ‘-Sizi tayin eden ne olursa o olacağım.’ derdi.’⁴⁶

Bu bilgilere göre Kolağası Mustafa Kemal Bey ile Kolağası İzzeddin Bey'in hem vazife içinde hem de vazife dışında birbirleriyle son derece yakın oldukları görülmektedir. Kolağası Mustafa Kemal Bey henüz 1909 yılında yeni bir devletin ve arkadaşlarını hangi vazifelere tayin edeceğinin hayallerini kurarken Kolağası İzzeddin Bey'i Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak düşünmekteydi. Onu bu vazifede düşünmesi, Kolağası İzzeddin Bey'in kurmaylık yeteneklerinin Kolağası Mustafa Kemal Bey'in ilgisini çektiği izlenimini vermektedir. Torunu İzzeddin Bey'in bizimle paylaştığı aile arşivindeki fotoğraflar arasında iki ismin kol kola poz

⁴⁵ İzzeddin Çalışlar, ‘‘31 Mart ve Mustafa Kemal’’, *Ulus*, 13. 04. 1940.

⁴⁶ Aslan, 2009: 17.

verdiği ve “*Haziran 1910 Erkan-ı Harbiye Seyahati Hatırası*” yazılı bir fotoğraf bulunmaktadır. Onlar, bundan sonraki süreçte de pek çok kez yan yana gelmişler ve birlikte çalışmışlardır.

1.1.3. Hareket Ordusu’nda Vazifelendirilmesi

Kolağası (Resneli) Niyazi Bey’in adamlarıyla dağa çıkması sonrası gelişen olaylar neticesinde Meşrutiyet yeniden ilan edilmiş ve Kanun-ı Esasi yürürlüğe konmuştu. Ancak bu kez İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtları huzursuzluk ve örgütlenme içinde olmuştur. Nitekim 30 Mart’ı 31 Mart’a bağlayan gece Avcı Taburları’nın başlattığı bir isyan vuku bulmuştur. İstanbul merkezli 1. Ordu’ya bağlı birlikler subaylarına karşı gelmişler ve bir kısım medrese öğrencileriyle birleşerek Meclis-i Mebusan yakınlarındaki Ayasofya Meydanı’nda toplanmışlardır.⁴⁷ Subayların bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı da saklanmışlardır. İsyancılar yasama organının ve bakanlıkların değiştirilmesi, şeriatın tesis edilmesi ve Sultan II. Abdülhamid’in iktidarının kurulması şeklinde taleplerini sıralamışlardır. Asilere taleplerinin kabul edildiği bildirilmiş, iki günlük gerginliğin ardından Payitaht’ta asayiş nispeten temin edilmiştir. Bu gelişmeler kısa bir zaman içinde Makedonya’da duyulmuştur.⁴⁸ Yüzbaşı İsmail (Canbulat) Bey, 3. Ordu Erkan-ı Harbiyesi’ne gönderdiği telgrafta İstanbul’daki durumu bildirmiştir. İttihatçıların ileri gelenleri, isyanı askeri bir kuvvetle bastırmak için 3. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa’yı ikna etmişlerdir.⁴⁹ Nitekim 3. Kolordu ile 3. Ordu subayları arasında ortak bir harekât düzenlemek için görüşmeler yapılmıştır. İlk birlikler Makedonya’dan gönderilmek üzere hazırlanmıştır. Bu harekât başarıyla neticelendirildiği takdirde Sultan II. Abdülhamid’in hal edilmesi de planlanmıştır. İttihatçılar, 2. Ordu Kumandanlığı’nı da yanlarına çekmeye çalışmışlardır.⁵⁰

İsyanı bastıracak olan ordu, Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa ile Edirne merkezli 2. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Salih Hulusi (Kezrak) Paşa’nın çalışmalarıyla hazırlanmıştır.⁵¹ Kolağası

⁴⁷ Ahmad, 2017: 72.

⁴⁸ Doğan, 2020: 695, 697.

⁴⁹ Cebesoy, 1997: 200.

⁵⁰ Doğan, 2020: 698.

⁵¹ İnönü, 1985: 69.

Mustafa Kemal Bey tarafından yazılan karargah kayıt defterindeki bilgilere göre bu ordunun hazırlanan ilk birliğı Birinci Mürettep Fırka olmuştur. Fırka, iki mürettep tugaydan teşkil edilmiştir. Bunlar da beş mürettep alay, orduya bağı bir topçu tugayı, iki süvari bölüğü, bir makineli tüfek bölüğü ve iki jandarma taburundan oluşmuştur. Fırka'nın kumandasına Ferik-i Sani Hüseyin Hüsnü Paşa getirilmiştir. Erkan-ı Harp Reisliklerine ise Kolağası Mustafa Kemal Bey, Kolağası İzzeddin Bey ve Yüzbaşı Sami Bey getirilmiştir.⁵² Orduya Kolağası Mustafa Kemal Bey tarafından ‘‘Hareket Ordusu’’ ismi verilmiştir.⁵³ 3. Ordu ile 2. Ordu’dan hazırlanan birlikler trenle İstanbul’a hareket etmişlerdir.⁵⁴ Kolağası Mustafa Kemal ve Kolağası İzzeddin Beylerden başka, Binbaşı Fevzi (Çakmak), Kolağası Kazım (Karabekir), Kolağası Mustafa İsmet (İnönü), Kolağası Ali Fuat (Cebesoy), Kolağası Ali İhsan (Sabis), Kolağası Rauf (Orbay) ve Yüzbaşı İbrahim Refet (Bele) Beyler de Hareket Ordusu’nda görev almışlardır.⁵⁵

Ferik-i Sani Hüseyin Hüsnü Paşa kumandasındaki Birinci Mürettep Fırka, 15 Nisan’ı 16 Nisan’a bağlayan gece Selanik’ten hareket etmiştir.⁵⁶ Kolağası Mustafa Kemal Bey’in Hareket Ordusu Karargah Kayıt Defteri’ne göre Erkan-ı Harp Kolağası İzzeddin Bey, Sarayburnu’na hareket eden Selanik Redif birliğı ve Bataryalardan sorumlu olmuştur. Kolağası Mustafa Kemal Bey, aynı kaynakta Birinci Mürettep Fırka’nın görev dağılımı hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Buna göre görev dağılımı üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısımdan Kolağası Mustafa Kemal Bey ve Mümtaz Yüzbaşı Vasıf Efendi sorumlu olmuşlardır. Görevleri ikinci ve üçüncü kısımlardan verilecek esaslar üzerine genel hareketi tertip ve düzene koymak, köprü ile haberleşmeyi idare etmek olmuştur. İkinci kısımdan Yüzbaşı Sami Bey ve Mülazım-ı Evvel Ahmed Tevfik Efendi sorumlu olmuşlardır. Onların da görevi Fırka’nın her konak tesisinde ve diğ er lüzum görülen zamanlarda askerin konuşlandırılmasına dair çizimi düzenleme ve birinci kısma ulaştırmak, Fırka’nın genel kuvvetlerinin kayıtlarını idare etmek ve birliklerin malzeme, kuvvet ve buna benzer konuların genel ihtiyaçlarını inceleyip tamamlamak olmuştur. Üçüncü

⁵² Mustafa Kemal, 2004: 7.

⁵³ Atay, 2013, 66.

⁵⁴ İnönü, 1985: 69.

⁵⁵ Çalışlar, 2018: 125.

⁵⁶ Cebesoy, 1997: 200.

kısımdan ise Kolağası İzzeddin Bey ve Mülazım-ı Sani Hakkı Efendi sorumlu olmuşlardır. Görevleri ise isyancılara ve gerektiğinde onların savunma tertipleri ve arazisine dair gelecek bilgileri toplamak, her konağın ardına bir askerin konuşlandırma çizimini düzenlemek ve birinci kısma teslim etmek olmuştur. Bunlarla birlikte genel emirlerin yayımlanması ve evrakın muhafazasının düzenli olarak sağlanması, kayıtların zapt ve idaresini temin etmek olmuştur.⁵⁷ Burada görüldüğüne göre sevk ve idare konusunda birinci kısım hiçbir savunmayla karşılaşmayan Hareket Ordusu birlikleri Çatalca hattındaki Hadımköy Kalesi'ni ve kalenin topraklarını ele geçirmişlerdir. Buradan da İstanbul'a doğru harekete geçmişlerdir. 20 Nisan'a kadar Çatalca'da 15.000 kişilik bir kuvvet toplanmıştır. İstanbul'a yapılacak olan hareketin başlatılması için mevcudun 35.000'e ulaşması beklenmiştir.⁵⁸

Birinci Mürettep Fırka Kumandanı Ferik-i Sani Hüseyin Hüsnü Paşa, 19 Nisan'da İstanbul halkına bir bildiri yayınlamıştır. Kolağası Mustafa Kemal Bey tarafından kaleme alınan bildiride Hareket Ordusu'nun amaçları açıklanmıştır. Bu arada İstanbul'dan kaçan Ayan ve Mebusan Meclisi üyeleri 22 Nisan'da Köy'de (Yeşilköy) toplanmışlardır. Sultan II. Abdülhamid'i hal etme kararının alındığı⁵⁹ bu toplantının ardından yayınladıkları bildiride 31 Mart Olayı'nı kınamışlar, Hareket Ordusu'na güçlü bir destek vermişlerdir.⁶⁰

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaştığı sırada, 20 Nisan 1909'da Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa Büyükhalkalı Karargahı'na gelerek Hareket Ordusu'nun kumandasını eline almıştır. Kolağası Mustafa Kemal Bey'in Hareket Ordusu Karargah Kayıt Defteri'ne göre Payitaht Hareket Ordusu tarafından dört bir yandan kuşatılmıştır. Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun kumandasını aldıktan sonra da Birinci Mürettep Fırka'nın erkanında bir değişiklik yapılmamıştır.⁶¹ Nihayetinde Hareket Ordusu 24 Nisan'da Sirkeci, Aksaray, Beyoğlu ve Edirnekapı'dan İstanbul'a girmiştir. Meydana gelen çarpışmaların ardından Hareket Ordusu Payitaht'ı kontrol altına almış ve böylece isyan bastırılmıştır. 27 Nisan'da ayanlar ve mebuslar

⁵⁷ Mustafa Kemal, 2004: 27, 29, 31.

⁵⁸ Doğan, 2020: 702.

⁵⁹ İnönü, 1985: 53.

⁶⁰ Cebesoy, 1997: 200, 201.

⁶¹ Mustafa Kemal, 2004: 10, 11, 52, 53.

tekrar toplanmış, toplantının ardından çıkarılan bir fetva ile Sultan II. Abdülhamid hal edilmiş, yerine Şehzade Mehmed (V.) Reşad Efendi tahta çıkarılmıştır.⁶²

1.1.4. Kolağası İzzeddin Bey'in Gözünden 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu

Meşrutiyet rejimine karşı başlatılan ayaklanmayı bastırmak için kurulan Hareket Ordusu'nda Kolağası İzzeddin Bey, Kolağası Mustafa Kemal Bey ile çok yakın bir şekilde çalışmış ve olaylara bizzat tanık olmuştur. Ulus Gazetesi'nin 13.04.1940 tarihli yayınında 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu ile ilgili izlenimlerini ve değerlendirmelerini ‘‘31 Mart ve Mustafa Kemal’’ başlıklı makalesinde okuyucuyla paylaşmıştır. Makalesinde dikkat çeken ilk şey, Yeniçeri Ocağı ile 31 Mart isyanını başlatan Avcı Taburları arasında bir benzerlik kurmasıdır. Buna göre tarihteki Yeniçeri isyanlarında dahi zabitan ve neferler birlikte hareket etmişlerdir. Ancak, 31 Mart'ta ortaya çıkan tabloda Avcı Taburları neferleri kanlı bir surette isyan etmiş ve buna kendi kumandanlarının ihmali ve gafleti neden olmuştur. Bununla birlikte, Avcı Taburları zabitanı vazifelerini ihmal edecek derecede İstanbul'da zevk ve sefa alemine dalmıştır. Bu disiplinsizlikten yararlanan mürteciler de Avcı Taburları neferleriyle istedikleri gibi iletişim kurarak telkinlerde bulunmuşlardır. Kıtta zabitleri ise olan bitenlerden bihaber olmuşlardır. Büyük kumandanlar da siyaset ve parti faaliyetlerine yoğunlaşmışlardır. İşte bu şekilde, orduda eğitim ve disiplin altüst olmuştur. Kolağası İzzeddin Bey'e göre bu ihmaller olmasaydı, tek bir kıtanın dahi isyan etmesi söz konusu olamazdı. Bunlar doğrultusunda, ona göre eleştirilecek olan neferler değil, zabitlerdir.⁶³ Kolağası İzzeddin Bey yazısının devamında, Kolağası Mustafa Kemal Bey'in harekat planı ile ilgili detayları şu şekilde aktarmıştır:

‘‘Mustafa Kemal'in harekât planında,

1-Kıtaatı şimendiferle Hadımköyü'ne naklederek, Hadımköy Halkalı muntıkasında toplamak,

2-Vaziyete göre İstanbul'u işgal etmek üzere ileri harekate başlamak,

⁶² Cebesoy, 1997: 202.

⁶³ İzzeddin Çalışlar, ‘‘31 Mart ve Mustafa Kemal’’ *Ulus*, 13. 04. 1940.

3-Nakliyatın temini için Şark Şimendifer Kumpanyası'nın yardımını temin etmek,

4-Silahlı, silahsız her türlü mukavemeti şiddetle yok etmek,

5-Asi kıtaları silahtan tecrit etmek,

6-Bütün elebaşı mürtecileri tevkif etmek,

7-Sefarethanelerin, ecnebilerle bankaların ve azınlıkların hiçbir zarara uğramaması için en lüzumlu tedbirleri almak dahil bulunuyordu.

Rumeli'den trenlerle naklolunarak Hadımköy doğusunda toplanacak olan Hareket Ordusu ile vaziyet ve hale göre ileri hareket ve İstanbul'un işgal planı tanzim edilmişti. Yıldırım muhasarası ve bir taraftan tecridi ile Abdülhamid'in nezaret altına alınması işgal planının başında geliyordu!''⁶⁴

Hareket Ordusu'nun, 31 Mart isyanını bastırmasında esas başarının kime ait olduğuyla ilgili çeşitli tartışmalar vuku bulmuştur. Bu tartışmalar bugün de bazı araştırmalara konu olmaktadır. Bunun gerekçesi ise 3. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa'nın, Hareket Ordusu'nun şehre gireceği sırada kumandayı üstüne alması ve Binbaşı Enver Bey'in de Hareket Ordusu'nun Erkan-ı Harp heyetine alınmış olmasıdır. Binbaşı Enver Bey bu dönemde Berlin'de Ataşemiliter olarak görev yapmaktayken gelişmelerden haberdar olmuş ve yurda geri dönerek sonradan Hareket Ordusu'na katılmıştır.⁶⁵ Kolağası Mustafa Kemal Bey ise en başından beri yoğun bir mesai harcamıştı. Kolağası İzzeddin Bey, makalesinde bu duruma değinerek Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa'yı şu sözlerle eleştirmiştir:

‘‘Mustafa Kemal civar ordu ve tümen komutanlarıyla da temasa geçerek onların da harekate katılma derecesini saptamış ve orduyu İstanbul üzerine yürüyüşe geçmeye hazır bir hale getirmiştir. Mustafa Kemal'in bütün bu hummalı faaliyetleri

⁶⁴ İzzeddin Çalışlar, ‘‘31 Mart ve Mustafa Kemal’’, *Ulus*, 13. 04. 1940.

⁶⁵ İnönü, 1985: 52.

sürerken Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, olup bitenlere karşı sadece seyircidir. İstanbul'daki asi kuvvetlerin miktarı hakkında abartmalı haberler geldiği için Mahmut Şevket Paşa, ne olur ne olmaz, ihtiyatı elden bırakmamakta ve harekete geçmek için en uygun anı beklemektedir.''⁶⁶

Kolağası Mustafa Kemal Bey, yıllar sonra Yusuf Hikmet Bayur'a konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre işlerin nasıl gelişme göstereceği başlarda belirsiz iken, Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa da dahil olmak üzere erkandan kimse sorumluluğu üstüne almamıştır. Bu noktada ise Kolağası Mustafa Kemal Bey ön plana çıkmış, onun önerileri herkes tarafından kabul edilmiştir. Mirliya Hüseyin Hüsnü Paşa'yı da Birinci Mürettep Fırka'nın kumandasına geçmesi için Kolağası Mustafa Kemal Bey ikna etmiştir. Olayların mahiyeti tam olarak bilinemediği için başlangıçta kimse sorumluluk almazken, isyanı tüm yurda ve diğer ordulara yayma amacının olmadığı, işin yalnızca birkaç bin asi neferi yakalamaktan ibaret olduğu daha sonra anlaşılmıştır. İşte ancak bu durum anlaşıldıktan sonra Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa Selanik'ten gelerek Hareket Ordusu'nun başına geçmiştir. Yine Binbaşı Enver Bey de bu aşamada Hareket Ordusu'na katılmıştır. Daha sonra, gazetelerde hep onların adı geçmiş, bu nedenle Kolağası Mustafa Kemal Bey'in ismi gölgede kalmıştır.⁶⁷ Görüldüğü üzere Kolağası İzzeddin Bey'in, makalesinde paylaştıklarıyla Kolağası Mustafa Kemal Bey'in bu görüşleri bir bütünlük arz etmektedir. Falih Rıfkı Atay da *Çankaya* adlı eserinde konuyla ilgili şunları aktarmıştır:

*'Enver ve arkadaşları Avrupa'dan koşup gelmişlerdi. Hareket Ordusu'nun başına da Mahmut Şevket Paşa geçerek, birkaç gün içinde Selanik' ten gelenler ve bunlar arasında Mustafa Kemal gölgede kalmıştı. Zafer gene İttihat ve Terakki'nin ve onun tuttuğu askerlerindi.'*⁶⁸

⁶⁶ İzzeddin Çalışlar, "31 Mart ve Mustafa Kemal", *Ulus*, 13. 04. 1940.

⁶⁷ Bayur, 1997: 39.

⁶⁸ Atay, 2013: 66.

Kolağası Kazım (Karabekir) Bey de hatıratında 31 Mart Vakası'ndan birkaç ay sonra Ferik-i Evvel Mahmut Şevket Paşa ile arasında geçen bir konuşma hakkında şunları aktarmıştır:

‘‘Mahmut Şevket Paşa geldi, beni görünce hayretle sen de mi buradasın diye yalnız yanına çağırdı. Davet olunduğumu, galeyanı ve teskin ettiğimi anlattım. Zabitler uluorta şeyler söylediler, yüzlerine bulaştırdılar. Mahmut Şevket Paşa ile birlikte Silahtarağa'ya geldik. Bizim zabıtlere de bazı nasihatlar da bulundu. Meşrutiyet ordusunun ferikliğine Birinci Ferikliğe [Ferik-i Evvel] tercih edeceğini söyledi. ’’⁶⁹

Kolağası İzzeddin Bey, makalesinde Hareket Ordusu'nun yurt dışında da ses getirdiğini belirtip bir kez daha Kolağası Mustafa Kemal Bey'in bu ordudaki önemine vurgu yaparak şöyle devam etmiştir:

‘‘...(Hüseyin) Hüsnü Paşa daha yaşlı, ağırbaşlı ve kibar hissiyata alışık bir zat idi. Zaten Kolağası Mustafa Kemal' in asıl komutanı da o idi. Mustafa Kemal'i çok severdi. Zekasına ve malumatına da cidden hürmet gösterirdi. Binaenaleyh, ilk Hareket Ordusu karargâhı bu suretle Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kumandasında ve Mustafa Kemal'in kurmay başkanlığında pek mahdut subaylardan teşekkül etti. Bu hareket yalnız memlekette değil, tekmil Avrupa'da, hatta tekmil dünyada mühim akisler uyandırmıştır.

Fransızlar, ‘‘Hürriyet Ordusu'nun ileri hareketi’’ (L'avant merche de l'armee liberation) ve Almanlar ‘‘Genç Türklerin ileri hareketi’’ (Die vormarsch der jurgen Türken) adını verdikleri bu teşebbüsü alkışladılar. Redif bölüğünün seferberliğini ve kıtaların nakliyesini idare için Hareket Ordusu Karargâhı iki üç gün Selanik'te çalıştıktan sonra hususi bir trenle Hadımköyü'ne hareket etmişti. Kıtaların nakilleri de canlı bir faaliyetle devam ediyordu. ’’⁷⁰

⁶⁹ Karabekir, 2009: 118.

⁷⁰ İzzeddin Çalışlar, ‘‘31 Mart ve Mustafa Kemal’’ Ulus, 13. 04. 1940.

Kolağası İzzeddin Bey, yazısının devamında hareketla ilgili detayları şu sözlerle paylaşmıştır:

‘‘Hadımköyü’ne kadar olan tren yolculuğunda, Kumandan (H. Hüsnü Paşa), İstanbul’a yaklaştıkça vesvese duyuyordu. Kurmay Başkanı Mustafa Kemal muvaffakiyetinin muhakkak olduğunu söyleyerek bir taraftan kumandanın her türlü endişesini gidermekte, bir taraftan da asker için ve İstanbul halkı için beyannameler ve emirler hazırlamakta idi. Hareket Ordusu’nun bütün maksadı ve ciddi teşebbüsü İstanbul’da anlaşılır anlaşılmaz gericilerden ve asilerden başka bütün halka büyük bir emniyet geldi; birer köşeye çekilip mustarip bir halde neticeyi bekleyen birçok aydınlar, subaylar koşarak Hareket Ordusu’na katılmaya başladılar. Hadımköy, Ispartakule, Halkalı mintikalarında toplanan hürriyet askerleri, Mustafa Kemal’in kesin zekasıyla düşünerek inceden inceye teferruatıyla hazırladığı plan dairesinde muhtelif ve muhtelit kollar halinde İstanbul ve Beyoğlu üzerine, İkinci Ordu kıtaları da Şevket Turgut Paşa kumandasında Yıldız’a yönelmişti. Asilerin maneviyatı bozulmaya başladığı ve halkın kurtarıcı olarak bekledikleri Hareket Ordusu’nun bir an evvel şehre girmesini tehlikelerle beklemekte oldukları haberleri gelmekte idi. Gericiler de çalışıyordu. Çatalca’daki askeri kendilerine çevirmişlerdi. Gümülcine mintikası ile de fazla meşgul oldular. Oralara da birçok propagandacı yollamışlardı. Vaziyet, İspanyol harbi gibi dahili bir harbe sürüklenecek kadar tevessü edebilirdi. Ancak, alınan güzel tedbirler sayesinde İstanbul’un işgalinde tasavvur olunan müşkülâtın hiçbiri çıkmamıştı. Gericiliğinde bastırılmasında büyük tehlikeleri göze aldirmek lüzumu başgöstermedi.’’⁷¹

⁷¹ İzzeddin Çalışlar, ‘‘31 Mart ve Mustafa Kemal’’ Ulus, 13. 04. 1940.

1.1.5. Erkan-ı Harbiye Seyahati, Arnavutluk Tedib Harekâtlarında ve Ara Dönemlerde Aldığı Görevler

31 Mart Olayı'ndan sonraki bir tarihte, 3. Ordu'da ilk kez bir Erkan-ı Harbiye seyahati düzenlenmiştir. Bu seyahatin idaresinde etkili olan isim ise Kolağası Mustafa Kemal Bey olmuştur. 3. Ordu zabitanının katıldığı bu seyahat Selanik'ten başlamıştır. Demiryolu ile Köprülü'ye geçilmiş, İştîp, Koçova, Çarova, Cuma-i Bala, Barakova, Karataş, Karatova, Deveağırın, Komanova ve Zibefçe mevkileri dolaşmıştır. Zibefçe'de iken Selanik'e geri dönülmesi emri alınmıştır. Seyahat 27 Haziran'da başlamış, 9 Temmuz'da sona ermiştir. Seyahate katılan zabitlerden biri olan ve hatıratında konuyla ilgili bilgiler veren Erkan-ı Harp Binbaşı Behiç Bey, seyahatten hem çok istifade ettiklerini hem de çok eğlendiklerini aktarmıştır. Yine onun verdiği bilgilere göre bu seyahate katılanlardan biri de Erkan-ı Harp Kolağası İzzeddin Bey olmuştur.⁷² Çalışlar ailesinin arşivindeki fotoğraflardan biri de bunu kanıtlamaktadır. Bahsi geçen fotoğrafta Kolağası İzzeddin Bey ile Kolağası Mustafa Kemal Bey'in samimi bir şekilde poz verdikleri görülmektedir ve fotoğrafın üzerinde "*Erkan-ı Harbiye Seyahati Haziran 1326 (Miladi 1910) Selanik*" ifadeleri yazmaktadır.

Hareket Ordusu'nun isyanı bastırması sonrası Kolağası İzzeddin Bey'in 3. Ordu Erkan-ı Harbiyesi'ndeki vazifesi bir süre daha devam etmiştir. Bu arada Osmanlı Ordusu'nun teşkilatlanmasında, yaşanan toprak kayıplarına ve yeni savunma stratejisine bağlı olarak yeni düzenlemeler yapılmıştır. Temmuz 1910'da *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusu Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi* yürürlüğe girmiştir. Bu doğrultuda ordunun, zamana uygun biçimde ıslah edilmesine ve geliştirilmesine başlanmıştır. Yedi adet ordu kumandanlığının sayısı dörde indirilmiştir. 1. Ordu İstanbul, 2. Ordu Selanik, 3. Ordu Erzurum ve 4. Ordu Bağdat merkezli olarak kurulmuştur. Yapılan bu düzenlemede kolordu teşkilatlanması da dikkatleri çekmektedir. Osmanlı Ordusu, genellikle üçer firkadan müteşekkil 14 kolordu şeklinde düzenlenmiştir.⁷³ Ancak, bu değişiklik henüz yeterli sayıda subay, asker, hayvan ve teçhizat bulunamadığı

⁷² Erkin, 2019: 98, 99.

⁷³ Hallı, 1993: 25, 26.

gerçekçesiyle 8 Ocak 1911'de yürürlüğe girmiştir.⁷⁴ Bu nedenle Kolağası İzzeddin Bey'in görevli olduğu ordu, bu tarihe kadar 3. Ordu ismiyle devam etmiştir.

Osmanlı Ordusu'nda yapılan bu düzenlemeye değinildikten sonra Arnavutluk'ta başlayan ve Rumeli'deki huzursuzluğu artıran isyan hareketlerini ele almak gerekmektedir. Yenilik yanlısı Arnavut önde gelenleri, Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte hareket etmişlerdir. Arnavutlar, İkinci Meşrutiyet'in ilanını coşkuyla karşılamışlardır, fakat kısa bir süre sonra yeni idare kendilerinde hayal kırıklığı yaratmıştır. Arnavutların talepleri karşılık bulmadığı gibi yeni vergiler konması, okullarda Osmanlıca eğitimi görmenin zorunlu olması ve Arnavutça için Arap alfabesinin önerilmesi gibi gelişmeler Arnavutların tepkisini çekmiştir. Zorunlu askerlik hizmeti de Hristiyan Arnavutlarda huzursuzluk yaratmıştır.⁷⁵ Bunların yanında, 19. yüzyılın son çeyreğinde Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Arnavutluk topraklarını hedef almaları, milliyetçilik akımının etkileri, kültür ve dil alanındaki çalışmalar Arnavutlarda milliyetçi uyanmaları doğurmuştur. Ayrıca, Avusturya-Macaristan, İtalya, Sırbistan, Karadağ ve İngiltere, Hristiyan Arnavutları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmışlardır. Nitekim 1909 yılında ilk Arnavut isyanı vuku bulmuş, bu isyan sert bir biçimde bastırılmıştır. İsyanın bastırılış şekli ve taleplerin hükümet tarafından karşılık görmemesi Arnavutları daha da öfkelenlendirmiş ve daha büyük isyan hazırlıklarına sevk etmiştir. Böylece 1910 yılında ikinci bir isyan meydana gelmiştir.⁷⁶

İsyan hareketleriyle kaynayan Rumeli'de durum son derece hassas iken bir de ordu içinde siyasi gerilimler yaşanmıştır. Ayrıca, Arnavutluk ayaklanmaları bazı kumandan ve devlet adamlarınca hafife alınmıştır. Bu süreçte, Selanik'te, 3. Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nde görev yapmakta olan Kolağası Mustafa Kemal Bey, Arnavutluk'taki hareketliliği incelemiştir. Sonrasında Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen birliklerin komutasını ele almak üzere harekete geçmiştir. Kolağası Mustafa Kemal Bey, Ferik-i

⁷⁴ Erickson, 2013: 38.

⁷⁵ Yılmazçelik, 2013: 578.

⁷⁶ Maden, 2011: 158, 159, 164, 165.

Evvel Mahmud Şevket Paşa'nın Erkan-ı Harpliğine verilmiştir. Falih Rıfkı Atay bu süreci şöyle aktarmaktadır:

‘‘Mustafa Kemal, Mahmut Şevket Paşa’ya: ‘Durumu görüyorsunuz. Eğer muvaffak olmak isterseniz Selanik’ten bazı arkadaşlar getireceğiz’ diyor. Nuri, İzzeddin gibi yakınlarından birtakım kendilerine katılmıştır. Mustafa Kemal kendini anlayan bu arkadaşları kuvvetlere dağıtmıştır.’’’⁷⁷

Falih Rıfkı Atay’ın buradaki ‘‘kendini anlayan arkadaşlar’’ ifadesine dikkat etmek gerekmektedir. Kolağası Mustafa Kemal Bey sert üsluplu, tenkitçi bir yapıya sahipti ve ordu içinde anlaşılmadığı çok sayıda isim vardı. Yani, iyi anlaşıldığı ve rahat bir iletişim kurabildiği sınırlı sayıda kişi bulunmaktaydı. Bu isimlerden birisi de yakın dostu ve silah arkadaşı Kolağası İzzeddin Bey olmuştur.

Yeniden isyan meselesine dönülecek olursa, tedib hareketi başarıyla sonuçlanmış, Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa sert tedbirler almıştır. İsyancılar dağıtılmış ve asayiş tesis edilmiştir.⁷⁸ Falih Rıfkı Atay, başarının Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa’ya yazıldığını, ancak harekâtı Kolağası Mustafa Kemal Bey ve arkadaşlarının idare ettiğini belirtmektedir.⁷⁹

Falih Rıfkı Atay’ın *Çankaya* adlı eserinde aktardığına göre Kolağası Mustafa Kemal Bey, Kolağası İzzeddin Bey’in de bu tedib hareketinde görevlendirilmesini gerekli görmüştür. Ancak, belgelerde Kolağası İzzeddin Bey’in 1910’daki tedip hareketine katıldığıyla ilgili resmi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Katılmışsa da hangi görevi üstlendiği bilinmemektedir. Bununla birlikte, Kolağası Mustafa Kemal Bey’in Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa’nın Erkan-ı Harp Reisi olarak görevlendirilmiş olması göz önünde bulundurulursa, Kolağası İzzeddin Bey’in bu harekate katılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

1910’daki Arnavutluk isyanının bastırılmasından sonra Kolağası İzzeddin Bey, 6 Teşrin-i Sani 1326 (Miladi 19 Kasım 1910) tarihinde 3. Ordu 21. Alay Dördüncü Tabur Kumandanlığı’na

⁷⁷ Atay, 2013: 73.

⁷⁸ İnönü, 1985: 59.

⁷⁹ Atay, 2013: 73.

tain edilmiştir. Bu birlik Yanya’da konuşluydu. Böylece Kolağası İzzeddin Bey, vazifesine kısa bir süreliğine doğduğı topraklarda devam etmiştir. Sonrasında 3 Kanun- 1 Sani 1326 (Miladi 16 Ocak 1911) tarihinde Üsküp Redif Fırkası Erkan-ı Harbiyesi’ne, 10 Mart 1327 (Miladi 23 Mart 1911) tarihinde ise 5. Kolordu 15. Nizamiye Usturumca Erkan-ı Harbiyesi’ne tain edilmiştir.⁸⁰ Kolağası İzzeddin Bey Usturumca’daki vazifesinde kolordunun talim ve terbiye işlerinden sorumlu olmuştur.⁸¹ 14 Kanun- 1 Evvel 1327 (Miladi 27 Aralık 1911) tarihine gelindiğinde Selanik’e, 5. Kolordu Erkan- 1 Harbiyesi’ne nakledilmiştir.⁸² Burada bir hatırlatma yapmak gerekmektedir. Temmuz 1910’da çıkarılan *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusu Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi*, yeterli miktarda asker, cephane, teçhizat vs. bulunmadığı için yürürlüğe sokulamamıştı. Nizamname, 8 Ocak 1911 tarihi ile artık yürürlüğe girmiştir. Yapılan düzenlemeler doğrultusunda Osmanlı Orduları yeniden tertiplenmiş ve isimlendirilmiş, kolordular teşkil edilmiştir. Kolağası İzzeddin Bey’in görevli olduğu 3. Ordu ‘‘2. Ordu’’ ismini almıştır.⁸³

1910 yılındakinden sonra 1911 yılında çıkan Arnavutluk isyanı da sert bir şekilde bastırılmış ancak huzursuzluk bitmemiştir. Arnavutlar taleplerde bulunmaya devam etse de girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Hükümetin merkezîyetçi politikaları ise gerilimi iyice artırmıştır. Bu kez 1912 yılı Şubat ayının sonlarında yeni bir isyan patlak vermiştir. Bu isyan ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Nisan 1912 sonlarına doğru Kuzey Arnavutluk’ta başlayan ayaklanmayı Mayıs ve Haziran aylarında İpek, Yakova ve Priştine’deki olaylar izlemiştir. Dahası, bu ayaklanmayı bastırmak üzere İstanbul’dan gönderilen 1. Fırka da asilere katılmıştır. Asi gruplar Haziran 1912’de Debre, Manastır ve Pirlepe’de dağa çıkmışlardır. 12 Temmuz 1912’de 1. Fırka zabitlerinin temsilcileriyle Arnavut önde gelenleri bir toplantı yapmışlardır. Burada Osmanlı Hükümeti’nin düşürülmesi, Meclis-i Mebusan’ın dağıtılması ve seçimlerin düzenlenmesi sağlanana kadar eyleme devam etme kararı alınmıştır. Asiler Temmuz ayından itibaren İstanbul’da bildiriler yayınlamışlardır. 1. Fırka zabitlerinin faaliyetleri sonuç vermiş ve Gazi

⁸⁰ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar’ ın Askerlik Safahatı.

⁸¹ Çalışlar ve Görgülü (yay. haz.), 1997: 31.

⁸² Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar’ ın Askerlik Safahatı.

⁸³ Erickson, 2013: 38.

Ahmed Muhtar Paşa Sadrazamlığa getirilmiştir. Bununla birlikte, Firzovik'te devam eden eylemler neticesinde Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması ve seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. Ayaklanmanın amacına ulaşmış olmasıyla Rumeli'deki anarşi ortamı da artmış, ordunun disiplini ve düzeni ciddi bir yara almıştır. "Malisorlar" olarak bilinen Hristiyan Arnavutlar ise Karadağlılarla birlikte hareket etmişlerdir. Bunlar Tuz-Gosina-İşkodra arasındaki Osmanlı sınır kulelerine baskınlar düzenlemişlerdir. Birinci Balkan Harbi'nin arifesinde çıkan bu olaylardan cesaret alan Sırlar, Yunanlar, Bulgarlar ve Karadağlılar da Osmanlı topraklarına düzenledikleri tacizleri artırmışlardır.

Kuzey Arnavutluk'taki asi Malisorlar, Temmuz 1912 sonlarında İşkodra dolaylarında başlattıkları saldırılarını Ağustos ve Eylül aylarında da sürdürmüşler ve İşkodra'yı kuşatma altına almışlardır. Hükümetin girişimlerinden sonuç alınamaması üzerine Osmanlı 6. Kolordusu'ndan sekiz taburluk bir kuvvetle tedib hareketi düzenlenmiştir. Burada çatışmalar bir süre devam etmiş, Güney Arnavutluk'ta da olayların şiddeti artmıştır. Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti olayları sonlandırmak için bölgeye bir ıslah heyeti göndermiştir. Ağustos 1912 ortalarında isyancılar Üsküp'ü işgal etmeye başlamıştır. Bunlar, faaliyetlerini daha da artırarak etkinliklerini Köprülü ve Selanik'e kadar yaymışlardır. Asiler, Köprülü'de karşılaştıkları direniş üzerine Üsküp'e geri dönmüşlerdir. Ancak, bu sefer de silah ve mühimmat depolarını yağmalamaya başlamışlardır. Eylül 1912 itibarıyla eşkıyalık hareketleri, bütün Malisorların da katılımıyla korkunç bir hal almıştır. Tuz ve İşkodra'nın büyük bir kısmının isyancıların baskısı altına girmesi üzerine 21 Eylül 1912'de Müşir İbrahim Paşa'ya duruma müdahale etmesi emredilmiştir. Bu süreçte Bulgar, Sırp ve Karadağlı çeteciler de terör faaliyetlerini artırmışlardır. Rumeli'de artık savaşın eşiğine gelindiği bu dönemde Osmanlı Devleti'nde seferberlik ilan edilmiştir. Bir yanda seferberlik için hazırlıklar sürerken diğer yandan Müşir İbrahim Paşa kumandasındaki kuvvetler tedib hareketine devam etmişlerdir.⁸⁴ Kolağası İzzeddin Bey, bu tedib harekâtına 5. Kolordu bünyesinde katılmıştır.⁸⁵

⁸⁴ Hallı, 1993: 141-145.

⁸⁵ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

Arnavutluk'taki asilere karşı gerçekleştirilen tedib hareketından kesin bir netice alınamamıştır. Yaşanan olumsuzluklardan biri de tedib hareketında görevlendirilen askerlerin bir kısmının isyancılara karşı ateş açmayarak onların tarafını tutmuş olmasıdır. Balkan Harbi'nin yaklaşmasının da etkisiyle Arnavutluk'a özel ayrıcalıklar verilmek suretiyle isyan hareketi durdurulmuştur.⁸⁶ Arnavutluk isyanı hakkında İsmet İnönü'nün hatıratında şu ifadeler yer almaktadır:

‘‘Siyaset mücadelesinin ortasında cereyan eden bu hadiseler sırasında, iç harplerde, askeri hareketin tabiatında olan esef verici şiddetler olmuş ve yapılanlar mübalağa ile dillerde dolaşmıştır. Meşrutiyet'ten sonra gelen eski zaman ricalinin en iyileri dahi inkılapçılara ve parlayan her çeşit siyaset cereyanlarına hâkim olacak durumda olmadıklarından, meseleleri halledemiyorlardı. İnkılap cereyanı ise bilgisizlik ve çaresizlik içinde şiddet usulleriyle ihtilafları halletmeye çalışıyordu. Kuvvet kullanılacak hudut ile huzur ve emniyet tesis edecek tedbirler hududunu seçecek vukuf ve tecrübeleri yoktu. Benim kanaatimce Arnavutluk ihtilaflarının vahim ve daimî bir kırgınlık haline gelmemesi için anlayışla ve ısrar ile bütün gayretler sarf edilmemiştir.’’⁸⁷

Kolağası İzzeddin Bey 8 Mayıs 1328 (21 Mayıs 1912) tarihinde Rumeli'de inşa olunan hutut-ı hadidiye memur heyetine tayin edilmiş, bu vazifesi 15 Temmuz'da (28 Temmuz 1912) sona ermiştir. Seferberlikte 5. Kolordu Erkan-ı Harbiyesi'nde hazır bulunmuştur.⁸⁸

1.2. Birinci Balkan Harbi Sırasındaki Faaliyetleri

1.2.1. Birinci Balkan Harbi Öncesi Genel Durum ve Balkan Devletlerinin İttifakı

Yüzyıllar boyunca Osmanlı yönetiminde bulunan ve Türkler için çok büyük bir öneme haiz olan Balkanlar'ın Birinci Balkan Harbi sonucu kaybedilmesinin pek çok nedeni bulunmaktadır.

⁸⁶ Hallı, 1993: 145.

⁸⁷ İnönü, 1985: 79.

⁸⁸ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

Bunun en önemli nedenlerinden biri, iç politikada yaşanan gerginliklerdir. İttihatçılarla muhalifleri arasındaki çekişmeler gittikçe artmış, siyasi gerilim ordu içine de sirayet etmiştir. Muhalif partilerin kışkırtma eylemleri, Balkanlar'da ve Arabistan'da meydana gelen ayaklanmalar, Bulgar, Sırp ve Karadağlı komitaların terör faaliyetleri, Trablusgarp Harbi'nin Balkanlar'a etkileri gibi olaylar iç politik etkiler olarak öne çıkmaktadır. Ordu içindeki gelişmelere de ayrıca değinmekte fayda vardır. Siyasi gerilim ordu içinde had safhaya ulaşmıştır. Arnavutluk isyanını tedib hareketinde görevlendirilen askerlerin bir kısmı isyancılara destek vermiştir. Bu ve buna benzer olaylar ordu içindeki ast-üst ilişkisini ve disiplini bozmuştur. Bunlar yetmezmiş gibi bir de seferberlik sırasında 1908 yılında orduya alınan muvazzaf erler terhis edilmeye başlamıştır. Terhis işlemlerinde yaşanan usulsüzlükler, disiplinsizliğin artmasına neden olmuştur. Orduya yeni askerler alınmaya başlanmışsa da ordu mevcudunda öncekine göre bir azalma görülmüştür.⁸⁹

Birinci Balkan Harbi öncesinde dışarıdaki gelişmelere bakılacak olursa, burada Balkan devletleri arasındaki yakınlaşma dikkatleri çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin topraklarını savunmakta güçlük çekmesi Balkan devletlerini harekete geçirmiştir. 5 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, aynı gün Bulgarlar da bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Ertesi gün Girit Meclisi Yunanistan'a bağlanma kararı almış ve bunu dünyaya ilan etmiştir. İtalya Trablus, Bingazi ve On İki Ada'yı işgal etmiş, Rus Çarlığı Balkan devletlerini Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtmıştır. Osmanlı'nın Balkanlar'daki topraklarını ele geçirerek büyümek isteyen Balkan devletleri, Rus Çarlığı'nın teşvikleriyle kendi aralarında ittifak kurmaya başlamışlardır. 13 Mart 1912'de Bulgar Krallığı ve Sırp Krallığı arasında imzalanan işbirliği antlaşması ile ittifakın temelleri atılmıştır. Bunu 29 Mayıs 1912'de Bulgar Krallığı ile Yunan Krallığı arasında imzalanan antlaşma takip etmiştir. 22 Eylül 1912'de imzalanan askeri işbirliği antlaşmasıyla Yunan Krallığı, Sırp Krallığı ve Bulgar Krallığı arasındaki ittifaka katılmıştır. Ağustos 1912'de Karadağ Krallığı da onlara dahil olunca Balkan ittifakı son şeklini almıştır.⁹⁰

⁸⁹ Hallı, 1993: 9, 10, 146.

⁹⁰ Hallı, 1993: 5, 6.

1.2.2. Seferberlik Sürecindeki Faaliyetleri ve Osmanlı Ordusu'nun Durumu

Birinci Balkan Harbi'nin başlamasından bir yıl önce Osmanlı Devleti bir yandan Trablusgarp Harbi ile diğer yandan da ayaklanmalarla ve bilhassa Balkanlar'daki karışıklıklarla meşgul vaziyette idi. Bu hassas dönemde bir de Osmanlı Ordusu'nda terhisler yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu zorlu durumdan faydalanan ve aralarında ittifak kuran Balkan devletleri de Temmuz 1912'den beri harp hazırlığı başlatmışlardır. Balkan devletleri Eylül 1912'ye kadar hazırlıklarını neredeyse tamamlamışlardır. Bu gelişmeler yaşanırken elçilikler, askeri ataşelikler, sınır komiserlikleri ve kumandanlıkları, sağladıkları istihbaratlarla Osmanlı Hükümeti'ni devamlı olarak uyarmışlar ve harbin kaçınılmaz bir hale geldiğini vurgulamışlardır. Osmanlı Hükümeti ise ancak Eylül 1912 ortalarında durumun ciddiyetini kavrayabilmiştir. Nihayetinde 28 Eylül 1912'de Karadağ Krallığı umumi seferberlik ilan etmiştir. 30 Eylül'de Bulgar, Sırp ve Yunan Krallıkları da umumi seferberlik ilan etmişlerdir. Bir gün sonra durumdan haberdar olan Osmanlı Devleti, 1 Eylül 1912'de Rumeli ve Anadolu'da genel; Suriye ve Erzincan yörelerinde ise kısmi seferberlik ilan etmiştir. Bu süreçte Osmanlı Ordusu'nda bir kargaşa yaşanmıştır. Örneğin; seferberliğin birinci gününün hangi gün olduğu konusunda uzunca tartışmalar yapılmış ve sonunda 2 Eylül 1912 olarak kabul edilmiştir.

Birinci Balkan Harbi sefer kuruluşuna göre Osmanlı Ordusu'nun Birinci ve 2. Orduları harp için hazırlanmışlardır. 1. Ordu Müfettişliği'nin emrinde (Doğu Ordusu) 1., 2., 3. ve 4. Kolordularla 15., 16., 17., 18., 23. ve 24. Redif Kolorduları hazır bulunmuştur. Bunların yanında, dört firkalık Edirne Müstahkem Mevki Kuvvetleri, iki firkalık Kırcaali Müfrezesi, iki alaylık Paşmaklı Müfrezesi ve bir de Bağımsız Süvari Tugayı hazır bulunmuştur. Kolağası İzzeddin Bey'in de mensubu olduğu 2. Ordu Müfettişliği'nin (Batı Ordusu) emrinde ise 5., 6. ve 7. Kolordular ile bağımsız üç firka hazır bulunmuştur.

Osmanlı Ordusu'nun sefer planına göre harbe katılacak kuvvetlerin mevcudunun 812.663 kişi olması tahmin edilmiştir. Ancak, harbin fiilen başladığı gün yalnızca 290.000 kişi harpte hazır bulunmuştur. Buna karşın Balkan ittifakının ordularında yaklaşık 482.000 kişi hazır bulunmuştur. Osmanlı 1. Ordusu'nun planlaması (Doğu Ordusu) Bulgarlara, 2. Ordu'nun planlaması (Batı Ordusu) ise Bulgarlara, Sırlara, Yunanlara ve Karadağlılara karşı savaşacak

şekilde hazırlanmıştır. 2. Ordu Müfettişliği'nin karargahı Selanik'te kurulmuş ve Vardar Ordusu, Ustrumca Kolordusu, Yunan Cephesi Kuvvetleri, Bulgar Cephesi Kuvvetleri ve Karadağ Cephesi Kuvvetleri şeklinde beşe bölünmüştür. Bunda, 2. Ordu'nun hareket sahasının genişliği ve haliyle pek çok cephede savaşacak olması etkili olmuştur.⁹¹

Kolağası İzzeddin Bey, seferberlik sürecinde ve Birinci Balkan Harbi'nde 2. Ordu'nun (Batı Ordusu) sorumluluk sahasındaki Sırp Cephesi'nde görevlendirilen Vardar Ordusu'nda hazır bulunmuştur. Vardar Ordusu'nun kumandasına Ferik-i Evvel Halepli Zeki (Kılıçoğlu) Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne ise Miralay Halil (Sedes) Bey getirilmiştir. Vardar Ordusu'na bağlı 5. Kolordu'nun kumandasına ise Ferik-i Sani Kara Sait Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne de Miralay Mustafa Bey getirilmiştir. Kolağası İzzeddin Bey Kolordu'nun Erkan-ı Harbiye heyetinde vazifelendirilmiştir. Onunla birlikte Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin önemli isimlerinden Yüzbaşı Kazım (Özalp) Bey ve Kolağası Kazım (Orbay) Bey de Erkan-ı Harbiye heyetinde görevlendirilmişlerdir.⁹²

Kolağası İzzeddin Bey, seferberlik sürecinde 5. Kolordu'nun talim, terbiye, teftiş ve gözlem faaliyetleriyle alakadar olmuştur. Bunun yanında Kolordu'nun konuşlanma ve yığınak hazırlıklarıyla da ilgilenmiştir. Kolağası İzzeddin Bey konuşlanma ve yığınak mıntıkası için Köprülü dolaylarını uygun görmüştür. Bu da Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Mustafa Bey tarafından olumlu karşılanmış ve hazırlıklara nezaret etmek üzere 9 Ekim 1912'de Köprülü kazasına gitmekle görevlendirilmiştir. Kolağası İzzeddin Bey Köprülü'ye geldiğinde birlikleri bu mıntıkada toplamaya başlamıştır. Ancak, teknik olumsuzluklar ve birlik kumandanlarının planlamaya sadık kalmamaları nedeniyle konuşlanma sırasında bazı aksaklıklar yaşanmıştır. 13 Ekim'de Kolordu Karargâhı Köprülü'ye nakledilmiştir. Kolağası İzzeddin Bey Karargâh'ta Erkan-ı Harbiye işleriyle ilgilenmiştir. Kolordu Erkan- ı Harbiye Reisi Miralay Mustafa Bey,

⁹¹ Hallı, 1993: 30, 35, 36, 37, 38, 118, 119, 120.

⁹² Görgülü, 2014: 44.

harekat ile ilgili emirleri Kolağası İzzeddin Bey'e yazdırmıştır. Nihayetinde tüm olumsuzluklara rağmen hazırlıklar ve intikal başarıyla tamamlanmıştır.⁹³

Kolağası İzzeddin Bey, görevli olduğu 5. Kolordu'nun durumuyla ilgili hatıratında önemli bilgiler vermiştir. Osmanlı Ordusu'nun yaşadığı sorunlar yalnızca teknik meselelerle sınırlı değildi. Siyasetin orduya sirayet etmesi askerler arasında kutuplaşmaya yol açmıştır. Kolağası İzzeddin Bey bu durumu şu sözlerle tenkit etmiştir:

“Emir ve kumanda cihetiyle fart-ı gayretine değil ve fakat İttihatçıları devirmek için meşgul bir Kolordu Kumandanı ve bir Erkan- ı Harbiye Reisi, 13. Fırka, 14. Fırka ve 15. Fırka Kumandanları vardı. Hepsi Hükümet-i İttihadiye'den muğber ve İttihat taraftarlarının düşmanları idi. [Firik-i Evvel] Mahmud Şevket Paşa'nın nezaretten sükutuna ve Meclis-i Mebusan'ın lağvına taraftardır. Arnavutluk meselesi üzerine ordu dahilinde büyük bir zabıt grubu, Arnavutluk harekâtını terviç etmekteydi. Artık İttihad'ın veya İttihatçılar'ın aleyhinde olsun olmasın, müfrit İttihatçı zabitan müstesna olmak üzere umumiyetle İttihad Hükümeti'nden, [Firik-i Evvel] Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nezareti'nden muğber ve münfail idi. [Harbiye] Nezaret'e bir itimat ve hürmet kalmamıştı. Said Paşa kabinesinin sükutu üzerine nezarete gelen [Firik-i Evvel] Nazım Paşa ki İttihatçılar'ın aleyhindeydi, hatta düşmanıydı, taraftarları olan ve Halaskaran ismini alan zabitan grubunun gayretiyle İttihatçılar üzerine darbelerini şiddetlendirmeye başlamıştı. İttihatçı zabitanın bir mukabelesini önlemek üzere umum orduyu siyasetle iştigal etmemeye ve yemine davet etmişti. Her tarafta, her garnizonda yeminler icrasına başlandı. Fakat İttihatçılar'ın Heyet-i İttihadiye'ye olan muhabbetleri ve rabitaları,-birçoklarının menfaati dolayısıyla yüzünden, diğer taraftan Halaskar Grubu zabitanının yeni hasıl olan vaziyetten istihsali menfaat ümidiyle olan gayretleri yüzünden iki muhtelif fikir ve siyasete ayrılan zabitan, yemin etmekle

⁹³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 33-35.

beraber birbirlerine karşı hasm-ı can kesilmişlerdi. Vezai-i askeriye bittabi unutulmuştu. ''

Kolağası İzzeddin Bey, bu şartlar içinde kendisinin hangi fikirde olduğunu ve devamında ordudaki kutuplaşmanın ulaştığı feci durumu şöyle aktarmıştır:

''Bitaraf birçok zabitan da vardı. Bunlar da iki tarafı uzlaştırmak, hasıl olacak vaziyet ne olursa olsun, zabitanın emrivakii kabul ederek, yeni Harbiye Nazırı ve yeni Hükümeti tamamen tanımak ve hürmet ve riayette bulunmak lüzumunu anlatmakla ve emir ve inzibatı tesis etmeye çalışmakla meşguldü. Ben de bu kısma mensuptum. Bu kısmın gayreti Nazım Paşa taraftarları için pek muvafık geliyordu. İttihatçı taraftarları için ise muhalif telakki ediliyor idi. Bunlar ordunun siyasetten çekilmesini yalnız, İttihatçılar'ın hükümet ettikleri zaman kabul ederlerdi. Onlar da tekrar bir ihtilal çıkararak kendilerine nafi ikinci bir emrivaki husulünü isterlerdi. Bu sebepten uzaklaşmak mümkün değildi. Heyet- i zabitan arasında büyük bir bürudet, hatta dehşetli bir düşmanlık başlamıştı. Beşinci Kolordu muhiti de böyleydi. Diğer kolordularda da aynı ve daha da dehşetliydi. Beşinci Kolordu kumandanının maiyetine karşı hışım ve şiddeti ve muktedir olması, Beşinci Kolordu'yu biraz muntazam gösteriyordu. Zahiren Beşinci Kolordu dahilinde siyasetle iştigal gözükmeydi. Fakat arzular ve kalpler müttehit değildi. ''⁹⁴

Kolağası İzzeddin Bey, bu kritik dönemde inzibatın tesisi için azimle çalıştığını, 13. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Kolağası Osman Zati (Korol) Bey ile birlikte kıtaları ve kışlaları teftiş etmeye başladıklarını aktarmıştır. Eksiklikleri belirleyip gerekli uyarıları yaptıklarını fakat, kolordu ve fırka kumandanlarının bu süreçte ilgi ve alakalarının daha çok Selanik'te toplanan İttihat Komite merkezinde olduğunu belirtmiştir. Ancak harbin artık kapıya dayandığı anlaşıldığında herkesin siyaseti bir yana bırakıp işine yoğunlaştığını da eklemiştir. Ona göre, hazırlıklar yeterince iyi yapılmamış, kalifiye zabitan ve memur eksikliği yaşanmıştır. 5. Kolordu'ya bağlı 13. ve 15. Fırkalar'da görevli askerler yeterli tecrübeye ve eğitime sahip

⁹⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 31, 32.

değildi. Buna binaen küçük zabitan (astsubaylar) sayısı da yetersizdi. Kolağası İzzeddin Bey'in, verdiği emirlerin ve görevlendirmelerin iyi bir şekilde yerine getirilmemesinden dolayı yakındığı da görülmektedir. Bütün bu olumsuzluklarla birlikte seferberlik sürecinde talim ve terbiye açısından 5. Kolordu'nun 2. Ordu'nun en iyi kolordusu olduğunu, ancak zaman kısıtlı olduğundan askerlerin harp için yeterli seviyeye ulaşamadıklarını aktarmıştır.

Kolağası İzzeddin Bey, 5. Kolordu Kumandanı Ferik-i Sani Kara Sait Paşa'nın metin, tecrübeli, askerlik için yeterli bilgiye sahip, ordu içinde tanınan bir zat olduğunu, üstlendiği vazifeleri başarıyla yerine getirdiğini, bu nedenle ona karşı güveninin tam olduğunu belirtmiştir. Kolordu'nun Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Mustafa Bey için de olumlu ifadeler kullanmış, ona da güveninin tam olduğunu belirtmiştir. Fırka kumandanları hakkında ise çekinceli olduğu görülmektedir. İzzeddin Bey yalnızca 42. Fırka Kumandanı Kaymakam Salih Bey ve 44. Fırka Kumandanı Kaymakam Hasan (Askeri) Bey'e bir dereceye kadar güven duyulduğunu, diğerlerinin alay kumandanlığı liyakatinde görülmediklerini aktarmıştır. Bunlar ise 37. Alay Kumandanı Miralay Kazım Bey, 38. ve 43. Alay Kumandanı Kaymakam Hasan Sadettin Bey, 39. Fırka Kumandanı Kaymakam Vasfi Bey, 40. Alay Kumandanı Kaymakam İsmail Hakkı Bey ve 41. Alay Kumandanı Kaymakam Faik Bey idi.⁹⁵

1.2.3. Harbin Başlaması ve Beşinci Kolordu'daki Faaliyetleri

Birinci Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu geniş bir sahada farklı cephelerde savaşmak zorunda kalmıştır. Rumeli'nin doğu kısmında, özellikle Bulgar Ordusu'na karşı Osmanlı Birinci (Doğu) Ordusu görev yapmıştır. Kolağası İzzeddin Bey, Osmanlı İkinci (Batı) Ordusu'na bağlı Vardar Ordusu'nda, 5. Kolordu Erkan-ı Harbiyesi'nde görevlendirilmiştir.

Resmi harp ilanından önce Balkan ittifakı kuvvetleriyle sınır hatlarında bazı çarpışmalar meydana gelmekteydi. Karadağ Krallığı, 8 Ekim 1912'de resmen harp ilan etmiş ve Osmanlı sınırlarını muhtelif yerlerden ihlal etmiştir. 16 Ekim'de Bulgar Krallığı ve Sırp Krallığı ile ilişkiler kesilmiş ve Başkumandanlık 16/17 Ekim gecesi genel taarruz harekâtına başlanmasını

⁹⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 31-35.

emretmiştir. Yunan Krallığı ise 18 Ekim’de harp ilan etmiştir.⁹⁶ Savaş öncesinde Osmanlı 2. Ordusu kuvvetlerinin büyük bir kısmı Sırp Kuvvetleri Cephesi’nde yoğunlaşmış, geri kalanı ise tali cephelerde hazır bulunmuştur. Bu konuşlanma, Osmanlı Ordusu’nun yaşayacağı mağlubiyetin en önemli nedenlerinden biri olmuştur.⁹⁷ Osmanlı 2. Ordusu’nun harekât sahasını Arnavutluk, Kosova ve Makedonya oluşturmuştur. Yunan Krallığı, Sırp Krallığı ve Karadağ Krallığı’nın da amacı bu toprakları ele geçirmek idi.⁹⁸

Osmanlı 2. Ordusu’nda yapılan görevlendirmeye göre Vardar Ordusu Sırp Ordusu’na karşı savaşıacaktı. Bu kuvvetler kısmen Bulgar Ordusu’nun batı yanlarında savunma yapacaktı. Ferik-i Evvel Halepli Zeki Paşa kumandasındaki Vardar Ordusu’nun Karargâhı Köprülü’de kurulmuştur. Bu ordunun emrinde ise 5., 6. ve 7. Kolordular ile üç ayrı fırka bulunmakta idi. Kolağası İzzeddin Bey’in Erkan-ı Harp heyetinde yer aldığı 5. Kolordu’nun Karargâhı Köprülü’de kurulmuştur. Kolordu’nun görev yeri Köprülü, İştîp, Koçana ve Bereketli yöreleri olarak belirlenmiştir.⁹⁹ Kolordu’ya bağlı kuvvetlerden 13. Fırka’nın Kumandanlığında Mirliya Galip (Pasinler) Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisliğinde ise Yüzbaşı Osman Zati (Korol) Bey; 15. Fırka’nın Kumandanlığında Mirliya İsmail Hakkı Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisliğinde ise Yüzbaşı Mecit (Sakmar) Bey; 16. Fırka Kumandanlığında Mirliya Mehmet Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisliğinde ise Miralay Kazım Bey, İştîp Redif Fırkası Kumandanlığında Mirliya Halit Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisliğinde ise Binbaşı İsmail Hakkı Bey bulunmuştur.¹⁰⁰ 5. Kolordu’da planlamalar doğrultusunda 52.000 askerin hazır bulunması gerekirken, yukarıda zikredilen nedenlerden ötürü ancak 20.883 asker hazır bulunmuştur.¹⁰¹

⁹⁶ Hallı, 1993: 147-150.

⁹⁷ Görgülü, 2014: 8.

⁹⁸ Hallı, 2003: 60.

⁹⁹ Hallı, 1993: 37, 106.

¹⁰⁰ Görgülü, 2014: 44, 45.

¹⁰¹ Hallı, 1993: 127.

1.2.3.1. Komanova Meydan Muharebesi

14 Ekim 1912'den beri Zibefçe'de meydana gelen çarpışmalarda 18 Osmanlı askeri şehit olmuş, 186 Sırp askeri öldürülmüştür. 15 Ekim'de Şahince yöresini Sırp kuvvetleri ele geçirmiştir. 18 Ekim'den itibaren ise Sırp Ordusu üç kol halinde Osmanlı sınırlarına girmiştir.¹⁰²

Komanova Meydan Muharebesi öncesinde 5. Kolordu Erkan-ı Harbiye mensubu Kolağası İzzeddin Bey, İkinci Şube Müdürü Binbaşı Necati Bey ile birlikte mıntıka keşfi ve erzak temini ile alakadar olmuştur. Kolağası İzzeddin Bey'in bu süreçte vazifesinden ötürü Makedonya'da pek çok kez seyahat gerçekleştirdiği görülmektedir. Kolağası İzzeddin Bey, mevzilenme hususunda bazı çekinceler yaşamıştır. Buna göre, 8 Teşrin-i Evvel 1328'de (Miladi 21 Ekim 1912) Vardar Ordusu Kumandanlığı'ndan gelen emirle 5. Kolordu'nun iki fırkasıyla Koçana-Vitos tarafına ilerlemesi, böylece Vardar Ordusu'nun yan ve gerilerini muhafaza etmesi istenmiştir. Kolağası İzzeddin Bey ise çok ileri gitmemekten yana olmuştur. Ona göre 5. Kolordu'nun Komanova'da bir meydan muharebesine girmesi kuvvetle muhtemel idi. Bu nedenle birliklerin Bereketli civarında bulunmasını savunmuştur. Kolordu, böylece duruma seri bir şekilde ve kuvvetlice müdahale edebilecekti. Kolağası İzzeddin Bey bu konuda Kumandanı Ferik-i Sani Kara Sait Paşa'ya ısrar etmiş ve Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Mustafa Bey de bu fikri desteklemiştir. Ancak, Ferik-i Sani Kara Sait Paşa Ordu emrinin uygulanacağını belirtmiştir.¹⁰³

Sırp kuvvetlerinin sınır hattını geçmesiyle iki taraf arasında sıcak çatışma başlamıştır. Bilaç yöresinde görevli olan taburlar 20 Ekim akşamına kadar Sırp kuvvetlerine ilerleme imkanı vermemiştir. Ancak, Sırp kuvvetlerinin sayısının üstün olduğu anlaşılmıştır. Üstün Sırp kuvvetlerinin taarruzu başlayınca direnme imkanı bulunamamıştır. Bilaç Müfrezesi birlikleri 20 Ekim akşamına kadar verdiği direnişle Sırp kuvvetlerini geciktirmiştir. Ancak, Sırp kuvvetlerini geciktirmekle görevli olan Bağımsız Süvari Fırkası birlikleri, daha önceden ricat ederek Komanova'ya gelmişler ve böylece cepheyi tehlikeye atmışlardır.¹⁰⁴ Kolağası İzzeddin Bey, ordunun idaresinde görülen bu beceriksizliğe hatıratında değinmiştir. Onun aktardıklarına göre

¹⁰² Hallı, 1993: 163.

¹⁰³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 35, 36.

¹⁰⁴ Hallı, 1993: 164, 165.

büyük bir telaş yaşanmış, kati bir karar ve emir verilememiştir. Kolağası İzzeddin Bey bu süreçte 5. Kolordu Karargahı'ndaki vazifesini sürdürmüş ve Kolordu emirlerini yazmıştır. Üstlerinin emirlerini başarıyla yerine getirirken keşif ve gözlem yapmak üzere cephe hattında mekik dokumuştur. Bu, onun katıldığı ilk muharebe idi ve bununla ilgili duygularını okuyucuyla şu sözlerle paylaşmıştır:

‘‘Erkan-ı Harbiye Reisi, bir kere ileri gitsek de 13. Fırka'nın vaziyetini, düşman mevziinin vaziyetini görsek diyordu, fakat kati bir emir vermiyordu. ‘Evet gitmeliyiz, emrederseniz ben gideyim.’ dedim. Hakikaten artık ilk muharebeye girişim olduğu için büyük bir hevesle mevzie gidip kıtaların halini ve düşman mevziini görmek, bir keşif yapmak istiyordum. Şimdiye kadar bana hep manevra gibi görünen bu ahval ve hareket hissiyatımda tebeddülât meydana getirmeye başlamıştı. Hakiki bir muharebede olduğumu anlamaya başladım. Bir aralık biraz durakladım. Kati bir emir yoktur, gitmesem de olur gibi, fikrimden geçti. Sonra kendimi topladım, ‘Bu bir vazifedir’, dedim, emredilmemiş olmakla bunu yapmak lazımdır. Kolordu kumandanına böyle yardımlar yapmak vazifemizdi. Hemen hayvanımı sürdüm, süvarimi aldım, suyu geçerek ilerledim.’’’¹⁰⁵

21 Ekim sabahı Eğripalanga'dan hareket eden Sırp Tümeni büyük bir kısmıyla Straçin'i işgal etmeye başlamıştır. Aynı gün Bilaç ve Preşova kaybedilmiştir. Osmanlı kuvvetleri bir yandan Sırp Ordusu ile diğer yandan Sırp çeteleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Straçin Müfrezesi zorunlu olarak Komanova'ya çekilmiştir. Çekilen müfrezenin artçı kuvvetleri düşman zannedilerek 7. Kolordu tarafından ateşe alınmıştır. Koçana dolaylarında ise 15. Fırka'nın taarruza hazırlanması emredilmiştir. Bu süreçte, Vardar Ordusu Karargahı'nda sık sık emirlerin değiştirildiği görülmüştür. Bu da ordunun gerçekleştireceği hareketin belirsizliğe düşmesine neden olmuştur. Doğu tarafında ise Bulgar Ordusu'na bağlı kuvvetlerin ve Bulgar çetelerinin hareketliliği görülmüştür. 21 Ekim sabahının erken saatlerinde Sırp kuvvetlerinin hareketi başlamıştır. 47. Alay'a bağlı birlikler Sırp kuvvetleri karşısında tutunamamışlardır.

¹⁰⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 37, 40, 41.

Bunun üzerine Alay'a, Koçana'ya geri çekilme emri verilmiştir. Vardar Ordusu Kumandanlığı'nın emriyle 5. Kolordu Koçana'ya yaklaştırılmış ancak, 15. Fırka Komanova'ya müdahale edemeyecek bir düzene sokulmuştur. Nitekim muharebe başladığında bu fırkanın eksikliği fazlasıyla görülmüştür. Vardar Ordusu'nun mevcut düzeni, Sırp Ordusu'na Komanova'ya taarruz etme imkanı vermiştir.

Vardar Ordusu Kumandanlığı'nın 20 Ekim 1912'de yayınladığı hareket emrine göre 5. Kolordu, iki fırkasıyla Çarova, Sultan Tepe ve Kretova'dan ilerleyerek Sırp kuvvetlerini durduracaktı. Kolordu, Vardar Ordusu'nun sağ yan ve gerilerini koruyacak, gerektiğinde taarruza da kalkacaktı. 21 Ekim 1912 akşamında, Bulgar 7. Tümeni'ne karşı önlem almak üzere 5. Kolordu'nun 15. ve 16. Fırkaları'na bağlı alaylar İştıp ve İzlit Suyu yörelerine kadar ilerlemiştir. 13. Fırka da tüm kuvvetleriyle Gradište-Kutlubey yöresine kadar ilerlemiştir. İştıp Redif Fırkası ise Bereketli kuzeyinde mevzilenmiştir. Kolordu Karargahı, Beşinci Nişancı Alayı ile birlikte Bereketli'de bulunmuştur. Gece vakti yayınlanan Ordu emrinde ise 5. Kolordu'nun iki fırkasıyla Ordu sağ yan ve gerilerini koruyacağı ve Palanga'dan ilerlemesi muhtemel Sırp yürüyüş kolunun yan ve gerileri tehdit edeceği bildirilmiştir.¹⁰⁶

Vardar Ordusu Kumandanlığı, Sırp kuvvetlerinin muharebe meydanına yayılmasına imkan vermeden taarruz etmeye karar vermiştir. İlgili emir 23 Ekim 1912'de yayınlanmıştır. Emre göre 5. Kolordu, Piçinya Vadisiyle Yeninagoriç doğusu arasında ilerleyecek ve Palanga istikametinde ilerleyen Sırp yürüyüş koluna karşı Ordu'un sağ yanını koruyacaktı. Saat 11:00'da Sırp topçusunun ateşi başlamıştır. Osmanlı kuvvetleri ancak 20 dakika sonra buna karşılık verebilmiştir. Vardar Ordusu Kumandanlığı, taarruza katılmakta geciken 5. Kolordu'ya ihtiyatlarını ileri alarak Sırp'ların sol yanına şiddetle taarruz etmesini ve İştıp Redif Fırkası hareketinin de çabuklaştırılmasını emretmiştir. Sırp'lar, 20 km'lik cepheye 30.000 kişilik bir kuvvetle yayılmakta idi. Osmanlılar da 45.000 kişilik kuvvetle Sırp Ordusu'na iki yandan taarruza geçmiştir. Sırp Ordusu'nun geriden ilerlemekte olan 30.000 kişilik kuvveti muharebe meydanına yetişmeden taarruzun süratle sonuçlandırılması amaçlanmıştır. Komanova'nın

¹⁰⁶ Hallı, 1993: 164-176.

kuzeyindeki Sırp kuvvetleri, 5. ve 6. Kolorduların yaklaşması üzerine geri çekilmiştir. 5. Kolordu'nun sağ yanında, Zibofçe'ye doğru ilerleyen bir Sırp süvari birliği, 59. Alay 1. Taburu tarafından püskürtülmüştür. 23 Ekim akşamı, Karargahı'nı Zibofçe'de kuran 5. Kolordu Kumandanlığı, Vardar Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği raporda cephedeki Sırp kuvvetlerinin bozguna uğratıldığını, 13. Fırka'nın da takip harekâtı başlattığını ve Eskinagoriç köyünün ve sırtlarının ele geçirildiğini bildirmiştir. Gelişmelerin aslına bakıldığında, Kolordu'ya bağlı 13. Fırka, 37. ve 38. Alaylar ve iki batarya ile muharebeye girmiştir. 5. Kolordu kuvvetleri, cephedeki Sırp kuvvetlerini tamamıyla kavradığı halde, Kolordu Karargahı'nın geç hareket etmesi nedeniyle nihai bir sonuç elde edilememiştir. Kolordu Karargahı'ndaki bu gecikme 13. Fırka'nın hareketinin gecikmesine ve İştip Redif Fırkası'nda disiplinsizlik yaşanmasına sebep olmuştur.

23/24 Ekim 1912 gecesi Vardar Ordusu Kumandanlığı ertesi gün takip edilecek harekât emrini yayınlamıştır. Emre göre 5. Kolordu, karşısındaki Sırp kuvvetlerinin Palanga'ya çekilmesini güçleştirecek şekilde taarruza kalkacak ve sol yanı ile Yeninagoriç istikametinde ilerleyecektir. 24 Ekim'de, Vardar Ordusu'nun sağ kanadını koruyan 5. Kolordu'nun, Voynik ve Eskinagoriç köyüne yaptığı topçu ateşleri devam etmiştir. Aynı gün yayınlanan Ordu emrinde 5. Kolordu'nun Piçinya suyu güneyindeki sırtları tutarak Ordu'nun sağ yanını koruyacağı ve diğer kolorduların Komanova'ya çekilmelerini kolaylaştırmak suretiyle geldiği yoldan Bereketli'ye çekileceği bildirilmiştir. Saat 15:00'a doğru 6. ve 7. Kolordular Cephelerindeki top ateşi kesilmiştir. Sırp kuvvetlerinin Komanova'ya doğru ilerlediği görülmüştür. Vardar Ordusu Kumandanlığı, 6. ve 7. Kolordular ile bağlantıyı kaybetmiştir. Bunun ardından Ordu Karargâhı, 5. Kolordu'nun muharebe idare yeri olan Zibofçe'ye intikal etmiştir. 5. Kolordu'nun sabahın erken vakitlerinde, Eskinagoriç köyüne düzenlediği taarruzda cephedeki bir kısım Sırp siperleri ele geçirilmiş ve Sırp kuvvetleri ricat etmeye başlamıştı. Ancak, Vardar Ordusu'ndan gelen geri çekilme emri fırka birliklerine kadar ulaştığından Kolordu birlikleri himayeli ve düzenli bir şekilde ricat etmeye başlamıştır. Güneş batacağı sıralarda 13. Fırka bütünüyle ricat etmiş, İştip Redif Fırkası ve diğer birlikler de güneş battıktan sonra Piçinya suyunun güneyine geçmeye başlamışlardır. Bu hareket tamamlandıktan sonra Zibofçe'de bulunan Vardar Ordusu ve 5. Ordu Karargahlarının ileri kademeleri saat 18:00 sularında güneye doğru hareket etmişlerdir. Saat

23:00'da Bereketli'ye varılmış ve buradan 2. Ordu (Batı Ordusu) Kumandanlığı'na verilen raporla mağlubiyet bildirilmiştir. Raporda bildirilenlere göre 6. ve 7. Kolordular çok fazla top kaybetmiştir. 5. Kolordu ise diğerlerine göre daha düzgün bir şekilde ricat etmiştir.¹⁰⁷

Komanova Meydan Muharebesi'nde alınan mağlubiyette, Vardar Ordusu birliklerinde yaşanan kafa karışıklığı, kargaşa ve telaş hali ile iyi bir iletişim kurulamaması dikkatleri çekmektedir. Bununla birlikte, birlik kumandanlarının kararsızlıkları ve Sırp kuvvetlerinin hareketlerini iyi okuyamadıkları da görülmektedir. Nitekim Kolağası İzzeddin Bey de Komanova Meydan Muharebesi'nde yaşanan bu olaylara ışık tutmuştur. Kolağası İzzeddin Bey'in hatıratında aktardıklarına göre, ilk anda Sırp kuvvetlerinin püskürtülmesi, 5. Kolordu Karargahı'nda bir sevinç meydana getirmiştir. Ancak, Kolağası İzzeddin Bey Sırp kuvvetlerine katı bir darbe vurulamadığını düşündüğünden biraz tereddütlü davranmıştır. Ona göre piyade hatlarının hareketleri dikkatleri çekmiş, sahada yayılmaları ve ilerlemeleri düzensiz bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda taburlara iyi bir taarruz ve hücum istikameti verilemediğine hükmetmiştir. 13. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Kolağası Osman Zati (Korol) Bey de Kolağası İzzeddin Bey'in bu düşüncelerine katılmıştır. Nitekim sonrasında yaşanan olumsuz gelişmeler Kolağası İzzeddin Bey'i haklı çıkarmıştır. Bunun dışında, Kolağası İzzeddin Bey, Kolordu'ya bağlı kuvvetler için ricat kararının alınmasına da etki etmiştir. Ona göre Kolordu'nun mecburen ricat etmesi lüzumu hasıl olmuştur. Bu durum, Kolordu Kumandanı Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa ve Erkan-ı Harbiye heyetini üzmüştür. Kolağası İzzeddin Bey ise metanetini korumuş, mağlubiyetin aşikar olduğunu görmüş ve mevcut durum karşısında ne gerekiyorsa onun yapılması gerektiğine kanaat getirmiştir. Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa'nın yanına giderek 6. Kolordu'nun tamamen geri çekildiğini, 5. Kolordu'nun geri çekilmesi için de bir emir yazmaları gerektiğini söylemiştir. Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa da bunu onaylamıştır. Kolağası İzzeddin Bey, Kolordu kuvvetlerinin ricatı ile ilgili görüşlerini de ifade etmiştir. Buna göre Kolordu kuvvetleri geçici olarak Piçinya suyunun güneyine geçecek, 13. Fırka Ali Geçidi'nden Zibofçe güneyindeki sırtlara, İştîp Redif Fırkası ise Çavuş köyünün güneyindeki sırtlara çekilecekti.

¹⁰⁷ Hallı, 1993: 180-191.

Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa'nın bu planı uygun görmesi üzerine Kolağası İzzeddin Bey Kolordu emrini bizzat yazmıştır.¹⁰⁸

Komanova Meydan Muharebesi'nde alınan mağlubiyet Osmanlı askerlerinin morallerinin bozulmasına ve paniğe kapılmalarına neden olmuştur.¹⁰⁹ Kolağası İzzeddin Bey, durum hakkındaki umutsuzluğu “*Azim, külliye zail olmuştu. Duçar olduğumuz hal ve felaketin bir daha telafisi adimülümkan görünüyordu. Artık bütün ümit Şark Ordusu'nda kaldı. Herkes o cihette muzafferiyet temenni ediyordu.*” sözleriyle ifade etmiştir.¹¹⁰

Komanova Meydan Muharebesi'nde Osmanlı Ordusu'nun kaybı 1.200 şehit ve 3.000 gazi olmuştur. Ayrıca, 38 zabıt ile 289 er esir düşmüştür. Sırp Ordusu'nun kaybı ise 1.127 ölü, 3.468 yaralı olmuştur.¹¹¹ Resmi Sırp kaynaklarına göre ise Sırp Ordusu'nun kaybı 687 ölü, 3.208 yaralı ve 597 kayıp; Osmanlı Ordusu'nun kaybı ise 12.000 şehit ve yaralıyla 300 esir olmuştur.¹¹² Mağlubiyet sonrası Osmanlı askerlerinin durumu açısından Kolağası İzzeddin Bey'in şu ifadeleri dikkat çekmektedir:

“Bir gün dere kenarından Köprülü'ye gelirken, bana pek ziyade tesir eden bir nefer sözü işittim. İki arkadaş veya hemşeri buluşunca birisi, ‘O Ahmet, nasılsın?’ dedi. Ahmet ise ‘çok şükür canım sağdır’ diye cevap verdi. Bu cevabı tahlil edersek çok elim halet-i ruhiyeler meydana çıkar. Fakat bu gibi sözler ve hareketler yalnız efrattan değil, zabitan da işitiliyordu. Pek çok erkan, ümera ve zabitan kıtalarının dağılmasından adeta memnun, bir daha kıtasını toplayıp kumandası altına almaktan ve yeni bir vazife-i harbiyeye girişmekten mütebip. Mesela İştîp Redîf Fırkası Kumandanı, Köprülü'ye gelince, hemen Selanik'e sıvışmaya baktı ve savuştu. Bir fırka kumandanı kıtasını toplamaya değil, kaçmaya bakıyor ve kaçıyordu. Adil Bey

¹⁰⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 49.

¹⁰⁹ Hall, 2003: 65.

¹¹⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 51.

¹¹¹ Hallı, 1993: 210, 211.

¹¹² Hall, 2013: 64.

(Köstendil), 'Artık her şey bitti. Düşmana haber göndermeli ve mütareke akdetmeye bakmalıdır' diyordu.'

Kolağası İzzeddin Bey ricat esnasında cephanenin tahliyesine nezaret etmiştir. Onun nezaret ettiği cephaneler tahliye edilse de genele bakıldığında çok miktarda top ve malzeme Sırp kuvvetlerine terk edilmiştir. Muharebeyle birlikte ricat esnasında da askerlerin gösterdiği disiplinsiz hareketler hem konuyla ilgili araştırma eserlerinde hem de Kolağası İzzeddin Bey'in hatıratında dikkatleri çekmektedir. Kolağası İzzeddin Bey, ricatın gece yapılmasının askerleri yorgun ve uykusuz bıraktığını belirtmek suretiyle gece yürüyüşü emrinin verilmesini tenkit etmiştir. Yani ona göre disiplinsizliğin kaynağı yalnızca askerler değildir.¹¹³

Cephede yaşanan büyük çöküntü üzerine Vardar Ordusu Kumandanlığı, 5. Kolordu'nun Vardar doğusunda hafif bir artçı bırakarak birliklerini Köprülü'ye kaydırmasını emretmiştir. 5. Kolordu Kumandanlığı Köprülü'ye geldikten sonra bir rapor hazırlayarak Vardar Ordusu Kumandanlığı'na göndermiştir. Bu raporda Kolordu'nun Sırp kuvvetlerine karşı koyacak bir gücünün kalmadığı, bundan sonra meydana gelen muharebelerin birer artçı muharebesi niteliğinde olacağı bildirilmiştir. Osmanlı 1. Ordusu (Doğu Ordusu) ise aldığı yenilgiler üzerine geri çekilmeye başlamıştır.¹¹⁴

Komanova'nın kaybıyla Makedonya'da stratejik ve seferi üstünlük Sırp Ordusu'nun eline geçmiştir. Osmanlı Ordusu'nun bu kaybı telafi edecek yedek planları bulunmamıştır. Ricat sırasında Üsküp'ün savunulup savunulmayacağı ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır. 2. Ordu Karargahı'ndan Sırp kuvvetlerinin yaklaşması sebebiyle Manastır'a hareket edilmesi emri çıkmıştır. 26 Ekim'de Üsküp ve Köprülü'deki direniş, Sırp kuvvetlerinin buraları ele geçirmesini engelleyememiştir. Ricat esnasında cephane, araba ve at zayiatı da artmıştır.¹¹⁵

¹¹³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 51, 52.

¹¹⁴ Hallı, 1993: 214, 215.

¹¹⁵ Erickson, 2013: 234, 235.

1.2.3.2. Pirlepe Muharebesi

Vardar Ordusu kuvvetlerinin Manastır'a doğru ricatı devam ederken 5. Kolordu Kumandanı Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa, Kolağası İzzeddin Bey'i Pirlepe civarında, ordugahın yerleşeceği mahalli tespit etmek üzere bu bölgeye göndermiştir.¹¹⁶ 27 Ekim 1912'de, Vardar Ordusu Kumandanlığı, 5. Kolordu'ya verdiği emirde Köprülü'de bir müdafaa yapma imkanı görülmediği takdirde Kolordu'ya bağlı zayıf piyade ve süvari birlikleri ile Vardar Nehri'nin sol kıyısında bir artçı mevzii tutulmasını ve Kolordu'nun diğer birliklerinin Pirlepe'ye yollanmasını istemiştir. 28 Ekim 1912 saat 15:00'da Osmanlı artçı müfrezelerinin çekilmeye başlaması ile Sırp kuvvetleri topçu ateşine başlamıştır. Bunun üzerine keşif kolları, Vardar Nehri batısına alınmış ve köprüler tahrip edilmiştir. Köprülü'de bulunan Vardar Ordusu Karargahı, 5. Kolordu Karargahı ile birlikte saat 20:30'da İzovur'a gelmiştir. Sırp kuvvetleri ise 28/29 Ekim gecesi Köprülü'yü işgal etmeye başlamıştır.

28 Ekim 1912'de 2. Ordu Kumandanlığı'ndan gelen emirle 5. Kolordu'ya Pirlepe'yi savunma görevi verilmiştir. Kolordu'ya bağlı 16. Fırka ve İştîp Redif Fırkası Pirlepe'de, 13. ve 15. Fırkalar İzovur'da, Beşinci Nişancı Alayı ile Bağımsız Süvari Tugayı Çeltikler'de, 16. Nişancı Taburu ise Köprülü'nün batısında konuşlanmışlardır. Kolordu Karargahı İzovur'da kurulmuştur. Köprülü'nün Sırp Ordusu tarafından işgal edilmesi üzerine 5. Kolordu Kumandanlığı önlem almıştır. 29 Ekim'de yayınlanan Kolordu emrinde Kolordu Karargahı'nın Babona'ya çekileceği, 15. Fırka ve 13. Fırka'ya bağlı bazı birliklerin Babona mevziine yerleşeceği bildirilmiştir. Emir doğrultusunda Artçı Müfrezesi Kumandanlığı oluşturulmuştur. Bunun görevi, Sırp kuvvetleriyle teması kaybetmemek ve Sırp'ların hareketi hakkında bilgi sağlamak olmuştur.

30 Ekim 1912'de 5. Kolordu Karargahı Pirlepe'ye gelmiştir. Kolordu Kumandanlığı, aynı gün Vardar Ordusu Kumandanlığı'na Kolordu konuşlanmasını raporlamıştır. 1 Kasım 1912'de Vardar Ordusu Kumandanlığı'nın yayınladığı emre göre 5. Kolordu'nun iki fırkasıyla Pletvat, Perisat geçitlerini ve müfrezeler oluşturmak suretiyle Desove, Papradešta ve Barbaros

¹¹⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.) 1997: 53.

istikametlerini koruyacağı bildirilmiştir. İştîp Redif Fırkası ise tahkimat için Manastır'da bulundurulacaktı. Ayrıca, Pirlepe-Tikveş ve Pirlepe-Brud yolları arasındaki bölgede keşif yapılacaktı. 5. Kolordu, 7. Kolordu ile irtibat kuracak, Sırp kuvvetlerinin üstünlüğü ele geçirmesi halinde Ordu'dan verilecek emirle Manastır'a çekileceklerdi. Bu arada 5. Kolordu Kumandanlığı, Vardar Ordusu Kumandanlığı'na bir mütalaada bulunmuştur. Bu mütalaasında 15. Fırka'nın iş göremeyecek kadar perişan halde olduğu, yürüyüşe geçirilecek dahi olsa çok fazla kayıp vereceği ve Beşinci Alay'da baş gösteren dizanteri hastalığının etkisini artırdığı bildirilerek ne şekilde hareket edilmesinin bildirilmesi istenmiştir. Ancak, Ordu Kumandanlığı bunu dikkate almamıştır. Bu süreçte, yaşanan olumsuzluklara bir de zorlu hava koşulları eklenmiştir. Şiddetli kar, rüzgar ve dondurucu soğuk nedeniyle erler donmaya başlamışlardır. 2 Kasım 1912'de 15. Fırka Kumandanlığı'ndan 5. Kolordu Kumandanlığı'na gelen raporda dizanteri hastalığının, ölümlerin ve firarların çoğaldığı, zabitanın tüm çabalarına rağmen erleri muharebeye sürmekte başarısız oldukları, böyle giderse durumun fena bir bozguna dönüşeceği bildirilmiştir. Gelişmeler karşısında adeta bir telaş yaşanmıştır. Vardar Ordusu Kumandanlığı da 2. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği raporda işlerin adeta çığıından çıktığını ve böyle bir orduyla iş görülemeyeceğini bildirmiştir. 3 Kasım 1912'de önemli bir gelişme yaşanmamış, keşif taarruzları ile Sırp kuvvetleri hakkında bilgi toplamaya çalışılmıştır. Aynı gün, Kristiç Geçidi'ni kontrol eden 13. Fırka'ya bağlı 38. Alay'ın 1. Taburu, geçidi yeterli bir seviyede muhafaza edememiştir. Burada bir-iki mangalılık bir kuvvet bırakılmış ve taburun büyük bir kısmı Kristiç köyüne çekilmiştir. Sırp kuvvetleri bunu fark ederek geçidi kuşatmış ve ele geçirmiştir. Bunun üzerine, Kristiç köyünde bulunan kuvvetler de Pirlepe Kışlası'na kadar ricat etmeye başlamıştır.

Kristiç Geçidi'nin kaybedilmesi üzerine Vardar Ordusu Kumandanlığı 3/4 Kasım 1912'de 5. Kolordu'ya bir emir vermiştir. Bu emirde Pletvar, Kristiç ve Abdipaşa Geçitlerinin mutlaka elde bulundurulması gerektiği belirtilmiş, bu nedenle buralara ya hemen ya da ertesi gün taarruz yapılması istenmiştir. Bunun üzerine, 5. Kolordu Kumandanlığı, 13. Fırka'ya taarruz için hazırlanmasını emretmiştir. Bu noktada, 5. Kolordu Erkan-ı Harbiye mensubu Kolağası İzzeddin Bey için önemli bir gelişme yaşanmıştır. Emre göre Kristiç Geçidi'nin geri alınması için Ohroççe'de 13. Fırka'dan karma bir müfreze teşkil edilecekti. Bu müfrezede 13. Nişancı Taburu, 37. Alay'dan iki bölük ve iki sahra topu bulunacaktı. Bunun dışında, Kolordu ihtiyatından da bir

müfreze kurulacak, müfrezenin emrinde 5. Nişancı Alayı'ndan bir tabur, bir makineli tüfek bölüğü ve 15. Topçu Alayı'nın 4. Bataryasından bir takım bulunacaktı. Bu müfrezenin kumandasında ise Kolağası İzzeddin Bey bulunacaktı. Kolağası İzzeddin Bey, bu müfreze ile ilk belirtilen müfrezeyle destek verecekti ve kuvvetler, fecir vaktinde taarruza geçeceklerdi. 5. Kolordu Kumandanlığı, diğer fırkalara da yapılacak taarruzla ilgili emirleri vermiştir.

Kolağası İzzeddin Bey, 4 Kasım 1912'de müfrezesiyle Pirlepe Kışlası'ndan ayrılmış ve saat 09:00 sıralarında Ohrofça'ya varmıştır. Müfreze bu sırada hiçbir Sırp unsuru ile karşılaşmamıştır. Kolağası İzzeddin Bey, 13. Fırka müfrezesini bulmak üzere emrindeki dört atlı ile Kristiç köyüne doğru ilerlemiştir. Oysaki, bu köy önceki gece Sırp kuvvetlerinin kontrolüne geçmişti.¹¹⁷ Kolağası İzzeddin Bey de henüz burada bulunması gereken Osmanlı kuvvetlerini göremeyince şaşırarak ve tedbirli davranmıştır. Nitekim köye yaklaştıkları sırada Sırp ateşiyle karşılaşmışlardır. Kolağası İzzeddin Bey, derhal geri çekilmiş ve bu esnada atından düşerek ufak bir kaza geçirmiştir.¹¹⁸ Böylece Sırp kuvvetlerinin Kristiç köyünde olduğu anlaşılmıştır. Ohrofça'ya dönen Kolağası İzzeddin Bey, emrindeki topları köyün güneyinde mevzilendirmiş ve Sırp kuvvetlerini ateş altına almıştır. Ardından, müfrezesiyle Kristiç köyüne doğru ilerlemeye başlamıştır. Kolağası İzzeddin Bey, bu hamlesiyle Sırp kuvvetlerini bölgedeki tepelere doğru geri çekilmeye zorlamıştır. Bu sayede Sırp topçuları da ortaya çıkarılmıştır. Kolağası İzzeddin Bey, 13. Fırka Müfrezesi'nin de bir an evvel Kristiç Geçidi'ne doğru ilerlemesi için 13. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Kolağası Osman Zati (Korol) Bey'e haber göndermiştir. Geçidi geri almakla görevli kuvvetler ise ancak öğle saatlerinde taarruza başlayabilmişlerdir.¹¹⁹ Kolağası İzzeddin Bey, diğer müfrezelerin henüz muharebeye girememelerinden ötürü duyduğu kızgınlığa hatıratında değinmiştir.¹²⁰ Akşam geç saatlere kadar şiddetle devam eden muharebe neticesinde Kristiç Geçidi ve geçide hakim olan tepeler Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Ancak, Perisat Geçidi'ndeki muharebelerden sonuç alınamamıştır. Geçit Sırp kuvvetlerinin eline geçmiş ve buradaki Osmanlı kuvvetleri Pirlepe'ye doğru geri çekilmişlerdir. Perisat Geçidi'ni

¹¹⁷ Hallı, 1993: 221-237.

¹¹⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 56, 57.

¹¹⁹ Hallı, 1993: 239.

¹²⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 57.

geri almak üzere harekete geçilmişse de buradaki 44. Alay, Sırp kuvvetleri karşısında tutunamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. 44. Alay'ın geri çekilmesi üzerine Kristiç Geçidi'ni alan kuvveler de geri çekilmiştir. 5. Kolordu Kumandanlığı'nın mevzilenme emrine rağmen 15. Fırka tüm kuvvetleriyle birlikte geri çekilmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Kolordu Kumandanlığı, 15. Fırka'nın Pirlepe-Manastır yolundan, 13. Fırka'nın da Vulkova-Dobroşova-Manastır yolundan geri çekilmelerini emretmiştir. Bu emir, Vardar Ordusu Kumandanlığı'nın izni alınmaksızın verilmiştir. Durumdan haber alınması üzerine 5. Kolordu Kumandanlığı'na, Pirlepe civarında toplu bulunarak geçitlerin yeniden savunulmaları emredilmiştir. Bu emir üzerine 5. Kolordu Kumandanı Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa harekete geçmiştir. 13. Fırka'nın 45. Alayı'na bulunduğu yerde direnme, 15. Fırka'ya da Bestriçe güney sırtlarını savunma emrini vermiştir. Ancak, çok geçmeden Vardar Ordusu Kumandanlığı, Esvet-Bogroviçe Manastırı ile Kale-i Varoş arasındaki mevzileri tutarak Kolordu'nun ricat etmesini emretmiştir. Görülen o ki 2. Ordu birliklerinde yaşanan tutarsızlık ve kararsızlık aynen devam etmiştir. Nihayetinde bu emir 5. Kolordu Kumandanlığı'nda şaşkınlığa neden olmuştur. Ancak, vakit kaybetmeden emir uygulanmaya başlamıştır. Art arda yaşanan olumsuzluklarla birlikte, 2. Ordu Kumandanlığı, Pirlepe'nin savunulması için Vardar Ordusu'na emir vermiştir. Bu emirde 2. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Ali Rıza Paşa, Sırp Ordusu karşısında tutunamadığı gerekçesiyle 5. Kolordu hakkında sert ifadeler kullanmıştır. Ordunun namusunun kurtarılması gerektiğini, Yunanlara karşı kazanılan başarıyı 5. Kolordu'nun görmesini istediğini, 2. Ordu'nun şanssızlığına 5. Kolordu'nun hükmetmesine izin vermeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine, Vardar Ordusu Kumandanlığı, 5. Kolordu'ya bulundukları sırtları savunmasını ve fırsatı geldiğinde Pirlepe'nin geri alınmasını emretmiştir. Ancak, şartlara bakıldığında bu emrin gerçekleştirilmesinin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Yine de emir doğrultusunda hazırlıklara başlanmıştır. Bu arada Kolağası İzzeddin Bey'in Balkan Harbiyle ilgili tuttuğu kayıtlar bu tarih itibariyle kesintiye uğramaktadır.

Vardar Ordusu Kumandanlığı, 5 Kasım 1912'de 5. Kolordu'ya Pirlepe'yi geri almasını, bu mümkün olmazsa bulunulan hattın savunulmasını ve gerekirse düzenli bir şekilde Karasu gerisine çekilerek burada bir mukavemet yapılmasını emretmiştir. Ertesi sabah itibariyle fırkalar Alınça'da savunma düzeni almaya başlamışlardır. Alınça'da meydana gelen muharebe Pirlepe

harekatının devamı niteliğindedir. 6 Kasım'da, Sırp kuvvetlerinin iki süvari bölüğü Osmanlı mevzilerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Açılan ateşle püskürtülseler de bu gereksiz bir hamle olmuş, Sırp kuvvetleri, Osmanlı kuvvetlerinin savunma mevzilerini erkenden ve zahmetsizce tespit etmişlerdir. Üstün Sırp kuvvetlerinin şiddetli topçu ateşi neticesinde 15. Fırka merkez kesimindeki birlikler ve fırka ihtiyatı mevzilerini bırakarak çekilmeye başlamışlardır. Bu noktadan sonra Sırp kuvvetlerinin kuşatmasını önlemek ihtimali kalmamıştır. Ricat, akşam vaktine doğru tüm 5. Kolordu cephesinde gerçekleşmiştir. Çekilen tüm kuvvetler tek bir köprüden geçmek zorunda olduğundan Karasu Vadisi'nde yığılmıştır. Bunun üzerine, 5. Kolordu Kumandanı Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa, Kolordu Erkan-ı Harp Reisi Miralay Mustafa Bey ve Kolordu Erkan-ı Harbi Kolağası İzzeddin Bey'i himaye mevziinde bırakarak Karasu Köprüsü'ne gitmiştir. Çekilmeyi himaye etmek amacıyla alınan önlemler başarılı olmuş ve birlikler düzenli bir şekilde köprüden geçmişlerdir. Osmanlı Ordusu'nda 600 kadar kayıp verilirken Sırp Ordusu'nun kaybı 3.500 kadar olmuştur. Alınça'da kısa sürede alınan bu mağlubiyetin ardından birlikler Manastır'a doğru çekilmeye başlamışlardır.¹²¹

1.2.3.3. Manastır Muharebesi

Alınça'da mağlup olan 5. Kolordu birlikleri, Karasu güneyinde bulunan Topulçan Köprüsü civarında toplanıp düzene sokulmuşlardır. 6/7 Kasım gecesi ise güneye doğru çekilemeye devam etmişlerdir. Ancak, gece yapılan yürüyüşler ve hava muhalefeti nedeniyle intizam bozulmuştur. Aynı gece, 2. Ordu Kumandanlığı Vardar Ordusu'na verdiği emirde 5. Kolordu'nun 7. ve 6. Kolordu ile takviye edileceğini ve taarruza hazırlanılacağını bildirmiştir. Emri alan Vardar Ordusu Kumandanlığı, 6. ve 7. Kolordular yetişene kadar Petilep Hanı dolaylarını işgal ve savunma görevini 5. Kolordu'ya vermiştir.

5. Kolordu'yu takviye edecek olan mezkur kolordular 7 Kasım'da Manastır'a gelmişlerdir. Sonrasında ilgili takviyeler yapılmış, beş gün boyunca hazırlıklarla ilgilenilmiştir. Vardar Ordusu Kumandanlığı, 7/8 Kasım gecesi Ordu emrini yayınlamıştır. Buna göre 5. Kolordu, Mürettep 2.

¹²¹ Hallı, 1993: 240-253.

Tabur da kendisine bağılı olduğı halde Mogula'nın bir km güneyi ile Kukureçan arasını tutacaktır. 5. ve 7. Kolordular, bulundukları hattı tahkim edecekler, süvarileriyle yanlarında keşif yapacaklardı. Beş günün ardından, yapılan keşiflerle Sırp kuvvetlerinin yaklaştığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine, 13/14 Kasım 1912 gecesi Vardar Ordusu Kumandanlığı ordu emrini yayınlamıştır. Emre göre 5. ve 7. Kolordular, tahkim ettikleri hatları savunacaklardı. 5. Kolordu, tüm birlikleriyle harekete hazır bir halde bulunacak ve savunma mevzilerini işgal edecekti.

Manastır'da meydana gelecek muharebe öncesi, Erkan-ı Harb Kolağası İzzeddin Bey'in görevli olduğı 5. Kolordu, tahkimatını diğer kolordulara göre oldukça ilerletmiştir. Sırp kuvvetlerinin yaklaşması üzerine, 14 Kasım 1912'de Vardar Ordusu Karargahı'ndan hareket emri yayınlanmıştır. Emre göre, taarruza geçmeleri halinde 5. ve 7. Kolordular Sırp kuvvetlerini durduracak, 6. Kolordu ve Resne'den gelecek kuvvetler sol yandan taarruza geçeceklerdi. 5. Kolordu, bir taburunu Petilep Hanı'nda bulunduracak ve Sırp kuvvetlerinin üstün bir sayıyla taarruz etmesi halinde ricat edecekti. Kolordu ayrıca keşif yapacaktı. 14/15 Kasım gecesi 2. Ordu'dan Vardar Ordusu'na verilen emirde, Manastır'da meydana gelecek savaşın milletin kaderine hükmedeceği, Komanova'da alınan yenilginin burada telafi edilebileceğı ve Türk Ordusu'nun Plevne kahramanlarının öz evlatları olduklarını ispat edeceği belirtilmiştir.

15 Kasım 1912'de 6. Kolordu Cephesi'nde topçu atışları yapılmış ve keşif kolları arasında çarpışmalar meydana gelmiştir. Gece vaktine kadar aralıklarla süren çatışmalarda somut gelişmeler yaşanmamıştır. Sırp kuvvetlerine kayıp verdirilmişse de yığılmaya devam etmişlerdir. Artık, Sırp kuvvetlerinin taarruza geçmesi ihtimali iyice kuvvetlenmiştir. Bu nedenle, 15/16 Kasım gecesi Vardar Ordusu Kumandanlığı tarafından hareket emri yayınlanmıştır. Buna göre, Sırp kuvvetlerinin taarruzu halinde 5. ve 7. Kolordular karşı taarruza geçecekti. 5. Kolordu'nun Karargahı Ziraat Çiftliği'nde kurulmuştur. Kolordu'ya bağılı 13. Fırka Mogule'nin 2 km güneyinden itibaren Petilep-Manastır yolunun iki tarafında tahkimli mevzide yerleşmiştir. 15. Fırka ise Kukureçan dahil olmak üzere Kırçova yolunun iki tarafındaki tahkimli mevzide yerleşmiştir. 16 Kasım 1912'de Sırp topçusu, 5. Kolordu Cephesi'ni, Kukureçan'ı ve Yukarı Orizar'a kadar 10 km'lik alanı dövmüştür. Sırp kuvvetleri, aynı gün taarruza başlamıştır. Osmanlı kuvvetleri karşılık verse de sağ ve sol yanlardaki birliklerin bir kısmı dağınık halde ricat etmeye

başlamışlardır. 5. Kolordu Cephesi'nde ise, Pirlepe-Manastır yolundan ilerleyen Sırp kuvvetlerinin bir taburu Mogule'de, bir taburu da Tırın'da püskürtülmüştür.

16/17 Kasım 1912 gecesi Vardar Ordusu Kumandanlığı'ndan gelen emre göre 5. ve 7. Kolorduların birer fırkaları ile sağ yan ve cephede Sırp kuvvetlerini durduracakları, kalan kuvvetler de 6. Kolordu ile birlikte taarruza geçecekti. 5. Kolordu birlikleri, Pervalis'e vardıktan sonra Kajani-Rahotin istikametinin örtülmesinden sorumlu olacaktı. 17 Kasım'da 7. Kolordu Karargahı'nda bulunan Vardar Ordusu Kumandanı Ferik-i Evvel Zeki Paşa, Tırın'daki durumun tehlikeye girmesi üzerine 5. Kolordu'ya yeni bir emir vererek Kolordu'nun derhal iki veya üç taburla cephenin sağ kanadına yardım etmesini ve neye mal olursa olsun sağ kanadı korumasını emretmiştir. 5. Kolordu, emir doğrultusunda 15. Fırka ile üç taburdan oluşan bir müfrezeyle cephede ve sağ kanatta bırakarak Pervalis'e hareket etmiştir. Bu arada aynı gün Vardar Ordusu Kumandanlığı'na Selanik'in kaybedildiği ve Yunan Ordusu'nun Manastır'a doğru 35.000 kadar bir kuvvetle ilerlediği bildirilmiştir. Eldeki cephanenin ve asker sayısının yetersiz olmasından ötürü Manastır'ın kaybedilmesinin muhtemel olduğu da belirtilmiştir. Vardar Ordusu Kumandanı Ferik-i Evvel Zeki Paşa'nın telaş içerisinde aldığı önlemler hiçbir fayda sağlamamıştır. Sırp Ordusu'na karşı mevziler bir bir kaybedilmiş ve kuvvetler tedricen ricat etmeye başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte 7. Kolordu Cephesi iyice korumasız bir hal almıştır. 5. Kolordu, aynı gün Novak-Tırın-Mogule-Dragojan hattından taarruz eden Sırp kuvvetlerini durdurmuştur. Ancak, genel anlamda muharebe artık çok kritik bir sürece girmiştir. Vardar Ordusu Karargahı'nda kimi zabitler taarruzda, kimi zabitler ise ordunun tüm vasıtalarıyla birlikte geri çekilmesinden yana olmuştur. Ancak, Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Zeki Paşa'nın kararı taarruzdan yana olmuştur. Bu doğrultuda 17/18 Kasım gecesi Vardar Ordusu Karargahı'ndan yayınlanan emir bu yönde olmuştur. Emre göre 5. Kolordu tahkimli hatta Sırp kuvvetlerini durduracak, ordunun sağ yanını Novak ve Tırın'dan ilerleyen Sırp kuvvetlerine karşı güvene alacak ve sol yanı ile Dragojan istikametinden taarruz eden Sırp kuvvetlerine karşı 7. Kolordu'ya yardım edecekti. Kolordu'nun

ihtiyatı Manastır-Filorina yolunu koruma altına alacaktı. Ayrıca, Kolordu'dan iki tabur 7. Kolordu'ya takviye olarak gönderilecekti.¹²²

Osmanlı Ordusu için artık mağlubiyetin kaçınılmaz olduğu bu süreçte Balkan İttifakı arasında meydana gelen ihtilaftan bahsetmek gerekmektedir. Bu ihtilaf Balkan topraklarının paylaşımı konusunda yaşanmıştır. İhtilafın yaşandığı yerlerden biri Manastır olmuştur. Bulgar Krallığı ve Yunan Krallığı, Makedonya'nın paylaşımı konusunda bir anlaşmaya varamamışlardır. Bulgar Krallığı, Yunanların başarılı olmasından çekindiğinden dolayı Sırp Krallığı'ndan Manastır'ı işgal etmesini istemiştir. Bu durum elbet Sırp'ların işine gelmiş ve Sırp 1. Ordusu Manastır'ı almak üzere harekete geçmiştir.¹²³

18 Kasım 1912'de muharebeler, Osmanlı Ordusu için olumsuzluklarla devam etmiştir. 5. Kolordu'dan hazırlanan takviyeler öğle saatlerinde 7. Kolordu Cephesi'ne ulaşmıştır. 5. Kolordu Cephesi'nde ise 39. Alay'a bağlı birlikler Sırp kuvvetlerinin ilerleyişini durdurmuşlardır. 7. Kolordu Cephesi'nin geriye çekilmesi sonucu bu cephe istikameti tehlikeye girmiştir. 5. Kolordu bu kısma ihtiyattan bazı kuvvetler göndermiştir. Ancak, İştîp Taburunun Sinegove'den çekilmesi sonucu burası Sırp kuvvetlerinin eline geçmiştir. Böylece 5. Kolordu'nun sol yanı ve gerileri saldırıya açık bir hale gelmiştir. Sol cemahta 44. Alay'ın çekilmesiyle mevziler ve bataryalar bir bir kaybedilmiştir. Nitekim Vardar Ordusu Kumandanlığı saat 16:00'da 5. Kolordu'ya Filorina istikametine çekilme emrini vermiştir. Erkan-ı Harb Kolağası İzzeddin Bey'in de mensup olduğu 5. Kolordu Karargahı ise saat 19:00 itibarıyla Filorina'ya doğru hareket etmiştir. Sabaha karşı Vardar Ordusu Karargahı'ndan yayınlanan emirler dahilinde 5. Kolordu, Kınalı'daki Süvari Tugayı'nı takviye ederek Baç ve Kermeyan'dan ilerleyen Sırp kuvvetlerini durduracaktı. Ancak, ulaşımında yaşanan sorunlar nedeniyle bu emir yerine getirilememiştir. Bu arada 5. Kolordu Kumandanlığı'na gelen bir raporda hem Sırp hem de Yunan kuvvetlerinin yaklaşmakta oldukları bildirilmiştir. Kolordu, bu rapor üzerine derhal önlemler almış, Kolordu'ya bağlı birliklere hareketlerini hızlandırmaları emredilmiştir. Bir yandan yoğun yağış, diğer yandan geçiş

¹²² Hallı, 1993: 253-285.

¹²³ Erickson, 2013: 243, 244.

yollarının insan, araç ve hayvan ile dolu olmasından dolayı ulaşımda yaşanan aksaklıklar devam etmiştir. 5. Kolordu kuvvetleri düzensiz bir şekilde ve perişan bir halde Filorina-Behlişte yoluna koyulmuştur.

19 Kasım 1912'de Sırp Ordusu Manastır'ı işgal etmiş, takip hareketine girişmemiştir. Bununla birlikte, Yunan kuvvetleri yaklaşmış, Gorniçova'ya yönelik bir taarruz gerçekleştirmiştir. Manastır Redif Alayı'nın artık erleri, sayı açısından çok üstün olan Yunan kuvvetlerine karşı direniş gösterdikten sonra akşam vakti Filorina'ya çekilmişlerdir. Bu noktada yine Balkan ittifakı arasındaki mücadele karşımıza çıkmaktadır. Yunan Ordusu, Selanik'i Bulgar Ordusu'na kaptırmamak amacıyla burada üç tümen bırakmış, daha az sayıdaki kuvvetlerle Manastır'a doğru ilerlemiştir. Nitekim Manastır cihetindeki Yunan taarruzu gittikçe azalmıştır. Diğer yandan Sırp kuvvetleriyle yapılan muharebeler de devam etmiştir.

Osmanlı Ordusu'nun, Manastır ve dolaylarında gerçekleşen muharebelerdeki zayırları, Yunanlılarla meydana gelen çarpışmalar da dahil 3.500 asker olmuştur. İçinde hasta ve yaralıları da dahil olmak üzere 3.000 er ise esir düşmüştür. 21 top mevzide, 29 top ise yollarda olmak suretiyle toplam 50 top kaybedilmiştir.¹²⁴ Sırp Ordusu'nun kayıpları, kayıtlarda görülen farklılıklar nedeniyle kesin olmamakla birlikte 539 ölü, 2.121 yaralı ve 329 kayıp şeklindedir. Manastır Muharebesi'ndeki yenilgi ile Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da yaklaşık 500 yıl süren hakimiyeti sona ermiştir.¹²⁵

1.2.3.4. Osmanlı Kuvvetlerinin Arnavutluk'a Çekilmesi ve Mağlubiyeti

20 Kasım 1912 itibarıyla Yunan kuvvetleri üç koldan Filorina istikametinde ilerlemiştir. Burada kalan son Osmanlı kuvvetleri de ricat ettikten sonra önce Sırp süvarileri, daha sonra da Yunan süvarileri Filorina'yı işgal etmeye başlamışlardır. Osmanlı İkinci (Batı) Ordusu Karargahı Görice'ye, Vardar Ordusu Karargahı ise Behlişte'ye gelmişlerdir. 20/21 Kasım gecesi Vardar Ordusu Kumandanlığı, Ordu emirlerini yayınlamıştır. Emre göre Erkan-ı Harb Kolağası İzzeddin

¹²⁴ Hallı, 1993: 287-314.

¹²⁵ Hall, 2003: 69.

Bey'in mensup olduğu 5. Kolordu'nun 17. Nizamiye Fırkası, Manastır Redif Fırkası ve Süvari Tugayı Behlişte'de toplanacaktı. Kolordu'nun emrindeki müfrezenin çekilmesi için de gerekli tedbirler alınacaktı. Bununla birlikte, Kolordu'ya bağılı birlikler Filorina ve Nakoliç istikametlerinde keşif yapacaklardı.

Arnavutluk'a ricat devam ederken Osmanlı 2. Ordusu Kumandanı Ferik-i Evvel Ali Rıza Paşa, ordunun içine düştüğü açlık ve sefalet üzerine Başkumandanlığa mütareke sağlanması önerisinde bulunmuştur. Bu arada 5. Kolordu'nun durumunun beklenenden daha da umutsuz olduğu görülmüştür. 5. Kolordu Kumandanlığı'ndan Vardar Ordusu'na gönderilen raporda Kolordu'nun elinde toplu bir bölüğün dahi olmadığı, erlerin zabitlere açıkça itaatsizlik gösterdikleri, şiddet gösteren zabitlere karşılık verip suikasta giriştikleri belirtilmiştir. Aynı gün verilen bir diğ er raporda Kolordu'nun hiçbir vazife yapamayacağı, herkesin ve dahi hayvanların açlıktan mustarip olduğu bildirilmiştir. İaşe ve iskan açısından yaşanan olumsuzluklara bir de hava muhalefeti eklenmiştir. Bütün bunların yanında Arnavutluk'taki yerli halk, yiyecek kaynaklarını korumak gerekçesiyle Osmanlı askerlerinin köylere girmesine izin vermemiştir. 5. Kolordu Kumandanı Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa, iaşe sorununu çözmek amacıyla 22 Kasım'da Görice'ye gelmiştir. Ancak, hiçbir şey 5. Kolordu'nun dağılmasını önleyememiştir. Bu durum diğ er kolordularda da görülmeye başlamıştır. İtaatsizlik eden kimi erler, civar köylerde yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Vardar Ordusu Kumandanlığı bu duruma karşı derhal önlem alınmasını, yağmada bulunan birkaç erin kurşuna dizilmesini, aynı suçu işleyecek olanların da böyle idam edilmelerini emretmiştir.¹²⁶ Bu gelişmelere bakıldığında, bütün ordu mensupları gibi Kolağası İzzeddin Bey'in de ne derece zorlu şartlar altında mücadele ettiğı görülmektedir.

22/23 Kasım 1912'de Osmanlı İkinci (Batı) Ordusu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekaleti'ne bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta son durum değerlendirilmiş, askerlerde morallerin tükendiğı belirtilmiş, alınan kararlar ve yapılan hazırlıklar bildirilmiştir. Osmanlı 2. Ordusu'nun yaptığı hazırlıklara göre Arnavutluk'ta son bir mukavemet gösterilecekti. Ancak,

¹²⁶ Hallı, 1993: 344-348.

Ordu'da yaşanan itaatsizlik devam etmiş, emre karşı gelenler Kolağası İzzeddin Bey'in memleketi olan Yanya'ya doğru hareket etmiştir.

24 Kasım 1912'de Vardar Ordusu Kumandanlığı'nın yayınladığı hareket emri doğrultusunda 5. Kolordu, Yanya istikametinde bulunan Herseka'ya hareket edecekti. Bu arada Arnavut önde gelenlerinden İsmail Kemal Bey, Arnavutluk'un bağımsızlığı için her tarafa telgraflar çekmiştir. 26 Kasım'da, Arnavutların Tiran'da bağımsızlıklarını ilan ettikleri haberi alınmıştır. Perişan haldeki Osmanlı kuvvetlerinin ricatı sürerken bir yandan Osmanlı askerlerine Arnavut köylüleri tarafından ateş açılmış, diğer yandan açlık nedeniyle vahim bir manzarayla karşılaşmışlardır. Birçok güçsüz ve hasta er yürüyüş esnasında düşüp kalmış, kimi erler yolda gördükleri sığır ve koyunları vurmuş, kimileriye ölü beygirlerin sağrı yerlerini kesmiş, bu şekilde karınlarını doyurmaya çalışmışlardır. Vardar Ordusu Karargahı, iâşe sorununu çözmeye çabalamıştır. Osmanlı kuvvetlerinin Görice, Berat ve Yanya'ya doğru ricatları devam etmiştir.¹²⁷ 5. Kolordu Erkan-ı Harbi Kolağası İzzeddin Bey yıllar öncesinde, İstanbul'da eğitim görmek amacıyla memleketi Yanya'dan ayrılmıştı. Şimdi ise, dünyaya geldiği bu toprakları müdafaa etmenin hazırlığını yapmaktaydı.

Arnavutluk'ta savunma için hazırlıklarını sürdüren Osmanlı İkinci (Batı) Ordusu Kumandanlığı, mütareke haberini beklemiştir. Nitekim Osmanlı Birinci (Doğu) Ordusu da Bulgar Ordusu karşısında mağlup olmuştu. Beklenen haber nihayet 25 Kasım 1912'de gelmiştir. Mütareke görüşmesi Osmanlı ve Bulgar heyetleri arasında gerçekleşmiş, Bulgar heyeti aynı zamanda Sırp Krallığı'nı ve Karadağ Krallığı'nı temsil etmiştir. 3 Aralık'ta, Yunan Krallığı hariç, Balkan ittifakı üyeleri ve Osmanlı Devleti arasında mütareke imzalanmıştır. Mütarekeye göre barış görüşmeleri 10 gün sonra, Londra'da başlayacaktı.¹²⁸ Yunan Krallığı ise mütareke imzalamadığı için Yunan Ordusu'nun hareketleri sürmüştür.¹²⁹ Osmanlı 2. Ordu Kumandanlığı da Yunan kuvvetlerinin kuzeyden Yanya'ya ilerlemesini önlemek amacıyla önlemler almıştır. Erkan-ı Harb Kolağası İzzeddin Bey'in mensubu olduğu 5. Kolordu, Skrapar Geçitleri ile Vardar

¹²⁷ Hallı, 1993: 350, 351, 355, 356.

¹²⁸ Hallı, 1993: 361, 365.

¹²⁹ Görgülü, 2014: 10.

Boğazı'nı savunmaya çalışmıştır.¹³⁰ Diğer yandan, ateşkese rağmen Sırp ve Karadağ kuvvetlerinin sınır hatlarındaki tacizleri devam etmiş, taraflar arasında ufak çaplı çarpışmalar meydana gelmiştir.¹³¹

Cephedeki olaylar devam ederken Osmanlı Devleti'nin iç politikasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sadrazam Kamil Paşa Hükümeti'nin, Osmanlı Devleti'nin haklarını koruyamadığı gerekçesiyle harekete geçen İttihatçılar, 23 Ocak 1913'te Bab-ı Ali'yi basmışlar ve Sadrazam Kamil Paşa'yı istifaya zorlamışlardır. Aynı gün olaylar sırasında Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Ferik-i Evvel Nazım Paşa da vurulmuştur. Sadrazamlığa ve Harbiye Nazırlığına Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa atanmıştır. Yeni hükümet harp için derhal hazırlıklara başlamıştır. Osmanlı iç politikasındaki bu gelişmeler üzerine Londra'daki barış görüşmeleri kesilmiştir. 3 Şubat akşamı ise mütarekenin süresi dolmuştur.¹³²

Kolağası İzzeddin Bey mensubu olduğu 5. Kolordu halen Arnavutluk'ta idi. Kolağası İzzeddin Bey'in memleketi olan Yanya ise Yunan Ordusu'na karşı direnmeye devam ediyordu. Birinci ve İkinci Yanya Muharebeleri Osmanlı Ordusu tarafından kazanılmışsa da Üçüncü Yanya Muharebesi'nde alınan mağlubiyet sonucu burası 6 Mart 1913'te kaybedilmiştir. Artık, Osmanlı İkinci (Batı) Ordu Kumandanlığı tarafından alınan hiçbir önlem sonuç vermemiştir. Nitekim Yanya'dan çekilen Osmanlı kuvvetleri için de Arnavutluk'ta tutunma imkanı kalmamıştır.

Ateşkesin bozulmasıyla Sırp Ordusu yeniden harekete geçmiştir. Güneyden ise Yunan Ordusu'nun kuzeye doğru takibi devam etmiştir. Osmanlı Ordusu'nda ise Arnavut zabıtlar ve erlerin itaatsizlikleri, durumu iyice zora sokmuştur. Sırp ve Yunan kuvvetleriyle meydana gelen çarpışmalar kaybedilmiştir. 19 Mart'ta Osmanlı 2. Ordusu ve Vardar Ordusu Karargahları Selişt'e gelmişlerdir. 5. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa, gönderdiği raporla Kolordusu'na bağlı erlerin açlık ve mağlubiyet yüzünden çöküntü içinde olduklarını bildirmiştir. Bu şartlar altında, Osmanlı 2. Ordusu'nun son görevi İşkodra'yı müdafaa etmek olmuştur. Bu

¹³⁰ Hallı, 1993: 377, 379.

¹³¹ Erickson, 2013: 385.

¹³² Ahmad, 2017: 170, 175, 176.

noktada Arnavut milis liderleriyle de görüşmeler yapılmıştır. Vardar Ordusu Kumandanlığı'nın Osmanlı 2. Ordu Karargahı'na sunduğu rapora göre Galip Paşa Kuvvetleri 4.318, 5. Kolordu 2.094 ve 6. Kolordu 3.784 olmak üzere toplam 10.196 er bulunmakta idi. Görüldüğü üzere, Kolağası İzzeddin Bey'in Erkan-ı Harb heyetinde yer aldığı 5. Kolordu, durumu en kötü olan kuvvet idi. Alınan önlemler işe yaramazken bazı Osmanlı zabitleri ve erleri Sırp Ordusu'na iltica etmeye başlamıştır. Sırp kuvvetleri 6 Nisan'da Loşne'ye girmiştir. 13 Nisan'a kadar taraflar arasında keşif faaliyetleri görülmüştür.¹³³

1.2.4. Arnavutluk'tan Tahliyesi ve İstanbul'a Gelmesi

Doğu Cephesi'nde meydana gelen muharebelerden istediği sonucu alamayan Bulgar Krallığı mütareke fikrine yanaşmıştır. Görüşmeler yapılmış ve taraflar arasında 14 Nisan itibariyle 10 günlük bir mütareke sağlanmıştır. Yunan Krallığı ve Sırp Krallığı da bu mütarekeye katılmışlardır. Karadağ Krallığı ise, İşkodra'yı almayı hedeflediği için mütarekeye katılmamıştır. Londra'da barış müzakereleri tekrar başlarken Osmanlı 2. Ordusu gelişmelerden habersiz kalmıştır. Sırp kuvvetleri 23 Nisan 1913'te Elbasan ve dolaylarına çekilmiştir. İşkodra Kalesi Karadağ Ordusu'na karşı müdafaa edilmiş, ancak 23 Nisan'da imzalanan anlaşma ile Osmanlı askerleri kaleden çekilmiştir. Osmanlı askerleri tedricen Fiyer'de toplanmaya başlamıştır. Artık yapılacak tek şey Osmanlı 2. Ordusu'na bağlı kuvvetleri Anadolu'ya nakletmek idi. 14 Mayıs'ta Avlonya'ya yanaşan bir Avusturya vapuru, güçsüz ve hasta erleri alarak İstanbul'a hareket etmiştir. 10 Mayıs'ta, hava değişimi için İstanbul'a hareket eden Vardar Ordusu Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Halil Bey'in mütareke imzalanmadan önce Yunanlar tarafından esir edildiği öğrenilmiştir. Bu nedenle, Osmanlı 2. Ordusu'na bağlı zabitlerin İstanbul'a nakilleri ertelenmiştir. Haliyle Kolağası İzzeddin Bey bir süre daha Fiyer'de kalmıştır. 19 Mayıs'ta birliklerin tekrar asıl teşkilata göre kurulmaları emredilmiştir. Bu doğrultuda 5. Kolordu Piştan'da toplanmaya başlamıştır. 21 Mayıs'ta verilen Ordu emri doğrultusunda ise her kolordu dörder yüz mevcutlu üç taburdan müteşekkil birer alay oluşturmaya başlamıştır. Bunlar, her ihtimale karşı muharebe edebilecek şekilde tertip edilmiştir.

¹³³ Hallı, 1993: 379-396.

30 Mayıs 1913'te Londra Barış Antlaşması imzalanmış ve savaşa son verilmiştir. Böylece Osmanlı 2. Ordusu'nun İstanbul'a nakledilmesine başlanmıştır. İlk nakil 4 Haziran'dan itibaren Seman İskelesi'nden başlamıştır. Osmanlı 2. Ordu Kumandanlığı, faydalanılabilir erleri Derince'ye yollayarak dokuz tabur halinde düzenlenmelerini emretmiştir. Güçsüz ve malul erler ise Selimi'ye ve Derince'ye gönderilmiştir. Osmanlı 2. Ordu Karargahı, görev ve yetkilerini Vardar Ordusu Kumandanlığı'na devrederek 10 Haziran'da Seman İskelesi'nden hareket etmiştir. Bu sırada 11 Haziran'da Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa suikasta uğramıştır. İç politikadaki gerginliği iyice artıran bu olaydan sonra Said Halim Paşa Sadrazamlığa, Ferik-i Evvel Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa ise Harbiye Nazırlığına getirilmiştir. Tahliyeler ise düzenli bir şekilde devam etmiştir. 16 Haziran'da gelen Karadeniz Vapuru'na 6. Kolordu Karargahı ve buna bağlı birlikler bindirilmiştir. 17 Haziran'da Vardar Ordusu Karargahı'nın da yer aldığı kuvvetler Gülcemal Vapuru'na bindirilmiştir. Bunun üzerine, Fiyer'de bekleyen tüm birliklerin kumandası 5. Kolordu Kumandanı Ferik-i Evvel Kara Sait Paşa'ya verilmiştir. 5. Kolordu'nun 4.000 kişilik mevcuduyla birlikte 6. ve 7. Kolordulara bağlı kuvvetlerden 100 kadar er, bir miktar zabitle 2.000'den fazla hayvan tahliye için Fiyer'de beklemekteydi. Karadeniz ve Gülcemal Vapurları 19 Haziran'da Seman İskelesi'nden hareket etmişlerdir.¹³⁴ Kolağası İzzeddin Bey, Kolordu karargahıyla birlikte Bahr-i Ahmer Vapuruyla 3 Temmuz 1329'da (Miladi 16 Temmuz 1913) İstanbul'a gelmiştir.¹³⁵ Böylece Kolağası İzzeddin Bey, doğup büyüdüğü topraklara veda etmiştir.

Birinci Balkan Harbi boyunca Osmanlı Batı (İkinci) Ordusu bünyesinde en çok kayıp veren ordu Vardar Ordusu, Vardar Ordusu'na bağlı birimler içinde ise en çok kayıp veren kolordu Kolağası İzzeddin Bey'in görev yaptığı 5. Kolordu olmuştur. Tahliye edilen birimlerle ilgili kayıtlara göre 5. Kolordu'nun savaştan geriye sadece on taburunun kaldığı görülmektedir.¹³⁶ Harp öncesinde ve harp esnasında yapılan siyasi hatalar, iç çekişmeler, seferberlikte ve hareketlerde verilen yanlış kararlar, kumandanların sevk ve idarede yetersiz kalmaları, disiplinin

¹³⁴ Hallı, 1993: 400-406.

¹³⁵ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

¹³⁶ Hallı, 1993: 404.

kaybedilmesi gibi nedenler, yaklaşık 500 yıl boyunca Türk milletinin egemenliğinde kalan Rumeli vatanının kaybedilmesine neden olmuştur.¹³⁷ Bu kayıp, o günden bugüne Türk milletinin kanayan yarası olmuştur. İlber Ortaylı bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

‘‘Balkanlar’ın kaybı hazmedilememiştir. Hatta Atatürk’ün kitapları arasındaki notlarında, Balkanlar ve bazı yerler için ‘tekrar bize dönecektir’ mealinde notlar vardır. Kuzey Yunanistan, Batı Trakya, Güney Bulgaristan ve Makedonya Türklüğün hazmedebileceği kayıplar değildi ve imparatorluk toprakları değil Rumeli’deki ana vatan şeklinde görülüyordu.’’’¹³⁸

Kolağası İzzeddin Bey İstanbul’a döndükten (16 Temmuz 1913) sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Üçüncü Şubesi’nde göreve başlamıştır. Bu göreve başlangıç tarihi Askerlik Safahatı’nda yazmamaktadır.¹³⁹ Üçüncü Şube istihbarat, askeri ataşe sistemi, ordu teşkilatı, nizamnameler, seferberlik, hareket, kaleler, kuvvet taksimi, güvenlik ve jandarma eşgüdümü işleriyle ilgilenmekteydi.¹⁴⁰

1.3. İkinci Balkan Harbi Sırasında ve Sonrasındaki Faaliyetleri

Birinci Balkan Harbi sonra ermiş, ancak bu kez müttefik devletler arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Birinci Balkan Harbi’nde en fazla toprağı Bulgar Krallığı elde etmiştir. Bu da diğer müttefiklerin Bulgar Krallığı’na karşı bir araya gelmesine neden olmuştur. Nitekim taraflar arasında çok geçmeden savaş patlak vermiştir. 29 Haziran 1913’te Bulgar Ordusu, Sırp ve Yunan Ordularına karşı taarruza geçmiştir. Böylece İkinci Balkan Harbi başlamıştır. Sırp ve Yunan kuvvetlerinin karşı taarruzlarıyla Bulgar Ordusu gerilemeye başlamıştır. Dobrice yöresini ele geçirme hedefi olan Romanya Krallığı, 10 Temmuz 1913’te Bulgar Krallığı’na savaş ilan etmiştir. Rumen Ordusu önce Silistre’yi işgal etmiş, ardından Bulgaristan’ın başkenti Sofya’ya

¹³⁷ Hallı, 1993: 410.

¹³⁸ Ortaylı, 2018: 93.

¹³⁹ Çalışlar (haz.), 2009: 13.

¹⁴⁰ Erickson, 2013: 74.

doğru ilerlemeye başlamıştır. Bulgar Ordusu, alınan yenilgiler üzerine Çatalca'daki kuvvetlerinin önemli bir kısmını çekmek zorunda kalmıştır.¹⁴¹

İkinci Balkan Harbi'nde, müttefikler arasındaki bu gelişmeler Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi'ni Edirne'yi geri almak üzere harekete geçirmiştir. Planlar ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den çıkartılan emir üzerine 12 Temmuz 1913'te Çatalca Ordusu ilerlemeye başlamıştır. Hükümetin, Edirne'nin geri alınması yönündeki kararlılığı üzerine ilerlemeye devam edilmesi kararı alınmıştır. Çatalca Ordusu Sol Kanat Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Enver Bey, Bulgar Genelkurmayı ile iletişim kurmuştur. Bulgar Genelkurmayı, kuvvetlerini Bulgaristan'a doğru çekeceğini bildirmiştir. Kaymakam Enver Bey, Osmanlı Ordusu'nun şehre girişi için en uygun güzergahla ilgili bilgileri toplamıştır. 22 Temmuz 1913 günü Çatalca ve Gelibolu Orduları ilerlemeye başlamıştır. Osmanlı Orduları herhangi bir çatışma olmaksızın Edirne ve Kırkkilise'yi (Kırklareli) geri almıştır.¹⁴² Kolağası İzzeddin Bey, Edirne'nin geri alınması için yürütülen harekatta yer almamıştır. Ancak, Edirne'nin geri alınışını müteakip, 10 Temmuz 1329'da (23 Temmuz 1913) Fatih Redif Fırkası Erkan-ı Harbiyesi'ne tayin edilmiştir.¹⁴³ Fatih Redif Fırkası, Çatalca Ordusu 1. Kolordusu'na bağlı bir birimdir.¹⁴⁴

Bulgar Krallığı, Osmanlı Ordusu'nun Doğu Trakya'da ilerlemesi üzerine Osmanlı Devleti'nden barış talebinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti bu talebe olumlu bir karşılık vermesiyle görüşmeler 6 Eylül 1913'te başlamıştır. Müzakere süreci sona ermiş ve 30 Eylül 1913'te iki taraf arasında İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Osmanlı Devleti Kırklareli ve Edirne'yi geri almıştır. Osmanlı Devleti daha sonrasında 14 Kasım 1913'te Yunan Krallığı ile Atina Antlaşması'nı; 14 Mart 1914'te Sırp Krallığı ile İstanbul Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁴⁵

¹⁴¹ Görgülü, 2014: 11.

¹⁴² Erickson, 2013: 410-413.

¹⁴³ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

¹⁴⁴ Görgülü, 2014: 40.

¹⁴⁵ Hall, 2003: 158-168.

Birinci Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nda yaklaşık 50.000 asker çarpışmalarda, 75.000 kadarı da salgın hastalıklar nedeniyle şehit olmuştur. 100.000 kadar asker de yaralanmıştır. Birinci Balkan Harbi'nde Bulgar Ordusu'nun kaybı, 19.000'i hastalıklardan olmak üzere 33.000 ölü ve 50.000 yaralıdır. İkinci Balkan Harbi'ndeki kaybı ise 18.000 ölü ve 60.000 yaralı ve 15.000 hastalık nedeniyle ölümdür. Yunan Ordusu'nun kaybı Birinci Balkan Harbi'nde 5.159 ölü, 23.502 yaralı ve hasta şeklindedir. İkinci Balkan Harbi'ndeki kayıpları ise 2.563 ölü, 19.307 yaralı ve hasta şeklindedir. Karadağ Ordusu'nun kaybı Birinci Balkan Harbi'nde 2.836 ölü ve 6.602 yaralıdır. İkinci Balkan Harbi'nde ise 240 ölü ve 961 yaralıdır. Sırp Ordusu'nun kayıplarıyla ilgili farklı bilgiler verilmiştir. Eldeki bilgiler toparlandığında Sırp Ordusu her iki harpte 36.550 ölü ve 55.000 yaralı kayıp vermiştir. Sırp Ordusu'nun İkinci Balkan Harbi'nde 14.000 ölü (9.000'i koleradan) ve 36.000 yaralı verdiğini bildiren kaynaklar da mevcuttur.¹⁴⁶

Kolağası İzzeddin Bey Fatih Redif Fırkası Erkan-ı Harpliği vazifesinin ardından Rumi 19 Ağustos 1329'da (Miladi 1 Eylül 1913) Yozgat Redif Fırkası Erkan-ı Habiye'liğine tayin edilmiştir.¹⁴⁷ Yozgat Redif Fırkası yine Çatalca Ordusu'na bağlı bir diğer fırka idi ve Edirne'nin geri alınışı için gerçekleştirilen harekatta hazır bulunmuştu.¹⁴⁸ 7 Kanun-ı Evvel 1329'da (20 Aralık 1913) ise bu kez 5. Kolordu'ya bağlı Yozgat merkezli 15. Nizamiye Fırkası Erkan-ı Harbiye'liğine tayin edilmiştir.¹⁴⁹ Kolağası İzzeddin Bey hatıratına bakıldığında bu dönemde makaleler yazdığı ve bunların Ceride-i Askeriye'de neşredilmesi için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesi'ne gönderdiği görülmektedir. Biz bu makalelere ne yazık ki ulaşamadık. Kolağası İzzeddin Bey boş vakitlerini okuyup yazarak geçirmiştir. Hatta hatıratında, 7 Kanun-ı Sani 1329 (20 Ocak 1914) tarihi itibarıyla 5. Kolordu tarihini yazmaya başladığını aktarmıştır. Bu dönemlerde midesinden rahatsızlığı olduğunu da hatıratında belirtmiştir. Kolağası İzzeddin Bey bir başka notunda Kolağası Osman Zati (Korol) Bey'den kendisine gelen bir mektuptan bahsetmektedir. Bu mektupta, yakın dostu Binbaşı İsmet (İnönü) Bey, Kolağası Kazım (Orbay) Bey ve Binbaşı Kazım (Karabekir) Bey'in hangi vazifelerde oldukları yazmaktadır. Kolağası

¹⁴⁶ Erickson, 2013: 415.

¹⁴⁷ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

¹⁴⁸ Görgülü, 2014: 41.

¹⁴⁹ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

İzzeddin Bey, hatıratında daha sonraları da Kazım (Karabekir) Bey ve Kazım (Orbay) Bey'den bahsetmiştir.¹⁵⁰

Kolağası İzzeddin Bey 16 Şubat 1329'da (Miladi 1 Mart 1914) "muharebedeki hıdemat-ı hasene ve fedakaranesine (güzel hizmetlerine ve fedakarlıklarına) mükafat bir sene kıdem zammı ve Dördüncü Rütbeden Mecidiye Nişanı" ile onurlandırılmıştır. 19 Şubat 1329 (4 Mart 1914) tarihinde ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Üçüncü Şubesi'ne nakledilmiştir.¹⁵¹ Bunun üzerine 12 Mart 1330'da (26 Mart 1914) İstanbul'a gitmiştir.¹⁵² 11 Mart 1330 (24 Mart 1914) tarihinde Üçüncü Şube'nin İkinci Kısmı emrine verildiği bildirilmiş, 15 Mart 1330 (28 Mart 1914) tarihi itibarıyla yeni vazifesine başlamıştır.¹⁵³ Hatıratında aktardıklarına göre Kolağası İzzeddin Bey bu şubede tahşidat masasına memur edilmiştir.¹⁵⁴ 30 Mart 1330'da (12 Nisan 1914) Binbaşılık rütbesine terfi etmiştir.¹⁵⁵ Binbaşı İzzeddin Bey İstanbul'a gelince Binbaşı İsmet (İnönü) Bey ve Kolağası Kazım (Orbay) Bey ile bir araya gelmiştir. 4 Nisan 1914'te, akrabası Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey'in annesi Nafia Hanım'ı ziyaret etmiştir. Nafia Hanım'ı oğlu Mustafa Abdülhalik Bey'in Bitlis Valiliği'ne atanması dolayısıyla tebrik etmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, hatıratındaki 14 Haziran 1330 (27 Haziran 1914) tarihli bir diğer notunda, o dönemde Berlin'de seyahatte bulunan Binbaşı İsmet (İnönü) Bey ve Kolağası Kazım (Karabekir) Bey'den yazılı kart aldığını aktarmıştır. Binbaşı İsmet Bey Avrupa seyahatiyle ilgili Binbaşı İzzeddin Bey'e mektup göndermeyi sürdürmüştür. Bu arada Binbaşı İzzeddin Bey, akrabası ve Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalik Bey ile de mektuplaşmayı sürdürmüştür. 3 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914) tarihinde Abdülhalik Bey'den bir mektup almıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, Birinci Dünya Savaşı için seferberlik ilan edilene kadar çeşitli teftiş ve tahşidat vazifelerinde bulunmuş, manevralara iştirak etmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 63, 64, 68, 69.

¹⁵¹ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

¹⁵² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 72.

¹⁵³ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

¹⁵⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 72.

¹⁵⁵ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

¹⁵⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 73, 75, 81, 82.

1.4. Birinci Dünya Harbi Sırasındaki Faaliyetleri

Büyük devletlerin uzun bir süredir birbirleriyle sömürge yarışı halinde bulunmaları Birinci Dünya Savaşı'nın temel sebebi olmuştur. Çıkar çatışmaları beraberinde denge politikası ve ittifaklar arayışını da getirmiştir. İlk kurulan ittifak 1879'da Alman İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında olmuştur. 1882'de ittifaka, tarafını sonradan değiştirecek olan İtalya Krallığı'nın da katılmasıyla İttifak Bloku (Merkez Devletleri) şekillenmiştir.¹⁵⁷ Karşı tarafta ise 1894'te önce Fransa Cumhuriyeti ve Rus Çarlığı arasında, ardından 1904'te Britanya (İngiliz) İmparatorluğu ve Fransa Cumhuriyeti arasında Entente Cordiale (dostluk anlaşması) imzalanmıştır. 1907'de bu kez İngiliz-Rus Antantı kurulmuştur. Böylece Üçlü Antant (İtilaf Bloku) terimi kullanılmaya başlanmıştır.

Büyük harbi tetikleyen olay, 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliht Prensi Francois Ferdinand'ın, Saraybosna ziyareti esnasında Gavrilo Princip isimli bir Sırp milliyetçisi tarafından suikasta uğramasıdır. Bu suikast üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırp Krallığı'na bir ültimatom vererek taleplerini sıralamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, taleplerinin yerine getirilmemesi nedeniyle 28 Temmuz 1914'te Sırp Krallığı'na savaş ilan etmiştir. Bunun karşısında Rus Çarlığı 31 Temmuz 1914'te seferberlik ilan etmiştir. Alman İmparatorluğu, Rus Çarlığı'na seferberliğini durdurması için bir ültimatom vermiştir. Alman İmparatorluğu buna olumlu bir yanıt alamayınca 1 Ağustos 1914'te Rus Çarlığı'na savaş ilan etmiştir. Alman İmparatorluğu daha sonra Fransa Cumhuriyeti'ne bir ültimatom vererek olası bir Alman-Rus savaşında Fransızların izleyeceği politikayı öğrenmek istemiştir. Kesin bir yanıt alamayan Alman İmparatorluğu, 3 Ağustos 1914'te bu kez Fransa Cumhuriyeti'ne savaş ilan etmiştir. İngilizler de 4 Ağustos 1914'te Almanlara savaş ilan edince Avrupa kıtasında umumi bir savaş başlamış oldu. İttifak Blokunda Alman İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtilaf Blokunda ise Britanya İmparatorluğu, Fransa Cumhuriyeti, Rus Çarlığı, Sırp Krallığı ve Karadağ Krallığı savaşa tutuşmuştur.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Best vd., 2012: 19.

¹⁵⁸ Armaoğlu, 1999: 55-58.

Avrupa'daki gelişmelere değindikten sonra Osmanlı Devleti'nin büyük harbe girmeden önceki genel durumunu ele almak gerekmektedir. 23 Ocak 1913'teki Bab-ı Ali Baskını sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı tamamen ele almıştır. Bu dönemde Osmanlı Ordusu'nda Alman etkisi artmaya başlamıştır. General Otto Liman von Sanders 14 Aralık 1913'te 41 subayıyla birlikte İstanbul'a gelmiş ve eğitim misyonuna nezaret etmiştir. General Liman von Sanders bu ziyareti sırasında Albay Friedrich Bronsart von Schellendorf'un Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisliğine atanmasını sağlamıştır. Albay Schellendorf Osmanlı Ordusu için seferberlik ve sefer planları hazırlamıştır. Alman misyonunun da rol aldığı bu hızlı yapılanma sürecinde garnizonlar yeniden kurulmuş, fırkalar yeniden eğitilmiştir. Stratejik planlamalardan seferberlik planlamalarına kadar her şey yeniden düzenlenmiştir.¹⁵⁹

Osmanlı Devleti, Birinci Balkan Harbi'nde ve Trablusgarp'ta aldığı yenilgiler sonrası uluslararası alanda yalnız idi. Hükümet, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ittifak arayışlarına girmiştir. İlk olarak İtilaf Bloku ile ilişki kurmaya çalışılmışsa da istenen sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine İttifak Bloku ile temaslar başlamış ve 2 Ağustos 1914'te Alman İmparatorluğu ile bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Harbiye Nezareti, 3 Ağustos 1914 itibarıyla umumi seferberlik ilan etmiştir.¹⁶⁰

20 Aralık 1913'ten beri 15. Nizamiye Fırkası Erkan-ı Harpliği'nde görevli olan Binbaşı İzzeddin Bey, 21 Temmuz 1330'da (3 Ağustos 1914) Karargah-ı Umumi Erkan-ı Harbiye Birinci Şubesi'nde vazifelendirilmiştir. Ancak buradaki görevi kısa sürmüştür. 27 Temmuz 1330'da (9 Ağustos 1914) bu kez Edirne Kalesi Kumandanlığı Erkan-ı Harbiyesi'ne atanmıştır.¹⁶¹ Bu atamayla ilgili hatıratında aktardıklarına bakıldığında Binbaşı İzzeddin Bey'in rahatsızlığı dikkatleri çekmektedir. Kendisinin Umumi Karargah'tan alınıp Edirne'ye gönderilmek istendiğini, bunda da Kaymakam Ali İhsan (Sabis) Bey'in ve Kaymakam Hafız Hakkı Bey'in bir dahli olduğunu belirtmektedir.¹⁶² Kaymakam Ali İhsan Bey bu dönemde Umumi Karargah

¹⁵⁹ Erickson, 2019: 32, 34.

¹⁶⁰ Armaoğlu, 1999: 58, 59.

¹⁶¹ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

¹⁶² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 90.

Birinci Şube Müdürlüğü görevini yürütmekteydi.¹⁶³ Milli Mücadele döneminde de İzzeddin ve Ali İhsan Bey arasında soğukluk görülecektir. Bu durum aralarındaki sorunun kaynağının 1914 yılına kadar uzandığını göstermektedir. Kaymakam Hafız Hakkı Bey ise bu dönemde Karargah-ı Umumi İkinci Reisi idi ve ileride Sarıkamış Harekatı'nda yaşanacak olan acı sonun sorumluları arasında gösterilecektir.¹⁶⁴ Binbaşı İzzeddin Bey 31 Temmuz 1330 (13 Ağustos 1914) itibariyle Edirne'deki vazifesine başlamıştır.¹⁶⁵ Edirne'deki görevi süresince çeşitli tatbikatlara iştirak etmiştir. Bu tatbikatlarda Harbiye Nazırı Mirliwa Enver Paşa ve General Liman von Sanders ile yakın bir şekilde görev yapmıştır. Hatta bir tatbikatın nihayetinde General Liman von Sanders'in tenkitlerini hatıratında aktarmıştır.¹⁶⁶

1.4.1. Çanakkale Cephesi'nin Açılması ve 19. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisliğine Tayini

Umumi seferberliğin ilan edilmesinin ardından Karargah-ı Umumi ve Başkumandanlık Vekaleti kurulmuştur. Harbiye Nazırı Mirliwa Enver Paşa da Başkumandan Vekilliği'ne getirilmiştir. İleride, Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin önemli şahısları arasında yer alacak bazı isimler de Umumi Karargah'ta vazifelendirilmişlerdir. Bunlar; Başkumandan Vekili Yaveri Yüzbaşı Kazım (Orbay) Bey, Harekat Şubesi Müdür Yardımcıları Binbaşı İsmet (İnönü) Bey ve Binbaşı Ali İhsan (Sabis) Bey ile İstihbarat Şubesi Müdürü Binbaşı Kazım (Karabekir) Bey'dir.¹⁶⁷

İttifak antlaşmasının imzalanmasının ardından Alman İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için her türlü çabayı göstermiştir. Bununla birlikte, başta Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Mirliwa Enver Paşa olmak üzere Hükümet'in bazı üyeleri Osmanlı Devleti'ni harbe dahil etmek istemişlerdir. Nitekim Mirliwa Enver Paşa, Karadeniz'deki Osmanlı filosunun kumandasında bulunan Alman Amiral Souchon'a uygun fırsatta saldırma emri vermiştir. Bunun üzerine, 29 Ekim 1914'te, Rusya'nın Sivastopol, Odessa, Kefe ve Novorosisk

¹⁶³ Ökse, vd., 1989: 175.

¹⁶⁴ Ögün, 2016: 477.

¹⁶⁵ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

¹⁶⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 90, 91.

¹⁶⁷ Ökse, vd., 1989: 175, 178, 217, 232.

limanları, içinde Yavuz ve Midilli zırhlılarının da bulunduğu Osmanlı filosunca topa tutulmuştur.¹⁶⁸ Bunun karşısında Rus birlikleri 31 Ekim’de Doğu Beyazıt’ın kuzeyinden Osmanlı sınırını geçmiştir. Bu gelişme sonrasında 1 Kasım 1914’te İngilizler Akabe’yi bombalamıştır. 3 Kasım’da Rus Çarlığı, 5 Kasım’da Fransa Cumhuriyeti ve İngiliz İmparatorluğu Osmanlı Devleti’ne resmen savaş ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise 11 Kasım 1914’te resmen savaş ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Harbi’ne girmesiyle Kafkas, Kanal ve Irak Cepheleri’nde muharebeler başlamıştır. Osmanlı Ordusu’nun 1915 başlarında Kafkas ve Kanal Cepheleri’nde başlattığı iki kara taarruzu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı Ordusu’nun en teçhizatlı ve iyi eğitilmiş piyade fırkalarından müteşekkil orduları, Bulgar Krallığı ve Yunan Krallığı ile savaş beklentisi nedeniyle İstanbul ve Boğazlar’ın çevresinde toplanmıştır. Bununla birlikte, İtilaf güçlerinin Boğazlar üzerinden saldırmasına kesin gözüyle bakıldığından Çanakkale savunmalarının tahkiminde büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Osmanlı 1. Ordusu’na bağlı 3. Kolordu’nun Kumandanlığı 10 Aralık 1913’te Yanya Kahramanı olarak nam salan Mirliya Esad (Bülkat) Paşa’ya verilmiştir.¹⁶⁹ Mirliya Esad Paşa’nın Erkan-ı Harp Reisliğini Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey üstlenmiştir.¹⁷⁰ Mirliya Esad Paşa kumandasındaki 3. Kolordu Tekirdağ çevresinde toplanmıştır. Kolordu’nun görevi Bolayır ile Saros Körfezi’ni savunmak idi. 9. ve 7. Fırkalar da 9 Eylül 1914’te Gelibolu’da konuşlanmıştır. Mirliya Esad Paşa, karargahını hazırlayarak 4 Kasım’da Gelibolu’ya varmıştır. 9. Fırka, Çanakkale Boğazı’nı savunmak üzere Müstahkem Mevki Kumandanlığına tahsis edilmiştir.¹⁷¹ Müstahkem Mevki Kumandanlığı’nı ise Mirliya Cevat (Çobanlı) Paşa üstlenmiştir.¹⁷²

İtilaf Donanması’nın hazırlıkları tüm hızıyla sürmüştür. İngiliz ve Fransız filosu Şubat 1915’te Ege Denizi’nin Limni Adası’nın Mondros Limanı’nda toplanmıştır. İtilaf kuvvetleri, Çanakkale harekatına 12’si İngiliz, dördü Fransız olmak üzere 16 muharebe gemisi, 6 muhrip, 14

¹⁶⁸ Armaoğlu, 1999: 60, 61.

¹⁶⁹ Erickson, 2019: 45, 49, 57, 76.

¹⁷⁰ Ökse, vd., 1989: 114.

¹⁷¹ Erickson, 2019: 76, 79.

¹⁷² Ökse, vd., 1989: 21.

mayın arama-tarama gemisi ve bir uçak ana gemisi ayırmışlardır. Ayrıca dört hafif kruvazörle 16 muhribin, beş İngiliz, 2 Fransız denizaltısının, altı deniz uçağı taşıyan uçak gemisinin de harekate katılması kararlaştırılmıştır. Amiral Sackville Carden kumandasındaki İtilaf donanması, 19 Şubat 1915 tarihi itibarıyla Kumkale ve Seddü'l-bahir tabyalarını döverek Çanakkale Deniz Savaşları'nı başlatmıştır. Başlangıçta İtilaf Donanması için işler yolunda gitmemiştir. Somut bir başarı elde edilememesi üzerine, Londra'dan gelen baskılar sonucu Amiral Carden kumandadan çekilmiş, yerine yardımcısı Amiral John de Robeck atanmıştır. Çanakkale'yi denizden geçemeyen İtilaf kuvvetlerinin büyük kara güçlerini devreye sokması ise an meselesi idi. 17 Mart 1915'te Queen Elizabeth gemisinde bir araya gelen İtilaf Donanması'nın komutanları, ertesi gün gerçekleştirecekleri büyük hareketin toplantısını yapmışlardır.¹⁷³

Çanakkale Muharebesi'nin kara savaşları safhasına yaklaşılana bu süreçte artık Kaymakam Mustafa Kemal Bey'den ve Binbaşı İzzeddin Bey'den bahsedilebilir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey, 27 Ekim 1913'te Sofya Ataşemiliterliği'ne atanmıştı ve halen bu görevini sürdürmekteydi.¹⁷⁴ Ancak o, gelişmeleri yakından takip etmiştir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey, Osmanlı Devleti'nin harbe girmesiyle birlikte cepheye gidip savaşmak için harekete geçmiştir.¹⁷⁵ Bu çabaları sonuç vermiş ve 20 Ocak 1915'te Çanakkale Cephesi Maydos (Eceabat) mevkiinde, 19. Fırka Kumandanlığı'na tayin edilmiştir.¹⁷⁶

Kaymakam Mustafa Kemal Bey, 19. Fırka'nın kumandasına geçmek üzere Sofya'dan döndüğünde hazır bir fırka görememiştir. Hatta cepheye gittiğinde kendisini 19. Fırka Kumandanı olarak tanıtırken böyle bir fırkanın varlığından haberdar olmadığını ifade edenler olmuştur. Sonradan anlaşılmıştır ki 19. Fırka Gelibolu'da, Mirliya Esad (Bülkat) Paşa'nın 3. Kolordusu'na bağlı olarak yeni yeni teşkil edilmektedir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey burada 5. Ordu Kumandanlığı'na atanan General Liman von Sanders ile bir araya gelmiştir. Sonrasında

¹⁷³ Erickson, 2019: 90-96.

¹⁷⁴ Ökse vd., 1989: 2.

¹⁷⁵ Ünaydın, 1999: 13.

¹⁷⁶ Ökse vd., 1989: 2.

Tekirdağ'da bir ay kadar fırkasının hazırlıklarıyla uğraşmıştır.¹⁷⁷ Kaymakam Mustafa Kemal Bey bölgeyi önceden tanıyan bir kumandandı. Zira İkinci Balkan Harbi esnasında Birinci Mürettep Bolayır Kolordusu Erkan-ı Harp Reisi olarak bu bölgede görev yapmıştı. Çanakkale'de vereceği mücadeleyle adını tarihe yazacak olan 57. Piyade Alayı onun kumandasına verilmiştir. 57. Alay'ın kumandanlığını Binbaşı Hüseyin Avni (Arıburun) Bey üstlenmiştir. 57. Piyade Alayı daha öncesinde Birinci Balkan Harbi'nde Sırp Cephesi Kuvvetleri bünyesindeki 7. Kolordu'nun 19. Fırkası'na bağlı olarak savaşmıştı. Bunun dışında 72. ve 77. Alaylar da 19. Fırka emrinde bulunmuştur.¹⁷⁸

Kaymakam Mustafa Kemal Bey, 19. Fırka'nın hazırlıklarıyla ilgilenirken 16 Şubat 1915'te 3. Kolordu Kumandanı Mirliwa Esad (Bülkat) Paşa'dan Maydos'a hareketini emreden bir telgraf almıştır.¹⁷⁹ Bunun üzerine 19. Fırka henüz hazır olmasa da 25 Şubat 1915'te Maydos'a intikal etmiştir. İtilaf Donanması'nın gerçekleştirdiği bombardıman sonrası Mirliwa Esad Paşa, Kaymakam Mustafa Kemal Bey'e bir piyade taburunu dönüşümlü olarak Kirte köyüne göndermesini emretmiştir. İtilaf Kuvvetleri'nin faaliyetlerinin artması üzerine Müstahkem Mevki Kumandanı Mirliwa Cevat (Çobanlı) Paşa da, 19. Fırka'nın Tekirdağ'dan Gelibolu Yarımadası'na getirilmesini talep etmiştir. Böylece 19. Fırka'nın ilk taburu 1 Mart 1915'te Maydos'a çıkmıştır. İtilaf Kuvvetleri'ne bağlı savaş gemilerinin bombardımanları ve piyadelerin karaya çıkarma yapma ihtimaline karşı hazırlıklar ve intikaller aralıksız devam etmiştir.¹⁸⁰

Fırkasını hazırlayan Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in tek ama çok önemli bir eksiği kalmıştı. O da yeteneklerine güveneceği bir Erkan-ı Harp Reisi idi. 19. Fırka'nın Erkan-ı Harp Reisliğini Binbaşı Lütfi Bey yürütmekteydi.¹⁸¹ Ancak Kaymakam Mustafa Kemal Bey, Binbaşı İzzeddin Bey'in 19. Fırka Erkan-ı Harb Reisi olarak atanmasını istemiştir. Bunun üzerine Edirne Kalesi'nde görev yapan Binbaşı İzzeddin Bey, 26 Şubat 1330'da (11 Mart 1915) 19. Fırka Erkan-ı Harbiyesi'ne tayin edilmiştir. 9 Mart 1331'de ise (22 Mart 1915) Maydos'a giderek yeni

¹⁷⁷ Atay, 2013: 97, 98, 101.

¹⁷⁸ Görgülü, 2014: 41, 46, 102, 103.

¹⁷⁹ Mustafa Kemal, 1990a: 5.

¹⁸⁰ Erickson, 2014: 96, 97, 99.

¹⁸¹ Mustafa Kemal, 2007: 178.

vazifesine başlamıştır.¹⁸² Binbaşı İzzeddin Bey, 1 Mart 1331 (14 Mart 1915) tarihli notunda ‘‘Bu gece saat 11’de, Maydos’ta, Fırka 19 Kumandanı Kemal Bey’den telgraf aldım. Beni bekliyormuş.’’ ifadelerini kullanmıştır.¹⁸³

Kaymakam Mustafa Kemal Bey ve Binbaşı İzzeddin Bey’in uzun süreden beri tanışıklıkları, pek çok kez beraber mesai yapmalarının yanında samimi bir arkadaşlıklarının olduğu önceden aktarılmıştı. Bununla beraber, görev yaptıkları süre boyunca İzzeddin Bey’in kurmaylık yeteneklerinin Mustafa Kemal Bey’in ilgisini çektiği belirtilmişti. Kaymakam Mustafa Kemal Bey’in onu Erkan-ı Harp Reisi olarak zorlu Çanakkale Cephesi’nde yanında istemesi bunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Kaymakam Mustafa Kemal Bey Arıburnu Muharebeleri Raporu’nda Binbaşı İzzeddin Bey için şu ifadeleri kullanmıştır:

‘‘Fırka Erkan-ı Harbi İzzeddin Bey’i tanıdığım, iktidar ve kifayeti ve emniyet ve itimat ettiğim ahlak ve ciddiyeti hasebiyle Fırka Erkan-ı Harbiyesi’ne celb etmiş olduğumdan Erkan-ı Harbiye vezaiifini bittabi başka birisine tevdi edemezdim.’’¹⁸⁴

Binbaşı İzzeddin Bey, yerine Binbaşı Lütfi Bey’in Edirne Kalesi Erkan-ı Harbiyesi’ne tayin edildiğini hatıratında aktarmıştır. 4 Mart 1331’de (17 Mart 1915) Edirne’den Uzunköprü’ye geçerek Eşi Kevser Hanım ve kızı ile vedalaşmıştır. Ertesi gün Uzunköprü’den yola revan olmuş, 7 Mart 1331’de (20 Mart 1915) Gelibolu’ya varmıştır. Aynı gün 3. Kolordu Karargahı’na giderek Mirliwa Esad (Bülkat) Paşa ve onun Erkan-ı Harbiye Reisi Fahri Bey (Fahrettin Altay) ile görüşmüştür. 10 Mart 1331’de (23 Mart 1915) Maydos’taki hastaneye gidip hasta ve yaralıları ziyaret etmiştir. Hatıratında yaralılar arasında Seddü’l-bahir kahramanı Mehmet Çavuş’un da bulunduğu değinmiştir.¹⁸⁵ Mehmet Çavuş’un kahramanlığı ile ilgili detayları Kaymakam Mustafa Kemal Bey, Arıburnu Muharebeleri Raporu’nda vermiştir. Buna göre Mehmet Çavuş Seddü’l-bahir’e yapılan çıkarma karşısında müdafaada bulunmuş, silahının kullanılamaz hale

¹⁸² Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar’ ın Askerlik Safahatı.

¹⁸³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 29.

¹⁸⁴ Mustafa Kemal, 1990a: 64.

¹⁸⁵ Ünaydın, 1999: 14.

gelmesi üzerine çarpışmaya taşla devam etmiştir. Mustafa Kemal Bey Mehmet Çavuş'un nişan ile taltif edilmesini emretmiştir.¹⁸⁶

1.4.1.1. Tarafların Kara Savaşlarına Hazırlık Süreci ve Binbaşı İzzeddin Bey

Binbaşı İzzeddin Bey cepheye varmadan iki gün önce, Rumi 5 Mart 1331 (Miladi 18 Mart 1915) günü sabahı İtilaf Donanması'nın büyük taarruzu başlamıştır. Zorlu muharebe Osmanlı Ordusu'nun zaferiyle sonuçlanmıştır. Çanakkale deniz zaferinin kazanılmasında Dardanos Bataryası da büyük bir rol oynamıştır.¹⁸⁷ Deniz seferinden istediği sonucu alamayan İtilaf kuvvetleri kara savaşı hazırlıklarını hızlandırmıştır. İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale'ye çıkarmayı planladığı kara birlikleri için yapılan hazırlıklar daha öncesinden başlamıştı. Bu noktada "Anzaklar" olarak bilinen Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerler 1914'ün Aralık ayının ortaları itibariyle Mısır'a ulaşmaya başlamıştır. Anzak birliklerinin mevcudu 30.000'e yaklaşmıştır. Ancak, Osmanlı 4. Ordusu Kanal Harekatı'nı gerçekleştiren zorunlu olarak Mısır'da bırakılmıştır. Anzaklar haricinde 2.000 İngiliz Kraliyet Deniz piyadesi 24 Şubat'ta Limni Adası'na varmıştır. Mart ayının sonunda Fransız ve İngiliz tümenleri Akdeniz'e ulaşmıştır. 15 Nisan itibariyle İngiliz General Ian Hamilton'un kumandasındaki Akdeniz Sefer Kuvveti 53 piyade taburundan ve birkaç süvari tugayından müteşekkil idi.¹⁸⁸ Akdeniz Sefer Kuvveti'nin mevcudu; Anzak Kolordusu 30.638 asker, 7.618 hayvan; 29. İngiliz Tümeni 17.649 asker, 3.962 hayvan; İngiliz Deniz Piyade Tümeni 10.007 asker, 1.390 hayvan; Birinci Fransız Tümeni 16.792 asker, 3.511 hayvan şeklinde idi. İtilaf Kuvvetleri böylece yaklaşık 75.000 asker ve 140 top ile Gelibolu çıkarması için hazırlanmıştır. Ayrıca, Mısır'da bulunan bir Hint Tugayı da ihtiyat olarak tutulmuştur. İtilaf Kuvvetleri savaş başladıktan sonra bu Hint Tugayı ve bunula birlikte 10 tümeni daha savaşa sokmuştur. 18 Mart bozgunu sonrası İtilaf Donanması da takviye edilmiştir. 19 muharebe gemisi, 11 hafif kruvazör, 27 muhrip, beş torpido, bir balon gemisi, bir uçak ana gemisi, 29 mayın arama gemisi ve diğer yardımcı gemilerle sekiz İngiliz ve dört Fransız

¹⁸⁶ Mustafa Kemal, 1990a: 7.

¹⁸⁷ Güçlü, 2014, C.II,: 673, 674.

¹⁸⁸ Erickson, 2014: 101, 102, 106, 107.

denizaltısı bölgede görev almıştır.¹⁸⁹ Bununla birlikte, denizde harp gemileri yerine ABD’de üretilen ve üzerlerinde 14 inçlik topları bulunan monitor savaş gemileri de hazır bulunmuştur. Bu monitor gemiler 6.000 tonluk düz gemiler idi ve esas görevleri, karada bulunan Türk mevzilerini bombalamak idi. Monitor gemilerin her iki yanına, torpido gemilerini saf dışı bırakabilecek sistemler de takılmıştır.¹⁹⁰

İtilaf kuvvetlerinin planlarına göre esas çıkarma yeri olarak Seddü’l-bahir seçilmiştir. Buraya ilk olarak 29. İngiliz Tümeni, sonra da Beşinci Fransız Tümeni ve İngiliz Piyade Tümeni çıkarma yapacaktı. Bu kuvvetler Alçıtepe’yi ele geçirecekti. İkinci çıkarma yeri ise Arıburnu olacaktı. Buraya Anzak Kolordusu çıkacak ve Kabatepe-Maltepe-Kocaçimen Dağı yöresini ele geçirecekti. Her iki kuvvet, bu yöreleri ele geçirdikten sonra birleşip Kilitbahir’i ele geçirecek ve böylece Gelibolu Yarımadası’nın güney kısmı tamamen işgal edilmiş olacaktı. Birinci safhada Birinci İngiliz Deniz Piyade Tümeni Saros Körfezi’ne, Birinci Fransız Piyade Tümeni Anadolu yakasındaki Beşıke yöresine çıkarma yapacak ve buradaki Osmanlı birliklerini tespit edeceklerdi. Fransız Tümeni Kumkale yöresine bir piyade alayı ile taarruz yaparak Osmanlı Ordusu’nun Anadolu yakasından Rumeli’ye asker kaydırmasına engel olacaktı. Buradaki hareketin da tamamlanmasının ardından her iki tümen Seddü’l-bahir’e çıkmış olacaktı.¹⁹¹

Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiyesi, kara savaşları için vakit kaybetmeden hazırlıklarına başlamıştır. Osmanlı subayları İtilaf Kuvvetleri’nin Çanakkale’ye çıkarma yapmasını beklemekteydi. Bununla birlikte Osmanlı istihbaratı, Çanakkale Boğazı’na yapılacak bir İngiliz-Fransız çıkarmasını, İstanbul Boğazı’na yapılacak bir Rus amfibi çıkarması izleyecekti. Osmanlı planları, zamanla daha da geliştirilen 1912 tarihli savunma planlarını esas almaktaydı.

Cephede, 18 Mart’taki deniz taarruzuna kadar iki bölge bir savunma mevzilenmesi yapılmıştı. Gelibolu Yarımadası’nın orta kısmı ile Bolayır Kıştağı Mirliya Esad (Bülkat) Paşa kumandasındaki 3. Kolordu’nun Yedinci ve 19. Fırkaları tarafından tutulmuştur. Mirliya Cevat

¹⁸⁹ Görgülü, 2014: 72.

¹⁹⁰ Barış, 2000: 70.

¹⁹¹ Görgülü, 2014: 72.

(Çobanlı) Paşa kumandasındaki Müstahkem Mevki Kumandanlığı'na bağlı 9. Fırka ile Menderes Müfrezesi ise boğaz savunmalarından sorumlu olmuştur. 20 Mart 1915'te Mirliya Cevat Paşa, Başkumandan Vekili Mirliya Enver Paşa'dan 9. Fırka'yı Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde toplamak üzere 11. ve 19. Fırkaların ihtiyattan çıkarılarak Kabatepe ve Kumkale mevkillerinde taktik amaçlı olarak kullanılmasını istemiştir. Mirliya Enver Paşa ise şimdilik Dokuzuncu ve 11. Fırkaların manevrasını onaylamıştır. İtilaf Kuvvetleri'nin artan hazırlıkları üzerine Mirliya Enver Paşa Çanakkale'deki kuvvetleri yeniden tertiplemeye karar vermiştir. Bu amaçla 24 Mart'ta, kendisine önceden Müşirlik rütbesi verilen 1. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa'nın henüz kurulan 5. Ordu'nun kumandasına geçmesini istemiştir. Müşir Liman von Sanders Paşa da bu görevi kabul etmiştir. Erkan-ı Harb Reisliğini ise Kaymakam Kazım (İnanç) Bey üstlenmiştir. Mirliya Esad (Bülkat) Paşa'nın 3. Kolordusu (7. ve 9. Fırkalar ile Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in 19. Fırkası); Alman Miralay Erich Weber'in kumandasında kurulacak olan geçici bir kolordu (Üçüncü ve 11. Piyade Fırkaları); Beşinci Piyade Fırkası ve bir bağımsız süvari tugayı 5. Ordu'ya bağlı olarak İtilaf Kuvvetleri'nin kara çıkarmasına hazır hale gelmiştir. 5. Ordu'nun karargahı ise Gelibolu'ya kurulmuştur.¹⁹²

19. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey, bu süre zarfında fırkasının hazırlıklarıyla alakadar olmuştur. Birlikleri teftiş etmiş, talim ve tatbikatlara katılmıştır. Ayrıca Kilitbahir, Kirte, Kabatepe, Maltepe ve Anafartalar mevzileri başta olmak üzere pek çok mevzide gözlem yapmıştır.¹⁹³ Bu arada, Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından yayımlanan ve altı ciltten oluşan *Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri* isimli eserde Binbaşı İzzeddin Bey'in yazdığı raporlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu esere göre ilk raporunu 3. Kolordu Kumandanlığı'na 19 Mart 1331'de (Miladi 1 Nisan 1915) göndermiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, mezkur günde 19. Fırka'da dikkat çeken bir gelişme yaşanmadığını Kolordu Kumandanlığı'na bildirmiştir.¹⁹⁴

¹⁹² Erickson, 2014: 108, 175, 177, 178.

¹⁹³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 33, 34.

¹⁹⁴ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, C. I, 2015: 372.

5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa, görevinin ilk haftasında hareket bölgesini teftiş etmiştir. 5. Ordu, birkaç makineli tüfek bölüğü, dört jandarma taburu ve bir topçu taburu ile desteklenmiştir. 7 Nisan 1915'te Müşir Liman von Sanders Paşa tarafından savunma hareketi emirnamesi yayımlanmıştır. Osmanlı Ordusu'nun mevzilenmesini beğenmeyen Müşir Liman von Sanders Paşa hazırlıkların yeteriz olduğunu belirtmiştir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey'e ise 19. Fırka'yı Maydos'tan Bigalı'ya nakletme emri vermiştir. Ancak, gerektiğinde Anadolu yakasında konuşlandırılmak üzere Maydos'a dönmeye hazır olması talimatıyla 5. Ordu genel ihtiyatında görevlendirmiştir.¹⁹⁵ Müşir Liman von Sanders Paşa'nın oluşturduğu savunma planı ise, kıyıda İtilaf kuvvetlerini gözetlemeye yetecek kadar birlik bulundurmak, kuvvetin büyük kısmını gruplar halinde ihtiyatta tutarak karaya çıkacak olan İtilaf kuvvetleri askerlerini taarruzla denize dökmek esasına dayanmıştır. Dr. İsmet Görgülü, buna karşın Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in planı ve aldığı savunma düzeninin İtilaf kuvvetlerinin karaya çıkmasına imkan vermeyecek şekilde olduğunu belirtmektedir. 3. Kolordu Kumandanı Mirliha Esad (Bülkat) Paşa, belli çıkarma yerlerinde kıyıda tertiplenerek İtilaf kuvvetlerini karaya çıkarmamayı ve Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in aldığı düzen üzere devam edilmesini önermiş de Müşir Liman von Sanders Paşa bunu kabul etmemiştir.¹⁹⁶

Müşir Liman von Sanders Paşa'nın 5. Ordu Kumandanı olarak Çanakkale Cephesi'nde göreve gelmesiyle birlikte taktik açıdan birtakım ihtilafların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Müşir Liman von Sanders Paşa'nın ve Alman subayların varlığından rahatsızlık duyanlardan biri de Kaymakam Mustafa Kemal Bey olmuştur. Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey, hatıratında Müşir Liman von Sanders Paşa ile Kaymakam Mustafa Kemal Bey arasındaki ihtilafa değinmiştir. Buna göre Kaymakam Mustafa Kemal Bey, fırkasının dar ve havası bozuk bir yerde tutulmasından rahatsızlık duymuştur. Bu nedenle Gelibolu Yarımadası'nın en hakim noktası olan Kocaçimen Dağı'nın eteklerine fırkasını konuşlandırmak istemiştir. Ancak, Müşir Liman von Sanders Paşa, 19. Fırka'nın Eceabat'ta (Maydos) tutulmasında ısrarcı olmuştur.¹⁹⁷ Binbaşı

¹⁹⁵ Erickson, 2014: 179, 181.

¹⁹⁶ Görgülü, 2014: 73.

¹⁹⁷ Altay, 1970: 85.

İzzeddin Bey de hatıratında Alman komuta heyetinin tutumuna değinmiş, tüm emir ve kumandayı ellerinde bulundurmak istediklerini belirtmiştir.¹⁹⁸ Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in Müşir Liman von Sanders Paşa ile yaşadığı ihtilaf kara savaşlarının başlaması sonrası daha da büyümüştür.

25 Nisan 1915'te 19. Fırka'nın son durumuna bakıldığında genel ihtiyat olarak Eceabat'ın (Maydos) kuzeyi, Maltepe, Bigalı köyü, Yalova, Bigalı Kışlası çevresinde bulunmaktaydı. Fırka Karargahı, 57. Alay, 39. Sahra Topçu Alayı'nın 3. Dağ Topçu Taburu Bigalı köyü civarında konuşlanmıştır. 77. Alay Maltepe kuzeyinde, 72. Alay Eceabat'tan Yalova'ya giden yol civarında ve Bigalı deresi güneyinde, 1. Sahra Topçu Taburu Bigalı deresi kuzeyinde Sarıkız tepesi doğusunda, 2. Sahra Topçu Taburu 72. ve 77. Alaylar arasındaki bölgede idi. Cephane ve erzak kolları Bigalı, Yalova ve Eceabat civarındaydı.¹⁹⁹ 19. Fırka, Saros, Anadolu yakası ve yarımada güneyi gibi üç ayrı bölgeye yönelik ve bunlardan herhangi birisinde kullanılmak gibi çok değişik bir görevle yükümlü tutulmuştur. Ayrıca Kabatepe, Arıburnu'na çok yakın mesafede bulunmaktaydı. Böylece Fırka, bu bölgede gelişebilecek ciddi tehlikelere karşı her an önlem alabilecekti.²⁰⁰

1.4.1.2. Kara Savaşlarının Birinci Safhası ve Arıburnu Cephesi'ndeki Faaliyetleri

25 Nisan 1915 sabahı Korgeneral Sir William R. Birdwood kumandasındaki Anzak askerleri Arıburnu kıyılarına çıkarma yapmaya başlamıştır. 3. Kolordu Kumandanı Mirliwa Esad (Bülkat) Paşa, 25 Nisan sabahında İtilaf çıkarmasının yoğunlaştığı noktanın Anzak çıkarması olduğu sonucuna varmıştır. Mirliwa Esad Paşa, 5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa'nın yanına giderek bilgi vermiştir. Görüşme sonucu Müşir Liman von Sanders Paşa'yı Anzak çıkarmasına öncelik vermeye ikna etmiştir. Bu, takviye kuvvet akışının Kaymakam Mustafa Kemal Bey ve 19. Fırkası'na yönlendirileceği anlamına gelmiştir.²⁰¹ Kaymakam

¹⁹⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 34.

¹⁹⁹ Saral vd., 2012: 210.

²⁰⁰ Yiğitgüden vd., 2012: 63.

²⁰¹ Erickson, 2019: 197-199.

Fahrettin (Altay) Bey, iki kumandan arasındaki görüşmeyi hatıratında aktarmıştır. Buna göre Mirliwa Esad Paşa'nın Müşir Liman von Sanders Paşa'yı ikna etmesi uzun sürmüştür, bu da vakit kaybına neden olmuştur. Nihayetinde Müşir Liman von Sanders Paşa, 19. Fırka'yı istediği gibi kullanması için Mirliwa Esad Paşa'ya yetki vermiştir.²⁰²

Mirliwa Esad Paşa, Kolordusu'nun Gelibolu'daki karargahına dönmüş, Arıburnu Cephesi'ne yakın bir noktadaki Maltepe'ye geçip buraya karargah kurmuştur.²⁰³ Kaymakam Mustafa Kemal Bey ise İtilaf güçlerinin Arıburnu'na çıkarma yaptığı haberini alır almaz muharebe alanına gitmek için emir beklemiştir. 19. Fırka'yı harekete hazır vaziyette tutmuş, Erkan-ı Harp Reisi Binbaşı İzzeddin Bey'e kıtalara tebliğ edilecek emirleri yazdırmıştır. Bunun ardından 3. Kolordu Kumandanlığı'na telefonla arz edilecek olan raporunu not ettirmiştir.²⁰⁴ Kaymakam Mustafa Kemal Bey, 57. Alay ile yürümeye hazırlandığı anda beklediği emir gelmiş ve 07:39'da Anzak çıkarmasına karşı Arıburnu'na doğru harekete geçmiştir.²⁰⁵ Binbaşı İzzeddin Bey ise öğlen vaktine kadar diğer kıtaları toplamak ve hazırlamak için karargaha gitmiştir. Kendisi öğleden sonra muharebe meydanına intikal etmiştir.²⁰⁶

Kaymakam Mustafa Kemal Bey Conkbayırı'na ulaştığında Çanakkale'deki mücadelenin geleceğini etkileyecek kırılmalardan biri yaşanmıştır. Mustafa Kemal Bey 57. Alay'a mola verdimiş, kendisi Conkbayırı'na doğru ilerlemiştir. Buraya geldiğinde 27. Alay'a mensup bir denetleme bölüğünün İtilaf kuvvetlerinden kaçtığını görmüştür. Askere niçin kaçtığını sorduğunda Anzak kuvvetlerinin 261 rakımlı tepeye yaklaştığı cevabını almıştır. Bunun üzerine duruma müdahale etmiş ve cephanesi tükenen askerlere süngü taktırarak yere yatmalarını emretmiştir. Gelen takviye kuvvetine de ateş açtırmış ve böylece Anzak kuvvetleri püskürtülmüştür.²⁰⁷ Sonrasında 57. Alay, Conkbayırı mevkiine ulaşmış ve alayı derhal taarruza

²⁰² Altay, 1970: 88, 89.

²⁰³ Erickson, 2019: 199.

²⁰⁴ Mustafa Kemal, 1990a: 19-21.

²⁰⁵ Erickson, 2019: 200, 201.

²⁰⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 34.

²⁰⁷ Mustafa Kemal, 1990a: 22, 23.

geçirmiştir. Kocaçimen Tepesi üzerinden yapılan taarruz neticesinde Anzak kuvvetleri geri çekilmiştir.²⁰⁸

Kaymakam Mehmet Şefik (Aker) Bey kumandasındaki 27. Alay 07:55'te Kemalyeri'nden²⁰⁹ hücumu geçmiştir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey 57. Alay ile Mehmet Şefik Bey'e yetişmiş ve 27. Alay, Mirliya Esad Paşa'nın emriyle 19. Fırka Kumandanlığı'na bağlanmak suretiyle saat 11:00'da taarruza başlamışlardır. Bu taarruzların sonucunda Anzak ilerlemesi durdurulmuş ve Anzaklar savunmaya geçmiştir.²¹⁰ Bu arada cephede yapılan bu düzenleme ile Kaymakam Mustafa Kemal Bey Arıburnu Cephesi Kumandanı olmuş, cephesini sağ cenah, sol cenah ve merkez olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey, hatıratında bununla ilgili ‘... *bu suretle Cephe Kumandanı unvanı ile kendisini Kolordu yerine koymuş görünüyordu.*’ ifadelerini aktarmıştır.²¹¹ Kaymakam Mustafa Kemal Bey, Bigalı'daki karargahta bulunan 19. Fırka Erkan-ı Harp Reisi Binbaşı İzzeddin Bey'e 72. Alay'ın Maltepe'ye yakınlaştırılması, Sıhhiye bölüğünün hepsinin Kocadere'ye gönderilmesi, 73. Alay'ın da Kocadere doğusuna yakınlaştırılması emirlerini vermiştir. 25 Nisan'daki sert muharebeler neticesinde İtilaf kuvvetleri sahile doğru sürülmüştür.²¹²

Muharebeler ertesi gün devam etmiştir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in, 26 Nisan 1915'te 3. Kolordu Kumandanlığı'na ilettiği rapora göre emrindeki 77. Alay'ın tümü ile 27. Alay'ın sol kanadındaki bazı kısımlar zorlu çarpışmalarda bozulup dağılmış, kendiliğinden ricat etmeye başlamışlardır. Sağ kanattaki 57. Alay ise bir yandan çarpışırken bir yandan da savaş gemilerinin yan ateşi altında güçlük yaşamıştır. Kaymakam Mustafa Kemal Bey, elinden geldiğince müdafaaya devam etmiştir.²¹³ Muharebe meydanında bulunan Binbaşı İzzeddin Bey, 77. Alay'ın yeniden toparlanmasıyla ve ertesi gün gerçekleştirilecek taarruzun hazırlıklarıyla

²⁰⁸ Görgülü, 2014: 74.

²⁰⁹ ‘‘Kemalyeri’’ ismi, daha sonra Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'nın emriyle verilecektir. Kaynak: Kocatürk, 2007: 70 ve Altay, 1970: 93, 94.

²¹⁰ Aker, 2001: 45-51.

²¹¹ Altay, 1970: 93, 94.

²¹² Mustafa Kemal, 1990a: 23, 28.

²¹³ Ulusoydan (yay. haz.), C.I, 1998: 214.

ilgilenmiştir. Hatıratında durumun kendileri için kritik olduğunu ve alay kumandanlarının yardım isteklerinde bulunduklarını da belirtmiştir.²¹⁴ Yıllar sonra, 25 Nisan 1942’de Akşam Gazetesi’ndeki bir yazısında ise içinde bulunulan zorlu koşulları şu sözlerle aktarmıştır:

*“Yorgunluğun verdiği sarhoşluğu bertaraf etmek ve zihne biraz tazelik getirmek için yüzlerimizi ve başlarımızı yıkamakla yetindik. Uyku ve dinlenmek için ne zaman ne de imkan vardı. Cephenin durumu ve ahvalinin güven verici olduğu bilinmedikçe, dinlenme arzusu düşüncelere gelen bir şey olmadığı gibi, kumandanın da mesleğinin tamamen zıddıydı.”*²¹⁵

26 Nisan 1915 saat 05:10’da 19. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey, takviye istemek üzere özel bir talimatla 3. Kolordu’nun Maltepe’deki muharebe idare yerine gönderilmiştir. Burada fırka cephesindeki durumu açıklamış, meydana gelen muharebeler neticesinde çok zayıat verilip ellerinde herhangi bir ihtiyatın kalmadığını ve her an İtilaf kuvvetlerinin taarruzu beklendiğini aktarmıştır. Belirtilen tarihte kayda değer bir hadise meydana gelmemiştir.²¹⁶ Nihayet gelen takviyelerle birlikte 27 Nisan 1915’te Kaymakam Mustafa Kemal Bey’in emrindeki piyade taburu sayısı 16’ya çıkmıştır.²¹⁷ Aynı gün 3. Kolordu Kumandanı Mirliya Esad (Bülkat) Paşa, Kaymakam Mustafa Kemal Bey’e şu ana kadarki başarılarından ötürü tebrik yazısı göndermiş ve gönderilen takviyelerle birlikte İtilaf kuvvetlerini denize dökme emri vermiştir. Mirliya Esad Paşa, Osmanlı Donanması’nın ateşle kara birliklerini destekleyeceğini bildirmiştir. Diğer yandan İngiliz ve Anzak birliklerinin Arıburnu çıkarmaları sürmüştür.²¹⁸ Kaymakam Mustafa Kemal Bey ve birlikleri, İtilaf kuvvetlerine taarruz etmiştir. Kocadere batısında bulunan 64. Alay Kaymakam Mustafa Kemal Bey’den gelen emirle Binbaşı İzzeddin Bey’in refakatinde sağ cenaha gönderilmiştir.²¹⁹ Binbaşı İzzeddin Bey, burada 64.

²¹⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 34.

²¹⁵ İzzeddin Çalışlar, “Arıburnu Muharebelerinde Kazanılan Tecrübeler”, *Akşam*, 25 Nisan 1942.

²¹⁶ Yiğitgüden vd., 2012: 83.

²¹⁷ Erickson, 2019: 209.

²¹⁸ Kocatürk, 2007: 70.

²¹⁹ Mustafa Kemal, 1990a: 56.

Alay'ı muharebe için hazırlamıştır.²²⁰ Bu alay, plan gereğince 57. Alay'ın batısında ve bir kısmıyla bu alayın dış kanat şeridine taşmış olarak birinci hatta sokulmuştur.²²¹ Binbaşı İzzeddin Bey, aynı zamanda kumandanına raporlar göndermiştir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey, Binbaşı İzzeddin Bey ile 64. ve 57. Alay kumandanlarından gelen raporlar üzerine İtilaf kuvvetlerinin Arıburnu'nun doğusundaki sırtlarda hiçbir faaliyeti kalmadığını anlamıştır. Sağ cenah karşındaki İtilaf kuvvetleri de sahile doğru çekilmiş, gemi ve sandallarla buradaki kuvvetlerini kurtarmaya çalışmışlardır. Kanlısırt ile Kırmızısırt dolaylarında ise İtilaf kuvvetlerinin varlığı devam etmiştir.²²² Binbaşı İzzeddin Bey, gece vakti kumandanının yanına gitmiştir.²²³ Bu arada dikkat çeken bir gelişme yaşanmıştır. 5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa 19. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne Alman Binbaşı Raymond'u tayin etmiştir. Ancak, Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey'den son derece memnun olan Kaymakam Mustafa Kemal Bey, bu değişikliğe izin vermemiştir. Kendisi, Arıburnu Muharebeleri Raporu'nda bu konuyu şöyle aktarmıştır:

‘ ‘Almanyalı Binbaşı Raymond ordu kumandanının emir ve tensibiyle 19. Fırka Erkan-ı Harbiyesi'ne gönderilmişti. Mumaileyhin gönderileceği hakkında Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'nın telefon ile vuku bulan şifahi beyanatına karşı, fırka Erkan-ı Harbi'nin İzzeddin Bey olduğu, Raymond Bey'in vürudu halinde İzzeddin Bey'in mevkiinin nazar-ı dikkate alınması icap edeceği hususunda nazar-ı dikkatlerini celb ettim. Fakat ordu kumandanının arzusu hasebiyle nezdinde bulundurulması lüzumu tekrar edildi. Bu suretle mumaileyh 14 Nisan günü Kemalyeri'ne gelmiş ve seyirci ve misafir sıfatıyla bulunuyordu. Gündüzleri Kemalyeri'ne gelir, geceleri Bigalı'ya giderdi. Fırka Erkan-ı Harbi İzzeddin Bey'i tanıdığım, iktidar ve kifayeti ve emniyet ve itimat ettiğim ahlak ve ciddiyeti hasebiyle Fırka Erkan-ı Harbiyesi'ne celb etmiş olduğumdan Erkan-ı Harbiye vezâifini bittabi

²²⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993:34.

²²¹ Yiğitgüden vd., 2012: 87.

²²² Mustafa Kemal, 1990a: 56.

²²³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993:35.

başka birisine tevdi edemezdim. Maamafih bir defa gönderilmiş olduğundan Raymond Bey'den de istifade etmeyi düşündüm. ''

Bu durum da fazla uzun sürmemiştir. Binbaşı Raymond, Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in verdiği vazifeler karşısında gerek isteksiz tavırlarıyla ve gerek onun nezdindeki yetersizliğiyle kredisini doldurmuştur. Kaymakam Mustafa Kemal Bey, kendi emrinde bir işe yaramayacağını belirtmek suretiyle Binbaşı Raymond'un başka bir göreve verilmesini 3. Kolordu Kumandanı Mirliya Esad Paşa'ya arz etmiştir. Buna karşın Mirliya Esad Paşa, onun bir ordu zabiti olduğunu söyleyince durum biraz daha uzamıştır. Nitekim bir müddet sonra Binbaşı Raymond'a Asya Grubu'nda başka bir vazife verilmiştir.

19. Fırka'ya bağlı alaylardan gelen raporlara göre, 27 Nisan'da meydana gelen çarpışmalarda çok miktarda kayıp verilmiştir. Bunun üzerine fırka yeni bir takviyeye ihtiyaç duymuştur. 28 Nisan 1915'te İtilaf kuvvetleri asker çıkarmaya devam etmiş ve mevzilerini tahkim etmiştir. 19. Fırka Cephesi'nde de hazırlıklar sürmüştür, 125. Alay takviye kuvvet olarak Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in emrine verilmiştir. Alayın bir taburu sol cenaha gönderilmiştir. İtilaf kuvvetlerinin gece vakti gerçekleştirdiği taarruz püskürtülmüştür.²²⁴

29 Nisan 1915'te genel olarak önemli bir hadise meydana gelmemiştir. Öğleden sonra İtilaf kuvvetleri taarruza geçmiştir.²²⁵ Sağ cennahta şiddetli çarpışmalar meydana gelmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, 125. Alay'dan bir tabur ile durumu kritik olan sağ cenaha gitmiştir. Giderken İtilaf donanmasının yoğun ateşine maruz kalmaları neticesinde tabur dağılmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey daha sonra durumu toparlamış, taburu sağ cenaha dağıtmış ve uygun anı bulduğunda tekrar sol cenaha, Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in yanına gelmiştir.²²⁶ Nihayetinde müdafaa başarılı olmuş ve İtilaf kuvvetleri püskürtülmüştür. 30 Nisan 1915'te 3. Kolordu Kumandanı Mirliya Esad Paşa gönderdiği telgrafla Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in, muharebelerdeki kahramanlıkları ve hizmetlerinden ötürü gümüş imtiyaz harp madalyası ile taltif edildiğini

²²⁴ Mustafa Kemal, 1990a: 59, 64, 65, 66.

²²⁵ Yiğitgüden vd., 2012: 96.

²²⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 35.

bildirmiştir.²²⁷ Kaymakam Mustafa Kemal Bey de 57., 27., 64. Alay kumandanları, fırkasının Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey ile emir zabiti Kazım Bey'i nişanla taltif etmiştir.²²⁸ Aynı gün İtilaf kuvvetlerinin cephe genelinde ve bilhassa sağ cenahta gerçekleştirdiği taarruz, karşı süngü hücumuyla püskürtülmüştür.²²⁹

1.4.1.3. Osmanlı Ordusu'nun Karşı Taarruzları ve Bu Dönemdeki Faaliyetleri

30 Nisan 1915 tarihi, ertesi gün yapılacak Osmanlı taarruzunun hazırlıkları için önemli bir tarihtir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey, İtilaf Devletlerinin, hazır olduklarında yeniden büyük bir hücumla kalkışacağını düşünmüştür. Bu yüzden onlardan önce harekete geçmeyi kararlaştırmıştır. Kaymakam Mustafa Kemal Bey, birlik kumandanlarını Kemalyeri'nde toplayarak gerekli emirleri vermiştir. Konuşmasında Balkan Harbi'nde yaşanan acı sona değinmiş, benzer bir acıyı yaşamaktansa ölmenin evla olduğunu vurgulamıştır.²³⁰

Kaymakam Mustafa Kemal Bey, 30 Nisan 1915'te 3. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği raporda, planladığı taarruzun hazırlıklarını ve emri altındaki kumandanlara verdiği talimatları bildirmiştir. Plana göre, Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in ilk hedefi İtilaf kuvvetlerinin merkezindeki en kuvvetli noktayı susturmaktır. Bu başarıldıktan sonra topluca hücumla geçilecektir. Merkez ve sol kanatta bulunan gruplar ise Kaymakam Şefik (Aker) Bey'in kumandasında birleşecektir. Hazırlıklar derhal başlayacak ve gece vakti, sükunetle icra edilecektir.²³¹ Binbaşı İzzeddin Bey de bu önemli taarruzun arifesinde bir yandan hazırlıklarını sürdürürken diğer yandan iki taraf kuvvetlerinin kıyaslamasını yapmıştır. Hatıratında aktardıklarına göre, meydana gelen sert muharebeler neticesinde Anafartalar Cephesi Kuvvetleri hayli yıpranmış ve yorulmuş haldedir. Bu nedenle, Anafartalar Cephesi Kuvvetlerine bağlı üç fırka bulunsun da İtilaf kuvvetlerinin çıkarmış olduğu tek bir tümen daha güçlü durumdadır.²³²

²²⁷ Mustafa Kemal, 1990a: 67, 69.

²²⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 35.

²²⁹ Mustafa Kemal, 1990a: 69.

²³⁰ Mustafa Kemal, 1990a: 70.

²³¹ Ulusoydan (yay. haz.), C.I, 1998: 215.

²³² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 35.

Nihayet beklenen taarruzun günü gelmiştir. Sabah saat 05:00'te Osmanlı topçu ateşi başlamıştır. Sonrasında 14. Alay Boyun ve Merkeztepe'ye doğru ilerlemeye başlamıştır. Kaymakam Mustafa Kemal Bey taarruzu Kemalyeri'nden idare etmiştir. İtilaf kuvvetlerinin muharebe gemilerinden ateşlenen toplar Osmanlı muharebe hatlarının gerilerini şiddetli ve devamlı bir ateşe maruz bırakmıştır. İtilaf kuvvetlerinin şiddetli piyade ve mitralyöz ateşleri karşısında 14. Alay çok yavaş ilerlemiştir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in emriyle 125. Alay'dan 14. Alay'a takviye yapılmışsa da saat 10:30'a kadar devam eden muharebeden kesin bir sonuç alınamamıştır. Kaymakam Mustafa Kemal Bey, taarruzun devam etmesini gerekli görmüştür. İtilaf mevzilerine hayli yaklaşmış olduğundan süngü taarruzu emrini vermiş ve İtilaf mevzilerine girilmiştir. Muharebeye gece vakti de devam edilmiştir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey son bir taarruz emri daha vermiştir. Sabaha kadar devam eden muharebe neticesinde İtilaf kuvvetlerinin asıl mevziine henüz girilemediği anlaşılmıştır. Askerlerin yorgunluğu, verilen kayıplar ve taze kuvvet yetersizliğinden ötürü taarruz durdurulmuştur. Kaymakam Mustafa Kemal Bey, askerlerine bulundukları hatta savunmaya geçme ve tahkimat yapma emri vermiştir. Bu taarruz sonrası 1 Mayıs'a kadar gidişatı değiştirecek derecede bir çarpışma meydana gelmemiştir. 2 Mayıs'ta İtilaf kuvvetlerinin gece vakti sağ cenaha karşı başlattığı taarruz sonuçsuz kalmıştır.²³³ İstenen kat'i neticenin alınamaması üzerine Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in Alman subaylarının varlığından duyduğu rahatsızlık iyice artmıştır. 20 Nisan 1331 (3 Mayıs 1915) tarihinde Başkumandan Vekili Mirliya Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta Müşir Liman von Sanders Paşa'nın sahilde, çıkarma noktalarını tamamen açık bırakacak bir tertibat aldırıldığına dikkat çekmiş, bunun İtilaf çıkarmasını kolaylaştırdığını savunmuştur. Bunun yanında Mirliya Enver Paşa'dan muharebe alanına gelip sevk ve idareyi ele almasını rica etmiştir.²³⁴ Bu arada 5 Mayıs'ta kol düzeni değiştirilmiş ve aynı kesimlerdeki kumandanlıklara Kuvvet Kumandanı denilmiştir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey de böylece Arıburnu Kuvvetleri Kumandanı unvanını almıştır.

²³³ Yiğitgüden, 2012: 101-104.

²³⁴ Ulusoydan (yay. haz.), C.I, 1998: 218.

5-18 Mayıs tarihleri arasında bazı küçük çaplı muharebeler ve mevzii muharebeleri hariç, her iki taraf da sakin bir dönem geçirmiştir. Bu süreçte hazırlıklar sürdürülmüş ve tahkimat yapılmıştır.²³⁵ 19. Fırka Erkan-ı Harp Reisi Binbaşı İzzeddin Bey, 4 Mayıs'ta 3. Kolordu Karargahı'na giderek Kumandan Mirliwa Esad (Bülkat) Paşa ve onun Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey ile görüşmüştür. Son durumla ilgili bilgileri verdikten sonra muharebe alanına dönmüştür. 9 Mayıs'ta mevzilere giderek incelemelerde bulunmuştur. Öncesinde 19. Fırka'nın Merkez Kuvvetleri Kumandanı Kaymakam Ali (Rıfat) Bey ile görüşmüş, sonra sol cenah kuvvetlerinde, 33. ve 27. Alay taburlarının avcı hatlarında ve 125. Alay'da incelemeler yapmıştır. Ardından karargâha dönmüştür.²³⁶

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Mirliwa Enver Paşa, cephedeki son durumu yerinde incelemek istemiştir. Bu nedenle, 11 Mayıs 1915'te 5. Ordu Karargâhını ziyaret etmiştir.²³⁷ Bunun sonrasında beraberinde 3. Kolordu Kumandanı Mirliwa Esad (Bülkat) Paşa ve onun Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey, 5. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey, Genel Karargah Harekat Şubesi Müdür Yardımcısı Binbaşı İsmet (İnönü) Bey ve diğer bazı subaylar ile Kemalyeri'ndeki Arıburnu Kuvvetleri Karargahı'na gelmiş, Kaymakam Mustafa Kemal Bey ile görüşmüşlerdir. Mevkii inceleyen ve muharebelerin durumu hakkında bilgi alan heyet bir saat sonra Kemalyeri'nden ayrılmıştır.²³⁸ Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey hatıratında bu ziyaretle ilgili şunları belirtmiştir:

*“Her taraf sık fundalık, kesik dereciklerle dolu. Karışık arazide yolu bulmaya çalışırken bir ere rastladık, bize yolu gösterdi tümen karargahını böylece bulabildik. Mustafa Kemal ile Kurmay Başkanı Binbaşı İzzeddin (Çalışlar) bir sel yarıntısında ayaklı bir dürbünle düşman hatlarını gözetliyorlardı. Beni görünce sevindiler, kucaklaşıp öpüştük, gazalarını tebrik edip ihtiyaçlarını sordum.”*²³⁹

²³⁵ Yiğitgüden, 2012: 107, 108.

²³⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 36.

²³⁷ Yiğitgüden, 2012: 117.

²³⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 36, 37.

²³⁹ Altay 1970: 94.

17 Mayıs 1915'te Müşir Liman von Sanders Paşa'nın emriyle yeni bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre 3. Kolordu Kumandanı Mirliwa Esad Paşa artık yalnızca Arıburnu Cephesi ile ilgilenecektir. Arıburnu ise Kuzey Grubu olarak isimlendirilmiştir. Bu taktik değişimle birlikte 3. Kolordu kurmayları Kuzey Grubu'nun çekirdeği haline gelmiştir.²⁴⁰ Düzenlemeyle birlikte Mirliwa Esad Paşa, Arıburnu Kuvvetleri'nin kumandasını Kaymakam Mustafa Kemal Bey'den devralmıştır. 19. Fırka, Arıburnu sağ cenahına yerleştirilmiş, karargahı da Kemalyeri'nden 180 rakımlı tepeye taşınmıştır.²⁴¹ Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey hatıratında, Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in bu değişiklikten dolayı son derece müteessir olduğunu aktarmıştır.²⁴² Aynı gün Mirliwa Esad Paşa, cephedeki başarısından ötürü Kaymakam Mustafa Kemal Bey'e teşekkür ederek Altın Liyakat Muharebe Madalyası, Erkan-ı Harbi Binbaşı İzzeddin Bey'e de Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası vermiştir.²⁴³

Cephede yapılan düzenlemelerle birlikte yeni bir taarruz için hazırlıklar tüm hızıyla sürdürülmüştür. Binbaşı Raymond, 24 saat içinde Kuzey Grubu'nun taarruza geçilmesiyle ilgili Müşir Liman von Sanders Paşa'nın gizli ve özel emirlerini Kaymakam Mustafa Kemal Bey'e iletmiştir. Müşir Liman von Sanders Paşa, Binbaşı Raymond'a Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in taarruzla ilgili fikirlerini de sordurmuştur. Resmi taarruz emri Kuzey Grubu Karargahı'na 17 Mayıs 13:50'de ulaşmıştır. Buna göre 19 Mayıs saat 03:30'da taarruz başlatılacaktır. Müşir Liman von Sanders Paşa'nın Kuzey Grubu Karargahı'na gelip Kumandan Mirliwa Esad (Bülkat) Paşa ile görüşürken Binbaşı Raymond'u Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in yanına göndermesi, Mirliwa Esad Paşa'yı çok rahatsız etmiştir. Mirliwa Esad Paşa, bu görüşmeyi öğrendikten sonra Müşir Liman von Sanders Paşa'ya sitem dolu bir yazı göndermiştir.²⁴⁴

Binbaşı İzzeddin Bey, 18 Mayıs'ta taarruz hazırlıklarıyla ilgilenmiş, Kaymakam Mustafa Kemal Bey ile beraber 19. Fırka Cephesi'nin avcı siperlerini tetkik etmiştir. Kaymakam Mustafa Kemal Bey askerlerine teşvik edici sözler söylemiştir. Öğleden sonra Kuzey Grubu Karargahı'na

²⁴⁰ Erickson, 2019: 240.

²⁴¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 38.

²⁴² Altay, 1970: 97.

²⁴³ Mustafa Kemal, 1990a: 130.

²⁴⁴ Yiğitgüden, 2012: 122, 123.

gitmiş, taarruz hazırlıklarla ilgili izahat vermiştir. 3. Kolordu Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey taarruz konusunda çekinceli davranmıştır. 5. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Arif (Ayıcı) Bey, 2. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Yüzbaşı Kemal Bey ve 16. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Yüzbaşı Mehmet Nazım (Yücel) Bey de aynı şekilde çekincelerini bildirmişlerdir. Ancak Binbaşı İzzeddin Bey, taarruzun ertelenmesine gerek olmadığına yönelik görüş bildirmiştir. Nitekim taarruzun belirlenen tarihte ve saatte başlatılması kesin olarak kararlaştırılmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, karargahına geri dönerek Kaymakam Mustafa Kemal Bey'e izahat vermiştir. Sonrasında birlikte Beşinci Alay 2. Tabur siperlerini kontrol etmiştir.²⁴⁵

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından, beklenen taarruz emri 18 Mayıs 1915'te saat 20:00'da verilmiştir. Plana göre, 19. Fırka kuzeye saldıracaktı. 5. Fırka merkeze, 2. Fırka Kanlısırt'a ve 16. Fırka da güneye hücum edecekti. Taarruz eden kuvvetler Anzak siperlerine girinceye değin Osmanlı topçusu takviyeyi engellemek için sahil kesimini ateş altına alacaktı. Hedef Anzak kıyıbaşını ortadan kaldırmak idi. Taarruz 19 Mayıs saat 03:00'da başlamıştır. Taarruz sırasında çok büyük kayıplar verilmesi ve Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişinin durdurulması üzerine Mirliya Esad (Bülkat) Paşa taarruzu durdurup gündüz devam etmeye karar vermiştir. Ancak, gündüz icra edilen taarruzlarda da başarı sağlanamamıştır. 3.500 şehit, 6.000 yaralı verilmiştir. 19. Fırka'da 6 zabıt ve 333 nefer şehit düşmüş, 7 zabıt ve 748 nefer yaralanmıştır.²⁴⁶ Binbaşı İzzeddin Bey de 19 Mayıs'taki muharebeler esnasında bir şarapnel parçasıyla sol eli üzerinden hafif yaralanmıştır. Ertesi gün sağ cenah siperlerini dolaşmıştır.²⁴⁷

20 Mayıs'ta İtilaf kuvvetlerinin hatlarından Kızılhaç bayrağı kaldırılmıştır. İtilaf kuvvetleri, muharebe meydanındaki ölü ve yaralılarla ilgilenmek için mütareke önermiştir. 5. Ordu Kumandanlığı, İtilaf kuvvetlerinin yeni bir taarruz için zaman kazanacağı düşüncesiyle bu öneriye pek sıcak bakmamıştır. Ancak, çevreyi etkisi altına almaya başlayan ceset kokusu nedeniyle askerler rahatsız olmuş, moraller bozulmuştur. Gerçekleştirilen hararetli görüşmelerin

²⁴⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 38.

²⁴⁶ Yiğitgüden, 2012: 127-137.

²⁴⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 38.

ardından bu meselenin çözülmesi kararlaştırılmıştır.²⁴⁸ 21 Mayıs'ta 3. Kolordu Harekat Şube Müdürü Binbaşı Kemal (Ohrili) Bey, Arıburnu'ndaki İngiliz karargâhına gitmiştir.²⁴⁹ Görüşmeleri bir İngiliz subayıyla 3. Kolordu Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey yürütmüştür.²⁵⁰ Bu görüşmeler sonucu şartlar 22 Mayıs 1915'te belirlenmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey'in, mütareke komisyonunda Birinci Erkan-ı Harp sıfatıyla ve hakem olarak bulunması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında Osmanlı heyetinin reisi olarak belirlenmiştir. Mütareke 23 Mayıs'ta yapılacakken ertesi güne ertelenmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, 24 Mayıs'ta Kabatepe'ye gitmiştir. Görüşmeler 07:30'da başlamış ve def'in işlemine geçilmiştir.²⁵¹ Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey'in aktardığına göre bir Türk-bir İngiliz askeri olacak şekilde askerler dizilerek bir orta hat teşkil edilmiştir. Ardından taraflar ölümlerini gömmeye başlamıştır.²⁵² Hatıratında bu anlara değinen Binbaşı İzzeddin Bey, muharebe meydanında binlerce şehit gördüklerini ve bunun bir Türk kahramanlığı örneği olduğunu belirtmiştir. Bu sırada iki yaralı Türk askerine tesadüf ettiklerini aktarmıştır. Vazife saat dörde kadar devam etmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, vazifesini ifa ettikten sonra karargâha dönmüştür. 3. Kolordu Kumandanı Mirliva Esad (Bülkat) Paşa, hizmetlerinden ötürü Binbaşı İzzeddin Bey'e teşekkür etmiştir.²⁵³ Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey ise şunları aktarmıştır:

‘‘Cesetlerin hemen hepsi bizim olduğu için İngilizler kendi taraflarından bunları alıp bizim tarafımıza bırakıyorlar bu suretle de bizim sıhhiyecilerin işi iki misline çıkıyor, bir de bunları bizim tarafımıza taşımak lazım geliyordu. Bu yüzden bizim sıhhiye erlerinin sayısını iki misline çıkarmak zorunda kalmışlardı. Tüfekler parçalanmış, paslanmıştı. İngilizler, [önce] bunların mekanizmalarını sökerken sonra bundan vazgeçtiler, kucaklayıp bizim tarafa atmaya başladılar.’’²⁵⁴

²⁴⁸ Yiğitgüden, 2012: 137.

²⁴⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 38.

²⁵⁰ Altay, 1970: 98.

²⁵¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 39.

²⁵² Altay, 1970: 98.

²⁵³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 39.

²⁵⁴ Altay, 1970: 102.

Bu gelişmenin ardından Anafartalar Muharebeleri'ne kadar sonucu tayin edecek bir olay meydana gelmemiştir.²⁵⁵ 19 Mayıs itibarıyla bütün cephede İtilaf kuvvetlerine taarruzlar düzenlenmiş, ancak istenen sonuca ulaşılamamıştır. Meydana gelen muharebelerde 2., 5., 16. ve 19. Fırkalar önemli kayıplar vermiştir.²⁵⁶ Binbaşı İzzeddin Bey, vazifesi gereği bu süre zarfında yine alayları tetkik etmiş, raporlar yazmış, keşif ve gözlem faaliyetlerinde bulunmuştur. İngiliz savaş uçaklarından İngilizlerin Osmanlı ve İslam dostu olduğunu belirten ve Osmanlı askerlerini teslimine çağıran beyannameler atılmıştır.

30 ve 31 Mayıs'ta cephede hareketlilik yaşanmıştır. Kaymakam Mustafa Kemal Bey Sazlıdere mevkiinde planlanan harekate kumanda etmek için bu bölgeye hareket etmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, 74. Alay siperlerinden Sazlıdere mevkiini tetkik etmiştir. İtilaf kuvvetlerinin başlattığı taarruz püskürtülmüştür. Ertesi gün meydana gelen muharebelerde de vaziyet değişmemiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, muharebelerden istenen sonucun alınamamasını mıntıkanın darlığından ötürü manevra yapacak saha olmamasına bağlamıştır.²⁵⁷ Bu arada Mustafa Kemal Bey 1 Haziran 1915'te Kaymakam rütbesinden Miralay rütbesine terfi ettirilmiştir.²⁵⁸

Binbaşı İzzeddin Bey, hatıratında 3 Haziran 1915'te cephe idaresinde yeni bir düzenleme yapıldığını aktarmıştır. Buna göre, Kuzey Grubu Kumandanı Miraliva Esad (Bülkat) Paşa, 37. Alay merkez cephesini teslim almıştır. Anafarta Irmağı'na kadar olan mıntıka ise Miralay Mustafa Kemal Bey ve fırkasına verilmiştir. Fırka Karargahı ertesi gün öğleden sonra Düztepe'ye nakledilmiştir.²⁵⁹ Miralay Mustafa Kemal Bey'in Arıburnu Muharebeleri Raporu'nda aktardıklarına göre kendisi bu düzenlemeden önce, cephe düzeniyle ilgili mütalaa yapmış ve bunu 5. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey'e anlatmıştır. Kaymakam Kazım Bey de ona hak vererek cephenin onun görüşlerine göre düzenleneceğini söylemiştir. Ancak, 3 Haziran'da yapılan düzenleme Miralay Mustafa Kemal Bey'in görüşlerine ters

²⁵⁵ Yiğitgüden, 2012: 137.

²⁵⁶ Tekşüt ve Ökse, 2012: 18.

²⁵⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 39, 40.

²⁵⁸ Ökse, 1989: 2.

²⁵⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 41.

düşmüştür.²⁶⁰ Bu arada aynı gün İtilaf kuvvetleri bir aldatma hareketi düzenlemiştir. 16. ve 19. Fırkalar üzerine başlattıkları taarruz püskürtülmüştür. İtilaf kuvvetlerinin asıl amacı, Kirte'de girişecekleri üçüncü taarruz için Osmanlı Ordusu'nun dikkatini dağıtmak olmuştur. 5 Haziran'da bu kez 57. Alay Cephesi'nde gerçekleştirdikleri taarruz yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarının üzerine Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Edirne Valisi Hacı Adil Bey Arıburnu Kuvvetleri Kumandanlığı Karargahı'nı ziyaret etmişlerdir.²⁶¹ Binbaşı İzzeddin Bey, İsmail (Canbulat) Bey, Dr. Nazım Bey ve Ömer Abdülkadir Bey'in de karargahlarını ziyarete geldiklerini aktarmıştır.²⁶² Miralay Mustafa Kemal Bey bu ziyaret sırasında muharebe alanında bulunmuş ve misafirlerle telefonda görüşmüştür.²⁶³ 6 ve 7 Haziran'da İtilaf kuvvetlerinin gerçekleştirdiği ufak çaplı taarruzlar da püskürtülmüştür. Bu arada Miralay Mustafa Kemal Bey, 15 Haziran 1915'te Binbaşı İzzeddin Bey'in terfii için bir yazı göndermiştir. Binbaşı İzzeddin Bey hatıratında bunu şöyle aktarmıştır:

*‘‘Kumandan terfimi inha etti. Pek güzel bir inha yazdı. İnşallah şayan-ı kabul olur da daha çok hizmet etmeye muvaffak olurum. Meali ciddi, haluk, muktedir, cesur, tecrübedide. Fırka kumandanlığına namzet olabilir. ’’*²⁶⁴

Buradan İzzeddin Bey'in artık fırka kumandanlığı yapmak istediğini ve bu niyetini kumandanına açtığı anlaşılmaktadır.

29 Haziran'da Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Mirliya Enver Paşa ve maiyetindeki Şehzade Ömer Faruk Efendi, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Kaymakam İsmet (İnönü) Bey, Binbaşı Kazım (Orbay) Bey ve beraberlerindeki yaverler önce 3. Kolordu Karargahı'nı, daha sonra 19. Fırka Karargahı'nı ziyaret etmiştir. Heyet iki saat kadar 19. Fırka Karargahı'nda kalmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, bu sayede yakın dostu Kaymakam İsmet Bey ile yakından

²⁶⁰ Mustafa Kemal, 1990a: 155-157.

²⁶¹ Tekşüt ve Ökse, 2012: 54-57.

²⁶² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 41.

²⁶³ Ünaydın, 1999: 50.

²⁶⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 41, 42.

görüşme fırsatı yakalamıştır. Görüşmeleri sırasında Kaymakam İsmet Bey'den Ordu ve Harbiye Nezareti katında ilgililere mezkur terfiinden bahsetmesini rica etmiştir.²⁶⁵

29 Haziran 1331 (12 Temmuz 1915) tarihinde Binbaşı İzzeddin Bey'in kıdemine iki sene terfii zammı yapılmıştır.²⁶⁶ Bu arada bazı kumandanların rütbeleri terfi ettirilmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey, rütbesi Mirliva'dan Ferik-i Sani'liğe terfi ettirilen Kuzey Grubu Kumandanı Esad Paşa'ya 15 Temmuz 1915'te bir tebrik mektubu göndermiştir.²⁶⁷ Binbaşı İzzeddin Bey ise rütbesine terfi gelmemesinden ötürü hayli müteessir olmuştur. 19 Temmuz 1915'te Veliaht Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi, Kemalyeri'ndeki Kuzey Grubu Kumandanlığı Karargahı'nı ziyarete gelmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, Miralay Mustafa Kemal Bey ile birlikte Kemalyeri'ne giderek karşılama törenine katılmıştır. 24 Temmuz'da 74. Alay siperlerini incelemiştir. Burada yaptığı keşiflerden sonra İtilaf kuvvetlerinin Arıburnu İskelesi ve Sazlıdere tarafına güçlü bir tahkimat hazırladığını görmüş, arazi şartlarından ötürü buraya askeri bir hareketin düzenlenmesinin çok zor olduğu çıkarımını yapmıştır.²⁶⁸

17 Temmuz'da Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Mirliva Enver Paşa, 5. Ordu Kumandanlığı'na bir telgraf göndererek İtilaf kuvvetlerinin Saros Körfezi'nden büyük bir çıkarma yapabileceği uyarısında bulunmuştur. Sonraki günlerde bu ihtimal daha da kuvvetlenmiştir. 25 Temmuz'da Kuzey Grubu Kumandanlığı, İtilaf kuvvetlerinin büyük bir taarruza hazırlandığı, bunun da Saros Körfezi'ne veya Asya tarafına gerçekleştirileceğini belirterek tüm kuvvetlere teyakkuzda bulunmalarını emretmiştir.²⁶⁹ Artık, Anafartalar'da meydana gelecek ve Çanakkale Savaşı'nın sonucunu tayin edecek olan muharebeler adım adım yaklaşmaktadır.

²⁶⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 44.

²⁶⁶ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

²⁶⁷ Ulusoydan (yay. haz.), C.I, 1998: 229.

²⁶⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993:47, 48.

²⁶⁹ Tekşüt ve Ökse, 2012: 254, 256, 257.

1.4.1.4. Kara Savaşlarının İkinci Safhasındaki Faaliyetleri

Çanakkale Muharebeleri başlamadan evvel İngiliz Hükümeti ve İtilaf kuvvetleri kumandanları, özellikle Balkanlar'da alınan mağlubiyetten ötürü Osmanlı Ordusu'nu hafife almaktaydılar. Akdeniz Sefer Kuvvetleri Kumandanı General Ian Hamilton'ın Gelibolu Günlüğü'ne bakıldığında bu çok açık bir şekilde görmek mümkündür. General Hamilton'a göre Türkler boşuna çabalamakta idi. Ancak, karadan başlattıkları taarruzlarda şu ana kadar somut bir sonuç elde edememeleri İtilaf kuvvetleri kumandanlarını şaşırtmıştır.²⁷⁰ Çanakkale kara savaşlarının birinci safhasını oluşturan bu dönemde Osmanlı kuvvetleri başarılı bir müdafaa vermiş, bir süre sonra karşı taarruzlara geçmiş, ancak İtilaf kuvvetleri henüz denize dökülememiştir. Bundan dolayı savaş kısa bir sürede mevzi harbine dönüşmüştür. Her iki taraf da nihai hedeflerine ulaşamamış ve ağır kayıplar vermişlerdir. İtilaf kuvvetleri yüksek komutasının bu şekilde bir ilerleme sağlanamayacağına kanaat getirmesinin ardından yeni bir cepheden saldırıya geçilmesi kararlaştırılmıştır.²⁷¹ Böylece Çanakkale kara savaşlarının ikinci safhası başlamıştır.

Akdeniz Sefer Kuvvetleri Kumandanı General Hamilton ile Donanma Kumandanı Koramiral de Robeck bir araya gelerek yeni çıkarmanın nereye yapılacağını görüşmüşlerdir. Kara ve deniz kurmayları, Anadolu yakası ve Saros Körfezi de dahil olmak üzere çıkarma bölgesi seçeneklerini incelemiştir. General Hamilton, Korgeneral Sir Birdwood'un Anafartalar Limanı'nın hemen güneyine geniş çaplı bir çıkarma yapılması planını desteklemiştir. Bunun üzerine İtilaf kuvvetleri hazırlıklara başlamıştır. İngiltere'den yeni takviye birlikleri de gönderilmiştir. General Hamilton Seddü'l-bahir Cephesi'nde, Tümgeneral Hunter-Weston kumandasındaki 8. Kolordu'nun bir tespit taarruzu düzenlemesini istemiştir. Böylece ana hedeflerinin Alçıtepe olduğu konusunda Müşir Liman von Sanders Paşa'yı yanıltmayı amaçlamıştır. General Hamilton, Akdeniz Sefer Kuvvetleri'nin hedeflerini Kocaçimentepe ve Anafartalar Limanı'nın ele geçirilmesi olarak belirlemiştir. Anafartalar hareket üssü olarak

²⁷⁰ Hamilton, 1972: 192, 193.

²⁷¹ Görgülü, 2014: 75.

kullanılacaktı. Bu arada güneydeki 8. Kolordu'nun kumandasına sağlık sorunları yaşayan Hunter-Weston'un yerine Tümgeneral W. Douglas tayin edilmiştir.²⁷²

İtilaf kuvvetlerinin yeni bir cepheden taarruza geçeceği Osmanlı istihbarat raporlarına yansımış, bu yönde hazırlıklara başlanmıştır. Ancak, İtilaf kuvvetlerinin açacağı yeni cepheyle ilgili Müşir Liman von Sanders Paşa ve bazı Osmanlı kumandanları arasında yine ihtilaf yaşanmıştır. Müşir Liman von Sanders Paşa, çıkarmanın Saros Körfezi'ne ya da Gelibolu Yarımadası'nın ortasına yakın bir bölgeye yapılmasını beklemiştir. Tatbikatları da buna göre başlatma emri vermiştir. Kuzey Grubu Kumandanı Ferik-i Sani Esad (Bülkat) Paşa ise İtilaf kuvvetlerinin çıkarmasını Kabatepe ve Kanlısirt arasındaki bölgeye yapılmasını beklemiştir. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Mirliya Enver Paşa, durumu bizzat gözlemlemek üzere 28 Temmuz 1915'te 5. Ordu Karargahı'na gelmiştir.²⁷³

İtilaf kuvvetlerinin yeni çıkarması başlamadan evvel 19. Fırka Karargahı Düzetepe güneyinde bulunmaktaydı. 19. Fırka'ya bağlı olan 18., 27., 57. ve 72. Alaylar, 14. Alay ara hattıyla Kemalyeri ile Kırmızısirt arasındaki bölgede konuşlanarak savunma düzeni almıştır.²⁷⁴ 19. Fırka Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey yeni İtilaf çıkarmasının Anafartalar'a yapılacağını beklemiş ve buna göre önlem almıştır. Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey de onunla aynı şekilde düşünmüştür. Onun gözlemlerine göre Anafartalar'daki Suvla Limanı ve Kemikli Burunları donanma himayesinde bir çıkarmaya çok elverişliydi. Ayrıca Kemikli'den Arıburnu'na kadar uzun bir plaj bulunması yine donanma ateşi desteğindeki İtilaf kuvvetlerinin Kocaçimen Dağı ve Kavak Tepeleri'ne kadar ilerlemesi için son derece müsaitti. Çıkarma sonrası İtilaf kuvvetleri birlikleri Kocaçimen Dağı'nı ele geçirip Maydos ve Kilitbahir'e doğru ilerleyerek Osmanlı Orduları'nın bağını kesecekti. Sonrasında Seddü'l-bahir Cephesi'nde

²⁷² Hamilton, 1972: 201-238.

²⁷³ Erickson, 2019: 284, 307.

²⁷⁴ Tekşüt ve Ökse, 2012: 264.

bulunan birlikleriyle birleşebileceklerdi.²⁷⁵ Nitekim Miralay Mustafa Kemal Bey vakit kaybetmeksizin gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiştir.²⁷⁶

Arıburnu Cephesi: İtilaf kuvvetleri kumandanlarının yeni bir çıkarma kararı alması sonrası İngilizler üç gün boyunca Arıburnu İskelesi'ne kuvvet çıkarmışlardır. Osmanlı zabıtları bunu sezmiş ve bu bölgede bir hareketin başlayabileceği olasılığı belirmiştir.²⁷⁷ Nitekim savaşın ikinci safhası Akdeniz Sefer Kuvvetleri'nin şaşırtma hareketleri ile 6 Ağustos 1915'te başlamıştır. Seddü'l-bahir Cephesi'ndeki hareket 14:20'de, Arıburnu'ndaki hareket 15:00 itibarıyla, İtilaf kuvvetleri topçularının ve donanmasının bombardımanı ile başlamıştır. Bu bombardıman Arıburnu'nda, Kanlısirt ve Merkeztepe'yi hedef almıştır.²⁷⁸ Arazi şartları İngiliz kuvvetlerine avantaj sağlamıştır. Zira görüş açısının uygun olmamasından ötürü Osmanlı topçu atışları hedefi tutturmakta zorluk yaşamıştır. Buradan çıkarma yapan İtilaf kuvvetlerinin hedefi Kanlısirt olmuştur. Saat 15:00 itibarıyla şiddeti gittikçe artan bir bombardımana başlamışlardır. Gemi ve kara toplarından yapılan bu bombardıman, o ana kadar Çanakkale Cephesi'nde görülmeyen bir şiddette gerçekleşmiştir. Bombardıman sonrası gerçekleştirdikleri taarruz neticesinde Kanlısirt'ı ele geçirmişlerdir. Durumu düzeltmek için 57. Alay ile Merkeztepe'ye bir taarruz yapılması istenmişse de muvaffak olunamamıştır.²⁷⁹ Siperler içindeki kanlı çarpışmalarda İngilizler durdurulmuş fakat Kanlısirt'ın düşmesi engellenememiştir.²⁸⁰

7 Ağustos'ta İngiliz kuvvetleri çıkarma yapmaya devam etmiştir. Saat 04:45 olmadan önce taarruza geçen İtilaf kuvvetleri püskürtülmüştür. Fırka cephesine düzenlenen taarruzlar büyük kayıplar verdirilerek durdurulmuştur.²⁸¹ 8 Ağustos sabahı itibarıyla İngilizlerin, Conkbayırı'na

²⁷⁵ İzzeddin Çalışlar, "Atatürk'ün Hayatından Bir Yıl Dönümü: İkinci Conk Bayırı Hücumu" *Vakit*, 10. 08. 1942. (İzzeddin Bey'in *Vakit* Gazetesi'ndeki bu makalesi 10, 11 ve 12 Ağustos 1942 tarihlerinde üç bölüm halinde yayımlanmıştır.)

²⁷⁶ Mustafa Kemal, 1990a: 172.

²⁷⁷ Tekşüt ve Ökse, 2012: 308.

²⁷⁸ Erickson, 2019: 308.

²⁷⁹ Tekşüt ve Ökse, 2012: 309-314.

²⁸⁰ İzzeddin Çalışlar, "Atatürk'ün Hayatından Bir Yıl Dönümü: İkinci Conk Bayırı Hücumu" *Vakit*, 11. 08. 1942.

²⁸¹ Mustafa Kemal, 1990a: 175, 176.

planladığı taarruz gelişmeye başlamıştır.²⁸² Binbaşı İzzeddin Bey'in aktardıklarına göre Conkbayırı'ndaki hassas vaziyet dikkatleri buraya yöneltmiştir. Şahinsirt ve Ağildere'ye yerleşen İtilaf kuvvetleri Conkbayırı'na tırmanmaya çalışmıştır. 19. Fırka'ya bağlı 14. ve 72. Alaylardan buraya destek gönderilmiştir. Diğer fırkalardan da Conkbayırı'na acil takviye yapılmıştır. Aynı günün akşamında İngilizler, Şahinsirt ve Conkbayırı'na mühim kuvvetler yerleştirmiş ve burayı işgal etmiştir. Osmanlı Ordusu'nun Conkbayırı'na takviyeleri ise ertesi güne kadar sürmüştür. İngiliz kuvvetleri Conkbayırı hattının aşağısına 10-15 metre kadar bir mesafede yoğun ve derin bir tertiple yerleşmiştir.²⁸³ Miralay Mustafa Kemal Bey, gözetleme yerinden İtilaf kuvvetlerinin hareketlerini takip etmiştir. Kendisine sunulan raporlardan tatmin olmamış, durumun hassasiyetine binaen Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey'i Conkbayırı ve Şahinsirt civarına gözlem yapması için göndermiştir.²⁸⁴ Binbaşı İzzeddin Bey, gözlemlerinin ardından durumu kumandanına bildirmiş, sonrasında 11. Alay'a bağlı 1. Taburu, 24. Alay'a takviye olarak göndermiştir.²⁸⁵ Miralay Mustafa Kemal Bey, Cephane Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta 25. Alay için gerekli miktarda cephanenin derhal Düztepe'de bulunan Binbaşı İzzeddin Bey'e sevk edilmesini istemiştir. Cephane eksikliğinden ötürü bir yazı da Kuzey Grubu Kumandanlığı'na göndermiştir.²⁸⁶

Miralay Mustafa Kemal Bey'in Anafartalar Grup Kumandanlığı'na Tayini:

Anafartalar Cephesi'ni güçlendirmek adına 5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa'nın emirleri doğrultusunda birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda Kocaçimen Dağı yöresinde bulunan 9. Fırka ve diğer birlikler ile Anafartalar Müfrezesi, Saros Grubu Kumandanlığı'nı yürüten Miralay Ahmet Feyzi Bey'e verilmiş ve ona derhal Conkbayırı'na hareket etmesi emredilmiştir. Bu kuvvet Anafartalar Grubu Kumandanlığı adını almıştır. Anafartalar Grubu yine Müşir Liman von Sanders Paşa'nın emriyle Kuzey Grubu Kumandanlığı'nın emrinden alınarak bağımsız ve doğrudan 5. Ordu'ya bağlı bir grup haline

²⁸² Tekşüt ve Ökse, 2012: 317.

²⁸³ Çalışlar, 'Atatürk'ün Hayatından Bir Yıl Dönümü: İkinci Conk Bayırı Hücumu' *Vakit*, 11. 08. 1942.

²⁸⁴ Ünaydın, 1999: 56.

²⁸⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 50.

²⁸⁶ Ulusoydan (yay. haz.), C. I, 1998: 244, 245.

getirilmiştir.²⁸⁷ Grup emrinde 4., 7., 8., 9. ve 12. Fırkalar hazır bulunmuştur.²⁸⁸ 7 Ağustos'ta yapılan bu düzenlemenin ardından Müşir Liman von Sanders Paşa, Miralay Ahmet Feyzi Bey'e 8 Ağustos günü taarruza geçmesini emretmiştir. Ancak, fırka kumandanlarının düşünülen taarruz ile ilgili olumsuz raporlar vermesi nedeniyle Miralay Ahmet Feyzi Bey tereddüde kapılmıştır. Bu da Müşir Liman von Sanders Paşa'yı rahatsız etmiş ve Miralay Ahmet Feyzi Bey görevden alınmıştır. Bu konuda farklı nedenler belirtenler de olmuştur. Buna göre Miralay Ahmet Feyzi Bey, askerlerin yorgunluğunu ve araziyi tanımadığını bahane göstererek taarruzun ancak ertesi gün gerçekleştirilebileceğini öne sürmesi sonucu görevden alınmıştır.²⁸⁹

Binbaşı İzzeddin Bey'in hatıratında aktardıklarına göre Miralay Mustafa Kemal Bey Conkbayırı'nda sıkı bir emir-komuta zincirinin kurulamamış olmasından şikayetçiydi. Miralay Mustafa Kemal Bey, bu endişelerini sürekli olarak Kuzey Grubu Kumandanı Ferik-i Sani Esad (Bülkat) Paşa'ya bildirmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey, Conkbayırı'nda bulunan tüm fırkaların kumandasını istemiş, fakat Ferik-i Sani Esad Paşa buna soğuk bakmıştır.²⁹⁰ Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey, hatıratında bu konuya detaylıca değinmiştir. Buna göre Kaymakam Fahrettin Bey, durumun çok tehlikeli bir hal aldığını ve Conkbayırı'nda kudretli bir kumandanın görevlendirilmesi gerektiğini, bu kumandanın da ancak Miralay Mustafa Kemal Bey olabileceğini Ferik-i Sani Esad Paşa'ya söylemiştir. Ferik-i Sani Esad Paşa, Kaymakam Fahrettin Bey'e bunu uygun bulduğunu, ancak bir de Müşir Liman von Sanders Paşa'ya sorulması gerektiğini belirtmiştir. Kaymakam Fahrettin Bey, Ferik-i Sani Esad Paşa'nın bu karşılığının nedenini bilmediğini de eklemiştir. Oysaki Binbaşı İzzeddin Bey'in hatıratında belirttiği üzere Ferik-i Sani Esad Paşa bu fikre mesafeli davranmaktaydı. Ferik-i Sani Esad Paşa'nın cevabı üzerine Kaymakam Fahrettin Bey, 5. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey ile telefonda görüşmüş ve durumu izah etmiştir. Kaymakam Kazım Bey ise Miralay Mustafa Kemal Bey'in 5. Ordu sağ cenahına yardım etmediği için Müşir Liman von Sanders Paşa'nın bunu reddedeceğini düşündüğünü söylemiştir. Ancak Kaymakam Fahrettin Bey, bunda 3.

²⁸⁷ Tekşüt ve Ökse, 2012: 334.

²⁸⁸ Görgülü, 2014: 109, 110.

²⁸⁹ Mustafa Kemal, 1990b: 27, 28.

²⁹⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993:50.

Kolordu'nun bir kusurunu görmediğini belirtmiş ve Müşir Liman von Sanders Paşa'nın olurunun alması için Kaymakam Kazım Bey'den ricacı olmasını istemiştir. Kaymakam Kazım Bey, talebi Müşir Liman von Sanders Paşa'ya ileteceğini bildirmiştir.²⁹¹

8 Ağustos 1915'te 5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey'e Miralay Mustafa Kemal Bey'in durumla ilgili görüşlerini sordurmuştur. O da Conkbayırı'ndaki durumun çok nazik olduğunu, umumi tedbirlerin derhal alınarak sevk ve idarenin birleştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Kaymakam Kazım Bey'in başka çare olup olmadığı sorusuna bütün mevcut kuvvetlerin kendi komutasına verilmesinden başka çare kalmadığı cevabını vermiştir. Kaymakam Kazım Bey'in "Çok gelmez mi?" diye karşılık vermesi üzerine "Az gelir!" demiştir.²⁹² Miralay Mustafa Kemal Bey, Kaymakam Kazım Bey'in bu ifadesinden duyduğu rahatsızlığa Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe'sinde değinmiştir.²⁹³ Nitekim aynı gün Miralay Mustafa Kemal Bey'in Anafartalar Grup Kumandanlığı'na tayin edildiği bildirilmiştir. Onun yerine de 27. Alay Kumandanı Kaymakam Mehmet Şefik (Aker) Bey 19. Fırka Kumandanı olarak tayin edilmiştir.²⁹⁴ Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey hatıratında Miralay Mustafa Kemal Bey'in Binbaşı İzzeddin Bey'i de yanında götürmek istediğini ve bu hususta Ferik-i Sani Esad Paşa'nın onayını aldığını aktarmıştır.²⁹⁵ Anafartalar Grubu'nun yeni kumandanı, Erkan-ı Harbiye Reisi ile birlikte derhal Grup Karargahı'nın bulunduğu Çamlıtekke'ye giderek kumandayı almıştır.²⁹⁶ Miralay Mustafa Kemal Bey, Arıburnu Cephesi'ndeki hizmetlerine binaen *Arıburnu Muharebeleri Raporu*'nda Binbaşı İzzeddin Bey için şu sözleri sarf etmiştir:

"Fırka Erkan-ı Harbim Binbaşı İzzeddin Bey'in gerek Arıburnu ihracı günlerinde ve gerek cephenin tespit ve idame edildiği zamanlardaki hidemat-ı fevkaladesini bir iki satıra sığdıramayacak kadar ali görmekle beraber kendisine

²⁹¹ Altay, 1970: 109.

²⁹² Mustafa Kemal, 1990a: 186.

²⁹³ Mustafa Kemal, 1990b: 27.

²⁹⁴ Ökse, 1989: 3, 78.

²⁹⁵ Altay, 1970: 110.

²⁹⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 51.

takdiratımı ibraz etmeği vazifeden addeylerim. Yekdireğini müteakip kumandama giren ve gayr-i malum arazi üzerinde hareket eden kıtaatın maksadına göre tevcih ve tahrikinde mümaileyh erkan-ı harp zabiti, emir zabiti ve rehber ve bilfiil kıta kumandanı olarak her tarikte mevcudiyetini sarf ve hizmet etmiş, ateşlerin en kesif ve tehlikeli olduğu mıntikalarda şecaatiyle ve soğuk kanlılığıyla herkese misal olmuş, hasılı nereye gönderdiysem, bizzat orada bulunuyormuşum gibi maksadı temin etmek için hiçbir müşkülât karşısında tereddüt etmemiştir.''²⁹⁷

Birinci Anafartalar Muharebesi: Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na atanan Miralay Mustafa Kemal Bey, yeni vazife bölgesine geldiğinde Anafartalar Grubu Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Mehmet Hayri Bey'den malumat almıştır. O, Anafartalar Muharebatı'na Dair Tarihçe'sinde Binbaşı Hayri Bey'in, kendisini yeterince aydınlatamadığını not düşmüştür.²⁹⁸ Miralay Mustafa Kemal Bey, sabaha kadar çalışarak Anafartalar Grubu'nun taarruz planını hazırlamıştır.²⁹⁹ Saat 04:30'da taarruzu idare etmek için Çamlıtekke'nin kuzeyindeki gözetleme tepesine geçmiştir.

Conkbayırı'ndaki taarruz 9 Ağustos 1915 sabahı başlatılmıştır. Miralay Mustafa Kemal Bey'e 05:50'de sunulan rapora göre başarıyla ilerleme sağlanmıştır.³⁰⁰ Ağır topçu ve makineli tüfek ateşiyle taarruza geçen 7. Fırka'nın hedefi Damakçılık Bayırı'ndaki İtilaf mevzilerini ele geçirmek olmuştur. 7. Fırka, Dördüncü Avustralya Tugayı ile 40. Tugay'ın güçlü bir şekilde tuttuğu mevzilerde çarpışmıştır. 4. Fırka başlattığı topçu atışıyla 7. Fırka'ya destek sağlamıştır. Taarruz şartları Osmanlı askeri için büyük zorluklarla devam etmiştir. Zira Osmanlı askerleri Bombatepe'den Kayacık Deresi'ne inmiş, sonra da yukarı doğru taarruz etmiştir.³⁰¹ 4., 5., 7., 9. ve 12. Fırkaların Mestantepe'ye kadar gerçekleştirdiği taarruzların ardından muharebenin şiddeti azalmış ve Miralay Mustafa Kemal Bey taarruzu durdurmuştur. Neticede İtilaf kuvvetleri püskürtülmüştür. Binbaşı İzzeddin Bey'in aktardıklarına göre Conkbayırı'ndaki nazik durum

²⁹⁷ Mustafa Kemal, 1990a: 187, 188.

²⁹⁸ Mustafa Kemal, 1990b: 33.

²⁹⁹ Çalışlar, "Atatürk'ün Hayatından Bir Yıl Dönümü: İkinci Conk Bayırı Hücumu" *Vakit*, 11. 08. 1942.

³⁰⁰ Mustafa Kemal, 1990b: 36.

³⁰¹ Erickson, 2019: 330.

düzeltilmiştir. Bu da cephedeki askere rahat bir nefes aldirmiştir. İtilaf kuvvetlerinin gerek karadan gerek savaş gemilerinden yaptığı bombardımanda düşen mermi adedinin 15.000 muhakkak olduğunu, neferlerin bu şiddetli muharebede kahramanca çarpıştığına da dikkat çemiştir.³⁰² 9 Ağustos gününde meydana gelen bu muharebelerde Suvla'ya doğru ilerlemek isteyen İngilizlerin planları suya düşürülmüştür. Anafartalar Cephesi'nde bu gelişmeler yaşanırken 9. Fırka Kumandanlığı'na getirilmiş olan Alman Kaymakam Patrich, komuta yetkisi noktasında Kuzey Grubu Kumandanlığı ile bir ihtilaf yaşamıştır. Yaşanan sorun nedeniyle 9. Fırka bir türlü harekete geçememiştir.³⁰³ Cephe Osmanlı zabitleriyle Alman zabitler arasında yaşanan anlaşmazlıklar bir kez daha kendisini göstermiştir.

Miralay Mustafa Kemal Bey, 7. ve 12. Fırkaların taarruzunu durdurduktan sonra Conkbayırı mıntikasına varmak üzere Binbaşı İzzeddin Bey ile hareket etmiştir. Öncesinde Çamlitekke'ye uğramış ve burada Müşir Liman von Sanders Paşa ile yapılacak yeni taarruz hakkında görüşmüştür. Miralay Mustafa Kemal Bey, taarruzun Conkbayırı'ndan yapılmasını gerekli görmüş ve buna büyük önem vermiştir. Burada kendisinden önce görev yapan kumandanların başarısız olduğunu bildiğinden, Conkbayırı'nda gerçekleştirilecek taarruzda birliklerin başında bizzat bulunmak suretiyle taarruzu idare etmeye karar vermiştir. Müşir Liman von Sanders Paşa kararın ve mesuliyetin Miralay Mustafa Kemal Bey'e ait olduğunu belirterek taarruzu onaylamıştır.³⁰⁴ Miralay Mustafa Kemal Bey, 9/10 Ağustos gecesi Conkbayırı'na varmıştır.³⁰⁵

Conkbayırı Taarruzu: Taarruz için hazırlıkların sürdüren Miralay Mustafa Kemal Bey, 8. Fırka Karargahı'na gelerek keşif yapmıştır. Buna göre İtilaf kuvvetleri Şahinsırtı'nı, Sazlıdere'yi ve Conkbayırı Platosu'nun en yüksek kısmını işgal halindedir. İtilaf kuvvetlerinin burada gerçekleştirdiği ilk taarruzu 14. Alay karşılamış, bu alay pek çok şehit ve esir vermiştir. 7 Ağustos itibariyle yapılan takviyeler sonrası 25. ve 64. Alaylar taarruza geçmiştir. Bu taarruz

³⁰² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 51.

³⁰³ Tekşüt ve Ökse, 2012: 344.

³⁰⁴ Mustafa Kemal, 1990b: 46.

³⁰⁵ İzzeddin Çalışlar, "Atatürk'ün Hayatından Bir Yıl Dönümü: İkinci Conk Bayırı Hücumu" *Vakit*, 11. 08. 1942.

başarıyla sonuçlanmış ancak, sonrasında İtilaf kuvvetlerinin karşı taarruzu sonucu Osmanlı kuvvetleri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Conkbayırı İngiliz kuvvetlerinin elinde kalmıştır. 8/9 Ağustos gecesi 8. Fırka'ya bağlı 24. Alay'ın taarruzu da olumlu neticelenememiştir. Osmanlı kuvvetlerinin gerçekleştirdiği taarruzlar sonucunda İngilizlere zayıat verdirilmişse de Conkbayırı Platosu'nun işgali önlenememiştir.

Miralay Mustafa Kemal Bey'in emrinde 8. Fırka'nın 23. ve 24. Alaylar'ı hazır olarak bulunmakta idi. 28. Alay'ın da takviye olarak yolda olduğu kendisine bildirilmiştir. Gelmesi beklenen 41. Alay'dan henüz bir haber alınamamıştır. Miralay Mustafa Kemal Bey, elindeki kuvvetlerle taarruzu gerçekleştirebileceğine kani olmuştur ve kıta kumandanlarına birliklerini hazır etmelerini emretmiştir. Kendisi, arazi şartlarının zorluğunu *Anafartalar Muhaberatı'na Ait Tarihçesi*'nde altını çize çize belirtmiştir. Çalışmalarını tamamlayan Miralay Mustafa Kemal Bey, 8. Fırka Kumandanı Miralay Ali Rıza Bey'e fecir vaktinde taarruza geçileceğini bildirmiştir. Plana göre İtilaf kuvvetlerine tüfek ve top ateşiyle saldırı yapılmayacak, süngüler takılacaktı. Asker hücum yürüyüşüyle İtilaf kuvvetlerine atılacak ve önündeki avcı hattı da onlara katılacaktı. Miralay Mustafa Kemal Bey, 10 Ağustos 1915 saat 04:30'da Çanakkale Muharebesi'nin gidişatını etkileyecek taarruz öncesi askerlerine seslenmiş ve sonrasında taarruzu başlatmıştır. Sessizlik içinde başlatılan ani baskın ile İtilaf askerleri silahlarını kullanmaya fırsat bulamamıştır. 23. ve 24. Alaylar'ın boğaz boğaza sürdüğü 4 saatlik mücadelenin ardından Conkbayırı İtilaf kuvvetlerinden temizlenmiştir. 28. Alay da Şahinsirt'ın en yüksek sırtını İtilaf kuvvetlerinden temizlemiştir. Sonrasında Sarıtarla ve Ağıl üzerine batıya doğru taarruza geçilmiş ve İtilaf kuvvetleri bozguna uğratılmıştır. İngiliz kuvvetleri Conkbayırı'nı kaybettikten sonra burayı karadan ve denizden topçu ateşine tutmuştur. Miralay Mustafa Kemal Bey, muharebe esnasında bir şarapnel parçasıyla göğsünden yaralanmıştır. Şarapnel parçası cebindeki saate isabet etmiş ve saat parça parça olmuştur. Miralay Mustafa Kemal Bey, daha sonra bu saati Müşir Liman von Sanders Paşa'ya hatıra olarak vermiştir. O da üzerinde aile armasının olduğu bir saatini Miralay Mustafa Kemal Bey'e vermiştir. Muharebe alanına geç intikal eden 41. Alay'ın bir kısmı

Conkbayırı ile Boyun noktası arasına takviye olarak gönderilmiştir.³⁰⁶ Kısa sürede başarı elde edilen bu muharebe esnasında İngiliz gemi ve kara topçularının şiddetli bombardımanına rağmen Osmanlı askerleri hiçbir yılgınlık göstermeden ilerlemiştir. İngilizler geri püskürtüldükten sonra Besimtepe-Conkbayırı-261 Rakımlı Tepe hattı tahkim edilmeye başlanmıştır. Taarruz sonucu Şahinsirt ele geçirilememiş, fakat İngilizlerin Conkbayırı'nda girişeceği yeni taarruzları önlemek adına önemli bir kazanım elde edilmiştir.³⁰⁷

Askerler hayli yorulunca Conkbayırı taarruzunun hızı düşmüştür. Buna rağmen Yeni Zelanda Tugayı ile 38. Tugay 500 metre kadar püskürtülmüştür. 39. Tugay 1.000 metre, 29. Hint Tugayı 1.500 metre kadar geri atılmıştır. Böylece Kocaçimen Dağı'ndaki tehdit sona erdirilmiştir.³⁰⁸ 6-10 Ağustos arasında gerçekleşen muharebelerde İngilizler 25.000, Osmanlılar 20.000 kadar kayıp vermiştir. Conkbayırı taarruzu, Çanakkale Muharebeleri'nin en kanlı çarpışmalarını teşkil etmiştir.³⁰⁹ Miralay Mustafa Kemal Bey, askerlerin yorgunluğu üzerine taarruzu durdurmuştur. 8. Fırka Kumandanı Miralay Ali Rıza Bey'e, ele geçirilen yerlerde hatların tahkim edilmesini emretmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey, genel tedbirleri almak üzere 8. Fırka Karargahı'ndan ayrılarak Anafartalar Grubu Karargahı'na gitmiştir.³¹⁰

Binbaşı İzzeddin Bey'in Anafartalar Grubu Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne Tayini:

Conkbayırı taarruzunun ardından her iki taraf da hazırlanmak üzere ara verdiğinden birkaç gün sükûnet içinde geçmiştir.³¹¹ İngiliz kuvvetleri asker çıkarmaya devam etmiştir. O ana kadarki süreçte Anafartalar Grubu'nun Erkan-ı Harbiye Reisliği'ni halen Binbaşı Hayri Bey yürütmekteydi. Miralay Mustafa Kemal Bey, bu vazifeye Binbaşı İzzeddin Bey'in tayinini sağlamaya çalışmış, ancak bazı sebeplerden dolayı bu mümkün olmamıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, hatıratında bu durumun müsebbibi olarak Binbaşı Hayri Bey'i işaret etmiştir.³¹² Miralay

³⁰⁶ Mustafa Kemal, 1990b: 47-56.

³⁰⁷ Tekşüt ve Ökse, 2012: 350.

³⁰⁸ Erickson, 2019: 339.

³⁰⁹ Tekşüt ve Ökse, 2012: 352, 354.

³¹⁰ Mustafa Kemal, 1990b: 57.

³¹¹ Erickson, 2019: 339.

³¹² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 51.

Mustafa Kemal Bey'in talebi nihayet karşılık bulmuş ki Binbaşı İzzeddin Bey, Rumi 3 Ağustos 1331'de (Miladi 16 Ağustos 1915) Anafartalar Grubu Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne atanmıştır.³¹³ Resmi tarih bu olsa da Binbaşı İzzeddin Bey, yeni vazifesine atandığını 14 Ağustos akşamı öğrenmiştir. Ondan boşalan 19. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisliğine ise Binbaşı Lütfü Bey getirilmiştir. 15 Ağustos'ta Binbaşı İzzeddin Bey, Binbaşı Lütfü Bey'e 19. Fırka'nın genel vaziyetini göstermiştir. Akşam vaktinde Binbaşı İzzeddin Bey'e derhal Anafartalar'a gitmesi emredilmiştir. 2,5 saatlik bir yürüyüşün ardından Çamlıteke'deki Anafartalar Grup Karargahı'na varmıştır.³¹⁴

Kireçtepe Muharebesi: İngiliz 9. Kolordu Kumandanlığı, İngiliz Başkumandanlığı'ndan gelen emir üzerine harekete geçmiştir. Bu emre göre karşılaşılabilecek her fırsat değerlendirilecek ve hatlar ilerletilecekti. Bu doğrultuda İngiliz 9. Kolordu Kumandanlığı, Genel Karargah'a danışmadan Kireçtepe'yi ele geçirmeye karar vermiştir. 15 Ağustos'ta harekate başlayan İngiliz kuvvetleri Arslantepe'yi alarak Kireçtepe'ye doğru ilerlemiştir. 16 Ağustos'ta karşı taarruz gerçekleştiren 5. Fırka birlikleri İngiliz kuvvetlerini Arslantepe'den atmayı başarmıştır. Ancak, tepe kısa bir süre sonra yeniden kaybedilmiştir.³¹⁵

Kireçtepe, muharebe meydanının esas noktası konumunda olduğu için büyük bir önem teşkil etmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey, Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey ve diğer bazı karargâh zabitleriyle birlikte erkenden Turşun'a hareket etmiştir. Burada ayrıca 5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa da hazır bulunmuştur. Cephe hattından gelen haberlerin pek aydınlık olmaması nedeniyle acil takviye talebinde bulunulmuştur. Bunun üzerine takviyeler yapılmaya başlanmıştır. Miralay Mustafa Kemal Bey, durumu daha yakından tetkik etmek üzere maiyeti ile birlikte bu kez Küçük Masırlık denen yere gitmiştir.³¹⁶ Burada Binbaşı İzzeddin Bey ile birlikte cepheye ulaşan takviye kuvvetlerinin emir ve iase işlemleri üzerinde çalışmıştır. Gelen takviye kuvvetleriyle birlikte Kireçtepe'deki bütün İtilaf taarruzları

³¹³ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

³¹⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 51, 52.

³¹⁵ Tekşüt ve Ökse, 2012: 395, 397.

³¹⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 52.

püskürtülmüştür.³¹⁷ İki gün süren Kireçtepe Muharebeleri sonucunda üç zabıt ve 315 nefer şehit olmuş, sekiz zabıt ve 1.238 nefer yaralanmıştır. İki zabıt ve 85 nefer de kaybolmuştur. İngilizlerin kayıpları ise 2.000'i bulmuştur.³¹⁸ Buradaki vazifenin tamamlanması sonrası Miralay Mustafa Kemal Bey, Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey ile önce Turşun'a, ardından Çamlıtekte'deki Anafartalar Grup Karargahı'na dönmüştür.

Binbaşı İzzeddin Bey, ertesi gün karargâhta şube evrak işleriyle meşgul olmuştur. Sonrasında Kireçtepe Muharebesi'nde grup karargahının hareketi hakkında rapor yazmıştır. 18 Ağustos'ta da karargâh işleriyle meşgul olmuştur. 20 Ağustos 1915'te Ferik-i Evvel Colmar von der Goltz Paşa Anafartalar Grubu Karargahı'nı ziyarete gelmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey, bu sırada 26. Fırka cephesinde bulunduğundan kendisine haber verilmiştir. Bunun üzerine karargâha geri dönmüştür.³¹⁹ 17 Ağustos'tan 21 Ağustos'a kadar 12. Fırka Cephesi'ndeki hareketlilik dışında önemli bir gelişme yaşanmamıştır.³²⁰

İkinci Anafartalar Muharebesi: İkinci Anafartalar Muharebesi öncesi, Anafartalar Grup Karargahı'nda dikkat çeken bir gelişme yaşanmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey'in hatıratında aktardıklarına göre, Anafartalar Grubu'nun sabık Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Hayri Bey, eski vazifesini geri almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Anafartalar Grup Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey'den talepte bulunmuş ancak, bu talebi reddedilmiştir. Binbaşı Hayri Bey sorun çıkarmaya devam etmiş ve bu kez İstanbul'a yazı yazılıp cevabın beklenmesini istemiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey ise '*Erkan-ı Harbiye Reisim budur.*' diyerek bir kez daha Binbaşı İzzeddin Bey'i işaret etmiştir.³²¹

21 Ağustos 1915 günü Miralay Mustafa Kemal Bey kumandasındaki Anafartalar Grubu 4., 5., 6., 7., 8., 9. ve 12. Fırkalar ile 11. Süvari Alayından müteşekkil idi. Ayrıca, değişik cins ve çapta iki batarya ile iki top takımından oluşan birlikler bulunmaktaydı. Yeni bir taarruz için

³¹⁷ Mustafa Kemal, 1990b: 61.

³¹⁸ Tekşüt ve Ökse, 2012: 400.

³¹⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 52.

³²⁰ Tekşüt ve Ökse, 2012: 401.

³²¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 53.

hazırlık halinde olan İngiliz kuvvetleri takviye yapmaya başlamıştır.³²² Bunun üzerine Miralay Mustafa Kemal Bey, son durumu incelemek için 12. Fırka Cephesi'ne gitmiştir. İncelemelerinin ardından 5. Fırka'nın sol cenahından Kanlıköprü Deresi'ne kadar olan kısmın savunmasını 9. Fırka'ya bağlı 25. ve 64. Alaylara vermiştir. 6. Fırka'nın da Sivli'den Turşun'a intikal etmesini emretmiştir. Bu hususu 5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa'ya bildirmiş ve onun da desteğini almıştır. Sonrasında Çamlıtekke'deki karargâha geri dönmüştür. Karargâha döndüğünde umumi vaziyeti şüpheli bulan Miralay Mustafa Kemal Bey, telefonla ihtiyattaki fırkaların derhal silah başına geçmelerini emretmiştir. Tam bu esnada, gittikçe artan top sesleriyle İtilaf kuvvetlerinin taarruza geçtiği anlaşılmıştır.³²³ İngilizler 14:30 itibarıyla 7. ve 12. Fırka Cephelerine bombardımana başlamıştır. Bu cephelerde çok şiddetli muharebeler meydana gelmiştir. İtilaf kuvvetleri büyük kayıplar verilmek suretiyle püskürtülmüştür. İngilizler gece vakti gerçekleştirdiği taarruzlarda da muvaffak olamamıştır.³²⁴ Binbaşı İzzeddin Bey, İtilaf kuvvetlerinin verdiği kayıplarla ilgili İtilaf kuvvetlerinin iki gün iki gece boyunca yaralılarını taşımak zorunda kaldığını belirtmiştir.

22 Ağustos'ta Müşir Liman von Sanders Paşa, erkenden Çamlıtekke'ye gelip Miralay Mustafa Kemal Bey ile görüşmüştür. Miralay Mustafa Kemal Bey, 7. ve 9. Fırkalar'ın cephelerine giderek incelemelerde bulunmuştur. Binbaşı İzzeddin Bey ise karargâhta evrak işleriyle meşgul olmuştur.³²⁵ Miralay Mustafa Kemal Bey, 5. Ordu Kumandanlığı'na bir rapor göndermiştir. Bu raporda İngilizlerin muharebe sonrası çok fazla zayıat verdiğini ve bundan sonra faal bir hareket beklemediğini bildirmiştir. Ardından, tetkik ettiği fırka cephelerinde kıtaların uygun bir şekilde mevzilenmesini sağlamak suretiyle gerekli önlemleri almıştır.³²⁶

23 Ağustos'ta Müşir Liman von Sanders Paşa, yine Çamlıtekke'deki Anafartalar Grup Karargahı'na gelmiştir. Kendisi, bundan sonraki süreçte sık sık Anafartalar Grubu Karargahı'na uğrayacaktır. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Miralva Enver Paşa da buraya gelerek

³²² Tekşüt ve Ökse, 2012: 402.

³²³ Mustafa Kemal, 1990b: 63-67.

³²⁴ Tekşüt ve Ökse, 2012: 416-418.

³²⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 53.

³²⁶ Ulusoydan (yay. haz.), C. I, 1998: 264.

incelemelerde bulunmuştur. Cephe sessizlik sürmüştü, Binbaşı İzzeddin Bey karargahındaki işlerine devam etmiştir.

Binbaşı İzzeddin Bey, 25 Ağustos'ta 5. Ordu'nun, kendisinin Anafartalar Grubu Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne tayinini onayladığına dair Harbiye Nezareti'ne yazı yazdığını bildirmiştir.³²⁷ Görüldüğü üzere, onun bu vazifeye tayin süreci adeta bir sorun haline gelmiştir ki buna sabık Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Hayri Bey'in itirazı neden olmuştur. Miralay Mustafa Kemal Bey, hiçbir şekilde Binbaşı İzzeddin Bey'den vazgeçmemiştir. Bu noktada, Binbaşı İzzeddin Bey'in Anafartalar Grubu Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne tayininin onayı için 5. Ordu'nun Harbiye Nezareti'ne yazı göndermesi ile Müşir Liman von Sanders Paşa'nın Çamlıteke'yi ziyaretleri arasında bağlantı kurulabilir. Yine Miralay Mustafa Kemal Bey'in Anafartalar'daki başarıları ve onun bu süreçte Müşir Liman von Sanders Paşa ile daha yakın temas kurması bu durumda etkili olmuş olabilir. Binbaşı İzzeddin Bey 19 Ağustos 1331'de (26 Ağustos 1915) muharebelerdeki hıdemat-ı hasenesi ve fedakarlıklarından ötürü bir Gümüş Liyakat ve bir Gümüş İmtiyaz Madalyası ile taltif edilmiştir.³²⁸

Kayacıkagılı (Bombatepe) Muharebeleri: İtilaf kuvveleri erkanından General Cox, Bombatepe'nin ele geçirilmesiyle İngiliz 9. Kolordusu ve Anzak Kolordusu arasında bağlantı kurulabileceğini düşünmüş ve buraya bir taarruz düzenlemeye karar vermiştir. Bunun üzerine cephedeki suskunluk hali 27 Ağustos 1915'te bozulmuştur. İtilaf kuvvetleri saat 16:00'da karadan ve gemiden yaptığı topçu ateşiyle 7. Fırka cephesini ve özellikle Kayacıkagılı siperlerini dövmeye başlamıştır. Saat 17:00'da taarruza geçmişlerdir. Miralay Mustafa Kemal Bey, derhal ilgili emirleri vermiştir. Kayacıkagılı'nın kuzey ve güneyinden taarruz eden İngilizler püskürtülmüştür. Diğer İngiliz kuvvetleri ise Kayacıkagılı'nın güneybatısındaki bazı Osmanlı mevzilerini ele geçirmiştir. Anafartalar Grup Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey, derhal gerekli emirleri vermiştir. Buraya gönderilen takviyelerle durum değişmiştir. İngilizler de takviye yollamış, ancak bu fayda sağlamamıştır. 17. Alay birliklerinin gerçekleştirdiği taarruzlar 28

³²⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 54.

³²⁸ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar'ın Askerlik Safahatı.

Ağustos sabahına kadar devam etmiştir. Burada 679 Osmanlı askeri kaybedilmiştir. İngilizler'in zayıatı ise 1.100'ü bulmuştur. Meydana gelen muharebeler neticesinde bir bölüklük mevzi hariç Kayacıkagılı hemen hemen tümüyle Osmanlı kuvvetlerinin kontrolünde olmuştur.³²⁹ İtilaf kuvvetlerinin çıkarma ve takviye faaliyetleri devam etmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, Miralay Mustafa Kemal Bey ile birlikte muharebeyi telefonda takip ve idare etmiştir.³³⁰

İngilizler bu taarruzdan sonra yeni bir girişimde bulunmamıştır. Kayacıkagılı Muharebeleri, Anafartalar'da yapılan son hareket olmuştur. Bundan sonraki süreçte Anafartalar ve Arıburnu Cephele'ndeki muharebeler hareketliliğini yitirmiştir. İtilaf Devletleri ordularının tahliyesi başlatılana kadar siper muharebeleri halinde ufak çaplı çarpışmalar meydana gelmiştir. Buna karşın 5. Ordu Kumandanlığı, yeni bir İtilaf çıkarması ihtimaline karşı hazırlık yapmıştır.³³¹ İngilizler çok ağır kayıplar vermiştir. Taarruzu gerçekleştiren İngiliz 9. Kolordusu 6.000'in üzerinde, General Cox'un kumandasındaki 3.000 kişilik geçici tugay da yaklaşık 1.300 asker zayıat vermiştir. Osmanlı Yedinci ve 12. Fırkaları'ndaki kayıp ise 2.597 olarak kayıtlara geçmiştir.³³²

Yapılan intikaller sonrasında Anafartalar'da altı fırkalık bir kuvvet birikmiştir. Bu nedenle 29 Ağustos'ta bir düzenleme yapılmıştır. Bu doğrultuda Anafartalar Cephesi iki kolordu olarak bölünmüştür. 5., 9. ve 12. Fırkalardan 2. Kolordu; 4., 6. ve 8. Fırkalardan da 15. Kolordu ihdas edilmiştir. Anafartalar'da bunun sonrasında da yapılan düzenlemeler Miralay Mustafa Kemal'in görev ve yetkilerini kısıtlama girişimi olarak ön plana çıkmıştır. Bunda etkili olan kişi ise Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Mirliya Enver Paşa olmuştur.³³³

Binbaşı İzzeddin Bey hatıratında, Anafartalar Grubu Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne tayini hakkındaki emir yazısının 5. Ordu'ya geldiğini, ancak henüz tebliğ edilmediğini aktarmıştır. Kıdem zammına ve rütbe terfiine dair mesele hakkında da 31 Ağustos'ta Çamlıteke'ye gelen

³²⁹ Tekşüt ve Ökse, 2012: 421-423.

³³⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 54.

³³¹ Tekşüt ve Ökse, 2012: 423.

³³² Erickson, 2019: 351.

³³³ Tekşüt ve Ökse, 2012: 424, 425.

Kuzey Grubu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey ile görüşmüştür. Kaymakam Fahrettin Bey, bu meselede kendisinin tarafsız davrandığını, terfie mesafeli duranın Kuzey Grubu Kumandanı Ferik-i Sani Esad (Bülkat) Paşa olduğunu ve onun 5. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey ile bu meseleyi görüştüğünü söylemiştir. Kaymakam Fahrettin Bey'in söylediklerine göre Ferik-i Sani Esad Paşa, Miralay Mustafa Kemal Bey'in daha önce Binbaşı İzzeddin Bey'in terfiıyla ilgili yazdıklarını tamamıyla tasdik etmekle beraber Binbaşılık rütbesi yeni olduğu için iki sene kıdem zammını uygun görmüştür. Nihayetinde kat'i emir 2 Eylül 1915'te gelmiştir ve Binbaşı İzzeddin Bey'in terfii onaylanmıştır.

4 Eylül'de Çamlıtekte'de bulunan Müşir Liman von Sanders Paşa, 12. Fırka'nın gerçekleştirdiği keşif taarruzları hakkında bilgi almak istemiş, ancak yeterli malumat alınamamıştır. Bunun üzerine Binbaşı İzzeddin Bey devreye girerek 12. Fırka Kumandanı Kaymakam Selahaddin (Adil) Bey ile iletişime geçmiş, gerekli malumatı almış ve Müşir Liman von Sanders Paşa'ya arz etmiştir. Müşir Liman von Sanders Paşa, Selahaddin (Adil) Bey'den hiç memnun olmadığını ve onu görevden alma düşüncesinde olduğunu Binbaşı İzzeddin Bey ile paylaşmıştır. Hatıratındaki bu bilgiler doğrultusunda Binbaşı İzzeddin Bey'in, karargahlarına çok sık uğrayan Müşir Liman von Sanders Paşa ile yakından çalışma fırsatı bulduğunu ve aralarındaki samimiyetlerini artırdıkları görülmektedir.

Binbaşı İzzeddin Bey, karargâhtaki vazifelerinin yanı sıra cephe hattındaki durumu gözlemlemek için fırkaları ve mevzileri incelemiştir. Hatıratındaki 8 Eylül 1915 tarihli notuna göre kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey, Binbaşı İzzeddin Bey'in terfii için bir kez daha yazı yazmıştır. Bir sonraki görüşmelerinde Müşir Liman von Sanders Paşa, Binbaşı İzzeddin Bey'e bir Croix de Fer (Alman Demir Haç savaş nişanı) vereceğini söylemiş, o da teşekkürlerini sunmuştur.³³⁴ Görülüyor ki Binbaşı İzzeddin Bey'in hizmetlerinden ve kurmaylık yeteneklerinden memnun olan yalnızca Miralay Mustafa Kemal Bey değildi.

³³⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 55, 56.

1.4.1.5. Çanakkale Cephesi'nin Kapanması, Binbaşı İzzeddin Bey'in İzne Çıkması ve Sonrasındaki Gelişmeler

İtilaf kuvvetlerinin, Çanakkale Cephesi'nin ikinci safhasında da başarısız olması üzerine İtilaf Devletleri'nin karar alıcıları seferin sınırlandırılmasını veya sonlandırılmasını düşünmüştür. Buna rağmen Fransız Hükümeti yeni bir çıkarma hamlesine girişmiştir. İngiliz Harbiye Nazırı General Kitchener, Çanakkale'ye yapılacak yeni bir çıkarmanın tehlikeleri de beraberinde getireceğini belirterek Fransızları bu plandan soğutmuştur. 25 Eylül 1915'te General Kitchener, Akdeniz Sefer Kuvveti Kumandanı General Hamilton'a telgraf çekerek iki İngiliz ve bir Fransız tümeninin Selanik'e doğru gönderileceğini bildirmiştir. Kitchener bu telgrafında General Hamilton'dan Anafartalar Limanı'ndan çekilmeyi düşünmesini de istemiştir. General Hamilton her ne kadar böyle bir şey düşünmediğini belirtmişse de İtilaf kuvvetlerinin ricat süreci kısa bir zaman içinde başlayacaktı. General Hamilton'un itirazlarına rağmen Fransızlar Ekim başı itibarıyla yavaş yavaş birliklerini çekmeye başlamıştır. Ricat hususunda 11 Ekim 1915'e kadar kararsızlık devam etmiş, bu tarihte Kitchener, General Hamilton'a olası bir tahliye ne kadar zayıf verilebileceğini sormuştur. General Hamilton'un isteksizliğinin devam etmesi üzerine İngiliz Harbiye Nezareti, onun eylemlerini incelemek için bir komite oluşturmuştur. İncelemenin sonucunda General Hamilton'un faaliyetlerinin eleştiriye açık olduğu şeklinde bir rapor oluşturulmuştur.³³⁵ 14 Ekim'de toplanan savaş konseyinde General Hamilton görevden alınmıştır. Yerine General Charles Monroe'nin tayin edilmesi üzerine General Hamilton Gelibolu'yu terk etmiştir.³³⁶

Binbaşı İzzeddin Bey, 13 Teşrin-i Evvel 1331'de (Miladi 26 Ekim 1915) Mürettep Kolordu, 15. Kolordu, 26. Fırka ve Anafartalar Grup Topçu Kumandanlıklarını, topçu ve ağır topçu kumandanlıkları vazifelerine dair 5. Ordu Kumandanlığı tarafından tebliğ edilen nakliyatın detayları hakkında bilgilendirmiştir.³³⁷ Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani

³³⁵ Erickson, *Çanakkale Savaşı: Ateş Altında Komuta*, s. 357-363.

³³⁶ Hamilton, 1972: 277, 278.

³³⁷ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), BDH-4568-53-7-2.

(Eylül 1915'te bu rütbeye yükselmiştir) Enver Paşa, Harekat Şubesi Müdürü Kaymakam İsmet (İnönü) Bey ile birlikte 24 Eylül 1915'te Gelibolu'ya gelerek incelemelerde bulunmuştur. Önce 6. Kolordu'ya uğramış, daha sonra Güney Grubu Karargahı'na geçmiştir. 25 Eylül'de Asya yakasına gitmiş, ertesi gün 5. Ordu Karargahı'na dönmüştür. Yaptığı incelemelerin ardından aynı gün Gelibolu'dan ayrılmıştır. Ferik-i Sani Enver Paşa, incelemeleri sonucu Çanakkale Cephesi'nin artık sükunete kavuştuğuna kanaat getirmiştir. Bu babda 5. Ordu birliklerinin yeniden tertiplenme çalışmalarına başlanmıştır.³³⁸ Bu arada Ferik-i Sani Enver Paşa'nın belirtilen yerlere ziyaret gerçekleştirirken Çamlıteke'deki Anafartalar Grup Karargahı'na uğramaması, Miralay Mustafa Kemal Bey ile aralarında küçük çaplı bir gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. Bu husustaki detayları Binbaşı İzzeddin Bey'in hatıratında aktardıkları notlar aydınlatmaktadır. Buna göre Miralay Mustafa Kemal Bey, Başkumandan Vekili'nin Çamlıteke'ye uğramamasından dolayı gücenmiş ve istifasını 5. Ordu Kumandanlığı'na sunmuştur. Miralay Mustafa Kemal Bey, bu meseleden 26 Eylül'de karargahlarına uğrayan 5. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey'e ve 15. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Edip (Servet Tör) Bey'e bahsetmiştir. Kaymakam Kazım (İnanç) Bey ve Kaymakam Edip Bey Miralay Mustafa Kemal Bey'in istifasını uygun bulmamıştır.³³⁹ Müşir Liman von Sanders Paşa ise Miralay Mustafa Kemal Bey'in kırgınlığını haklı bulmakla birlikte istifa mektubunu Ferik-i Sani Enver Paşa'ya göndermeyeceğini bildirmiştir. Ferik-i Sani Enver Paşa'ya da Miralay Mustafa Kemal Bey'in üstün hizmetlerinden bahsedip ondan bu istifayı kabul etmemesini istemiştir. Bunun üzerine Ferik-i Sani Enver Paşa, Miralay Mustafa Kemal Bey'e iltifat dolu ve özür mahiyetinde bir yazı göndermiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey de teşekkürlerini sunmuş ve muhtemel tehlikelere karşı hazırlanan yeni kıtaların başında bulunarak daha büyük hizmetler sunmaktan mutluluk duyacağını bildirmiştir.³⁴⁰

Çanakkale Cephesi'ndeki şiddetli muharebelerin sona ermesi sonrası komutada değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey'in hatıratındaki 6 Ekim 1915 tarihli

³³⁸ Tekşüt ve Ökse, 2012: 431, 432.

³³⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.) ,1993: 58.

³⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, 1999a: 235, 238, 240, 241.

notuna göre Miralay Mustafa Kemal Bey'e Irak Ordusu (6. Ordu) Kumandanlığı teklif edilmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey ise Basra ve Bağdat Valilikleri, Irak Umum Kumandanlığı unvanı ve bazı zevatı taltifen yanına alma gibi şartlarla bu görevi kabul edebileceğini bildirmiştir. Yine Binbaşı İzzeddin Bey'in aktardığına göre Miralay Mustafa Kemal Bey daha öncesinde, Bulgaristan'a yardım için toplanacak orduya kumandan olmak istemiştir.³⁴¹ Onun hangi vazifeye getirileceği bir süre belirsizliğini korumuştur. Miralay Mustafa Kemal Bey'e teklif edilen 6. Ordu (Irak Ordusu) Kumandanlığı'na Müşir Colmar von der Goltz Paşa atanmıştır. Ferik-i Sani Cemal Paşa, hatıratında Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa'nın 6. Ordu Kumandanlığı için ilk olarak kendisini uygun gördüğünü aktarmıştır. Ancak, bu dönemde Suriye ve Filistin Cephesi Kumandanlığı'nı yürütmekte olan Ferik-i Sani Cemal Paşa, durumun hassas olduğunu belirterek görevine aynı yerde devam etmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Ferik-i Sani Enver Paşa, göreve Müşir von der Goltz Paşa'yı atamıştır.³⁴² Kuzey Grubu Kumandanı Ferik-i Sani Esad (Bülkat) Paşa, 1. Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. Ondan boşalan Kuzey Grubu Kumandanlığı'na ise 15. Kolordu Kumandanlığı'nı yürüten Miralay Ali Rıza (Sedes) Bey tayin edilmiştir.³⁴³ Binbaşı İzzeddin Bey, bu dönemlerde midesinden rahatsızlık yaşamıştır. Bunun yanı sıra tahkim ve sevk çalışmaları devam etmiş, kendisi de bu çalışmalara bizzat katılmıştır.³⁴⁴

Ekim sonuna gelindiğinde, askerlerini Çanakkale'den tedricen çeken Fransa'nın cephede Senegalliler ile sömürge askerlerinden oluşan 12 taburu kalmıştır. İngiliz Harbiye Nazırı General Kitchener 9 Kasım 1915'te Mondros'a ulaşmıştır. Tahliye hazırlıklarıyla ilgili gerekli çalışmaları yapmış, Korgeneral Birdwood'u Çanakkale'deki kuvvetlerin başına geçirip tahliye operasyonunu yürütmekle görevlendirmiştir. Kitchener 24 Kasım 1915'te İngiltere'ye doğru yola çıkmıştır. Bir yandan da İngiliz siyasetindeki şiddetli tartışmalar devam etmiştir. Bu arada Alman İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan beklenen silah takviyeleri Osmanlı

³⁴¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 59-60.

³⁴² Cemal Paşa, (haz. Alpay Kabacalı), 2006: 195.

³⁴³ Tekşüt ve Ökse, 2012: 437.

³⁴⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 60-62.

Ordusu'na ulaştırılmış ve Çanakkale'deki tahkimat devam etmiştir. Bu da İtilaf kuvvetlerinin tahliyeyi hızlandırmasına neden olmuştur.³⁴⁵

Çanakkale Cephesi'ndeki muharebelerin sona ermesi üzerine Binbaşı İzzeddin Bey, 12 Kasım 1915'te izin alarak İstanbul'a gitmiştir. Otomobil ile yola çıkan Binbaşı İzzeddin Bey, araçtan kaynaklanan problemler nedeniyle yolda sıkıntı yaşamıştır. 13 Kasım'da 15:00 sularında ancak Keşan'a varabilmiş, Uzunköprü'ye ulaşmak imkanı kalmadığından geceyi 2. Ordu karargahında geçirmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, burada 3. Ordu Kumandanı Mirliya Mehmet Vehip (Kaçı) Paşa ve yakın dostu Kaymakam İsmet (İnönü) Bey ile görüşmüştür.³⁴⁶ Mirliya Vehip Paşa, Ferik-i Sani Esad (Bülkat) Paşa'nın kardeşiymi ve Binbaşı İzzeddin Bey gibi onlar da Yanyalı idi.³⁴⁷ Kaymakam İsmet Bey, 9 Ekim 1915'te 2. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne atanmıştı.³⁴⁸ Binbaşı İzzeddin Bey ertesi gün yola devam etmiş, ancak yine otomobil kaynaklı aksaklıklardan ötürü vakit kaybetmiştir. Aracın yola devam edememesi üzerine yoluna trenle devam etmiştir. 15 Kasım-21 Kasım arasını İstanbul'da dinlenerek geçirmiştir. 21 Kasım'da Harbiye Nezareti'ne gitmiş, burada 17. Fırka Kumandanı Miralay Vasıf (Karakol) Bey'e rastlamıştır. İkili bir süre sohbet etmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, Kaymakam Kazım (Özalp) Bey'in 36. Fırka Kumandanlığı görevinde bulunduğunu öğrenmiştir. Hatıratında Miralay Vasıf ve Kaymakam Kazım (Özalp) Beylerden bahsetmesi, Milli Mücadele'nin önemli şahısları arasında olacak bu iki kişiyle tanışıklığının eskiye dayandığını göstermektedir.

Binbaşı İzzeddin Bey, 22 Kasım'da vazifesine dönmek üzere yola çıkmıştır. Bir gün sonra Uzunköprü'de yine Kaymakam İsmet (İnönü) Bey ile karşılaşmıştır. Geceyi Keşan'daki ordugahta geçirmiş, ertesi gün yola koyularak karargahına varmıştır. 25 Kasım itibarıyla vazife başı yapmıştır.³⁴⁹

³⁴⁵ Erickson, 2019: 363, 369, 370, 371.

³⁴⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 63

³⁴⁷ Bıyıklı ve Kaplan, 2015: 119.

³⁴⁸ Ökse, 1989: 217.

³⁴⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 64, 65.

27 Kasım 1915'te İtilaf kuvvetleri çekilmekteyken 5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa, tetkik ve keşif ile ateş baskınları yapılması emrini vermiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey, keşif sonucu İtilaf kuvvetleri hakkında kesin bir kanaat oluşamaması nedeniyle bir keşif taarruzu yapılmasını uygun görmüştür. Ancak, Müşir Liman von Sanders Paşa buna izin vermemiştir. Bu durum Mustafa Kemal Bey'in canını epey sıkmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, hatıratındaki 30 Kasım 1915 tarihli notunda bu soruna değinmiştir. O, iki kumandanın arasında yaşanan sorunun dikkat çekici olduğunu belirtmiş ve sebeplerini madde madde şöyle özetlemiştir:

‘‘1- Enver ve [Ahmet] İzzet (Furgaç) Paşalar'ın geldiğinde [Mustafa] Kemal Bey'in, Liman'ın [von Sanders] fikri ve arzusunu tervicen, Enver Paşa'ya, İkinci Ordu'nun Selanik'e doğru yürümesi teklifinde bulunmaması,

2- Hamdi ile Von Berg'in aralarında tahaddüs eden vaka üzerinde Hamdi'yi himaye etmesi ve Mareşal talep ettiği halde göndermemesi,

3- 11. Fırka ve 16. Kolordu Karargahlarında bulunan Alman zabitlerinin suret-i memuriyetlerini ordudan istizan ederek bu gibi zabitlerin fazla bulunduklarını göstermek,

4- Holman'ın 11. Fırka'dan gönderilmesi ve Mareşal'in bundan pek muğber olarak bir daha gruba Alman zabıt göndermeyeceğini resmen bildirmesi,

5- İngiliz kuvvetlerini anlamak üzere keşif taarruzları emredildiği ve grupça icrasına teşebbüs edildiği halde birinci emrine muhalif olarak ikinci emirle grubun hareketini tenkit eylemesi, Kemal Bey'in de bilmukabele Mareşal'in bu muahezelerini ret ve cerh eylemesi.’’

Binbaşı İzzeddin Bey, bunları sıraladıktan sonra ikili arasında yanlış anlaşılma ve soğukluk belirlediğini, bunun da Miralay Mustafa Kemal Bey'in raporlu olarak İstanbul'a gitmesine neden olacağını aktarmıştır. Bu arada Binbaşı İzzeddin Bey, Binbaşı Hamdi Bey ile von Berg arasındaki meseleye de değinmiştir. Buna göre, 11. Fırka'da Topçu Binbaşı Hamdi Bey ile Grup Kumandanı von Berg arasında bir münakaşa yaşanmıştır. Binbaşı Hamdi Bey, von Berg'in emirlerini uygulamayı reddetmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, meselenin kritik olduğunu belirtmiş, Miralay

Mustafa Kemal Bey'in araya girip Binbaşı Hamdi Bey'i himaye etmesiyle onu Divan-ı Harb'e verilmekten kurtardıklarını aktarmıştır.³⁵⁰ Falih Rıfkı Atay'ın aktardıklarına göre ise Miralay Mustafa Kemal Bey, taarruz teklifinin reddedilmesiyle büyük bir fırsatın kaçırıldığını düşünmüş ve istifa etmiştir. Ancak, aralarında soğukluk bulunsa da Miralay Mustafa Kemal Bey'e her daim saygı gösteren Müşir Liman von Sanders Paşa istifayı hava değişimine çevirmiştir.³⁵¹

Miralay Mustafa Kemal Bey ile aralarındaki soğukluğun emareleri Müşir Liman von Sanders Paşa'da da görülmüştür. Binbaşı İzzeddin Bey, hatıratında bununla ilgili pek kıymetli bilgiler aktarmıştır. Buna göre Müşir Liman von Sanders Paşa, Anafartalar Grup karargahının önüne kadar gelmiş ve yolların düzensizliğinden ötürü şikayetlerde bulunarak “*[Mustafa] Kemal Bey villa yapacağına yolları yaptırırdı.*” sözlerini sarf etmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, bu söz üzerine Müşir Liman von Sanders Paşa ile ilgili “*Bu sözüyle Mareşal yine küçüklük gösterdi.*” notunu düşmüştür. Ertesi gün yeniden karargaha gelen Müşir Liman von Sanders Paşa, Miralay Mustafa Kemal Bey'in hava değişimi belgesini getirmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, Müşir Liman von Sanders Paşa'nın, kendisine Croix de Fer Nişanı'nı (Alman Demir Haç Savaş Nişanı) alıp almadığını sormasıyla ilgili “*Takmadığım için nazar-ı dikkatini celp etti.*” ifadelerini kullanmıştır.³⁵² Binbaşı İzzeddin Bey'in bu nişanı takmamasından onun da Müşir Liman von Sanders Paşa'ya kırgınlık duyduğu görülmektedir.

Miralay Mustafa Kemal Bey'in cepheden ayrılacak olması üzerine 6 Aralık 1915'te 5. Kolordu Kumandanı Mirliva Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa Anafartalar Grubu Kumandan Vekilliği'ne atanmıştır.³⁵³ Binbaşı İzzeddin Bey, Mirliva Fevzi Paşa'ya kendi odasını tahsis etmiştir. Ertesi gün Miralay Mustafa Kemal Bey, Mirliva Fevzi Paşa ile birlikte cepheye giderek vekiline gerekli bilgileri aktarmıştır. Miralay Mustafa Kemal Bey, 10 Aralık 1915'te Baştabip

³⁵⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 62, 65.

³⁵¹ Atay, 2013: 107.

³⁵² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 66.

³⁵³ Ökse, 1989: 57.

Hüseyin Bey ile birlikte İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey de karargahla ilgili malumatları Mirliya Fevzi Paşa'ya sunmuştur.³⁵⁴

Miralay Mustafa Kemal Bey'in cepheden ayrılmasından sonra Anafartalar Grubu Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey, yazdığı düzenli raporlarla gelişmeleri kumandanına detaylarıyla bildirmiştir. Bu raporlara göre İtilaf askerlerinde 15 Aralık 1915 itibariyle bir hareketlilik gözlemlenmiştir. 25 nakliye gemisi ile dört ila beş savaş gemisinin Suvla Limanı'na doğru ilerlediği anlaşılmıştır. İtilaf kuvvetlerinin yeni bir çıkarma yapma ihtimaline karşı keşif yapılmış, ancak hiçbir çarpışma meydana gelmemiştir. Böylece İtilaf kuvvetleri sisten de yararlanarak gizlilikle yürüttükleri ricatı tamamlamışlardır.³⁵⁵ Binbaşı İzzeddin Bey, bu raporları hazırlarken kumandanı ona mektup yazarak cephedeki son gelişmeleri kendisine bildirmesini istemiştir. Bu mektuplar 21 ve 22 Aralık tarihlerinde Binbaşı İzzeddin Bey'e ulaşmıştır. Ancak o, raporları çoktan hazırlayıp kumandanına göndermişti. Miralay Mustafa Kemal Bey'in *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*'sinin son beş sayfasını Binbaşı İzzeddin Bey'in gönderdiği rapor oluşturmaktadır.

İtilaf kuvvetlerinin ricat hareketi üzerine Çanakkale Cephesi'nde düzenlemeler ve nakil işlemleri yapılmaya başlanmıştır. Diğer yandan, İtilaf kuvvetlerinin tahliyeye başladığı haberi 5. Ordu Kumandanlığı'na çok geç bir vakitte ulaşmıştır. Aynı şekilde, Müşir Liman von Sanders Paşa'nın da emirlerinin kıtalara ulaştırılması fazla zaman almıştır. Bu nedenle ricat sırasında Osmanlı kuvvetleri bazı ufak çaplı saldırılar düzenlemişse de İngiliz kuvvetlerinin tahliyesi başarılı olmuştur.³⁵⁶ 26 Aralık'ta Anafartalar Grup Kumandan Vekili Mirliya Fevzi (Çakmak) Paşa'ya, kumandanlığını yürüttüğü 5. Kolordu'ya geri dönmesi emri verilmiştir. Mirliya Fevzi Paşa'nın da ayrılmasının ardından Anafartalar Grubu dahilindeki 16. Kolordu Kumandanlığı görevini yürüten Alman Miralay Kannengiesser Bey etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Anafartalar Grubu'nun bünyesindeki 15. Kolordu'ya bağlı olan Kaymakam Nuri (Conker) Bey'in 8. Fırkası, talim açısından Miralay Kannengiesser Bey'in emrine verilmiştir.

³⁵⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 66.

³⁵⁵ Mustafa Kemal, 1990b: 72-77.

³⁵⁶ Tekşüt ve Ökse, 2012: 456, 457.

Binbaşı İzzeddin Bey'in hatıratında kullandığı ifadelerle göre Almanlar cephedeki etkisini artırmaya çalışmaktadır.³⁵⁷ Güney Grubu Cephesi'nde ise Müşir Liman von Sanders Paşa'nın emriyle taarruz hazırlıklarına başlanmıştır. Bu doğrultuda gerekli takviyeler yapılmıştır.³⁵⁸

Miralay Mustafa Kemal Bey, 2 Ocak 1916'da Binbaşı İzzeddin Bey'e telgraf göndermiş ve mektupları teslim aldığını bildirmiştir. İstirahatinin, Baştabibi Hüseyin Bey tarafından bir ay daha uzatıldığını da eklemiştir. Ertesi gün Miralay Mustafa Kemal Bey'den Binbaşı İzzeddin Bey'e bir mektup daha gelmiştir. İki isim bu süreçte sık sık mektuplaşmıştır. Bu arada Çanakkale Savaşı'na katılan kumandanlara terfiler gelirken Binbaşı İzzeddin Bey henüz bir terfi alamamıştır. Bundan duyduğu üzüntüyü hatıratında kullandığı ifadelerde görmek mümkündür.

Binbaşı İzzeddin Bey, 5 Ocak 1916'da Güney Grubu Cephesi'ne gitmiştir. Çanakkale Cephesi dahilinde ilk görev yeri olan Maydos ve diğer yöreleri gözlemlemiştir. Sonunda Güney Grubu gözlem bölgesine varmıştır. Burada Müstahkem Mevki Kumandanı Miraliva Cevat (Çobanlı) Paşa ile görüşmüştür. Sonrasında cepheyi uzun süre durbünle incelemiş, akşam 5:30'da karargahına geri dönmüştür. Karargahındayken İstanbul'dan, Miralay Mustafa Kemal Bey'in yaveri Mülazım-ı Evvel Cevat (Abbas Gürer) Bey'den bir mektup almıştır. Mülazım-ı Evvel Cevat Bey mektupta Miralay Mustafa Kemal Bey'in İstanbul'da ahali ve memurlar tarafından büyük bir saygıyla karşılandığını bildirmiştir. Mektup ile ilgili dikkat çeken nokta ise Miralay Mustafa Kemal Bey'in, Binbaşı İzzeddin Bey'den istekleridir. Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey'den grup karargahının mevcut durumunu izah etmesini, grubu ve şahsı hakkında Müşir Liman von Sanders Paşa'nın fikirlerini onun Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey'e sormasını, Anafartalar Grubu'nun dağıtılması halinde birliklerin hangi kolordulara verileceğini ve kendisinin (İzzeddin Bey) nereye tayin edileceği hakkında bilgi toplamasını, bunları bir haftaya kadar Mülazım-ı Evvel Cevat Bey'e yazmasını istemiştir. Bu arada Mülazım-ı Evvel Cevat Bey, bir haftaya kadar Miralay Mustafa Kemal Bey'in Sofya'ya gideceğini de belirtmiştir. Onun doğrudan değil de Mülazım-ı Evvel Cevat Bey aracılığıyla iletişim kurması,

³⁵⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 68-70.

³⁵⁸ Erickson, 2019: 372.

Binbaşı İzzeddin Bey'i üzmüştür. Hatıratında kullandığı ifadelerle göre bu sözler onda iyi bir etki yaratmamıştır. Miralay Mustafa Kemal Bey isteseydi doğrudan yazabileceğini, kendisinin de istediği cevapları ona iletebileceğini belirtmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, vazifesini ifa ederken tüm yardımlarını ve saygılarını sunduğunu, Miralay Mustafa Kemal Bey'in buna muhabbet ve teveccüh gösterdiğini de eklemiştir.

Binbaşı İzzeddin Bey, vazifedeki geleceğiyle ilgili 5. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey ile görüşmüştür. Kaymakam Kazım Bey, Grup Karargahı'nda etkinliğini artıran 16. Kolordu Kumandanı Miralay Kannengiesser Bey ile onun Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Cemil (Conk) Bey'in uzun süredir beraber çalıştıklarını söyleyerek burada artık Binbaşı İzzeddin Bey için bir vazife kalmadığını ima etmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey itiraz etse de görüşmeden bir sonuç alamamıştır. Miralay Mustafa Kemal Bey, 7 Ocak 1916'da Binbaşı İzzeddin Bey'e gönderdiği mektupta kolordusunun başına geçeceğini bildirmiştir. Karargaha döneceği zaman Baştabibi Hüseyin Bey'in de yanında vazifelendirilmesini sağlamasını Binbaşı İzzeddin Bey'den istemiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, bu doğrultuda 5. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey'e mektup yazarak durumu bildirmiştir. Kaymakam Kazım Bey ise Miralay Mustafa Kemal Bey döndükten sonra bunun halledilebileceğini belirtmiştir.³⁵⁹

İtilaf kuvvetlerinin tahliye çalışmaları devam ederken Güney Grubu Cephesi'ndeki taarruz hazırlıkları tamamlanmıştır. Anafartalar Grubu'ndan Güney Grubu'na nakledilen 12. Fırka hafif topçu desteğiyle Zığındere'de bulunan İngiliz 13. Tümeni'ne 7 Ocak 1916'da taarruza geçmiştir. Osmanlı taarruzu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 8/9 Ocak gecesi yapılan son tahliye esnasında Osmanlı kuvvetleri yine bir taarruz girişiminde bulunmuştur. Ancak, arazinin yapısı İngilizlere avantaj sağlamıştır. Birkaç küçük çatışma yaşanmışsa da İtilaf kuvvetlerinin son askerleri 03:45'te Gelibolu Yarımadası'ndan ayrılmıştır. Böylece tahliye tamamlanmış ve Çanakkale Cephesi kapanmıştır.³⁶⁰ Binbaşı İzzeddin Bey 9 Ocak 1916'da hizmetçi neferinin getirdiği telgraftan İngilizlerin Güney Grubu'ndan da ricat ettiklerini öğrenmiştir. Yazılarına bundan

³⁵⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 70-72.

³⁶⁰ Erickson, 2019: 372.

duyduğu mutluluğu yansıtmış, Çanakkale Muharebeleri'nin büyük bir şan ve şerefle son bulduğunu ifade etmiştir.³⁶¹

Çanakkale kara savaşlarında Osmanlı tarafı 566'sı zabıt, 54.141'i nefer olmak üzere toplam 54.707 şehit vermiştir. 957 zabıt, 88.839 nefer yaralanmıştır. Kayıp, esir, hastanede şehit düşen, hava değişimi alanlarla birlikte toplam zayıat 181.184'e ulaşmıştır. 5. Ordu Kumandanlığı'nın Başkumandanlık Vekaleti'ne zayıata dair sunduğu raporlardaki miktarlar da eklendiğinde bu sayı 213.882'yi bulmuştur. İngilizler 205.000; Fransızlar ise 47.000 kişi zayıat vermiştir.³⁶² Çanakkale Zaferi ile İtilaf Devletleri'nin planları sekteye uğramış ve savaşın süresi en az iki yıl uzamıştır. İtilaf Devletleri, Boğazları ele geçiremeyince müttefikleri Rus Çarlığı'na gerekli desteği sağlayamamış, kendileri de Ruslardan tedarik edecekleri tarım ürünlerini Avrupa'ya götürememişlerdir. Rus Çarlığı'nda iç bunalıma engel olunamamış ve durum daha kötü bir vaziyet almıştır. Nitekim Rus Çarlığı, 1917 İhtilali neticesinde savaştan çekilmek durumunda kalacaktı. Çanakkale Zaferi ile Payitaht muhtemel bir işgalden kurtulmuştur. Ağır kayıplar verilmiş olsa da bu zafer, Osmanlı kamuoyu ve ordusu için büyük bir moral kaynağı olmuştur.³⁶³ Miralay Mustafa Kemal Bey ve onun Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey, bu büyük zaferde önemli pay sahibi isimler arasında yer almıştır.

1.4.2. Kafkasya Cephesi'ndeki Faaliyetleri

1.4.2.1. 16. Kolordu Erkan-ı Harp Reisliği'ne Tayini ve Kolordu'nun Kafkasya Cephesi'nde Görevlendirilmesi

Çanakkale Muharebeleri'nden kesin sonucun alınması üzerine 9 Ocak 1916 günü, 5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa'nın yayımladığı 107 sayılı ordu emri ile çekilme hazırlıklarına başlanmıştır. Anafartalar Grup Kumandanlığı emrindeki fırkalar çeşitli birimlere dağıtılmıştır. Bunlardan 11. ve 12. Fırkalar Miralay Kannengiesser Bey'in kumandasındaki 16.

³⁶¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 72.

³⁶² Tekşüt ve Ökse, 2012: 464, 465.

³⁶³ Yılmazçelik, 2013: 598.

Kolordu'ya verilmiştir.³⁶⁴ Binbaşı İzzeddin Bey'e 13 Ocak'ta bu kolordunun Erkan-ı Harbiye Reisliği ile görevlendirildiği bildirilmiş, ancak henüz resmi bir tebliğ yayımlanmamıştır. Ertesi gün 16. Kolordu Karargahı'na giderek Miralay Kannengiesser Bey ile görüşmüştür. Fransızca konuşarak gerçekleştirdikleri görüşmede Miralay Kannengiesser Bey, Binbaşı İzzeddin Bey'e soğuk davranmış, tavırları onu son derece rahatsız etmiştir. Kolordu'nun sevk işlemleri hakkında görüşüldükten sonra 15 Ocak'ta ordu dairesinde buluşulacağını söyleyen Miralay Kannengiesser Bey cepheden ayrılmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey de İstanbul'a geçmek üzere hazırlıklarına başlamıştır. Hatıratında kullandığı ifadelerde bu göreve atanmasından duyduğu pişmanlığı dile getirmiştir. Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey Kolordu'ya gelmezse vazifesine burada devam etmesinin mümkün olamayacağını da eklemiştir.³⁶⁵ Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan biyografilerde Binbaşı İzzeddin Bey'in bu vazifeye atandığı tarih 21 Şubat 1916 olarak belirtilmiştir.³⁶⁶ Bu arada 16. Kolordu'nun Edirne'ye sevkı kararlaştırılmıştır.³⁶⁷ Gelibolu Yarımadası'nda ise Miriva Cevat (Çobanlı) Paşa'nın kumandasında Çanakkale Grup Karargahı oluşturulmuştur. 5. Ordu Kumandanı Müşir Liman von Sanders Paşa ile Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey, 15 Ocak 1916'da İstanbul'a hareket etmek üzere karargahlarından ayrılmışlardır.

Çanakkale Cephesi kapanmadan evvel izne çıkan Binbaşı İzzeddin Bey'in 14 Ocak 1916 saat 12:00'de bindiği vapur gece yarısından sonra İstanbul'a ulaşmıştır. Ertesi gün Miralay Kannengiesser Bey ile görüşmüş, sonrasında Karargah-ı Umumi 1. ve 2. Şubeleri'ne giderek hudut hakkında bilgiler almıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, Erkan-ı Harbiye Reisi olduğu 16. Kolordu'nun Edirne'de durmayıp muharebe bölgesine gönderileceğine ilişkin duyumlar almıştır. 16 Ocak'ta Miralay Mustafa Kemal Bey'in yaveri Mülazım-ı Evvel Cevad (Abbas Gürer) Bey ile görüşmüş ve kumandanının görevi hakkında kati malumat istemiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, 17 Ocak'ta İstanbul'dan Edirne'ye gitmiştir. Acı verici Balkan Harbi sonucunda Rumeli topraklarının kaybedilmesi nedeniyle duyduğu hüznün yansımalarını yine hatıratında görmek

³⁶⁴ Tekşüt ve Ökse, 2012: 462, 463.

³⁶⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 73.

³⁶⁶ Ökse, 1989: 221.

³⁶⁷ Erickson, 2019: 373.

mümkündür. Kuleliburgaz'a geldiğinde buranın Türklere daima fena bir nazarla bakan Bulgarların elinde olmasından ötürü çok müteessir olduğunu yazmıştır.

Binbaşı İzzeddin Bey, ertesi gün 16. Kolordu Kumandanı Miralay Kannengiesser Bey'i karşılamak için Karaağaç'a gitmiştir. Kolordu'nun konaklama, iaşe vs. işleriyle alakadar olmuş, burada Miralay Kannengiesser Bey ile yine problem yaşamıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, dil problemi yüzünden bir anlaşmazlık yaşadıklarını belirtmiştir. Miralay Kannengiesser Bey de durumu Müşir Liman von Sanders Paşa'ya yazacağını söyleyerek ya kendisinin ya da Binbaşı İzzeddin Bey'in gitmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu sıkıntılı süreçte onu rahatlatacak bir gelişme yaşanmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, 23 Ocak'ta Miralay Mustafa Kemal Bey'in Sofya'dan İstanbul'a geçtiği haberini almıştır. 26 Ocak'ta ise Mülazım-ı Evvel Cevad (Abbas Gürer) Bey, Miralay Mustafa Kemal Bey'in ertesi gün posta treniyle Edirne'ye ulaşacağını telgrafla Binbaşı İzzeddin Bey'e bildirmiştir.³⁶⁸ Nihayetinde Miralay Mustafa Kemal Bey'in 16. Kolordu Kumandanlığı'na atandığı 27 Ocak 1916'da resmen bildirilmiştir.³⁶⁹ Aynı gün Miralay Kannengiesser Bey'in 16. Kolordu ile alakası kesilmiş ve İstanbul'a hareket emri almıştır. Binbaşı İzzeddin Bey'in dört gözle beklediği kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in treni de Edirne'ye ulaşmıştır. Edirne halkı "Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanları" ve "Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Bey" yazılı levhalarla Miralay Mustafa Kemal Bey ve askerlerini büyük bir coşkuyla karşılamıştır. 29 Ocak'ta Müşir Liman von Sanders Paşa, 16. Kolordu'yu teftiş etmek üzere Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey ve maiyetiyle birlikte Edirne'ye gelmiştir. 16. Kolordu'nun sevk edilme ihtimali iyice güçlenmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, hatıratında bununla ilgili "Bizim İskenderun tarafına gitmekliğimiz muhtemel. Enver Paşa, [Mustafa] Kemal Bey'i o taraflara göndermek niyetindeymiş. Bakalım ne çıkacak." ifadelerini kullanmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, Kolordu'nun tatbikat, talim ve terbiye işleriyle meşgul olmuştur. Bu süreçte mesai dışında da kumandanı ve silah arkadaşlarıyla sık vakit geçirmiş, Miralay Mustafa Kemal Bey'in evinde misafir olmuştur.

³⁶⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 77, 78.

³⁶⁹ Ökse, 1989: 3.

Binbaşı İzzeddin Bey, 2 Şubat 1916'da, 3 Şubat Perşembe için İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü'ne, 4 Şubat Cuma günü içinse Mevlevi Postnişini tarafından Mevlid-i Şerif'e davet edildiğine dair birer davetname aldıklarını aktarmıştır. Kendisi bu davetlere icabet etmiştir. Orduya bağlı dairede konaklayan Binbaşı İzzeddin Bey, 9 Şubat'ta Edirne Kaleiçi'nde bir Ermeni'den ev kiralamış ve yerleşmiştir. 10 Şubat'ta ailesi İstanbul'dan yanına gelmiştir. Bu dönem hayli sakin geçmiştir.³⁷⁰ 8 Şubat 1331'de (21 Şubat 1916) Binbaşı İzzeddin Bey'in 16. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi olarak vazifelendirildiği bu kez resmen tebliğ edilmiştir.³⁷¹

Yukarıda aktarıldığı üzere, Binbaşı İzzeddin Bey'in 16. Kolordu Erkan-ı Harp Reisliği'ne tayini, tıpkı Anafartalar Grubu Erkan-ı Harp Reisliği'ne tayinindeki gibi mesele haline gelmiştir. Bunlara değinildikten sonra şimdi, onun görev yapacağı Kafkasya Cephesi'ndeki gelişmeleri ele almak gerekmektedir. Önceden de ifade edildiği üzere, Osmanlı Donanması'na bağlı filonun Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması üzerine Osmanlı Devleti resmen savaşa girmişti. Bu saldırı, aynı zamanda Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı ve Rus Ordularının savaştığı Kafkasya Cephesi'nin açılmasına neden olmuştur. İlk Rus saldırıları Osmanlı kuvvetlerince başarıyla durdurulmuş ve karşı harekate geçilmiştir. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Mirliwa Enver Paşa'nın Berlin Antlaşması ile kaybedilen yerleri geri alma, Kafkasya'yı zapt edip Türkistan Türkleri ile bağlantı kurma ve devamında Hindistan'ı fethetme hedefleri doğrultusunda Boğazlar ve Trakya'da bulunan kuvvetlerin bir kısmı doğuya sevk edilmiştir. Aralık ortasında Erzurum'a gelen Mirliwa Enver Paşa, derhal taarruza geçilmesini istemiş, Müşir Liman von Sanders Paşa da bu harekati desteklemiştir. Harekate karşı çıkan 3. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Hasan İzzet Paşa istifa etmiştir. 9. ve 10. Kolordu Kumandanları da istifalarını sunmuşlardır. Buna rağmen Mirliwa Enver Paşa, komuta ettiği 90.000 kişilik kuvvetle 22 Aralık 1914'te Sarıkamış Harekatı'nı başlatmıştır. Dondurucu soğukta ve hazırlıksız bir şekilde girişilen hareket başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 60.000 asker donarak şehit olmuş, cepheden geriye çoğu hastalıklı 12.000 asker dönebilmiştir. Rus Ordusu ise ileri harekate geçerek Ardahan ve Oltu'yu işgal etmiştir. Ruslar ilkbaharda daha da ilerleyerek Van, Muş ve Bitlis'i işgal etmişlerdir. Bölgedeki

³⁷⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 78-83.

³⁷¹ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

askerlere Karadeniz’de bulunan Rus Donanması yüzünden yardım gönderilememiştir. 1916 baharında yeniden harekete geçen Rus Ordusu bu kez Erzurum, Erzincan ve Trabzon’u işgal etmiştir.

Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiyesi, doğudaki birliklere takviye sağlanmak, Rus Ordusu’nun daha fazla ilerlemesini önlemek, Erzurum’u Rus işgalinden kurtarmak gibi amaçlar doğrultusunda, Trakya’da bulunan Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa kumandasındaki 2. Ordu’nun doğuya sevk edilmesini kararlaştırmıştır.³⁷² Bu ordunun Erkan-ı Harbiye Reisliğini ise Miralay İsmet (İnönü) Bey yürütmekteydi.³⁷³ Miralay Mustafa Kemal Bey’in kumandasına verilen 16. Kolordu’nun ise aslında Galiçya Cephesi’nde görevlendirilmesi düşünülmekteydi. Ancak, o günlerde doğuda Rus tehdidinin artması ve Bitlis’in düşmesi üzerine 16. Kolordu’nun da doğuya sevk edilmesi kararı alınmıştır.³⁷⁴ Böylece 16. Kolordu, 2. Ordu’ya bağlanmıştır.³⁷⁵ 16. Kolordu Karargahı’nın Rasulayn (Ceylanpınar) üzerinden Diyarbakir’e sevk edilmesi emri, Ferik-i Sani Enver Paşa tarafından 10 Mart 1916’da verilmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey, sevk emrini Binbaşı İzzeddin Bey’e bildirmiştir. Hemen ertesi günü hareket edilmesi gerektiğinden Binbaşı İzzeddin Bey yoğun bir çalışma yürüterek hazırlıklarla ilgilenmiştir.

Miralay Mustafa Kemal Bey ve karargah erkanı, 11 Mart 1916’da Edirne halkının gösterdiği büyük destek eşliğinde saat 11’de trenle Karaağaç istasyonundan ayrılmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey ise 12 ve 13 Mart’ta Harbiye Nezareti’nde, hareket için gerekli hazırlıkları yürütmüştür. 15 Mart 1916 tarihinde de İstanbul’dan hareket edilmiştir. Yolculuk 16 Mart’ta Bilecik-Eskişehir- Afyon doğrultusunda seyretmiştir. 17 Mart’ta Konya’ya varmışlar, buradan da Pozantı’ya hareket etmişlerdir. Pozantı’ya gelindikten sonra Mamure-İslahiye istikametinde devam edilmiş, 19 Mart’ta Halep’e varmışlardır. Burada onları Binbaşı İzzeddin Bey’in akrabası olan Halep Valisi Abdülhalik (Renda) Bey karşılamıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, daha İslahiye’de iken Abdülhalik Bey’e Halep’e geleceklerini bildiren telgraf çekmişti. 16. Kolordu erkanı, geceyi

³⁷² Yalçın vd., 2011: 82, 84.

³⁷³ Ökse, 1989: 217.

³⁷⁴ Tezer, 1972: 31.

³⁷⁵ Beysanoğlu, 1986: 487.

vali konağında geçirmiş, 22 Mart sabah 7:05'te yeniden yola koyulmuştur.³⁷⁶ 23 Mart'ta Resulayn'a (Ceylanpınar) ulaşmışlardır.³⁷⁷ Bu arada muharebedeki hizmetlerine binaen 23 Mart'ta İzzeddin Bey'in kıdemine bir sene zam yapılmıştır.³⁷⁸ Ertesi gün Mardin'e gelmişler, halk tarafından güzel bir şekilde ağırlanmışlar, kendileri için konak olarak hazırlanan idadi binasına geçmişlerdir. Buradaki iki günlük işlerin ardından 26 Mart'ta hareket için hazırlanmışlardır. Miralay Mustafa Kemal Bey, otomobiline yalnızca kolordusunun İstihbarat Şube Müdürü Yüzbaşı Neşet Bey'i almıştır. Binbaşı İzzeddin Bey ise karargah erkanı ile 7:30'da yola çıkmıştır. Onların da yolculuğu arazi şartlarından ötürü ağır ilerlemiştir. 26 Mart gecesini Mardin'e sekiz saat mesafedeki Hanıkbent Köyü'nde geçirmişlerdir. Nihayet, 27 Mart 1916'da Diyarbakir'e ulaşmışlardır. Buraya kendilerinden önce ulaşan Miralay Mustafa Kemal Bey'in yanına getirilmişlerdir.³⁷⁹ Mardin'den ayrılırken Miralay Mustafa Kemal Bey'in, otomobiline yalnızca Yüzbaşı Neşet Bey'i almasında zorlu arazi şartlarına karşı tedbir almak istemesi etkili olmuş olabilir. Zaten otomobil, hareketinden bir müddet sonra bozulmuş ve Miralay Mustafa Kemal Bey yoluna atla devam etmiştir.³⁸⁰

1.4.2.2. 16. Kolordu'nun Hazırlıkları ve Çapakçur (Bingöl) Muharebeleri

16. Kolordu Karargahı bölgeye geldiğinde, Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'nın kumandasındaki 2. Ordu Karargahı henüz Keşan'da bulunmaktaydı. Bundan dolayı onlar bölgeye gelene kadar gerekli emirleri 3. Ordu Kumandanı Miraliva Mehmet Vehip (Kaçı) Paşa'dan alacağı Miralay Mustafa Kemal Bey'e bildirilmiştir.³⁸¹ Miralay Mustafa Kemal Bey, karargahıyla bölgeye gelip kumandayı eline aldığı anda Kafkas Cephesi biri Dersim'in doğusunda, diğeri de batısında olmak üzere fiilen ikiye bölünmüş bir vaziyette idi. Dersim ortada kalmış ve burada birtakım isyanlar meydana gelmiştir. Doğu kısmı İkinci, batı kısmı ise 3. Ordu'nun hareket sahasını oluşturmuştur. Miralay Mustafa Kemal Bey'in 16. Kolordusu, doğu kısmının İran'a

³⁷⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 84, 85, 89, 90.

³⁷⁷ Kocatürk, 2007: 95.

³⁷⁸ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar'ın Askerlik Safahatı.

³⁷⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 91.

³⁸⁰ Kocatürk, 2007: 95.

³⁸¹ Beysanoğlu, 1986: 488.

doğru sağ kanadında 80 kilometrelik bir cephe tutmuştur. Kolordu, bu şekilde 2. Ordu Cephesi'nin sağ cenahını oluşturmuştur.³⁸² 16. Kolordu'nun emrinde ise Miralay Refet (Küçük Refet) Bey kumandasındaki 5. Fırka, Miralay Mustafa Kemal Bey'in yakın dostu Kaymakam Nuri (Conker) Bey kumandasındaki 8. Fırka, Kaymakam Osman Nuri (Koptagel) Bey kumandasındaki Çapakçur Müfrezesi ve Kaymakam Ali (Çetinkaya) Bey kumandasındaki Van Güneyi Müfrezesi bulunmuştur.³⁸³

Miralay Mustafa Kemal Bey ve Kolordusu'nun erkanı, cephe hattından gelen malumatlar üzerine çalışmalara başlamıştır. 2. Ordu birlikleri Diyarbakir civarında toplanacak, ardından Resulayn'a (Ceylanpınar) ilerleyecektir. Binbaşı İzzeddin Bey de menzil teşkilatı ve iâşe ile ilgili hususlarda tetkikte bulunmuştur. Ertesi gün bu konuda görüşme yapmak üzere hükümet dairesine gitmiş, vali ile görüşmüştür. Sonrasında ise Kolordu dairesinde meşgul olmuştur.³⁸⁴ Bu arada Mustafa Kemal Bey 1 Nisan 1916'da Miralaya terfi ettirilmiş ve o artık Paşa olmuştur.³⁸⁵ Binbaşı İzzeddin Bey, hatıratında kumandanının terfi haberini Miralay Fahrettin (Altay) Bey'in bildirdiğini aktarmıştır. Terfi aynı zamanda bir sene kıdem zammıyla icra edilmiştir. Bunun ardından yine kendi terfiinin gelmemesinden ötürü üzüntüsüne değinmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, terfi için çalışmadığını belirtmekle beraber çok fazla çalışıp gayret göstermesine rağmen bunun mükafatını görememekten yakınmıştır.³⁸⁶

Bu kritik dönemde bir yandan Rus tehdidiyle bir yandan Dersim'de vuku bulan isyanla uğraşmıştır. Dersim asileri Çapakçur Müfrezesi'ni tehdit etmiştir. Asi kuvvetlerinin üzerine Palu Müfrezesi sevk edilmiştir. 5. Fırka birlikleri Bitlis'e ilerlemiştir.³⁸⁷ Cephedeki Rus hareketliliği üzerine Miralaya Mustafa Kemal Paşa Kolordu erkanıyla incelemelerde bulunmak üzere 5. Fırka cephesine gitmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey 12 Nisan 1916'da kumandanıyla birlikte

³⁸² Aydemir, C. I, 1999: 259.

³⁸³ Görgülü, 2014: 150, 151.

³⁸⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 95.

³⁸⁵ Ökse, 1989: 2.

³⁸⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 96.

³⁸⁷ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 41.

fırkaları teftişe çıkmıştır.³⁸⁸ Teftişin tamamlanmasının ardından ertesi gün Rusların, 5. Fırka sağ cenahına bir taarruz gerçekleştirdikleri öğrenilmiştir. Rus taarruzu Osmanlı kuvvetlerince püskürtülmüştür. Bu taarruzun bir yoklama olduğu görülmüş ve sonrasında cephede bir süreliğine sükunet hakim olmuştur.³⁸⁹ Bu sırada Ermeni çetecilerin gerçekleştirdiği vahşetten Binbaşı İzzeddin Bey şu sözlerle bahsetmiştir:

*‘‘Sonradan aldığımız haberlere göre 13. Alay’dan esir olanların kısm-ı azamı Ermeniler tarafından kesilmişti. Bu manzarayı tepelerden gören bizim diğer zabıt ve askerlerde büyük bir dehşet peyda oluyordu. Ermeniler hep canavarca hareket ediyorlar.’’*³⁹⁰

2. Ordu Karargahı’nın Diyarbekir’e alınması üzerine 16 Nisan 1916’da 16. Kolordu Karargahı’nın Silvan’a taşınması kararlaştırılmıştır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Muş ve Bitlis Cephelerinde incelemelerini sürdürmüş, Bitlis Boğazı’nda sıkışıp kalan 5. Fırka’yı zorlu vaziyetinden kurtarmaya öncelik vermiştir. Diğer yandan, Muş Cephesi’nin de düzeltilmesini gerekli görmüş, bunun ise ancak Muş ve Bitlis’in geri alınmasıyla mümkün olabileceğini saptamıştır. Bu nedenle Silvan’a döndüklerinde 5. ve 8. Fırka Kumandanlıklarına taarruz için hazırlık emri vermiştir.³⁹¹

Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve 16. Kolordu erkanı, 19 Nisan’da Bitlis’e, 20 Nisan’da Fırka Karargahı’na gelmişlerdir. 21 Nisan’da 15. Alay cephesine hareket ederek incelemelerde bulunmuşlardır. Teftiş sırasında Rus kuvvetleriyle burun buruna gelinmiştir. Hareketlilik Rus kuvvetlerinin dikkatini çekince Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Kolordu erkanının da bulunduğu bölgeye yayılım ateşi açmışlardır. Neyse ki herhangi bir kayıp yaşanmamıştır. Gerekli tedbirler alındıktan sonra tekrar alay karargahına geri dönmüşlerdir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Binbaşı İzzeddin Bey ve Kolordu erkanı bu şekilde Kafkas Cephesi’ndeki ilk Rus kurşunu ile karşılaşmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, yaptığı gözlemler neticesinde bölgenin hem zorlu hem de

³⁸⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 98.

³⁸⁹ Tezer, 1972: 39.

³⁹⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 98.

³⁹¹ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 39.

arızalı arazi şartları dolayısıyla taarruzun çok güç olduğunu, çok büyük fedakarlıklara ve kuvvetlere ihtiyaç duyulduğunu hatıratına not düşmüştür. 23 Nisan'da tekrar 5. Fırka Karargahı'na geçilmiştir.

Mirliva Mustafa Kemal Paşa ve Kolordu erkanı, 24 Nisan'da bu kez 5. Fırka'nın sağ cenahına hareket etmiştir. Güzeldere'de ordugah kurulup gece burada geçirilmiştir. Ertesi gün şafakla beraber Ruslar 6 tabur kadar kuvvetle 5. Fırka'ya bağlı 14. Alay'a taarruza geçmiştir. Neticede Rus kuvvetleri püskürtülmüştür. 26 Nisan'da 14. Alay'ın bu kez sağ cenahına gerçekleşen Rus taarruzu da durdurulmuştur. Rus kuvvetleri, başarısızlığa uğramaları sonucu 27 Nisan'da 14. Alay cephesinden çekilmiştir. Böylece Mirliva Mustafa Kemal Paşa ve Kolordu erkanı cepheden ayrılmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, bir yandan Erkan-ı Harp Reisliğini yürüttüğü Kolordusu'nun bir yandan da 2. Ordu'nun Diyarbakir'e gelişi için yapılan hazırlıklarla ilgilenmiştir. Bu arada o, bölge halkı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Köylerde birçok eli silah tutan dinç insan var. Düşman, memleketlerine yakın dayanmış, ekserisi müdafaaya koşmuyor. Askerlikle de alakaları yok. Türkçe bilmezler. Hükümetin ne olduğu onlar için anlaşılamamış. Hülasa henüz fethedilmemiş yerler. Halbuki bu ahaliden çok istifade edilebilir. Bunlar rüesaya ve meşayihe tabi. Şeyhlerin bu havalide nüfuzları çok.”

Bu arada Binbaşı İzzeddin Bey, hatıratında Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın 2. Ordu Kumandanlığı'na atanma işinin akim kalmış olduğuna değinmiştir. Onun aktardıkları sayesinde Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın, zikredilen göreve atanmasının ihtimal dahilinde olduğu anlaşılmaktadır. Kaldı ki 13 Haziran 1916'daki notunda Ferik-i Sani Enver Paşa'nın, 2. Ordu'nun kumandasının Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya verileceği emrini henüz tebliğ etmediğinden ötürü onun üzüntülü olduğundan bahsetmiştir.³⁹² Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Mülazım Şükrü (Tezer) Bey de ‘‘Atatürk'ün Hatıra Defteri’’ adlı eserinde buna değinmiştir. Buna göre Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Edirne'den ayrılmadan önce Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa tarafından kabul edilmiştir. Görüşmede Ferik-i Evvel Enver Paşa,

³⁹² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 98.

Şark Cephesi'nde teşkili düşünülen 2. Ordu'nun kumandasına Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın atanacağını vaat edip şimdilik 16. Kolordu Kumandanlığı vazifesiyle cepheye gitmesini istemiştir. Ancak, kısa bir süre sonra zikredilen göreve Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa atanmıştır.³⁹³

6 Mayıs 1916'da Kulp Cephesi, bir Rus piyade alayı, Ermeni çeteleri ve bir miktar süvari gücüyle taarruza uğramıştır. Bir müddet devam eden muharebede her iki tarafta da önemli kayıplar yaşanmıştır. Muharebe neticesinde merkez ve sol cenahtaki Rus kuvvetleri püskürtülmüştür. Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve 16. Kolordu Karargahı, 3. Ordu Kumandanı Mirliya Mehmet Vehip Paşa'nın onayıyla 7 Mayıs'ta Siirt'ten ayrılmış, 9 Mayıs'ta Silvan'daki karargahlarına ulaşmışlardır. Bir süre şiddetli bir muharebe vuku bulmamış, hazırlıklarla ve teftiş faaliyetleriyle meşgul olunmuştur. Bu arada Binbaşı İzzeddin Bey, Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'nın Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa ile birlikte 12 Mayıs'ta Diyarbakir'de olacakları haberini almıştır.³⁹⁴ Cephedeki Rus kuvvetlerinin hareketliliği ise devam etmiştir. Ele geçirilen esirlerin ifadelerinden Ruslar'ın Muş'taki kuvvetlerine takviye yaptıkları anlaşılmıştır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bunu göz önünde bulundurarak Rus kuvvetlerinin Muş ile Kulp arasında ilerlemesini önleyecek bazı önlemler almıştır.³⁹⁵

Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa ve 2. Ordu erkanı nihayet 13 Mayıs'ta Diyarbakir'e ulaşmıştır.³⁹⁶ 20 Mayıs 1916'da Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Kolordusunun erkanı, Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa ile görüşmek üzere Diyarbakir'e gelmiştir. Heyeti, 2. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay İsmet (İnönü) Bey karşılamıştır. Binbaşı İzzeddin Bey ve Miralay İsmet Bey, işlerin halledilmesinin ardından bir süre sohbet etmiş, akabinde Binbaşı İzzeddin Bey karargahına geri dönmüştür. Ertesi gün Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa ve Miralay İsmet Bey, 16. Kolordu Karargahı'na iade-i ziyarette bulunmuşlardır.

³⁹³ Tezer, 1972: 40, 41.

³⁹⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 98-104.

³⁹⁵ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 42.

³⁹⁶ Kocatürk, 2007: 96.

Bu dönemde Binbaşı İzzeddin Bey'in bazı rahatsızlıklar yaşadığı görülmektedir. Çünkü savaş şartları bir yana, bölgenin arazi yapısının, hava koşullarının ve salgın hastalıkların ortaya çıkardığı güçlükler onu etkilemiştir. 28 Mayıs 1916 günü karargaha giderken çarşı ortasında fenalaştığını, derhal karargaha gidip istirahat ettiğini aktarmıştır. Miralay İsmet Bey onu ziyarete gelmiş, halini sormuştur. Binbaşı İzzeddin Bey, onun tatlı muhabbetinin kendisine iyi geldiğine değinmiştir. 30 Mayıs'ta doktorlar durumunu merak ederek onu muayene etmiş, ancak herhangi bir sorun saptanmamıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, yaşadığı rahatsızlığı görev yerinin şartlarına bağlayıp bunun asabi bir hal olduğunu belirtmiştir.

31 Mayıs 1916'da Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Binbaşı İzzeddin Bey, 2. Ordu Karargahı'na gitmişlerdir. Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, henüz karargahta olmadığından 2. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay İsmet Bey ile görüşmüşlerdir. Sonrasında Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa gelmiş ve Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya yolları incelemesi için Mardin'e gitmesini söylemiştir. Binbaşı İzzeddin Bey hatıratında, kuvvetleri harpte olan bir kolordu kumandanının yollar hakkında inceleme yapmakla görevlendirilmesini garip bulduklarını aktarmıştır.

Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 3 Haziran gecesi karargaha geri dönmüştür. Bu sıralarda zorla Rus Ordusu'nda savaştırılan bazı Müslüman askerler Osmanlı askerlerine sığınarak Rus birliklerinin hareketleri hakkında malumat vermişlerdir. Bu malumatlara dayanılarak gerekli tedbirler alınmış ve harekete geçilmiştir. Cephede henüz sonuç tayin eden harpler yaşanmamıştır. Çapakçur (Bingöl) Cephesi'ndeki Rus taarruzu sonrasında Çapakçur Müfrezesi dağılarak geri çekilmek zorunda kalmış, haliyle buradaki durum tehlike altına girmiştir. 2. Ordu kolordularının bölgeye nakli ve taarruz hazırlıkları ise devam etmiştir.³⁹⁷

Kafkas Cephesi'nde durum kritik iken Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'nın bölgeye gelişinden kısa süre sonra bir de komuta ile ilgili bir sorun belirmiştir. 2. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, Mirliya Mehmet Vehip (Kaçı) Paşa kumandasındaki 3. Ordu'ya da emir verecek yetkideydi. Ancak, bu yetkiler açık ve kesin değildi ki bundan ötürü iki paşa arasında

³⁹⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 105-113.

anlaşmazlık yaşanmıştır. Bu da iki ordunun birlikte taarruz etmesine engel oluşturmıştır.³⁹⁸ Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'nın *Feryadım* adlı eserinde aktardıklarına bakıldığında, Mirliya Mehmet Vehip Paşa ile aralarındaki sorunun başka alanlara yayıldığı da görülmektedir. Mirliya Mehmet Vehip Paşa'nın, kendisini Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa'ya şikayet etmesi üzerine onunla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

‘‘Bu son zamanlarda karargahın şımarık çocuğu halini takınan bu zat, derhal Enver Paşa'ya şikayet ederek benim Üçüncü Ordu'ya kesin emir değil, onaylanmış emirleri verebileceğimi belirtti. Onaylanmış emrin ne demek olduğunu bir örnekle açıklayan yüksek kumandanlık emriyle irşat olundum! Ne denir? Ya sabır! Fakat bu görev bir defa kabul edildikten sonra, şu aralık sabırdan başka yapacak bir şey de gerçekten yoktu.’’³⁹⁹

Komutada böyle bir kriz yaşanırken Çapakçur yöresindeki hareketlilik ise bir süredir artmıştır. Haziran 1916 içinde iki taraf kuvvetlerinin keşif kolları arasında küçük çaplı çarpışmalar meydana gelmiştir. Bu çarpışmalar neticesinde Rus keşif kolları geri atılmış ancak, Osmanlı kuvvetlerinin aldığı düzen cephe güvenliğini tehlikeye atmıştır. Buna mukabil, Rus kuvvetleri takviye yapmaya devam etmiştir.⁴⁰⁰ 1916 yılı temmuz ortası itibariyle cephede önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. İki taraf da gerçekleştirdiği taarruzlardan kesin bir netice alamamıştır. Ancak, Rus kuvvetleri Kulp Boğazı'nı kapatmayı başarak amaçlarına ulaşmıştır. Rus taarruzu karşısında ricat eden 7. ve 8. Fırkalar ile ilgili son durum hakkında henüz net bilgi alınamamıştır. 2. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa, Pasur'a (Kulp) takviye yapılmasını emretmiştir. 16. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey, takviye güçleriyle birlikte Pasur'a gitmek için Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'dan izin istemiş, izni alınca da derhal hazırlıklara başlamıştır. 20 Temmuz'da Kolordu erkanından zabitlerle birlikte Pasur'a doğru yola çıkmış, ertesi gün 10:30'da bölgeye ulaşmışlardır. Binbaşı İzzeddin Bey, nihayet 21 Temmuz günü 8. Fırka'nın durumunu öğrenebilmiştir. Buna göre Fırka, Kulp

³⁹⁸ İnönü, 1985: 108.

³⁹⁹ Furgaç, C. I, 2017: 275.

⁴⁰⁰ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 47, 48.

Boğazı'nın iki tarafında hattın yüksek kesimlerini elinde tutmak üzere yerleştirilmiştir. Rus kuvvetleri ise Narkun ve Anduk Dağları'nı işgal etmek suretiyle Kulp Boğazı'nı kuzeye doğru kapatmıştır. Ona göre bu durum, önceden tasarlanan Muş harekatı için engel teşkil etmiştir.⁴⁰¹ 15 Temmuz'da Muş Kozmadağı'ndan başlayan Rus taarruzunun savunma hattını yarmasıyla 8. Fırka çekilmek zorunda kalmıştı. Ancak, Mirliya Mustafa Kemal Paşa, ricat eden birlikleri başarıyla Kulp Boğazı'na çekmiş ve yerleştirmiştir.⁴⁰²

29 Temmuz'da alınan haberlere göre 3. Ordu birlikleri Rus taarruzu karşısında ağır kayıplar vererek Kemah Boğazı ve kuzeyine kadar çekilmiştir. Şu ana kadar 2. Ordu'ya bağlı altı fırka Çapakçur Cephesi'nde toplanmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, cephede kötüleşen durumun 2. Ordu'ya bağlı bu birliklerin yardımıyla dengelenmesini düşünmüştür. Nihayetinde böyle de olmuştur. 2 Ağustos 1916'da 5. ve 8. Fırkaların taarruza geçmeleri yönündeki emir karargaha ulaştırılmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, derhal Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermiş, ardından tüm fırkaların taarruz için hazır olmaları emredilmiştir.⁴⁰³ 5. ve 8. Fırkaların başlattıkları taarruzlar başarılı olmuş ve Rus kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁰⁴ 8 Ağustos'ta Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Muş ve Bitlis'in geri alındığını, mağlup edilen Rus kuvvetlerinin takip edildiğini 2. Ordu Karargahı'na bildirmiştir.

Şu ana kadarki süreç değerlendirildiğinde; önce 16. Kolordu'nun, ardından 2. Ordu'nun bölgeye gelişi sonrası taarruz için yapılan hazırlıklar uzun sürmüştür. Bunda Rus kuvvetlerinin üstünlüğü, cephedeki durumun son derece hassas olması, bölgenin zorlu arazi şartları ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olması etkili olmuştur. Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Kolordusunun erkanı, hazırlık sürecinde mevcut imkanları iyi şekilde değerlendirip en uygun planları hazırlamıştır. Neticede Rus kuvvetleri, zayıf verilmek suretiyle püskürtülmüş, Muş ve Bitlis geri alınmıştır.

Rus kuvvetlerine karşı başarı kazanılmışsa da cephedeki hassas durum devam etmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bunun farkında olduğundan 2. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel

⁴⁰¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 113-117.

⁴⁰² Tezer, 1972: 47.

⁴⁰³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 117, 118.

⁴⁰⁴ Tezer, 1972: 51.

Ahmet İzzet Paşa'ya alınması gereken tedbirleri bildirmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 11 Ağustos'ta Kolordusu'nun birliklerine gönderdiği emirde Rus Ordusu'nun 3. Ordu Cephesi'nden kuvvet ayırıp 2. Ordu Cephesi'ne sevk ettiğini ve yakında yeni bir Rus taarruzuyla karşılaşılma ihtimalinin çok yüksek olduğunu bildirerek mevzilerin tahkimine başlanmasını emretmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Muş ve Bitlis'in emniyetine hususi önem göstermekteydi.⁴⁰⁵ Rus Ordusu'nun yeniden taarruza geçmesi üzerine Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, 16. Kolordu'nun cepheye hareketini emretmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 19 Ağustos'ta Kolordu erkânıyla birlikte Çapakçur'a hareket etmiştir.

Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve 16. Kolordu erkânı muharebe meydanına gelindiğinde çarpışmaların çok şiddetli bir şekilde devam ettiği ve durumun tehlikeli bir boyut kazandığı görülmüştür.⁴⁰⁶ Rus kuvvetleri, 16. Kolordu birliklerini ricata zorlamıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, kuvvetlerin cephede tutulup ertesi gün Rusların taarruza geçmesi halinde ricat edilmesini teklif etmiştir. Buna uygun hareket edilmişse de 19. Alay'ın süngü baskınına uğramasıyla Masalla istikametine ricat etmek zorunda kalınmıştır. Bu gelişmeler üzerine cephede belirsizlik hakim olmuştur. Muş Müfrezesi'ne iki gündür yapılan taarruz sonucu bu kuvvet geri çekilmiş ve Muş yeniden Rus işgaline uğramıştır. Son gelişmeler büyük bir üzüntü yaratmıştır. Rus kuvvetlerinin taarruzları da devam etmiştir. 25 Ağustos'ta Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Kolordusunun erkânı ile 7. Fırka Karargahı'na, buradan da 21. Alay Cephesi'ne gitmiştir. Bir süre burada kalarak muharebeleri idare etmiştir.⁴⁰⁷ Ruslara karşı elde edilen başarı zarar görmüş olsa da alınan önlemler neticesinde Rus kuvvetlerinin, Osmanlı kuvvetlerini parça parça yenerek ilerleme planı önlenmiş oldu. Bu arada 16. Kolordu'nun 8. Fırkası ile 3. Kolordu'ya bağlı olan 7. Fırka Ruslara karşı yan yana çarpışmakta idi. Cephedeki durumun hassasiyeti üzerine 7. Fırka'nın kumandası da Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir.⁴⁰⁸ Bu arada Rus kuvvetlerinin taarruzu sırasında 2. Kolordu Kumandanı Mirliya Faik Paşa şehit olmuştur. Bunun üzerine kumandayı, 2. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay İsmet (İnönü) Bey almıştır. 16. Kolordu, 2. Kolordu'nun sağında

⁴⁰⁵ Ulusoydan (yay. haz.), C. II 1999: 52, 53.

⁴⁰⁶ Tezer, 1972: 53-55.

⁴⁰⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 121, 122.

⁴⁰⁸ Beysanoğlu, 1986: 493, 494.

muharebe halinde idi. Rus kuvvetlerinin umumi taarruzu ve devam eden şiddetli muharebelerde Osmanlı kuvvetleri başarılı bir mukavemet göstermiştir. Nihayetinde Rus taarruzu kırılmıştır.⁴⁰⁹ Binbaşı İzzeddin Bey, bununla ilgili ‘‘İsmet (İnönü) Bey’in ilk ve güzel muvaffakiyeti.’’ ifadesini kullanmıştır.⁴¹⁰ Ancak, çok geçmeden 2. Kolordu Kumandanlığı’na Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey asaleten atanmıştır.⁴¹¹

Son Rus taarruzunun ardından cephede uzun bir süre sessizlik hakim olmuştur. Ara ara Osmanlı ve Rus keşif kolları arasında çarpışmalar meydana gelmiştir. Miriva Mustafa Kemal Paşa ve Kolordusunun erkanı ise kendi karargahlarına dönme emri almışlardır. Bunun üzerine 17 Eylül’de 8. Fırka Karargahı’ndan hareket edilmiş, 20 Eylül’de Silvan’a ulaşmışlardır. Binbaşı İzzeddin Bey, cephedeki bu sükunet sürecinde karargah işleriyle meşgul olmuştur.⁴¹² Temmuz itibarıyla başlayan ve Eylül başına kadar devam eden şiddetli muharebeler neticesinde Osmanlılar 20.000 kadar kayıp vermiştir. Ruslar’a ise 30.000 kadar kayıp verdirilmiştir.⁴¹³

1.4.2.3. Kaymakam Rütbesine Terfii ve İkinci Ordu Erkan-ı Harp Reisliği’ne Tayini

İzzeddin Bey, 12 Nisan 1914’ten beri Binbaşılık rütbesinde idi. Çanakkale Cephesi’nin kapanmasından sonra pek çok zabitanın rütbesi terfi ettirilmişti. Ancak o, beklediği terfi bu süreye kadar alamamış, yalnızca kıdemine zam yapılmıştı. Bundan duyduğu üzüntüye hatıratında belirli zamanlarda değinmiştir. Beklediği terfi nihayet gerçekleşmiş, 5 Eylül 1332’de (Miladi 18 Eylül 1916) Binbaşılık rütbesinden Kaymakamlığa yükseltilmiştir.⁴¹⁴ Umumi Karargah’ta Müsteşar Muavini olarak görev yapan Miralay Fahrettin (Altay) Bey, 21 Eylül’de İzzeddin Bey’e bir telgraf göndererek terfiini bildirmiş, samimi ifadeler kullanarak onu tebrik etmiş, kumandanı Miriva Mustafa Kemal Paşa’ya da selamlarını iletmiştir.⁴¹⁵ Kaymakam İzzeddin Bey’in yeni rütbesine terfi tarihi, Genelkurmay Başkanlığı’nın yayımladığı biyografilerde 14 Eylül 1916

⁴⁰⁹ İnönü, 1985: 108, 109.

⁴¹⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 122-126.

⁴¹¹ Ökse, 1989: 144.

⁴¹² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993:126, 127.

⁴¹³ Aydemir, C. I, 1999: 260.

⁴¹⁴ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar’ ın Askerlik Safahatı.

⁴¹⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 127.

olarak geçmektedir. Kaymakam İzzeddin Bey de TBMM Arşivindeki Tercüme-i Hal Varakası'nda 14 Eylül tarihinde bu rütbeye terfi ettiğini yazmıştır. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki safahatında ise terfii ile ilgili iradenin 18 Eylül'de yazıldığı, tayin tarihinin de 11 Eylül 1332 (24 Eylül 1916) olarak kayda geçirildiği görülmektedir.⁴¹⁶ 27 Eylül 1916'da yakın dostu Miralay İsmet (İnönü) Bey, kendisine bir tebrik telgrafı göndermiştir. 28 Eylül'de 16. Kolordu'ya, İzzeddin Bey'in Kaymakamlığa terfii ile ilgili resmi yazı gelmiştir. 2. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa da telgrafla Kaymakam İzzeddin Bey'e tebrik ve iltifatlarını iletmiştir.⁴¹⁷

20 Ocak-30 Eylül 1916 arasında 3. Kolordu'ya bağlı 14. Fırka'nın Kumandanı olarak Kafkas Cephesi'nde görev yapan ve bu görevle Çapakçur Muharebeleri'ne iştirak eden Miralay Ali Fuat (Cebesoy) Bey, 30 Eylül'de 5. Fırka Kumandanlığı'na tayin edilmiştir.⁴¹⁸ Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Kaymakam İzzeddin Bey ve Miralay Ali Fuat Bey, bu süreçte mesai içinde ve haricinde sık sık bir araya gelmiş, çeşitli konularda fikirlerini paylaşmışlardır. Bu arada Kaymakam İzzeddin Bey, hatıratında 17 Ekim 1916'da Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa tarafından Bulgaristan Ordusu Kumandanlığı'na tayin edildiği ile ilgili Ohrili Kemal Bey'den bir malumat aldıklarını belirtmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bu vazifeye Kolordusu ile birlikte gönderilmek istenmiştir. Ancak, 2. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, 16. Kolordu'nun cepheden ayrılmasına rıza göstermediği için tayin meselesi rafa kaldırılmıştır.⁴¹⁹

Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Çapakçur Muharebeleri'nin ardından Silvan'da bir ay kadar kalmıştır. Üç ay kadar önce Rus işgalinden kurtarılan Bitlis'teki yeni müdafaa hattını ve cephe ahvalini teftiş etmek istemiştir. Bu nedenle 7 Kasım 1916'da Bitlis'e doğru yola çıkmıştır. Bu seyahatinde Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam İzzeddin Bey, Miralay Ali Fuat (Cebesoy) Bey, Kaymakam Neşet (Bora) Bey ve Topçu Kumandanı Osman Senai Bey de hazır bulunmuştur. 10

⁴¹⁶ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar'ın Askerlik Safahatı.

⁴¹⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993:128.

⁴¹⁸ Baycan, 1989: 441.

⁴¹⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 128-131.

Kasım'da Bitlis'e varmış, ertesi gün 15. Alay cephesinde incelemelerde bulunmuşlardır. 12 Kasım'da ise Kaymakam Ali (Çetinkaya) Bey kumandasındaki 14. Alay cephesine hareket etmişlerdir. 13 Kasım'da Bitlis'teki 5. Fırka Karargahı'na geri dönmüşlerdir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 15 Kasım'da 13. Alay'ı teftiş edecekken rahatsızlanmış, bundan ötürü Baştabibi Hüseyin Bey teftiş yapmasına izin vermemiştir. Bunun üzerine teftiş için Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam İzzeddin Bey ve 5. Fırka Kumandanı Miralay Ali Fuat Bey'i görevlendirmiştir.⁴²⁰ Kaymakam İzzeddin Bey, hatıratında kumandanının rahatsızlığını bronşit olarak açıklamıştır. Kaymakam İzzeddin Bey ve Miralay Ali Fuat Bey, 13. Fırka Cephesi'ne gitmiş ve incelemelerde bulunmuşlardır. Teftişin tamamlanmasının ardından karargaha geri dönmüşlerdir.⁴²¹

Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Kolordusunun erkânıyla 21 Kasım'da diğer alayları teftiş etmek üzere Bitlis'ten ayrılmıştır. 21 Kasım akşamı Kaymakam İzzeddin Bey ile Mirliya Mustafa Kemal Paşa arasında kadın haklarıyla ilgili derin bir sohbet geçmiştir. Her ikisi de bu meseleye büyük ehemmiyet vermiş olacak ki anılarında bahsetmekten geri durmamışlardır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa konuyla ilgili şunları aktarmıştır:

‘‘8/9 (21/22 Kasım) saat 9 sonraya kadar Kurmay Başkanı'yla tesettürün kaldırılması ve sosyal hayatımızın iyileştirilmesi hakkında sohbet; 1) Muktedir ve hayata vakıf anne yetiştirmek, 2) Kadınlara serbestisini vermek, 3) Kadınlarla bir arada bulunmak, erkeklerin ahlakı, fikirleri, duyguları üzerinde etkilidir. Doğuştan karşılıklı sevgi çekme eğilimi. ’’⁴²²

Kaymakam İzzeddin Bey ise konuyla ilgili hatıratında şunları konuştuklarını aktarmıştır:

‘‘Akşam, saat 9'a kadar [Mirliya Mustafa Kemal] Paşa ile toplumsal hayattan bahsettik. Zenginlik için çok çalışmak ve kazanmak lazım. Kadın hayatının toplumsal hayata tesiri büyüktür. Kadın, erkeği tavır ve muamelede daha bağlı kılıyor. Erkek hayatında amil ve teşvik edici olan kadın, ilmen ve irfanen yüksek olmalıdır. Bu

⁴²⁰ Tezer, 1972: 66-71.

⁴²¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 135.

⁴²² Tezer, 1972: 75, 76.

surette kadınlar iyi bir anne olurlar. Evlat terbiyesini temin ederler. Bunun için görmek de lazımdır. Asrın ilerleyişini ve medeni eserleri görmek, seyahatler yapmak, memleketler görmek kadınlar için de erkekler gibi faydalıdır ve bir haktır. Böyle olunca kadınlar bu hayatı erkekler için müstereken yaşayabiliyor. Bu meselede İslam'daki kadınların örtünmesi de düşünmeye değer.

Her halde kadınlar okumalı, medeni ilerleyişleri görmeli ve anlamalıdır.’⁴²³

Çalışmanın ilk bölümünde Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Kaymakam İzzeddin Bey’in birbirleriyle tanışmalarının ardından aralarındaki dostluğun günden güne nasıl arttığına değinilmişti. Samimiyetlerine dair bir detayı da Kafkas Cephesi günleriyle ilgili İzzeddin Çalışlar, *Gün Gün Saat Saat İstiklal Harbi’nde Batı Cephesi* isimli eserin önsözünde şöyle değinmiştir:

‘‘Mustafa Kemal’in Madame Corinne’e yolladığı Bitlis’te çekilmiş bir fotoğrafta da teftiş heyetinin önünde at üzerinde birlikte görünüyorlar. Babaannem de sağlığında, evde hazırlayıp cepheye yolladığı baklavaları Atatürk’ün çok sevdiğini anlatırdı.’’

Görüldüğü üzere, Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Kaymakam İzzeddin Bey arasındaki dostluğun artmasında, sadece mesleki anlamdaki fikir birliği değil, diğer alanlardaki ve bilhassa sosyal meselelerdeki fikir birliği de etkili olmuştur. Nitekim ikisi sadece mesai içinde değil, mesai dışında da sık sık bir araya gelmiştir. Aralarında geçen yukarıdaki sohbet, fikirlerinin ne derece birbiriyle uyumlu olduğunu görmek adına önemlidir. İkisinin bir diğer ortak noktası okumayı çok sevmeleri, boş vakitlerini mümkün olduğunca okuyarak geçirmeleridir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Kaymakam İzzeddin Bey, yakın bir zaman dilimi içerisinde Şehbenderzade Hilmi Bey’in *Allah’ı İnkâr Mümkün müdür?* isimli eserini okumuşlardır.⁴²⁴ Bu da birbirilerine okuma tavsiyesinde bulunduklarına dair bir izlenim sunmaktadır.

⁴²³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 137.

⁴²⁴ Tezer, 1972: 82; Çalışlar ve Görgülü (haz.): 140.

Mirliva Mustafa Kemal Paşa ve 16. Kolordu erkanı, 8. Fırka'ya bağlı 23. Alay taburlarının teftişinin tamamlanmasından sonra 27 Kasım'da tekrar yola çıkılmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey ve Kolordu erkanı karargahlarına geri dönerken Mirliva Mustafa Kemal Paşa, incelemelerde bulunmak üzere Siirt'e gitmeye karar vermiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, 29 Kasım'da Silvan'a ulaşmıştır. Mirliva Mustafa Kemal Paşa da ertesi gün Silvan'a geri dönmüştür. Kaymakam İzzeddin Bey'in 2 Aralık 1916'taki notuna göre *Arıburnu Muharebeleri Raporları*'nın her gün düzenli bir şekilde yazılması için Mirliva Mustafa Kemal Paşa nezdinde toplanılması kararlaştırılmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, Çanakkale Savaşı için çok önemli bir kaynak olan bu raporlarla yoğun bir şekilde meşgul olmuştur.⁴²⁵

2. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'nın izin için İstanbul'a gidecek olması üzerine 16. Kolordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu Kumandan Vekilliği ile görevlendirilmiştir. Mirliva Mustafa Kemal Paşa, 13 Aralık 1916'da aldığı emir üzerine ertesi gün Silvan'dan ayrılmıştır.⁴²⁶ Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'nın izne ayrılmasında Mirliva Mehmet Vehip Paşa ile yaşadığı komuta sıkıntısının etkisi olduğu düşünülebilir. Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'nın hatıratında aktardıklarına göre, kıdem bakımından Mirliva Ali Rıza (Sedes) Paşa'nın kendi yerine vekil olması gerekirken, İstanbul tarafından Mirliva Mustafa Kemal Paşa vekil olarak atanmıştır.⁴²⁷ Kaymakam İzzeddin Bey, 16. Kolordu Kumandanlığı'na Miralay Ali Fuat Bey'in, ondan boşalacak olan 5. Fırka Kumandanlığı'na ise kendisinin geçebileceğini Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya belirtmiştir. Ancak kumandanı, onu Erkan-ı Harbiye Reisi olarak yanında tutmayı tercih etmiştir. Mirliva Mustafa Kemal Paşa, maiyetiyle 14 Aralık'ta Diyarbakir'e hareket ederken Kaymakam İzzeddin Bey Kolordu işlerini yürütmek üzere Silvan'da kalmıştır.⁴²⁸ Bu vesileyle 2. Ordu Kumandan Vekili Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın 2. Ordu Erkan-ı Harp Reisliği'ni bir süreliğine Miralay İsmet (İnönü) Bey yürütmüştür. Mirliva Mustafa Kemal Paşa ile Miralay İsmet Bey daha önce Selanik günlerinde, 1909 İttihat ve Terakki Kongresi döneminde ve 31 Mart Vakası dolayısıyla Hareket Ordusu'nda bir arada bulunmuşlardı.

⁴²⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 138, 139, 142.

⁴²⁶ Tezer, 1972: 86, 87.

⁴²⁷ Furgaç, C. I, 2017: 291.

⁴²⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 140.

Ancak, ilk kez bu kadar yakın bir şekilde birlikte çalışmışlardır.⁴²⁹ İlk zamanlarda ikilinin arası pek de iyi değildi. Mirliya Mustafa Kemal Paşa bundan yıllar sonrasında Falih Rıfkı Atay'a, Ferik-i Sani Enver Paşa'nın adamı olduğu için o zamanlar Miralay İsmet Bey'i pek sevmediğini aktarmıştır.⁴³⁰

16 Aralık'ta Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinin ardından görevini devrederek İstanbul'a gitmek üzere Diyarbekir'deki 2. Ordu Karargahı'ndan ayrılmıştır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa da Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay İsmet Bey'den gerekli malumatı almıştır. 18 Aralık'ta Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa'dan gelen emirde Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın, 3. Ordu Kumandanı Mirliya Mehmet Vehip Paşa'dan emir alacağı bildirilmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Aralık 1916 tarihli notlarına göre 2. Ordu Kumandanı Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, kurulması planlanan Menzil Kumandanlığı için Kaymakam İzzeddin Bey'i veya Kaymakam Nuri (Conker) Bey'i uygun görmüştür.⁴³¹ Ancak, sonrasında bununla ilgili somut bir gelişme yaşanmamıştır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın 2. Ordu Kumandan Vekilliği'ne tayini üzerine boşta kalan 16. Kolordu Kumandanlığına Mirliya Ali Rıza (Sedes) Paşa vekil olarak atanmıştır. 16 Ocak 1917'de göreve başlayan Mirliya Ali Rıza Paşa, öncesinde 3. Kolordu Kumandanlığı'nı yürütmekteydi.⁴³²

Karakışın bastırmasıyla birlikte iâşe temininde yaşanan sıkıntı iyice artmıştır. Öyle ki Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bazı zayıf hayvanların kesilip yenmesine izin vermiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 12 Ocak 1917'de, iâşe sıkıntısından dolayı şikayetleri bitmeyen ve emrettiği konuşlanmayı almakta geciken çocukluk arkadaşı, 8. Fırka Kumandanı Kaymakam Nuri (Conker) Bey'i görevden almıştır. Kaymakam Nuri Bey, Kaymakam İzzeddin Bey'in de silah arkadaşı ve samimi dostu idi. Ancak, hem Mirliya Mustafa Kemal Paşa hem de Kaymakam İzzeddin Bey, samimiyet ile vazifenin ayrımından asla ödün vermemişlerdir. Kaymakam

⁴²⁹ Aydemir, C. I, 1999: 270.

⁴³⁰ Atay, 2013: 109.

⁴³¹ Tezer, 1972: 89, 90.

⁴³² Görgülü, 2014: 162.

İzzeddin Bey, azil konusunda kumandanına hak vererek Kaymakam Nuri Bey'in davranışlarını eleştirmiştir.

Mirliva Ali Rıza (Sedes) Paşa, 16 Ocak 1917'de 16. Kolordu Kumandanlığı Vekilliği'ni devralmak üzere Silvan'a gelmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey ve Kolordu erkanı kendisini karşılamıştır. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam İzzeddin Bey, sonrasında Mirliva Ali Rıza Paşa'ya gerekli malumatı aktarmıştır.⁴³³ Bu arada 12 Ocak 1917'de Miralay İsmet (İnönü) Bey 4. Kolordu Kumandanlığı'na atanmıştır.⁴³⁴ Miralay İsmet Bey'in 2. Ordu'daki vazifesinin bitmesiyle 2. Ordu Erkan-ı Harp Reisliği de boşalmıştır. Bunun üzerine, 22 Ocak 1917'de 2. Ordu Kumandan Vekili Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Kaymakam İzzeddin Bey'i 2. Ordu Karargahı'na çağırmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey de ertesi gün Silvan'dan ayrılmış, 24 Ocak'ta Diyarbakir'deki 2. Ordu Karargahı'na ulaşmıştır. Mirliva Mustafa Kemal Paşa, onu sevinçle karşılamış, ardından konutunda ağırlamıştır. Bu gelişmeye rağmen Kaymakam İzzeddin Bey'in, 2. Ordu Erkan-ı Harbiye Riyaseti Vekilliği'ne atanışıyla ilgili resmi bir belgeye ulaşamamıştır. Ancak, hatıratında aktardıklarına göre Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, Kaymakam İzzeddin Bey'in 2. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisliği'nde istihdam edilmesini Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa'ya arz etmiş, o da bunu onaylamıştır. 25 Ocak'ta Kaymakam İzzeddin Bey, 2. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Vekili olarak göreve başlamıştır. Görüldüğü üzere Mirliva Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu vazifesindeki geleceği belirsizken de Erkan-ı Harp Reisi olarak Kaymakam İzzeddin Bey'i yanında tutmak istemiştir.

18 Şubat 1917'de Başkumandanlık Vekaleti'nden gelen telgrafta Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na tayin edildiği bildirilmiştir. Yerine, 2. Ordu Kumandan Vekili olarak da Mirliva Ali Rıza (Sedes) Paşa'nın geçmesi kararlaştırılmıştır. Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Kaymakam İzzeddin Bey'i yanına çağırıp durumu bildirirken kendisiyle gelmesi için kesin bir teklifte bulunmamıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, vazife olması halinde geleceğini bildirmekle birlikte tercihini karargahta kalmaktan yana kullanmıştır. Akşam vakti

⁴³³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 143, 144.

⁴³⁴ Ökse, 1989: 217.

gelen telgrafta Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Cemal Paşa, Mirliya Mustafa Kemal Paşa'dan sūratle hareket etmesini istemiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, heyetiyle 21 Şubat'ta 2. Ordu Karargahı'ndan ayrılmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, Halep Valiliği görevini yürüten akrabası Abdülhalik (Renda) Bey'e, Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın Şam'a hareketini bildiren bir telgraf çekmiştir.⁴³⁵

Hicaz Kuvve-i Seferiye'sinin hazırlanması fikri Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa'dan çıkmış, kendi yüklerinin hafifletilmesini gözleyen Alman subaylar tarafından desteklenmiştir. Ancak, Mirliya Mustafa Kemal Paşa dahil olmak üzere pek çok kişi, bunun hayalperest bir girişim olacağını düşünmüştür.⁴³⁶ Ferik-i Sani Enver Paşa, durumu yakından incelemek üzere Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa ile birlikte 26 Şubat 1917'de Halep'e doğru yola çıkmıştır. Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, 3 Mart 1917'de Diyarbakır'a gelmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, kendisini 2. Ordu erkanıyla birlikte karşılamıştır.⁴³⁷ Ferik-i Sani Enver Paşa ise Şam'a gelmiş, Ferik-i Sani Cemal Paşa ve Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile son durumu görüşmüştür. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Hicaz'ın kurtarılmasına imkan kalmadığını, Suriye'nin tutulması ve hatta Anadolu'nun savunulması gerektiğini belirtmiştir. Manevi olarak en büyük öneme sahip bu bölgenin bırakılarak geri çekilmesi fikrini Ferik-i Sani Enver Paşa ve Ferik-i Sani Cemal Paşa başta çok soğuk karşılamıştır.⁴³⁸ Ancak Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bu planda başarı ihtimali görmediğini belirtmiş, görüşleriyle onları ikna etmiştir.⁴³⁹ Daha sonrasında Hicaz ile ilgili alınan karara bakıldığında durum yine değişmiştir. 4 Şubat 1917'de Said Halim Paşa'nın yerine Sadrazam olan Talat Paşa, Hicaz'dan çekilme fikrine karşı koymuştur. Bunun üzerine, çekilmeye zar zor ikna olan Ferik-i Sani Enver Paşa da kararından vazgeçmiştir. Ancak, hiçbir şey Hicaz'ın kaybedilmesini önleyememiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 145- 149.

⁴³⁶ Ortaylı, 2018: 133.

⁴³⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 149, 150.

⁴³⁸ Aydemir, C. I, 1999: 271.

⁴³⁹ Beysanoğlu, 1986: 498.

⁴⁴⁰ Atay, 2013: 110.

Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı görevini reddetmesinin üzerine Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa, ona 2. Ordu Kumandanlığı vazifesini teklif etmiştir. Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın, bu görevde Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'nın bulunduğunu belirtmesi üzerine Ferik-i Sani Enver Paşa, düzenlemeyle ilgili detayları paylaşmıştır. Buna göre 2. Ordu ile Erzincan Cephesi'nde bulunan 3. Ordu "Kafkas Orduları Grubu" olarak tek bir çatı altında toplanacak, bu kuvvetin başına da Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa tayin edilecektir. Mirliva Mustafa Kemal Paşa, bu durumda teklif edilen vazifeyi seve seve kabul edeceğini bildirmiştir.⁴⁴¹ Kaymakam İzzeddin Bey de bu değişiklikle ilgili malumatı 3 Mart 1917'de Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'dan almıştır. Bunun yanı sıra, Kaymakam İzzeddin Bey'in 2. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne asaleten atanması düşünülmüştür. Hatıratında aktardığına göre Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, Kaymakam İzzeddin Bey'i pek sevmekte ve ona güvenmektedir. 16. Kolordu Kumandan Vekili Mirliva Ali Rıza (Sedes) Paşa'ya da Kaymakam İzzeddin Bey'i pek beğendiğini söylemiştir.

7 Mart 1917'de yeni düzenlemeyle ilgili, kolordulara bilgilendirme yapılmıştır. Bu düzenleme doğrultusunda 16. Kolordu da lağvedilmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, bu süreçte yoğun bir mesai harcamıştır.⁴⁴² Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Mart 1917'de asaleten 2. Ordu Kumandanlığı'na atandığı bildirilmiştir.⁴⁴³ Kaymakam İzzeddin Bey de 13 Mart 1333'te (13 Mart 1917) 2. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne asaleten atanmıştır.⁴⁴⁴ Mirliva Mustafa Kemal Paşa, hazırlıklar tamamlandıktan sonra yeniden teftiş faaliyetlerine başlamıştır. Maiyetinde Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam İzzeddin Bey, Harekat Şubesi Müdürü Binbaşı Şemsettin (Şener) Bey ve karargahtan bir iki zabıt ile birlikte 2. ve 4. Kolordu Karargahlarını ziyaret etmiştir.⁴⁴⁵ 4. Kolordu Kumandanlığı'nı Miralay İsmet (İnönü) Bey yürütmekteydi. 2. Kolordu Kumandanı ise Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey idi.⁴⁴⁶ Bu ziyaretlerden sonra Kafkas Orduları Grubu Karargahı'nı

⁴⁴¹ Tezer, 1972: 106.

⁴⁴² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 150, 151.

⁴⁴³ Ökse, 1989: 3.

⁴⁴⁴ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

⁴⁴⁵ Tezer, 1972: 108.

⁴⁴⁶ Ökse, 1989: 144.

ziyaret etmişler, Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa ile cephedeki durum hakkında temaslarda bulunmuşlardır.⁴⁴⁷

Bu arada 2. Kolordu kumandasında bir değişim yaşanmıştır. 8 Nisan 1917'de bu göreve Miralay Kazım (Karabekir) Bey atanmıştır. Miralay Cafer Tayyar Bey ise 8. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir.⁴⁴⁸ Bu değişimin nedeni Kaymakam İzzeddin Bey'in 15 Nisan'daki notundan anlaşılmaktadır. Buna göre, Miralay Kazım Bey zikredilen günde Diyarbakir'deki 2. Ordu Karargahı'na gelmiş, Kaymakam İzzeddin Bey ile görüşmüştür. Bu görüşmede Miralay Kazım Bey, 6. Ordu Kumandanı Mirliya Halil (Kut) Paşa ile aralarının bozulduğunu anlatmıştır. Akşam olduğunda Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın konutunda beraber yemek yemişlerdir. O tarihlerde cephedeki sükunet devam etmiş, Kaymakam İzzeddin Bey karargahtaki vazifelerini sürdürmüştür. 1 Mayıs'ta ise Rus kuvvetleri Muş'u terk etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı keşif kolları şehre girerek kontrolü yeniden ele geçirmiştir.⁴⁴⁹ Muş, 7 Ağustos 1916'da 8. Fırka tarafından geri alınmış ancak kısa bir süre sonra yeterli kuvvet bulunmaması nedeniyle kaybedilmişti. Bu dönemde yine komutada bazı değişiklikler yapılmıştır. 30 Nisan 1917'de Miralay Ali Fuat (Cebesoy) Bey 3. Fırka Kumandanlığı'na, 1 Mayıs'ta Miralay İsmet (İnönü) Bey 20. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir.⁴⁵⁰ Miralay İsmet Bey'den boşalacak olan 4. Kolordu Kumandanlığı'na ise Mirliya Ali Rıza (Sedes) Paşa atanmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, Miralay İsmet Bey ve Miralay Ali Fuat Bey ile ilgili karara, 2. Ordu Karargahı'nın itiraz ettiğini bildirmiştir. Yakın dostu Miralay İsmet Bey'in gidecek olması Kaymakam İzzeddin Bey'i üzmüştür.⁴⁵¹

Bu dönemde Rus Çarlığı'ndaki iç karışıklıklar artarak devam etmiştir. Haliyle Ordu erkanı, kulağı Rusya'dan gelecek haberlerde, gözü cephede, eli ise tetikte beklemiştir. 6 Mayıs'ta 2. Ordu'ya verilen emirde Rusya'daki ihtilal hareketlerinden faydalanmak üzere Osmanlı kuvvetlerinin ileri harekate geçmesinin muhtemel olduğu belirtilerek hazır vaziyette bulunulması

⁴⁴⁷ Tezer, 1972: 108.

⁴⁴⁸ Ökse, 1989: 144, 178.

⁴⁴⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 157.

⁴⁵⁰ Ökse, 1989: 166, 217.

⁴⁵¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993:158.

ve ikmalin tamamlanması istenmiştir.⁴⁵² Diğer yandan 2. Ordu bölgesinde iaşe konusundaki sıkıntılar devam etmiş, bu can sıkıcı soruna çözüm arayışları için Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Ordu erkanı yoğun çaba sarf etmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, sorumlu olduğu bölgedeki mülki amirlerle müzakereler gerçekleştirilmiştir.⁴⁵³

10 Mayıs 1917'de Miralay İsmet (İnönü) Bey, ertesi gün de Miralay Kazım (Karabekir) Bey 2. Ordu Karargahı'na gelmişlerdir. 13 Mayıs'ta Avusturyalı zabıtların de bulunduğu bir ziyafet tertiplenmiş, Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Kaymakam İzzeddin Bey, Miralay İsmet Bey ve Miralay Kazım Bey de orada bulunmuştur. Kaymakam İzzeddin Bey, bu ziyafette Avusturyalı bir Kolordu Kumandanının, Avusturya-Macaristan Devleti tarafından verilecek olan nişan için kendisinin ve Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın künyesini istediğini aktarmıştır.⁴⁵⁴ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki safahatında da Avusturya-Macaristan Devleti tarafından Üçüncü Rütbeden Muharebe Liyakat Madalyası ile taltif olunduğu kayda geçmiştir.⁴⁵⁵

3 Mayıs 1917'de Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa, Erzurum'un Ruslardan geri alınması için harekete geçilmesini emretmiştir. 2. Ordu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşa buna binaen 12 Mayıs'ta Kafkas Orduları Grup Kumandanı Ferik-i Sani Ahmet İzzet (Furğaç) Paşa'ya bir rapor göndermiştir. Bu raporda Erzurum'un geri alınmasıyla ilgili görüşlerini ve ihtiyaçları detaylıca bildirmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'u geri almak üzere harekete geçecek olan 5. Fırka'nın, şehirdeki Rus kuvvetlerinden üstün bir güce sahip olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle böyle bir vaziyette harekate geçilmesinin istenmeyen sonuçlar doğuracağını altını çizmiştir. Şimdilik yalnız milislerden ve nizamiye erlerinden kurulu birkaç bölükle baskınlar düzenleyip esirler almak, istihbarat toplamak gerektiği, durumu iyice aydınlattıktan sonra harekate başlanılmasını uygun gördüğünü arz etmiştir. Mirliya

⁴⁵² Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 94.

⁴⁵³ Tezer, 1972: 109.

⁴⁵⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993:158.

⁴⁵⁵ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

Mustafa Kemal Paşa, bu kez 16 Mayıs'ta Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderdiği raporda aynı meselelere binaen iâşe sıkıntısına da değinmek suretiyle durumu ve görüşlerini bildirmiştir.⁴⁵⁶

10 Haziran 1917'de Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Ordu erkânıyla incelemelerde bulunmak üzere Kaymakam Kazım (Sevüktekin) Bey kumandasındaki 11. Fırka Karargahı'na gitmiştir. Burada 33. ve 127. Alay kıtalarını teftiş etmiştir. Ertesi gün ise 34. ve 126. Alaylar teftiş edilmiştir. 12 Haziran'da bu kez 12. Fırka Karargahı'na gidilmiş, tatbikat düzenlenmiştir. 14 Haziran'da da 48. Fırka Karargahı'na gitmişlerdir. 15 Haziran 1917'de yine Ordu erkânıyla Kafkas Orduları Grup Kumandanlığı Karargahı'nın bulunduğu Mamuretülaziz'e gidilmiştir. 2. Ordu Karargahı burada en güzel şekilde karşılanmış ve ağırlandırmıştır.⁴⁵⁷ Onlar Mamuretülaziz'de iken Halep'te bulunan Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa, gönderdiği telgraf ile Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa ve Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'e gelmelerini emretmiştir.⁴⁵⁸ Böylece iki paşa, 17 Haziran'da Mamuretülaziz'den ayrılıp Diyarbakir'e gelmişlerdir. Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa ve Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 19 Haziran'da Halep'e doğru yola çıkmışlardır. Kaymakam İzzeddin Bey karargahta kalarak 2. Ordu işleriyle meşgul olmuştur. Bu süre zarfında Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın uygun gördüğü üzere ara ara ufak çaplı baskınlar verilmek suretiyle Ruslardan esir ve silah alınmıştır. Buna bağlı olarak da keşif faaliyetleri sürdürülmüştür.⁴⁵⁹

Halep'e çağrılmalarıyla ilgili Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile aralarında geçen sohbette Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, yeni teşekkül edilecek olan Yıldırım Ordular Grubu dahilinde bir ordu kumandanlığının Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya verileceği tahmininde bulunmuştur. Böyle bir teklifin olması halinde de kabul etmesinin uygun olacağını Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya söylemiştir. Halep'e vardıklarında Ferik-i Sani Enver Paşa'dan başka Ferik-i Sani Cemal Paşa ve Ferik-i Sani Enver Paşa'nın amcası Mirliya Halil (Kut) Paşa dahil olmak üzere pek çok kumandanın hazır bulunduğu görülmüştür. Uzun süren toplantıda kurulması düşünülen Yıldırım

⁴⁵⁶ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 95-102.

⁴⁵⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 162.

⁴⁵⁸ Bozok, 2001: 58.

⁴⁵⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 162, 163.

Ordular Grubu üzerinde durulmuştur. Ferik-i Sani Enver Paşa'nın planı, Mirliya Mustafa Kemal Paşa'yı ve Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'yı tatmin etmemiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya göre heyet Halep'e boş yere gitmiştir. Bunun yanında kurulması düşünülen orduda onun için herhangi bir kumandanlık teklifinde bulunulmamıştır. Görüşmelerin sona ermesinin ardından Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu Karargahı'na dönmek üzere yola çıkmıştır. Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa ise Ferik-i Sani Cemal Paşa'nın konuğu olarak Halep'te kalmıştır.⁴⁶⁰ Mirliya Mustafa Kemal Paşa 27 Haziran 1917'de ordusunun karargahına gelmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, 2. Ordu erkânıyla birlikte kumandanının köşküne gitmiştir. 5. Ordu Kumandanı Mirliya Mahmut Kamil Paşa ile 6. Ordu Kumandanı Mirliya Halil (Kut) Paşa da Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın misafirleri olarak orada bulunmuşlardır. Kumandan Paşalar, aralarında geçen konuşmada Halep'teki görüşmeyi değerlendirmişlerdir. Kurulması planlanan ordu, Bağdat'ın geri alınması fikri ve 2. Ordu'nun buna ne kadar kuvvet sağlayabileceği üzerinde konuşmuşlardır.⁴⁶¹

3 Temmuz 1917'de Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa, Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafında Mareşal Falkenhayn Paşa'nın kumandasında kurulan Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'nda görev teklif etmiştir. Ona teklif edilen görev bu kuvvete bağlı olan 7. Ordu'nun kumandanlığı olmuştur. Ferik-i Sani Enver Paşa, görevi kabul etmesi halinde Erkan-ı Harp Reisliği'ni yürütecek olan kişinin Almanca'yı iyi bilen bir kişi olması gerektiğini Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Bunun yanında Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın yanına sadece yaverlerini alabileceğini, 2. Ordu Karargahı'nın tamamıyla yerinde kalacağını belirtmek suretiyle cevabını acilen bildirmesini istemiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa da hemen cevap vererek teklifi kabul ettiğini bildirmiş ve Erkan-ı Harp Reisliği'ne de Ferik-i Sani Enver Paşa tarafından uygun görülecek birinin atanmasının doğru olacağını eklemiştir.⁴⁶² Kaymakam İzzeddin Bey, Fransızca ve Almanca bilmekteydi. Ancak Almancası, Fransızcası kadar ileri seviyede değildi. Bu da Anafartalar Grup

⁴⁶⁰ Bozok, 2001: 58, 59.

⁴⁶¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 163.

⁴⁶² Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 110.

Karargahı'nda görev yaparken Alman Miralay Kannengiesser Bey ile aralarında sorun yaşanmasına neden olmuştu.

1.4.2.4. İzne Çıkması ve Avrupa Seyahati

Kaymakam İzzeddin Bey, bir süredir izne çıkmayı beklemekteydi. Savaşın zorlu koşulları, yaşadığı bedeni ve ruhi rahatsızlıkların yanında ailesine de büyük bir özlem duymuştur. Bu nedenle 28 Haziran 1917'de konuyu Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya arz etmiş, o da Ferik-i Sani Enver Paşa'nın seyahatinden sonraya ertelemesini rica etmiştir. Ancak, ertesi gün yine bu konuda ısrarcı olunca kumandanı izne çıkmasına müsaade etmiştir. Kafkas Orduları Grup Kumandanlığı'na yazılan yazıda izin için 1,5 aylık bir müddet istenmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, hazırlıklarına başlamışsa da iş bir süre daha uzamıştır. Nihayet 4 Temmuz'da onay gelmiştir. Tam da bu sırada 7. Ordu'ya tayini meselesinde henüz bir emir gelmediğinden Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın canı çok sıkılmış, kendisi yeni görevine gittikten veya halefi geldikten sonra ayrılmasını Kaymakam İzzeddin Bey'den son kez rica etmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, izni onaylanmasına rağmen kumandanının bu ricasıyla zor bir durumda kaldığını, epey dil döktükten sonra yeniden onayını aldığını hatıratında belirtmiştir. Bunun üzerine ertesi gün hareket etmeye karar vermiş, son akşam yemeğini kumandanının konutunda, birlikte yemiştir. Yemeğin ardından bir süre oturmuşlar ve sonrasında vedalaşmışlardır. Kaymakam İzzeddin Bey, 5 Temmuz 1917'deki notunda kumandanını, hakkında iyi hislerle bırakarak ayrıldığını belirtmiştir.⁴⁶³ Bu arada 5 Temmuz 1917'de Mirliya Mustafa Kemal Paşa, resmen 7. Ordu Kumandanlığı'na atanmıştır.⁴⁶⁴ Erkan-ı Harp Reisliği'ne ise Alman Kaymakam Falkenhausen Bey tayin edilmiştir.⁴⁶⁵ Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu birliklerine, Diyarbekir, Mamüratü'l-aziz, Bitlis valilerine ve bölge halkına bir veda mesajı yayınlamıştır.⁴⁶⁶ 2. Ordu Kumandanlığı'na da aynı gün Mirliya Fevzi (Çakmak) Paşa atanmıştır.⁴⁶⁷ Böylece Mirliya

⁴⁶³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 163, 164.

⁴⁶⁴ Ökse, 1989: 3.

⁴⁶⁵ Görgülü, 2014: 163.

⁴⁶⁶ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 111, 112.

⁴⁶⁷ Ökse, 1989: 56.

Mustafa Kemal Paşa'nın, yakın dostu ve silah arkadaşı, Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam İzzeddin Bey ile yaklaşık iki buçuk yıl süren yakın çalışma dönemi şimdilik sona emiştir. Kaymakam İzzeddin Bey ise dokuz günlük yolculuğunun ardından 15 Temmuz 1917'de İstanbul Erenköy'e gelmiş ve ailesi tarafından karşılanmıştır. Nice Ramazan ayını ailesinden uzakta, cephede geçiren Kaymakam İzzeddin Bey, 15 Temmuz akşamında ailesiyle iftar yapmanın saadetini yaşamıştır.

Kaymakam İzzeddin Bey, 20 Temmuz'da 7. Ordu'nun hazırlıkları için İstanbul'a gelmiş bulunan Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Miralay İsmet (İnönü) Bey ile görüşmüştür.⁴⁶⁸ Miralay İsmet Bey, 20 Haziran 1917'de 7. Ordu'ya bağlı 3. Kolordu Kumandanlığı'na atanmıştır.⁴⁶⁹ Kaymakam İzzeddin Bey, 22 Temmuz'da akrabası ve Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik (Renda) Bey ile bir araya gelmiştir. 23 Temmuz'da yine Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile vakit geçirmiş, onunla beraber epey gezmiş, evinde misafir olmuştur. 26 Temmuz'da Harbiye Nezareti'ne gitmiş, önce Harbiye Nezareti Seryaveri Kaymakam Kazım (Orbay) Bey'i görmüş, ardından Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa'yı ziyaret etmiştir. Hatıratında Ferik-i Sani Enver Paşa'nın kendisini çok iyi ağırladığını, ulaşım, takviye ve iâşe işleri hakkında konuştuklarını belirtmiştir.

2 Ağustos 1917'de bir İnzibat Memuru, Kaymakam İzzeddin Bey'e Almanya'ya gideceğini ve harcırahını almak üzere Harbiye Nezareti'ne uğraması gerektiğini bildirmiştir. O da ertesi gün Harbiye Nezareti'ne gitmiş ve aslında İzonzo Cephesi'nde incelmelerde bulunmak üzere Avusturya'ya gideceğini öğrenmiştir. Hatıratında belirttiğine göre kendisinin bu heyete dahlini Ferik-i Sani Enver Paşa arzu etmiştir. 65 Liralık harcırahını ve pasaportunu alarak gerekli hazırlıkları yapmıştır.

Avusturya'ya ziyaret gerçekleştirecek olan ve Kaymakam İzzeddin Bey'in de dahil olduğu askeri heyet, 5 Ağustos'ta Filibe'den Sofya'ya (Bulgaristan), buradan da Niş'e (Sırbistan) gitmiştir. Ertesi gün Macaristan'ı geçip Viyana'ya ulaşmışlardır. 7 Ağustos'ta Avusturya Harbiye

⁴⁶⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 169.

⁴⁶⁹ Ökse, 1989: 217.

Nezareti'ne gelinmiş, sonrasında cepheye gitmek üzere yeniden yola çıkılmıştır. 8 Ağustos'ta Adriyatik kıyısındaki Trieste şehrine gelmişlerdir. Ertesi gün Trieste'den hareket edip 33. Kolordu Karargahı'na gitmişler, burada gerçekleştirilen inceleme ve görüşmelerin ardından yola devam edilerek Ordu Karargahı'na varmışlardır. 10 Ağustos'ta cepheye gidip incelemelerde bulunmuşlar, 11 Ağustos'ta 17. Tümen mevziine giderek Avusturya-İtalya hatlarını gözlemlemişlerdir. Sonrasında Avusturyalı 7. Kolordu Kumandanı, Osmanlı heyetini karşılamış ve ağırlamıştır. Yemeklerin yenmesinin ardından yeniden incelemelere devam etmişlerdir. Bundan sonraki günler de yine incelemelerle, Avusturya Ordu erkanı mensupları ile yapılan görüşmelerle ve şehir gezileriyle geçmiştir. 20 Ağustos'ta Viyana'ya dönmüştür. Burada 9 gün boyunca gezinti yapan Kaymakam İzzeddin Bey, mensubu olduğu heyetle 29 Ağustos'ta trene binerek Viyana'dan ayrılmıştır. Ertesi gün Sofya'ya gelmişler ve İstanbul trenine binmişlerdir. Böylece yaklaşık bir ay süren Avrupa seyahati sona ermiştir. Tren 31 Ağustos'ta Sirkeci İstasyonu'na ulaşmıştır. Ailesiyle hasret gideren İzzeddin Bey 2 Eylül'de Harbiye Nezareti'ne, Ferik-i Sani Enver Paşa'yı görmeye gitmişse de Paşa'nın yoğunluğundan ötürü görüşme gerçekleşmemiştir. Personel Müdürü Şevket Bey'in, Ferik-i Sani Enver Paşa'nın kendisini görmek istediğini söylemesi üzerine ertesi gün yeniden Nezaret'e gitmiş ve bu kez onunla görüşmüştür.

Kaymakam İzzeddin Bey, 6 Eylül 1917 tarihli notunda Haydarpaşa İstasyonu'nda meydana gelen şiddetli bir patlamadan bahsetmiştir. Patlamayı önce uçak hücumu zannettiklerini, Haydarpaşa rıhtımında alev ve duman gördüklerini ve sonrasında patlamaların devam ettiğini belirtmiştir. Patlamadan ötürü halk korku ve heyecana kapılarak kırlara doğru koşmuştur. Haydarpaşa İstasyonu'nun büyük bir zarar gördüğü bu patlamanın nedeninin bilinmediğini de ekleyen Kaymakam İzzeddin Bey, askeri sevkiyatın ve dahi hareketin bu olaydan etkileneceğine dikkat çekmiştir.⁴⁷⁰ Bu dönemde İstanbul'da, Amerikan Kız Koleji'nde Başmüdire olan Marry Mills Patrick, hatıratında patlamayla ilgili detaylara değinmiştir. Patrick, Haliç manzarasını seyrettiği bir sırada, bir anda müthiş bir sarsıntıyla yerin ve göğün birbirine karıştığını, barut

⁴⁷⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 167-183.

fabrikalarının yerle bir olduğunu aktarmıştır. Bu patlamanın tüm şehri sarstığını, civar binaların ve biraz daha uzaktaki evlerin dahi camlarının kırıldığını belirtmiştir. Patlamalar, belirli aralıklarla sonraki günlerde de devam etmiştir. Patrick, patlamanın sorumlusu olarak İtilaf Devletleri'ni işaret etmiştir. Buna göre, İtilaf Devletleri İstanbul'da birtakım gizli faaliyetler yürütmekteydi. Onların amaçlarından biri de Almanların Haydarpaşa'daki önemli depolarını imha etmektir. Büyük ve kullanışlı bir bina olan Haydarpaşa İstasyonu'nda toplanan Alman zabıtlar, Filistin'de İngilizlere darbe vurmayı amaçlamışlardır. Bu yüzden istasyondaki depoları cephane, tren vagonları, uçaklar, otomobiller, kamyonlar ve bol miktarda erzakla doldurmuşlardır. Patlamalar sona erdiğinde Haydarpaşa İstasyonu'nun ve tüm depoların mahvolduğu görülmüştür. Bu nedenle olayın faillerini ortaya çıkarmak da hayli güç olmuştur. Patrick'in aktardıklarına göre İstanbul'da bazı vatandaşlar, İngilizlere ait bir uçağın istasyonun üstüne doğru geldiğini görmüşlerdir. Almanlar bunun bir kaza olduğunu belirtmiştir. Ciddi bir İngiliz kaynağı ise binanın, bir denizaltıda, kamuflaj sisi altında çalışan gizli servis adamları tarafından bir İngiliz uçağından atılan bombalarla havaya uçurulduğunu belirtmiştir. Patrick, sonrasında patlama ile ilgili bir gerçeğin sızdığından da bahsetmiştir. Buna göre söz konusu depolardan Türkiye'de, İsviçre'de ve Avusturya'da ikişer tane vardı ve dahası bunlar sigorta ettirilmişti. Sigorta bedelleri ise toplam on sekiz milyon Frank değerindeydi.⁴⁷¹

Kaymakam İzzeddin Bey'e 10 Eylül 1917'de Harbiye Nazırı'nı görmesi gerektiği bildirilmiştir. O da ertesi gün Karargah-ı Umumi'ye gitmiştir. Burada 2. Ordu cephe hattında yapılması planlanan değişiklikler ve takviyelerle ilgili görüşülmüştür. Kaymakam İzzeddin Bey, Ferik-i Sani Enver Paşa ile görüşmesine gerek kalmadığından dolayı Karargah-ı Umumi'den ayrılmıştır. O, izin günlerinde dahi işiyle vakit harcamıştır. 26 Eylül'de Mirliha Mustafa Kemal Paşa'ya yeni vazifesinden ötürü tebrik telgrafi çekmiştir.

Kaymakam İzzeddin Bey, Kafkas Cephesi'ndeki görevine dönmek için hazırlıklara başlamıştır. 20 Eylül 1917'de Harbiye Nezareti'ne gitmiştir. Seryaver Kaymakam Kazım (Orbay) Bey, Ferik-i Sani Enver Paşa'nın 2. Ordu'ya iki adet otomobil tahsis edilmesini emrettiğini

⁴⁷¹ Patrick, 2017: 292, 293.

bildirmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, Ferik-i Sani Enver Paşa ile görüşmüş, bu görüşmede Paşa ona cephede yapılacak düzenlemelerden bahsetmiş, 2. Ordu'nun neye ihtiyacı olduğu, nerede eksikliği bulunduğunu bir de Kaymakam İzzeddin Bey'e sormuştur. Daha sonra birbirleriyle vedalaşmışlardır. Hatıratında aktardıklarından hareketle Kaymakam İzzeddin Bey ile Ferik-i Sani Enver Paşa arasındaki samimiyeti ve Paşa'nın ona duyduğu güveni görmek mümkündür.

Kaymakam İzzeddin Bey, yeniden ailesinden ayrılmanın yarattığı üzüntüyle birlikte 1 Ekim'de cepheye dönmek üzere yola çıkmıştır. Özellikle küçük kızı Bedriye'yi ardında bırakırken büyük bir hüznün yaşamıştır. Aynı gün Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın Ferik-i Saniliğe, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın da Ferik-i Evvelliğe ve İsmet Bey'in de Mirlivalığa terfi edilecekleriyle ilgili bir malumat aldığını da hatıratında aktarmıştır.

Kaymakam İzzeddin Bey'in treni 6 Ekim 1917'de Halep'e varmıştır. Burada 7. Ordu Karargahı'na giderek Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam Falkenhausen Bey ile görüşmüştür. Bunun sonrasında önce Mirliya Mustafa Kemal Paşa'yı evinde, ardından Miralay İsmet (İnönü) Bey ve Mirliya Ali İhsan (Sabis) Paşa'yı ziyaret etmiştir. Sonrasında yine Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile birlikte uzunca vakit geçirmiştir. 7 Ekim'de kısa bir Halep gezisi yapmış, ertesi gün de Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile bir araya gelmiştir. 9 Ekim'de Halep'ten ayrılmış, sonraki gün nihayet görev yerine ulaşmış ve 2. Ordu Kumandanı Mirliya Fevzi (Çakmak) Paşa ile görüşmüştür. 11 Ekim 1917 itibarıyla işbaşı yapmıştır.⁴⁷² Diğer yandan komuta kademesinde yaşanan değişiklikler devam etmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 9 Ekim 1917'de becayişen 2. Ordu Kumandanlığı'na atanmıştır. Ancak o bu göreve katılmamış ve 11 Ekim itibarıyla izne çıkmıştır. Bunun üzerine 2. Ordu Kumandanı Mirliya Fevzi Paşa, 7. Ordu Kumandanlığı'na atanmıştır.⁴⁷³

Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesinden ayrılma gerekçesine değinmek gerekmektedir. O, Çanakkale Cephesi'nde olduğu gibi şimdi de Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı'nda görevli Alman subaylarla ters düşmüştür. En nihayetinde bu Grubun Kumandanı da yine bir Alman; Mareşal von Falkenhayn idi. Mareşal Falkenhayn, Alman

⁴⁷² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 183-186, 193.

⁴⁷³ Ökse, 1989: 3, 57.

Ordusu'nun Genelkurmay Başkanlığını yürütmüştü.⁴⁷⁴ Mirliya Mustafa Kemal Paşa, en başından beri Alman subayların Osmanlı Ordusu'nun sevk ve idaresindeki etkisine karşı çıkmış, onların kendi çıkarları doğrultusunda Ordu'yu yönlendirmeye çalıştıklarını savunmuştur. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, önce Yıldırım Ordular Grup Kumandanı Mareşal Falkenhayn'a gönderdiği 26 Ağustos 1917 tarihli telgrafta aşiretler üzerinde izlenen politika, ordunun işleyiş düzeni ve birliklerin mevzilenmesi noktalarında eleştirilerini ortaya koymuştur.⁴⁷⁵ Sonra, 20 Eylül 1917'de Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa'ya ve Sadrazam Talat Paşa'ya gönderdiği raporda umumi durum hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu rapora ek olarak 24 Eylül 1917'de Sina Cephesi'nde izlenecek en uygun yolun taarruz değil müdafa olacağını belirtmiştir. Mareşal Falkenhayn, taarruzdan yanaydı ki bu da Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın karşı çıktığı konulardan biri olmuştur. Raporunun sonunda Sina Yarımadası'nın müdafaasının yalnızca kendi sorumluluğunda olabileceğini ifade ederek görevin kendisine verilmesini istemiş, aksi takdirde vazifesinden ayrılacağını bildirmiştir.⁴⁷⁶

Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bir süre yanıt beklemiştir. Ancak Ferik-i Sani Enver Paşa, cephedeki mevcut vaziyeti değiştirmek istemediğini bildirmiştir. Durumdan haberdar olan Mareşal Falkenhayn, Mirliya Mustafa Kemal Paşa'dan ne yapacağına karar vermesini istemiş ve vakit kaybetmeksizin hazırlıklara başlanacağını bildirmiştir. Nihayetinde Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 4 Ekim 1917'de görevden affını istemiştir.⁴⁷⁷ Bu karardan vazgeçirilmek istenmişse de o geri adım atmamıştır.⁴⁷⁸ Sonrasında Ferik-i Sani Enver Paşa'dan gelen bir telgrafta onun tekrar 2. Ordu Kumandanlığı'na nakledileceği bildirilmiştir. Ancak Mirliya Mustafa Kemal Paşa, sağlık sorunlarını bahane göstererek istirahate ihtiyacı olduğunu ve bir süre görev alamayacağını iletmiştir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ Görgülü, 2014: 208, 210.

⁴⁷⁵ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 115-117.

⁴⁷⁶ Aydemir, C. I, 1999: 273.

⁴⁷⁷ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 118-133.

⁴⁷⁸ Aydemir, C. I, 1999: 275.

⁴⁷⁹ Bozok, 2001: 64.

Kaymakam İzzeddin Bey ve 2. Ordu erkanı 12 Ekim’de Mirliya Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa’yı uğurlamıştır.⁴⁸⁰ Bu arada Kaymakam İzzeddin Bey’in Eylül 1917’de Kılıçlı Üçüncü Mecidiye Nişanı ile taltifi hususunda irade-i seniyye çıkarılmıştır.⁴⁸¹ 13 Ekim 1917’de ise bu nişan kendisine verilmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey bunula ilgili hatıratında “*Bana 3. rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı verildi. Bu da [Harbiye] Nezaretin bir takdiri. Müteşekkirim. Allah daha çok hizmetler görmek ve muvaffak olmak nasip etsin.*” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁸² Burada kullandığı “*Bu da Nezaretin bir takdiri.*” ifadesi, Ferik-i Sani Enver Paşa ile aralarındaki samimiyeti hatırlatmaktadır. Demek ki Başkumandan Vekili, gösterdiği başarılarından ötürü Kaymakam İzzeddin Bey’i ödüllendirmek istenmiştir.

15 Ekim 1917’de Kaymakam İzzeddin Bey, Miralay Fevzi Paşa yerine 2. Ordu Kumandan Vekilliği’ne atanan Miralay Kazım (Karabekir) Bey’i karşılamıştır. Miralay Kazım Bey de onu otomobiline almış ve beraber karargaha gitmişlerdir. Kaymakam İzzeddin Bey, onun için Mardin kapısında bir karşılama töreni düzenlemiştir. 20 Ekim’de birlikte teftiş faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ancak, çok geçmeden 2. Ordu Kumandan Vekilliği’nde bir değişiklik daha yapılmış ve bu göreve Mirliya Ali İhsan (Sabis) Paşa atanmıştır. 4 Kasım 1917’de vekaleti devralmak üzere Diyarbakir’e gelmiştir. Bu sefer de aynı gün 3. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Mehmet Vehip Paşa, Miralay Kazım (Karabekir) Bey’in ve Mirliya Ali İhsan (Sabis) Paşa’nın derhal kolordularının başına geçmelerini emretmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey ise kumandadaki bu belirsizlikten rahatsızlık duymuştur.⁴⁸³ 2. Ordu Kumandanlığı’nı kimin yürüteceği meselesi bir süre belirsizliğini korumuştur. Mirliya Mustafa Kemal Paşa’nın 2. Ordu Kumandanlığı’ndan ayrılışından sonra komutada istikrar sağlanamadığı görülmektedir. Bu belirsizlik 6 Aralık 1917’de nihayete ermiş ve Mirliya Nihat (Anılmış) Paşa 2. Ordu Kumandan Vekilliği’ne atanmıştır.⁴⁸⁴ Kaymakam İzzeddin Bey, hatıratında o ana kadar Mirliya Nihat Paşa’yı tanımadığını belirtmiştir. Mirliya Nihat Paşa, çektiği telgraf ile Kaymakam İzzeddin Bey’den

⁴⁸⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 193.

⁴⁸¹ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar’ ın Askerlik Safahatı.

⁴⁸² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 253.

⁴⁸³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1993: 193-200.

⁴⁸⁴ Ökse, 1989: 3, 69.

Ordu hakkında malumat istemiştir. Bu arada 11 Aralık 1917'deki notunda Kudüs'ün düştüğü haberi üzerine duyduğu üzüntüye değinmiştir.⁴⁸⁵

Bu dönemde Kayzer II. Wilhelm, Osmanlı Sultanı V. Mehmed Reşad Han'ı Almanya'ya davet etmiştir. Bu, II. Wilhelm'in İstanbul ziyaretine bir mukabele olacaktı. Ancak Sultan'ın sağlık durumu bu seyahate imkan vermemiştir. Bunun üzerine Veliaht Şehzade Vahdeddin Efendi'nin ziyareti gerçekleştirmesi kararlaştırılmıştır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa da ziyareti gerçekleştirecek olan heyete Veliaht Şehzade'nin yaveri olarak dahil edilmiştir.⁴⁸⁶

2. Ordu Kumandanlığı makamının boş kaldığı süre boyunca emirleri 3. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Vehip Paşa vermiştir. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam İzzeddin Bey de bu emirleri uygulamıştır. Mirliya Nihat Paşa, henüz İstanbul'da bulunduğundan Ordu'nun işleriyle bizzat alakadar olmuştur. Diğer yanda Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile irtibatını kesintisiz bir şekilde devam ettirmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 15 Aralık'ta Kaymakam İzzeddin Bey'e bir kart yollamıştır. Bu kartta Ferik-i Sani Enver Paşa'nın, Müşir Liman von Sanders Paşa kumandasında bir grup teşkil edeceğini, kendisinin bu grup emrinde yer alacak olan 5. Ordu Kumandanlığı ile görevlendirileceğini, Erkan-ı Harp Reisliği için de onu isteyeceğini belirtmiştir. Mirliya Nihat Paşa ise nihayet 11 Ocak 1918'de Mardin'e ulaşmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, Miralay Kazım (Karabekir) Bey ile birlikte Mirliya Nihat Paşa'yı karşılamaya gitmiştir. Sonrasında karargâha geçmişlerdir. Kaymakam İzzeddin Bey, gerekli malumatı Mirliya Nihat Paşa'ya arz etmiştir. Hatıratında yeni kumandanı hakkında yaptığı değerlendirmede onun iyi bir tesir bıraktığını ve nazik biri olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁷

1.4.3. Suriye-Filistin Cephesi'ndeki Faaliyetleri

Kafkas Cephesi'nde uzunca bir süre muharebe vuku bulmamış, Ruslarla müzakereler olumlu bir şekilde ilerlemiştir. Bunun üzerine 2. Ordu Karargahı'nın Halep'e nakledilmesi

⁴⁸⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 261.

⁴⁸⁶ Aydemir, C. I, 1999: 280.

⁴⁸⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 262-266.

kararlaştırılmıştır. Bu ordunun emrindeki 4. Kolordu, 3. Ordu'nun emrine verilmiştir.⁴⁸⁸ Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 2. Ordu erkanı 20 şubat 1918'de tren ile hareket etmiş ve ertesi gün yeni karargahın kurulacağı Halep'e ulaşmıştır.⁴⁸⁹

Suriye-Filistin Cephesi'ndeki durum Osmanlı Devleti'nin aleyhinde seyretmiştir. Kanal Cephesi'nde üstünlüğü ele geçiren İngiliz kuvvetleri, Suriye'nin güneyine doğru ilerlemeye başlamıştır. Bölgeyi Osmanlı'dan tamamen koparmak isteyen İngilizler, yanlarına çektikleri bazı Arap liderlerini harekete geçirerek isyanlar başlatmıştır. Yaşanan toprak kayıplarının yanında Osmanlı Ordusu bir de isyancılardan yarattığı tehditle karşı karşıya kalmıştır. İngilizlerin zamanla kuvvetlerini artırmaları ve Arap ayaklanmasının önlenememesi, işleri daha da zorlaştırmıştır. Osmanlı kuvvetleri, kendilerinden sayıca ve teçhizat açısından çok üstün durumda olan İngiliz kuvvetlerine karşı savaşmak zorunda kalmıştır. 31 Ekim 1917'de Kudüs'te başlayan İngiliz hareketi sonucu Osmanlı hattı yarılmıştır. Osmanlı kuvvetleri Kasım 1917'de Kudüs-Yafa hattına çekilmiş, 8 Aralık'ta Kudüs kaybedilmiştir. Kudüs'n kaybının yarattığı etki zerine Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Mareşal Falkenhayn görevinden alınmış ve yerine Müşir Liman von Sanders Paşa tayin edilmiştir. Müşir Liman von Sanders Paşa, Osmanlı kuvvetlerini yeniden teşkilatlandırmıştır. Ancak, muharebelerin başlamasından bu yana cephede geriye yalnızca 28.000 kadar bir Osmanlı gücü kalmıştır. Bu kadar az kuvvetle 100 kilometrelik bir cephe savunulmaya çalışılmıştır.⁴⁹⁰

Müşir Liman von Sanders Paşa'nın Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı olarak atanmasıyla Kaymakam İzzeddin Bey uzun bir aradan sonra yeniden onunla çalışmaya başlamıştır. Kaymakam İzzeddin Bey ve 2. Ordu erkanı, 27 şubat 1918'de Müşir Liman von Sanders Paşa'yı karşılamıştır. Birlikte yemek yenmiş, ardından görüşmeler yapılmıştır. Bunun sonrasında Müşir Liman von Sanders Paşa, heyetiyle güneye, Yafa hattına doğru yoluna devam etmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Görgülü, 2014:170.

⁴⁸⁹ alışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 270.

⁴⁹⁰ Görgülü, 2014: 184-186.

⁴⁹¹ alışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 274

Kaymakam İzzeddin Bey, 16 Mart 1918'de 3. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Vehip Paşa'dan, Ermeni çetecilerin mezaliminden bahseden şifreli bir telgraf almıştır. Buna göre Ermeni çeteciler, kızların karınlarını deşmek, hamile kadınların karınlarını yarıp çocuklarını almak üzere büyük bir zulüm uygulamıştır.

Kaymakam İzzeddin Bey, 18 Mart 1918'de, Çanakkale zaferinin yıldönümünde, İttihat ve Terakki Kulübü'nün tertiplediği çay ziyafetine katılmıştır. 2. Ordu Karargahı Halep'te olduğu ve muharebelerin Yafa hattında sürdüğü bu zamanlarda o karargah işleriyle meşgul olmuş, çeşitli davetlere katılmıştır. Bu dönemde ayrıca at satışı da yapmıştır. Atları çok seven ve yakın ilgi gösteren Kaymakam İzzeddin Bey, elindeki atların bir kısmını satarak gelir elde etmiş, geride kalan kısrakları da yetiştirmeye devam etmiştir. Bir yandan Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaşmayı da sürdürmüştür.

2. Ordu Kumandanı Mirliya Nihat (Anılmış) Paşa, Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam İzzeddin Bey ve karargah erkanından bazı subaylarla 12. Kolordu'yu teftiş etmek üzere 5 Nisan 1918'de Adana'ya hareket etmiştir. 8 ve 9 Nisan'da önce Tarsus'ta, ardından Mersin'de fırkalar teftiş edilmiştir. 13 Nisan'da İskenderun'a gelmişler, ertesi gün Antakya'ya geçmişlerdir. Heyet burada halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. 15 Nisan'da Halep'e dönmüşlerdir. 18 Mayıs'ta bu kez Humus'a gelmişlerdir. Ertesi gün Trablusşam'a, 20 Mayıs'ta da Beyrut'a gitmişlerdir. Bu gezilerinde resmi makamlar ile hastane, yetimhane ve çeşitli hayır müesseselerine ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Hatıratında aktardıklarına göre Kaymakam İzzeddin Bey, Beyrut'u çok beğenmiş, şehrin güzelliğinden etkilenmiştir. 22 Mayıs'ta bazı mevzilerde incelemelerde bulunmuşlardır. 22 Mayıs'ta aldığı telgrafta oğlu Celaleddin'in doğduğu haberini almış ve haliyle büyük bir sevinç yaşamıştır. 23 Mayıs'ta önce Cebel-i Lübnan, sonra Aliye'ye gelerek resmi ziyaret ve incelemelerini sürdürmüşlerdir. İki gün sonra Şam'a hareket edilmiştir. 29 Mayıs'ta ise Halep'teki karargahlarına dönmüşlerdir.

Kaymakam İzzeddin Bey, 2 Haziran'da Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa'dan bir telgraf almıştır. Ferik-i Sani Enver Paşa, bu telgrafta Kaymakam İzzeddin Bey'in fırka kumandanlığı yürütecek ehliyeteye sahip olduğunu, ancak bunun için fiili tecrübeye gerektiğini belirtmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey'in, Çanakkale Cephesi'nin

kapanması üzerine yapılan düzenlemeler sırasında artık fırka kumandanlığı yapmak istediğinden bahsedilmişti. Hatta daha öncesinde, Çanakkale Muharebeleri sırasında Mirliya Mustafa Kemal Paşa, onun fırka kumandanlığı yapabilecek yetenekte olduğu ile ilgili üst makamlara bir referans yazısı da göndermişti. Ferik-i Sani Enver Paşa'dan gelen bu telgraftan Kaymakam İzzeddin Bey'in izin dolayısıyla İstanbul'da bulunduğu günlerde konuyu bir de ona açtığı anlaşılmaktadır. Ferik-i Sani Enver Paşa'nın bu telgrafı Kaymakam İzzeddin Bey'i hayli üzmüştür. Bu gelişmeyi kumandanı Mirliya Nihat Paşa ile de paylaşmıştır. Mirliya Nihat Paşa da ona hak verip teselli etmiştir.⁴⁹² Bu arada 3 Temmuz 1918'de Sultan V. Mehmed Reşat Han vefat etmiş, Veliht Şehzade Mehmed (VI.) Vahdeddin tahta çıkarılmıştır.⁴⁹³

Kaymakam İzzeddin Bey, 13 Temmuz'da Mirliya Mustafa Kemal Paşa'dan samimi bir telgraf almıştır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafta rahatsızlığının tedavisi için Viyana'ya gittiğini belirtmiştir.⁴⁹⁴ Almanya'dan dönüşünde Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın böbreklerinden yaşadığı rahatsızlık üzerine doktorlar Viyana'da tedavi altına alınması gerektiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Viyana Kotaj Sanatoryumu'nda tedavi görmeye başlamıştır. Bir süre sonra da Karlsbad'a geçmiştir.⁴⁹⁵

Suriye-Filistin Cephesi'nde ise İngiliz taarruzları iyice yoğunlaşmıştır. 7. Ordu Kumandanı Mirliya Fevzi (Çakmak) Paşa, rahatsızlığı nedeniyle görevinden ayrılmıştır.⁴⁹⁶ Onun yerine, 7 Ağustos 1918'de Mirliya Mustafa Kemal Paşa atanmıştır.⁴⁹⁷ Bu atama ile Mirliya Mustafa Kemal Paşa, istifa ettiği ordunun kumandasına yeniden geçmiştir. Bu vazifenin onu memnun ettiği pek söylenemez. Zira Suriye'de artık ciddi bir kuvvetin kalmadığını belirtmek suretiyle Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa'ya sitem etmiştir.⁴⁹⁸ Kaymakam İzzeddin Bey ise aynı gün Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın tayin haberini almıştır. Müşir Liman von Sanders

⁴⁹² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 277-288.

⁴⁹³ Aydemir, C. I, 1999: 282.

⁴⁹⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 293.

⁴⁹⁵ Aydemir, C. I, 1999: 281.

⁴⁹⁶ Görgülü, 2014: 211.

⁴⁹⁷ Ökse, 1989: 3.

⁴⁹⁸ Aydemir, C. I, 1999: 285.

Paşa, o gelene kadar 7. Ordu Kumandanlığı'na, 2. Ordu Kumandanı Mirliya Nihat (Anılmış) Paşa'nın vekalet etmesini istemiştir. Böylece 8 Ağustos'ta Mirliya Nihat Paşa, Halep'teki 2. Ordu Karargahı'ndan ayrılmıştır.⁴⁹⁹ 7. Ordu'nun karargahı Nablus'ta yer almaktaydı.⁵⁰⁰ Bu arada aile hasreti çeken Kaymakam İzzeddin Bey, onları yanına aldirmek için harekete geçmiştir. Ailesi 13 Ağustos 1918'de trenle Halep'e ulaşmıştır. Böylece 22 Mayıs'ta dünyaya gelen oğlu Celaleddin'e de kavuşmuştur.

Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Mirliya Ali İhsan (Sabis) Paşa'yı taşıyan tren 26 Ağustos'ta Halep İstasyonu'na ulaşmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, onları karşılamış, kumandanlık dairesine getirmiş ve ziyafet vermiştir. Bu sayede iki yakın dost ve silah arkadaşı hasret gidermiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, kendisini yeniden Erkan-ı Harbiye Reisi olarak görmek istemesi halinde gelmek isteyip istemeyeceğini sormuş, Kaymakam İzzeddin Bey de hiç tereddüt etmeden geleceğini bildirmiştir. Bu arada önemli bir detaya daha onun hatıratı sayesinde ulaşılmaktadır. Kaymakam İzzeddin Bey'e aktardığına göre Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 7. ve 8. Orduları birleştirerek kumandası altına almayı tasarlamıştır. Ertesi günde de Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve Mirliya Ali İhsan Paşa ile bir araya gelmiş, akşam vakti görev yerine gitmek üzere Halep'ten ayrılan Mirliya Mustafa Kemal Paşa'yı uğurlamıştır. Bu süreçte eşi Kevser Hanım difteri hastalığına tutulmuş, tedavisi yapılmış ve iyileşmiştir.⁵⁰¹

Mirliya Mustafa Kemal Paşa, görev yerine geldiği andan itibaren incelemeler yapmıştır. Zaten bölgeye yabancı değildi. Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra ilk görev yeri burası olmuştu. Kısa bir süre önce yine 7. Ordu Kumandanı olarak burada görev almıştı. 11 Eylül 1918'de Doktor Rasim Ferit (Talay) Bey'e gönderdiği mektupta Mirliya Mustafa Kemal Paşa, gözlemlerini onunla paylaşmıştır. Buna göre Suriye'deki durum içler acısı bir hale gelmiştir. Suriye'deki Osmanlı idaresi sivil ve askeri anlamda fiilen çökmüş, İngilizler propagandalarını sürdürüp gizli teşkilatlarını etkin bir şekilde kullanmıştır. Böylece yerel halk,

⁴⁹⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 296.

⁵⁰⁰ Atay, 2013: 127.

⁵⁰¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 296-300.

hükümetten nefret eder hale getirilmiştir. Osmanlı Ordusu'nun gücünün yetersizliği karşısında İngiliz Ordusu'nun çok üstün kuvvetlere ve araçlara sahip olduklarını da aktarmıştır.⁵⁰²

Mirliva Mustafa Kemal Paşa, karargahında raporları dinlerken bir İngiliz esirinin ifadelerinden şüphelenmiştir. Buna göre, İngilizler bütün cephe üzerine saldırıya geçecekti. Mirliva Mustafa Kemal Paşa, derhal Erkan-ı Harp heyetini toplamış, yazdırdığı raporda İngilizlerin 19 Eylül'de büyük bir taarruza girişeceğini ve buna karşı derhal önlem alınması gerektiğini Müşir Liman von Sanders Paşa'ya bildirmiştir. Ancak Müşir Liman von Sanders Paşa, bunu uzak bir ihtimal görerek gereken ciddiyeti göstermemiştir. Mirliva Mustafa Kemal Paşa, yine de gereken önlemleri almıştır.⁵⁰³ Gece ikide Halep'teki 2. Ordu Karargahı'na gönderilen şifreli telgrafta Kaymakam İzzeddin Bey'den takviye gönderilmesi istenmiştir.⁵⁰⁴

Nihayetinde İngilizler 19 Eylül 1918 ile üç grup halinde taarruza geçmiştir.⁵⁰⁵ Meydana gelen muharebeler sonucu Osmanlı kuvvetleri çekilmek zorunda kalmıştır. Mirliva Mustafa Kemal Paşa, 21 Eylül'de Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta İngiliz kuvvetlerinin Samah'a kadar yaklaştığını, 8. Ordu'nun dağıldığını, kendi ordusunu ise kuzeye doğru çekmeye çalıştığını bildirmiştir.⁵⁰⁶ Bu noktadan sonra onun tek düşüncesi, mevcut kuvvetlerinin tamamen dağılmasını önlemek olmuştur. Bunun için Mirliva Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Miralay İsmet (İnönü) Bey ile birlikte büyük uğraşlar vermiştir. Diğer yandan, etrafı sarılan Şam, İngilizlerin eline geçmiştir. 7. Ordu, Baalbek hattına doğru başarılı bir ricat gerçekleştirilmiştir. İngilizlerin taarruzu sonucu 4. ve 8. Ordu esir düşmüştür. Böylece Yıldırım Ordular Grubu yalnızca Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordusu'ndan ibaret kalmıştır. Artık Ordu bölgesinde savunulacak tek yer Halep idi.⁵⁰⁷

Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Mirliva Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile birlikte 5 Ekim 1918'de Humus'tan Halep'e gelmiştir. Ertesi gün Miralay İsmet (İnönü) Bey de Halep'e gelmiştir.

⁵⁰² Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 208.

⁵⁰³ Atay, 2013: 127, 128.

⁵⁰⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 301.

⁵⁰⁵ Görgülü, 2014: 186.

⁵⁰⁶ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 209-213

⁵⁰⁷ Aydemir, C. I, 1999: 287, 288.

Kaymakam İzzeddin Bey, hatıratında Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın böbreklerinden rahatsızlandığını, Mirliya Ali Fuat Paşa'nın da hastalandığını, Miralay İsmet Bey'in ise sıtmadan ötürü hastaneye yatırıldığını ve kulaklarının daha da işitmez hale geldiğini aktarmıştır. Bu arada Kaymakam İzzeddin Bey'in ailesi Halep'ten İstanbul'a doğru yola çıkmış, Adana'da iken yolun kapanması üzerine mecburen orada kalmışlardır. Onları Adana'da Miralay Fahrettin (Altay) Bey misafir etmiştir.⁵⁰⁸ Miralay Fahrettin Bey bu dönemde 12. Kolordu Kumandanlığı görevini yürütmekteydi.⁵⁰⁹

Mirliya Mustafa Kemal Paşa, üç gün boyunca ordusunu Halep'te toplamakla uğraşmıştır. Emrinde yalnızca 5.000 ila 6.000 kadar asker kalmıştır. Bu kadar az sayıdaki kuvvetle İngiliz ve Arap işbirlikçi kuvvetlerine karşı savaşma imkanı olmadığını gören Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya göre artık barış aramaktan başka bir çare kalmamıştır.⁵¹⁰ 8 Ekim 1918'de ise Kaymakam İzzeddin Bey'in Erkan-ı Harbiye Reisi olduğu 2. Ordu Karargahı'nın Halep'ten Adana'ya nakli kararlaştırılmıştır. Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı'ndan da ilgili emir çıkmıştır. Hazırlıklar vakit kaybetmeden başlamıştır. Ertesi gün Halep İstasyonu'ndan hareket edilmiş, 10 Ekim'de Adana'ya ulaşmışlardır.⁵¹¹ Mirliya Mustafa Kemal Paşa, en uygun müdafaa imkanını aramıştır. Ona göre bundan sonra yapılması gereken tek şey Anadolu'yu savunmak olmuştur. Elindeki kuvvetlerle Halep'ten çıkmayı ve kuzeydeki dağlık bölgede konuşlanarak Anadolu yolunu kapatmayı düşünmüştür.⁵¹²

Askeri alanda bunlar yaşanırken siyasi alanda da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bulgar Krallığı'nın ateşkes imzalamasıyla Osmanlı Devleti'nin Almanya ile bağlantısı kesilmiştir. Böylece İstanbul ve Boğazlar, İtilaf Devletleri'nin tehdidine açık hale gelmiştir. Bu sırada Talat Paşa, Sadrazamlıktan istifa etmiştir.⁵¹³ Yeni hükümeti kurma görevi ilkin Tevfik Paşa'ya verilmişse de o, hükümeti kuramamıştır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim'de

⁵⁰⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 301, 303.

⁵⁰⁹ Ökse, 1989: 114.

⁵¹⁰ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 231.

⁵¹¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 304.

⁵¹² Aydemir, C. I, 1999: 288.

⁵¹³ Armaoğlu, 1999: 79.

Padişah Başyaveri Naci Bey'e gönderdiği telgrafta İtilaf kuvvetlerinin gün geçtikçe avantaj kazandığını belirtmiş, İtilaf Devletleri ile barış imzalanması gerektiği aksi takdirde memleketin elden çıkmasının muhtemel olduğu görüşünü bildirmiştir. Ayrıca, hükümet kurmakta zorlanan Tevfik Paşa yerine bu görevin Ferik-i Evvel Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'ya verilmesini önermiştir.⁵¹⁴ Nitekim Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, 14 Teşrin-i Evvel 1334'te (Miladi 14 Ekim 1918) hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.⁵¹⁵ O, önceden Padişah'ın Seryaveri idi. Yine bu unvanla Sadrazamlık vazifesini üstlenmiştir. Kurduğu hükümette Sadrazamlığın yanında Harbiye Nazırlığı'nı da uhdesine almıştır. Talat Paşa ve Ferik-i Sani Enver Paşa her ne kadar görevlerinden ayrılmış olsalar da Sadrazam Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa'nın kurduğu hükümet çoğunlukla İttihatçılardan oluşmuştur.⁵¹⁶ Miralay İsmet (İnönü) Bey de Harbiye Nezareti Müsteşarlığına atanarak Halep'ten İstanbul'a çağırılmıştır.⁵¹⁷

Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, kısa süre içinde diplomasi başlatarak mütareke görüşmeleri için girişimde bulunmuştur.⁵¹⁸ Henüz Halep'te bulunan Mirliya Mustafa Kemal Paşa ise müdafaa hazırlıklarını sürdürmüştür.⁵¹⁹ 25 Ekim itibariyle Halep'in güneyinde savaşlar başlamıştır. İşbirlikçi Arap asileri Halep'e girmiştir. Halep'te, Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı sokak muharebeleri başlamıştır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, asilerin liderleriyle görüşüp onları oyalarken güneydeki birlikleri Halep'in kuzeyine çekmiştir.⁵²⁰ Böylece İngiliz kuvvetleri ve işbirlikçi asi Araplarla savaşmak için son hazırlıklarını yapmıştır. Nihayetinde Halep'in 5 kilometre kuzeyinde İngiliz kuvvetlerini ve Arap asilerini mağlup ederek durdurmayı başarmıştır.⁵²¹

⁵¹⁴ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 232.

⁵¹⁵ Türkgeldi, 2010: 153.

⁵¹⁶ Furgaç, C. II, 2017: 16, 19.

⁵¹⁷ İnönü, 1985: 135.

⁵¹⁸ Armaoğlu, 1999: 79.

⁵¹⁹ Atay, 2013: 130.

⁵²⁰ Aydemir, C. I, 1999: 288.

⁵²¹ Atay, 2013: 130.

1.4.4. Mondros Mütarekesi ve Karargah-ı Umumi’de Görevlendirilmesi

14 Ekim’de göreve başlayan Sadrazam Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa Hükümeti’nin ilk icraatı, mütareke için diplomatik girişimlerde bulunmak olmuştur. Hükümet, hazırladığı programda Wilson İlkeleri’ne uygun bir anlaşma yapılmasından yana olduğunu belirtmiştir. Nitekim 23 Teşrin-i Evvel 1334’te (Miladi 23 Ekim 1918) Amiral Calthorpe’dan gelen bir mektupta İngiliz General Townshend, Mondros’ta bir mütareke imzalamaya memur olduğu ve Osmanlı delegelerinin gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Sadrazam Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, Sultan Vahdeddin’in huzuruna çıkarak durumu arz etmiştir.⁵²² Sultan Vahdeddin, İtilaf Devletleriyle yapılacak görüşmelere Damat Ferit Paşa’nın katılmasını istemiştir. Ancak, başta Sadrazam olmak üzere Hükümet bu fikre karşı çıkmıştır. Nihayetinde Bahriye Nazırı Miralay Rauf (Orbay) Bey’in Mondros’a gönderilmesine karar verilmiştir.⁵²³ Mondros Mütarekesi 30 Teşrin-i Evvel 1334’te (Miladi 30 Ekim 1918) imzalanmıştır.⁵²⁴ Sadrazam Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa, 31 Ekim günü mütarekenin imzalandığını tüm ordu kumandanlarına ve vilayetlere bildirmiştir.

Mirliva Mustafa Kemal Paşa’nın bulunduğu Halep’te İngilizler Katma hattında durdurulmuştu. Bunu müteakip cephede sessizlik hakim olmuştur. Mütareke’nin imzalanması ile çarpışmalar kesin olarak durmuştur. Mütareke’nin 23. Maddesi gereği Osmanlı Devleti, müttefikleriyle ilişkilerini derhal sonlandıracaktı. Bundan dolayı Müşir Liman von Sanders Paşa ve Alman Erkan-ı Harbi Osmanlı Ordusu’ndaki görevlerinden ayrılacaklardı. Müşir Liman von Sanders Paşa, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı’nı Mirliva Mustafa Kemal Paşa’ya devretmek için ondan Adana’ya gelmesini istemiştir. Bunun üzerine Mirliva Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu Kumandanlığı’na vekil olarak 20. Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’yı bırakmıştır.⁵²⁵

⁵²² Furgaç, C. II, 2017: 27.

⁵²³ Türkgeldi, 2010: 154.

⁵²⁴ Furgaç, C. II, 2017: 286.

⁵²⁵ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 235.

Mütareke'nin imzalanmasından hemen bir gün sonra İtilaf Devletleri orduları Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır. Türk milleti ise vakit kaybetmeksizin örgütlenmeye giderek çeşitli Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurmuştur.⁵²⁶ Yıldırım Ordular Grubu'nun lağvedilmesiyle Mirliya Mustafa Kemal Paşa 7 Kasım 1918'de Harbiye Nezareti emrine alınarak İstanbul'a çağırılmıştır.⁵²⁷ Kaymakam İzzeddin Bey de 5 Teşrin-i Sani 1334'te (5 Kasım 1918) Şube Müdüriyeti'nde istihdam edilmek üzere Karargah-ı Umumi Erkan-ı Harbiyesi'ne tayin edilmiş ve ondan hemen İstanbul'a gelmesi istenmiştir.⁵²⁸ Görevli olacağı şube daha sonra Dördüncü Şube olarak belirlenmiştir.⁵²⁹ 6 Kasım'da Mirliya Mustafa Kemal Paşa'yı konutunda ziyaret etmiş ve son gelişmeleri değerlendirmişlerdir. Sonrasında silah arkadaşlarına veda etmiştir. 8 Kasım sabahı Adana'dan ayrılmıştır.⁵³⁰

Mirliya Mustafa Kemal Paşa, emrindeki tüm birlikleri Mirliya Nihat (Anılmış) Paşa'nın emrine bırakmıştır. Birliklerine veda ettikten sonra 10 Kasım gecesi trenle Adana'dan ayrılmıştır.⁵³¹ Kaymakam İzzeddin Bey, Konya'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın buraya gelmek üzere olduğunu öğrenmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa'yı taşıyan tren Konya'ya geldiğinde Kaymakam İzzeddin Bey de onun vagonuna binmiş ve yola beraber devam etmişlerdir.⁵³² Tren 13 Kasım'da Haydarpaşa İstasyonu'na ulaşmıştır. İstanbul'a ayak bastıklarında dört bir yanda işgal manzaralarıyla karşılaşmışlardır. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bunun üzerine İtilaf kuvvetlerinin geldikleri gibi gideceklerini söylemiştir.⁵³³ Her şeyi etrafıca değerlendirip bir yol haritası hazırlayan, mevcut şartlarda elindeki tüm imkanları en faydalı şekilde kullanmanın yollarını arayan Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bundan sonrasını da düşünmeye başlamıştır. Nitekim henüz İstanbul'a gelmiş olmasına rağmen gördüğü manzara karşısında buraya gelmekle hata ettiğini, bir yolunu bularak Anadolu'ya dönmesi gerektiğini

⁵²⁶ Tunçay vd., 1997: 58, 60.

⁵²⁷ Ökse, 1989: 3.

⁵²⁸ ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), 68-97.

⁵²⁹ TBMM Arşivi, İzzeddin Çalışlar' ın II. Dönem Tercüme-i Hal Varakası.

⁵³⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 307, 308.

⁵³¹ Ulusoydan (yay. haz.), C. II, 1999: 288, 289.

⁵³² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 309.

⁵³³ Aydemir, C. I 1999: 309.

düşünmüştür.⁵³⁴ Buna bakarak Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın daha Suriye-Filistin Cephesi'ndeki son muharebeler esnasında ve İstanbul'a geldiği ilk günlerde Milli Mücadele hareketinin planlarını kurgulamaya başladığı anlaşılmaktadır. Bundan sonraki dönemde Osmanlı iç politikasında yaşanan gelişmeler onun "Anadolu'da başlatılacak bir mücadele" fikrini daha da güçlendirmiştir.⁵³⁵

Dört yıllık harp süresince Osmanlı Ordusu'nda 2.850.000 kadar kişi silah altına alınmıştır. 725.000 kadar şehit, 1.565.000 kadar da gazi, hasta, kayıp, kaçak ve tutsak olmak üzere yaklaşık 2.290.000 kayıp verilmiştir. Geriye kalanlar ise hayli yıpranmıştır.⁵³⁶ Mondros Mütarekesi'nin Beşinci Maddesi'nde hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında Osmanlı Ordusu'nun derhal terhis edileceği hükmü belirlenmiştir. Maddenin sonuna asker miktarının İtilaf Devletleri tarafından daha sonra belirleneceği eklenmiştir. Birlikler, dağıtılmaları önlenmek amacıyla Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra iç kısımlara nakledilmiştir. Ordular kolordu şekline dönüştürülmüştür. Yapılan çalışmalar neticesinde Türk kuvvetleri dokuz kolordu şeklinde düzenlenmiştir. Bu doğrultuda 1. Kolordu Trakya'da, 3. Kolordu Sivas'ta, 12. Kolordu Konya'da, 13. Kolordu Diyarbakir'de 14. Kolordu Bandırma'da, 15. Kolordu Erzurum'da, 17. Kolordu İzmir'de, 20. Kolordu Ankara'da ve 25. Kolordu İstanbul'da konuşlandırılmıştır. Milli Mücadele başlayacağı zaman Türk askeri gücü bu kuvvetlerden ibaret olacaktı. Milli Mücadele ve İstiklal Harbi'ne giden süreçte bunlardan özellikle Mirliya Ali Fuat (Cebesoy) Paşa kumandasındaki 20. Kolordu ve Mirliya Kazım (Karabekir) Paşa kumandasındaki 15. Kolordu büyük bir öneme sahip olacaktı.⁵³⁷

⁵³⁴ Borak, 1966: 45.

⁵³⁵ Aydemir, C. I 1999: 312.

⁵³⁶ Yalçın vd., 2011: 147.

⁵³⁷ Tunçay vd., 1997: 56, 57.

1.4.5. Milli Mücadele'ye Katılana Kadar İstanbul'daki Faaliyetleri ve Yaşanan Önemli Gelişmeler

Kaymakam İzzeddin Bey, 5 Kasım 1918 itibariyle İstanbul'da, Karargah-ı Umumi Dördüncü Şubesi'nde görev yapmaya başlamıştı. Kendisinin 11 Kasım 1918 ile 3 Nisan 1920 tarihleri arasına ait notları bulunmadığı ve kaynaklara yeterli bilgi yansımadığı için bu dönemdeki faaliyetleri hakkında detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. O, İstanbul'a geldiği zaman Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile pek çok kez bir araya gelmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın uzun zamandır tanıdığı, birlikte çalıştığı, güvendiği, yakın dostları arasında yer alan Kaymakam İzzeddin Bey'in, Milli Mücadele fikrinden habersiz olduğu elbet düşünülemez. Ancak, o 1 Temmuz 1920'de Milli Mücadele'ye katılmıştır.⁵³⁸ Bu durumda Kaymakam İzzeddin Bey'in Anadolu'ya neden geç bir tarihte geçtiğini ele almak gerekmektedir. Milli Mücadele'ye katılması hakkında hatıratında şunları aktarmıştır:

‘‘Ulusal hareketin ilk yılında (1919) Anadolu'daki kurtuluş mücadelesine katılmaktan kendi kusurlarıyla mahrum kalanlardan biriyim. Bu hizmette bulunma fırsatı bana daha başlangıcında verildiği halde, ulusal harekete bir yıl gecikmeyle katılabildim ve ancak 1 Temmuz 1920 günü Mudanya'ya çıkarak Bursa'ya varabildim.’’⁵³⁹

Kaymakam İzzeddin Bey, burada daha başlangıçta Anadolu'ya geçme imkanı varken İstanbul'da kalmaya devam ettiğini belirtmiştir. Bunun kesin nedeni bilinmemektedir. Belki de ailevi faktörler etkili olmuştur. Ancak hatıratında aktardıklarından şu kesin olarak anlaşıyor ki Kaymakam İzzeddin Bey, Milli Mücadele hareketinde olması istenen isimlerden biriydi ve kendisi de bu harekete katılmak istemişti. Geç katılmasını kendi kusuru olarak değerlendirmesi de özel bir nedeni akıllara getirmektedir. Peki İstanbul'da bulunduğu sürede Milli Mücadele ile bir bağlantısı var mıydı? Bu da net olarak bilinmemektedir. Milli hareketin hazırlıkları sırasında Mirliya Mustafa Kemal Paşa, güvendiği bazı arkadaşlarının İstanbul'da kalmasını elzem

⁵³⁸ Ökse, 1989: 221.

⁵³⁹ Çalışlar (haz.), 2009: 7, 8.

görmüştür. Bunlardan biri de Miralay İsmet Bey olmuştur. Falih Rıfkı Atay'ın aktardığına göre Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Miralay İsmet Bey'den kendisi yerleşene kadar İstanbul'da kalmasını, hareket başladığında yanına gelmesini istemiştir.⁵⁴⁰ Kaymakam İzzeddin Bey'in de Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın o dönem için İstanbul'da kalmasını gerekli gördükleri arasında olduğu düşünülebilir. İzzeddin Çalışlar'ın yayına hazırladığı *Org. İzzeddin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi* isimli eserin önsözünde aktarılan bilgiler bunu destekler mahiyettedir. Buna göre 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya'da gerçekleştirilen görüşmelerde, Mirliya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa'dan İstanbul'da yaklaşan İngiliz işgaline karşı Kaymakam İzzeddin Bey ve Binbaşı Kemaleddin Sami (Gökçen) Bey'e İstanbul'un önemli bölgelerinde görev verilmesini isteyecekti. Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın, dönemi yansıtan *Nutuk* adlı eserinde geçen şu ifadeler de konu ile bağlantısı açısından önemlidir:

*“Efendiler, İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı makamında, Cevat [Çobanlı] Paşa ve onun yerine geçen Fevzi [Çakmak] Paşa'dan, Barış Hazırlıkları Komisyonu'nda çalışan İsmet [İnönü] Bey'den başlayarak Erzurum'a gelinceye kadar, her yerde temas ve bağlantı kurduğum komutan, subay ve her türlü devlet adamı ve ileri gelen kişilerle burada, Erzurum'da yaptığım gibi görüşmeler ve anlaşmalar yapmışım. Bunun yararlarını değerlendirebilirsiniz.”*⁵⁴¹

Bu durumla ilgili İzzeddin Çalışlar'a sorulan soruda kendisi Milli Mücadele'de önceliğin Anadolu'ya geçmek olduğunu, ancak herhangi bir sebeple Anadolu'ya geçemeyen ya da geç geçen güvenilir kişilerin İstanbul'da değerlendirilmek istenmiş olabileceğini belirtti. Bunlardan yola çıkarak Kaymakam İzzeddin Bey'in en başından beri Milli Mücadele yanlısı olduğunu, bilinmeyen bir nedenden ötürü İstanbul'da kalmaya devam ettiğini, İstanbul'da bulunduğu sürede ise Milli Mücadele'yi yakından takip ettiği söylenebilir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da Bursa'ya gelme tarihidir. Kaymakam İzzeddin Bey, Yunanların Bursa'yı işgal etmeye

⁵⁴⁰ Atay, 2013: 198.

⁵⁴¹ Atatürk, 2019: 29.

başladığı 8 Temmuz'dan tam bir hafta önce, 1 Temmuz'da Bursa'ya ayak basmıştır.⁵⁴² Kaymakam İzzeddin Bey bundan biraz daha geç bir tarihte Bursa'ya ulaşmış olsaydı, Milli Mücadele hareketine katılamadan Yunanlara esir düşebilirdi.

Yukarıda da aktarıldığı üzere Kaymakam İzzeddin Bey, Milli Mücadele'ye bir yıllık bir gecikmeyle katılmıştır. Kısa gibi görünen bu süre zarfında ise İstanbul'da ve Anadolu'da çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu nedenle bunlara kısaca değinmekte fayda vardır. Mütareke döneminin ilk hükümeti olan Sadrazam Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, 11 Kasım 1918'de istifa etmiştir. Yeni hükümeti aynı gün Ahmet Tevfik Paşa kurmuştur. 21 Aralık 1918'de ise Meclis-i Mebusan feshedilerek faaliyetleri sonlandırılmıştır. İstanbul Hükümeti'nin, İtilaf Devletleri'nin işgallerine karşı sessiz kalması üzerine kendi arasında örgütlenen halk, yerel anlamda mücadele veren Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni kurmuştur. Mart 1919 itibarıyla ise bu cemiyetler, yerel kongreler düzenlemeye başlamışlardır. Milli Mücadele karşıtı bir politika izleyecek olan Damat Ferit Paşa ise ilk kez 4 Mart 1919'da Sadrazamlığa atanarak Hükümeti kurmuştur.⁵⁴³

13 Kasım 1918'den beri İstanbul'da bulunan Mirliya Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Hükümet nezdinde arayışlarını sürdürürken bir yandan da evinde silah arkadaşlarıyla birlikte neler yapılabileceği hususunda görüşmeler gerçekleştirmiştir. O, mücadelenin ancak Anadolu'da başlatılabileceğini düşünmüştür.⁵⁴⁴ Mirliya Mustafa Kemal Paşa, yakın dostlarından, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Mirliya Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile iletişime geçerek kolordusuna ve halka sahip çıkmasını istemiştir. Bir diğer yakın dostu Ali Fethi (Okyar) Bey aracılığıyla da nüfuz sahibi Batılı şahsiyetlerle iletişime geçerek bir nevi diplomasi zemini oluşturmaya çalışmıştır.⁵⁴⁵ Onun İstanbul'da, silah arkadaşlarıyla gerçekleştirdiği toplantılar neticesinde Milli Mücadele'de izlenecek yol haritası çıkarılmıştır.⁵⁴⁶

⁵⁴² Çalışlar (haz.), 2009: 7, 8.

⁵⁴³ Tunçay vd., 1997: 57-60.

⁵⁴⁴ Altay, 1970: 181, 184, 185.

⁵⁴⁵ Atay, 2013:185.

⁵⁴⁶ Aydemir, C. I 1999: 331, 332.

Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Hükümet nezdinde yaptığı girişimler olumlu bir sonuç vermiştir. Bu dönemde Samsun'da, Müslüman ahali ve Rumlar arasında meydana gelen olaylar, Hükümet'i Mondros Mütarekesi'nin Yedinci Maddesi'nden ötürü endişelendirmiştir. Bu maddeye göre İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit eden bir durumda Anadolu'da uygun gördükleri stratejik bir noktayı işgal edebileceklerdi. İngilizlerin, Samsun'daki olaylar nedeniyle Hükümet'i uyarması üzerine buraya bir müfettiş atanmasına karar verilmiştir. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bu görev için Mirliva Mustafa Kemal Paşa'yı önermiştir. Sadrazam Damat Ferit Paşa da onunla bir görüşme gerçekleştirmiş, görüşmenin ardından Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın tayin kararnamesini hazırlatarak saraya gönderilmiştir.⁵⁴⁷ 30 Nisan 1919'da ise Sultan Vahdeddin, 1918 yılındaki Avrupa seyahati sırasında yakından tanımış olduğu ve güvendiği Mirliva Mustafa Kemal Paşa'yı geniş yetkilerle Dokuzuncu Müfettişliği'ne atamıştır. 9. Ordu Müfettişliği'nin adı 15 Haziran 1919'da 3. Ordu Müfettişliği olacaktır.⁵⁴⁸

Türk milleti için bardağı taşıran son damla 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi olmuştur. Bunun sonrasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin faaliyetleri hızlanmıştır. Aynı gün Sultan Vahdeddin, Mirliva Mustafa Kemal Paşa'yı Yıldız Sarayı'nda kabul etmiştir. Bu, Osmanlı Devleti'nin son Padişahı ile Milli Mücadele'den sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Reisicumhuru arasında gerçekleşen son görüşme olmuştur. Sultan Vahdeddin Boğaziçi'nde demirli İtilaf donanmasını işaret ederek Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya şunları söylemiştir:

*‘Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir. Bunları unutun, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa, devleti kurtarabilirsin!’*⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ Cebesoy, 2001: 22.

⁵⁴⁸ Ökse, 1989: 3.

⁵⁴⁹ Aydemir, C. I, 1999: 370.

9. Ordu Müfettişi Mirliya Mustafa Kemal Paşa, hazırlıklarını tamamlamış ve 16 Mayıs 1919 Bandırma Vapuru'na binerek Samsun'a hareket etmiştir. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basan Mirliya Mustafa Kemal Paşa, buradaki halkı mücadele için örgütlemeye çalışmıştır. 25 Mayıs 1919'da ise Havza Genelgesi'nin yayımlayarak halkın ayağa kaldırılmasını, mitinglerin yapılmasını, birlik ve beraberlik içinde hareket edilmesini istemiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın bu faaliyetleri İngilizlerin tepkisini çekmiştir. İngilizler, onun İstanbul'a geri çağırılması için Hükümet'e baskı uygulamaya başlamışlardır. Artan baskılar üzerine Harbiye Nezareti, 8 Haziran'da Mirliya Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırmıştır. Ancak o, bu çağrıya uymamış, 12 Haziran'da Amasya'ya geçmiş, 21/22 Haziran gecesi de Amasya Tamimi'ni yayımlamıştır. Amasya Tamimi'nde vatanın bütünlüğünün ve bağımsızlığın tehlike altında olduğu ve İstanbul Hükümeti'nin görevlerini yerine getirmediği belirtilmiş, Sivas'ta milli bir kongre toplanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, milletin geleceğini yine milletin kendisinin kurtaracağı, her türlü etkiden uzak bir ulusal heyetin kurulması gerektiği ilan edilmiştir. Son atılan adımlar üzerine İtilaf Devletleri'nin hükümete baskıları iyice artmıştır. Bunun neticesinde Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 23 Haziran 1919'da Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın görevden uzaklaştırıldığını duyurmuştur. Mirliya Mustafa Kemal Paşa ise, milletin bir ferdi olarak çalışmalarını sürdüreceğini ilan etmiştir. 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelmiş, burada coşkuyla karşılanmıştır. Erzurum Kongresi, 23 Temmuz'da toplanmış ve 7 Ağustos'ta sona ermiştir. Toplanış amacı açısından yerel, ancak alınan kararlar açısından ulusal nitelikte olan Erzurum Kongresi'nde, bir süre yalnızca Doğu Anadolu'dan sorumlu olan Heyet-i Temsiliye kurulmuş, reisliğine de Mustafa Kemal Bey seçilmiştir.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Bey, 2 Eylül 1919'da Sivas'a gelmiştir. 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde ulusal nitelikte kararlar alınmıştır. Meclis-i Mebusan'ın derhal açılması kararı da bunlardan biridir. Ayrıca, Milli direnişi sürdürmek için kurulmuş olan tüm cemiyetler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmiştir. Heyet-i Temsiliye'nin sorumluluk sahası da bütün Anadolu'yu kapsayacak şekilde

genişletilmiştir.⁵⁵⁰ Harbiye Nezareti tarafından 20. Kolordu Kumandanlığı görevinden alınan Mirliya Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak tayin edilmiştir.⁵⁵¹ 12 Eylül 1919'da İstanbul Hükümeti ile ilişkiler kesilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Damat Ferit Paşa 30 Eylül 1919'da istifasını sunmuştur. Onun yerine, Milli Mücadele hareketine ılımlı olan Ali Rıza Paşa, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Yeni Sadrazam, milli hareketi yürütenlerle temas kurulmasından yana olunca, önceden kesilen ilişkiler yeniden kurulmuştur. 20-22 Ekim arasında iki taraf Amasya'da bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁵⁵² Bu görüşmede Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Bey, Salih Hulusi Paşa'dan İstanbul'da yaklaşan İngiliz işgaline karşı Kaymakam İzzeddin Bey ve Binbaşı Kemaleddin Sami (Gökçen) Bey'e, İstanbul'un önemli bölgelerinde görev verilmesini istemiştir.⁵⁵³ Amasya Mülakatı'nda İstanbul Hükümeti, Sivas Kongresi'nde alınan kararları kabul etmiştir. Bu doğrultuda Meclis-i Mebusan'ın açılması için de mutabakata varılmıştır. Amasya Mülakatı sonrası Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Bey, 27 Aralık'ta Ankara'ya geçerek arkadaşlarıyla çalışmalarını buradan yürütmüştür. Meclis-i Mebusan'a Erzurum Mebusu olarak seçilen Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Bey, saldırıya uğrayacağını düşündüğünden ötürü Meclis'in Anadolu'da bir yerde toplanmasını istemiş, ancak bu bir karşılık görmemişti. Nitekim 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiş, Misak-ı Milli'yi kabul eden Meclis-i Mebusan basılmıştır. Bu gelişme karşısında Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Bey, vakit kaybetmeden tedbirler almıştır. Bunlar arasında en önemlisi, Ankara'da olağanüstü yetkilere haiz bir meclisin açılacağını duyurmak olmuştur. Nihayetinde 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmış, akabinde "İcra Vekilleri Heyeti" adıyla Hükümet kurulmuştur. Ankara'dan Mebus seçilen Mustafa Kemal Bey, Meclis Reisliğine seçilmiştir.⁵⁵⁴ Birinci Meclis Hükümeti'nin Reis Vekilliği'ne ve Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne

⁵⁵⁰ Atatürk, 2019: 14-90.

⁵⁵¹ Ökse, 1989: 166.

⁵⁵² Atatürk, 2019: 96, 130, 131, 156.

⁵⁵³ Çalışlar (haz.), 2009: 19.

⁵⁵⁴ Atatürk, 2019: 161, 163, 164, 224, 241, 242, 244, 287, 295, 299, 300.

Ferik-i Sani Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekillliği'ne Miralay Mustafa İsmet (İnönü) Bey seçilmiştir.⁵⁵⁵

Bundan sonraki süreçte, BMM'nin karşılaşacağı ilk zorluk, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri tarafından tertiplenen ayaklanmalar olmuştur.⁵⁵⁶ Bu ana kadarki safha, BMM Reisi Mustafa Kemal Bey liderliğinde yürütülen Milli Mücadele hareketinin siyasi ve hukuki safhasını oluşturmaktadır. İtilaf Devletlerinin San Remo Konferansı'nda Sevr Barış Antlaşması'nın tasarısını oluşturup bunu İstanbul Hükümeti'ne sunmuşlardır. İstanbul Hükümeti tasarıyı reddedince İtilaf Devletleri, Yunan Ordusu'nu ileri harekate geçirtmiş ve böylece 8 Temmuz'da Bursa işgale uğramıştır. Bunun karşısında İstanbul Hükümeti, antlaşma imzalamaya karar vermiş ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. Ancak, Meclis-i Mebusan 18 Mart 1920'den beri kapalı olduğundan antlaşma Meclis'te onaylanamamıştır. Batılı devletlerin meclisleri arasında antlaşmayı onaylayan ise yalnızca Yunan Meclisi olmuştur. BMM, antlaşmanın hükümsüz olduğunu ve hiçbir zaman onaylanmayacağını tüm dünyaya ilan etmiştir. İşte bu noktadan itibaren, Büyük Millet Meclisi'nin silahlı mücadele safhası başlamıştır.⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ Ökse, 1989: 57, 218.

⁵⁵⁶ Atatürk, 2019: 304-309.

⁵⁵⁷ Akşin, 1997: 10-13.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE İZZEDDİN BEY

2.1. Milli Mücadele'ye Katılması ve Garp Cephesi'nde Görevlendirilmesi

Kaymakam İzzeddin Bey, 5 Kasım 1918'den beri İstanbul'da, Karargah-ı Umumi Dördüncü Şubesi'ndeki vazifesine devam etmekteydi. 8 Nisan 1920'de eski Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Fevzi (Çakmak) Paşa ile görüşmüştür. Kaymakam İzzeddin Bey gibi Milli Mücadele'ye geç bir tarihte katılan Ferik-i Sani Fevzi Paşa, ona işgal kuvvetlerinin tazyikiyle istifa ettiğini belirtmiş, İttihatçılar ve devamında Milli Mücadele hareketini yürütenler için *“Birkaç serseri memleketi bu hale soktu. Bırakıp gittiler. Anadolu'da bulunan bir iki serseriye bertaraf ederek işi mecra-yı tabisine irca etmek mümkündür.”* ifadelerini kullanmıştır.⁵⁵⁸ Milli Mücadele'nin en önemli isimlerinden biri olan Ferik-i Sani Fevzi Paşa, ilk başta Anadolu'da başlayan harekete karşı muhalif bir tavır takınmıştır. Daha sonra, Milli Mücadele'ye katılma kararı alıp Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. BMM Reisi Mustafa Kemal Bey ise ilkin bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Hatta Mirliya Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dan onu geri göndermesini istemiştir. Ancak, Ferik-i Sani Fevzi Paşa'nın Milli Mücadele'ye katılmasını son derece önemli gören Mirliya Ali Fuat Paşa, durumu idare etmeyi başarmıştır. Nitekim Ankara'ya geldiğinde Ferik-i Sani Fevzi Paşa'yı karşılayanlar arasında BMM Reisi Mustafa Kemal Bey de yer almıştır.⁵⁵⁹

İstanbul'un işgale uğraması, İtilaf Devletlerinin her geçen gün artan baskı ve denetimi ile Osmanlı Ordularının terhis edilmesi, geleceğe yönelik belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Ordunun terhisi ve İtilaf Devletlerinin sıkı denetimi haliyle Kaymakam İzzeddin Bey'i de etkilemiştir. Bu arada eşi ve çocuklarının geçimini sağlamayı sürdürmek adına Jandarma sınıfına geçmeyi düşünmüştür. Geleceğindeki bu belirsizliği çözmek için üst makamlarla görüşmeler

⁵⁵⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 316.

⁵⁵⁹ Cebesoy, 1953: 369-372.

yapmış ve nihayetinde Harbiye Nezareti Müsteşar Muavinliğine atanması uygun görülmüştür. Jandarma Mıntika Müfettişliği'nde istihdam edilmeyi gönlünden geçirmişse de mezkur vazifeyi kabul etmiştir. Böylece Harbiye Nezareti memurluğuna geçiş yapmıştır.⁵⁶⁰ 25 Mayıs 1920 tarihi itibarıyla Muamelat-ı Zatiye emrinde yeni vazifesine başlamıştır.⁵⁶¹

En başından beri Kuva-yı Milliye'yi destekleyen Kaymakam İzzeddin Bey, Anadolu'daki gelişmeleri, isyanları, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletlerinin politikalarını yakından takip etmiştir. Milli Mücadele'ye katılma kararı almasını hatıratında *‘‘Yunanlıların ileri harekate başlaması üzerine, artık memleket için bir vazife-i askeriye ve vataniyede bulunmak lüzumu katisini hasıl ederek Anadolu'ya geçmeye karar verdim.’’* sözleriyle aktarmıştır. Akrabası olan Vali Abdülhalik (Renda) Bey'in kardeşi Abdülbedi (Renda) Bey ile birlikte, bütün tüccarı kimliğiyle İstanbul'dan Mudanya'ya geçmek için hazırlık yapmıştır. Abdülbedi Bey o sırada İstanbul'da gizli bir teşkilatın başında bulunmaktaydı. Mudanya'ya giderken vapurda iki kez İngiliz denetimine takılmışlardır.⁵⁶² Sonunda, 1 Temmuz 1920'de Mudanya'ya çıkmışlardır.⁵⁶³ O, Mudanya'ya çıktığında Yunanlar Balıkesir'i işgal edip, Bursa'ya doğru ilerlemekteydi. Kendisi Bursa'da bir vazife alabilirim düşüncesiyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'ne müracaat etmiş, ancak Ankara Hükümeti'nin Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili, yakın dostu Miralay İsmet (İnönü) Bey ondan Ankara'ya gelmesini istemiştir. Böylece o da Yenişehir-Bilecik-Bozüyük-Eskişehir yolundan Ankara'ya gelmiştir. Vakit kaybetmeden BMM Reisi Mustafa Kemal Bey ve Miralay İsmet (İnönü) Bey ile görüşmüş, Ertesi gün Meclis toplantısına katılmıştır. Bir gün sonra da BMM Reisi Mustafa Kemal Bey, Ferik-i Sani Fevzi (Çakmak) Paşa, Miralay İsmet Bey ve bazı Mebuslarla Eskişehir'e gitmiştir.⁵⁶⁴

Yunan ileri harekatı sonucu cephele bozulmuş, bu durum Büyük Millet Meclisi'nde buhrana ve şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Bursa'nın Yunan işgaline uğraması sonrası 20. Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami (Günsav) Bey'in Divan-ı Harb'e verilmesi için

⁵⁶⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 316, 317, 321.

⁵⁶¹ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

⁵⁶² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 325, 334.

⁵⁶³ Ökse, 1989: 221.

⁵⁶⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 325.

BMM’de gensoru önergeleri verilmiştir.⁵⁶⁵ Miralay Bekir Sami Bey bu göreve, 25 Haziran 1920’de Garp Cephesi Kumandanlığı’nın kurulması üzerine atanmıştı.⁵⁶⁶ BMM’deki oturumu takip eden Kaymakam İzzeddin Bey, Bursa’yı muharebesiz terk ettiği için Miralay Bekir Sami Bey’e en sert tepkilerin yöneltildiğini hatıratında aktarmıştır.

Kaymakam İzzeddin Bey, Eskişehir’e gittikten sonra yaklaşık on gün Garp Cephesi Kumandanı Miraliva Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’nın mümessili olarak bulunmuştur.⁵⁶⁷ Müdafaa-i Milliye Vekaleti, Garp Cephesi’nde yapılacak kumandan tayinleriyle ilgili önce Cephe Kumandanlığı’nın kanaatinin alınması gerektiğini Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne bildirmiştir.⁵⁶⁸ Miralay Bekir Sami Bey’in 20. Kolordu Kumandanlığı’ndan alınması üzerine Kaymakam İzzeddin Bey, Rumi 14 Temmuz 1336’da (Miladi 14 Temmuz 1920) mezkur Kolordu’nun Kumandan Vekilliği’ne tayin edilmiştir.⁵⁶⁹ Tayin kararını Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet (İnönü) Bey, Müdafaa-i Milliye Vekaleti’ne bildirmiştir.⁵⁷⁰ Garp Cephesi Kumandanı Miraliva Ali Fuat Paşa da son düzenlemelerle ilgili Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ni bilgilendirmiştir.⁵⁷¹ Kaymakam İzzeddin Bey ise Kolordu’nun Vekaleti’ni devraldığını bildiren bir yazıyı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne göndermiştir.⁵⁷² Tayin edildiği 20. Kolordu, yalnızca 51. Fırka Kumandanlığı Karargahı ve buradaki bir kısım ümera ve zabitanadan ibaret idi. Kolordu silah, teçhizat ve asker toplanarak yeniden teşkil edilecek ve Kaymakam İzzeddin Bey de bu işle bizzat alakadar olacaktı. Bundan sonra Kaymakam İzzeddin Bey, Kolordu’nun Eskişehir’deki Karargahı’na yerleşerek çalışmalarına başlamıştır.⁵⁷³ Müdafaa-i Milliye Vekili Ferik-i Sani Fevzi (Çakmak) Paşa, Kaymakam İzzeddin Bey’in yanında birkaç

⁵⁶⁵ Atatürk, 2019: 316.

⁵⁶⁶ Ökse, 1989: 120.

⁵⁶⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 325.

⁵⁶⁸ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-32AB.

⁵⁶⁹ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-31.

⁵⁷⁰ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-32AA.

⁵⁷¹ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-31AA.

⁵⁷² ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-32.

⁵⁷³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 326, 327.

zabitanla Garp Ordusu gerisindeki teşkilatlanmayı kurmak üzere görevlendirildiğine ve tüm yetkilere sahip olduğuna dair bir yazıyı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'ne göndermiştir.⁵⁷⁴

2.1.1. 23. Fırka Kumandanlığı'na Tayini ve Uşak Muharebesi

Kaymakam İzzeddin Bey'in 20. Kolordu Kumandan Vekilliği fazla uzun sürmemiştir. Garp Cephesi Kumandanı Mirliya Ali Fuat Paşa, onu ve Çerkez Ethem'i Cephe Karargahı'nın bulunduğu Bozüyük'e çağırıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, Bozüyük'e Çerkez Ethem Bey ile birlikte gitmiştir. Oraya vardıklarında Mirliya Ali Fuat Paşa kendilerini karşılamış, birlikte yemek yemişlerdir. Mirliya Ali Fuat Paşa, yemekte Kaymakam İzzeddin Bey'in Milli Mücadele'ye yeni katıldığını ve ilk andan itibaren Milli Mücadele hareketinde görev alanların haklarının teslim edilmesi gerektiği belirterek Çerkez Ethem'e Kütahya Mıntıkası Kumandanlığı'nın verileceğini söylemiştir. Mirliya Ali Fuat Paşa, daha sonra hususi vagonunda Kaymakam İzzeddin Bey ile görüşerek 20. Kolordu'nun lağvedileceğini, kendisinin Antalya ve Muğla Mıntıkası Kumandanlığı'na atanacağını söylemiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, hatıratında 20. Kolordu Kumandan Vekilliği'nin on dokuz gün sürdüğünü belirtmiştir. Mirliya Ali Fuat Paşa ile görüşmesinden sonra Antalya'ya gitmek üzere hazırlıklara başlayan Kaymakam İzzeddin Bey, Afyonkarahisar'a geldiğinde burada bekleme emri almıştır.⁵⁷⁵ Bir süre sonra ise Uşak'ta bulunan ve 12. Kolordu'ya bağlı olan 23. Fırka Kumandanlığı'na atandığı bildirilmiştir.⁵⁷⁶ Bunun üzerine 1 Ağustos 1920 tarihinde Uşak'a gitmiş, 23. Fırka Kumandanlığı'nı Kaymakam Aşir (Atlı) Bey'den devralmıştır.⁵⁷⁷ Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesi'nde görev yapan ve sonrasında Milli Mücadele'ye erken bir tarihte katılan Kaymakam Aşir Bey, 14 Aralık 1919'dan beri 23. Fırka Kumandanlığını yürütmekte idi. Kaymakam İzzeddin Bey'in 23. Fırka Kumandanlığı'na

⁵⁷⁴ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-30.

⁵⁷⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 327.

⁵⁷⁶ Göreve hangi gün atandığı bilgisine ulaşılamamıştır. Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar'ın Askerlik Safahatı.

⁵⁷⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 327.

tayini sonrası Kaymakam Aşir Bey, 4 Ağustos 1920'de Teke (Antalya) Mutasarrıflığı ve Bölge Kumandanlığı'na atanmıştır.⁵⁷⁸

Kaymakam Aşir Bey ise bu değişikliğe tepki göstermiştir. O, daha sonra Afyon'a giderek 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey ile görüşmüştür. Miralay Fahrettin Bey'e bu değişikliğin Çerkez Ethem'in etkisiyle yapıldığını ve bundan sonra hiçbir görev almayacağını söylemiştir.⁵⁷⁹ 23. Fırka Kumandanlığı'nda yaşanan bu değişimin nedenlerini ele almak gerekmektedir. Yunan Ordusu ileri harekata geçtikten sonra 24 Haziran'da Alaşehir'e girmiştir.⁵⁸⁰ 8 Temmuz'da ise Bursa'yı işgal etmiştir. Bu da Meclis'te büyük tartışmaların yaşanmasına sebep olmuş ve bazı Mebuslar, sorumluların cezalandırılmalarını istemişlerdir. Miralay İsmet (İnönü) Bey'in hatıratında aktardıklarına göre üç isim; 20. Kolordu Sabık Kumandan Vekili Miralay Bekir Sami (Günsay) Bey, 23. Fırka Kumandanı Kaymakam Aşir Bey ve Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey, Bursa'nın kaybı nedeniyle eleştirilerin odağı olmuşlardır.⁵⁸¹ BMM Reisi Mustafa Kemal Bey de *Nutuk* adlı eserinde 23. Fırka'nın Yunan kuvvetleri karşısında çok kayıp verdiğini ve zaafa uğradığını belirtmiştir.⁵⁸² Garp Cephesi Kumandanı Miriliva Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ise hatıratında Miralay Bekir Sami (Günsav) ve Kaymakam Aşir Bey'i savunmuştur. Ona göre ikisi de iyi kumandanlar arasındaydı ve Milli Mücadele'nin başından beri büyük fedakarlıklar göstermişlerdi. Miriliva Ali Fuat Paşa, Bursa ve Alaşehir'in kaybında bu iki kumandanın bir hatasının olmadığını ve Yunan kuvvetlerinin çok üstün olması nedeniyle mevzilerin terk edildiğini belirtmiştir.⁵⁸³ Çerkez Ethem'in hatıratında aktardıklarına göre 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey, kendisine şifreli bir telgraf yollamıştır. Miralay Fahrettin Bey bu telgrafta, Uşak Cephesi'nde Kaymakam Aşir Bey'in fırkası tarafında meydana gelen bir çatışma sonucu Uşak şehrinin boşaltılacağını bildirmiştir. Uşak'taki bu gelişmelerle alakalı olarak Çerkez Ethem, 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin Bey ve

⁵⁷⁸ Ökse, 1989: 211, 212.

⁵⁷⁹ Altay, 1970: 260.

⁵⁸⁰ Atatürk, 2019: 316.

⁵⁸¹ İnönü, 1985: 210.

⁵⁸² Atatürk, 2019: 316.

⁵⁸³ Cebesoy, 2001: 69, 70.

Kaymakam Aşir Bey hakkında ‘*Maalesef Kaymakam Aşir, Albay (Miralay) Fahrettin Beylerin Uşak’ı boşalttıkları zamanki hataları, bizi düşmanın şu son hezimetlerinden hakkıyla faydalanmaktan men edecek kadar büyüktü.*’ ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸⁴ Kaymakam Aşir Bey’in, Miralay Fahrettin Bey’e bu değişikliğin Çerkez Ethem’in etkisiyle yapıldığını söylemesi, ikisi arasında bir sorun yaşandığını akıllara getirmektedir. Neyse ki Miralay Fahrettin Bey bu meseleyi de hatıratında aydınlatmıştır. Buna göre 23. Fırka’daki bazı birlikler, Çerkez Ethem’e büyük bir saygı duyuyor ve onu destekliyordu. Bunun da öncesinde Çerkez Ethem, 23. Fırka Kumandanlığı’na takaddüm etmek isteyince Kaymakam Aşir Bey ona ‘*Asker isen senden büyük rütbeliyim, Çerkezliğini öne sürmek istiyorsan ben daha muteber bir Çerkez ailesindenim.*’ şeklinde karşılık vermiştir. Miralay Fahrettin Bey’e göre Kaymakam Aşir Bey, bu davranışıyla Çerkez Ethem’in kendisini üstelemesine meydan vermemiş ve ikisinin arası bu şekilde açılmıştır.⁵⁸⁵

Kaymakam İzzeddin Bey, 20. Kolordu Kumandan Vekili iken gördüğü manzaranın benzerini 23. Fırka’da görmüştür. 23. Fırka’nın, Kaymakam İzzeddin Bey’in kumandaya atanmasından önceki durumunu incelemek gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı’na katılan 1884-1893 doğumlu askerlerin bir süre önce terhis edilmeleri ve seçme erlerin de iç isyanların bastırılmasında kullanılmış olmaları nedeniyle 23. Fırka savaş gücünden çok şey kaybetmiş vaziyette idi. Topçu kuvveti diğer fırkalara göre zayıftı. Ayrıca, Fırka Kaymakam Aşir Bey kumandasında, Yunan kuvvetlerine karşı bazı muharebelere katılmış ve yıpranmıştı. Fırka Cephesi’nde bulunan Yunan kuvvetlerine bir karşı taarruz yapılması planlanmış ancak, Fırka’nın zayıf durumda olmasından ötürü, eksiklikleri giderilene kadar Afyonkarahisar’a nakli emredilmişti.⁵⁸⁶ Kaymakam İzzeddin Bey de hatıratında fırkasının eksiklikleriyle ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre, mevcut sorunların yanında birlikler manevi açıdan da çöküntü yaşamıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, derhal vazifesine koyulmuş ve Uşak’ta bir gönüllü süvari alayı teşkil etmiştir. Ayrıca, ihtiyatta bulunan askerlerden 300 mevcutlu Uşak Milli Taburunu kurmuştur.

⁵⁸⁴ Çerkes Ethem, 1993: 70, 71.

⁵⁸⁵ Altay, 1970: 186, 251.

⁵⁸⁶ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 301, 317.

Diğer yandan görev yerindeki casusluk faaliyetlerine karşı çeşitli önlemler almıştır. Bu arada Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan gelen emirle Fırkası'nın en güçlü birliği olan 131. Alay'ı Çerkez Ethem'in emrindeki Birinci Kuva-yı Seyyare'ye göndermiştir. Bunun yerine kendisine Afyonkarahisar'dan kuvvet bakımından zayıf olan 176. Alay gönderilmiştir.⁵⁸⁷

Kaymakam İzzeddin Bey, hatıratında Uşak halkının fedakarlıklarına ve vatanperverliğine değinmeden geçmemiştir. Onların Milli Mücadele'ye büyük bir destek verdiğini, Uşak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin para toplayıp eşya ve teçhizat tedarik ettiğini aktarmıştır.⁵⁸⁸ İbrahim Kazım (Tahtakılıç) Bey tarafından temelleri atılan Cemiyet'in ismi pek çok kez değişmiştir. Önceden gizli faaliyet yürüten cemiyet, Ege'deki direnişe çok büyük katkılar sağlamıştır.⁵⁸⁹ Bununla birlikte, düzenli bir ordu teşkilatının bulunmaması çeşitli sorunlar yaratmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey de bu sıkıntıyı yaşayan kumandanlardan biri olmuştur. Uşak halkı her ne kadar Kuva-yı Milliye'yi maddi olarak desteklemişse de bu yardımlar yeterli olmamıştır. Teçhizat sıkıntısının yanında askerlerin üniforma eksikliği, gelenlerin bir kısmının firari ya da bakaya asker olması, bir süre sonra başka firar olaylarının yaşanması onun sıkıntılarını katbekat artırmıştır. Yaşadığı bir diğer sıkıntı da Birinci Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem Bey kaynaklı olmuştur. Bölge halkı tarafından itibar gören Çerkez Ethem, bölgedeki tüm kaynakları ve yardımları kolayca toplamıştır. Bu da Kaymakam İzzeddin Bey ve fırkası için kaynak bulma noktasında büyük sorunlar doğurmuştur. Çerkez Ethem, o sırada birlikleriyle Demirci Muharebesi'nde Yunan birliklerine karşı mücadele etmiştir.⁵⁹⁰

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, Ağustos 1920'nin başlarında Yunan kuvvetlerinin Afyonkarahisar istikametinde taarruz hazırlıkları yaptığı konusunda Garp Cephesi Kumandanlığı'nı bilgilendirmiştir. Bunun üzerine Cephe Kumandanlığı, hazırlıklarını ara vermeden sürdürmüştür.⁵⁹¹ Aslına bakılacak olursa Uşak Cephesi'nde Yunan Ordusu'nun ciddi bir yığınağı olmuş, bu da Ankara için büyük bir tehdit oluşturmıştır. Garp Cephesi Kumandanı

⁵⁸⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 328.

⁵⁸⁸ Çalışlar (haz.), 2009: 17.

⁵⁸⁹ İlkın ve Tekeli, 1989: 249.

⁵⁹⁰ Çalışlar (haz.), 2009: 17-23.

⁵⁹¹ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 398.

Mirliva Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Uşak'ta yığılan Yunan kuvvetlerine bir taarruz gerçekleştirilmeyi düşünmüştür. Ancak elinde yeterli güçte ve sayıda bir kuvvet yoktu ve taarruzun başarıyla sonuçlanması için acil takviye yapılması gerekmiştir. Uşak Cephesi'nde Kaymakam İzzeddin Bey'in 23. Fırkası ve Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyaresi hazır bulunmuş, bunlar bazı Garp Cephesi birlikleriyle takviye edilmiştir.⁵⁹² Uşak Muharebesi öncesinde, Kaymakam İzzeddin Bey'in kumandasındaki 23. Fırka'nın emrinde 176. Alay'ın 1. ve 2. Taburları, 69. Alay'ın 1., 2. ve 3. Taburları, 131. Alay birlikleri, Milis Süvari Takımı ile Fırka Süvari Bölüğü, 12. Kolordu'ya bağlı Çivril Müfrezesi, 7. Süvari Alayı, 139. Alay'ın 2. Taburu, Konya Milli Müfrezesi ve iki top bulunmaktaydı.⁵⁹³

Yunan Ordusu'na karşı taarruz hazırlıklarının sürdürüldüğü sırada dikkat çeken bir olay yaşanmıştır. 23. Fırka Kumandanı Kaymakam İzzeddin Bey, 15 Ağustos 1920'de Kula ve Alaşehir civarında bir keşif uçuşu yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Milli Mücadele'de ilk uçuşu yapmak, Türk havacılık tarihine damga vuran pilot Vecihi (Hürkuş) Bey'e kismet olmuştur. Vecihi Bey bununla ilgili hatıralarında şunları paylaşmıştır:

“Eğer arkadaşlarımın tayyarelerinde küçük arızalar olmasaydı, bu vazifeyi üç tayyarelik küçük filomuzla müstereken yapacaktık. Fakat bir aksilik bu ilk uçuş şerefini bana nasip etmişti.”

Pilot Vecihi Bey hazırlıklarını tamamlamış, iki makineli tüfek ve iki bombayla yüklü tayyaresiyle havalanmıştır. Vecihi Bey, yarım saatlik bir uçuşun ardından Kula'ya ulaşmış, burada birkaç tur attıktan sonra güney üzerinden batıya dönmüştür. Kula'da bir hareketlilik görülmesine de Alaşehir ovasına açılan Vecihi Bey, buradaki Yunan işgaline havadan şahit olmuştur. Alaşehir ovasında dağınık halde bulunan Yunan kuvvetlerini not etmiş, keşfini tamamladıktan sonra istasyon mevkiine geri dönmüştür. Burada ise irtifayı 600 metreye kadar düşürmüş, daha kalabalık bir Yunan kuvvetinin hazırlık yaptığını tespit etmiştir. Uygun an geldiğinde ise tayyaresinde yüklü iki bombayı buradaki Yunan kuvvetlerinin üzerine bırakmıştır.

⁵⁹² Cebesoy, 1953: 428, 431, 454.

⁵⁹³ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 418.

Vecihi Bey'in bu hamlesi Yunan tarafında telaşa sebep olmuştur. Vecihi Bey bu durumdan faydalanarak irtifayı 50 metre daha alçaltmış ve bu kez makineli tüfek ile saldırmıştır. Vecihi Bey hatıratında bu olay hakkında şunları aktarmıştır:

“Bu hücumlarımla ben onlara o kadar yakındım ki, heyecan ve korku içinde kaçmaya yeltenenlerin birbirlerine çarptıklarını, isabet alanların yuvarlandıklarını ve tek bir düşman neferinin bile tüfeğini kullanmaya muktedir olamadığını görüyordum. Bu suretle elime geçen bu ilk fırsatı, istediğim gibi yurdumun ve milletimin intikamı hesabına yakıcı bir kudretle kullandıktan sonra zafer neşesiyle üssüme döndüm.”

Pilot Vecihi Bey, üssüne döndükten sonra yaşananlar hakkında ise şunları aktarmıştır:

“İndiğim zaman etrafımı saran arkadaşlarım, ilk vazifenin intibasını büyük bir sabırsızlıkla sormuşlardı. Ben de onlara yakaladığım fırsatı ve hücumlarımın şekillerini anlatmıştım. Bu arada karargahımıza kadar gelmek zahmetine katlanan muhterem kumandanımıza da [Kaymakam İzzeddin Bey] raporumu hazırlamadan evvel, gördüklerimi ve yaptıklarımı arz etmiştim.”

Pilot Vecihi Bey, bundan sonraki süreçte de 23. Fırka Kumandanı Kaymakam İzzeddin Bey'in emri üzerine bazı keşif uçuşları gerçekleştirmiştir.⁵⁹⁴

27 Ağustos 1920 tarihi itibarıyla 15.000 kişilik bir Yunan kuvvetinin hareketliliği görülmüştür. Kaymakam İzzeddin Bey, 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey ile iletişime geçmiş, onunla atılabilecek adımları mütalaa etmiştir.⁵⁹⁵ Bu esnada BMM Reisi Mustafa Kemal Bey ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet (İnönü) Bey, Afyonkarahisar'a gelerek incelemelerde bulunmuşlardır. Uşak savunmasının önemi bu ziyaretle açıkça görülmektedir. BMM Reisi Mustafa Kemal Bey, burada verdiği emirde Uşak ahalisinin müdafaaya katılmasını istemiş ve firarileri durdurmanın Uşak halkının bir görevi olduğunu,

⁵⁹⁴ Hürkuş, 2021: 68-72.

⁵⁹⁵ Çalışlar (haz.), 2009: 25, 26.

müdafaada gevşeklik gösterenlerin Hıyanet-i Vataniye Kanunu uyarınca yargılanacaklarını belirtmiştir. Sonrasında birliklere verdiği emirde Uşak istikametindeki Yunan kuvvetlerinin yan ve gerilerini tehdit edecek şekilde 23. Fırka'ya destek verilmesini istemiştir.

Kaymakam İzzeddin Bey'in kumandasındaki 23. Fırka'nın görevi Uşak'ı savunmak olmuştur. Bunun için de Karahasan-Küllük hattında bir savunma mevzii inşa edilmişti. Ancak, öncesinde Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey'in yanında birçok savunma ve taarruz tecrübesi edinen Kaymakam İzzeddin Bey, bu hatta savunma yapılmasına pek sıcak bakmamıştır. Hatta 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin Bey ile görüşmesinde fırkasının Uşak'ı sağda bırakmak suretiyle Kalfaköy-Kopaklar hattında savunma yapmasını önermiştir. Ancak, Garp Cephesi Kumandanı Miraliva Ali Fuat Paşa, Uşak'ın savunmasız bırakılamayacağını belirterek mevcut hatta kalınmasını emretmiştir.

Bir Yunan yürüyüş kolu, 28 Ağustos 1920'da Elvanlar'dan Ahmetler yönüne ilerlemiştir. Üstün sayıdaki bu kuvvet, Ahmetler'deki Türk emniyet birliğine bir taarruz gerçekleştirmiştir. Haliyle Türk birliği geri çekilmek zorunda kalmıştır. Geri kalan birlikler de Umurca yönünde ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir. Elde edilen istihbarata göre Yunan 2. Tümeni aynı günün akşamında 23. Fırka mevzilerine yaklaşmış ve taarruz hazırlıklarına başlamıştır.⁵⁹⁶ Kaymakam İzzeddin Bey gerekli tedbirleri almış, muharebe ve fırkasının durumu hakkında yazdığı detaylı bir raporla 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey'i bilgilendirmiştir.⁵⁹⁷ Miralay Fahrettin Bey, durum hakkında Kaymakam İzzeddin Bey'e fikrini sormuş, o da mevcut vaziyette muharebeye tutuşmanın doğru olmayacağını, kuvvetlerin Kalfaköy-Tabaklar hattına çekilmesi gerektiğini bildirmiştir. Miralay Fahrettin Bey ise gerekli desteğin sağlanacağını, Çerkez Ethem kuvvetlerinin de Uşak'a yerleştirileceğini bildirerek bulunduğu hatta kalmasını istemiştir.⁵⁹⁸ Ancak Kaymakam İzzeddin Bey endişelenmekte haklı çıkmıştır. 29 Ağustos sabahı 23. Fırka'ya bağlı 131. Alay'ın 1. Taburu, üstün sayıdaki Yunan kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Meydana gelen muharebe neticesinde Türk birlikleri tedricen ricat etmiştir. Yunan taarruzu karşısında 69. ve 176.

⁵⁹⁶ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 419, 420, 421.

⁵⁹⁷ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 580-92.

⁵⁹⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 329.

Alaylar da geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁹⁹ Kaymakam İzzeddin Bey, tedbir almak için 172. Alay kumandanına emir yazmışsa da Uşak'taki Rum istasyon memurları emrin gecikmesi için ellerinden geleni yapmıştır. Zorlu ricatın ardından Kaymakam İzzeddin Bey, fırkasını yok olmaktan kurtarmıştır.⁶⁰⁰ Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey, hatıralarında Uşak'taki gelişmelerle ilgili şunları aktarmıştır:

‘‘Bu vaka sırasında, yani benim Uşak’ı terk ettiğim sıralarda, düşman çok büyük kuvvetlerle Uşak üzerine yüklenerek, hayli hırpalamış, henüz teşekkül halinde bulunan kuvvetlerimizi ricata mecbur etmiş. Bu haber geldiği zaman, ben çılgına dönmüştüm. Varlığımdan bir parça daha kopmuştu. İçim yanıyordu.’’⁶⁰¹

23. Fırka birlikleri Banaz’da toplanmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, ricatın ardından fırkasına bir çekidüzen vermeyi düşünmüştür. Yunan kuvvetleriyle mesafeyi açmak için Banaz’da kalmayı uygun görmemiştir. Bu düşüncesini 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin Bey’e bildirmiştir. O da 23. Fırka birliklerinin Dumlupınar mevzilerine çekilmesini emretmiştir. 31 Ağustos itibarıyla tüm 23. Fırka birliklerinin Dumlupınar’a çekilmesi tamamlanmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, karargahını Çiftlik’te kurmuştur.⁶⁰² Dumlupınar’a çekilmeden önce Banaz’a gelen Miralay Fahrettin Bey, Kaymakam İzzeddin Bey’e müteessir olmamasını telkin etmiş, Banaz’a getirilen kuvvetlerle kuvvetli bir mukavemet cephesi kurulabileceğini belirtmiştir.⁶⁰³ Ancak, bu durum onu rahatlatmamıştır. Zira karşısındaki kuvvetlerin mevcudu yaklaşık 20.000 kişi kadar iken kendi birlikleri yaklaşık 1.500 neferden ibaretti.⁶⁰⁴

2.1.2. 61. Fırka Kumandanlığı’na Tayini ve Bu Görevle Katıldığı Muharebeler

Kaymakam İzzeddin Bey, Dumlupınar’da 23. Fırka Kumandanı olarak müdafaa hazırlıkları yaparken yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Bu da 23 Eylül 1920 tarihinde 61. Fırka

⁵⁹⁹ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 423.

⁶⁰⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 331.

⁶⁰¹ Hürkuş, 2021: 72, 73.

⁶⁰² Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 425.

⁶⁰³ Altay, 1970: 266.

⁶⁰⁴ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 425.

Kumandanlığı'na tayin edilmesidir.⁶⁰⁵ Bu fırka, aslında Cenup Cephesi Kumandanlığı'na bağlı iken Garp Cephesi Kumandanlığı'nın emrine alınmıştır.⁶⁰⁶ Onun 61. Fırka Kumandanlığı'na tayini Ertuğrul Grubu Kumandanı Miralay Kazım (Özalp) Bey'in teklifiyle gerçekleşmiştir. Miralay Kazım Bey, daha 3 Eylül tarihinde Kaymakam İzzeddin Bey'e gönderdiği telgrafta 61. Fırka'nın önemli bir konumda bulunduğunu ve pek yakında ciddi bir harekât gerçekleştireceğini, bu nedenle 61. Fırka'nın başında göreve layık bir kumandanın olması gerektiğini belirtmiştir. Miralay Kazım Bey, ayrıca 23. Fırka'nın bir fırka değil ancak müfreze niteliğinde olduğunu, 61. Fırka'nın ise daha etkin görev yapabilecek kabiliyette bulunduğunu ifade etmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, verdiği cevapta bu sorumluluğu almaya hazır olduğunu, ancak Garp Cephesi Kumandanı Mirliva Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın da takdirinin alınması gerektiğini bildirmiştir. Nihayetinde gerekli yazışmalar yapılmış, onay alınmış ve Kaymakam İzzeddin Bey'in 61. Fırka Kumandanlığı'na tayini gerçekleşmiştir.

Milli Mücadele'nin ilk dönemlerinde çetelerden kurulan bazı birliklerin yağma faaliyetlerine girişmeleri, Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele için sıkıntı yaratmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, bu durumla ilgili hatıratında dikkat çeken değerlendirmeler yapmıştır. Onun aktardığına göre, bir gün Ertuğrul Grubu Kumandanı Miralay Kazım (Özalp) Bey ve Kaymakam İzzeddin Bey, 61. Fırka'nın bulunduğu Kızılınler'e doğru yol almışlardır. Mola vermek için Seydiköy'e yaklaştıkları sırada birçok kadın ve kız korkarak evlerine girmiştir. Köyün sakinleri, onları eşkıya zannetmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, bu durumdan hayli rahatsız olmuş, çetelerden kaynaklanan korkunun Milli Mücadele'ye zarar vereceğini düşünmüş ve konu ile ilgili BMM Reisi Mustafa Kemal Bey ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet (İnönü) Bey'e mektup göndermiştir. Sonrasında 61. Fırka'nın bulunduğu Kızılınler'e varan Kaymakam İzzeddin Bey, vakit kaybetmeden fırkasının talim ve terbiyesine başlamıştır.⁶⁰⁷ 61. Fırka'nın

⁶⁰⁵ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

⁶⁰⁶ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 711-128.

⁶⁰⁷ Çalışlar (haz.), 2009: 45-48.

bünyesinde 159., 174., 189. ve 190. Alaylar ile Gökbayrak Taburu, Milli Süvari Alayı, Vardar Müfrezesi ve Yörük Mustafa Müfrezesi bulunmaktaydı.⁶⁰⁸

Düzenli ordu kurma çalışmalarının önem kazandığı bu süreçte Kaymakam İzzeddin Bey, en çok talim ve terbiyeye önem vermiştir. Mevzileri dolaşıp birliklerini kontrol ettikten sonra Karacaşehir'e giderken, Eskişehir'den buraya gelen Garp Cephesi Kumandanı Mirлива Ali Fuat Paşa ile karşılaşmıştır. Mirлива Ali Fuat Paşa, Uşak Muharebesi hakkında Kaymakam İzzeddin Bey'den malumat almıştır.⁶⁰⁹ Bu görüşmeyle ilgili Mirлива Ali Fuat Paşa, hatıratında detaylı bilgiler paylaşmıştır. Buna göre ikisi, Uşak muharebesi hakkında konuşurken söz disiplinden mahrum olan ve ihtiyaçlarını temin etmek maksadıyla halka karşı baskınlar gerçekleştiren milli çetelere gelmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, bu durumun halkı Hükümet'ten soğuttuğunu Mirлива Ali Fuat Paşa'ya yana yakıla anlatmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, çetelerin lağvedilmesi hakkında Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet Bey'e mektup gönderdiğini de söylemiştir. Miralay İsmet Bey, onun mektubunu yanıtlamış, Kaymakam İzzeddin Bey bunu da Mirлива Ali Fuat Paşa ile paylaşmıştır. Mirлива Ali Fuat Paşa ise Miralay İsmet Bey'in ona yanıtını hatıratında aynen şöyle aktarmıştır:

‘‘Bildiğimiz bu adem-i intizam dertleri kıtaat-ı muntazamanın muvaffakiyetleriyle ortadan silinecektir. Eğer yine bidayetden beri gayri muntazam kıtaata arzı ihtiyaç etmiş isek, muntazam kıtaatımızın ancak tedricen, kabil-i istifade olmalarındandır. Bu noktaya bütün kumandanların nasb-ı nazar etmelerini arzu ederim. Bizim davamız, evvela Yunan taarruzu ile Türkiye'nin inhilal etmeyeceğini ispat etmekle kazanılacaktır. Ondan sonra da Yunanlıların Anadolu'yu istila etmeye kifayet edemeyeceklerini göstermek lazımdır. Bu iki noktayı hallettikten sonra, zaman şark istilasına fırsat verecek ve bizim imhası güç, imha edilemeyerek berhayat bırakılması mümkün ve zararsız bir millet olduğumuza hükmedilecektir. Gelecek meydan muharebesini İnşallah müsait şerait altında yapmak fırsatını bulacağız.’’⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Görgülü, 2014: 344.

⁶⁰⁹ Çalışlar (haz.), 2009: 49.

⁶¹⁰ Cebesoy, 1953: 487, 488.

2.1.2.1. Gediz Taarruzu ve Derbent Muharebeleri

Uzun bir süredir Yunan kuvvetlerinin gerçekleştireceği taarruzu beklemek hem Türk kuvvetlerinin hem de halkın moralini yıpratmıştır. Garp Cephesi Kumandanı Mirliya Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, bu durumu değiştirmek için bir taarruz gerçekleştirmeyi düşünmüştür. Bu yüzden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'ne, Gediz'de tek başına bulunan bir Yunan tümeni üzerine taarruz gerçekleştirilmesi teklifinde bulunmuştur. Ancak, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet (İnönü) Bey, eldeki cephanenin devamlı bir muharebe için yetersiz olduğunu ve Yunan Ordusu'nun, Gediz'de bulunan Yunan tümenlerine çok rahat bir şekilde destek sağlayabileceğini belirterek uygun anın beklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Mirliya Ali Fuat Paşa'nın taarruzun yapılması için ısrarları devam edince ve cephanenin İtalya'dan temin edileceği haberi alınınca taarruza onay verilmiştir. Böylece Mirliya Ali Fuat Paşa hazırlıkları başlatmıştır.⁶¹¹ Onun düşüncesine göre, Türk kuvvetlerinin gerçekleştireceği taarruz sayesinde iki ayrı Yunan kuvveti arasında bağlantı sağlanması önlenecek, bunlardan biri yalnız iken yakalanıp etkisiz hale getirilecekti.⁶¹²

10 Ekim 1920'de, 61. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Tahsin Bey'den taarruz planıyla ilgili detaylı bilgileri alan Kaymakam İzzeddin Bey gerekli hazırlıklara başlamıştır. Bu arada Kaymakam İzzeddin Bey, Çerkez Ethem tarafından Kuva-yı Seyyare şehitleri için okutulacak mevlide davet edilmiştir. 13 Ekim'de Kaymakam İzzeddin Bey, Ertuğrul Grup Kumandanı Miralay Kazım (Özalp) Bey ve Birinci Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem taarruz hakkında mütalaada bulunmuşlardır. Çerkez Ethem bu görüşmede, gerçekleştirilecek taarruzun başarıyla sonuçlanacağını ve ganimet elde edilerek ihtiyaçların temin edileceğini belirtmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet (İnönü) Bey'in önceden Garp Cephesi Kumandanı'na bildirdiği gibi cephanenin durumunun büyük bir engel teşkil ettiğini, başarısızlığa uğramanın muhtemel olduğunu, bu nedenle ihtiyatlı davranılması gerektiğini ifade etmiştir. Onun bu fikrine karşın Ertuğrul Grubu Kumandanı Miralay Kazım (Özalp) Bey, taarruzdan yana olduğunu belirtmiştir. Görüşmenin neticesinde prensip olarak

⁶¹¹ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 426, 427, 430.

⁶¹² Cebesoy, 1953: 428, 431, 454.

taarruzun yapılması kararı alınmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey'in 61.Tümeni cepheden, Çerkez Ethem'in Birinci Kuva-yı Seyyare'si ise sol cenahtan taarruza geçecekti. Ancak, taarruz için Ankara'dan henüz onay gelmemiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, 15 Ekim'de Ertuğrul Grup Karargahı'nın bulunduğu Alayund'a gitmiş ve taarruz için yapılan görüşmelere katılmıştır. Sonra Fırka Karargahı'na geri dönmüştür. Bu arada Çerkez Ethem'i de ziyaret etmiştir. Bundan böyle Kaymakam İzzeddin Bey, vazife gereği çok daha sık bir şekilde onunla bir araya gelmiştir.⁶¹³

Taarruzun resmi kararı 18 Ekim 1920'de Alayund İstasyonu'nda yapılan toplantıda alınmıştır. Garp Cephesi Kumandanı Mirliya Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Ertuğrul Grubu Kumandanı Miralay Kazım (Özalp) Bey, 61. Fırka Kumandanı Kaymakam İzzeddin Bey, 11. Fırka Kumandanı Kaymakam Mehmet Arif (Ayıcı) Bey ile Birinci Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem'in de hazır bulunduğu toplantıda son durum ele alınmış ve 24 Ekim'de taarruza geçilmesi kararlaştırılmıştır.

21/22 Ekim gecesi Ertuğrul Grubu'na bağlı birlikler yürüyüşe geçmiştir. 61. Fırka, o geceyi ve ertesi günü Kureyişler-Dereköy-Güven-Yaylababa-Çömlekçi yöresinde istirahat ederek geçirmiştir. Taarruz planına göre Kuva-yı Seyyare, Yunan kuvvetlerinin güney kanadını kuşatacaktı. Böylece Yunan kuvvetlerine takviye yapılması engellenecekti. Bunun yanında 11. ve 61. Fırkalara kılavuzluk etmek ve keşif faaliyeti yapmak için yeterli sayıda süvari bırakacaktı. 61. Fırka ise iki alayıyla Kaymakam İzzeddin Bey'in emirleri doğrultusunda Düşecek (Kocadağ)-Yunuslar hattına karşı Yunan kuvvetlerinin kuzey kanadına taarruza geçecekti. Taarruz, Gediz yolunun kuzeyinden düzenlenecekti.

24 Ekim 1920 tarihinde saat 07:00'a doğru 61. Fırka'ya bağlı 174. ve 190. Alaylar, Yunan birliklerine doğru yaklaşmış ve saat 08:00 itibariyle taarruz başlamıştır. Türk birlikleri, Yunan birliklerinin topçu ve makineli tüfek ateşi baskısı altında güç bela ilerleme sağlamıştır. 61. Fırka mevzilerinin Yunan kuvvetlerince keşfedilmesi sonucu Fırka mevzileri ateş altına alınmıştır. Bu sebeple Fırka topçu birliği mevzi değiştirmek zorunda kalmıştır. Sol cenahta bulunan 61. Fırka'ya bağlı 159. Alay birliklerinin yoğun ateş yüzünden ilerleyememesi üzerine 174. Alay'dan

⁶¹³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 335, 336.

takviye sağlanmıştır. Çarpışmalar geceye kadar devam etmiş, ancak istenen netice alınamamıştır. 61. Fırka, muharebe neticesinde 3 zabıtnı ve 23 neferini şehit vermiştir. 3 subay ve 24 er ise yaralanmıştır.⁶¹⁴ Ertuğrul Grubu Kumandanı Miralay Kazım (Özalp) Bey'in, birliklerin geri çekilmesi emrini vermesi üzerine Kaymakam İzzeddin Bey birliklerini düzenlemeye koyulmuştur. Ancak, geri çekilmenin gerçekleştiği esnada Yunan birliklerinin Gediz'den çekildikleri haberi alınmıştır.⁶¹⁵ Gediz'deki Yunan erkanı, 24 Ekim'de Türk topçusunun faaliyetlerini artırmasını, taarruzun devam edeceği şeklinde algılamıştır. Taarruzu karşılamak için yeterli cephaneleri olmadığı ve Yunan 2. Tümen Kumandanlığı ile irtibat sağlayamadıkları gerekçesiyle geri çekilmişlerdir.⁶¹⁶ Bunun üzerine 24 Ekim'de 159. Alay öncü olarak Gediz'e gönderilmiştir. Yunan kuvvetlerinden geriye kalan erzak, eşya vs. ele geçirilmiştir. İkinci Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Tevfik, bütün ganimeti Kuva-yı Seyyare'ye tahsis etmeye çalışmış, ancak Kaymakam İzzeddin Bey buna mani olarak ganimeti birlikler arasında eşit bir şekilde paylaştırmıştır. Türk taarruzu neticesinde Gediz'den çekilen Yunan tümeninin mevcudunun 14.000 kişi olduğu öğrenilmiştir. Meydana gelen bu muharebe ''Derbent Muharebesi'' olarak kayıtlara geçmiştir. 61. Fırka birlikleri güvenli mevzilere yerleştirilmiştir.⁶¹⁷

Garp Cephesi Kumandanı Mirliya Ali Fuat Paşa, Gediz taarruzunu hatıratında olumlu bir şekilde değerlendirmiştir. Taarruzu kumanda, sevk ve idare bakımından çok güç bir askeri hareket olarak belirten Mirliya Ali Fuat Paşa, üstün Yunan kuvvetlerinin merkezine doğru bir yürüyüş yapıldığını, onların bir fırkasının mağlup edilip geriye atıldığını, hareket tamamlandıktan sonra da Yunan kuvvetlerinin tehdidine uğramadan eski vaziyetin alındığını aktarmıştır. En muntazam orduların dahi güçlkle başarabileceği bu hareketi yeni yeni kurulmaya başlayan milli kuvvetlerin başardığını, böylece ehliyet, cesaret ve milli gayrete sahip olduklarını gösterdiklerini ifade etmiştir. Mirliya Ali Fuat Paşa, muharebeye dair hazırladığı bir raporu BMM Reisi Mustafa Kemal Bey'e göndermiş, o da bunu bir tebrik telgrafı çekerek yanıtlamıştır.⁶¹⁸ Kaymakam

⁶¹⁴ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 430, 435, 436.

⁶¹⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 339, 340.

⁶¹⁶ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 439.

⁶¹⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 340, 341.

⁶¹⁸ Cebesoy, 1953: 503, 505.

İzzeddin Bey hatıratında, Gediz'den çekilen Yunan kuvvetlerinin 14.000 mevcutlu olduğunun öğrenilmesiyle kendilerinden çok üstün durumdaki kuvvetlere taarruz edip onları ricata mecbur ettiklerinin anlaşıldığını aktarmıştır.⁶¹⁹ Birinci Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem de muharebeyi hatıratında ‘‘zafer’’ olarak aktarmıştır. Ona göre Gediz’de elde edilen zafer Yunanistan’da iç politikaya tesir ederek Venizelos Hükümeti’nin düşmesine neden olmuştur. Venizelos’un düşmesiyle kontrolü Kral Konstantin almış, Yunan Ordusu’nun idaresi kralcı subaylara devredilmiştir. Neticede, Yunan Ordusu’nun tecrübeli kumandanlarını yitirerek büyük bir zarara uğradığını iddia etmiştir. Kendisine yönelik serkeşlik etme, emir dinlememe, kural tanımama gibi ifadeleri ise reddetmiştir.⁶²⁰

Gediz taarruzuyla ilgili değerlendirmelerde çelişkili bir durum olduğu görülmektedir. Gediz taarruzunda, durumun sıkıntılı bir hal alması üzerine Türk kuvvetleri geri çekilmişti. Ancak, daha sonra Yunan kuvvetlerinin de Gediz’den çekildiği haberi alınmış, Türk kuvvetlerine bağlı birlikler bu haber üzerine Gediz’e girmişti. Mirliya Ali Fuat Paşa, Gediz taarruzunu zafer olarak değerlendirirken Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Bey’in duruma farklı yaklaştığı anlaşılmaktadır. BMM Reisi Mustafa Kemal Bey, taarruzla ilgili fikirlerini *Nutuk* adlı eserinde değinmiştir. Buna göre, Garp Cephesi Kumandanı Mirliya Ali Fuat Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti’nin uygun bulmamasına rağmen Gediz’e taarruz düzenlemiştir. Kendisi de bu taarruza karşı çıkmıştır, zira Yunan kuvvetleri genel olarak Türk birliklerinden daha güçlü bir konumda idi. Türk tarafı henüz düzenli bir ordu kuramamıştı ve ciddi bir cephe sıkıntısı yaşanmaktaydı. Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, mevcut kuvvetlerle ve hazırlıklarla Gediz’de bir başarı kazanılsa da bunun somut bir başarı olmayacağına, bilakis birliklerin yıpranacağına dikkat çekmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet (İnönü) Bey, daha sonra Mirliya Ali Fuat Paşa’nın karargahına gidip durumu onunla bir de yüz yüze görüşmüş ve taarruzun ertelenmesi kararı alınmıştır. Buna rağmen Mirliya Ali Fuat Paşa, birkaç gün sonra Miralay İsmet Bey’e gönderdiği raporla saldırıya karar verdiğini bildirmiştir. Meclis’te de bazı Mebuslar tarafından Gediz taarruzunun gerçekleştirilmesi yönünde etkin bir propaganda

⁶¹⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 340.

⁶²⁰ Çerkes Ethem, 1993: 88, 90.

yapılmıştır. Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, neticede Gediz'deki muharebenin beklediği üzere yenilgiyle sonuçlandığını aktarmıştır. Bu gelişmeden sonra onun artık Garp Cephesi Kumandanlığı'nı sürdüremeyeceğini düşündüğünü de eklemiştir.⁶²¹ Miralay İsmet Bey'in de hatıratında belirttiklerine göre Gediz taarruzu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yine onun verdiği bilgilere göre Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, artık Kuva-yı Milliye ile devam edilemeyeceğini ve bir an evvel düzenli ordu teşkiline başlanması gerektiğini kendisine söylemiştir. Bunun yanında Miralay İsmet Bey'i yeni Garp Cephesi Kumandanı olarak atamayı düşündüğünü de belirtmiştir.⁶²²

27 Ekim 1920 günü sabahı Yunan kuvvetleri, bir tümen kadar kuvvetle yeniden yürüyüşe geçmiştir. Yenişehir ve İnegöl üzerine yürüyen Yunan birlikleri mukavemetle karşılaşmaksızın buraları işgal etmişlerdir. Ancak, 29 Ekim'de Türk topçusunun ateşi ile karşılaşan Yunan birlikleri daha fazla ilerleme sağlayamamıştır.⁶²³ Bu arada Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Çerkez Tefik, 61. Fırka Kumandanı Kaymakam İzzeddin Bey'e gönderdiği raporda Çeltikçi civarında toplanan Yunan birliklerine taarruz gerçekleştireceğini bildirmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, hatıratında Kuva-yı Seyyare kumandanlarının bu fevri kararını şu sözlerle eleştirmiştir:

“Kuva-yı Seyyare kumandanları kendiliklerinden muharebeye karar veriyordu. Yüzeysel görüşleriyle düşmanın durumunu bir nimet zannederek bundan yararlanmaya kalkmışlardı. Başarısız olunca yine kimseye haber vermeden kaçarlardı. Bunlarla düşman karşısında omuz omuza bulunmak endişe veriyordu.”

Kaymakam İzzeddin Bey, her ihtimale karşı 174. Alay'a hazırlanması talimatını vermiştir.⁶²⁴ Nitekim Çerkez Ethem, Hamidiyehani'nda bulunan 13. Yunan Tümeni'ne 27 Ekim'de bir taarruz başlatmıştır. Muharebe çok şiddetli bir şekilde devam etmiştir. 28 Ekim sabahı Çerkez Ethem'in 190. Alayı geri çekilmeye başlamıştır. En sonunda Birinci Kuva-yı

⁶²¹ Atatürk, 2019: 338, 339, 342.

⁶²² İnönü, 1985: 213.

⁶²³ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 445, 446.

⁶²⁴ Çalışlar (haz.), 2009: 65, 66.

Seyyare birlikleri tamamen geri çekilmiştir. Kuva-yı Seyyare, muharebe sırasında çok ciddi kayıplar vermiştir. Hamidiyehanı'nda meydana gelen ve Türk birliklerinin geri çekilmesiyle sonuçlanan bu muharebe neticesinde Gediz tekrar Yunan işgaline uğramıştır. Bunun üzerine 11. Fırka'nın Kütahya'ya çekilmesi, Kaymakam İzzeddin Bey'in 61. Fırkası'nın ise İnönü'yü almak üzere Alayund istikametinde toplanması emredilmiştir. Ancak, 13. Yunan Tümeni de bir süre sonra kendiliğinden Gediz'i boşaltmış ve eski mevzilerine çekilmiştir. Gediz muharebeleri neticesinde iki taraf da somut bir üstünlük elde edememiştir.⁶²⁵ Kaymakam İzzeddin Bey, Yunan kuvvetlerinin Gediz'e karşı taarruzunu ve sonrasında Gediz'i boşaltmasını, Yunan Karargahı'nın umumi bir hareket düşüncesinde olmamasıyla açıklamıştır. Ona göre Türk birliklerinin Uşak'a fazla yanaşmış olması, Yunan erkanını rahatsız etmiş, bunun üzerine Gediz'e bir karşı taarruz düzenlemişlerdir. Yunan kuvvetleri Yenişehir ve İnegöl'ü de boşaltmış, asli mevzilerine çekilmeyi sürdürmüşlerdir. Geri çekilirken İnegöl'ü ateşe vermişlerdir. Diğer yandan Çerkez Ethem ve kardeşlerinin faaliyetleri nedeniyle Kaymakam İzzeddin Bey'in duyduğu rahatsızlık, hatıratında net bir şekilde görülmektedir.⁶²⁶

Gediz taarruzundan sonra, Türk tarafının komutasında yaşanan değişiklikler dikkatleri çekmektedir. Gediz taarruzu neticesinde Mirliva Ali Fuat Paşa, Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan alınmış ve Moskova Büyükelçiliği'ne atanmıştır. Ayrıca Garp Cephesi, Cenup ve Garp Cepheleri adıyla ikiye bölünmüştür. 10 Kasım 1920 tarihi itibarıyla Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet (İnönü) Bey, mevcut görevinin yanında Garp Cephesi Kumandanlığı'na, 11 Kasım'da ise Miralay Refet (Bele) Bey Cenup Cephesi Kumandanlığı'na atanmıştır.⁶²⁷ Miralay Refet Bey, bu esnada Dahiliye Vekilliği görevini yürütmekteydi ve bu görevi bir süre daha sürdürmesi kararlaştırılmıştır. Bu değişim bir anlamda düzenli orduya geçiş için önemli bir adım olmuştur. Nitekim Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, yeni cephe kumandanlarına hızla düzenli ordu ve büyük süvari birlikleri meydana getirmeleri yönünde kesin

⁶²⁵ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 447.

⁶²⁶ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 343, 344.

⁶²⁷ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 38.

bir direktif vermiştir.⁶²⁸ Karadeniz'den Kütahya'ya kadar olan bölge Garp Cephesi'nin sorumluluk sahasını oluşturmuştur. Kaymakam İzzeddin Bey'in 61. Fırkası, 11. ve 24. Fırkalar ile Kuva-yı Seyyare ve bazı milli kuvvetler Miralay İsmet Bey'in kumandasındaki Batı Cephesi emrine alınmıştır. Çerkez Ethem ve kardeşleri bu yeni düzenden rahatsızlık duymuş ve müstakil kalmak istemişlerdir. Ayrıca, Miralay Refet Bey'in Cenup Cephesi Kumandanlığı'na atanmasına karşı çıkmışlardır. Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey ise Çerkez Ethem'den yalnızca Yunan Ordusu ile meşgul olmasını, cephe gerisindeki işlerle alakadar olmamasını istemiştir.⁶²⁹ Bu arada Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Kaymakam İzzeddin Bey'in kumandasındaki 61. Fırka'nın hazırlığı ve konumlandırılması ile ilgili emirleri Garp Cephesi Kumandanlığı'na bildirmiştir.⁶³⁰ Miralay Kazım (Özalp) Bey'in kumandasında olan Ertuğrul Grubu Kumandanlığı ise 26 Kasım 1920'de lağvedilmiştir.⁶³¹

2.1.2.2. Çerkez Ethem İsyanı ve Kuva-yı Seyyare'ye Tedip Harekatı Düzenlenmesi

Gerilimi Artıran Gelişmeler: Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin faaliyetleri uzunca bir süredir Ankara'nın tepkisini çekmekteydi. İlk zamanlarda, onların kumanda ettikleri Kuva-yı Seyyare'nin isyanların bastırılması noktasında Milli Mücadele'ye olumlu katkıları olmuştur. Çerkez Ethem ve kardeşleri, o ana kadar sundukları başarılı hizmetlerinden ötürü Ankara'ya çağırılmışlar, hemen herkesten iltifat ve takdir görmüşlerdir. Saygınlığını artıran Çerkez Ethem ve kardeşleri, daha sonra Kuva-yı Milliye kumandanlarının emirlerini dinlememeye ve hatta kimi zamanlarda onlara hakaret etmeye başlamıştır. Zaman geçtikçe bu sefer valiler de dahil olmak üzere herkese emirler vermeye başlamışlar, emirlerini yerine getirmeyecek olanları idamla tehdit etmişlerdir. Çerkez Ethem, sonunda Meclis'in otoritesini zedeleyecek girişimlerde bulunmuştur. Yozgat İsyanı'nı bastırdıktan sonra ayaklanmaya sebep olanlar arasında gördüğü Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i idam etmek isteyerek onun Ankara'dan Yozgat'a gönderilmesini talep

⁶²⁸ Atatürk, 2019: 343.

⁶²⁹ Ercan, C. II, 2. Kısım, 1999: 448.

⁶³⁰ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 689-123.

⁶³¹ Görgülü, 2014: 346.

etmiştir.⁶³² Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey buna karşı çıkınca Çerkez Ethem, Ankara'ya döndüğünde TBMM Reisi'ni Meclis'in önünde asacağını söylemiştir. Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, *Nutuk* adlı eserinde Çerkez Ethem ve kardeşlerinin sarf ettikleri bu sözlerin, onların tutum ve davranışlarının farkında olduklarını, ancak, henüz düzenli bir ordu kurulmadığı için onlardan faydalanmayı tercih edip durumu geçici olarak idare ettiklerini belirtmiştir. Çerkez Ethem ve kardeşlerinin, tepkileri çeken bir diğer faaliyetleri de Yeşil Ordu Cemiyeti'nde olmuştur. Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, bu cemiyetin zararlı bir niteliğe büründüğünü düşünmüş, hemen kapatılmasını uygun görmüştür. Çerkez Ethem ve kardeşlerinin önde gelen üyeler arasında bulunduğu bu siyasi-askeri örgüt bir de Seyyare-i Yeni Dünya isimli gazeteyle düşünce ve amaçlarını yayımlamıştır.⁶³³

Çerkez Ethem ve kardeşlerinden rahatsızlık duyanlardan biri de 61. Fırka Kumandanı Kaymakam İzzeddin Bey olmuştur. O, hatıratında Çerkez Ethem ve kardeşlerini şu sözlerle tanımlamıştır:

“...Ethem, Umum Kuva-yı Tedibiye ve Takibiye Kumandanı resmi unvanını taşıyor, kardeşi Teyfik de ikinci bir kumandan vaziyetinde bulunuyordu. Büyük ağabeyleri Reşit Bey de BMM'de Saruhan Mebusu olarak bulunuyordu. Bunların maiyetlerinde bir seyyar divan-ı harpleri ve Serez Kiptilerinden bir de cellatları var. İstedikleri yerlerde bu seyyar divan-ı harp ile en şiddetli cezaları ve idamları derhal tatbik ediyorlar.”

Kaymakam İzzeddin Bey, Çerkez Ethem'in ihtiyaç duyduğu şeyleri haksız ve hukuksuz bir şekilde ahaliden temin etmesi, başına buyruk davranması ve halkın bu durum karşısında çektiği sıkıntılar hususunda da hatıratında şunları paylaşmıştır:

“Yunan işgali altında ve cephe yakınındaki ahaliden de faydalanamıyorduk. Sebebi, Ethem kuvvetleri ve diğer Kuva-yı Seyyare'nin bu yerlerde köylere yaptıkları baskınlarda verdikleri eziyetlerdi. Eşme [Uşak] müftüsünden de bu çetelerin

⁶³² Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 63, 64.

⁶³³ Atatürk, 2019: 320-322.

zulmünden şikayet eden bir mektup aldım. Bu çetelerin esasen cepheye gelmekten maksatları, kargaşada servet sahibi olmak, mal ve para elde etmektir.”

Kaymakam İzzeddin Bey, muharebeler esnasında Kuva-yı Seyyare’nin faaliyetleri ile ilgili de şunları aktarmıştır:

“Bu Kuva-yı Seyyare çok acayip. Hiçbir yere bağlı olmadan ve emir almadan hareket ediyorlar. Sonra kaçıp, insanın yanlarını açıkta bırakıyorlar. Bunlarla beraber muharebe etmek çok fena.”

Çerkez Ethem’in kardeşi Çerkez Tevfik, Kaymakam İzzeddin Bey’in henüz 23. Fırka Kumandanı olduğu dönemde ona, Eskişehir’de bulunan bazı 23. Fırka zabitanlarıyla ilgili bir eleştiri mektubu göndermiştir. Bu mektubunda zabitanın vatani hissiyattan mahrum olduklarını, kahvelerde işsiz güçsüz oturduklarını yazmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, bu durum karşısında sinirlenmiş, ona bir cevap yazarak askerlerin kendi mesuliyetinde bulunduğunu, onların vatanperverliklerinden hiçbir şüphesi olmadığını, zabitanından herhangi birisine bu denli ifadeleri kabul edemeyeceğini ifade etmiştir. Çerkez Tevfik, Kaymakam İzzeddin Bey’in bu yanıtını alınca ona büyük bir tepki göstermiştir. Bu olaydan Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey’in de haberi olmuştur. Kaymakam İzzeddin Bey ile karşılaştığı zaman ona *“Sen Ethem’e kafa mı tuttun? İyi yaptın fakat daha zaman var. Teenni ve dikkatle hareket etmek lazım.”* sözlerini sarf etmiştir.⁶³⁴ Kaymakam İzzeddin Bey’in de aktardıklarından görüldüğü üzere Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, çok daha öncesinden Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin tasfiyesini düşünmekte, bunun için uygun zamanı beklemekteydi.

Gerginliği artıran bir diğer gelişme, Garp Cephesi’nin ikiye ayrılması olmuştur. Çünkü Çerkez Ethem ve kardeşleri, yeni cephe düzenine ve Miralay Refet (Bele) Bey’in Cenup Cephesi Kumandanı olmasına karşı çıkmışlardır. Onlar, bütün cephenin Miralay İsmet (İnönü) Bey’in kumandasına verilmesinden yana olmuşlardır.⁶³⁵ Çerkez Ethem’e göre cephede yapılan bu

⁶³⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 326-340.

⁶³⁵ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 65.

değişiklik Kuva-yı Seyyare'nin aleyhineydi.⁶³⁶ Yani o ve kardeşleri, düzenli ordu kurulması yolunda atılan bu adımın farkına varmışlardır. Bu sırada Cenup Cephesi'nde, düzenli ordu kurulmasına karşı çıkan Demirci Mehmet Efe bir isyan başlatmıştır. Cephe Kumandanı Miralay Refet Bey, bu isyanı bastırmak için hazırlıklarını sürdürmüştür.⁶³⁷

Çerkez Ethem'in Saruhan Mebusu olan kardeşi Reşit Bey ve bazı Mebuslar, muntazam kuvvetlerin kurulmasına karşı çıkmışlar ve Kuva-yı Milliye düzeninin korunması için yoğun bir propaganda yürütmüşlerdir. Saruhan Mebusu Reşit Bey, ordu teşkilatının bütün dünyada iflas ettiğini, vatanın ancak milli kuvvetler tarafından kurtarılabileceğini iddia etmiştir. BMM Reisi Mustafa Kemal Bey, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin olası bir isyanının önüne geçmek adına Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Mirliya Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya isterse onları da uygun bir görevle beraber Moskova'ya götürebileceğini söylemiştir. Bunu işiten Çerkez Ethem ve kardeşleri ise endişelenmişler ve kendilerinin Anadolu'dan uzaklaştırılmalarından sonra Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey'in diktatörlük ilan edeceği söylentisini ortaya atmışlardır.

Çerkez Ethem'in Meclis'in otoritesine karşı bir diğer adımı da birliklerinin düzeni hususunda olmuştur. Komuta ettiği Kuva-yı Seyyare'nin diğer seyyar kuvvetlerden ayırt edilebilmesi için kendi kuvvetine Birinci Kuva-yı Seyyare adını vermiştir. Çerkez Ethem ise bunu kabul etmemiş ve birliğine Umum Kuva-yı Seyyare adını vermiştir. Kendisini de Umum Kuva-yı Seyyare Kumandanı olarak ilan etmiştir.

Düzenli orduya geçiş yolunda atılan en önemli adımlardan biri de gelişigüzel er toplanmasının Meclis tarafından yasaklanması olmuştur. 25 Aralık 1920'de alınan bu karar elbet Çerkez Ethem ve kardeşleri ile onun gibi milis kuvvet komutanlarını rahatsız etmiştir. Bunun haricinde Çerkez Ethem, birliklerinin denetlenmesine de izin vermemiştir. Sonrasında Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet (İnönü) Bey onunla görüşerek durumu açıklamış, ardından yazılı bir emir göndermiştir. Ancak, Çerkez Ethem'in tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Kardeşi, Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Çerkez Tevfik de Miralay İsmet Bey'in emirlerini

⁶³⁶ Çerkes Ethem, 1993: 91.

⁶³⁷ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 60.

yerine getirmemeye başlamıştır. Orduda disipline büyük önem veren, Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey tarafından düzenli orduyu kurmakla görevlendirilen Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey, bu durumdan huzursuzluk duymuştur. Bununla ilgili bir başka hadise 23 Kasım 1920’de görülmüştür. Bu tarihte, cephe levazımından bütçenin düzenlenmesi için tüm birliklerden rapor istenmiştir. Bütün birlikler gereğini yapmış, ancak Birinci Kuva-yı Seyyare’den rapor alınamamıştır. Bunların ardından İstiklal Mahkemeleri’nin teşkili, Başkumandanlık yetkisinin Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey’e verilmesi gibi adımlar, gerginliği artıran diğer gelişmeler olmuştur.⁶³⁸

Kuva-yı Seyyare’nin Tedibine Yönelik Yapılan Hazırlıklar: Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, artık meselenin esaslı olarak çözülmesine karar vermiştir. İlk tedbir olarak Garp Cephesi kuvvetlerinin çoğunun Eskişehir ve İnönü yöresine nakline başlanmıştır. Bu kapsamda Kaymakam İzzeddin Bey’e, fırkasını Eskişehir’e doğru hareket ettirmesi emredilmiştir. Bu sırada Dahiliye Nazırı Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki heyet, İstanbul Hükümeti namına Ankara Hükümeti ile görüşme yapmak üzere Bilecik’e gelmiştir.⁶³⁹ Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa’nın, hatıratında aktardıklarına göre Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, Bilecik’e bir gün evvel gelip beklemiş, heyetin geciktiğini anlayınca Eskişehir’e dönmüştür. Ertesi gün ise tekrar Bilecik’e gelmiş ve taraflar arasındaki görüşmeler başlamıştır. Ancak, görüşmelerden somut bir netice alınamamıştır. Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki heyetin İstanbul’a dönemsine müsaade edilmemiştir. Daha sonrasında Bilecik’ten çekilen bir telgraf ile bu heyet üyelerinin Anadolu’ya kaçtıkları duyurulmuştur.⁶⁴⁰

Çerkez Ethem, Eskişehir’e geldiği sırada askeri önlemler de alınmaya başlanmıştır. Bu noktada Kaymakam İzzeddin Bey çok önemli bir rol oynamıştır. 1 Aralık 1920’de Garp Cephesi Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Muzaffer (Ergüder) Bey’den, acilen görüşmeleri gerektiğini bildiren bir telgraf almıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, 190. Alay’ı da yanına alarak İnönü İstasyonu’na gelen ilk trenle hareket edeceğini 1/2 Aralık gecesini Garp Cephesi Kumandanlığı’na

⁶³⁸ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 66-71.

⁶³⁹ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 74.

⁶⁴⁰ Furgaç, C. II, 2017: 97, 99, 100.

bildirmiştir.⁶⁴¹ Nitekim gerçekleştirdikleri görüşmede Kuva-yı Seyyare'nin aldığı muhalif vaziyet ve buna karşı gerçekleştirilecek harekât konuşulmuştur. Buna göre, önce Kütahya'ya hâkim olunacak, ardından halkın desteğini temin etmek için propaganda yapılacaktır. Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra da tedip harekâtına başlanacaktır. 2 Aralık'ta Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet (İnönü) Bey, Kaymakam İzzeddin Bey'e 61. Fırka'nın Eskişehir'de kalmasını emretmiştir. Miralay İsmet Bey, Fırka'nın Kütahya'ya tedricen sevkini uygun görmüştür. İki isim bu süreçte yakın temas halinde olmuştur. Kaymakam İzzeddin Bey, birliklerinin hazırlıklarıyla yakından ilgilenmiş ve sık sık teftişte bulunmuştur. Kuva-yı Seyyare meselesi onu öyle rahatsız etmiştir ki bu dönemde bedeni ve ruhi rahatsızlık yaşamasına neden olmuştur.⁶⁴²

Çerkez Ethem ve kuvvetlerine karşı hazırlıklarda bulunan isimlerden bir diğeri de 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey olmuştur. Hatıratında Çerkez Ethem'in menfi durumunun süratle geliştiğini, Afyon'a ve Dumlupınar'a ansızın hücum etme ihtimalinin bulunduğu, buna engel olmak amacıyla gerekli savunma tedbirlerini aldığını belirtmiştir.⁶⁴³

Çerkez Ethem, Eskişehir'e geldiği sırada Kaymakam İzzeddin Bey'in 61. Fırkası'nın hazırlık yaptığını öğrenmiştir. Bu durum karşısında, rahatsızlığını bahane ederek kardeşi Saruhan Mebusu Reşit Bey'in de bulunduğu Bilecik'e gitmemiştir. Daha sonrasında ise Kütahya'ya geçmiştir. Bu noktadan itibaren taraflar arasında hararetli muhabere gerçekleştirilmiş, fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır.⁶⁴⁴

13 Aralık 1920 gecesı Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey, Eskişehir'deki karargahına Kaymakam İzzeddin Bey'i çağırıştır. Yaptıkları görüşmede Miralay İsmet Bey, Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey'in fikirlerinden bahsetmiştir. Buna göre Meclis Reisi, Kuva-yı Seyyare'nin artık kayıtsız şartsız Meclis'e itaat etmesi gerektiğini, aksi takdirde Meclis'ten alınacak kararla atına binip kuvvet toplayarak Çerkez Ethem ve kuvvetlerini bizzat dağıtacağını söylemiştir. Bu arada Çerkez Ethem, kendi namına propaganda yaptırmaya başlamış, Kaymakam

⁶⁴¹ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 689-123aa.

⁶⁴² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 351, 352.

⁶⁴³ Altay, 1970: 281.

⁶⁴⁴ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 74- 76.

İzzeddin Bey'e de selam göndererek kendince Kuva-yı Seyyare'nin 61. Fırka'dan duyduğu memnuniyeti bildirmiştir.⁶⁴⁵ Çerkez Ethem'in bu hamlesiyle, Kaymakam İzzeddin Bey ve onun 61. Fırka'sına karşı bir üstünlük sergilemeye çalıştığı görülmektedir.

Çerkez Ethem'in Muhalefetini Artırması: Son gelişmeler üzerine Kuva-yı Seyyare Gediz'de ve Kütahya'da toplanmaya başlamıştır. Bunun üzerine Cenup Cephesi Kumandanı Miralay Refet (Bele) Bey, harekate başlanmasından yana olmuştur. Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey ise Çerkez Ethem ve kardeşleriyle müzakere etmek için Kütahya'ya gönderilen heyet döndükten sonra harekete geçmekten yana olmuştur. Kütahya'daki görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine Miralay İsmet Bey tedbirleri artırmıştır. Birliklerine gönderdiği emirde Kuva-yı Seyyare'nin uygunsuz hareketlere girişmesi ihtimaline karşı teyakkuz halinde olunmasını istemiştir. Gönderdiği bir diğer emirde de Ankara'nın kararı doğrultusunda Kuva-yı Seyyare'nin Meclis'e tabi olmaması ve itaat etmemesi durumunda harekate başlanacağını bildirmiştir.⁶⁴⁶ Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde meseleyle ilgili şunları aktarmıştır:

‘‘Bu aralık Mustafa Kemal Paşa, durumu dikkatle gözden geçiriyor ve bizzat Eskişehir'e kadar gidip tetkikler yapıyordu. Miralay Refet, başıbozukların imhasına taraftardı. Kendisine Miralay İzzeddin (sonra Paşa) ve Miralay Arif (Ayıcı) de taraftardılar. ’’⁶⁴⁷

Miralay İsmet Bey, 17 Aralık'ta Kaymakam İzzeddin Bey kumandasındaki 61. Fırka ile Kaymakam Mehmet Arif (Ayıcı) Bey kumandasındaki 11. Fırka'ya hazır olmalarını emretmiştir. Kendisine karşı harekete geçildiğini gören Çerkez Ethem, hükümetin kanunlarını tanımamaya başlamıştır. Kuva-yı Seyyare Kumandanlığı, Garp Cephesi Kumandanlığı'nın haberleşmelerine sansür koymuş, cephe ile özel veya resmi her türlü haberleşmeyi yasaklamıştır. Bu da Garp

⁶⁴⁵ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 353, 354.

⁶⁴⁶ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 87, 88.

⁶⁴⁷ Adıvar, 2013: 172.

Cephesi Kumandanlığı'nın, Kuva-yı Seyyare hakkında bilgi alamamasına neden olmuştur. Bu duruma karşı keşif kolları gönderilerek istihbarat toplanmıştır.

Çerkez Ethem'in bir diğer adımı, Simav ve Havalisi Kumandanlığı üzerinde olmuştur. Kaymakam İbrahim Bey, Garp Cephesi kumandanı Miralay İsmet Bey tarafından Simav ve Havalisi Kumandanlığıyla görevlendirilmiştir. Miralay İsmet Bey, Kaymakam İbrahim Bey'in emrine 150 kişilik bir sahra jandarma bölüğü de vermiştir. Ayrıca, o bölgedeki askerlik şubelerini de Simav ve Havalisi Kumandanlığı'na bağlamıştır. Miralay İsmet Bey, bu düzenleme ile Hükümet o bölgeye memur, jandarma, polis vs. atayana kadar halkın idaresini sağlamayı amaçlamıştır. Ancak, Kaymakam İbrahim Bey Kütahya'ya geldiği zaman Çerkez Ethem ve Çerkez Tevfik tarafından engellenmiştir. Çerkez Ethem, 10 Aralık 1920 tarihinde Garp Cephesi Karargahı'na çektiği telgrafta aynı bölgede iki kumandanın görev yapamayacağını belirtmiş ve Kaymakam İbrahim Bey'in ancak Kuva-yı Seyyare'nin gösterebileceği bir merkezde görev yapabileceğini bildirmiştir. Hükümetin otoritesini sarsan bu olaya son vermek isteyen Miralay İsmet Bey, Kaymakam İbrahim Bey'i Eskişehir'e çağırarak ve adı geçen kumandanlık lağvedilmiştir. Kaymakam İbrahim Bey daha sonra Alayunt Mevki Kumandanlığı'na tayin edilmiştir.⁶⁴⁸

Bir diğer olay Kadı Asım Efendi meselesi ile ortaya çıkmıştır. Kuva-yı Seyyare Kumandanlığı tarafından Kütahya Mevki Kumandanı olarak atanan Kaymakam Abdullah Bey, asker kaçakları ailelerinden bazılarını Kütahya'dan çıkartmak üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili Kadı Asım Efendi'ye göndermiştir. Kadı Asım Efendi, bu iş ile yalnız İstiklal Mahkemeleri'nin ilgilenebileceğini belirtmiştir. Buna öfkelenen Kaymakam Abdullah Bey, Kadı Asım Efendi'yi yanına çağırarak, ancak Kadı Asım Efendi bunu reddedince kendisini zor kullanarak yanına getirtmiş ve sorgulamıştır. Hayatından endişe eden Kadı Asım Efendi, görevini terk ederek Ankara'ya gitmiştir. Yaşananlar bir süre sonra Ankara'da duyulmuştur. Durum soruşturulduktan sonra böyle kanun dışı işlerin asla kabul edilemeyeceği bildirilerek Kadı Asım Efendi'nin yeniden görevine dönmesi emredilmiştir. İlgili emir Kuva-yı Seyyare'ye de yollanmıştır. Ancak,

⁶⁴⁸ Ertuna, 1974: 220-225.

daha sonra Kuva-yı Seyyare'den bir telgraf gönderilmiş ve Kadı Asım Efendi'nin Kütahya'ya geri dönmesi halinde asılacağı bildirilmiştir. Çerkez Ethem ve kardeşleri, Kadı Asım'ın amacının karışıklık çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı ise kararın Heyet-i Vekile tarafından verildiğini, Kuva-yı Seyyare'nin bu tutumunun kanunlara aykırı olduğunu belirtmiş, Kadı Asım Efendi hakkındaki suçlamalar için ellerindeki delilleri beyan etmelerini istemiştir.

Kuva-yı Seyyare tarafından gerçekleştirilen bir başka kanun dışı olay ise kaçak tütünlerle alakalı olmuştur. 20 Kasım 1920'den beri Mihallıçık'ta hükümet tarafından el konan ve muhafaza edilen kaçak tütünler, Kuva-yı Seyyare'den Şevket Bey ile arkadaşları tarafından mühürleri sökülerek Eskişehir'e taşınmaya başlanmıştır. Bu durum karşısında Çerkez Ethem ile iletişime geçilmişse de o, Şevket Bey ve arkadaşlarını korumuş, kaçak tütünleri teslim etmemiştir.

Çerkez Ethem artık açıktan açığa Meclis'e karşı muhalefet etmeye başlamıştır. Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe ve Sarı Efe ile iletişim kurarak onları Meclis'e karşı kendisiyle hareket etmeye davet etmiştir. Çerkez Ethem tarafından Yörük Ali Efe'ye gönderilen 12 Aralık 1920 tarihli şifreli bir telgraf ele geçirilmiştir. Bu telgrafta Ankara'daki hükümetin birkaç muhterisin aleti olduğunu ve memleketin bu şekilde kurtulmasının mümkün olmadığını savunarak emeklerinin boşa gitmemesi için birlikte hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bunun ardından bir kanun tanımazlık daha işlemiştir. Kuva-yı Seyyare reislerinden olan Kaplan Naci, halkın malını gasp etmekten ötürü sanık durumunda bulunmakta idi. 15 Aralık 1920'de Milli Müdafaa Vekaleti, Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan bu zatın tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmesini istemiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı da gereğinin yapılmasını Çerkez Ethem'den istemiştir. Fakat o, Kaplan Naci'nin Demirci Cephesi'nde vazifeli olduğunu bahane ederek gereğini yerine getirmemiştir.

Önceden de kısaca bahsedildiği üzere, sorunun çözümünü siyasi yollardan arayan Ankara Hükümeti, Kütahya'ya bir heyet göndermişti. Çerkez Ethem ve kardeşleriyle gerçekleştirilen görüşmenin ardından heyet 26/27 Aralık 1920'de Ankara'ya bir rapor göndermiştir. Bu raporda Kuva-yı Seyyare'nin Meclis kararlarına uyacağı, cephe güvenliğine halel getirmemek koşuluyla Meclis'e bağlı kuvvetlere karşı emniyet tedbirleri alacağı, kendilerine karşı düşmanca faaliyette

bulunulmadığı sürece karşı adım atmayacağı belirtilmiştir. Karşılıklı güveni sağlamak için de Miralay Fahrettin (Altay) Bey'in 12. Kolordu Kumandanlığı'ndan alınmasını, Miralay Refet (Bele) Bey'in de Cenup Cephesi Kumandanlığı'ndan alınıp Dahiliye Vekilliği görevine dönmesini istemişlerdir.⁶⁴⁹ Çerkez Ethem'in, Miralay Fahrettin Bey'in neden görevden alınmasını istediğiyle alakalı olarak Miralay Fahrettin Bey hatıratında bazı bilgiler paylaşmıştır. Buna göre, 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin Bey sıkı bir disiplin uygulamaya başlamıştır. Bu da Çerkez Ethem'in hoşuna gitmemiştir. Bunun dışında, Saruhan Mebusu Reşit Bey, kardeşi Çerkez Ethem'in Afyon'a geleceğini Miralay Fahrettin Bey'e bildirmiş ve ondan bando ile karşılama töreni yapılmasını istemiştir. Miralay Fahrettin Bey ise, Çerkez Ethem bunu kendisine direkt olarak yazmadığı için tören yapmayacağını söylemiştir. Miralay Fahrettin Bey bu gelişmeden sonra Çerkez Ethem ile aralarının iyice açıldığını belirtmiştir. Sorunu artıran son gelişme ise Çerkez Ethem'in takip edilmesi olmuştur. Çerkez Ethem'in, Demirci Mehmet Efe ile anlaşmaya çalıştığı, bunun için de gizli ulaklar vasıtasıyla haberleşmeye başladıkları öğrenilmiştir. Miralay Fahrettin Bey'in emri doğrultusunda bu ulaklardan biri yakalanmıştır. Bu gelişmeden haber alan Çerkez Ethem, Miralay Fahrettin Bey'i Ankara'ya şikayet etmiştir. Miralay Fahrettin Bey ise ulağın yabancı bir casus olduğu zannı ile takip edildiğini, Çerkez Ethem'in maiyetinden olduğu öğrenilince de yakalanmasından vazgeçildiğini Ankara'ya bildirmiştir.⁶⁵⁰

Tedip Harekatının Başlatılması: Düzenli Türk Ordusu öncelikle Çerkez Ethem'in yanına çekmeye çalıştığı Demirci Mehmet Efe kuvvetlerinin üzerine harekete geçmiştir. Cenup Cephesi Kumandanı Miralay Refet (Bele) Bey, emrindeki birliklerle Isparta'nın İğdecik köyünde bulunan Demirci Mehmet Efe kuvvetlerini dağıtmıştır. 19 Aralık 1920'ye kadar alınan haberlerden, Demirci Mehmet Efe'nin 80 kişilik kuvvetiyle Tavas dolaylarına çekildiği anlaşılmıştır.⁶⁵¹ Demirci, beş-on kişiyle kaçmışsa da daha sonra Ankara'ya sığınmış ve affedilmiştir.

⁶⁴⁹ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 77-88.

⁶⁵⁰ Altay, 1970: 273, 274.

⁶⁵¹ Ertuna, 1974: 209, 211.

Kuva-yı Seyyare ile Ankara Hükümeti arasında Kütahya'da yapılan görüşmelerden olumlu bir netice alınamamış olsa da Ankara son bir siyasi girişimde bulunmuştur. Önce Miralay Kazım (Özalp) Bey, Çerkez Ethem ve kardeşleriyle görüşmüştür. 22 Aralık 1920'de Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, Saruhan Mebusu Reşit Bey ve Kuva-yı Seyyare propagandası yapan bazı Mebuslarla bir görüşme gerçekleştirmiştir. Reşit Bey, bu görüşmede Yunan kuvvetleri karşısında en etkili gücün Kuva-yı Seyyare olduğunu ve Meclis'e bağlı birliklerin Yunan Ordusu karşısında çil yavrusu gibi dağılacağını belirterek Kuva-yı Seyyare'nin desteklenmesini istemiştir. Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey ise Çerkez Ethem'in, kuvvetlerinin sayısının artırılmasının disiplinsizliğe yol açacağını, vatanın geleceğinin ancak Meclis'e bağlı düzenli birliklere teslim edilebileceğini belirtmiştir. Görüşmenin nihayetinde Reşit Bey'in bazı arkadaşlarıyla beraber kardeşi Çerkez Ethem'in yanına giderek öğüt vermesi kabul edilmiştir.

Çerkez Ethem'in kardeşi olan Saruhan Mebusu Reşit Bey ile beraber Celal (Bayar) Bey, Ali (Kılıç) Bey, Vehbi (Bolak) Bey ve Eyüp Sabri Bey'den oluşan heyet, önceden kararlaştırıldığı üzere Kütahya'ya gitmiştir. Heyet, Çerkez Ethem'in emir-komutaya tamamen bağlı olması ve kanun dışı uygulamaları terk etmesi gerektiğini bildirecekti. Ancak, bir süre sonra heyetin Çerkez Ethem tarafından alıkonulduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine BMM Reisi Mustafa Kemal Bey, 27 Aralık 1920'de Kütahya'daki heyet üyelerine gönderdiği telgrafta görevlerinin son bulduğunu bildirip Ankara'ya dönmelerini istemiştir. Ardından cephe kumandanlarına Çerkez Ethem ve kardeşlerine karşı hazır duruma geçmelerini emretmiştir. Bu gelişmeler üzerine Reşit Bey dışındaki heyet üyeleri Ankara'ya dönmüşlerdir.⁶⁵²

Sorunun siyasi yollardan çözülememesi üzerine tedip hareketinin başlatılmasına karar verilmiştir. Birliklerin harekât emrini almasıyla 29 Aralık günü Kütahya işgal edilmiştir.⁶⁵³ Çerkez Ethem ise 29 Aralık'ta Meclis'e açık bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta İstanbul'dan Bilecik'e gelen ve geri dönmesine izin verilmeyen Ferik-i Evvel İzzet Paşa riyasetindeki heyetin uzunca bir süredir Ankara'da tutulmasını, Meclis'in faaliyetlerini tenkit etmiş, heyetin en uygun

⁶⁵² Atatürk, *Nutuk*, s. 361, 362, 364, 365, 368.

⁶⁵³ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 92.

şartlarda bir sulh teklif ettiği halde bunun kabul edilmediğini belirtmiştir. Telgrafın devamında Meclis'in onurunu zedeleyici ifadeler kullanarak heyetin İstanbul'a iadesini talep etmiştir. Çerkez Ethem, bu telgrafta Ferik-i Evvel Ahmet İzzet Paşa heyetinin alıkonulmasını tarihte görülmemiş bir olay olarak değerlendirmiştir. Hatıratında, heyet üyelerinin, vatanın selamet ve kurtuluş müjdesini getirmiş olmalarına rağmen özgürlüklerinden mahrum edildiklerini iddia etmiştir.⁶⁵⁴

29 Aralık'ta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti tarafından Garp Cephesi Kumandanlığı'na bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta Çerkez Ethem ve kardeşlerinin BMM'nin meşruiyetine karşı ayaklandıkları, bu nedenle vatan hainliği işledikleri belirtilmiş, onların derhal komutadan el çektirilerek haklarında kovuşturma yapılması emredilmiştir.⁶⁵⁵ Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare'ye karşı başlatılan tedip hareketinde Kaymakam İzzeddin Bey ve 61. Fırkası büyük bir rol oynamıştır. Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet (İnönü) Bey hatıratında şunları aktarmıştır:

‘‘Kütahya’da Ethem Bey’in nüfuzunu kırmak ve havalıye hakim olmak istiyordum. Tümen Kumandanı İzzeddin Bey. İzzeddin Bey kıymetli bir asker. Kendisine güveniyorum. Ona sordum: Kütahya’ya gidip oraya hakim olmak mümkün müdür? Bunu yapabilir misin, dedim. Mümkündür, yaparım, dedi. 61. Tümen’in Kütahya’ya intikali için gerekli emri verdim.’’’⁶⁵⁶

30 Aralık 1920’de Kaymakam İzzeddin Bey’in kumandasındaki 61. Fırka Kütahya’da konuşlanmıştır. Ancak, bu sırada Kuva-yı Seyyare Gediz’e çekilmiştir. Çerkez Ethem kuvvetlerinin Kütahya’da bıraktığı irtibat subayları ve levazım memurları, 61. Fırka kuvvetlerince yakalanmıştır. Garp Cephesi Kumandanlığı, aynı gün Kuva-yı Seyyare’ye bağlı olan Simav ve Havalisi Kumandanlığı’nın lağvedildiğini ilan etmiştir. Bunun yanında tüm Kuva-yı Seyyare kumandanlarının azledildiği bildirilerek hepsinin Ankara Hükümeti’ne itaat etmeleri emredilmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı ayrıca Kuva-yı Seyyare mensuplarının yaptığı

⁶⁵⁴ Çerkez Ethem, 1993: 113, 114.

⁶⁵⁵ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 92, 93, 95.

⁶⁵⁶ İnönü, 1985: 232.

eşkıyalık faaliyetleri hakkında Mutasarrıflığa bir bildiri yollamış, bunun çoğaltılarak her yere ulaştırılmasını istemiştir.⁶⁵⁷ Miralay İsmet Bey'in hatıratında aktardıklarına göre 61. Fırka'nın bir alayı Kuva-yı Seyyare'nin emrinde kalmıştı. Bu alay, Çerkez Ethem'in kontrolündeki bölgede nizamiye kuvveti olarak bırakılmıştı ve Yunan kuvvetleriyle temas halinde idi. Çerkez Ethem geri çekilirken alay mensuplarından kendisiyle kalmak isteyenleri alıkoymuş, geri kalanları ise silahlarını teslim ederek memleketlerine dönmeleri şartıyla terhis etmiştir. Miralay İsmet Bey, Çerkez Ethem'e telgraf çekerek son bir kez ikazda bulunmuştur.⁶⁵⁸ Bu sırada Kaymakam İzzeddin Bey, Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey ile bir araya gelmiştir. 31 Aralık 1920'de dikkat çeken bir gelişme yaşanmıştır. Çerkez Ethem'in adamlarından Kemal Bey, Kaymakam İzzeddin Bey ile görüşmeye gelmiştir. Kemal Bey, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Kaymakam İzzeddin Bey'e karşı büyük hürmetleri olduğunu bildirmiş ve kendisinin bu meseleyi halledebileceğine inandıklarını ifade etmiştir. Ancak, Kaymakam İzzeddin Bey'e göre iş işten geçmiştir.⁶⁵⁹ Nihayetinde Hükümet, Kuva-yı Seyyare hakkında hukuki adımları atmaya başlamıştı.

Çerkez Ethem, Miralay İsmet Bey'in telgrafına meydan okuyan bir cevap göndermiştir. Cevabında, Garp Cephesi kuvvetlerini Uşak Cephesi'ne davet ederek onların taarruzunu beklediğini bildirmiştir.⁶⁶⁰ Kaymakam İzzeddin Bey, bu telgrafın içeriği hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Çerkez Ethem, ordunun 93 Harbi'nden bu yana bir iş göremediğini, askerin kendisine tek bir kurşun atmayacağından emin olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶¹ Miralay İsmet Bey, Çerkez Ethem'in bu telgrafını Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey'e göndermiştir. Telgraf, İcra Vekilleri Heyeti'nin 2 Ocak 1921 tarihli toplantısında da okunmuştur. Çerkez Ethem, bir yandan BMM otoritesine aykırı adımlar atmaya devam etmiş, diğer yandan Gediz dolaylarındaki kaçak erlerin toplanmamasını ve erlerin silah altına çağrılmamasını askerlik şubeleri ve Kaymakamlıklara bildirmiştir. Son gelişmeler üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, Kuva-yı Milliye

⁶⁵⁷ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 93, 94.

⁶⁵⁸ İnönü, 1985: 237.

⁶⁵⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 358.

⁶⁶⁰ İnönü, 1985: 237.

⁶⁶¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 358.

müfrezelerinin kaldırıldığını bütün yurda ilan etmiştir. Karar gereği tüm milis kuvvetler düzenli ordu birlikleri halinde tanzim edilecek, disiplin altına alınıp talime tabi tutulacaktır.

Çerkez Ethem ve kardeşleri ise bir yandan İstanbul ile muhaberede bulunmuş, bir yandan da Yunan Ordusu ile irtibat kurmak üzere karargahlarına özel memur göndermişlerdir. Çerkez Ethem yine BMM otoritesine aykırı olarak Orhaneli Kaymakamlığı'na telgraf çekmiş, Kaymakamlığın Binbaşı İbrahim Bey'e devredilmesini istemiştir. Burada kendisini "Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı" olarak takdim etmiştir.

Çerkez Ethem'in tutumu sonrası tedip hareketinin devam ettirilmesinden başka bir seçenek kalmamıştır. Sonuçta, 2 Ocak'ta ileri harekât başlatılmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey'in kumandasındaki 61. Fırka, Yokuşbaşı, Mustafalar yolu ile yürüyerek Akbaş-Çömlekçi, Saray kesimine gelmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı emrinde 61. Fırka, 3/4 Ocak gecesini Virancık-Kızık-Demirölük'te geçirmiştir. Fırka birliklerinin 3 Ocak'taki ilerleyişi sırasında 16 asiyle karşılaşmış, bunlara mukavemet imkanı verilmemiş ve yakalanarak tutuklanmışlardır. 11. ve 61. Fırkalar, Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından emredilen kesimlere ulaşmışlardır. 4 Ocak'ta 61. Fırka, Kızık mevki batısında harekate hazır hale gelmiştir. Akşama doğru 61. Fırka Cephesi'nden gönderilen bir raporda Kuva-yı Seyyare birliklerinin Gediz istikametinde ricat ettikleri bildirilmiştir. Böylece Çerkez Ethem kuvvetlerinin Gediz dolaylarında 2.500 kişilik bir kuvvetle toplandığı tahmin edilmiştir. Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey, saat 21:30'da taarruzla ilgili emirleri vermiştir. Bu emirler doğrultusunda 5 Şubat günü taarruz başlamıştır. Kaymakam İzzeddin Bey'in 61. Fırkası Derbent mevziini aşmıştır. 61. Fırka kuvvetlerinden ayrılan Süvari Keşif Kolu, Gediz istikametinde ilerlemiş, ancak hiçbir asi unsuruna rastlamamıştır. Mevcudu 4.500 kişiyi aşan Çerkez Ethem kuvvetleri, çeşitli mevkilere dağılarak çekilmeyi sürdürmüştür.⁶⁶²

6 Ocak günü Arapşah tarafında bulunan 61. Fırka'ya bağlı bir birlik, Çerkez Ethem kuvvetleriyle çarpışmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey'in hatıratında aktardığına göre, asi kuvvetleri geri çekilirken Çerkez Ethem'in önemli adamlarından [Parti] Pehlivan namında biri,

⁶⁶² Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 90, 97, 98, 105.

yaralı bir nefere Yunanlarla birlikte geri geleceklerini söylemiştir.⁶⁶³ Bu da Kuva-yı Seyyare ile Yunan Ordusu arasındaki temasın önemli delillerinden biridir. 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey hatıratında, 189. Piyade Alayı'nı Alayunt İstasyonu'ndan çevirerek Kaymakam İzzeddin Bey'e desteğe gönderdiğini aktarmıştır. Ona göre, gönderdiği bu destek ile 61. Fırka'nın Çerkez Ethem kuvvetleri üzerindeki baskısı iyice artmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey de bu desteğin çok faydalı olduğunu bildirip Miralay Fahrettin Bey'e teşekkürlerini sunmuştur.⁶⁶⁴

Birinci İnönü Muharebesi'nin Başlaması: Kuva-yı Seyyare'ye karşı tedip hareketi devam ederken 6 Ocak 1921'de Yunan Ordusu da ileri harekate geçmiştir. Bu nedenle Türk Ordusu tedip hareketine ara vermek durumunda kalmıştır. 7 Ocak'ta Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan gelen emirde, tedip harekâtını yürütmekte olan birliklerin geri çekilmesi emredilmiştir. Emre göre Kaymakam İzzeddin Bey'in 61. Fırkası 7/8 Ocak gecesi Gediz kesiminden çekilerek ertesi sabah Efendi Köprüsü sırtlarına varacaktı. 8 Ocak akşamı ise Susuzkaya kesimine çekilecekti. Kaymakam İzzeddin Bey'in 8. Fırka sahra toplarını da beraberinde götürmesi emredilmiştir. Bunların yanında 61. Fırka, Efendi Köprüsü'nde mevcut yiyecek ve arparların hepsini alacak ve geriye hiçbir şey bırakmayacaktı. Miralay İsmet Bey, 11. ve 61. Fırka kumandanlarının, telefonla emir almak için Kütahya'yı arayacaklarını da ilave etmiştir.⁶⁶⁵

Garp Cephesi Kumandanlığı tüm hazırlıklarını Yunan kuvvetlerini karşılamak üzere yapmıştır. Bu amaçla İnönü ve Dumlupınar savunma mevzilerine harekete geçilmiştir.⁶⁶⁶ İsyandan faydalanan Bursa'daki Yunan 3. Kolordusu'nun amacı stratejik öneme sahip Eskişehir yöresini ele geçirmek olmuştur. Bu yüzden iki tümen ile dört koldan Bursa'dan Eskişehir'e doğru ilerlemeye başlamışlardır.⁶⁶⁷ 7 Ocak sabahı erken saatlerde bazı asi birlikleri Gediz'e topçu ateşi açmışlardır. Ayrıca Arapşah'ta bulunan birliklere taarruza geçmişlerdir. Bu gelişme karşısında

⁶⁶³ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 359.

⁶⁶⁴ Altay, 1970: 284.

⁶⁶⁵ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 109, 110.

⁶⁶⁶ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 109.

⁶⁶⁷ Görgülü, 2014: 347.

Kaymakam İzzeddin Bey, Gediz’i olası bir baskından korumak için hücum bölüğü ile bir dağ bataryasını Arapşah ve Hacıköy istikametlerini ateş altına alacak şekilde yerleştirmiştir.⁶⁶⁸ Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet (İnönü) Bey de gelişmelerle ilgili hatıratında şu ifadeleri kullanmıştır:

*‘‘6 Ocak akşamı kararımı verdikten sonra ertesi sabah, Gediz’de bulunan Garp Cephesi Kuvvetlerinin büyük kısmını geriye hareket ettirdim. Ethem’in karşısında, en kuvvetli kumandanımı, İzzeddin Bey’i bıraktım. İzzeddin Bey tümeninin bir kısmı ile Kütahya’ya çekilecek ve Ethem’in muhtemel taarruzuna karşı İnönü mevzilerinin arkasını emniyete alacaktı’’*⁶⁶⁹

Saat 12:15’te başlatılan taarruzda 174. ve 190. Alaylar mevzideki asileri püskürtmüşlerdir. Kaymakam İzzeddin Bey’in yerleştirdiği topçu birliğinin ateşi sayesinde asiler tedricen ricat etmişlerdir. 61. Fırka birlikleri, Garp Cephesi Kumandanlığınca emredilen taarruz hedeflerini ele geçirmişler de yeni gelen emir üzerine takip harekâtı başlatamamışlardır. Çünkü bir yandan Yunan kuvvetleri yaklaşmaktaydı. Gediz Muharebesi bu şekilde sona ermiştir.⁶⁷⁰

Garp Cephesi Kumandanlığı, 8 Ocak’ta planlanan harekât için 61. Fırka’nın Gediz’den çekilerek Susuzkaya, Göynükviran, Yalnızsaray, Karadeğın kesimine konuşlanmasını emretmiştir. Fırka, yeni bir emre kadar bu mevzide kalacaktı. Sadece askeri alanda değil, siyasi ve sosyal açıdan da isabetli değerlendirmeler yapabilen Kaymakam İzzeddin Bey, Gediz’den çekilmenin halk üzerinde yapacağı kötü etkiyi önlemek için Kütahya’ya bildirgeler astırmış, Gediz’de şehrin ileri gelenlerini, hükümet ve belediye üyelerini davet ederek geri çekilmenin sebeplerini anlatmıştır. Bu sırada Yunan birlikleri ilerlemeyi sürdürmüştür. Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey, 8 Ocak 1921 saat 22:00’da verdiği emirle 61. Fırka’nın 9 Ocak akşamına kadar Bayat, Yaylababa, Gelinkaya mıntıkasına; süvari tugayının da Susuzkaya, Ballıbaba mıntıkasına intikal etmelerini istemiştir.

⁶⁶⁸ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 111.

⁶⁶⁹ İnönü, 1985: 241.

⁶⁷⁰ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 111.

Neticede 9 Ocak günü Susuzkaya'da muharebe başlamıştır. 250-300 kişilik asi birlikleri, 14. Süvari Alayı'na saldırmıştır. 174. Alay'a bağlı bir bölük ise Dereköy'de çetelerle çarpışmaya başlamıştır. Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey, 174. Alay hariç 61. Fırka ile buna bağlı Süvari Tugayı'nın Kütahya'yı savunmasını emretmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey'in emrindeki kuvvetler gerekirse Kütahya-Seyitgazi-Sivrihisar yolunu da örtecekti. 174. Alay'ın bir taburu destek için İnönü'ye gönderilmiştir. Son taarruzlar sonrası asilerin yeniden harekete geçme ihtimali, Kaymakam İzzeddin Bey'i düşündürmüştür. Bu tehlikenin önüne geçmek amacıyla Mustafalar-Bayat-Yaylababa-Güvem-Aytepe hattını savunmaya karar vermiştir. Gerekli hazırlıkları yapıp birliklerine hazır olmalarını emretmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, oldukça geniş olan bu cephenin eldeki mevcut kuvvetlerle başarılı bir şekilde savunulamayacağını düşünmekteydi. Bu yüzden, hattı grup grup müdafaa etmeyi uygun bulmuştur. Bu sırada Yunan 3. Kolordusu'na bağlı birlikler, İnönü mevzii sol kanadına taarruzda bulunmuştur. Ancak, buradaki birliklerin direnişi sonuç vermiş ve Yunan güçleri durmak zorunda kalmıştır. Bir yandan da Garp Cephesi'ne yapılan takviyeler devam etmiştir.⁶⁷¹

Kaymakam İzzeddin Bey'in asilere karşı aldığı önlemler sayesinde önemli başarılar sağlamıştır. Zaman zaman asiler karşısında zor duruma düşülse de nihayetinde geri püskürtülmüşlerdir. O, hatıratında asilerle uğraşmanın Yunan Ordusu ile uğraşmaktan daha beter olduğunu, halkın asilerin dağıtılmasını arzu ettiğini belirtmiştir.⁶⁷²

Kuva-yı Seyyare birlikleriyle mücadele devam ederken Türk kuvvetlerinin üç katı civarındaki Yunan kuvvetleri 9 Ocak'ta İnönü mevziine ulaşmıştır. Öğleden sonra Yunan taarruzu başlamıştır.⁶⁷³ Yunan 7. Tümeni'nin sağ kolu Türk 4. ve 11. Fırkaları'na, sol kolu ise 24. Fırka Cephesi'ne taarruz etmiştir. 4. ve 11. Fırkalar, Akpınar-Kovalca hattını kahramanca müdafaa etmiştir. Direniş karşısında Yunan taarruzu kırılmıştır. Akpınar üzerinden İnönü İstasyonu ve Poyra istikametine taarruz eden Yunan sol kolu ise 24. Fırka'nın boş bıraktığı Poyra'yı ele geçirmiştir. Burada İnönü İstasyonu'nun da kaybedilmesi tehlikesi belirmiştir.

⁶⁷¹ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 112- 117.

⁶⁷² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 361.

⁶⁷³ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 113, 114.

Burada savunma yapmanın imkansız hale gelmesi üzerine Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey, birliklere çekilme ve ihtiyatta kalma emri vermiştir. Uğradıkları kayıplar üzerine Yunan birlikleri de geri çekilme emri almıştır. Yunan erkanının çekilme emri almasında Kütahya üzerinden ilerleyen Türk birliklerinin taarruza geçme ihtimali de etkili olmuştur. Yunan birliklerinin geri çekildiği haberi Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından saat 15:00'da öğrenilebilmiştir. Yunan kuvvetlerinin takibi için kuvvet gönderilmişse de geç kalındığı için netice alınamamıştır.⁶⁷⁴ Kaymakam İzzeddin Bey'in 61. Fırkası'na bağlı 14. Süvari Alayı, Susuzkaya istikametinde çetelerin taarruzuna maruz kalmış, durumu düzeltmek için Ortaca mevzii sırtlarına ricat etmiştir. 174. Alay'ın Dereköy'deki bölüğü de çetelerle muharebeye tutuşmuştur. Kaymakam İzzeddin Bey, Cephe Kumandanlığı'na yazdığı raporda bu gelişmeleri aktarırken çetelerin ertesi gün taarruz etme ihtimalinin bulunduğunu da ifade etmiştir. Buna karşı Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan gelen emirde 61. Fırka'nın Kütahya'yı koruması, gerektiğinde Kütahya-Seyitgazi-Sivrihisar yolunu örtüp Garp Cephesi ve 12. Kolordu arasında irtibat kurması istenmiştir. Miralay İsmet Bey, 23:45'te birliklere gönderdiği savunma emriyle asi kuvvetlerine karşı gerekli önlemleri almıştır.

Birinci İnönü Muharebesi neticesinde Türk Ordusu'nda 4 zabıt ve 117 er şehit olmuş, 12 zabıt ve 85 er yaralanmıştır. 5 zabıt ve 29 er ise esir düşmüş, böylece toplam kayıp 252 olarak kayıtlara geçmiştir. Yunan Ordusu'nun ise 8 subayı ve 49 askeri ölmüş, 9 subayı ve 145 askeri yaralanmıştır.⁶⁷⁵ Düzenli ordunun bu ilk başarısı sonucu tüm yurttaki ve Meclis'te büyük sevinç yaşanmıştır. BMM Reisi Mustafa Kemal Bey, Miralay İsmet Bey ve ordu mensuplarına bir kutlama telgrafi yollamıştır. İnönü'de çarpışan subay ve askerlerin bir derece terfi ettirilmeleri kabul edilmiştir. Elde edilen başarı düzenli orduya güveni artırmış ve bundan sonraki süreçte ordu teşekkülüne hız verilmiştir.⁶⁷⁶ Bu muharebe esnasında sadece Yunan Ordusu'na karşı değil, aynı zamanda Kuva-yı Seyyare'ye karşı bir mücadele verilmiş ve burada Kaymakam İzzeddin

⁶⁷⁴ Görgülü, 2014: 348.

⁶⁷⁵ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 114, 115, 116, 246.

⁶⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C. VII, B: 133, s. 291.

Bey'in çok önemli katkıları görülmüştür. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* adlı eserinde Birinci İnönü Muharebesi hakkında Kaymakam İzzeddin Bey'in görüşleriyle ilgili şunları aktarmıştır:

‘‘Rahmetli İzzeddin (Çalışlar) Paşa, Atatürk'ün pek sevdiği ve güvendiği komutanlarımız arasındadır. İyi ve gözü pek bir asker, pek dürüst bir vatansever, Mustafa Kemal'in de aşığı idi. İsmet İnönü'nün şöhretini ve hizmetini küçültmek için, Birinci İnönü zaferini söndürmeye uğraşan zamane politikacılarını ölünceye kadar affetmemiştir. Son yazısında diyordu ki: ‘Bu muharebe tam bir zaferdir. Birtakım kalemler bu zaferi Yunanlılar gibi, hiçe saymak istemiştir. Yunanlılar bu muharebeden kendilerini Aksu-Dimboz müstahkem hattına atarak kurtulabildiler.’⁶⁷⁷

Kütahya Muharebesi ve Tedip Harekatının Neticelendirilmesi: Çerkez Ethem kuvvetlerinin devam eden tehlikesine karşı Kaymakam İzzeddin Bey bazı tedbirler almış, Mustafalar-Bayat-Yaylababa-Güvem-Aytepe hattını savunmaya karar vermiştir. 9 Ocak saat 23:45'te birliklerine ilgili emirleri vermiş, kendisinin Yaylababa'da bulunacağını bildirmiştir. Kaymakam İzzeddin Bey, elindeki kuvvetlerin bu kadar geniş bir cepheyi savunmasının mümkün olmayacağını düşünmüştür. Bu nedenle hattı grup grup savunmayı uygun görmüştür. 10 Ocak'ta asilerin herhangi bir faaliyetinin görülmemesi Kaymakam İzzeddin Bey'i kuşkulandırmıştır. Asilerin Kütahya'ya bir baskın gerçekleştirme ihtimaline karşı emrindeki kuvvetleri Kütahya çevresinde toplamaya karar vermiştir. Birliklerine gerekli emirleri vermiş, kendisinin bu kez Aydoğdu'da bulunacağını bildirmiştir.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, Garp Cephesi Kumandanlığı'nın Kaymakam İzzeddin Bey'in kumandasındaki 61. Fırka'dan daha etkin bir şekilde yararlanabilmesi için Kütahya ve havalisinin asilere karşı korunması görevinin Cenup Cephesi Kumandanlığınca yürütülmesini değerlendirmiştir. Bu doğrultuda 11 Ocak'ta Cephe Kumandanlığı'nın görüşlerini bildirmesi istenmiştir. Cenup Cephesi Kumandanı Mirliya Refet Paşa, 61. Fırka'nın emrine verilmesini istemiş, asi kuvvetlerine kesin bir darbe vurmaya düşündüğünü bildirmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, bir piyade alayı ile bir bataryanın Garp Cephesi Kumandanlığı'na

⁶⁷⁷ Atay, 2013: 329.

destek olarak gönderilmesi halinde bunun mümkün olabileceğini bildirmiştir. Mirliya Refet Paşa da bu doğrultuda gereğini yapmıştır.⁶⁷⁸ Bu arada Garp Cephesi'nde kendisine verilen vazifeleri başarıyla yerine getiren İzzeddin Bey, 10 Kanun-ı Sani 1337 (10 Ocak 1921) tarihinde Kaymakam rütbesinden Miralay rütbesine terfi ettirilmiştir.⁶⁷⁹

Cenup Cephesi Kumandanı Mirliya Refet Paşa, 11 Ocak'ta Kütahya'ya hareket etmiştir. Bu hareketini 61. Fırka Kumandanı Miralay İzzeddin Bey'e bildirmiş ve ondan bir subay keşif kolu göndermesini istemiştir. Miralay İzzeddin Bey de gereğini yerine getirmiştir. 61. Fırka birlikleri ise saat 07:00'da Miralay İzzeddin Bey'in emirleri doğrultusunda bildirilen mevzilere ulaşmıştır. Saat 15:00'a kadar ciddi bir olay yaşanmamıştır. Ancak, bu saat itibarıyla Yellice Dağı kuzeyinden ilerleyen 50-60 kadar asi tespit edilmiştir. Bunlar Kütahya'ya ateş açarak halkı telaşa düşürmüştür. Bir diğer tehlikeyi, Kütahya'da Kuva-yı Seyyare taraftarlarının bulunması oluşturmuştur. Miralay İzzeddin Bey, birliklerini uygun şekilde konuşlandırdıktan sonra inzibat ve asayiş sağlaması için sıkıyönetim ilan etmiştir. Kütahya Müfreze Kumandanı emrindeki 190. Alay 1. Taburunu çetelere karşı taarruza geçirmiştir. Böylece asiler Yellice Dağı'ndan geri atılmıştır. Diğer yandan 500-600 kadar mevcutlu diğer bir asi grubu Yokuşbaşı mevkiinde de bir taarruz başlatmıştı. Bunlar da 190. Alay 2. Taburuna saldırmıştır. Buraya takviye sağlansa da asilerin hücumu saat 20:00'a kadar devam etmiş, üstünlük sağlanamayınca geri çekilmişlerdir. Karanlıktan faydalanan asiler bir de 3. Tabura saldırmış, saldırı sonucu tabur kuvvetleri ricat etmek zorunda kalmıştır. Durumun tehlikeye girdiği esnada Miralay İzzeddin Bey, tabur ve bölük kumandanlarına sözlü bir emir vermiş ve birliklerini geri çevirerek aniden karşı taarruza geçirmiştir. Aydoğdu sırtları tutulmuş ve buradaki Manyaslı Şevket çetesi baskına uğratılarak dağıtılmıştır. 190. Alay 2. Taburuna destek vermek isteyen Miralay İzzeddin Bey, asilerin muhtemel bir taarruzuna karşı cephesini uygun şekilde daraltmayı ve Kütahya'yı da korumayı amaçlamıştır. 190. Alay Kumandanlığı'na gerekli emirleri verdikten sonra mevcut gelişmeleri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'ne bildirmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti de durumu yakından incelemiş ve Cenup Cephesi Kumandanı Mirliya Refet Paşa'dan hareketini

⁶⁷⁸ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 119.

⁶⁷⁹ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

çabuklaştırarak Kütahya'ya yaklaşmasını istemiştir. Miralay İzzeddin Bey ise ertesi gün alınacak tedbirler için birliklerine gerekli emirleri vermiştir. Bu sırada Yunanlar, İnönü mevziindeki taarruzlarını durdurarak ricat etmeye başlamışlardır.

12 Ocak saat 08:00'da asilerin Kütahya'ya saldırısıyla muharebe başlamıştır. Şiddetli muharebe 16:00'a kadar devam etmiş ve 190. Alay, mevzilerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Cenup Cephesi'nden takviye olarak gönderilen 189. Alay Alayund'a ulaşmıştır. Miralay İzzeddin Bey, bu alayı bizzat Kütahya'ya getirmiştir. 189. Alay, saat 17:00 itibariyle asilere karşı taarruza geçmiştir. Saat 21:00'a kadar devam eden taarruz neticesinde asiler ricat etmek zorunda kalmışlardır. Miralay İzzeddin Bey, 190. Alay'ı tertiplemek için 61. Fırka'nın ihtiyatına almıştır. Cenup Cephesi Kumandanı Mirliwa Refet Paşa, öğleden sonra Kütahya'ya gelmiş, Miralay İzzeddin Bey ile görüşerek ondan malumat almıştır. Sonrasında Alayund'a geri dönmüştür. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, Kütahya'daki kıtaların emir ve komutasını geçici olarak Cenup Cephesi Kumandanı Mirliwa Refet Paşa'ya vermiştir.

Ertesi gün Yellice Dağı'nda muharebe yeniden başlamıştır. Asiler, şiddetli bir ateş muharebesinin ardından 61. Fırka Cephesi'ne taarruza geçmiştir. 189. Alay'a bağlı iki tabur, uğradığı taarruz sonucu geri çekilmiştir. Miralay İzzeddin Bey, duruma hemen müdahale ederek ihtiyattaki 190. Alay'a bağlı iki taburu ileri sürmüştür. Ayrıca, 61. Fırka Karargahı'nda görevli olan Yüzbaşı Asım (Tınaztepe) Bey'i durumu yakından incelemek ve tedbir almakla görevlendirmiştir. Nitekim Yüzbaşı Asım Bey, emir doğrultusunda duruma el koymuş ve 190. Alay birlikleriyle karşı taarruza geçmiştir. Taarruz neticesinde asiler tutunamayarak geri çekilmiştir. Mevzi 189. Alay'a bırakılmış ve 190. Alay tekrar ihtiyata alınmıştır. Ertesi gün keşif kolları mevzie sürülmüştür. Kütahya Muharebesi esnasında Miralay İzzeddin Bey, az sayıda bir kuvvet ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu noktada Cenup Cephesi Kumandanı Mirliwa Refet Paşa eleştirilerin odağı olmuştur. Onun, Alayund ve Kütahya yörelerine gitmesi zaman kaybetmesine neden olmuş, bu da Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin kolayca ricat etmesine imkân sağlamıştır. Bu gelişme sonrası Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, Cenup Cephesi Kumandanı'nın takip ettiği harekât hakkında Miralay İzzeddin Bey'den ve Birinci Süvari Grup Kumandanı Binbaşı Ahmet Derviş Bey'den malumat almıştır. Onun verdiği malumata göre

Mirliva Refet Paşa, kuvvetleriyle Kütahya'ya ilerlerken Miralay İzzeddin Bey'in birlikleri ile asi kuvvetleri arasında çarpışmalar meydana gelmiştir. Bu çarpışmalar sırasında asileri arkadan sararak vurmak mümkün iken bu yapılmamıştır. Böylece büyük bir fırsat kaçırılmış ve Çerkez Ethem, kuvvetleriyle birlikte ricat etme imkânı bulmuştur. Sonrasında asiler takip edilmiş, 8. Fırka da bu harekate katılmıştır. Süvariler bir komutada birleştirildikten sonra, özellikle Gördes mevkiinde asi kuvvetlerine büyük bir darbe indirilmiştir. Binbaşı Ahmet Bey, son olarak Birinci İnönü Muharebesi'ndeki başarı elde edilemeseydi asi kuvvetlerinin de püskürtülemeyeceğini söylemiştir.

Asilerin ricat etmesi üzerine Cenup Cephesi Kumandanlığı, ertesi gün başlatılacak takip harekâtı için gerekli emirleri yayınlamıştır. Emirler doğrultusunda Miralay İzzeddin Bey kumandasındaki 61. Fırka'nın, Gediz şosesi kuzeyinden Bayat-Susuzkaya istikametinde ileri harekate başlayacağı bildirilmiştir. 8. ve 61. Fırkalar, kolbaşıları ile 15 Ocak'ta Söğüt deresini geçecekti. 14 Ocak'taki takip harekâtında ciddi bir gelişme yaşanmamıştır. Ertesi gün, asi kuvvetleriyle iki saatlik bir muharebe meydana gelmiş ve asiler geri çekilmeye mecbur edilmiştir. Cenup Cephesi Kumandanlığı, 15/16 Ocak saat 00:45'te harekât emrini yayınlamıştır. Emir doğrultusunda 8. Fırka, 61. Fırka Kumandanı Miralay İzzeddin Bey'in komutasında Gediz istikametinde ilerleyecek ve nerede asi unsuruna rastlanırsa taarruza geçilecekti. 16 Ocak'ta meydana gelen çarpışmalar sonucu asi kuvvetleri geri çekilmiş ve 61. Fırka Gediz'e doğru ilerlemiştir. Aynı günün akşamında yayınlanan Cenup Cephesi Kumandanlığı emrinde 61. Fırka'nın, 8. Fırka sol kanadı gerisinde bir kademe oluşturarak ilerleyeceği, eğer Uşak Cephesi'nde Yunanların bir faaliyetiyle karşılaşılırsa birlikte bu cepheye doğru yönelecekleri bildirilmiştir. Bir mukavemetle karşılaşılmadığı takdirde 61. Fırka Gediz'de kalacaktı. 17 Ocak günü Cenup Cephesi Kumandanlığı'nın emrini alamayan Miralay İzzeddin Bey, 190. Alay'ın muharebeye tutuştuğu Parti Pehlivan çetesinin Şaphane istikametine doğru çekildiğini öğrenmiş, bu doğrultuda zikredilen mevkide 500 kadar asi grubunun olabileceğini tahmin etmiştir. Bu yüzden asilere taarruz etmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda tam da birliklerini taarruz için hazırlarken saat 13:45'te Cenup Cephesi Kumandanlığı'nın emrini almıştır. Gelen emirde asilerin Şaphane istikametinde bulunmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine 61. Fırka kuvvetlerinden bir

kısmını Uşak istikametini örtmek için Gürlek mevkiinden güneye doğru yönlendirmiş, geri kalan birliklerle Gediz'e yerleşmiştir.

17 Ocak günü Kuva-yı Seyyare'ye Binbaşı Derviş Bey aracılığıyla bir haber gönderilmiş, ellerindeki silah ve mühimmatın Yunanların eline geçmemesi amacıyla hükümete sığınmaları için son bir şans verilmiştir. Çerkez Ethem'in verdiği cevap kesin olmayınca olumlu bir gelişme yaşanmamıştır. Ertesi gün Binbaşı Derviş Bey bir mektup daha göndermiştir. Bu arada 61. Fırka bölgesindeki birliklerin mevzilenmesi hususunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bununla Yunanların muhtemel bir taarruzuna karşı gerekli önlemler alınmıştır. 19 Ocak'ta asi kuvvetlerine karşı takip harekâtına devam edilirken Binbaşı Derviş Bey, Çerkez Ethem'e son bir mektup göndermiş ve uzlaşi aranmıştır. Çerkez Ethem, verdiği cevapta Yunan bölgesine yaklaştığını, gelişen olaylar karşısında bunu yapmaya mecbur kaldığını ve daha fazla Müslüman kanı akıtmak istemediğini bildirmiştir. Bu arada Garp Cephesi Kumandanlığı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nden 61. Fırka'nın ivedilikle Kütahya'ya alınmasını rica etmiştir. Bunda ise Yunanların yeni bir taarruz hazırlığında olması etkili olmuştur. Bunun üzerine, Miralay İzzeddin Bey'in kumandasındaki 61. Fırka'nın 22 Ocak sabahından itibaren Kütahya'ya ilerlemesi emredilmiştir.

21/22 Ocak'ta Çerkez Ethem, Cenup Cephesi Kumandanı Mirliya Refet Paşa'ya bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta birtakım yanlış anlamalar nedeniyle garip bir durumun ortaya çıktığını ve bunu düzeltmek için gerekli girişimlere başlayacağını bildirmiş, Mirliya Refet Paşa ve Binbaşı Derviş Bey'e teşekkürlerini iletmıştır. Çerkez Ethem, Yusuf Bey isminde birini Mirliya Refet Paşa'nın yanına göndermiştir. Mirliya Refet Paşa da Çerkez Tevfik ile anlaşmak için Yusuf Bey'i Akhisar'a göndermiştir. Ancak Yusuf Bey, Çerkez Tevfik'i orada bulamamıştır. Yusuf Bey durumla ilgili malumat alıp Mirliya Refet Paşa'ya bir telgraf göndermiştir. Buna göre Çerkez Ethem, meselenin arzu edilen şekilde halledilmesini kabul etmişse de Çerkez Tevfik'in de onayının alınması gerektiğini belirtmiş, bu nedenle ertesi akşam kesin cevabın verileceğini bildirmiştir. Sonradan alınan malumata göre Çerkez Tevfik, Akhisar'da Yunanlara sığınmak için onlarla bir protokol imzalamıştır. Bu protokolde ön plana çıkan şartlara göre Çerkez Ethem, birlikleriyle Yunan kesimine geçecek, silahlarını teslim edecek, Yunan Hükümeti onların

yiyeceklerini sağlayıp subayların maaşlarını ödeyecek ve teslim olanlar kötü muameleye tabi tutulmayacaktır. Bu haberin alınmasıyla Mirliya Refet Paşa, 22 Ocak itibarıyla süvari gruplarıyla takip hareketına devam etmiştir. Geri çekilen asiler ise Yunan işgalindeki bölgelere girerek onlara sığınmışlardır.⁶⁸⁰

22 Ocak'ta Mirliya Refet Paşa'nın gönderdiği rapora göre asi birlikleri dağılmıştır. Çerkez Ethem, maiyetindekilere bu işin son bulunduğunu, kimin ne istiyorsa onu yapabileceğini bildirmiştir. Kendisi ise Yunanlara teslim olmayacağını söylemiştir.⁶⁸¹ Bu arada Çerkez Ethem'in kardeşi Reşit Bey, BMM'de yapılan oylama ile Saruhan Mebusluğundan çıkarılmıştır.⁶⁸² Kuva-yı Seyyare reislerinden Parti Pehlivan, Yunanlara sığınmayı gururuna yediremediği için adamlarıyla birlikte Yunan işgalindeki bölgelere baskınlar düzenlemiştir. Neticede, Yunanların saldırısına uğramış ve hayatını kaybetmiştir.⁶⁸³

Cenup Cephesi Kumandanı Mirliya Refet Paşa, 27 Kanun-ı Sani 1337'de (27 Ocak 1921) Garp Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda Miralay İzzeddin Bey ve 61. Fırka'nın şecaatine değinmiş, muharebelerde gösterilen kahramanlık ve fedakârlıktan ötürü tebriklerini iletmiştir.⁶⁸⁴

Kuva-yı Seyyare ve Tedip Harekatı Hakkındaki Değerlendirmeler: Kuva-yı Seyyare meselesinde, gelişmelerin her aşamasında yer alan Miralay İzzeddin Bey'in değerlendirmeleri büyük bir önem arz etmektedir. Şu ana kadar belirli yerlerde hatıratından yapılan alıntılarda onun Kuva-yı Seyyare hakkında kullandığı olumsuz ifadeler aktarılmıştı. Miralay İzzeddin Bey'in genel değerlendirmesine göre Kuva-yı Seyyare reisleri, çete ve eşkıya zihniyetine sahip bir bela idi. Onların bertaraf edilmesi, halkın güvenliğinin sağlanması ve Meclis'e duyulan güvenin artması noktasında iç politika açısından çok mühimdi. Bu başarı, iç politika kadar dış politika için de büyük bir önem arz etmiştir. Zira bu döneme kadar Avrupa, Ankara Hükümeti'ni bilinçsiz

⁶⁸⁰ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 120-140.

⁶⁸¹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 363.

⁶⁸² Atatürk, 2019: 371.

⁶⁸³ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 141.

⁶⁸⁴ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 711-128, 711-128aa.

hareket eden bir grup sanıp dünyaya da böyle yansıtmıştır. Birinci İnönü zaferi sayesinde de bu yanlış kanı ortadan kaldırılmıştır. Nihayetinde Ankara'nın, Londra'da toplanacak olan konferansa davet edilmesinde yalnızca Yunanların mağlup edilmesi değil, Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin de bertaraf edilmesi etkili olmuştur. Ona göre Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin tedibi, Birinci İnönü Muharebesi'nin sebebini ve sonucunu teşkil etmiş, elde edilen başarı memleketin felaketten kurtulmasına hizmet etmiştir.⁶⁸⁵

Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey, Kuva-yı Seyyare'nin Kütahya gibi geniş bir sahada herkesin gözünü yıldırıldığını, Çerkez Ethem'in bir yerden girip başka bir yerden çıktığını ve ortalığı talan ettiğini belirtmiştir. Miralay İzzeddin Bey'in tedip hareketindeki rolü ile ilgili de onun en kuvvetli kumandanı olduğunu, yalnızca Kuva-yı Seyyare'nin dağıtılması için girişilen harekatta değil, bundan sonraki muharebelerde de birinci derece önemi olduğunu ifade etmiştir. Birinci İnönü Muharebesi'nde Yunanlarla savaşmak için 61. Fırka Kumandanlığı emrindeki kuvvetlerin bir miktarını cepheye aldıklarını, tüm olumsuzluklara rağmen Miralay İzzeddin Bey'in iyi dayandığını aktarmıştır.⁶⁸⁶

Tedip hareketinin yanında, Cenup Cephesi Kumandanı Miraliva Refet (Bele) Paşa'nın izlediği yol da eleştirilerin odağı olmuştur. BMM Reisi Mustafa Kemal Bey, Çerkez Ethem kuvvetlerine karşı hareketin tamamlanmasının ardından Cenup Cephesi kuvvetlerinin idaresiyle ilgili 61. Fırka Kumandanı Miralay İzzeddin Bey'den ve Birinci Süvari Grup Kumandanı Binbaşı Derviş Bey'den malumat almıştır. Binbaşı Derviş Bey'in verdiği cevaba göre Yunan kuvvetlerinin Afyon yönünde hareket etmediğinin anlaşılması üzerine Miraliva Refet Paşa Kütahya'ya yürümüştür. Burada, Miralay İzzeddin Bey, Çerkez Ethem kuvvetleriyle çarpışırken asi kuvvetlerini arkadan vurma imkânı doğmuş, ancak bu yapılmamıştır. Bu şekilde büyük bir fırsat kaçırılmış, Çerkez Ethem'in çekilmesine imkân veren bir durum ortaya çıkmıştır.⁶⁸⁷ Miralay İzzeddin Bey, hatıratında konuyla ilgili şunları paylaşmıştır:

⁶⁸⁵ Çalışlar (haz.), 2009: 132, 138.

⁶⁸⁶ İnönü, 1985: 241, 242.

⁶⁸⁷ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 121.

‘‘Refet Bey 12 Ocak’ta Kütahya’ya vardığı halde neden süvari gruplarıyla taarruzunu 14’üne ertelemiş ve 8. Fırka’nın Kütahya’da toplanmasını istemişti? (...) Refet Bey 12 Ocak öğlen saatlerinde Alayunt mıntıkasına ulaşmış ve benimle görüşmek üzere Kütahya’ya gelmişti. Süvari firkalarının Yellice Dağı batısında Kütahya’ya taarruz eden asilerin gerisine gönderilmesini konuşmuştuk. Asiler ve fırka durumu hakkında tam bir bilgiye sahip olmadığından böyle bir hareket düşünmediğini söylemişti.’’⁶⁸⁸

Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, *Nutuk* adlı eserinde Miralay İzzeddin Bey’in karakteri ve askerliği hakkında övgü dolu sözler sarf ederken takip edilen harekât noktasında Mirliya Refet Paşa’yı ağır bir şekilde eleştirmiştir. Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey’in değerlendirmesi şu şekildedir:

‘‘Yunan ordusunun yaptığı bu saldırıda, Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yerine getirmekten geri durmadılar. Tekrar Kütahya’ya yönelerek, orada bulunan zayıf tümenimize saldırıya başladılar. İzzeddin (Çalışlar) Paşa’nın sağlam karakteri ve bilgili komutası ve emrindeki Türk subay ve erlerinin yüksek kahramanlıkları Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri yenerek geri çekilmek zorunda bıraktı. Eğer, kendileri de dahil olduğu halde tamamen yok edilmekten kurtulabilmişlerse bunu da hiç sevmedikleri Refet (Bele) Paşa’ya borçlu olduklarını söylemeliyim. Bu noktayı açıklayıvereyim:

Refet Paşa, iki süvari tümeniyle, Dumlupınar’ın on km kadar doğusunda Küçükköy’de bulunuyordu. Kütahya’da bulunan 61. Tümen’e batıdan saldıran Ethem kuvvetlerini hızlı bir şekilde yenmek ve ortadan kaldırmak üzere hareketi emredildi. Refet Paşa, süvarileriyle Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu yerden kuzeye, Kütahya’ya bakılacak olursa, bu görevin tabii bir yürüyüşle ve çok etkili bir şekilde yapılabileceği ortadaydı. Oysa Refet Paşa gitmesi gereken yere

⁶⁸⁸ Çalışlar (haz.), 2009: 120.

gitmemiş, tam aksi yöne, Kütahya'nın batısına değil, doğusuna Alayunt'a gitmiş. Süvari kuvvetleri 12 Ocak 1921 günü öğleye doğru Alayunt bölgesine ulaştı.

Refet Paşa, İzzeddin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gitti. İzzeddin Paşa, süvari tümenlerinin Kütahya güneyinden, Yellice Dağı batısından, tamamen süvariden oluşan Ethem kuvvetlerinin gerilerine gönderilmesini önermiş.

Refet Paşa, iki tarafın savaş durumu hakkında tam bir bilgisi olmadığını ileri sürerek, böyle bir harekete yanaşmamış... Refet Paşa, İzzeddin Paşa kuvvetlerinin doğruya, Porsuk suyu gerisine çekilmesi durumunda, süvarileriyle Kütahya Ovası'ndan asilerin yan ve gerilerine saldırmayı düşünüyormuş. Atlı asiler hayvanlarından inip, piyade tümenimiz karşısında yaya olarak savaştığı en zayıf durumunda bile üzerine yürümekte kararsızlık gösteren komutanın, piyade tümenimiz yenilerek geri çekilirken atları üzerinde bulunacak ve moralleri yükselmiş asilerin hangi tarafına ve nasıl saldırmayı düşündüğü, gerçekten her asker için düşünülecek bir sorundur. Böyle bir şey olamaz! Bu düşman süvarisi, geri çekilmek zorunda bıraktığı piyadenin yerine Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacak mıydı?

(...) Arkadaşı savaşırken ve yardıma muhtaçken, seyirci kalmış komutanlar arkadaşının yenilgisine tanık olabilirlerse de, tarihin acımasız eleştirisinden, kınamasından asla kurtulamazlar.

İzzeddin Paşa, 11 Ocak 1921 günü öğlesinden 13 Ocak gece yarısına kadar devam eden şiddetli ve sıkıntılı savaşlar sırasında, süvari gruplarının da saldırıya katılması zamanının geldiğini Genelkurmay Başkanlığı'na bildirmişti. Refet Paşa, Güney Cephesi'nden çağırttığı Sekizinci Tümenin yetişebilmesi durumunda, 14 Ocak'ta saldırıya geçmeyi düşündüğünü birliklerine bildiriyordu. İzzeddin Paşa 11, 12, 13 Ocak günlerinde yalnız başına düşmanla savaştıktan sonra, akşam güneş batarken, yaptığı bir karşı saldırıyla asileri yendi ve kaçmak zorunda bıraktı. Refet

Paşa savaşa seyirci kalarak büyük bir fırsat kaçırdı, Ethem'in ve kuvvetlerinin geri çekilmesine uygun durum bıraktı. ⁶⁸⁹

Olayları tüm tarafların bakış açısıyla değerlendirebilmek adına Çerkez Ethem'in de görüşlerini ele almakta fayda vardır. Çerkez Ethem hatıratında, birliklerine yönelik tedip hareketinin başlatılması sonrası Yunan taarruzlarıyla birlikte iki ateş arasında kaldıklarını ve bu durum karşısında Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Bey ile iletişim kurmaya çalıştığını aktarmıştır. Miralay İsmet Bey'in taarruza devam etmesi üzerine ise Yunan Ordusu'ndan ateşkes talebinde bulunduğunu belirtmiştir. Çerkez Ethem, Miralay İsmet Bey'in taarruzlarının şiddetini artırması üzerine kendilerinin de mukavemet göstermek zorunda kaldıklarını aktarmıştır. Ona göre Yunan Ordusu, İnönü meydanından Kuva-yı Seyyare'nin aldığı pozisyon sayesinde geri çekilmiştir. Bunun yanında Kuva-yı Seyyare'nin Alayunt Savaşı'nı bırakması sayesinde Birinci İnönü zaferinin kazanıldığını iddia etmiştir. Birinci İnönü Muharebesi sonrası ise Mirliya Refet Paşa'nın Kuva-yı Seyyare üzerine takibini sürdürdüğünü, ancak, Yunan siperlerine dahi yaklaşmadığını aktarmıştır. Çerkez Ethem, son gelişmeler karşısında Kuva-yı Seyyare'yi kayıp vermeden dağıtma kararı aldığını belirtmiştir. İsteyenin Ankara'ya, isteyen de Yunan karargahına sığınabileceğini, kendisinin ise 50-60 adamıyla tekrar dağa çıkıp uygun zamanda Anadolu'nun içine geçeceğini duyurmuştur. Ayrıca, Yunan Ordusu'na iltica seçeneğini gururuna yediremediğini, bu yüzden kendi karargahıyla meçhul bir yere yola çıkacağını kardeşlerine yazdığını ifade etmiştir. Çerkez Ethem, bu kararla yola çıkmış, fakat hastalığı iyice ağırlaşınca Eski Manyas isimli bir köye sığınmıştır. Bir süre sonra ise köyün sakinleri, başlarına bir şey geleceği korkusuyla ondan köyü terk etmesini istemişlerdir. Arkadaşları da kendisinin bu halde dağa çıkamayacağını, peşlerine düşen Yunan kuvvetlerinin kendilerini kolayca bulabileceklerini, tek çarenin geçici olarak Yunan Ordusu'na sığınmak olduğunu, vakti geldiğinde bir fırsatını bulup yeniden toparlanabileceklerini telkin etmişlerdir. Çerkez Ethem, bunun üzerine bir adamını Yunan yetkililerine gönderme kararı almıştır. Yunan tarafının, onların şartlarını kabul etmesi üzerine görüşme gerçekleşmiştir. Çerkez Ethem, yanına gelen Yunan yetkililerine yaşananlardan

⁶⁸⁹ Atatürk, 2019: 372, 373.

ötürü kendisinin ve maiyetinin sorumlu tutulmayacağı, kendilerinin Yunan tarafı lehine çalışmaya zorlanmayacakları, hastalığı kötüleşirse İzmir'e vardıktan sonra istediği bir Avrupa kentine gitmesine izin verilmesi şartlarını ortaya koymuştur. Yunan yetkililerin bunu kabul etmesi üzerine teslim gerçekleşmiş ve İzmir'e doğru yola çıkılmıştır. Çerkez Ethem, tüm bunlarla birlikte İzmir'de ilk isyan bayrağını kendisinin açtığını ancak, siyasi rakiplerinin amansız husumetine maruz kaldığını, bunun üzerine bir de hastalığının kendisini çok zor durumda bıraktığını iddia etmiştir. Yaşanan olaylardan ötürü büyük bir acı duyduğunu da sözlerine eklemiştir.⁶⁹⁰

İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* adlı eserinde Çerkez Ethem'e hain demenin kolaycılık olduğunu, onun düzenli ordunun sıkıştırmasından dolayı sonunda geri çekilip Yunanistan'a teslim olduğunu ifade etmiştir. Ankara'ya karşı muhalefet konusunda ise bunun esasında Çerkez Ethem'in istediği bir şey olmadığını, kardeşlerinin kendisi üzerinde hâkim bir durumda bulunduklarını, kardeşi Reşit Bey'in Miralay İsmet Bey'e çok karşı çıktığını belirtmiştir. Ortaylı'ya göre Çerkez Ethem, mücadele hayatında fevkalade işler başardığı halde özellikle kardeşlerinin bilinçsiz teşvikleri sonucu düzenli ordu ile karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte, Yunan Ordusu'na iltica etmesinin ciddi bir hareket olduğunu ve bunun cezasız kalmayacağını da eklemiştir.⁶⁹¹

Miralay İzzeddin Bey'in Yunan Ordusu'nun harekete geçip İnönü'ye taarruz ettiği sırada asi kuvvetlerine karşı yürüttüğü başarılı hareket Milli Mücadele tarihi açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Çerkez Ethem meselesi bu kritik dönemde gündemi uzun bir süre meşgul etmiştir. Bu yüzden, Mustafa Kemal Atatürk'ün, *Nutuk* adlı eserinde en fazla değindiği meselelerin başında gelmektedir. Tedip hareketinde Miralay İzzeddin Bey'in 61. Fırkası'nda 2 zabıt ile 12 nefer şehit olmuş, 6 zabıt ve 56 nefer ise yaralanmıştır. 218 er de kayıp olarak

⁶⁹⁰ Çerkes Ethem, 1993: 119-143.

⁶⁹¹ Ortaylı, 2018: 187-189.

kayıtlara geçmiştir. Böylece toplam zayıat 294 olmuştur. Tedip hareketına katılan diğer birliklerin zayıatı ise daha az olmuştur.⁶⁹²

2.1.3. İkinci İnönü Muharebesi

Miralay İzzeddin Bey'in 61. Fırkası Gediz yöresinde bulunmaktaydı. Kuva-yı Seyyare'ye karşı yürütülen tedip harekâtı sırasında geçici olarak Cenup Cephesi Kumandanlığı'nın emrine alınan 61. Fırka, hareketin tamamlanmasının ardından tekrar Garp Cephesi Kumandanlığı'nın emrine girmiştir.⁶⁹³ 61. Fırka, 26 Ocak 1921'de Garp Cephesi Kumandanı Miralay İsmet (İnönü) Bey'den gelen emirle cephe ihtiyatı olarak Eskişehir'e nakledilmeye başlanmıştır. 27 Ocak'ta Miralay İzzeddin Bey de hareket etmek üzere trene binmiştir. Alayunt'a gelindiğinde Ferik-i Sani Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa ve Miralay İsmet Bey ile karşılaşmıştır. Her ikisi de Miralay İzzeddin Bey'i tebrik etmiştir. Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, 10 Şubat 1921'de ona övgülerle dolu bir tebrik telgrafı göndermiş, başarılarını ve yeni rütbesini kutlamıştır. Miralay İzzeddin Bey Eskişehir'de, İkinci İnönü Muharebesi başlayana kadar kıtaların ikmali, talimi ve terbiyesiyle alakadar olmuştur.⁶⁹⁴ Bu arada Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey, 1 Mart 1921'de Miraliva rütbesine terfi ettirilerek Paşa olmuştur.⁶⁹⁵

Miralay İzzeddin Bey hatıratında, İkinci İnönü Muharebesi öncesinde Türk ve Yunan Ordularının durumu hakkında bir değerlendirme yapmıştır. Yunan Ordusu'nun talim ve terbiye, teşkilat, teçhizat ve sayı açısından çok üstün durumda olduğunu belirtmiştir. Manevi açıdan ise tüm Yunanların Megali İdea hedefine kenetlendiklerine, Yunan subaylarının ve askerlerinin çoğunun okuma yazma bildiklerine ve milli bilinci harekete geçiren yazıları okuduklarına dikkat çekmiştir. Buna karşın Türk Ordusu'ndaki okur yazar oranının düşüklüğünden yakınmıştır. Miralay İzzeddin Bey, zabitlerini nasıl motive ettiğiyle ilgili şunları aktarmıştır:

⁶⁹² Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 143.

⁶⁹³ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 270.

⁶⁹⁴ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 365, 367, 370.

⁶⁹⁵ Ökse, 1989: 216.

*‘‘61. Fırka’ya birer ikişer gelen subayları Oluklu köyünde, basık tavanlı bir odadaki karargahımda kabul ediyordum. Onlara Venizelos’un oğlunun Bursa’da Osman Gazi türbesi içinde çekilmiş bir resmini ve o mezarın başında söylediği sözleri gösteriyor ve ‘Kalk ey koca Türk! Senin kurduğun devleti yıkıyorum diyen Yunanlıyı anavatanda boğmak görevi sizin omuzlarındadır!’ diyordum.’*⁶⁹⁶

Birinci İnönü Muharebesi’nden sonra toplanan Londra Konferansı’ndan herhangi bir sonuç alınamamıştır.⁶⁹⁷ Bu sırada cephedeki hazırlıklar bütün hızıyla sürmüştür. 14 Şubat günü Eskişehir’de bulunan Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, Miralay İzzeddin Bey’in karargahına bir ziyaret gerçekleştirmiş, birlikte son durumu mütalaa etmişlerdir.⁶⁹⁸ Muharebe öncesinde Garp Cephesi Kumandanlığı’nın emrinde 1., 11., 24., 61. Fırkalar ile 3. Süvari Fırkası ve 5. Süvari Alayı bulunmaktaydı. Miralay İzzeddin Bey’in kumandasındaki 61. Fırka’nın emrinde ise 159., 174. ve 190. Alaylar ile Fırka Hücüm Taburu ve 1. Topçu Taburu bulunmaktaydı. Kuvvet olarak Garp Cephesi Kumandanlığı’nın emrinde 1.151 zabıt, 24.936 er ve 6.320 hayvan; Cenup Cephesi Kumandanlığı emrinde ise 2.287 zabıt ile 34.044 er bulunmaktaydı. Yunanların ‘‘Küçük Asya Ordusu’’ ismini verdiği kuvvetin emrinde 1., 2. ve 13. Tümenlerden oluşan 1. Kolordu ile 3., 4. ve 10. Tümenler ile Süvari Tugayı’ndan oluşan 3. Kolordu yer almaktaydı. Bunun dışında 5., 11. ve 15. Tümenler hazır bulunmaktaydı. Yunanların toplam 25.000 kadar askeri hazır bulundurduğu tahmin edilse de gerçek sayının bundan çok daha fazla olduğu ifade edilmiştir. Teçhizat ve silah açısından da İtilaf Devletlerince desteklenen Yunanların belirgin bir üstünlüğü bulunmaktaydı.

Garp Cephesi Kumandanlığı, Yunan tarafının yaptığı takviyeler hakkındaki istihbarat raporları üzerine 13 Şubat’ta, birliklere konuşlanacakları mevkiileri bildirmiştir. Emir doğrultusunda 61. Fırka, Gündüzbey-Teke mevkiine konuşlanacak ve 13/14 Şubat gecesi harekete geçecekti. 61. Fırka, 28 Şubat’ta, karargâhı Oklubalıklı’da olmak üzere 174. Alay ve

⁶⁹⁶ Çalışlar (haz.), 2009: 143.

⁶⁹⁷ Atatürk, 2019: 392.

⁶⁹⁸ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 367- 368.

hücum taburu ile Çukurhisar, Satılmışoğlu köylerinde, Fırka topçuları ise yanlarında yeteri kadar muhafızla İnönü mevkiinde konuşlanmıştır.

Garp Cephesi Kumandanlığı, 13 Mart'ta mevzilerin tahkim edilmesi için bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda 61. Fırka'nın Yağızahlat Gediği-Kızılsaray-Çıplaktepe-Yaylaköy hattını tahkim etmesi emredilmiştir. 11., 24. ve 61. Fırkalar için Bağlarbeli ve Tilkiç Tepe'nin ileri mevzi olarak keşif ve tahkim edilmesi istenmiştir. Miralay İzzeddin Bey, Garp Cephesi Kumandanı'na verdiği cevapta İnönü mevki ilerisindeki hattın pek uygun olmadığını belirtmiştir. Bu görüşünde olumsuz arazi şartlarını öne sürmüş, Yunan Ordusu'nun sorunsuz bir şekilde mevzilere yaklaşma imkânı bulacağını bildirmiştir. Diğer bazı mahzurları da sıraladıktan sonra kesin sonuçlu bir muharebe için İnönü mevkiinde şanslarının daha çok olacağını savunmuştur. Son olarak himaye mevzii için uygun şartları taşıyan Beşkardeşler-Zemzemiye-Oklubalı hattının seçilmesini teklif etmiştir. Garp Cephesi Kumandanı ise muharebeyi daha ileride kabul etmek ve taarruz hazırlıklarına imkan sağlayabilmek için 13 Mart'ta emrettiği düzenin alınacağını tüm fırkalara bildirmiştir.

Yunan Ordusu, 23 Mart 1921 tarihinde Batı ve Güney Cephelerine aynı anda taarruza başlamıştır. Yunan taarruzu hakkında Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan gelen bilgiler üzerine Miralay İzzeddin Bey, birliklerini Gündüzbey-Metrüstepe mevziine yaklaştırmıştır. Birliklerine savunma düzeni aldırıldığı esnada Garp Cephesi Kumandanlığı'nın yeni emrini almıştır. Emir doğrultusunda 174. Alay'dan bir taburu bir topla takviye etmiş ve ileri mevzi olarak seçilen Yağızahlat gediğinin sırtlarına ilerletmiştir. 190. Alay'dan bir taburu da Güncüktepe-Çıplaktepe hattına sürmüştür. Fırka birlikleri de asıl müdafaa mevzilerine konuşlanmıştır. Fırka Süvari Bölüğü, keşif göreviyle Kepen'e gönderilmiştir. 24 Mart günü 11., 24. ve 61. Fırkalar emniyet birliklerini Söğüt-Çıplaktepe-Hamidiye hattına sürmüş, fırkaların büyük kısımları ise Gündüzbey-Tekke-Akpınar-Bozalan mevzii gerisine konmuştur. Garp Cephesi kuvvetleri 25 Mart akşamı itibarıyla İnönü mevkiinde savunma tertibi almıştır.⁶⁹⁹ Yunan kuvvetleri Yenişehir,

⁶⁹⁹ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 270-312.

Pazarcık, Bozüyük, Bilecik ve Dumlupınar'ı ele geçirmiştir. İlerleyişini sürdüren Yunan kuvvetleri, 26 Mart akşamı Türk kuvvetlerinin tuttuğu mevzilere yaklaşmışlardır.

Garp Cephesi Kumandanlığı, 26 Mart sabahı Pazaryeri kesimindeki Yunan tümeni ileri harekate geçmediğinden dolayı 61. Fırka'nın Söğüt'teki Yunan tümenine karşı bir taarruz gerçekleştirmesini kararlaştırmıştır. Ancak Miralay İzzeddin Bey, Yunan tümeninin asıl kuvvetleriyle taarruza geçerek güneş batmadan mevziin sağ kanadına girmeye çalışacağını düşünmüştür. Bu yüzden 159. Alay'a bağlı ihtiyattan iki taburu Fırka sağ kanadının gerisine yanaştırmıştır. Nitekim Yunan piyade alayı etkili topçu ateşine rağmen Fırka'nın sağ kanadına doğru ilerleyişini sürdürmüştür. Saat 17:20'de piyade ateş muharebesi başlamıştır. Miralay İzzeddin Bey, tek başına ilerleyen Yunan alayına karşı artık taarruza geçilmesi gerektiğini görmüştür. Bunun üzerine 159. Alay'a bağlı iki tabur ile 174. Alay tarafından müşterek bir karşı taarruz yapılmasını emretmiştir. 5. Süvari Alayı'nı ise 174. Alay sağ cenahını ve Darıdere muntikasını örtmek ve emniyete almakla görevlendirilmiştir. Bazı Yunan birliklerinin Gündüzbey Köyü'ne girdiğinin öğrenilmesi üzerine taarruzun derhal başlamasını emretmiştir. Böylece 20:30'da 61. Fırka birlikleri taarruza geçmiştir. Yaklaşık bir saat süren taarruz neticesinde köy geri alınarak Yunan kuvvetleri püskürtülmüştür. Garp Cephesi Kumandanı Miriliva İsmet Paşa ise gelişmeyi henüz bilmediğinden saat 21:00'da buranın geri alınması için Sağ Grup Kumandanı Miralay Halit (Karsıalan) Bey'e emir vermiştir. Miralay İzzeddin Bey, 159. Alay Kumandanlığı'na taarruzun Gündüzbey'in üç km kuzeyindeki yüksek sırtlara kadar sürdürülmesini emretmiştir. Böylece daha somut bir sonuç almayı hedeflemiştir. Ancak, gece karanlığı çöktüğü için taarruza devam edilmemiştir. Miralay İzzeddin Bey, Yunan taarruzunun devam etme ihtimaline karşı Fırka birliklerinin Hayriye-Gündüzbey arasında toplanmasını emretmiştir. Miriliva İsmet Paşa, daha sonra Gündüzbey'in 61. Fırka tarafından alındığını öğrenince, 27 Mart sabahı yapılacak taarruz için yeni bir emir vermeyi kararlaştırmıştır.⁷⁰⁰

⁷⁰⁰ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 335-337.

Miralay İzzeddin Bey, o akşam yaşanan bu gelişmelerden ötürü İkinci İnönü Muharebesi'nin başlangıcını 26 Mart olarak kabul ettiğini hatıratında aktarmıştır.⁷⁰¹

27 Mart'ta 61. Fırka birlikleri Gündüzbey'de toplanmıştır. 190. Piyade Alayı ihtiyat olarak Hayriye kesimine alınmıştır. 5. Süvari Alayı, Rızapaşa kuzeyinde taarruza katılmak üzere hazırlanmıştır. Üçüncü Yunan Tümeni ise Gündüzbey-Eskişehir doğrultusunda ilerlemiştir. Öncü 12. Alay birlikleri, 07:30'da ileri harekate geçmiş ve saat 15:15'te 61. Fırka Cephesi'nin Gündüzbey kesimine taarruz başlatmıştır. Yunan Süvari Tugayı da Rızapaşa doğrultusundaki Türk birliklerine taarruz etme emri almıştır. Miralay İzzeddin Bey, yedi tabur ile Gündüzbey kesimini savunmuştur. 190. Alay'dan bir bölüğü ise Metristepe'de bırakmıştır. İki taraf arasında piyade ateşinin şiddeti artmıştır. 61. Fırka birliklerinin başarılı mukavemeti sayesinde muharebe Türk tarafı için olumlu seyretilmiştir. Miralay İzzeddin Bey, emredilen düzeni almaya ve Yunan taarruzunu durdurmaya çalışmıştır. Yunan top ateşi nedeniyle kıtalar fazla kayıp vermeye başlamıştır. Birliklerin morallerinin sarsıldığı sırada zabitanın üstün fedakarlıkları ve kahramanlıkları ile 61. Fırka Hücum Taburu mevzilere sokulmuş, böylece zorlu durum atlatılmıştır. Garp Cephesi Kumandanlığı, Rızapaşa'daki birliklere takviye yollamıştır.

Sağ Grup Kumandanı Miralay Halit (Karsıalan) Bey, 2. ve 159. Alayların taarruzlarını hızlandırmak için ileri atılmış, bu sırada sağ kolundan yaralanmıştır. Tedavisi için cepheden ayrılarak Rızapaşa köyüne gitmiştir. Bunun üzerine Miralay İzzeddin Bey, geçici olarak Sağ Grup Kumandanlığı'na getirilmiştir. Türk taarruzu karşısında tutunamayan Yunan birlikleri ise geri çekilmeye başlamıştır. Ancak kıtaların çok fazla kayıp vermesi nedeniyle Türk tarafı takip harekâtına geçememiş ve taarruzu durdurma emri verilmiştir. Taarruzun sona ermesinin ardından Miralay İzzeddin Bey, Sağ Grup Kumandanlığı vazifesini 1. Fırka Kumandanı Miralay Kemalettin (Sami) Bey'e devretmiştir.⁷⁰² Miralay İzzeddin Bey, hatıratında 27 Mart günü

⁷⁰¹ Çalışlar (haz.), 2009: 161.

⁷⁰² Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 342-347.

meydana gelen bu muharebenin ve Yunan topçu ateşinin şiddeti nedeniyle birliklerinde firarların başladığını, firarilerin önlerine çıkarak onları durdurmaya çalıştığını aktarmıştır.⁷⁰³

Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa, yayınladığı yeni emirde İnönü mevkiinin kesin olarak müdafaa edileceğini bildirmiştir. Miralay İzzeddin Bey ve diğer fırka kumandanları da gelen emir doğrultusunda mevzilenmelerini tamamlamışlardır. Buna göre 61. Fırka, Üçşehitler Tepesi ile Nanederesi arasındaki kesimi tutacak ve savunacaktı. Bu sırada Yunanlar, Üçşehitler Tepesi ve Kanlısirt'a taarruz yapmak üzere hazırlıklarını sürdürmüştür. Bu amaçla Yunan 6. Fırkası bu mevzie doğru yaklaşmıştır. 28 Mart sabahı 3. Yunan Kolordusu, 7. ve 10. Tümenleri ile İnönü mevkiine yaklaşırken Yunan 3. Tümeni sağ kanattan yine tek başına taarruza geçmiştir. Ayrıca bir Yunan tümeni de Metristepe istikametinde ilerlemiştir. Yunan 3. Tümeni'nin Kanlısirt'a başlattığı taarruz topçu ve piyade ateşiyle desteklenmiştir. Bununla birlikte Gündüzbey mevzii sol kanadı ile Üçşehitler Tepesi'ne de taarruz etmişlerdir. Şiddetli taarruz karşısında tutunamayan 174. Alay ile 1. Fırka kıtaları mevzilerini terk etmişlerdir. Böylece Kanlısirt ile Üçşehitler Tepesi Yunanların eline geçmiştir. Ancak, kısa süre sonra 61. Fırka'ya bağlı birlikler Kanlısirt'ı geri almıştır. 61. Fırka, Metristepe'de de büyük bir mücadele vermiştir. Mirliya İsmet Paşa, 4. Fırka Kumandanı Kaymakam Mehmet Nazım (Yücel) Bey'e Metristepe'ye destek vermesini emretmiştir. 4. Fırka Metristepe'ye gelmiş, henüz tam bir sonuç alınamasa da Yunan ilerlemesi durdurulmuştur. Miralay İzzeddin Bey, Hayriye'den Nanederesi'ne kadar dağınık bir şekilde çekilen kıtalarını Oluklu'nun kuzeyinde toplamıştır.

Yunan kuvvetleri, 29 Mart sabahı yeniden Metristepe'ye şiddetli ateş desteği ile taarruza başlamıştır. Yakın mesafede devam eden şiddetli çarpışma neticesinde bazı Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hayriye mıntıkasındaki Yunan taarruzuna karşı Miralay İzzeddin Bey takviye göndermiştir. Etkili topçu ateşi sayesinde Yunan taarruzu gelişme gösterememiştir. Öğleden sonra Yunan taarruzu yeniden başlamıştır. Yunan savaş uçakları ise bir yandan keşif uçuşları gerçekleştirmiştir. Netice olarak, 29 Mart muharebeleri güneş batana kadar önemli bir gelişme göstermeden devam etmiştir. Ancak, Yunan kuvvetlerine büyük kayıplar verdirilmiştir.

⁷⁰³ Çalışlar ve Görgülü (haz.),1997: 370.

Dört gündür devam eden muharebede 1. ve 61. Fırka kuvvetlerinin neredeyse yarısı kaybedilmiştir.

Yunan kuvvetleri, 30 Mart günü yeni bir taarruz başlatmıştır. Takviye edilmiş kuvvetlerle 1. Fırka sol cenahına ve 61. Fırka cenahına taarruz etmişlerdir. 61. Fırka Cephesi'ndeki muharebe Elmacık Deresi kuzeyinde devam etmiştir. Yunan kuvvetleri püskürtülmüşse de henüz bu kesimden tamamıyla atılamamıştır. Muharebe yine son derece şiddetli geçmiştir. Karanlığın çökmesi ve arazinin engebeli bir yapıda olması nedeniyle karşı taarruza geçilememiştir. 30 Mart'taki muharebede Yunan taarruzları kırılmıştır. Yunan kuvvetleri büyük kayıplar verse de eksilen birliklere takviyeler yapıp yeniden taarruz hazırlıklarına başlamışlardır. Muharebelerde Türk zabitan ve neferleri çok büyük kahramanlıklar ve fedakarlıklar göstermişlerdir.⁷⁰⁴ Miralay İzzeddin Bey, fırkasının zabitan ve neferleriyle yakından ilgilenmiş, onları sık sık teftiş etmiştir. Ona göre muharebe meydanındaki bu teftişler çok etkili olmuş, askerler kumandanlarını yakınlarında gördüklerinde güçlü bir teselli bulmuşlardır.⁷⁰⁵

31 Mart sabahı yapılan gözetleme sonucunda Yunan kuvvetlerinin hareketliliği görülmemiştir. Ancak, Elmacık Deresi kuzey sırtlarında bir alay kadar Yunan kuvvetinin bulunduğu anlaşılmıştır. 40. Alay ile 5. Alay'dan iki tabur, 4. Alay ve 61. Fırka Hücum Taburundan bir bölük ile oluşturulan Türk birliği karşı taarruz için hazırlanmıştır. Yunan kuvvetlerini kanatlardan kuşatacak şekilde tertiplenen taarruz sabah 08:00'da başlamıştır. Miralay İzzeddin Bey de dahil olmak üzere fırka kumandanlarının taarruzu ileri hatta sevk ve idare etmesi askerlerin moral ve cesaretini artırmıştır. Taarruz başarıyla sonuçlanmıştır. Bir kısım Yunan kuvveti Metristepe doğusundan geri çekilmiştir. 28. Yunan Alay Kumandanı ile birlikte biri subay, 50 Yunan askeri muharebede ölmüştür. Sıra Metristepe'de bulunan Yunan birliklerine gelmiştir. 61. Fırka'nın 174. ve 190. Alayları ile hücum taburu, Oluklu kuzeyindeki sırtların gerisinde toplanarak tertiplenmiştir. Metristepe'deki mevzilere önce 4. Fırka birlikleri harekete geçecek, 61. Fırka da destekleyecekti. Sağ Kanat Grubu'nun tüm topçuları ateşlerini

⁷⁰⁴ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 364-402.

⁷⁰⁵ Çalışlar (haz.), 2009: 193.

Metristepe’de yoğunlaştırmıştır. Yunan birlikleri direniş göstermiş, bu yüzden Türk birlikleri hücumla kalkamamıştır. Yunan kuvvetleri sıkıştırılmasına rağmen güneş batana kadar Metristepe ele geçirilememiştir. Taarruz durdurulmuş ve keşif yapılmıştır. Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa, Metristepe’ye bir gece baskını yapılmasına karar vermiştir. Yunan kuvvetleri ise geceden faydalanarak ricat etmeye başlamıştır. Türk birliklerinin taarruzun kesilmesinden sonra asıl mevzilerine çekilmesi, Yunanların ricatını kolaylaştırmıştır.

31 Mart akşamı itibariyle Yunan Ordusu’nun taarruzları genel olarak durdurulmuş ve taarruz güçleri kırılmıştır. 31 Mart/1 Nisan gecesi sıkı bir keşif hareketi başlamıştır. Keşif neticesinde bazı Yunan birliklerinin halen mevcudiyetlerini sürdürdükleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine Mirliya İsmet Paşa’nın emriyle taarruz için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Emir doğrultusunda 1. ve 61. Fırkalar, Balıkkaya ve Kanlısirt’ta bulunan Yunan artçıların atılması için taarruza kalkacaktır. Kanlısirt taarruzundan sonra 61. Fırka, taarruzunu Gündüzbey kuzeyindeki sırtlara yöneltecekti. Taarruzun zamanına ise Miralay İzzeddin Bey karar verecekti. Nihayet, 16:30’da taarruz başlamıştır. 61. Fırka Hayriye üzerinden sol kanattan, 1. Fırka da sağ kanattan taarruza başlamıştır. Taarruz başarıyla sonuçlandırılmış, Yunanlara ciddi kayıplar verdirilmiş, çok sayıda silah da ele geçirilmiştir. Diğer Yunan artçıları ise hızla geri çekilmiştir. Böylece 26/27 Mart itibariyle başlayan İkinci İnönü Muharebesi, Türk Ordusu’nun başarısıyla sonuçlanmıştır. Mirliya İsmet Paşa, elde edilen başarıyı Ankara’ya bildirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (8 Şubat 1921’den itibaren resmi adı Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur.) Reisi Mustafa Kemal Bey, “*Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz.*” sözleriyle elde edilen başarının önemine vurgu yapmıştır.⁷⁰⁶ Miralay İzzeddin Bey, hatıratındaki 1 Nisan 1921 tarihli notunda kazanılan başarı hakkında “*Ve bu surette İnönü Meydan Muharebesi Yunanların mağlubiyet ve ricatıyla neticeleniyor. Cenab-ı Hak milletimizi ve memleketimizi sıyanet buyursun.*” ifadelerini kullanmıştır.⁷⁰⁷

⁷⁰⁶ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 416- 445.

⁷⁰⁷ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 2009: 371.

Türk birlikleri 2 Nisan itibariyle Yunan artçılarına karşı takip harekâtına başlamıştır. Takip harekâtına 61. Fırka Süvari Bölüğü de katılmış, Başköy, Karaköy mıntikasının keşfine memur edilmiştir. Yine 61. Fırka'ya bağlı 159. Alay'ın 3. Taburu ile bir makineli tüfek bölüğü Çıplaktepe-Koyuntepe hattına gönderilmiştir. Takip harekâtında yapılan taarruzlar neticesinde Yunanlara çok sayıda kayıp verdirilmiştir. 61. Fırka Süvari Bölüğü'nün bir keşif kolu Dömez-Akçaşehir doğrultusunda ilerlemiş, Akçakoca civarında 40 kadar Yunan süvarisi ile bir piyade takımının Kurtköy'e doğru gittiğini rapor etmiştir. Dömez-Karaköy doğrultusunda ilerleyen bir diğer keşif kolu ise Kurtköy'de herhangi bir Yunan unsuru kalmadığını, Başköy'de bulunan köprünün Yunanlar tarafından yıkıldığını bildirmiştir. Miralay İzzeddin Bey, Metristepe'de bir keşif kolu bırakmıştır. Neferin dinlenmesi, sağlıklarının korunması ve yeniden düzenleme faaliyetleri için 159. ve 174. Alayları Teke Köyü'ne, 190. Alay'ı Savcıbey'e, Fırka topçu birliklerini de Hayriye Köyü'ne hareket ettirerek köy ordugahına yerleştirmiştir. Yunanlar, 61. Fırka kesiminde pek çok cephane ve telefon kablosu bırakmıştır.

İkinci İnönü Muharebesi'nde Türk Ordusu'nda 44 zabıt şehit olmuş, 102 zabıt yaralanmış, 4 zabıt esir düşmüş, 2 zabıt kaybolmuş ve 4 zabıt ise firar etmiştir. Ayrıca 637 er şehit olmuş, 1.720 er yaralanmış, 2 er esir düşmüş, 1.359 er kaybolmuş ve 1.076 er ise firar etmiştir. Muharebe sırasında yakalanan firariler kurşuna dizilmişlerdir. Yunan kayıpları da 360 subay ve 4.920 er olarak kayıtlara yansımıştır.

İkinci İnönü Muharebesi'nde elde edilen başarı siyasi, askeri ve psikolojik açıdan Milli Mücadele'nin seyrini olumlu yönde etkilemiştir. Bu başarı Anadolu'da büyük bir sevinç yaratmış, yurt dışında da büyük yankılar uyandırmıştır. TBMM Hükümeti'nin egemenliği, nüfuzu ve itibarı artmış, gücünü Avrupa devletlerine hissettirmiştir. Milli orduya duyulan güven artmış, askerlerin morali yükselmiştir. Diğer yandan İtilaf Devletleri arasındaki çatlak giderek büyümüş, Yunanlara duyulan güven azalmıştır. Fransız Hükümeti, Ankara Hükümeti ile görüşmelere başlamış, kuvvetlerini Zonguldak'tan çekmiştir.⁷⁰⁸ İtalyanlar da 5 Temmuz 1921'de Antalya'yı

⁷⁰⁸ Apak ve Önalp, C. II, 3. Kısım, 1999: 460-513, 596.

boşaltmışlardır.⁷⁰⁹ Bu gelişmeler Batı basını ve kamuoyunu da etkilemiştir. İkinci İnönü Muharebesi'nin ardından 61. Fırka, İnönü kesiminde tahkim, emniyet ve eğitim faaliyetleriyle meşgul olmuştur.

Cenup Cephesi'nde ise Dumlupınar ve Aslıhanlar Muharebeleri meydana gelmiştir. Yunanların Bursa civarındaki kuvvetleri, İnönü yönünde harekate geçerken Uşak tarafındaki kuvvetleri de Cenup Cephesi üzerine yürümüştür. Cenup Cephesi Kumandanı Mirliwa Refet (Bele) Paşa'ya Uşak'tan saldırıya geçecek olan Yunan kuvvetlerini durdurma görevi verilmiştir. Ancak, istenen başarı elde edilememiştir. Yunan kuvvetleri 26 Mart'ta Dumlupınar'daki mevzileri ele geçirmiştir. Mirliwa Refet Paşa, dağılan birlikleri düzenleyemeyince birlikler ikiye ayrılmıştır. Mirliwa Refet Paşa, 8. ve 23. Piyade Fırkaları ile 2. Süvari Fırkası'nı yanına alarak Altıntaş'a doğru geri çekilmiştir. 57. Piyade Fırkası ile 4. Süvari Tugayı'ndan oluşan öteki birlikler ise 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey'in emrinde idi. Yunan kuvvetlerinin kayda değer bir hareketi görülmediğinden dolayı Mirliwa Refet Paşa, birlikleriyle İnönü tarafına doğru hareket etmiştir. Ancak, doğu yönünde ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı Miralay Fahrettin Bey'in kuvvetleri çarpışa çarpışa ricat etmiştir. Böylece Afyon, 28 Mart'ta Yunan işgaline uğramıştır. Yunan kuvvetleri, Çay-Bolvadin hattında durmuş, Türk birlikleri de burada bir savunma hattı oluşturmuştur. İnönü'de Yunan kuvvetlerini mağlup eden Türk birliklerinden bir kısmı hemen buraya kaydırılmıştır. Takviyelerin gönderilmesi üzerine Yunan birlikleri arkadan ve yanlardan kuşatılmıştır. Yunanlar, bu durum karşısında Afyon'u boşaltmak zorunda kalmışlardır. Miralay Fahrettin Bey, çekilen Yunan kuvvetlerine takip hareketi düzenlemiş, Mirliwa Refet Paşa ise emrindeki kuvvetlerle Aslıhanlar'daki Yunan alayına saldırmıştır. Ancak, Yunanlar bu saldırıyı durdurmuş ve aldıkları takviyelerle Dumlupınar mevzilerine yerleşmeyi başarmıştır. Türk kuvvetleri ise 10 km kuzeydoğuya çekilmiştir. Böylece mevzideki taktik üstünlük Yunanlarda kalmıştır. TBMM Reisi Mustafa Kemal Bey, bu muharebedeki gelişmeler nedeniyle Mirliwa Refet Paşa'yı *Nutuk* adlı eserinde eleştirmiştir.

⁷⁰⁹ Güçlü, 1997: 21.

Burada Mirliya Refet Paşa'nın yanlış hükümler verdiğini, durum sakinleştikten sonra ise komuta ettiği orduda kendisine karşı bir güvenin kalmadığını ifade etmiştir.⁷¹⁰

2.1.4. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri sonrası Yunan kuvvetlerinin Bursa yöresinden takviye yapıp İnönü yenilgisini telafi etmek isteyeceği ihtimalini göz önünde bulundurmıştır. Bunun üzerine 24. Fırka güneye gönderilmiş, Miralay İzzeddin Bey'den de 61. Fırka'yı bölgedeki demiryolu üzerinde toplu olarak bulundurması istenmiştir. Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet (İnönü) Paşa da Bursa üzerinden Kütahya-Eskişehir istikametine gerçekleştirilecek olası bir Yunan taarruzuna karşı birliklerine düzen vermiştir. Bu bağlamda 61. Fırka Kumandanı Miralay İzzeddin Bey'e Gündüzbey'den Metristepe'ye kadar uzanan mevzileri işgal ederek savunması, Fırka'ya bağlı bir alay ile bir bataryanın ihtiyat olarak Poyra'da tutulması emredilmiştir. 3. Süvari Fırkası da Miralay İzzeddin Bey'in emrinde olacak ve Yunanlarla teması koruyacaktı.⁷¹¹

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesi Türk kuvvetleri, grup şeklinde düzenlenmek üzere ordu teşkilatında önemli bir değişiklik yapılmıştır. Kumandanlar arasında bir süredir devam eden anlaşmazlıkların giderilmesi, emir ve komutanın daha etkin bir şekilde işlemesi amaçlarıyla Garp ve Cenup Cephelerinin birleştirilip tek bir kumandanın emrine verilmesi düşünülmüştür. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Cenup Cephesi Kumandanı Mirliya Refet Paşa'nın Dumlupınar ve Aslıhanlar Muharebeleri'nde aldığı yanlış kararlar olmuştur. Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa, 29 Nisan 1921'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'ne yazdığı yazıda grup teşkilatına vakit kaybedilmeden başlanılmasını rica etmiştir. Mirliya İsmet Paşa, gruplara atanacak kumandanları da kendisi belirlemiştir. Buna göre 1. Grup Kumandanlığı'na Miralay İzzeddin Bey'in, 2. Grup Kumandanlığı'na 11. Fırka Kumandanı Miralay Mehmet Arif (Ayıcı) Bey'in tayin edilmesini istemiştir.

⁷¹⁰ Atatürk, 2019: 395-397.

⁷¹¹ Önalp, 1974: 71, 75.

Bu sırada TBMM Reisi Mustafa Kemal Bey ve Genel Karargah, özel bir trenle Eskişehir'e gelmiş, 2 Mayıs'ta Mirliya İsmet Paşa'nın da katılımıyla Alayunt'a geçmişlerdir. Aynı gün mevziler gezilmiş, ertesi gün cephe hakkında uzun görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin sonunda Garp ve Cenup Cephelerinin birleştirilmesine, birliklerin iki ila üç fırkalı gruplar şeklinde düzenlenmesine karar verilmiştir.⁷¹² Bu yeni düzenlemeyle birlikte Miralay İzzeddin Bey, 4 Mayıs 1921'de 1. Grup Kumandanlığı'na tayin edilmiştir.⁷¹³ Miralay İzzeddin Bey'in bu göreve tayini ile ilgili kaynaklarda farklı tarihler verilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki Askerlik Safahatı'nda 28 Nisan 1921 tarihi verilmişken Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınladığı biyografilerde 4 Mayıs 1921 tarihi verilmiştir. Miralay İzzeddin Bey, kendi el yazısıyla yazdığı TBMM Arşivi'ndeki biyografisinde ise bu göreve atandığı tarihi 1 Mayıs 1921 olarak belirtmiştir. 61. Fırkayla birlikte 1., 11., 23. Fırkalar ile 3. Süvari Fırkası 1. Grup'u teşkil etmiştir. 41. Piyade Alayı da 7. Fırka kuruluncaya kadar 1. Grup'un emrine verilmiştir. Gruplar kolordu yetkisi taşımıştır. Fırkalar muharebe hazırlıkları, eğitim, tahkimat, sevk ve idare bakımından grup kumandanlarına doğrudan bağlı olmuştur.

Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa, o ana kadar hem Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekilliği'ni hem de Garp Cephesi Kumandanlığı'nı yürütmekteydi. Yeni düzenleme sonrası Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekilliği'nden istifa etmiş ve artık yalnızca Garp Cephesi Kumandanlığı ile meşgul olmuştur. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekilliği vazifesini vekaleten üstlenen Müdafaa-i Milliye Vekili Ferik-i Evvel Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa bu göreve asaleten atanmıştır. Ondan boşalan Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne de Mirliya Refet Paşa atanmıştır. Ancak Mirliya Refet Paşa, bu vazifeyi kabul etmemiş ve istirahat çekilmiştir.⁷¹⁴

Miralay İzzeddin Bey'in kumandasındaki 1. Grubun erkanı da belli olmuştur. Grubun Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne Binbaşı İhsan (Hün) Bey tayin edilmiştir. Miralay İzzeddin Bey'den boşalan 61. Fırka Kumandanlığı'na ise Miralay Mustafa Münip (Uzsoy) Bey atanmıştır. 1. Grup emrindeki 11. Fırka Kumandanlığı'nda Miralay Ali Hikmet (Ayerdem) Bey, 23. Fırka

⁷¹² Önalp, 1974: 85, 86.

⁷¹³ Ökse, 1989: 221.

⁷¹⁴ Önalp 1974: 87, 88.

Kumandanlığı'nda Kaymakam Ömer Halis (Bıyıktaş) Bey, 3. Süvari Fırka Kumandanlığı'nda ise Binbaşı İbrahim (Çolak) Bey bulunmuştur.⁷¹⁵

Türk Ordusu, Nisan ve Mayıs aylarını yoğun bir hazırlıkla geçirmiştir. Eksikler tamamlanmış, talim-terbiye ile meşgul olunmuştur. İkinci İnönü muharebesi sonrası Yunanlardan ele geçirilen önemli miktardaki silah ve teçhizat ile birlikler güçlendirilmiştir. Miralay İzzeddin Bey, emrindeki fırkaların talim ve terbiyesine çok önem vermiş, onları yakından teftiş etmiş, Çıplaktepe-Düzdağ yöresinde bir kolordu manevrası yaptırmıştır.⁷¹⁶

Yunanlar henüz Megali İdea hayalinden vazgeçmemişlerdir. Amaçları, Ankara doğrultusunda ilerleyerek Türk direnişini tek tek kırmak, Ankara'yı ele geçirmek ve Sevr hükümlerini daha ağır bir şekilde uygulatmak olmuştur. İngilizlerin siyasi, ekonomik ve askeri olarak desteklerini devam ettirmeleri üzerine yeniden taarruz etmeye karar vermişlerdir. Yunan Ordusu, Anadolu'daki kuvvetlerini 11 tümene çıkarmıştır. Muharip kuvvetlerini 96.000 tüfek, 10.000 makineli tüfek ve 350 topa yükseltmişlerdir. Türk Ordusu'nda ise yalnızca 55.000 tüfek, 416 makineli tüfek ve 162 top bulunmaktaydı.⁷¹⁷

Türk Erkan-ı Harbi, Yunanların Bursa kesimindeki kuvvetlerini de Uşak kesimine alarak yalnızca buradan ya da Bursa ve Uşak'taki gruplarıyla iki cepheden birden taarruza geçme ihtimalini değerlendirmiştir. Yapılan değerlendirmelerin ardından, Yunan Ordusu'na karşı üstünlük sağlayacak duruma gelinceye kadar stratejik savunmada kalma kararı almıştır. Bu arada Miralay İzzeddin Bey'in 1. Grubu kuzey bölgesinde bulunduğu için Şimal (Kuzey) Grubu olarak da adlandırılmıştır. 3. ve 4. Gruplar ise Cenup (Güney) Grubu olarak adlandırılmıştır. Alınan savunma tedbirleri gereğince 1. Grup İnönü kesiminde, 3. ve 4. Gruplar ise Kütahya ve güneyi ile güneydoğusunda bırakılacaktı. 12. Grup ise Afyon kesiminde toplanacaktı. 1. Grup Gündüzbey-Metristepe-Akpınar-Kovalca-Kandilli hattını takviye edip bu mevzii savunacaktı.

⁷¹⁵ Görgülü, 2014: 362, 363.

⁷¹⁶ Çalışlar (haz.), 2009: 219- 221.

⁷¹⁷ Görgülü, 2014: 360.

Grubun sol kanadı Çokçalar-Karaçayır kesimine kadar, doğu kanadı ise Karsak-Kocagüney kesimine kadar uzatılacaktı.

Cephe kuvvetlerinin görevleri, Yunan taarruzu öncesinde tek tek belirlenmiş ve grup kumandanlarına bildirilmiştir Buna göre 1. Grup, Yunan kuvvetlerine karşı keşif faaliyetleri yürütecek, İnönü'de hazırladığı mevzii savunacaktır. Sakarya boyu ile Domaniç-Keles istikametinde keşif yapılacak, akıncıları ile Yunan kuvvetlerinin gerilerinde etkili olmaya çalışacak, telefon ve telgraf hatlarını tahrip edecektir. Yunanlar taarruza geçtiği sırada Orhaneli ve Gediz Bölge Kumandanlıkları emrindeki yardımcı ve akıncı kıtaları Yunan kuvvetlerinin gerilerindeki faaliyetlerini artıracak, mezkur bölge kumandanlıkları da bu kıtaların hareketini düzenlemek üzere Yunanların gerilerinde kalacaktır.

Temmuz ayı başında Yunan Ordusu'nda hareketlilik gözlemlenmiş, istihbaratlar alınmıştır. Buna göre Yunan kolorduları hazırlıklarını tamamlamıştır. Yunan Genelkurmayı, Türk mevzilerine yapılacak saldırıların daha etkili olabilmesi için kolordulara değişik günlerde hareket etmelerini emretmiştir. Bu emir doğrultusunda Yunan 3. Kolordusu'ndan 3. ve 7. Tümenler 8 Temmuz 1921 sabahı Çongra kesiminden ileri harekate başlamıştır.⁷¹⁸ Onlara karşılık veren Türk müfrezesinde iki asker yaralanmış, buna karşılık Yunan kuvvetlerine 200 kadar kayıp verdirilmiştir.⁷¹⁹

Yunan taarruzu sonrası Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa, 1. Grup'un karargahının bulunduğu Poyra'ya gelmiştir. Alınan istihbarata göre Yunan kuvvetlerinin merkez ağırlığı Uşak yöresinde idi. Yunanların, Türk Ordu'sunun sol yanına taarruza geçmeleri beklenmiştir. Miralay İzzeddin Bey, hatıratında Mirliya İsmet Paşa ile arasında geçen bir konuşmayı aktarmıştır. Buna göre Mirliya İsmet Paşa, durumu nasıl gördüğünü ona sormuştur. Miralay İzzeddin Bey de bu üçüncü Yunan taarruzunun çok kuvvetli görüldüğü ve Yunanların '*Üçüncüsü en doğrusudur.*'' diye bir atasözünün bulunduğu yanıtını vermiştir.⁷²⁰

⁷¹⁸ Önalp 1974: 91, 92, 93, 186.

⁷¹⁹ Önalp 1974: 187.

⁷²⁰ Çalışlar (haz.), 2009: 222.

9 Temmuz günü Yunan kuvvetlerinin keşif faaliyetlerinden başka dikkat çeken bir gelişme yaşanmamıştır. Miralay İzzeddin Bey, Uludağ'ın hâkim noktalarının Yunanların eline geçtiğini, gözetleme imkanının güçleştiğini, birkaç günden beri Yunan kuvvetlerinin Bursa'dan çekilme emarelerinin hissedildiğini belirtmiştir. Buna binaen 1. Fırka'dan bir alayın Hamzabey kesimine, bir süvari alayının da Uludağ tarafına alınmasını teklif etmiştir. Ancak Mirliya İsmet Paşa, Orhaneli'deki durumun belli olmaması nedeniyle şimdilik bunun uygun olmadığını bildirmiştir. Diğer grup cephelerinde ise Yunan ilerleyişi devam etmiştir. 10 Temmuz'da Yunan Kuzey Tümenler Grubu, Eskişehir istikametinde iki koldan ileri harekate geçmiştir. Kuzeyden ilerleyen 11. Yunan Tümeni, karşısına çıkan Türk örtme birliklerini püskürtmüş ve Yenişehir'i işgal etmiştir. Üçüncü Yunan Tümeni ise İnegöl'ü işgal etmiştir Yunanların ilerlemesi üzerine Miralay İzzeddin Bey, birliklerinin savunacağı mevzileri düzenlemiştir. Aynı gün Yunan kuvvetlerinin iki süvari alayı ve iki tümen kadar bir kuvveti, 1. Grup Cephesi'ne doğru ilerlemiştir. Miralay İzzeddin Bey, bunun ardından daha büyük bir Yunan kuvvetinin gelmesinden şüphelenmiştir. Gelen raporlar da şüphelerini haklı çıkarmıştır.

11 Temmuz'da 1. Grup Cephesi'nde kayda değer bir hareketlilik görülmemiştir. 3. ve 11. Yunan Tümenleri, asıl kuvvetlerini ileri yanaştırmıştır. Diğer grup cephelerine nazaran buradaki Yunan harekâtı daha ağır cereyan etmiştir. 11/12 Temmuz gecesi Miralay İzzeddin Bey, birliklerine verdiği emirde Yenişehir-İnegöl istikametinden ilerleyen Yunan kuvvetlerinin ertesi sabah da yürüyüşünü devam ettirmeleri halinde Aşağıköy-Alınca-Hamidiye hattında muharebenin başlamasının ihtimal dahilinde olduğunu bildirmiştir. Bu doğrultuda gerekli emirleri yayınlamıştır. Mirliya İsmet Paşa'ya yazdığı raporda da son hazırlıkları bildirmiştir.

13 Temmuz 1921 itibariyle Yunan kuvvetleri Türk asıl mevzilerine temas kuracak kadar yaklaşmıştır. Böylece savunma mevzilerindeki muharebeler başlamıştır.⁷²¹ Yunan taarruzunun merkez ağırlığı Kütahya yönüne kayınca Mirliya İsmet Paşa, 1. Grup fırkalarını Kütahya'ya almaya başlamıştır. Önce 3. Kafkas Fırkası, daha sonra 3. Süvari Fırkası, 11. ve 23. Fırkalar

⁷²¹ Önalp 1974: 188-191, 197-200, 220.

Kütahya'ya hareket etmiştir.⁷²² 1. Grup Cephesi'nde, Bilecik istikametinde ilerleyen 11. Yunan Tümeni asıl kuvvetiyle yürüyüşe geçmiştir. Bu ilerleyiş karşısında Bilecik'in kuzey sırtlarında bulunan 61. Fırka Süvari Bölüğü geri çekilmiştir. 1. Grup Süvari Bölüğü ise Yunan Tümeni'nin taarruzu karşısında ricat etmek zorunda kalmıştır. Yunan öncü kuvvetleri taarruzlarını sürdürerek Bilecik'e girmiştir. 61. Fırka hazırlıklarını sürdürmüş, 23. Fırka Poyra civarına alınmıştır.

14 Temmuz 1921'de Bilecik kesiminde bulunan 11. Yunan Tümeni ilerleyişini sürdürmüştür. Tümenin sol koldaki asıl kuvvetleri, Türk örtme birliklerini püskürtmüştür. 14 Temmuz günü Yunanların iki piyade tümeninden başka bir kuvveti olmadığı anlaşılınca Miralay İzzeddin Bey, bazı birliklerin mevzilenmesini değiştirmiştir. Diğer grup cephelerinde ise muharebelerin şiddeti artmıştır.

15 Temmuz'da Yunan Kuzey Tümenler Grubu'nun, 1. Grup mevzii üzerine yürüyüşü devam etmiş, ancak dikkat çeken bir gelişme yaşanmamıştır. Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından yaptırılan keşifte Yunan kuvvetlerinin Bilecik kesiminde herhangi bir faaliyeti görülmemiştir. Yunan 11. Tümeni, herhangi bir taarruza maruz kalmamak için güneydeki Üçüncü Yunan Tümeni'ne doğru yaklaşmıştır. Bunun üzerine aynı gün Miraliva İsmet Paşa tarafından verilen bir emirle, 1. Grup'un hemen sağ kanattan kuvvetli birliklerle Bilecik istikametinde taarruza kalkması, sol kanattan da Pazaryeri istikametinde ihtiyatlı bir taarruzun yapılması istenmiştir. Ancak, 1. Grup'un mevcut mevzilenmesi ani bir taarruza imkân sağlamamıştır. Miralay İzzeddin Bey, ancak ertesi gün taarruza geçilebileceğini bildirmiştir. Ayrıca elindeki kuvvetlerle düzenleyeceği bir taarruzun başarısından şüpheli olduğunu da belirtmiş, 11. Fırka'nın 1. Grup emrinde kalmasını talep etmiştir. Onun bu görüşü ve talebi Cephe Kumandanlığınca uygun karşılanmıştır. Diğer cephelerde şiddetli muharebeler devam etmiş, kimi cephelerde buhran yaşanmıştır. Kırmızıtepe kesimindeki muharebe bir boğuşma şeklinde gecedten sabaha kadar devam etmiş, tepe sabaha karşı Yunan kuvvetlerinden geri alınmıştır.⁷²³

⁷²² Çalışlar (haz.), 2009: 223.

⁷²³ Önalp 1974: 221, 222, 236, 237, 262, 264, 265, 281.

17 Temmuz günü Yunan kuvvetlerinin 1. ve 61. Fırka Cephelerindeki hareketliliği, önceki günlere göre daha yoğun olmuştur. 3. Süvari Fırkası'nın keşif kolları henüz Yunan kuvvetleriyle temas sağlayamamıştır. Yunan kuvvetleri saat 08:00'da Alınca ileri mevziine bir taarruz gerçekleştirmiştir. Mevziin sol kanadı kaybedilmiş, Türk birlikleri Üçtepeler'e ricat etmiştir. 10:30 sıralarında Karaköy'e doğru ilerleyen bir Yunan piyade taburu topçu ateşine alınmıştır. 1. Grup Cephesi'nde meydana gelen bu ilk ciddi hareketliliğin ardından Yunan kuvvetlerinin ileri mevzilere ciddi bir taarruz düzenlemesi beklenmiştir. Türk topçusunun etkili ateşi Yunan kuvvetlerini durdurmuştur. Kütahya kesiminde meydana gelen muharebelerin olumsuz ilerlemesi nedeniyle Garp Cephesi Erkan-ı Harbiyesi'nden gelen yönerge üzerine Garp Cephesi birliklerinin gece vakti mevzi değiştireceği bildirilmiştir. Bu bağlamda 1. Grup birliklerinin de Beşkardeş-Zemzemiye hattına kadar geri alınması istenmiştir. Özellikle 4. ve 12. Grup Cephelerinde durum son derece kritik bir hal almıştır.⁷²⁴ Yunan kuvvetlerinin üstünlüğü açık olarak belli olmuş, bunun üzerine kesin sonuçlu muharebenin sürdürülmesi uygun görülmemiştir.⁷²⁵

Garp Cephesi Kumandanlığı, 17 Temmuz saat 21:00'de Grup kumandanlarına geri çekilme emri vermiştir. Miralay İzzeddin Bey, emri saat 23:30'da almış ve emrindeki fırka kumandanlarına gerekli talimatları vermiştir. Bu doğrultuda 61. Fırka birlikleri, 17 Temmuz akşamına kadar İtburnu-Beşkardeşler Dağı-Zemzemiye hattına çekilmek üzere harekete geçmiştir. 1. Fırka ise bulunduğu mevzii savunmak üzere düzen almaya çalışmıştır. Ağır araçlar ve silahlar akşam vakti Keskin, Yukarısöğüt ve Akçayır kesimine gönderilmiştir. 1. Grup Karargahı da Poyra'dan Çukurhisar'a alınmıştır. Miralay İzzeddin Bey, 1. Grup birliklerinin ricatını büyük bir titizlikle gerçekleştirmiştir. Birlikler hiçbir tacize uğramadan sessizlik içinde mevzilerinden ayrılıp yeni bölgelerine yürümüşlerdir. 1. Grup Cephesi'nde ilerleyen Yunan Kuzey Tümenler Grubu, 1. Grup birliklerinin mevzilerini bıraktıklarının farkına bile varmamıştır. 61. Fırka daha sonra 4. Grup emrine verilmiştir. Böylece 1. Grubun emrinde yalnızca 1. Piyade ve 1. Süvari Fırkaları kalmıştır.⁷²⁶ 17 Temmuz günü TBMM Reisi Mustafa Kemal Bey, Garp

⁷²⁴ Önalp 1974: 303, 304.

⁷²⁵ Görgülü, 2014: 360.

⁷²⁶ Önalp 1974: 336, 340, 341, 343, 363.

Cephesi Karargahı'nın bulunduğu Karacahisar'a gelerek Mirliya İsmet Paşa ile görüşmüş, Miralay İzzeddin Bey'e de telgraf çekerek selamını iletmiş ve son durumu bildirmesini istemiştir.⁷²⁷ Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, durumu yakından inceledikten sonra Mirliya İsmet Paşa'ya Ordu'nun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesinin uygun olacağını söylemiştir. Bundaki amaç Yunan Ordusu ile araya mesafe koyarak zaman kazanmak ve bu süreçte Ordu'yu toplamak idi.⁷²⁸ Bunun yanında Mirliya İsmet Paşa, Ordu'nun sağ ve sol cenahlarında ayrı ayrı hazırlık yapıldığını, sağ cenahta Miralay İzzeddin Bey'e Eskişehir üzerine bir taarruz yaptırmayı düşündüğünü söylemiştir. Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey de bunu onaylamıştır. Mirliya İsmet Paşa'nın planından bir sonuç alınamazsa Ordu hızlı bir şekilde mesafeyi açıp Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilecekti.⁷²⁹

Plan doğrultusunda 1. Grup birlikleri, 18 Temmuz sabahı Garp Cephesi Kumandanlığı'nın emrinde belirtilen toplanma bölgelerine varmış ve savunma hazırlıklarına başlamıştır. Miralay İzzeddin Bey, 1. Fırka Kumandanı Kaymakam Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey'e savunacağı hattı arazi üzerinde göstermiştir. Vakit kaybedilmeden bu hat güçlendirilmiştir. Diğer yandan 12. Grup Cephesi'nde Yunan kuvvetlerinin ilerlemeyi kesmemesi nedeniyle muharebe cereyan etmiştir. Muharebe, Türk birliklerinin üstünlüğü ile sonuçlanmış, Yunan kuvvetlerinden pek çok ganimet elde edilmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen raporda Yunanların götüremediği ölü sayısının 500'ün üzerinde olduğu anlaşılmıştır.

Mirliya İsmet Paşa, Türk ve Yunan Ordularının durumunu inceledikten sonra, tertiplenme ve hazırlık için yeterli zamanın olmadığını hesaba katarak Karacahisar-Sübren-Çilhan Dağı hattında kesin sonuçlu bir muharebenin kabulünün uygun olmayacağı kanısına varmıştır. Bu yüzden bu hatta oyalama muharebelerinin yapılmasını uygun görmüştür. Asıl kuvvetlerin ise Bozdağ-Sevinç-Sultaniye-Derbent-Tahtalibaba hattına alınmasına karar vermiştir. Grup kumandanlarına da bu yönde emirler göndermiştir. Bu sırada Eskişehir ile bağlantı kurulamadığından dolayı büyük bir endişe duyulmuştur. Yunan kuvvetlerinin yaklaşması

⁷²⁷ Çalışlar (haz.), 2009: 223.

⁷²⁸ Atatürk, 2019: 412.

⁷²⁹ İnönü, 1985: 257.

nedeniyle 19 Temmuz sabahı Eskişehir boşaltılmaya başlamıştır. Akşam vakti 10. Yunan Tümeni Eskişehir'i işgal etmiştir.

Yunan kuvvetleri, kesin neticeye ulaşmak amacıyla ileri harekate devam etmiştir. Eskişehir'e ve güney kesimine yanaşan Yunan kuvvetleri, 20 Temmuz akşamı bütün cephede Türk kuvvetleriyle temasa geçmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı, 20 Temmuz'da birliklere harekât için hazır olma emri vermiştir. Ertesi gün, cephenin giderek doğuya doğru kayması nedeniyle karargâhın Karacahisar'dan Karatokat'a taşınması kararlaştırılmıştır.

21 Temmuz'da yapılacak karşı taarruza 1., 3. ve 4. Grup kuvvetleri katılacaktı. Bunlar 1., 4., 5., 7., 15., 23., 24., 41. ve 61. Fırkalar idi. Taarruz hazırlıkları gereği Miralay İzzeddin Bey'in grubuna bağlı olan 1. Piyade Fırkası ile 1. Süvari Fırkası, Bozdağ ve Gökdere kesiminde savunma yapmak için tertiplenmiştir. Ayrıca, Sekiviran-Eskişehir Yolu hattı bu fırkalara keşif, emniyet ve muharebe için hudut olarak verilmiştir. 1. Grup, gerektiğinde Eskişehir üzerine taarruz etmek için de gerekli tedbir ve düzeni alacaktı.

20/21 Temmuz gecesi Yunanların herhangi bir hareketi tespit edilmemiştir. 21 Temmuz sabahı 1. Grup Cephesi'ndeki Yunan birlikleri mevzilerinde görülemedi. Buradan ayrılan Yunan kuvvetlerinin 3. Grup Cephesi'ne yönelmesi söz konusu idi. Miralay İzzeddin Bey, risk teşkil eden bu ihtimale karşı öğleye kadar durumun gelişimini gözleyip ona göre taarruza geçmeyi kararlaştırmıştır. Miralay İzzeddin Bey'in amacı 3. Grubun yükünü hafifletmektir.⁷³⁰ Ayrıca, Eskişehir'e girip Yunanların Bursa ve Kütahya'ya doğru ilerleyişlerini kesmeyi planlamıştır.⁷³¹

Miralay İzzeddin Bey, nihayetinde taarruza geçmeye karar vermiştir. Birinci Piyade Fırkası 12:00'da muhtelif kollarla Eskişehir genel istikametinde harekate geçmiştir. 13:10'da ise 1. Süvari Fırkası aynı istikamette harekate başlamıştır. 15:15'te Yunan kuvvetleriyle sıcak temas kurulmuştur. Yunan topçuları, ilerlemekte olan Türk birliklerini ateşe tutmuştur. Türk taarruzu 17:15'e kadar başarıyla devam etmiştir. Bu saatte bir Yunan tümeni karşı taarruza geçmiş ve asıl

⁷³⁰ Önalp 1974: 367, 374, 377, 389, 390, 391, 437, 441, 446.

⁷³¹ Çalışlar (haz.), 2009: 226.

kuvveti ile 1. Fırka'nın sağ kanadına doğru yaklaşmıştır. 1. Grup topçusunun etkili ateşi Yunan ilerleyişini durdurmayı başarmıştır. Bu sırada 3. Grup Cephesi'ndeki bazı Yunan birliklerinin Eskişehir'e doğru geri çekildiği görülmüştür. Bunlardan ayrılan bir alay kadar kuvvet ve iki-üç batarya bölüğü, 1. Süvari Fırkası üzerine yürüyüşe geçmiştir. Miralay İzzeddin Bey, düzenlediği taarruzun amacına ulaştığını görmüştür. Üstün Yunan kuvvetleri karşısında nihai başarı kazanma olasılığını çok düşük gördüğü için birliklerine muharebeyi kesmelerini ve önceki mevzilerinde toplanmalarını emretmiştir.⁷³² Bu muharebelerde Miralay İzzeddin Bey, çok önemli bir rol oynamıştır. Mirliwa İsmet Paşa, hatıratında Miralay İzzeddin Bey'in gerçekleştirdiği karşı taarruz sayesinde Yunanların birdenbire telaşa kapıldıklarını, cephenin başka yerlerinden Eskişehir'e doğru kuvvet çekmeye başladıklarını aktarmıştır. Böylece biraz olsun rahatladıklarını da ifade etmiştir.⁷³³

Son gelişmeleri Garp Cephesi Kumandanlığı'na rapor eden Miralay İzzeddin Bey, saat 19:00'a kadar Muttalib Ovası'nda devam eden muharebeler sırasında bir Yunan tümeninin harekate geçmesinden dolayı muharebeyi kesmek zorunda kaldığını ve birliklerini asıl mevzilerine aldığını bildirmiştir. Akşam vakti sessizlik hâkim olmuştur. Miralay İzzeddin Bey, Yunanların ilerlediği yönünde bilgi alınınca, Bozdağ'a bir keşif birliği göndermiştir. Bu birlik ateşe tutulunca Yunan kuvvetlerinin yeri tespit edilmiştir. Miralay İzzeddin Bey, buradaki Yunan hücum taburuna karşı bir taarruz yaptırmış ve neticede Yunan kuvvetleri püskürtülmüştür. Ancak Hücum Tabur Kumandanı, tüm kuvvetleriyle eş zamanlı bir taarruz gerçekleştirememiştir. Bu nedenle Yunanların sonradan gerçekleştirdiği bir karşı taarruz sonucu mevziler ve iki adet top yeniden kaybedilmiştir.⁷³⁴ Mirliwa İsmet Paşa, Yunan kuvvetlerinin Kırgız Dağı'nı aldığını, Türk kuvvetlerinin geri çekildiğini bildirmiş, 1. Grubun da ricat etmesini emretmiştir. Miralay İzzeddin Bey de muharebeyi sona erdirmiş ve kuvvetlerine geri çekilme emri vermiştir. Yunan kuvvetleri çok yorgun oldukları için Türk kuvvetlerini takip harekâtına girişmemiştir.⁷³⁵

⁷³² Önalp 1974: 447.

⁷³³ İnönü, 1985: 257.

⁷³⁴ Önalp 1974: 449, 450.

⁷³⁵ Çalışlar (haz.), 2009: 229.

Cephedeki genel duruma bakıldığında, Türk taarruzunun ilk saatlerde başarılı olduğu ancak, ani baskına uğramanın şaşkınlığını atlatan Yunan kuvvetlerinin çabucak toparlanarak Türk taarruzunu durdurduğu görülmektedir. Garp Cephesi birlikleri birçok dalgalanmalardan sonra mevzilerini elde tutabilmiş ancak, güney cemahtaki açıktan ilerleyen bir Yunan kuvveti, Türk kuvvetlerinin yan ve gerilerinde etkili olmuştur. Bir diğer Yunan kuvvetinin merkezdeki Türk kuvvetleri ile güneydeki Türk kuvvetleri arasındaki boşluğa ilerlemesi, durumu iyice tehlikeye sokmuştur. Böylece Türk kuvvetleri ricat etmek zorunda kalmıştır. Mirliva İsmet Paşa'nın çekilme önerisi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye tarafından uygun görülmüştür. Yunan kuvvetleri karşısında yeteri kadar örtme ve emniyet birlikleri bırakılmış, Garp Cephesi birlikleri Sakarya Nehri'nin doğusuna alınmıştır. Takip harekâtı düzenlemeyen Yunan Ordusu ile Türk Ordusu arasındaki mesafe açılmış, böylece zaman kazanılmıştır. Bu süreçte Ordu yeniden düzenlenecek ve takviye edilecektir. 21 Temmuz 1921 itibariyle başlayan Eskişehir Muharebesi, Garp Cephesi birliklerinin Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesiyle 25 Temmuz 1921'de sona ermiştir. Muharebeler neticesinde Eskişehir, Kütahya ve Afyon gibi büyük ve stratejik öneme sahip olan şehirler kaybedilmiştir. Buna karşın Yunan Ordusu, iki kat silah üstünlüğüne sahip olmasına rağmen imkansızlıklar ve zorluklar içindeki Türk Ordusu'nu kesin bir yenilgiye uğratamamıştır.⁷³⁶ Uşak'ta bulunan Yunan Ordu Bakanı Theotokis, son durumu Atina'ya bildirmiştir. Yunan Bakan, Atina'ya gönderdiği raporda 21 Temmuz'daki Yunan başarısını Türk kuvvetlerinin yok edildiği şeklinde yansıtmıştır. Yunan Ordusu'nun takip harekâtı gerçekleştirilmesine sebep olarak Yunan Ordusu'nun ikmal üslerinden çok uzaklaşmış olduğu gösterilmiş, takviyelerin sağlanıp birliklere çekidüzen verilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Türk Ordusu'nda 121 zabıt ve 1.522 er şehit olmuştur. 267 zabıt ve 4.714 er de yaralanmıştır. 54 subay ve 320 er ise esir düşmüştür. Böylece toplam kayıp 6.978 olarak kayıtlara geçmiştir. Daha sonra 30.809 erin dağılarak kıtalarından ayrıldığı tespit edilmiştir. Yunan kayıpları ise kesin olarak tespit edilememiştir. Eldeki verilere göre 32

⁷³⁶ Görgülü, 2014: 361.

subay ve 1.052 er ölü, 139 subay ve 3.495 er yaralı olmak üzere toplam kayıp 4.714'tür. Ancak, bu verilerin inandırıcılıktan uzak olduğu da belirtilmektedir.

Türk Ordusu'nun geri çekilmesi sonrası Yunanlar, girdikleri köyleri ateşe vermiştir. Son gelişmeler tüm yurttaki büyük bir moral bozukluğuna yol açmıştır. Ankara'nın boşaltılması ve Meclis'in Kayseri'ye taşınması konuşulmuş, hatta bu yönde karar alınmıştır. Ankara'dan ayrılıp Kayseri'ye gidenlerin olduğu haberini alan TBMM Reisi Mustafa Kemal Bey ise böyle bir endişenin yersiz olduğunu, Türk Ordusu'nun plan gereğince ricat ettiğini bildirmiştir. Muharebede alınan yenilgi dış politikaya da etki etmiş, Fransızlarla yapılan görüşmeler kesintiye uğramıştır. TBMM'de ise çok şiddetli tartışmalar yaşanmış, muhalif Mebuslar Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey'i hedef almıştır. Çok geçmeden de ona Ordu'nun başına geçmesi için çağrılar yapılmıştır. Kısa sürede bu öneriye katılanların sayısı artmıştır.⁷³⁷ Nitekim 5 Ağustos 1921'de toplanan Meclis gizli oturumunda Başkumandanlık Kanunu çıkarılmıştır. Kanuna göre Meclis Reisi Mustafa Kemal Bey, Türk Ordusu'nun başına geçecekti. Başkumandan, etkili ve hızlı bir yönetim gösterebilmek ve kısa sürede başarı sağlayabilmek için TBMM'nin yetkilerini üç aylığına uhdesine alacaktı. Kanunu'na göre, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın vereceği emirler kanun hükmünde olacaktı.⁷³⁸ Böylece Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 8 Temmuz 1919'da ayrıldığı askerlik mesleğine bu kez Türk Ordularının Başkumandanı olarak geri dönmüş oluyordu.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği ile Müdafaa-i Milliye Vekilliği görevini birlikte yürüten Ferik-i Evvel Fevzi Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye işlerine daha fazla vakit ayırabilmesi için Müdafaa-i Milliye Vekilliği'nden ayrılmasını istemiştir. Yerine ise Dahiliye Vekilliği görevinde bulunan Mirliya Refet Paşa'nın atanmasını Meclis'ten rica etmiştir. Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlığı üstlendikten sonra birkaç gün Ankara'da hazırlık yapmış, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ile Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin kadrolarını oluşturmuştur. Ayrıca, Başkumandanlık Karargahı'nı kurmuştur. 7, 8 Ağustos 1921

⁷³⁷ Önalp 1974: 22, 492, 499, 511, 533, 534, 537.

⁷³⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, D: 1, C. 12, B: 62, s. 18, 19.

tarihlerinde ise Tekalif-i Milliye Emirlerini yayımlamıştır. Bu emirlerde Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanabilmesi adına bedelleri geri ödenmek üzere giysiden erzaka, cephaneden yakıta, hayvanlardan arabalara kadar milletten talep edilen şeyler açıklanmıştır. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Ferik-i Evvel Fevzi Paşa ile birlikte 12 Ağustos 1921'de Polatlı'daki cephe karargahına gitmiştir.⁷³⁹

2.1.5. Sakarya Meydan Muharebesi

2.1.5.1. Muharebeye Kadar Yaşanan Gelişmeler ve Hazırlıklar

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, toparlanmak ve takviye sağlamak amacıyla bir süredir dinlenmekte olan Yunan Ordusu'nun ileri harekate devam edeceğini düşünmekteydi. Bu sebeple hazırlıkların hızlı bir şekilde bitirilmesi için uğraşmıştır. Yunan Ordusu'nda Başkumandanlığı üstüne alan Kral Konstantin ise Kütahya'ya kadar gelmiş, burada askeri ve siyasi toplantılar yapmıştır. Yunan tarafı, Ankara istikametinde ilerleyerek burayı ele geçirmeyi ve Türk Ordusu'nu yok etmeyi amaçlamıştır. Yunanlar bunun için 20 günlük bir hazırlık evresi geçirmiştir. 14 Ağustos 1921 tarihinde Korgeneral Papulas kumandasındaki Küçük Asya Ordusu ileri harekate geçirilecekti.⁷⁴⁰

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde alınan yenilgi sonrası Miralay İzzeddin Bey'in 1. Grubu Mihaliççık'ta kalmıştı. Gruba bağlı olan 1. Süvari Fırkası, Mihaliççık yolu üzerinde keşif ve gözetleme yapmıştır. Garp Cephesi Kumandanlığı Karargahı'nın yeni yeri ise Polatlı olmuştur. Türk Ordusu'nun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi tamamlandıktan sonra birlikler yeniden düzenlenmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi öncesi Garp Cephesi'nin birlikleri 1., 2., 3., 4., 5. ve 12. Gruplar ile ihtiyat birliklerinden müteşekkil idi. Miralay İzzeddin Bey'in 1. Grubu'na bağlı olan ve Kaymakam Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey'in kumandasında bulunan 1. Fırka, Mihaliççık yöresinde mevzilenmiştir. 1. Fırka'nın emrinde ise 3., 4., 5. Piyade Alayları, Fırka Hücüm Taburu, Fırka Süvari Bölüğü, Birinci Topçu Alayı ve Fırka'ya bağlı diğer birlikler

⁷³⁹ Atatürk, 2019: 413-417.

⁷⁴⁰ Çalhan, 1995: 3.

bulunmuştur. Kaymakam Osman Zati (Korol) Bey'in kumandasındaki 1. Süvari Fırkası'nın Karargâhı ise Mihaliççık'ta kurulmuştur. 10., 11. ve 14. Süvari Alayları da bu firkanın kuvvetlerini teşkil etmiş ve Fırka Dudaş yöresinde mevzilenmiştir.⁷⁴¹ 1 Ağustos 1921 tarihi itibarıyla Garp Cephesi kuvvetleri 4.502 zabıt, 76.267 erden oluşmakta idi. Silah ve teçhizat olarak da 40.113 tüfek, 451 ağır makineli tüfek, 230 hafif makineli tüfek ve 156 top bulunmakta idi. 15-20 gün içinde 11.000 ikmal erinin Garp Cephesi'ne katılması beklenmiştir. Buna rağmen Garp Cephesi birlikleri, Yunan kuvvetlerine nazaran asker sayısı ve teçhizat açısından yine çok eksik idi.

Türk istihbaratına göre o dönemde Yunan Küçük Asya Ordusu'na bağlı olan 1. Yunan Kolordusu'nda 28.000, 2. Yunan Kolordusu'nda 28.000, 3. Yunan Kolordusu'nda 31.000, lojistik destek birliklerinde 41.000, bağımsız tümen ve alaylarda 34.000 asker olmak üzere toplam 162.000 asker hazır bulunmuştur. Sonradan alınan bilgilere göre Sakarya Meydan Muharebesi'nden önceki günlerde Yunan Ordusu'nun Anadolu'da 5.500 subayı ve 178.000 eri hazır bulunmuştur. Donanım ve teçhizat olarak da 75.000 tüfek, 2.084 hafif makineli tüfek, 684 ağır makineli tüfek, 368 şeritli top, 18 uçak, 1.380 kılıç, 48.900 hayvan ve 840 kamyon tespit edilmiştir. Bu kuvvetten Sakarya Meydan Muharebesi'ne 3.780 subay, 120.000 er ve 3.800 hayvan iştirak etmiştir.⁷⁴² Miralay İzzeddin Bey, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Türk Ordusu'nun moral durumu ile Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa hakkında hatıratında şu ifadeleri kullanmıştır:

‘‘Polatlı’ya gece yarısına yakın bir saatte vardım. Küçük bir evde bulunan Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri’nin yanına gittim. Muhterem kumandanım daima neşeli, umut dolu gözleri, zekası ve ileri görüşü, yanında çalışanlara ve kumandanlara manevi güç ve moral aşıliyordu. Biz, zaten Sakarya’ya değil, Yozgat dağlarına kadar gittikten sonra bile sonuçta zaferi kazanacağımıza inanarak

⁷⁴¹ Çalhan, 1995: 47-50.

⁷⁴² Çalhan, 1995: 59, 60, 71, 72.

çalışıyorduk. Büyük Gazi'ye duyulan genel güven herkesin kalbinde bu kanıyı uyandırıyor.''⁷⁴³

Miralay İzzeddin Bey'in kumandasındaki 1. Grup, Sazak Yaylası-Ankara Çayı'nın Sakarya'ya döküldüğü yer-Ankara Çayı-Zir (Yenikent) hattı ile bu hattın kuzeyinde Ankara Çayı'ndan itibaren Sakarya Nehri boyunca Hamamkapılı-Mihalıççık Köprüsü-Çayırhan'a kadar uzanan hattı kontrol edecekti. 1. Grup, bu mevzii savunmak üzere hazırlıklara başlamıştır.⁷⁴⁴ Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde yapılan düzenlemeler doğrultusunda Kaymakam Ahmet Fuat (Bulca) Bey kumandasındaki 24. Fırka ile Kaymakam Şerif (Yaçağaz) Bey kumandasındaki 41. Fırka, 1. Grup emrine alınmıştır. Daha sonra Sakarya demiryolunun güneyinde Tırnaksız kesimine kadar 23. Fırka'nın denetiminde bulunan Sakarya yöresi de 1. Grubun sorumluluğuna verilmiştir. Böylece Kaymakam Ömer Halis (Bıyıktay) Bey kumandasındaki 23. Fırka da 1. Grubun emrine girmiştir. 21 Ağustos'ta 1. Grubun Sakarya'nın doğusundaki konuşlanması tamamlanmıştır. Miralay İzzeddin Bey, hareket emri alması üzerine 22 Ağustos'ta Haymana'da olacak şekilde hazırlıklarına başlamıştır.⁷⁴⁵

2.1.5.2. Yunan Ordusu'nun Taarruzu

Yunan Ordusu, 13 Ağustos itibariyle ileri harekâtını başlatmıştı. 23 Ağustos'a gelindiğinde Sakarya mevziinin güney kanadına yönelmeye başlayarak kuşatıcı bir tertiple harekete geçmişlerdir.⁷⁴⁶ Garp Cephesi kuvvetleri, Çayırhan'dan Beşköprü'ye kadar Sakarya Nehri doğusunda ve bu hattın devamı olarak Ilıca Deresi-Temürözü Deresi kuzeyinde Yıldıztepe'den Mangal Dağı'na kadar uzanan cepheyi tutmuş ve ihtiyatlarını sol kanat gerisine kaydırmaya başlamıştır. Ordu'nun asıl muharebe hattı, kuzeyde Ankara Çayı güneyinden Ilıca Deresi-Sakarya kavşağına kadar Sakarya doğusu-Ilıca Deresi kuzey sırtları- Mangal Dağı güney sırtları hattı idi. Elde edilen bilgilere göre Yunan Ordusu, batı-doğu istikametinde Sakarya Nehri'ni geçme

⁷⁴³ Çalışlar (haz.), 2009: 233.

⁷⁴⁴ Çalhan, 1995: 85.

⁷⁴⁵ Görgülü, 2014: 371, 374; Çalışlar (haz.), 2009: 233, 234.

⁷⁴⁶ Görgülü, 2014: 368.

teşebbüsüyle birlikte güneyde de büyük kuvvetlerle taarruz hazırlıklarında bulunmuştur. Garp Cephesi Kumandanlığı bu doğrultuda birliklere gerekli emirleri vermiştir. Bu bağlamda 1. Gruba Haymana'nın kuzeyinde hiçbir kuvvet bırakılmaması, Gruba bağlı bir fırkanın Kızılköy'e alınması, Grup Karargahı'nın ve diğer birliklerin ise Haymana'ya alınması emredilmiştir. 4. Grup Cephesi'nde ise Yunan 3. ve 10. Tümenleri Sakarya'nın doğusunda ilerlemiş, Kocahacılı-Göklice hattını işgal etmişlerdir. Böylece Yunan 3. Kolordusu, Sakarya'nın batısındaki geçitleri ve Ilıca Deresi'nin güneyini kuvvetli birliklerle tutmuştur. 2. ve 3. Grup Cephelerinde ise Yunan 1. ve 2. Kolordularının şiddetli taarruzları vuku bulmuştur. Yunan 2. Tümeni'nin bu cephede topçu desteğiyle başlattığı taarruz sonucu şiddetli bir muharebe meydana gelmiştir. Muharebe neticesinde Yunan kuvvetleri bazı mevzileri işgal etmiştir. 24 Ağustos'ta Yunan kuvvetlerinin muhtemel kuşatma hareketine karşı cephenin sol kanadına takviye yapılmıştır. 1. Grubun emrindeki 24. Fırka da takviye olarak alınan kuvvetlerden biri olmuştur. Gün sonunda asıl muharebe hattında Mangal Dağı'nın büyük bir kısmı Yunanların kontrolüne geçmiştir.

Mangal Dağı'nı kontrol eden Yunan kuvvetleri, Türk kuvvetlerinin sol kanadı gerisine yönelmek üzere harekete geçmiştir. 1. Grup karşısındaki Yunan kuvvetlerinin bir tümenden daha fazla bir kuvvete sahip olduğu tahmin edilmiştir. Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa, bu yüzden 1. Grubu takviye etmeyi düşünmüştür. Bununla ilgili Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Ferik-i Evvel Fevzi Paşa'ya görüş ve teklifini arz etmiştir. Mirliya İsmet Paşa, 1. Grubu taarruza geçirmek istediğini, 3. Kafkas Fırkası ile 4. ve 7. Fırkaları bu Grup emrine vermeyi düşündüğünü bildirmiştir. Ferik-i Evvel Fevzi Paşa, görüşlerini şifreli telgraf ile Mirliya İsmet Paşa'ya bildirmiştir. Burada, şimdilik 3. Kafkas Fırkası ile 4. Fırka'nın ve 5. Fırka'nın eski mevziinde kalan topların 1. Grubun emrine verilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda Mirliya İsmet Paşa da Miralay İzzeddin Bey'e gerekli emirleri vermiştir. Mirliya İsmet Paşa ayrıca ertesi gün için tasarladığı taarruz için de grup kumandanlarına emir göndermiştir.

Nihayetinde Yunan Ordusu'nun, Türk kuvvetlerini sol kanattan kuşatma ihtimalini önlemek amacıyla 1. Grup bölgesinde 4., 5. ve 23. Fırkalar ile 3. Kafkas Fırkası toplanmıştır. Süvari gücü olarak da 2. ve 3. Süvari Fırkaları hazır bulunmuştur. 1. Gruba bağlı 24. Fırka ile 47.

Alay ise Işıklı Boğazı'nın güneyine yerleştirilmiştir. Miralay İzzeddin Bey'in birlikleri, Sinanlı istikametinde gelişecek bir Yunan hareketliliği halinde Işıklı Boğazı'nın güneyi ile Kutluhan Camii hattını tutacaktı. Yunan Ordusu'nun faaliyetlerine göre gerektiğinde 2. Grup Cephesi takviye edecekti.

Yunan kuvvetleri, 25 Ağustos'ta 3. Grup Cephesi'nde yeniden taarruza geçmiştir. 2. ve 3. Grup iç kanatlarına doğru yönelen Yunan kuvvetleri, Türk Ordusu için büyük bir tehlike yaratmıştır. 1. Grubun emrine verilen 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Kaymakam Halit (Akmansu) Bey, bu tehlikeli durum üzerine kendi inisiyatifiyle Gedikli Köyü ve güneyine taarruza geçmiştir. Bu taarruz çok büyük bir fayda sağlamış, Yunan 1. Tümeni'ne büyük kayıplar verdirilmiştir. Üçüncü Kafkas Fırkası'nın katıldığı bu çetin ve kanlı muharebeler "*Gedikli Muharebeleri*" olarak kayıtlara geçmiştir.

1. Grup Cephesi'nde, beklendiği üzere İkinci Yunan Kolordusu'nun 5. ve 13. Tümenleri, 24/25 Ağustos gecesi itibariyle yürüyüşe başlamıştır. 4. ve 24. Fırkalar Miralay İzzeddin Bey'in emriyle Mangal Dağı'nın doğusu ve Köseabdalı istikametinde taarruza geçmek için hazırlanmıştır. Nihayet, 4. Fırka'nın emrindeki 47. Bağımsız Alay Mangal Dağı doğusuna, 24. Fırka ise Köseabdalı istikametinde taarruza geçmiştir. 23. Fırka birlikleri de her iki kuvvetin iç kanatlarına doğru ihtiyat olarak ilerlemiştir. Bu taarruza 2. ve 3. Süvari Fırkalarının da katılmaları istenmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı, Yunanların muhtemel bir karşı taarruzunda 1. Grup fırkalarının, bulundukları bütün mevzileri savunmalarını emretmiştir. Miralay İzzeddin Bey'in birlikleri ilkin gerçekleştirdikleri taarruzlarda başarılı olmuşlardır. Büyük kayıplar yaşayan Yunan 5. Tümeni'ne ise takviyeler yapılmıştır. Yunan kuvvetleri karşı taarruza da kalkmalarına rağmen Türk mukavemeti karşısında akim kalmışlardır. Takviyelerle desteklenen Yunan kuvvetleri, karşı taarruzlarından vazgeçmeyince mevziler süngü hücumlarıyla karşılıklı olarak el değiştirmeye başlamıştır. Yunan kuvvetlerinin taarruzları hayli şiddetlenmiştir. Büyük kayıplar veren 4. Fırka, ihtiyat kuvvetlerinin de desteğiyle 13. Yunan Tümeni'nin taarruzunu durdurmuştur. Ancak, verilen kayıplardan ötürü 4. Fırka'nın, bulunduğu hattı tutmasına imkân kalmamış ve eski mevzilerine çekilmiştir. Diğer Türk kuvvetleri ise ele geçirdikleri mevzileri

işgal etmişlerdir.⁷⁴⁷ Miralay İzzeddin Bey, ciddi kayıplar veren 4. Fırka'yı ihtiyata almıştır. 1. Grup Cephesi'nde meydana gelen bu muharebeler, 2. ve 3. Grup Cephelerindeki yükün hafifletilmesi açısından büyük önem taşımıştır.

Garp Cephesi Kumandanlığı, 25 Ağustos saat 04:00'da 1. Grubun Ordu sol yanını koruyacağı, gerektiğinde süvari fırkalarını da meydan muharebesine süreceği emrini vermiştir. Miralay İzzeddin Bey, 26 Ağustos günü erkenden 24. Fırka Cephesi'ne giderek Yunanların faaliyetlerini gözlemlemiştir.⁷⁴⁸ 26 Ağustos günündeki muharebeler, Türk cephelerine yapılan Yunan taarruzları ile başlamıştır. Garp Cephesi Kumandanlığı, Miralay İzzeddin Bey'den 12. Grup Cephesi ile yakından ilgilenmesini istemiştir. Çünkü 12. Grup Cephesi'ndeki gelişmeler 1. Grup Cephesi'ni de etkileyebilirdi. Miralay İzzeddin Bey'in birlikleri, Türk Garp Cephesi'ni doğudan kuşatmakla görevlendirilen İkinci Yunan Kolordusu ile karşılaşmıştır. 5. ve 13. Yunan Tümenleri, 23. ve 24. Fırka Cephelerine doğru ilerlemiştir. Miralay İzzeddin Bey, 4. Fırka'nın süratle 24. Fırka sağ kanadına yanaşmasını, 5. Fırka'nın yürüyüşünü hızlandırmasını, 2. ve 3. Süvari Fırkalarının da Yunan yan ve gerilerine taarruz etmelerini emretmiştir. Yunan kuvvetleri öğleye doğru taarruza geçmiş, topçu ateşinin de desteğiyle ilerlemişlerdir. 13. Yunan Tümeni, saat 14:00'da 23. Fırka birlikleri tarafından durdurulmuştur. Yunan kuvvetlerinin 1. Grup Cephesi'ni sol kanattan kuşatacak şekilde yürüttüğü harekât karşısında Miralay İzzeddin Bey hemen tedbir almıştır. Saat 18:00'a doğru 1. Grup Cephesi'ndeki gelişmeler hem Grup hem de Garp Cephesi için tehlikeli bir şekilde seyretmiştir.⁷⁴⁹ Yaşanan bu tehlike karşısında Miralay İzzeddin Bey, duruma bizzat müdahil olmuş ve kuvvetleriyle Mudanan Çiftliği kuzeyindeki sırtları işgal etmiş, bir dağ bataryasını da mevzie sokmuştur. Miralay İzzeddin Bey, sonrasında yaşanan sıkıntılı anları hatıratında şöyle aktarmıştır:

“Bir dağ bataryasını bu sırtın hemen gerisinde mevzie soktum. Burada bizzat müdahale ve etki göstermek, batarya ve avcı hatlarıyla meşgul olmak ve bu işleri at üstünde yapmak zorunda kaldım. Mevzi açıldı. Düşman bataryayı çabuk buldu ve

⁷⁴⁷ Timural ve Timur, 1973: 5-16, 23-27, 37-43.

⁷⁴⁸ Çalışlar (haz.), 2009: 246, 247.

⁷⁴⁹ Timural ve Timur, 1973: 51, 58, 59.

öyle şiddetli ve seri ateş altında aldı ki, hepimiz toprak içine gömüldük. Batarya susmaya ve mevzi değiştirmeye mecbur oldu. Bütün maiyetim bir sığınak aramaya gitti. Ben, Kurmay Başkanım Asım Bey'le yalnız kaldım.''

Miralay İzzeddin Bey'in bu müdahalesi, muharebeyi takip edebilmesi ve yönetebilmesi açısından önemli katkılar sağlamıştır. Gönderdiği takviyelerle Yunan kuvvetlerinin sol yandaki ilerleyişini durdurmuştur. Bu müdahale ile aynı zamanda Yunan kuvvetlerinin sayısının beklenenden de fazla olduğunu görmüştür. Özellikle emrindeki 24. Fırka'nın durumu riske girmiştir. Bunun üzerine durumu hemen Garp Cephesi Kumandanlığı'na bildirmiştir. Uzunluğu 16 km'den fazla olan bu cephedeki muharebe, bütün gün sıkı bir şekilde devam etmiştir.⁷⁵⁰ 26 Ağustos'taki Yunan taarruzları özellikle 1. ve 2. Grup Cephelerinde yoğunlaşmıştır. 2. Grubun mevzilerini terk etmek zorunda kalması, yanlarında bulunan 1. ve 3. Grup Cephelerinde buhrana neden olmuştur. Bundan dolayı 26 Ağustos, Sakarya Meydan Muharebesi'nin en buhranlı günlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir.

27 Ağustos gününde de muharebeler tüm şiddetiyle devam etmiştir. 1. Grup birlikleri, saat 05:30'a kadar Gökgözşerefli-Büyükgökgöz genel hattına alınmıştır. Saat 15:30 itibarıyla 13. Yunan Tümeni, 4. ve 23. Fırka mevzilerine doğru yürümeye başlamıştır. Türk topçusunun ateşi, Yunan kuvvetlerinin yürüyüşünü ağırlaştırmıştır. Beşinci Yunan Tümeni, 5. ve 24. Fırka Cephelerine taarruz etmiştir. Bu Yunan tümeni, Türk fırkalarının iç kanatlarına doğru yaklaşmışsa da ciddi bir faaliyet gösterememiştir. 13. Yunan Tümeni de yine Türk topçusunun başarılı ateşi ve Türk kuvvetlerin mukavemeti karşısında ilerleme sağlayamamıştır. Böylece geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁷⁵¹ Miralay İzzeddin Bey, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile telefonda görüşerek durumu bildirmiş ve ondan son emirleri almıştır. Saat 23:00'da yazılan Başkumandanlık emrine göre 27 Ağustos'taki muharebelerin tüm cephelerde güven veren bir şekilde geçtiği ve gece vakti Yunan taarruzunun beklendiği bildirilmiştir. Nitekim Yunan kuvvetleri gece vakti iki kez 4. Fırka Cephesi'ne taarruz gerçekleştirmiştir. Bu hücumlar

⁷⁵⁰ Çalışlar (haz.), 2009: 252, 253, 256.

⁷⁵¹ Timural ve Timur, 1973: 62, 72-74.

başarıyla püskürtülmüştür. Üç gündür muharebenin en ağır yükünü taşıyan 24. Fırka'da çok fazla zabıt kaybedilmiştir. Bunun yanında birlikler de birbirine karışmıştır. 24. Fırka kumandanı ve alayların durumunda güvensizlik sezilince Miralay İzzeddin Bey, Fırka'yı geri çekmeyi ve yerine ihtiyat kuvvetlerini sürmeyi uygun görmüştür.⁷⁵²

İkinci Yunan Kolordusu, geceden itibaren 1. Grup'u kuşatmaya çalışmıştır. Ancak, Miralay İzzeddin Bey'in aldığı tedbirler sayesinde bu çabaları boşa çıkarılmıştır. Ertesi gün devam eden muharebelerde yine 2. Grup Cephesi ciddi tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. 1. Grup emrine girmek üzere yola çıkan 8. Fırka'nın büyük bir kısmı, 2. Grubun emrine bırakılmıştır. Miralay Halit (Karsıalan) Bey kumandasındaki 12. Grup, 1. Grup'u ve Cephe'nin sol kanadını takviye etmek için doğuya kaydırılmıştır. Yunan taarruzları öğleden sonra iyice şiddetlenmiştir.⁷⁵³ 4. Fırka Cephesi'nde muharebe devam etmiştir. Bu Fırka, zabıt ve nefer kayıplarının en fazla yaşandığı bir diğer birlik olmuştur. Miralay İzzeddin Bey, 23. Fırka'dan iki alayla 4. Fırka Cephesi'ndeki Yunan kuvvetlerine bir taarruz düzenletmiştir. Somut bir netice alınamasa da akşama doğru Yunanların ilerleyişi yavaşlatılmıştır. 4. Fırka, mevzilerini kaybedince 3-4 metre geride yeni bir direniş hattı oluşturmuştur. O gün meydana gelen muharebeler neticesinde, özellikle sol cennahta çok büyük kayıplar verilmiştir. Bununla birlikte, Yunan taarruzları sonuçsuz kalmış ve çok sayıda kayıp verdirilmiştir. Miralay İzzeddin Bey, gece için yeni tedbirler almıştır.⁷⁵⁴

Garp Cephesi Kumandanlığı, 29 Ağustos 1921 01:30'da bütün cepheye yeni bir Yunan taarruzu beklendiğini birliklere bildirmiştir. 1. Grup, Garp Cephesi Kumandanlığı'nın emriyle ikiye ayrılmıştır. Buna göre 5., 6. ve 41. Fırkalar Miralay Halit Bey kumandasındaki 12. Gruba verilmiştir. Böylece 1. Grup 4., 11. ve 23. Fırkalardan ibaret kalmıştır. 29 Ağustos'taki muharebeler Yunan taarruzuyla başlamıştır. Miralay İzzeddin Bey, o ana kadar çok büyük kayıplar veren 24. Fırka'yı yeniden düzenlemek için Karasüleymanlı'ya çekmiştir. 1. Grup Cephesi'ndeki Yunan taarruzları gece de aralıksız devam etmiştir. Bununla birlikte Yunan

⁷⁵² Çalışlar (haz.), 2009: 261, 263, 264, 265.

⁷⁵³ Timural ve Timur, 1973: 86, 90, 91.

⁷⁵⁴ Çalışlar (haz.), 2009: 266, 274.

kuvvetleri, bu cephe üzerine takviye de yapmıştır. 1. Grup birlikleri zor da olsa Yunan taarruzlarını püskürtmeyi başarmıştır. Muvaffak olamayan Yunan birlikleri ise 2. Grup Cephesi'ne kaydırılmıştır. Gün aydınlandıktan sonra takviye edilmiş Yunan kuvvetleri, 4. Fırka Cephesi'ne taarruz etmiştir. Miralay İzzeddin Bey, 12. Grubun riske girmesi üzerine emrindeki 11. Fırka'yı Çalış köyüne hareket ettirmiştir. Bu arada 2. Grup birlikleri ricat etmeye başlayınca 1. Grup Cephesi'nin batı kanadı açıkta kalmıştır. 22:30'da Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan gelen emir üzerine Miralay İzzeddin Bey'in birlikleri ve karargâhı Karasüleymanlı kuzeyi-Sığircık Çiftliği hattına geri çekilmeye başlamıştır.⁷⁵⁵

30 Ağustos 1921 günü Yunan Ordusu'nun, sol kanada yönelik gerçekleştirdiği taarruzlar durma noktasına gelmiştir. Yunan kuvvetleri keşif faaliyetlerine yönelmiş, bu süreçte birliklerin ikmali sürdürülmüştür. 12. Grup Cephesi'nde ise Yunan taarruzu devam etmiştir. Miralay Halit (Karsıalan) Bey, 5. ve 7. Fırkaları Çalış köyünün kuzey sırtlarına çekmiştir. Miralay İzzeddin Bey, hatıratında Miralay Halit Bey'i her şeyi kendi başına yapmakla, diğer kumandanları yeteri kadar bilgilendirmemekle eleştirmiştir. 1. ve 12. Grupların yan yana, aynı cephede ve aynı Yunan kuvvetleri karşısında savaşmalarına rağmen Miralay Halit Bey'in kendisini bilgilendirmediğine dikkat çekmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Ferik-i Evvel Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa, aynı gün durumu görüşmek üzere 12. Grup bölgesine gelmiş ve Miralay İzzeddin Bey'i de buraya çağırmıştır. Miralay İzzeddin Bey Çalış köyüne gitmiş, ancak Miralay Halit Bey'i orada bulamamıştır. Bunun üzerine onu aramaya koyulmuştur. Köyün güney tarafındaki muharebe idare yerinde olduğunu öğrenince oraya gitmiş, Ferik-i Evvel Fevzi Paşa'nın kendisini çağırıldığını bildirmiştir. Ancak Miralay Halit Bey hemen gelemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Miralay İzzeddin Bey, Ferik-i Evvel Fevzi Paşa'nın yanına dönmüştür. 30 Ağustos günü 12. Grup Cephesi'nde meydana gelen muharebenin detaylarından kimse haberdar olamamıştır. Miralay İzzeddin Bey olan biteni bildirmiş, Miralay Halit Bey ise hala gelmemiştir. Bu gelişmeler üzerine Ferik-i Evvel Fevzi Paşa, Miralay Halit Bey'i başka bir göreve alacağını, 12. Grup Cephesi'ni de yeniden kendisine vereceğini Miralay İzzeddin Bey'e söylemiştir. Ancak Miralay İzzeddin Bey,

⁷⁵⁵ Timural ve Timur, 1973: 97, 105, 106.

Miralay Halit Bey'in firkaları ne şekilde ve ne amaçla düzenlediğini bilmediğini belirtmiş, gece de çöktüğünden bu değişimin ertesi güne kalmasını rica etmiştir. Ferik-i Evvel Fevzi Paşa da bunu kabul etmiştir. 12. Grup birliklerinin çekilmesi üzerine Miralay İzzeddin Bey, mevzileri güvene almak için 1. Grubu ve cephe hattını daha kuzeye çekmiştir.⁷⁵⁶

31 Ağustos 1921'de Yunan 9. Tümeni, iki alayıyla 4. ve 23. Fırka sağ kanatlarında taarruza başlamıştır. Türk topçusunun etkili ateşi sonrası Yunan kuvvetleri durmak zorunda kalmıştır. Öğleden sonra başlayan yeni bir taarruz da aynı şekilde durdurulmuştur. Bölgenin ve mevziin durumundan ötürü 41. Fırka yeniden 1. Grubu'nun emrine verilmiştir. Akşama kadar iki taraf arasında bazı temaslar olsa da 18:30 itibarıyla Yunan taarruzları tamamen durmuştur.

Yunan kuvvetleri, 1 Eylül 1921'de saat 06:00 sularında yeniden taarruza başlamıştır. Garp Cephesi Kumandanlığı'nın emri gereğince 1. ve 12. Gruplar bulundukları mevzileri savunmuşlardır.⁷⁵⁷ Bu Grup Cephelelerinde önemli bir muharebe olmamıştır. Ancak, Haymana ve Polatlı yörelerinde Yunan kuvvetlerinin şiddetli taarruzları devam etmiş ve bu bölgelere ihtiyat kuvvetleri gönderilmiştir.⁷⁵⁸ Netice itibarıyla 1 Eylül'deki Yunan taarruzları da durdurulmuştur.

Türk Garp Cephesi'ni kuşatma hedefini gerçekleştiremeyen Yunan Genelkurmayı, bütün dikkatini Çal Dağı-Ardıç kesiminde yapılan muharebelere çevirmiştir. Ancak burada da Türk kuvvetleri kahramanca bir mukavemet gösterince Yunan Genelkurmayı'nın cepheyi yarma ümitleri iyice zayıflamıştır. Yunan kuvvetleri, Çal Dağı'nı ele geçirmişse de çok büyük kayıplar vermiş ve daha fazla ilerleyememiştir. 2 Eylül 1921 günü 1., 5. ve 12. Grupların karşısında bulunan İkinci Yunan Kolordusu, büyük kısmı ile yine olduğu yerde kalmıştır. Miralay İzzeddin Bey, 1. Grup mevzileri tahkim ettirmiştir. Bu arada Garp Cephesi Kumandanlığı, 1. Grup Kumandanlığı'nın 12. Grubu teslim almasını emretmiştir. 12. Grup Kumandanı Miralay Halit (Karsıalan) Bey'in de yeni bir vazifeye atanmak üzere Haymana'ya gelmesi emredilmiştir.

⁷⁵⁶ Çalışlar (haz.), 2009: 276-278.

⁷⁵⁷ Timural ve Timur, 1973: 135, 136, 137, 144.

⁷⁵⁸ Çalışlar (haz.), 2009: 279.

3 Eylül 1921’de önemli bir gelişme yaşanmamıştır. 1. ve 5. Grup Cepheleleri karşısındaki İkinci Yunan Kolordusu tahkimat faaliyetleriyle uğramıştır. Türk kuvvetleri ise bütün cephede savunma düzeni almıştır.⁷⁵⁹ 4 Eylül günü de keşif ve yığınak faaliyetleriyle geçmiştir. 12. Grubun 1. Gruba bağlanması ardından Miralay İzzeddin Bey, sol kanatta görev yapan ve 1. Grupla temas halinde olan 5. Grup Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey ile koordineli bir şekilde çalışmaya başlamıştır. İki ismin eskiden beraber çalışmaları, yakın dost ve pek çok açıdan aynı fikirde olmaları da cephede uyumlu bir yol izlenmesini sağlamıştır.⁷⁶⁰

4 Eylül’e kadar yapılan Yunan taarruzları hiçbir şekilde başarıya ve amacına ulaşamamıştır. Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papulas, artık kesin olarak ricat etme kararı almıştır. Korgeneral Papulas, harekata devam etmekte hiçbir fayda görmediğini bildiren bir raporu Yunan Savunma Bakanı’na göndermiştir. Yunan Genelkurmayı, Ankara’yı ele geçirerek Hükümet’i yıkmak ve Sevr’i Türklere kabul ettirmek hedeflerinin imkânsız olduğunu kavramaya başlamıştır. Yunan Genelkurmayı artık Sakarya gerisinde bir savunma mevziinin tutulması fikrine yönelmiştir. Miralay İzzeddin Bey, 5 Eylül 1921’de cephedeki durumu aydınlatmak üzere 70 neferden kurulan bir müfreze Karasüleymanlı’nın güney sırtlarına ilerleme emri vermiştir. Müfreze ilerlemiş, şiddetli bir ateşe tutulmalarına rağmen Kaletepe’deki Yunan mevzilerine girmiştir. Karşılıklı süngü ve bomba hücumları meydana gelmiştir. Bölük kumandanının şehit düşmesi üzerine müfreze, ele geçirdiği siperleri boşaltıp geri çekilmek zorunda kalmıştır. Türk istihbaratının sunduğu raporlara göre Türklerin kahramanca müdafaası ve Yunan Ordusu’ndaki ölü ve yaralıların çokluğu nedenleriyle Yunan askerlerinin moralleri bozulmuştur. Ayrıca Yunan Ordusu’nda isyanlar ve firarlar meydana gelmiş, bazı askerler terhislerini istemişlerdir. Yunan Ordusu, Kütahya, Eskişehir ve Bursa’yı savunmak üzere hazırlıklara başlamıştır. 6 Eylül’de Korgeneral Papulas’ın emriyle bütün Yunan kolorduları mevzilerini tahkim etmekle uğraşmışlardır. Korgeneral Papulas, harekata devam etme emri verildiği takdirde taarruzlara Türk

⁷⁵⁹ Timural ve Timur, 1973: 145, 154, 155, 156, 165, 172.

⁷⁶⁰ Çalışlar (haz.), 2009: 280, 281.

Ordusu'nun sol kanadından devam edileceğini, harekâtı sonlandırma kararı verildiğinde ise Sakarya gerisine geri çekilme emrinin verileceğini Savunma Bakanlığı'na bildirmiştir.⁷⁶¹

2.1.5.3. Türk Ordusu'nun Karşı Taarruza Geçmesi

Türk Ordusu, çok sayıda kayıp vermek suretiyle Yunan taarruzlarını kırmayı başarmıştır. Yunan Ordusu da çok fazla kayıp verince Ankara'ya kadar ilerleme hayalinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Çetin ve kanlı muharebeler neticesinde Türk kuvvetleri bazı önemli mevzileri kaybetmiş, Garp Cephesi sol cenahı Ankara'nın 50 kilometre kadar güneyine çekilmiştir. Böylece Türk Ordusu'nun cephesi batıdan güneye dönmüştür. Kırılan savunma hatlarının yerine en yakın yerde yeni bir savunma hattı kurulmuştur. Bu buhranlı süreçte Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, cephe sistemini değiştirerek şu tarihi emrini vermiştir:

‘‘Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, bırakılmaz. Onun için küçük, büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada tekrar düşmana karşı cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda olduğunu gören birlikler, ona bağılı olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar dayanmak ve direnmek zorundadır. ’’⁷⁶²

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın bu emri üzerine taarruza geçen taraf artık Türk Ordusu olacaktı. Bu doğrultuda yapılan keşif taarruzları ile başarılı sonuçlar elde edilmiş ve bu da Türk askerinin azmini ve moralini artırmıştır. Miralay İzzeddin Bey de 6/7 Eylül gecesi 1. Grubun tüm cephesinde küçük baskınlar düzenlemiştir. Bu baskınlar Yunan ateşiyle durdurulsa da Yunan Ordusu'nun durumunun anlaşılması açısından olumlu olmuştur. Nitekim Miralay İzzeddin Bey, etkili bir taarruz yapmaya karar vermiş ve gerekli hazırlıklara başlamıştır. Bunun için 4. ve 5. Fırkalardan birlikler hazırlanmıştır. 7 Eylül'de yapılan taarruzda Yunan kuvvetlerine ağır kayıplar verdirilmiş, ancak yeterli cephe olmadığı için bir süre sonra durmak zorunda

⁷⁶¹ Timural ve Timur, 1973: 174, 177, 178, 180, 181, 182.

⁷⁶² Atatürk, *Nutuk*, s. 417, 418.

kalmıştır. 1. Grup Cephesi'ndeki Yunan kuvvetleri henüz tam olarak geri çekilmemişti. 7 Eylül'de bundan başka önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Ertesi gün de sakin geçmiştir.⁷⁶³

Yunan Genelkurmayı, Hükümet'e ordunun elinden gelen her şeyi yaptığını, ancak bundan sonra hareketin uzatılmasının tehlikeli olacağını bildiren bir telgraf yollamıştır. Başbakan Gunaris ise yanıtında askeri çıkarların göz önünde bulundurularak hareket edilmesini istemiştir. Böylece Yunan Genelkurmayı, önce 1. Kolordu'ya cephede az bir kuvvet bırakarak genel kuvvetlerin geriye alınması ve tahkimatın güçlendirilmesi emrini vermiştir. Diğer Yunan kuvvetlerinin cephelerinde de bazı tümenlerin kaydırılmakta olduğu saptanmıştır. Yunan Ordusu, geri çekilmenin emniyetli bir şekilde yapılması için çaba göstermiştir.

Türk tarafı 9 Eylül 1921'de taarruz için hazırlanmıştır. Taarruz planına göre 1., 2. ve 3. Gruplardan müteşekkil kuvvetler Ilıca Vadisi batısından taarruza geçecektir. Harekatın birleştirilmesi için bu Gruplar ile 41. Fırka, 3. Grup Kumandanı Miriliva Yusuf İzzet (Met) Paşa'nın kumandasında olacaktı. Miralay İzzeddin Bey'in kumandasındaki 1. Grup'tan 5. ve 7. Fırkalar bu taarruza katılacaklardır.⁷⁶⁴ Miralay İzzeddin Bey, aldığı emir üzerine 2. ve 3. Grup kumandanlarıyla birlikte taarruz bölgesini incelemiştir. Ilıca batısından Yamak yönünde taarruz edilmesini, burada henüz Yunan kuvvetlerinin yoğun olması nedeniyle uygun bulmamış, onun bu görüşüne 2. Grup Kumandanı Miralay Selahattin (Adil) Bey de destek vermiştir. Ancak 3. Grup Kumandanı Miriliva Yusuf İzzet Paşa, bu hususta bir tehlike görmediğini belirtmiştir. Miralay İzzeddin Bey, destek sağlanmak koşuluyla doğrudan doğruya 2. Grubun taarruz etmesini uygun bulmuştur. O, 1. Grubun iki fırkasının belirlenen yerde taarruza geçmesiyle Karasüleymanlı güney sırtlarında bulunan Yunan kuvvetlerine karşı sağ cenahın açık kalmasından endişe etmiştir. Bu görüşlerini Garp Cephesi Kumandanlığı'na bildirmişse de henüz bir cevap alamamıştır.⁷⁶⁵

10 Eylül günü saat 01:00'da birlikler harekete geçmiştir. 1. Grup, Yamak-Bahçecik istikametinde taarruz etmek için emir almıştır. 2. Grup birlikleri saat 06:00'da taarruz etmeye

⁷⁶³ Çalışlar (haz.), 2009: 286-288.

⁷⁶⁴ Timural ve Timur, 1973: 200, 204, 206, 219; Görgülü, 2014: 372.

⁷⁶⁵ Çalışlar (haz.), 2009: 290, 292.

başlamıştır. Bu taarruz başarılı olmuş, Yunan kuvvetleri ikinci bir hatta çekilmiştir. Miralay İzzeddin Bey de kuvvetlerine taarruz emri vermiştir. Taarruzlar karşısında Birinci Yunan Kolordusu, 2. Kolordu'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Saat 11:00'a doğru 1. Grup birlikleri Mezartepe ve Yamak kuzeydoğu sırtlarına yaklaşmıştır. Saat 14:00'e doğru, yapılan takviyelerle durumunu düzelter Yunan kuvvetleri karşı taarruza başlamıştır.⁷⁶⁶ 5. Fırka, Yamak'ın doğu sırtlarını ele geçirmiştir. Sonrasında Yunan kuvvetleri sol cenahtan bir taarruz başlatmış ve toparlanarak Türk kuvvetlerine karşılık vermiştir. Türk ihtiyat birlikleri, muharebeye anında müdahil olamayınca elde edilen mevziler kaybedilmiştir. 1. Grup birlikleri, özellikle etkili Yunan topçu ateşi karşısında sarsılmıştır. Tüm grup cephesi geri çekilmek zorunda kalmıştır. Miralay İzzeddin Bey, birliklerini toparlayarak yeniden taarruza geçirmeye gayret ettiğini, ancak bunun mümkün olmadığını hatıratında belirtmiştir.⁷⁶⁷ 1., 2. ve 3. Gruplar amaçlarına ulaşamasa da Yunan kuvvetlerine ağır kayıplar verdirilmiş ve Yunan Ordusu'nun çekilmeye mecbur olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Yunan Genelkurmayı'nın emriyle 1. ve 2. Kolordular, emniyet tedbirleri alınmak suretiyle batıya doğru çekilmeye başlamıştır.

11 Eylül'de yapılan gözlemlerde, Yunan Ordusu'nun kesin olarak geri çekilmeye başladığı anlaşılmıştır. Türk Erkan-ı Harbiye-i Umumiyesi, kesin darbeyi vurmak için harekete geçmiş ve hazırlıklara başlamıştır. Bu bağlamda Garp Cephesi Kumandanlığı, 1. Grup'tan tüm fırkalarıyla harekate hazır olmasını istemiştir. 2. ve 3. Gruplardan da çekilmekte olan Yunan kuvvetleriyle temaslarını sürdürmeleri istenmiştir.⁷⁶⁸ 1. Grubun Şerefli Vadisi boyunca yapmış olduğu gözlemde herhangi bir Yunan hareketliliğine rastlanmamıştır. Karşısındaki siperleri boş bulan 4. Fırka birlikleri, buraları işgal etmiştir. Bu şekilde, Yunan 2. Kolordusu'nun Ilıca Vadisi doğusundan çekilmiş olduğu kesin olarak anlaşılmıştır.⁷⁶⁹ Yunan Ordusu, geri çekilmekte olan kuvvetlerini muhtemel bir Türk taarruzundan korumak amacıyla bazı taarruzlar düzenlese de bunlar tamamen püskürtülmüştür. Bundan sonraki süreçte Yunan kuvvetlerine hiçbir ilerleme imkânı verilmemiştir. 12 Eylül'de Garp Cephesi Kumandanlığı, kesin sonuç elde etmek için

⁷⁶⁶ Timural ve Timur, 1973: 220, 228.

⁷⁶⁷ Çalışlar (haz.), 2009: 295, 297, 298, 300.

⁷⁶⁸ Timural ve Timur, 1973: 233, 234.

⁷⁶⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 373.

derhal taarruza geçilmesine kanaat getirerek gerekli emirleri vermiştir. Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa, 1. Grup Karargahı'nın 4. Grup Karargahı'nın yanına gitmesini, son durumu öğrenmesini, verilecek olan emri burada beklemesini istemiştir. 1. Grup kuvvetlerinin Kerim-Türkhöyüğü-Kayabaşı-Taşpınar yöresinde toplanması emredilmiştir. Yunan Genelkurmayı ise bir yandan çekilmeyi tertiplerken bir yandan Türk taarruzuna karşı önlemler almaya başlamıştır.

12 ve 13 Eylül 1921 tarihlerinde Yunan Ordusu'nun geri çekilmeyi muhafaza etmek amacıyla bıraktığı artçı birlikler de mevzilerinden atılmıştır. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, Başkumandanlık makamına sunduğu raporda, ardında binlerce ölü bırakan Yunan Ordusu'nun tamamen mağlup edildiğini ve pek çok teçhizatın ele geçirildiğini bildirmiştir. Böylece 23 Ağustos'tan beri devam eden ve en uzun süreli meydan muharebesi olarak tarihe geçen Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Ordusu'nun tam bir zaferi ile son bulmuştur.⁷⁷⁰ Miralay İzzeddin Bey, zaferle ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile arasında geçen bir diyalogla ilgili hatıratında şunları paylaşmıştır:

‘‘Gazi Başkumandan, ordularından daha büyük bir sonuç bekliyordu. Kargalı'dan Basri köyüne giderken, Polatlı istasyonunda Başkumandanlık Karargahı'nı ziyaret ettim. Gazi Hazretleri, ‘İzzeddin Bey! Sakarya düşman cesetleriyle doldu; sular duruldu değil mi?’ dedi. Yunan Ordusu, Sakarya'nın batısına başarıyla geçmemeli, Sakarya'da boğulmalıydı. Biz kumandanlar böyle bir sonuç aldığımız için üzgündük. Bu sonuca Sakarya'da varılamadı belki ama daha büyük ve benzersiz bir zafer bir yıl sonra Dumlupınar'da kazanılacaktı.’’’⁷⁷¹

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti 13 Eylül 1921 tarihinde saat 02:00'da çekilmekte olan Yunan Ordusu'na karşı bir takip harekâtı başlatılacağını Garp Cephesi Kumandanlığı ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne bildirmiştir. 1. Grup birlikleri, bulundukları bölgede harekâta başlamak için emir beklemiştir.⁷⁷²

⁷⁷⁰ Timural ve Timur, 1973: 242, 243, 257.

⁷⁷¹ Çalışlar (haz.), 2009: 304, 305.

⁷⁷² Timural ve Timur, 1973: 260, 267.

2.1.5.4. Birinci Kolordu Kumandanlığı'na Tayini ve Takip Harekatının Başlatılması

13 Eylül 1921'de Başkumandanlık emri gereğince Garp Cephesi'ni teşkil eden birlikler kolordular şeklinde yeniden tanzim edilmiştir. Bu bağlamda Miralay İzzeddin Bey, 1. Kolordu Kumandanı olarak görevlendirilmiştir. 15., 23. ve 57. Fırkalar da bu Kolordu'ya bağlanmıştır. 1. Kolordu'dan başka Miralay Selahattin (Adil) Bey kumandasında İkinci; Mirliya Kazım (Özalp) Paşa kumandasında Üçüncü; Miralay Kemalettin Sami Bey kumandasında Dördüncü ve Mirliya Fahrettin (Altay) Paşa kumandasında 5. Kolordular teşkil edilmiştir. 14 Eylül'de ise birliklerin yeni yerlerine hareket etmeleri istenmiştir. Miralay İzzeddin Bey'e Kolordusuyla 12. Fırka hariç Dümrek yöresine hareket etmesi emredilmiştir. Bu Fırka geçici olarak 2. Kolordu emrine verilmiştir.⁷⁷³ Miralay İzzeddin Bey, karargahını Basri köyüne taşımıştır. Hatıratında grup yapılanmasından kolordu yapılanmasına geçiş hakkında bir değerlendirme de yapmıştır. Buna göre grup düzeni, kolordu örgütlenmesi şeklinde olmayıp bunun bazı dezavantajları vardı. Bunlar arasında yönetim makamının yalnızca fırkalarda olması, cephane ve erzak kollarının da fırkaların emrinde bulunması, grup kumandanlarının fırkalara yeterince etki edememeleri gibi durumlar yer almıştır. Bu mahzurlar görüldüğü için Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Muharebesi biter bitmez esaslı bir kolordu örgütlenmesine gidilmesini emretmiştir.⁷⁷⁴

Hazırlıkların tamamlanması sonrası Yunan Ordusu'na karşı takip harekâtına geçilmesi emri verilmiştir. 15 Eylül 1921'de Miralay İzzeddin Bey'in emrindeki 1. Kolordu'dan 23. Piyade Fırkası, Köşeler kesiminde ilerlemiştir. Ancak Korlatepe'de bulunan Yunan kuvvetlerinin ve iki topun aralıksız ateşi nedeniyle Türk birlikleri, ilerleyişini durdurmak zorunda kalmıştır. 57. Fırka Cephesi'nde bir bölüklük bir kuvvetle ilerleme sağlanmıştır. Kıranharmanı-Bebi hattında bulunan Yunan kuvvetinin bu hattı terk etmesinden ötürü Türk birliği 500 metre kadar ilerlemiştir. Bu kuvvet daha sonra bir bölükle takviye edilmiştir. Akşam geç vakitlerde Korlatepe'de bulunan

⁷⁷³ Timural ve Timur, 1973: 273, 280.

⁷⁷⁴ Çalışlar (haz.), 2009: 305.

Yunan kuvvetlerinin güneybatıya doğru çekilmeye başladığı anlaşılmıştır. Yunanlar geri çekilirken Sazılar köyünü ateşe vermiştir.⁷⁷⁵

Geri çekilmekte olan Yunan Ordusu, Sakarya'nın batısında muharebe kabul etmemiş ve Eskişehir'e doğru ricatını sürdürmüştür. Garp Cephesi Kumandanlığı da merkez ağırlığını Afyonkarahisar-Aziziye yöresine almayı sürdürmüştür. 1. Kolordu birlikleri de aralıksız yürüyüşlerle Çandır'a varmıştır. Garp Cephesi kuvvetlerinin güneye kaydırılmasında iâşe ve menzil meseleleri etkili olmuştur. Miralay İzzeddin Bey, hatıratında Kolordusu ile Çandır'a vardıktan sonra iâşe açısından biraz olsun rahatladıklarını belirtmiştir. Türk kuvvetlerinin bu hareketliliğini gören Yunan Ordusu, kuvvetlerini Afyon yöresinde yoğunlaştırmıştır. Yunanların 3. Kolordusu Eskişehir'de, 1. Kolordusu Afyon'da toplanmıştır. Yunan 2. Tümeni ve Süvari Tümeni, Uşak'ın güneyine gelmiştir. Miralay İzzeddin Bey'in kumandasındaki 1. Kolordu, Çandır yöresinden Aziziye'ye nakledilmiştir. Bu bölgede Yunan kuvvetleriyle temas sağlanmıştır. Keşif kolları, Yunan birliklerinin güneye doğru hareket halinde olduklarını bildirmiştir.⁷⁷⁶ 23. ve 57. Fırka birlikleri, Yunan kuvvetlerine ağır kayıplar verdirmiştir. Türk birliklerinin takibi ve taarruzları devam etmiştir.

17 Eylül 1921'de 23. ve 57. Fırkaların saldırıları devam etmiş, karşılarında bulunan Yunan tümenleri geri çekilmiştir. 15. Fırka Cephesi'ndeki Yunan kuvvetleri ise mukavemet göstermiştir. 15. Fırka'nın iki piyade bölüğü, Yunan siperlerine kadar girerek buradaki kuvvetleri geri atmayı başarmıştır. Ancak, bir taburluk bir kuvvetle takviye edilen Yunan kuvveti, cephe ve yan taraftan kuşatıcı bir taarruza girişmiş, bunun sonucunda 15. Fırka birlikleri Sakarya'nın doğusuna alınmıştır.

18 Eylül 1921 sabahı 1. Kolordu Cephesi'ndeki Yunan kuvvetlerinin, mevzilerini terk ederek çekilmiş oldukları görülmüştür. Miralay İzzeddin Bey'in birlikleri, Sakarya'nın batısındaki köprübaşı mevzilerini takviye etmek üzere geçişe başlamıştır. 15., 23. ve 57. Fırka Cephelerindeki Yunan kuvvetleri geri çekildikçe mevziler kontrol edilmeye başlamıştır.

⁷⁷⁵ Timural ve Timur, 1973: 292.

⁷⁷⁶ Çalışlar (haz.), 2009: 313.

7 Ekim 1921 tarihinde Garp Cephesi teşkilatında yeni bir düzenleme daha yapılması düşünülmüştür. Bunda takip harekâtı neticesinde Garp Cephesi birliklerinin geniş bir sahaya yayılması ile iâşe ve ulaşım imkanlarında yaşanan zorluklar etkili olmuştur. Afyon'daki kuvvetlerin komutasında bulunmak suretiyle Garp Cephesi bünyesinde 1. Ordu'nun kurulması ve Mirliya Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın kumandaya getirilmesi fikri Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet (İnönü) Paşa'ya sorulmuş, o da uygun bulmuştur. Mirliya İsmet Paşa, ayrıca Ordu'nun büyük kısmının güneye intikal ettirilmesi halinde kuzeyde kalacak kuvvetlerin de ayrı bir grup halinde birleştirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Böylece Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, gerekli düzenlemeyi yapmıştır. Alınan karar ertesi gün Mirliya Ali İhsan Paşa'ya bildirilmiştir.⁷⁷⁷ O da 14 Ekim günü yeni vazifesini üstlenmek üzere hazırlanmış, ikindi vakti Aziziye'ye gelmiştir. Burada 1. Kolordu Kumandanı Miralay İzzeddin Bey, ilçe kaymakamı ve halk tarafından karşılanmıştır. Hükümet konağında gerçekleştirilen görüşmenin ardından gece vakti Bolvadin'e geçmiş ve karargahını burada kurmuştur.⁷⁷⁸ Miralay İzzeddin Bey'in 1. Kolordusu, 2. ve 4. Kolordular ile 5. Süvari Kolordusu, 1. Ordu'nun emrine verilmiştir. Afyon güneyindeki 6. ve 8. Fırkalar da yine 1. Ordu emrine alınmıştır.⁷⁷⁹

Çok sayıda subay şehit düştüğü için “*Subay Muharebesi*” olarak da anılan Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusu'nda 277 zabıt ve 5.436 er şehit olmuş, 1.058 zabıt ve 17.422 er yaralanmıştır. Toplam kayıp ise 39.289 olarak kayıtlara yansımıştır. Miralay İzzeddin Bey'in emrindeki 1. Kolordu'da 54 zabıt ve 1.036 er şehit olmuş, 189 zabıt ve 4.053 er yaralanmıştır. 6 zabıt ve 398 er esir, 13 zabıt ve 2.721 er ise kayıp olarak kayıtlara geçmiştir. Toplamda 8.802 kayıp veren 1. Kolordu, Garp Cephesi'ne en fazla kayıp veren kuvvet olmuştur. Yunan Ordusu'nda ise 208 subay ve 3.750 er ölmüş, 700 subay ve 18.255 er yaralanmıştır. 354 er de kayıp olarak kayıtlara geçmiştir.⁷⁸⁰

⁷⁷⁷ Timural ve Timur, 1973: 299, 306, 311, 312, 429, 430.

⁷⁷⁸ Sabis, 1993: 138, 139.

⁷⁷⁹ Çalışlar (haz.), 2009: 313.

⁷⁸⁰ Timural ve Timur, 1973: 484.

Yunan Ordusu'na karşı, bütün kuvvetlerle daha şiddetli bir takip harekâtı uygulamak mümkün olmamıştır. Yunan Ordusu'nun sayı bakımından üstün olması, cephane ve iaşe açısından yaşanan sıkıntılar, yorgunluk ve yıpranma buna neden olmuştur.⁷⁸¹ Geri çekilmekte olan Yunan askerleri ise geçtikleri köyleri ateşe vermiş, halkı katletmiştir.⁷⁸² Zaferin yurt içinde ve yurt dışında büyük yankıları olmuş, dış politikada da olumlu sonuçlar doğurmuştur. Fransızlar, zafer haberini aldıktan bir hafta sonra Henry Franklin-Bouillon başkanlığındaki bir heyeti Ankara'ya göndermiştir. 20 Ekim 1921'de ise Ankara İtilafnamesi imzalanmış ve iki ülke arasındaki savaş hali sona ermiştir.⁷⁸³ Böylece Cenup Cephesi'ndeki kuvvetleri Garp Cephesi'ne kaydırma imkânı doğmuştur. Başından beri Yunanlara her türlü teşviki ve desteği veren, Sakarya Zaferi ile hayal kırıklığına uğrayan İngilizler, Türklerle antlaşma imzaladıkları için Fransızları protesto etmiştir. Bu durum, Türklerle karşı izledikleri politikalarla ilgili İtilaf Devletleri arasındaki ihtilafların görülmesini sağlamıştır.⁷⁸⁴

Sakarya Zaferi, İstanbul ve Anadolu'da büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. 13 Eylül'de toplanan Meclis oturumunda coşkulu konuşmalar yapılmış, tebrik telgrafları çekilmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın, Ordu'nun taltif edilmesine dair verdiği kanun teklifi kabul edilmiştir.⁷⁸⁵ Miralay İzzeddin Bey de 29 Eylül 1921'de TBMM Takdirnamesi kazanmıştır.⁷⁸⁶ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa ettiği tarihten Sakarya Zaferi'ne kadar bir rütbeye sahip değildi. TBMM'nin 19 Eylül 1921 tarihli oturumunda ona Gazilik unvanı ile Müşirlik (Mareşallik) rütbesi verilmiştir.⁷⁸⁷ Ayasofya Camii'nde şehitler için Mevlid-i Şerif okunmuştur.⁷⁸⁸ Milli Hükümet artık içeride tam bir egemenlik kurmuş ve memleketin bütün kaynaklarını kullanabilecek duruma gelmiştir. Türk milletinin hükümete ve ordusuna güveni artmıştır. Yunan Ordusu'nda ve kamuoyunda ise moraller yerle bir olmuştur.

⁷⁸¹ Görgülü, 2014: 369.

⁷⁸² Timural ve Timur, 1973: 322.

⁷⁸³ Atatürk, 2019: 419-422.

⁷⁸⁴ Erdal, 1994: 11.

⁷⁸⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, D: 1, C. 12, B: 75, s. 216, 217, 225.

⁷⁸⁶ Öztürk, 1993: 115.

⁷⁸⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, D: 1, C. 12, B: 79, s. 263, 264.

⁷⁸⁸ Çalışlar, 2018: 280.

Ekonomik sıkıntılar ve yoksulluk da buna eklenince iç politikadaki boğuşmalar yeniden alevlenmiş, krallık rejiminin nüfuzu zarar görmüş, muhalefetin tepkisi günden güne yükselmiştir. Halkın öfkesi de iyice artmıştır. General Papulas, ordunun durumunu bildirmiş, bundan sonra sözün hükümette olacağını belirtmiştir. Başbakan Gunaris ise orduyu Anadolu'dan çektikten sonra halkın tepkisinin katlanacağını düşündüğünden şimdilik böyle bir çözüme yanaşmamıştır.⁷⁸⁹

2.1.6. Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi

2.1.6.1. Büyük Taarruz'a Kadar Yaşanan Gelişmeler

Sakarya bozgunu sonrası Yunan tarafı henüz diplomatik çözüme yanaşmamıştır. Başbakan Gunaris, çıktığı Avrupa seyahatinde aradığı desteği bulamamıştır. Buna rağmen Yunan Ordusu, Anadolu'dan tamamen çekilmek üzere bir adım da atmamıştır.⁷⁹⁰ Türk Ordusu'nun hazırlıkları ise aralıksız bir şekilde devam etmiştir. Yunan Ordusu, Eskişehir-Afyon hattında tertiplenmekte idi. Garp Cephesi Kumandanlığı, her an umumi taarruza geçebilecek şekilde düzen almıştır. Ancak 14 Ekim 1921 tarihi itibarıyla Garp Cephesi Kumandanlığı'na bağlı kuvvetler, yaklaşık 200 kilometrelik geniş bir alana yayılmış durumda idi. Yunan Ordusu her an taarruza geçebilir, Türk Ordusu'nun bu dağınık vaziyetinden yararlanabilirdi. Bundan dolayı Yunan Ordusu ile arada geniş bir mesafe bırakılmıştır. Bununla birlikte Yunan Ordusu'nun Afyon yöresinde yeniden kuvvet toplamasına engel olmak istenmiştir. Bu yüzden Garp Cephesi Kumandanlığı, Yunan Ordusu'nun dikkatini başka noktalara çekerek dikkat dağıtmayı ve zaman kazanarak yeni bir düzen almayı uygun görmüştür.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, kış gelmeden genel bir taarruz yapılması hususunda. Garp Cephesi Kumandanlığı'nın mütalaasını istemiştir. Mirliya İsmet (İnönü) Paşa detaylı bir rapor sunmuştur. Mirliya İsmet Paşa, son derece ihtiyatlı davranmış ve harekatın başlaması için pek çok koşul ortaya atmıştır. Özellikle cephanenin yetersiz oluşunu vurgulamıştır. 1. Kolordu

⁷⁸⁹ Erdal, 1994: 5, 13, 14.

⁷⁹⁰ Erdal, 1994: 14, 15.

Kumandanı Miralay İzzeddin Bey de mütalaada bulunmuştur. Miralay İzzeddin Bey, 2. Kolordu'nun Akarçay kuzeyindeki Yunan kuvvetlerine; 1. ve 4. Kolorduların da Süğün-Kalecik-Ahırdağ hattındaki Yunan kuvvetlerine taarruz etmesini uygun bulmuştur. Onun planına göre 8. Fırka Şuhut'ta ihtiyatta kalacak, 5. Süvari Kolordusu ile 6. Fırka Çivril tarafında bu taarruza katılacaktı. 16. ve 17. Fırkalar, 2. Kolordu'nun kuzey kanadından Yunan kuvvetlerinin sol kanadını kuşatacak, 3. Kolordu da Seyitgazi üzerinden Eskişehir'e taarruz edecekti. 1. Ordu Kumandanı Miraliva Ali İhsan (Sabis) Paşa ise subay sayısının eksikliğine vurgu yapmış ve eğitim, silah, teçhizat, cephe eksiklikleri giderilmeden taarruz edilemeyeceğini savunmuştur. Böylece Türk Erkan-ı Harbi'nin önerileri doğrultusunda şekillenen plan "*Sad Taarruz Planı*" olarak adlandırılmıştır. Ön plana çıkan görüş, Yunan kuvvetlerinin İzmir ile bağlantısını kesmek olmuştur. Harekât için kilit nokta ulaşım idi. Asıl kuvvetlerin Konya-Afyonkarahisar demiryoluna kaydırılması gerekmekteydi. Harekatin devam ettirilebilmesi için ise pek çok hat onarılmalıydı.⁷⁹¹ Bu da taarruzun kıştan evvel yapılmasını zorlaştırmıştır.

Başkumandanlık, Yunan Genelkurmayı'nı kuşkuda bırakmak için 4. Kolordu'nun Bolvadin'de, 1. Kolordu'nun da Çay dolaylarında konuşlanmasını uygun görmüştür. Hem Miralay İzzeddin Bey'in 1. Kolordusu hem de Miralay Kemalettin Sami Bey'in 4. Kolordusu pek çok imkânsızlık içinde idi. Özellikle ulaşım araçlarına ihtiyaçları vardı. Buna rağmen her ki kumandan da intikali başarıyla tamamlamıştır. Bu arada yine Başkumandanlığın emriyle 19 Kasım 1921'de Miraliva Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın⁷⁹² kumandasında 2. Ordu kurulmuştur. 2. Ordu Karargâhı Bolvadin'e, buradaki 1. Ordu Karargâhı ise Çay'a intikal ettirilmiştir.

10 Aralık 1921'de Garp Cephesi Kumandanı Miraliva İsmet (İnönü) Paşa, cephe durumu hakkında Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermiştir. Cephe Kumandanı, Ordu'nun daha iyi bir duruma getirildiğini, ancak halen önemli eksikliklerin bulunduğunu belirtmiştir. Başkumandan da cephe durumunu gözden geçirmiştir. İncelemeler sonucunda umumi taarruz için henüz erken olduğu anlaşılmış ve eksikliklerinin giderilmesi için çalışmalara

⁷⁹¹ Erdal, 1994: 49, 50, 56, 58, 62, 63.

⁷⁹² Ökse, 1989: 71.

devam edilmesine karar verilmiştir. Türk Ordusu'nun Konya demiryolunun iki tarafında toplanma durumu devam edecekti. Ancak tüm ordu birliklerinden her an taarruza geçecekmiş gibi hazır olup taarruz ruhunu muhafaza etmeleri istenmiştir.

Sakarya Zaferi'nden sonra Garp Cephesi birlikleri sıkı bir talim dönemine girmiştir. Bu dönemde teşkilat ve eğitim noktasındaki eksiklikler giderilmeye çalışılmış, Ordu'ya taarruz yeteneği kazandırılmıştır.⁷⁹³ Süreç son derece ehemmiyetle yönetilmiş, kumandanlar birlikleriyle yakından alakadar olmuştur. Miralay İzzeddin Bey, hatıratında hazırlık süreciyle ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre Ordu'nun en büyük görevi Yunan kuvvetlerini tamamen vatan topraklarından çıkarmaktır. Bu nedenle her tarafta birden faaliyete başlanmıştır. Miralay İzzeddin Bey'in Kolordusu ihtiyata ayrılmıştır. Bu nedenle tüm mesaiyi talim-terbiye ve eksikliklerin giderilmesi için harcamıştır. Geceli-gündüzlü çalışarak Kolordu'ya bağlı fırkaların muharebe yetenekleri ve taarruz güçleri artırılmıştır. Sürekli tatbikat, denetleme, manevralar, bilimsel kurslar, topçu talimleri ve tahkimatları tahrip etme çalışmaları icra edilmiştir. Öbür yandan Başkumandanlık, birliklerin silah gücünü artırmaya çalışmıştır. İdare ettiği kuvvetlerde silah ve mühimmat açısından pek çok sorunla karşılaşan Miralay İzzeddin Bey, silah çeşitliliğinin ve sayısının artmasından duyduğu memnuniyeti de dile getirmiştir.⁷⁹⁴

Aralık 1921'e gelindiğinde cephede genel olarak durgunluk belirmiştir. Bazı ufak muharebeler meydana gelmiş, hafif topçu atışları yapılmışsa da bunların sonucu değiştirecek bir etkisi olmamıştır. Yunan kuvvetlerinin, bölük ve tabur seviyesindeki küçük kuvvetlerle yaptığı taarruzlar püskürtülmüştür. İki taraf da bütün cephede hızla tahkimat faaliyetlerine devam etmiştir. Türk tarafı bu dönemde keşif faaliyetlerine önem vermiştir. Keşif faaliyetlerine uçaklar da yoğun bir şekilde katılmıştır. Bu şekilde, Yunan cephesinin gerisinde bazı küçük birliklerin hareketleri tespit edilmiştir.⁷⁹⁵ Ulaşım alanındaki eksikliklerin giderilmesi için de çalışmalar devam etmiştir. Akşehir'den Cihanbeyli'ye doğru bir dekovil hattı oluşturulması düşünülmüştür. Bu amaçla 4. Kolordu, Akarçay'ın kuzeyine alınarak 2. Ordu'ya bağlanmıştır. 1. Kolordu ise

⁷⁹³ Erdal, 1994: 66, 69, 71.

⁷⁹⁴ Çalışlar (haz.), 2009: 315.

⁷⁹⁵ Erdal, 1994: 94.

İshaklı yöresine alınmıştır. Yunan Ordusu'nun dikkatini dağıtmak amacıyla denetleme heyetleri defalarca 2. Kolordu bölgesinden cepheye gönderilmiştir. Akarçay'ın güneyinde çeşitli mevziler kurulmuştur. Bundaki maksat Yunanlara bu taraftan taarruz edilmeyeceği hissini uyandırmak olmuştur. Tahkimat çalışmaları cephedeki mevzilerden başlamış, Efesultan doğusundaki Işıklar Dağı, Karadilli ve Kızıldağ-Bozan-Gencali-Sultan Dağları batı etekleriyle Karakuş Dağı'na kadar yayılmıştır. 1. Kolordu fırkaları bu zorlu işi büyük bir özveriyle ve başarıyla yerine getirmiştir.⁷⁹⁶

Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Nisan 1922'de birlikleri teftiş etmeye başlamıştır. Onun yanında Garp Cephesi Kumandanı ve büyük bir heyet de bulunmuştur. Ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Büyükelçisi Aralov, Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti Büyükelçisi Abilov ile Ataşemiliterleri de teftişlerde hazır bulunmuşlardır.⁷⁹⁷ 1. Ordu Karargahı'na geldiklerinde 1. Kolordu birlikleri resmi geçit yapmıştır. Miralay İzzeddin Bey, hatıratında geçit töreninin görkemli bir şekilde yapıldığından bahsetmiştir. 1. Kolordu'nun üç fırkalı sefer düzeninin SSCB Büyükelçisi'nin ve Ataşesi'nin dikkatlerini çektiğini, bu düzenin o dönemde SSCB Ordusu'nda dahi görülmediğini belirtmiştir. Büyükelçi ile Ataşe arasında geçen konuşmada bu birliklerin Rus Bolşevik kıtalarına değil, Çarlık dönemindeki düzenli orduya eşdeğer olduğuna yönelik bir ifadenin geçtiğini de aktarmıştır. Miralay İzzeddin Bey, 1. Kolordu'nun son hazırlıklarına da değinmiş ve Yunan Ordusu'nun savunma düzeninin güçlü bir tahkimata dayandığını, bunu yarmak için tüm ihtimallerin göz önünde bulundurulduğunu, arazi üzerinde defalarca tatbikat yaptıklarını ifade etmiştir.⁷⁹⁸

Bu arada İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları, 22 Mart 1922'de Türk ve Yunan Hükümetlerine ateşkes önerisinde bulunmuşlardır. Bu öneri, Yunanlar tarafından hemen kabul edilmiştir. Ankara Hükümeti ise öneriyi ilkesel olarak kabul etmiş ancak, tam bir ateşkesin Yunan Ordusu'nun Anadolu topraklarının tamamen boşaltmasıyla sağlanabileceğini bildirmiştir. Bu nedenle Türk Ordusu hazırlıklarını ara vermeden sürdürmüştür. Diplomatik girişimler bir süre

⁷⁹⁶ Çalışlar (haz.), 2009: 315.

⁷⁹⁷ Altay, 1970: 316.

⁷⁹⁸ Çalışlar (haz.), 2009: 315, 316.

daha devam etse de herhangi bir sonuç alınamamıştır.⁷⁹⁹ Miralay İzzeddin Bey, hatıratında İtilaf Devletleri'nin önerdikleri planın Misak-ı Milli ile uyuşmadığını ifade etmiştir.⁸⁰⁰ Artık Büyük Taarruz için geri sayım başlamıştır.

2.1.6.2. Mirliya Ali İhsan Paşa ile Yaşadığı Sorunlar

Birinci Dünya Harbi yıllarından başlamak üzere Müşir Mustafa Kemal Paşa, Mirliya İsmet Paşa, Mirliya Ali İhsan Paşa ile Miralay İzzeddin Bey'in görev dolayısıyla zaman zaman bir araya geldiklerine çalışmanın ilgili yerlerinde değinilmiştir. Ancak, burada zikredilen üç isim de Mirliya Ali İhsan Paşa ile bazı sorunlar yaşamıştır.

Mirliya Ali İhsan (Sabis) Paşa ile Miralay İzzeddin Bey arasındaki ilk anlaşmazlık aslında daha Birinci Dünya Harbi'nin seferberlik sürecinde ortaya çıkmıştı. İzzeddin Bey Binbaşı iken 3 Ağustos 1914'te Umumi Karargah Birinci Şubesi'nde çalışmaya başlamış ancak, 9 Ağustos 1914'te Edirne Kalesi Kumandanlığı Erkan-ı Harbiyesi'ne atanmıştır.⁸⁰¹ Hatıratında ise bu atamadan memnun olmadığını, kendisinin Umumi Karargah'tan alınıp Edirne'ye gönderilmek istendiğini ve bu işin içinde o dönem Umumi Karargah Birinci Şube Müdürlüğü görevinde bulunan Kaymakam Ali İhsan (Sabis) Bey'in bir dahli olduğunu aktarmıştır.⁸⁰² Bunun ardından Milli Mücadele dönemine kadar başka sorun yaşadıklarına dair bir iz görülmemektedir.

Miralay İzzeddin Bey ile yaşadığı sorunları detaylandırmadan önce, Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa ile 1. Ordu Kumandanı Mirliya Ali İhsan Paşa arasında yaşanan sorunlara değinmek gerekmektedir. Mirliya Ali İhsan Paşa, planlanan Sad Taarruzu'nun Kütahya istikametinde yapılmasını savunmuştur. Mirliya İsmet Paşa ise 1 Aralık 1921'de Ordu kumandanlarıyla yaptığı toplantıda taarruzun Afyonkarahisar istikametinde yapılmasını önermiştir. Ancak Mirliya Ali İhsan Paşa, kendi teklifinde ısrarcı olmuş ve bu teklifini yeniden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye sunmuştur. Mirliya İsmet Paşa ise bundan rahatsızlık duymuş ve

⁷⁹⁹ Atatürk, 2019: 436-439.

⁸⁰⁰ Çalışlar (haz.), 2009: 323.

⁸⁰¹ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

⁸⁰² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 90.

durumu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ile Başkumandanlık makamına bildirmiştir. Mirлива Ali İhsan Paşa'nın tutumunu teamüllere aykırı, otorite sarsıcı ve kişiliği düşürücü olarak nitelendirmiştir. İki kumandan arasında bu şekilde ortaya çıkan anlaşmazlık artarak devam etmiştir.⁸⁰³

Mirliva İsmet Paşa ile Mirliva Ali İhsan Paşa arasındaki sorunun, Miralay İzzeddin Bey ile olduğu gibi daha öncesine dayanıp dayanmadığını anlamak için tüm tarafların hatıraları incelendi. Mirliva Ali İhsan Paşa hatıratında, İttihatçı eski Ziraat ve Ticaret Nazırı Mustafa Şeref Bey ile aralarında geçen konuşmadan bazı hususlar aktarmıştır. Mustafa Şeref Bey'in ona anlattıklarına göre Kütahya-Eskişehir yenilgisinden sonra Meclis'te tepkiler yükselmiştir. Miralay Kemaleddin Sami (Gökçen) Bey ve Miralay Halit (Karsıalan) Bey de dahil olmak üzere bazı kumandanlar, manevra yapmak kabiliyetini gösteremediği ve geri çekilmekten başka bir çare bulamadığı nedeniyle Garp Cephesi Kumandanı Mirliva İsmet Paşa'yı eleştirmişlerdir. Bu kumandanlar, manevracı birini cephenin başında görmek istemişlerdir. Düşündükleri aday ise bu dönemde Malta'da İngiliz esaretinde tutulan Mirliva Ali İhsan Paşa olmuştur.⁸⁰⁴ Mirliva Ali İhsan Paşa, Mart 1919'da İngilizler tarafından İstanbul'da tutuklanıp Malta'ya sürgün edilmiştir. 25 Eylül 1921'de esaretten dönmüş ve Kuşadası'na çıkarak Milli Mücadele'ye katılmıştır.⁸⁰⁵ Mirliva Ali İhsan Paşa, Mustafa Şeref Bey'in sözlerinden hareketle Malta'dan kaçıp Milli Mücadele'ye katılmasının Mirliva İsmet Paşa'yı rahatsız edeceğini ve er ya da geç aralarında bir kıskançlık ve mücadelenin ortaya çıkacağını düşündüğünü aktarmıştır.⁸⁰⁶ Bununla birlikte hatıratının pek çok yerinde mirliva İsmet Paşa ile aralarında geçen çekişmelerin izlerini görmek mümkündür. Bazı yerlerde de Mirliva İsmet Paşa için iğneleyici ifadeler kullanmıştır.

Mirliva İsmet Paşa'nın hatıratında da Mirliva Ali İhsan Paşa ile yaşadığı sorunların izlerini görmek mümkündür. Mirliva İsmet Paşa, hatıratında kimi yerlerde Mirliva Ali İhsan Paşa'nın Sakarya zaferinden sonra Milli Mücadele'ye katıldığını vurgulamıştır. 1. Ordu'nun

⁸⁰³ Erdal, 1994: 98, 99.

⁸⁰⁴ Sabis, 1993: 90, 91.

⁸⁰⁵ Ökse, 1989: 175, 176.

⁸⁰⁶ Sabis, 1993: 91.

kurulmasından bir süre sonra Mirliya Ali İhsan Paşa ile sorun yaşamaya başladıklarını, nedenini anlayamadığı bazı davranışlarının bunda etkili olduğunu belirtmiştir. Bunun devamında, 1. Ordu Kumandanlığı vazifesi süresince Mirliya Ali İhsan Paşa'nın emir-komuta zincirine zarar veren faaliyetlerde bulunduğunu ve bu faaliyetlerin tüm cepheye zarar verdiğini ifade etmiştir. Mirliya Ali İhsan Paşa ise nihayetinde emirlerinde isabetsizlik olduğu gerekçesiyle Mirliya İsmet Paşa'yı Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya şikayet etmiştir. Başkumandan ise Ferik-i Evvel Fevzi Paşa ile beraber onun hareketlerini tasvip etmediklerini ve yetkinin Mirliya İsmet Paşa'da olduğunu söylemiştir. Ancak Mirliya Ali İhsan Paşa'nın tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Mirliya İsmet Paşa da artık onun Garp Cephesi'nde çalışmasının mümkün olmayacağını ve değiştirilmesi gerektiğini Başkumandan'a bildirmiştir. Bu olaydan sonra Başkumandan, Mirliya Ali İhsan Paşa'nın yargılanması için Garp Cephesi'ne bir İstiklal Mahkemesi yollamışsa da Mirliya İsmet Paşa araya girmiş ve onun yargılanmasını önlemiştir. Bunların yanı sıra, Mirliya İsmet Paşa'nın, Miralay Kemaleddin Sami Bey hakkında olumlu ifadeler kullandığı, sonuna kadar onunla dost kaldıklarını aktardığı görülmektedir.⁸⁰⁷

Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk* adlı eserinde bu meseleyi detaylıca ele almıştır. Başkumandan'ın ifadelerine göre Mirliya Ali İhsan Paşa, komuta ettiği orduda ast kumandanları üstlerinin emirlerini dinlememeye sürüklemiştir. Takındığı tavırlarla da Ordu'nun disiplinine ve idaresine zarar vermiştir. Bunların yanında resmi bir rapora da atıf yapmıştır. Mirliya Ali İhsan Paşa'nın huyu ve ahlakı hakkında yazılan bu rapor, 1. Ordu Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam Halit Bey tarafından Garp Cephesi Kumandanlığı'na 20 Ocak 1922'de sunulmuştur. Raporda Mirliya Ali İhsan Paşa hakkında son derece olumsuz ifadeler bulunmaktadır.⁸⁰⁸

Miralay İzzeddin Bey hatıratında, meseleye etraflıca değinmiştir. Miralay İzzeddin Bey, Mirliya Ali İhsan Paşa ile aralarında “büyük gücenmeler” yaşandığını belirtmiştir. Miralay İzzeddin Bey, Ordu'da tecrübeli ve bilgili kumandanlara duyulan ihtiyaç göz önüne alındığında Mirliya Ali İhsan Paşa'nın 1. Ordu Kumandanlığı'na atanmasını ilk zamanlarda büyük bir

⁸⁰⁷ İnönü, 1985: 271-275.

⁸⁰⁸ Atatürk, 2019: 448-450.

memnuniyetle karşılamıştır. 1. Kolordu'nun, 1. Ordu emrine alınmasıyla ve karargahlarının Çay yöresine gelmesiyle yakın bir şekilde çalışmaya başlamışlardır. Bir zaman sonra, 1. Ordu Kumandanlığı hemen hemen her gün emirler yayınlamaya başlamıştır. Bunlardan birinde, kumandanların muharebelerde topçu birliklerini iyi kullanamadıkları bildirilmiştir. Miralay İzzeddin Bey de ilk olarak burada rahatsızlık yaşamıştır. Miralay İzzeddin Bey, mevcut imkanlarla en iyisinin yapıldığını, İkinci İnönü Muharebesi ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde alınan başarılarla da bunun gösterildiğini belirtmiştir.

Mirliva Ali İhsan Paşa'nın fırkaları teftiş ederken takındığı tavırlar, Miralay İzzeddin Bey'in eleştirdiği başka bir nokta olmuştur. Mirliva Ali İhsan Paşa'nın, teftiş esnasında askerin muharebeye uygun ve yeterli olmadığını hem sözlü hem yazılı olarak belirtmiş olmasının asker nezdinde iyi bir karşılık görmediğini belirtmiştir. Miralay İzzeddin Bey, yeni gelen bir kumandan olarak Mirliva Ali İhsan Paşa'dan o ana kadar kazanılan başarılarından dolayı askerleri tebrik edip bundan sonra birlikte yeni başarılar kazanacaklarını söylemesini beklemiştir. Ancak Mirliva Ali İhsan Paşa'nın tam tersi bir tutum sergilemesi, Miralay İzzeddin Bey'de hayal kırıklığı yaratmıştır. Askerlerinin elbise ve teçhizatlarının yıprandığını, Sakarya Meydan Muharebesi'nin henüz sona erdiğini, fırkalarının Sakarya'dan Çay yöresine kadar çok büyük zorluklar içerisinde geldiğini ve imkansızlıklar içerisinde büyük bir zafer kazandıklarını belirtmiş, bu nedenle zabitlerin ve askerlerin yeni kumandanlarından iltifat ve takdir beklediklerini ifade etmiştir.

Mirliva Ali İhsan Paşa'nın herhangi bir acil durum olmaksızın, ast-üst ilişkisine dikkat etmeden iki derece aşağıdaki birlik kumandanlarına alelade konularda bildirimlerde bulunması, Miralay İzzeddin Bey'i rahatsız eden bir başka husus olmuştur. Bir diğer olayda Mirliva Ali İhsan Paşa, on altı zabite doğrudan izin vermiş ve bunu rütbe hiyerarşisine uymadan yapmıştır. Miralay İzzeddin Bey, iznin ya en yakın amire verdirileceğini ya da teklif ettirileceğine değinerek onun hareketlerinin ordu idaresine zarar verdiğini ifade etmiştir. Zaman geçtikçe hemen her konuda sorunlar görülmeye başlanmıştır. Miralay İzzeddin Bey'in huzursuzluğu da giderek artmıştır. Hatıratında aktardığı şu ifadelerle Mirliva Ali İhsan Paşa'nın onun tahammül sınırlarını nasıl zorladığı görülmektedir:

“Dayanılmaz davranışları o kadar ileri gitmişti ki, görev yapmak sürekli taciz edilir bir hal almıştı. Fakat görevi ordu kumandanı adına değil, ülkem adına yapıyordum. ‘Sabr u tahammül gerek, erbab-ı hayata’ diyerek inadına sabır gösteriyordum. Her şeyi unutmak, güzel ve samimi bir karşılıklı güven ortamı yaratmak başlıca amacımdı. Hep düşündüğüm konu, düşmanı vatanın bağrından koparıp atmak için herkesin her zorluğa, her yokluğa katlanarak hizmete devam etmesiydi. Ordu ve memleket herkesin emeğinden yararlanmalıydı. Ama düşündüğüm bir türlü gerçekleşmiyordu ve başıma, sürekli hiç hatırıma hayalime gelmeyecek işler çıkıyordu.”

Bardağı taşıran damla 57. Fırka’nın maaşı konusunda yaşanan tartışma olmuştur. 1. Kolordu Kumandanlığı, firkalardan Nisan ayının maaşlarını bordro ile almalarını emretmiştir. 15. ve 23. Fırkalar bu emir gereğince hareket etmişlerdir. 57. Fırka ise buna karşı çıkarak uygun bir zamanda 1. Ordu Kumandanlığı’na şikâyetle bulunmuştur. 1. Ordu Kumandanlığı da 57. Fırka lehinde hareket etmiş, Kolordu Kumandanlığı’nın maaş dağıtım usulünün uygun olmadığını en alt birimlere kadar ilan etmiştir. Bunun sonrasinda Kolordu birliklerinin maaşlarının artık 1. Ordu tarafından verileceği bildirilmiş ve Kolordu’dan maaş işine karışmaması istenmiştir. Miralay İzzeddin Bey, bu olay üzerine aralarındaki sorunun artık düzeltilemeyecek bir dereceye geldiğini belirtmiştir.⁸⁰⁹ Nitekim vazifesinden ayrılmak istediğini 7 Haziran 1922’de Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa’ya bildirmiştir. 17 Haziran’da Mirliya Ali İhsan Paşa, Miralay İzzeddin Bey’e bir kınama yazısı göndermiştir. Miralay İzzeddin Bey ise ertesi gün bunu reddettiğini bildirmiş ve istifasını yazmıştır.⁸¹⁰ Bu olaydan sonra 1. Kolordu kısa bir süreliğine, doğrudan Garp Cephesi Kumandanlığı’nın emrine alınmıştır. 5. Süvari Kolordusu Kumandanı Mirliya Fahrettin (Altay) Paşa, olayı hatıratında şöyle aktarmıştır:

“İşte bu suretle ikmal ve eğitimle uğraştığımız sırada yeni bir mesele çıktı. Ali İhsan Paşa’nın, emrindeki Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzeddin ile arasının

⁸⁰⁹ Çalışlar (haz.), 2009: 326-333.

⁸¹⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 379.

açıldığı ve İsmet Paşa ile de bozuştukları haberleri yayıldı. İsmet Paşa bir gün Ilgın'a geldi ve süvari binicilik okulunu teftiş etti, bana da 'Bilmem haberiniz var mı? Ali İhsan Paşa ile İzzeddin'in araları açıldı. İkisinden birini feda etmek icap ediyor, hangisini feda etsem diye düşünüyorum.' dedi ve benim ne düşündüğümü öğrenmek ister gibi yüzüme baktı, şu cevabı verdim;

- 'Ali İhsan Paşa yeni geldi. İzzeddin ise İstiklal Mücadelemizin başından beri didiyor.'

- 'Evet. Ben de böyle düşünüyorum ama, öbürünün de ileride göreceği işlerden orduyu mahrum etmiş olmaktan korkuyorum.'

Ben sükût ettim o da ayrılıp karargahına döndü.'

Mirliva Fahrettin Paşa, 1. Ordu Kumandanlığı'ndan azledildikten sonraki bir tarihte Mirliva Ali İhsan Paşa'nın 2. Ordu Kumandanlığı'na yazdığı bir şifreli telgrafa da değinmiştir. Buradaki bilgilere göre Mirliva Ali İhsan Paşa, maaş dağıtımı hususunda 57. Fırka Kumandanı'nı kınamakla birlikte Miralay İzzeddin Bey'den "yanlış hareketini" tashih etmesini istemiştir. Miralay İzzeddin Bey de bunu reddedince 1. Ordu Kumandanlığı tarafından şiddetli surette tekdir edilmiştir. Bunun üzerine Miralay İzzeddin Bey görevinden istifa etmiş, Mirliva Ali İhsan Paşa da bunu kabul ederek Garp Cephesi Kumandanlığı'na bildirmiştir.

Mirliva Fahrettin Paşa, bunun dışında Abdurrahman Nafiz Gürman ile 1955 yılında aralarında geçen bir sohbe değinmiştir. Bu sohbet sırasında Ali İhsan Paşa ile ilgili geçmişteki bazı mevzulara değinmişlerdir. Fahrettin Paşa öğrendikleriyle alakalı olarak "Bu hikâye Ali İhsan Paşa'nın ordu yüksek inzibatiyle uyuşmayan bazı gizli işlere başvurduğunu göstermektedir." ifadelerini aktarmıştır.⁸¹¹

Mirliva Ali İhsan Paşa olayı hakkında Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk* adlı eserinde, Mirliva İsmet Paşa ve Mirliva Fahrettin Paşa'nın da hatıratlarında

⁸¹¹ Altay, 1970: 319, 325, 326.

aktardıkları ile Miralay İzzeddin Bey'in hatıratında aktardıkları arasında bir paralellik görülmektedir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Mirliya İsmet Paşa ve Miralay İzzeddin Bey, Mirliya Ali İhsan Paşa'yı özellikle ast-üst hiyerarşisine ters düşen davranışlarından ve takındığı tavırlardan dolayı eleştirmişlerdir.

Bu süreç Mirliya Ali İhsan Paşa'nın görevinden alınmasıyla son bulmuştur. 5. Süvari Kolordusu Kumandanı Mirliya Fahrettin (Altay) Paşa, 1. Ordu Kumandan Vekilliği'ne atanmıştır.⁸¹² Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa, 20 Haziran 1922'de tayinini Mirliya Fahrettin Paşa'ya bildirmiştir.⁸¹³ 30 Haziran 1922'de ise Mirliya Nurettin Paşa, 1. Ordu Kumandanlığı'na asaleten atanmıştır.⁸¹⁴

2.1.6.3. Taarruz Kararının Alınması ve Miralay İzzeddin Bey'in Hazırlıkları

TBMM Reisi ve Müşir Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık yetkisinin süresi dolunca, bu görevi 31 Ekim 1921'de, sonra 4 Şubat 1922'de, daha sonra 6 Mayıs 1922'de olmak üzere üç kez uzatılmıştır.⁸¹⁵ Garp Cephesi'nde ise olası bir Yunan taarruzuna karşı, büyük birlik kumandanları arasında devam eden savunma mevzilerinin tespitiyle ilgili tartışmalar, Mayıs 1922 itibarıyla yeniden hararetlenmiştir. Yunan tarafında ise General Papulas'ın istifası üzerine Korgeneral Hacıanesti Başkumandanlığa getirilmiştir.⁸¹⁶

Tüm hızıyla devam eden taarruz hazırlıkları artık tamamlanma aşamasına gelmiştir. Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa, Haziran ayı ortalarında taarruza geçme kararı almıştır. Bu kararı yalnızca Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Ferik-i Evvel Fevzi (Çakmak) Paşa, Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet (İnönü) Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Mirliya Kazım (Özalp) Paşa bilmekteydi. Artık, saldırı için hazırlıkların ivedilikle tamamlanması konusunda mutabakata varılmıştır.

⁸¹² Ökse, 1989: 114.

⁸¹³ Altay, 1970: 321.

⁸¹⁴ Ökse, 1989: 30.

⁸¹⁵ Atatürk, 2019: 440.

⁸¹⁶ Erdal, 1994: 110, 195.

Yunan Ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi sonrası büyük ve kuvvetli bir grupla Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında yerleşmişti. Diğer kuvvetli bir grubuyla da Eskişehir’de mevzilenmiştir. Bu iki grup arasında ise yedek kuvvetler konuşlanmıştır. Yunan Ordusu’nun sağ kanadını Menderes civarında bulunan kuvvetlerle, sol kanadını ise İznik Gölü kuzeyi ve güneyindeki kuvvetlerle korumaya almışlardır. Bu bakımdan cephe, Marmara’dan Menderes’e kadar geniş bir alana yayılmıştır. Yunan Ordusu’ndaki üç kolordu toplam 12 tümendenden oluşmuş, bağımsız birlikler de üç tümen büyüklüğüne ulaşmıştır.

Türk Ordusu ise Garp Cephesi’ndeki kuvvetlerini iki ordu halinde oluşturmuştu. Türk birlikleri toplamda 18 firkadan mürettep idi. Bunun dışında üç fırkalı bir süvari kolordusu ve ondan daha az mevcutlu iki süvari fırkası bulunmaktaydı. Türk ve Yunan Orduları, asker ve tüfek sayısı açısından neredeyse denk idi. Ancak Yunan Ordusu makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephane ve teknik malzeme bakımından hala üstün durumda idi. Türk Ordusu ise süvari sayısı açısından üstünlüğe sahip durumdaydı.⁸¹⁷

Taarruz etme kararının alınması üzerine Türk Ordusu’nun hazırlıklarına hız verilmiştir. Anadolu’nun çeşitli yerlerindeki silahlar Garp Cephesi’ne taşınmış, İstanbul’daki depolardan daha fazla silah ve cephane kaçırılmıştır. Fransa, İtalya ve bazı Avrupa ülkelerinden silah ve cephane satın alınmışsa da bunların birçoğu getirilememiştir. Ankara İtilafnamesi’nin imzalanması sonrası Anadolu’dan çekilmeye başlayan Fransızlar, ellerindeki çok sayıda silahı Türk Ordusu’na bırakmıştır.⁸¹⁸

Avrupalı devletlerle müzakerelerde bulunmak üzere Ali Fethi (Okyar) Bey’in Avrupa’ya gönderilmesine karar verilmiştir. Fethi Bey, 18 Temmuz 1922’de Marsilya’ya giderek temaslarına Fransa’dan başlamıştır. Burada basına yaptığı açıklamalarda Ankara’nın Misak-ı Milli’yi uygulama konusundaki kararlılığını vurgulamış, savaşı kazanacaklarını, ancak kan dökmek istemediklerini ifade etmiştir. 3 Ağustos 1922’de Londra’ya geçen Fethi Bey görüşme taleplerinde bulunsa da İngiliz makamları tarafından uzun bir süre oyalanmıştır. Fethi Bey,

⁸¹⁷ Atatürk, 2019: 447.

⁸¹⁸ Erdal, 1994: 268-270.

burada da basın mensuplarıyla görüşmüş, İngiliz politikasını eleştirmiş ve Ankara'nın hazırlıklarından Avrupa'yı haberdar etmeye çalışmıştır. Fethi Bey, nihayet 14 Ağustos'ta İngiliz Dışişlerine çağrılmışsa da yine somut bir netice alınamamıştır. İngilizlerin bu tutumu, Ankara Hükümeti için tek yolun kuvvete başvurmak olduğu inancını güçlendirmiştir. Ali Fethi Bey, Büyük Taarruz süresince İngiltere'de bulunacak ve Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa ile sıkı bir irtibat halinde olacaktır. 2 Eylül 1922 tarihinde Büyük Taarruz'un başarıyla devam ettiği haberlerinin duyulmasından sonra İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon mütareke talebinde bulunacaktır.⁸¹⁹

Türk Ordusu'nun taarruz hazırlıklarının hızla devam ettiği dönemde Miralay İzzeddin Bey de kolordusuyla yakından ilgilenmiştir. Emrindeki birlikleri alaylara kadar teftiş etmiş, tatbikatlar yaptırmıştır. Bu arada 57. Fırka Kumandanlığı'na yeni tayin edilen Miralay Reşat (Çiyiltepe) Bey, 19 Haziran 1922'de görev yerine gelmiştir. 5 Temmuz 1922'de Garp Cephesi Kumandanı Mirliwa İsmet (İnönü) Paşa, 1. Kolordu Karagahı'na gelmiş, Miralay İzzeddin Bey ile uzun bir süre cepheyle ilgili meseleleri tartışmıştır. Mirliwa İsmet Paşa, Miralay İzzeddin Bey'e Yunan Ordusu'nun olası istila hareketine karşı taarruz kararı alındığını bildirmiştir. Plana göre taarruz, Afyon Cenup Cephesi'nde 1. Kolordu mıntıkasından gerçekleştirilecekti. Taarruz hazırlıkları sırasında dikkat çeken bir gelişme yaşanmıştır. Bu da Mirliwa Ali İhsan Paşa'nın, Garp Cephesi Kumandanlığı'na Miralay İzzeddin Bey aleyhinde bir yazı göndermiş olmasıdır. Mirliwa Ali İhsan Paşa bu yazısında, Miralay İzzeddin Bey'in Arnavutları tuttuğunu iddia etmiş, kolordusu için de "Arnavut kolordusu" ifadesini kullanmıştır.⁸²⁰ Görünen o ki 1. Ordu Kumandanlığı'ndan alınmasının ardından Mirliwa Ali İhsan Paşa'nın Miralay İzzeddin Bey'e karşı husumeti artmış, onun Yanyalı olmasından hareketle böyle bir iddiada bulunmuştur. Mirliwa Ali İhsan Paşa'nın bu iddiasına karşın 1. Kolordu'da herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Bu da Mirliwa Ali İhsan Paşa'nın gönderdiği yazının dikkate alınmadığını göstermektedir.

⁸¹⁹ Yalçın, 2010: 131-134.

⁸²⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 376-380.

1. Kolordu Kumandanlığı, 6 Temmuz 1922 tarihinde Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan hazırlıklarla ilgili emirleri almıştır. 1. Kolordu da bu emirler doğrultusunda hazırlıklara başlamıştır. Miralay İzzeddin Bey, 7-8 aydır devam eden talim ve tatbikat ile kolordusunun taarruzu başarabilecek bir imkana kavuştuğunu belirtmiştir. Sık sık yapılan tatbikatlarda birliklerin ve kumandanların iyi yetiştiğine kani olunmuştur. Taarruz ve yığınak bölgesini de yakından tetkik etmeye karar vermiştir. Toplanma bölgesine kadar olan mola yerlerinin belirlenmesi için fırka erkan-ı harp reislerinin de gönderilmesi hakkındaki çok gizli emrini 7 Temmuz'da yayınlamıştır.⁸²¹ Hatıratında aktardığı *‘‘Galibiyete kesinlikle inanıyorduk. Ancak, Yunanlılar’dan da büyük bir direnç ve sert karşılık bekliyorduk. Fakat baskınımız, umduğumuzdan da fazla başarılı olacaktı.’’* sözleri planlara, hazırlıklara duyulan güveni ve Türk Ordusu’nun moral durumunu yansıtmaktadır.⁸²² Bu arada Mirliya Ali İhsan Paşa ile yaşanan kriz sonrası doğrudan Garp Cephesi Kumandanlığı’nın emrine alınan 1. Kolordu, yeniden 1. Ordu emrine alınmıştır.⁸²³ 13 Temmuz’da taarruz bölgesini inceleyen Miralay İzzeddin Bey, çalışmalarını tamamladıktan sonra karargahına geri dönmüştür. Sonrasında izlenimlerine dayalı olarak çok detaylı bir rapor hazırlamıştır. Bu raporu ve hazırlıklar için düzenlenen muhtıraları 1. Ordu Kumandanlığı’na takdim etmiştir.⁸²⁴

Bu arada 20 Temmuz 1922’de, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlık yetki süresinin dolması üzerine konu TBMM’de gündeme gelmiştir. Müşir Mustafa Kemal Paşa, Meclis’te yaptığı konuşmada Misak-ı Milli doğrultusunda kesin sonuca ulaşılan kadar Başkumandanlık yetkisinin devamının elzem olduğunu belirtmiştir. Neticede Başkumandanlık, Meclis kararıyla süresiz olarak Müşir Mustafa Kemal Paşa’ya verilmiştir.⁸²⁵

26 Temmuz 1922 tarihinde yayınlanan 1. Ordu emrinde, Ulupınar-Nezirköy yöresinde bulunan 1. Kolordu’ya bağlı 57. Fırka’nın Devederesi-Pozan-Bulanık-Şevbeyli yöresine

⁸²¹ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 22, 23.

⁸²² Çalışlar (haz.), 2009: 334, 335, 347.

⁸²³ Erdal, 1994: 205.

⁸²⁴ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 23, 33.

⁸²⁵ Atatürk, 2019: 445.

nakledilmesi istenmiştir. Fırka, 27 Temmuz günü harekete geçmiş ve görev yerine gelmiştir.⁸²⁶ Miralay İzzeddin Bey'in Kolordu Karargahı ise İshaklı'dan, daha önce de karargah olarak kullanılan Ekarım'a alınmıştır.⁸²⁷

Büyük Taarruz'a gelinen süreçte hazırlıklar büyük bir gizlilikle yürütülmüştür. Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, 29 Temmuz 1922'de bir futbol müsabakasını seyretmek bahanesiyle kumandanları ve bazı kolordu kumandanlarını Aksaray'da toplamıştır. 28/29 Temmuz gecesi kumandanlar, taarruz hakkında fikir teatisinde bulunmuşlardır. 30 Temmuz'da saldırının şekli ve ayrıntıları belirlenmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Mirлива Kazım (Özalp) Paşa, 1 Ağustos'ta Akşehir'e gelmiştir.⁸²⁸ Bu arada taarruz kararının alınması sırasında bir ihtilaf doğmuştur. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Ferik-i Evvel Fevzi (Çakmak) Paşa, taarruz planını kumandanlara açıklamıştır. Garp Cephesi Kumandanı Mirлива İsmet (İnönü) Paşa ise çekincelerini bildirerek plana karşı çıkmıştır. 2. Ordu Kumandanı Mirлива Yakup Şevki (Subaşı) Paşa da Mirлива İsmet Paşa ile aynı görüşte olmuştur. Ferik-i Evvel Fevzi Paşa, ordunun kendine güveni yoksa görevinden çekileceğini bildirmiştir. Müşir Mustafa Kemal Paşa da bu durumda Başkumandanlık'ta kalamayacağını söylemiştir. Mirлива İsmet Paşa, sadece fikirlerini beyan ettiklerini, kendilerine ne emir verilirse verilsin yerine getirmeye hazır olduklarını bildirmiştir. Taarruz kararı bu şartlar altında alınmıştır.⁸²⁹

Garp Cephesi Kumandanı Mirлива İsmet (İnönü) Paşa 6 Ağustos 1922'de emrindeki kuvvetlere gizli olarak saldırıya hazırlık emri vermiştir. Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Ferik-i Evvel Fevzi Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Mirлива Kazım (Özalp) Paşa ile Ankara'ya dönmüştür. Başkumandan, saldırı kararını Bakanlar Kurulu'na bildirdikten ve TBMM'yi de aydınlattıktan sonra tekrar Ankara'dan ayrılmıştır.⁸³⁰

⁸²⁶ Çalışlar (haz.), 2009: 334, 335, 348.

⁸²⁷ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 33.

⁸²⁸ Atatürk, 2019: 452, 453.

⁸²⁹ Atay, 2013: 357.

⁸³⁰ Atatürk, 2019: 453, 454.

9 Ağustos 1922’de 1. Ordu Kumandanlığı taarruz için görüş bildirmiştir. Buna göre 1. Kolordu cephesi 20 kilometrelik bir alandan sorumluydu. Miralay İzzeddin Bey, bu kadar geniş bir cephenin üç firkadan oluşan kolordusu için çok olduğunu düşünmüştür. Çekincelerini detaylı bir şekilde Ordu Kumandanlığı’na bildirmiştir. Bununla birlikte, 1. Ordu’nun bu taarruz planı 1. Kolordu birlikleri için yeni baştan hazırlanmayı gerektirdiğinden Miralay İzzeddin Bey harekete geçmiş ve birliklerine, alacakları düzenle ilgili emirleri yayınlamıştır. Miralay İzzeddin Bey’in çekinceleri dikkate alınmış ve 17 Ağustos 1922’de 14. Fırka, 1. Kolordu’nun emrine verilmiştir.

Büyük bir gizlilik içinde sürdürülen hazırlıklar artık tamamlanma noktasına gelmiştir. Tabi kısıtlı imkanlar nedeniyle pek çok zorluk da yaşanmıştır. Miralay İzzeddin Bey’in aktardıklarına göre 1. Kolordu’nun birkaç günlük yürüyüşünde arabaların bir kısmı arızalanmıştır. Uzun zamandır tamirhanelerde olan arabalar esaslı bir onarımdan geçirilemediği için yürüyüşe dayanamamışlardır. Miralay İzzeddin Bey, araçların sağlamlarıyla değiştirilmesi için talepte bulunmuş olsa da bunun imkânı olmamıştır. Ağır topçuların elindeki araçlar yetersiz kalmıştır.⁸³¹

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Ferik-i Evvel Fevzi Paşa, 13 Ağustos 1922’de cepheye geçmiştir. Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa da birkaç gün sonra hareket etmiştir. Onun cepheye hareketi, birkaç kişi dışında bütün Ankara’dan gizlenmiştir. Başkumandan’ın Ankara’dan ayrılacağını bilenler, o Ankara’daymış gibi davranacaklardı. Hatta kendisinin Çankaya’da bir çay ziyafeti vereceği gazetelerde ilan edilecekti. Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa trenle değil, bir gece vakti otomobille Koşhisar üzerinden Konya’ya gitmiştir. 20 Ağustos 1922’de Akşehir’deki Garp Cephesi Karargahı’na ulaşmıştır. Burada yapılan görüşmenin ardından 26 Ağustos 1922 sabahı taarruza geçilmesi için Garp Cephesi Kumandanı Miriliva İsmet Paşa’ya emir vermiştir.⁸³²

21 Ağustos 1922’de 1. Ordu’dan gelen bir şifreli telgrafta taarruzun 26 Ağustos sabahı yapılacağı bildirilmiş, her türlü hazırlığın 25 Ağustos akşamına kadar tamamlanması emredilmiştir. Ertesi gün 1. Kolordu’nun 22/23 Ağustos gecesi Çakırözü-Burnu-Sinirköy-Yeknan

⁸³¹ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 33-37, 38.

⁸³² Atatürk, 2019: 454.

hattının kuzeyine yanaşması emredilmiştir. Miralay İzzeddin Bey de ilgili emirleri birliklerine vermiştir. Ordu'nun emri doğrultusunda, Kolordu'suna bağlı fırkaları görev yerlerine konuşlandırmıştır. 14. Fırka'yı birinci hatta mevzilendirmiştir. Bu fırka, Miralay İzzeddin Bey'den gelecek emre göre Belova-Hasanbeli kesiminde taarruza geçecekti. Bu yüzden 14. Fırka, derhal keşif işlerine ve bölgesindeki yolların onarımına başlamıştır. 23. Fırka, Dadak ve güneyindeki vadi içine yerleştirilmiştir. Bu fırkanın birlikleri Yunan keşif uçakları tarafından görünmemek için beraberlerinde getirdikleri dallarla örtünmüşlerdir. 15. Fırka, Aşılıkçeşmesi'ne yanaşmış ve Kömürtepe-Sakartepe mevziini 14. Fırka'dan devralmıştır. 57. Fırka, 29. Alayı ile Haçantepe-Çingiraklıtepe-Alemdar mevzilerini 6. Fırka'dan teslim almıştır. Ayrıca Kolordu'nun Ağır Topçu Taburu ile 25. Ağır Topçu Alayı'na bağlı Birinci Tabur Dadak mevziine yanaştırılmıştır. Böylece 24 Ağustos 1922'de 1. Kolordu'nun dört fırkası da cephede konuşlandırılmıştır. Kolordu Karargahı Dadak'ta kurulmuştur. Yunan keşif uçakları uçuşlarını sıklaştırdıca Miralay İzzeddin Bey ek önlemler almıştır.⁸³³

Başkumandanlık, Garp Cephesi ve 1. Ordu Karargahları 24 Ağustos gecesi Akşehir'den Şuhut'a taşınmıştır. 25 Ağustos 1922 sabahı ise Şuhut'tan savaşın idare edileceği Kocatepe'nin güneybatısındaki Çadırılı Ordugah'a yerleştirilmiştir.⁸³⁴

25 Ağustos 1922 sabahı 1. Ordu Kumandanı Miraliva Nureddin Paşa, kolordu ve fırka kumandanlarıyla taarruz hakkında son görüşmeleri yapmıştır. Garp Cephesi Kumandanlığı'nın verdiği emir ve görev üzere 1. Ordu birlikleri, karşısındaki Yunan kuvvetlerini imha etmek amacıyla taarruza geçecekti. Bu kapsamda 1. Kolordu Alemdartepe-Kırka hattı ile Mantartepe-Kaygısız-Çobanoğlu batısı hattı arasında taarruza kalkacaktır. Belentepe ve Tınaztepe'yi çabuk düşürmek amacıyla her iki kanattan kuvvetli kuşatma yapılacaktır. Kolordu'nun ilk hedefi Çobanoğlu-Sinirköy-Kırcaarslan-Paşaköy-Kırka hattını ele geçirerek ovaya hâkim olmaktır. Kolordu, Çobanoğlu-Sinirköy hattından doğuya ve Ayvalı-Düzağaç hattından batıya doğru gerçekleşmesi muhtemel Yunan karşı taarruzları için de tedbir alacaktı. 1. ve 4. Kolordular, 25-26

⁸³³ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007:38-42.

⁸³⁴ Atatürk, 2019: 454.

Ağustos gecesi piyade birliklerini Yunan kuvvetlerine en yakın mesafeye yanaştıracaktır. Kolordu topçuları, 04:30-05:30 arasında hazırlık ve tanzim ateşi, 05:30-06:00 arasında ise tahrip ateşi yapacaktır. Tahrip ateşi son bulduğu anda Yunan mevzilerine hücum edilecektir. 1. ve 4. Kolordular birer mürettep süvari alayı teşkil ederek ihtiyaca göre bunları kullanacaklardır. Miralay İzzeddin Bey, 25 Ağustos günü son emirlerini hazırlamış ve atlı habercilerle fırka kumandanlarına göndermiştir. Ardından Sakartepe'deki gözetleme ve muharebe idare yerine gitmiştir. Buradan ordu ve fırkalarla telefon irtibatı sağlamıştır.⁸³⁵

2.1.6.4. Büyük Taarruz'un Başlaması

Bir yıla yakın süren umumi taarruzun hazırlıkları artık tamamlanmıştır. Birlikler son tertibini almış ve taarruz için gelecek emri beklemişlerdir. Miralay İzzeddin Bey, taarruz öncesinde Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Hatıratında son durumu, gözlemlerini ve aralarında geçen konuşmayı şu sözlerle aktarmıştır:

‘‘Planları, düzeni, hazırlıkları bozacak hiçbir düşman etkisi ve hareketi olmadı. 25 Ağustos günü, Başkumandan Hazretleri Kocatepe’ye çıkarak, cepheyi ve kitaları gözden geçirdi. Akşama doğru, Şuhut’a dönüşünde kolordu karargahı olan Dadak civarından geçerken, onunla konuşma şerefine kavuştum. Büyük bir kararın sonucunu bekleyen, çok ciddi bir heybet içindeydi. Hatırlımı sorarak iltifat buyurdu ve taarruzun nasıl sonuçlanacağını sordu: ‘İtimadımız çoktur, üstelik yakınımızda ve yanımızda bulunuyorsunuz, galibiyeti kesin görüyoruz’ dedim.’’

Miralay İzzeddin Bey’in gökyüzünde karşılaşan hilal ile yıldız ve bunun yarattığı manevi havayla ilgili dikkat çeken ifadeleri de şu şekildedir:

‘‘Herkesin kalbi ümit ve heyecan dolu çarpıyordu. Düşmana hiçbir şey sezdirmemek için konuşmalar bile hafif oluyordu. Hava sakin, gökyüzü açıktı. Yeni ayın henüz üç veya dördüncü günüydü. Hilal dik ve mağrur duruyordu. Tam ortasına

⁸³⁵ Niş, 1995: 33, 34, 59, 60, 73.

yıldızı sarmıştı. Türk bayrağı muhteşem şekilde, aynen gökyüzünde oluşmuştu. Bu manzara çok ulviydi. Herkes bu durumu hayra yoruyordu. ⁸³⁶

26 Ağustos 1922 sabahı gün ağarmadan Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Ferik-i Evvel Fevzi (Çakmak) Paşa, Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet (İnönü) Paşa ve 1. Ordu Kumandanı Mirliya Nureddin (Konyar) Paşa Kocatepe'deki gözetleme yerinde hazır bulunmuşlardır. Taarruz 04:30 itibariyle başlayacaktı, ancak, yoğun sis nedeniyle yarım saat ertelenmiştir. Saat 05:00'da bütün cephede birden topçu atışı başlamıştır. 05:35'te başlayan ve on dakika süren tahrip ateşinin ardından imha ateşine geçilmiştir. Tahrip ateşinin açılmasıyla bütün cephede piyadeler ilerlemeye başlamıştır.

1. Ordu Kumandanlığı'na ilk raporu Miralay İzzeddin Bey yazmıştır. Bu raporda topçu ateşinin başladığını, piyadelerin ilerlediğini, muharebenin devam etmekte olduğunu, Yunan topçusunun 05:30 itibariyle karşı ateş açtığını bildirmiştir. 23. Fırka Kumandanlığı'ndan Miralay İzzeddin Bey'e gelen raporda saat 09:00 itibariyle Belentepe'nin zapt edildiği, Yunanlardan sağ kalanların kaçmakta olduğu, Fırka birliklerinin ilerlediği bildirilmiştir. 15. Fırka Cephesi'nde Yunan kuvvetlerinin birinci hattı olan Kepli-Tınaztepe noktaları ve batısı Türk kuvvetlerinin denetimine geçmiştir. Yunan kuvvetleri geceyi Sivritepe-Akpınar-Beyoğlu hattında geçirmiştir. 14. Fırka Cephesi'nde saat 19:00'da yapılan süngü ve bomba muharebesiyle Yunan kuvvetlerinin birinci hattı ele geçirilmiştir. 57. Fırka Cephesi'nde ise Çiyiltepe ile kuzeydeki tepede çok şiddetli bir direnişle karşılaşmıştır. Çiyiltepe tel engellerine 50 metreye kadar sokulan birlikler daha fazla ilerleyememişlerdir. Yunan kuvvetleri bütün topçu ateşini bu tepe önünde toplamıştır. Türk kuvvetleri Fundalitepe'ye geri çekilmek zorunda kalmıştır. Alaylar 22:00'da taarruza devam ederek tel örgülere kadar sokulmuşlardır. Ancak Yunanlar yine şiddetli bir direniş göstermişlerdir. Fırka Kumandanı Miralay Reşat (Çiyiltepe) Bey, taarruzu ertesi sabaha bırakmaya ve bulunulan hattı savunmaya karar vermiştir. Gece sessizlik içinde geçmiştir. Günün sonunda 1. Kolordu birlikleri, Yunan mevzilerinin birinci hatlarını ele geçirmişler, ancak

⁸³⁶ Çalışlar (haz.), 2009: 363, 364.

emredilen hedefe varamamışlardır.⁸³⁷ Yunan esirlerin ifadelerinden Kolordu'nun karşısında Yunan 1. Tümeni ve Efsun Alayı'nın bulunduğu anlaşılmıştır. Ancak henüz bu tümen ve alaydan başka takviye kıtaları olup olmadığı öğrenilememiştir.

Miralay İzzeddin Bey, 27 Ağustos sabahı fırka kumandanlarıyla bizzat görüşmüş ve cephelelerdeki durum hakkında bilgi almıştır. Yunan kuvvetlerinin 27 Ağustos günü takviye kıtaları alması düşünüldüğünden Miralay İzzeddin Bey, Kolordu cephesinde kesin sonuç alınmasını elzem görmüştür. Fırka kumandanlarına taarruza devam etmelerini ve bir an önce ovaya hakim olmalarını emretmiştir.

Miralay İzzeddin Bey, durumun hassasiyeti üzerine 27 Ağustos günü muharebenin gerçekleşeceği Tınaztepe'ye hareket etmiştir.⁸³⁸ Bu sırada 23. Fırka Cephesi'ndeki muharebeler başarıyla devam etmiş ve Yunanlara çok fazla kayıp verdirilmiştir.⁸³⁹ Miralay İzzeddin Bey, Üçüncü Kafkas Fırkası'nın karargahı olan Eşektepe'ye gelmiş, Tınaztepe'ye çıkarak bizzat gözlem yapmıştır. Sivritepe ve civarının son derece kuvvetli Yunan piyadeleriyle işgal edildiğini, mevzilerin de tahkim edildiğini görmüştür. Bunun üzerine Üçüncü Kafkas Fırkası'nın da cepheye gelmesini uygun görmüştür. Sonrasında Üçüncü Kafkas Fırkası ve 15. Fırka'yı Tınaztepe'den bizzat yönetmiştir. İki firkanın taarruzu başarıyla sonuçlanmış, Yunan kuvvetleri bozgun halinde kaçmıştır. Bu ricatları neticesinde tüm cephe Yunan kuvvetlerinden temizlenmiştir.⁸⁴⁰

26 Ağustos'taki muharebede, arazi şartlarından ve Yunan mevziinin çok kuvvetli bir şekilde tahkim edilmesinden ötürü 57. Fırka'nın taarruzu başarıyla sonuçlanamamıştı. Bu başarısızlık, Fırka Kumandanı Miralay Reşat (Çiyiltepe) Bey ve askerlerinde büyük bir üzüntü yaratmıştır. Miralay Reşat Bey, durumu kumandanı Miralay İzzeddin Bey'e bildirmiş, ertesi gün taarruza devam edileceğini belirterek topçu desteği istemiştir. 27 Ağustos'ta takviye topçu kuvvetleriyle taarruza geçilmiştir. Topçu ateşi, cephe azlığı nedeniyle istenen etkiyi yaratamamış, ateş ancak 10 dakika sürmüştür. Piyade birlikleri taarruza geçse de şiddetli bir

⁸³⁷ Niş, 1995: 95, 102, 103, 107, 108, 109, 110, 122.

⁸³⁸ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007:53-57.

⁸³⁹ Niş, 1995: 133.

⁸⁴⁰ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 55-60.

ateşle karşılaşmışlardır. Buna Yunan topçu ateşi de eklenince piyade hatları 400 metreden fazla ilerleyememiştir. Bu sırada Yunanlar bir karşı taarruz başlatmışsa da püskürtülmüşlerdir. Miralay İzzeddin Bey, bu cephedeki gelişmeleri yakından takip etmiş ve telefon ile Miralay Reşat Bey'e ilgili emirleri vermiştir. Ancak 57. Fırka, Miralay Reşat Bey'in tüm gayretlerine rağmen taarruzunda yine başarılı olamamıştır. Miralay Reşat Bey, hedefe ulaşamamasından ötürü büyük bir üzüntüye kapılmıştır. Erkan-ı Harp Reisi Binbaşı Şemsettin (Erkuş) Bey, topçu kumandanı ile görüşmek üzere yanından ayrıldığı anda Miralay Reşat Bey beylik tabancasıyla intihar etmiştir. Doktorun anında müdahale etmesine rağmen Miralay Reşat Bey kurtarılamamıştır. Durum derhal Kolordu Kumandanlığı'na bildirilmiştir.⁸⁴¹

14. Fırka Cephesi'nde de taarruz başarıyla devam etmiştir. Kırcaarslan'ın ikinci ve üçüncü tepeleri zapt edilmiş, geri çekilen Yunan kuvvetleri ise takibe alınmıştır. Miralay İzzeddin Bey, 14. Fırka'ya Sincanlı Ovası'ndaki en yakın köyleri işgal etmesini, Kızkulesi'ni ele geçirmesini ve eğer bu ana kadar Çiyiltepe alınamazsa bu tepenin gerisini kuşatarak 57. Fırka'ya yardım etmesini emretmiştir. Miralay İzzeddin Bey, işte tam bu sırada Miralay Reşat Bey'in intihar ettiği haberini almıştır.⁸⁴² Bunun üzerine 57. Fırka Kumandanlığı'nı Kaymakam Mehmet Sabit (Noyan) Bey vekaleten üstlenmiştir.⁸⁴³ Miralay Reşat Bey'in vefatından yarım saat sonra Yunanların Tınaztepe kesiminden bozgun içinde Sincanlı Ovası'na doğru çekildikleri haberi alınmıştır.⁸⁴⁴ Miralay İzzeddin Bey, öğle vakti 1. Ordu Kumandanı Miraliva Nureddin Paşa ile telefonda görüşmüştür. Ordu Kumandanı, emrinde olmamasına rağmen Miralay İzzeddin Bey'in Üçüncü Kafkas Fırkası'nı muharebeye sokmasından ötürü duyduğu şaşkınlığı ifade etmiştir. Ancak bu fırkanın muharebeye dahil edilmesi, zorlu muharebeyi mevziden idare eden Miralay İzzeddin Bey için bir zaruret idi.⁸⁴⁵

27 Ağustos'taki muharebelerde Afyon'un Yunan işgalinden kurtarılmasının ardından 1. Kolordu, Sincanlı Ovası'na inmiş ve takip hareketine geçmiştir. 23. Fırka Boyalı'ya, 15. Fırka

⁸⁴¹ Niş, 1995: 136, 137.

⁸⁴² Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 57-60.

⁸⁴³ Görgülü, 2014: 384.

⁸⁴⁴ Niş, 1995: 137.

⁸⁴⁵ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 58.

Akviran'a, 3. Kafkas Fırkası Garipçe'ye, 14. Fırka Bulca'ya ve 57. Fırka Sinanpaşa'ya varmıştır. Kolordu Karargahı ise Kırcaarslan'a alınmıştır.⁸⁴⁶ Miralay İzzeddin Bey, Yunan esirlerin ifadelerinden Yunan erkanının, mevzilerine çok güvendiklerini ve Türk Ordusu'nun bu mevzilere taarruz etme cesareti gösteremeyeceğini düşündüklerini anlamıştır. 27/28 Ağustos gecesi itibariyle Yunan Ordusu bütün cepheden çekilmiştir.

Miralay İzzeddin Bey, 28 Ağustos gününde takip edilecek harekât için Kolordusu'na ilgili emirleri vermiştir. Buna göre 1. Kolordu, 6. Fırka ile 4. Kolordu arasından Beşkilise-Toklusivrisi hattına karşı, Düzağaç-Tazılar yöresine ilerleyecekti. Miralay İzzeddin Bey, fırkaların birbirleriyle güvenli bir şekilde ilişki kurmalarını emretmiştir. 23. Fırka, Köprülü civarında bir Yunan yürüyüş koluna taarruz etmiştir. Bunun daha sonra Yunan 4. Tümeni olduğu anlaşılmıştır. Bozgun halinde kaçan Yunan birlikleri cephe ve toplarını ardında bırakmak zorunda kalmışlardır. Sivritepe'de de 12. Yunan Tümeni ile temasa geçilmiştir. Üçüncü Kafkas Fırkası, Resulbaba tepesi yönünde ilerlemiştir. 14. Fırka, demiryolu hattı kuzeyindeki Yunan artçıları geri atmış ve Çatkuyu yönünde ilerlemiştir. Gelen raporlara göre geri çekilen Yunan kuvvetleri, düzensiz bir şekilde Dumlupınar yönünde ilerliyor ve toplanmaya çalışıyordu. Miralay İzzeddin Bey, Yunan kuvvetlerini takip etmek ve bozguna uğratmak için birliklerine emir vermiştir. Üçüncü Kafkas Fırkası Bakırcık sırtlarında bir Yunan kuvvetiyle muharebeye tutuşmuştur. Saat 23:00'da gelen rapora göre Fırka, Yunan kuvvetlerini Bakırcık sırtlarından atmıştır. Tazılar civarındaki Yunan kuvvetleri, 57. Fırka'nın taarruzu karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁸⁴⁷

1. Ordu Kumandanlığı, 29 Ağustos günü izlenecek harekât kapsamında 1. Kolordu Kumandanlığı'na Yunan birliklerini takip edip geriye atmasını ve Dumlupınar mevzilerinde tutunmasına meydan vermemesini emretmiştir. Ayrıca 6. Fırka'ya yardım edilmesi ve 3. Kafkas Fırkası'nın 4. Kolordu emrine gönderilmesi emredilmiştir. Dumlupınar mevzii uzun bir süredir Yunanlar tarafından tahkim edilmekteydi. Bu açıdan 1. Kolordu'ya önemli bir görev

⁸⁴⁶ Niş, 1995: 153.

⁸⁴⁷ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 60-65.

verilmiştir.⁸⁴⁸ Miralay İzzeddin Bey, birliklerine hareketla ilgili emirleri vermiştir. 1. Kolordu birliklerinin harekâtı neticesinde Dumlupınar'daki Yunan kuvvetleri geri çekilmiştir. 23. Fırka, Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar istikametindeki ricat hattının kesildiğini Kolordu'ya bildirmiştir. Esirlerin ifadelerinden 29 Ağustos günü 4. ve 12. Yunan Tümenleri ile muharebe edildiği, her taraftan kuşatıldıkları için kaçamadıkları öğrenilmiştir. Miralay İzzeddin Bey, geceyi Afyon'a bağlı Çalışlar köyünde geçirmiş ve 1. Ordu Kumandanlığı'na son durumu bildirmiştir.⁸⁴⁹ Bozgun halinde kaçan Yunan kuvvetleri 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar civarında kuşatılmışlardır.⁸⁵⁰ Hatıratında 29 Ağustos günündeki hareket hakkında değerlendirme yapan Miralay İzzeddin Bey, Kolordu'sunun hareket mevziinde elde ettiği başarı ile Yunan kuvvetlerinin, Dumlupınar'ın batısına çekilen kısmı dışında kalanlarının imha edilmesini ve esir alınmasını sağladığını belirtmiştir.⁸⁵¹

2.1.6.5. Başkumandanlık (Dumlupınar) Meydan Muharebesi

Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Ferik-i Evvel Fevzi (Çakmak) Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet (İnönü) Paşa ile birlikte son durumu değerlendirmiştir. Yunan Ordusu'nun büyük bir kısmı kuzey, doğu, güney ve güneybatıdan kuşatılmış, o ana kadar belirlenen hedeflere ulaşılmış idi. Bundan ötürü Yunanlıları aralıksız bir şekilde takip etmeye karar verilmiştir. Mirliya İsmet Paşa da 30 Ağustos 1922 saat 06:30'da kolordulara ilgili emirleri vermiştir.⁸⁵²

23. Fırka Kumandanlığı, 01:00'da Arpagediği'ne hâkim olduklarını ve aldıkları tertipleri bildirmiştir. Fırka'nın aldığı düzen, Yunan kuvvetlerinin Uşak yönünde ricat etme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Bunu anlayan Yunan kuvvetleri, 23. Fırka'ya taarruz etmişse de büyük kayıplar verdirilmek suretiyle püskürtülmüşlerdir. 23. Fırka, daha sonra Küçük Aslıhanlar'da toplanmış olan Yunan kuvvetlerini obüs ve sahra toplarının ateşiyle dağıtmıştır. Miralay İzzeddin

⁸⁴⁸ Niş, 1995: 209, 210.

⁸⁴⁹ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 65-70.

⁸⁵⁰ Atatürk, 2019: 454.

⁸⁵¹ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 69.

⁸⁵² Niş, 1995: 241.

Bey, firkalarına gerekli emirleri verdikten sonra karargahıyla Çiftlik-Dumlupınar istasyonu üzerinden hareket etmiştir. Sonrasında 23. Fırka Cephesi'nde çok şiddetli muharebeler meydana gelmiş, 07:00'da gönderilen raporda Yunan kuvvetlerinin bozgun içinde firar ettikleri bildirilmiştir. Miralay İzzeddin Bey, Çiftlik'e gelmiş, burada 1. Ordu Kumandanıyla telefonda görüşmüştür. Aldığı bilgiler doğrultusunda durum değerlendirmesi yapmış ve Kolordu emrini yayınlamıştır. Ardından karargahıyla Dumlupınar'a hareket etmiş, Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa ile istasyonda kurulan telefonda görüşmüştür. Başkumandan, 23. Fırka'nın daha canlı hareket etmesi için tembihlerde bulunmuştur. Miralay İzzeddin Bey, 23. Fırka Kumandanı ile henüz görüşüğünü ve durumun çok iyi olduğunu söylemiştir. Başkumandan, 14. ve 15. Fırkaların batı istikametinde Yunan kuvvetlerini takibe devam etmelerine izin vermiştir. 23. Fırka daha sonra 4. Kolordu emrine bırakılmıştır.

15. Fırka, yürüyüşe başladığı anda Yunanlar tarafından topçu ateşi altına alınmış, bunun üzerine Sakızdere'nin doğusundaki dere gerisinde toplanmıştır. 15. Fırka Kumandanlığı, öncü kuvvetlerine Düzlüce'nin batı sırtlarında bulunan Yunan kuvvetlerini atmayı emretmiştir. Miralay İzzeddin Bey ise karargahıyla Büyükoturak'ın batı sırtlarındaki gözlem tepesine çıkmıştır. 57. Fırka Kumandanlığı, Kaplangı Dağı'nın işgal edildiğini, Yunan kuvvetlerinin karşı taarruzlar geliştirmeye çalıştığını bildirmiştir. Miralay İzzeddin Bey, yaptığı gözlemler neticesinde 15. Fırka öncü kuvvetlerinin tek başına Yunan birliklerini geri atmaya yetmeyeceğini, tüm öncü kuvvetlerinin muharebeye dahil edilmesi gerektiğini 15. Fırka Kumandanlığı'na bildirmiştir. Bu sırada 57. Fırka'dan gelen raporda Kaplangı'daki Yunan kuvvetlerinin perişan bir halde ovaya atıldığı ve takip edildiği bildirilmiştir. 15. Fırka Cephesi'ndeki muharebenin şiddeti artmış, buradaki Yunan kuvvetleri çok etkili bir savunma yapmıştır. 57. Fırka Kumandanlığı, geri çekilen Yunan birliklerinin destek aldığını ve Kaplangı Dağı'nın batı kısmına taarruza geçtiğini bildirmiştir. Bu taarruz neticesinde merkez ve sağ yandaki kıtalar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Miralay İzzeddin Bey, 57. Fırka'ya gönderdiği emirde Yunan kuvvetlerinin tekrar Dumlupınar mevziine girmek üzere olduğunu belirtmiş, Sultanoğlu-Toklusivrisi yönünün kesinlikle kapanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, 14. Fırka'nın Kaplangı Dağı'na taarruz etmek ve takviye kıtası vermek üzere 57. Fırka'ya yardım etmesini emretmiştir. 15. Fırka

Cephesi'ndeki muharebeler gece de tüm şiddetiyle devam etmiştir. Nihayetinde üstün sayıdaki Yunan kuvvetleri püskürtülmüş ve takip edilmiştir.

Kaplangı Dağı'ndaki muharebe, savaşın gidişatı için büyük bir önem teşkil etmiştir. Miralay İzzeddin Bey, 2. Kolordu'ya bağlı 4. Fırka'nın gerektiğinde buradaki muharebeye dahil edilmesini 1. Ordu Kumandanı Mirliya Nureddin (Konyar) Paşa'ya teklif etmiştir. Mirliya Nureddin Paşa, 2. Kolordu'nun hareketiyle ilgili Miralay İzzeddin Bey'in fikirlerini sormuş, onun görüşlerini aldıktan sonra teklifi kabul ederek gerektiğinde mezkur kolordunun da kullanılabileceğini belirtmiştir.⁸⁵³

Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet (İnönü) Paşa, Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa ve 1. Ordu Kumandanı Mirliya Nureddin Paşa ile yaptığı telefon görüşmelerinde Yunan Ordusu'nun büyük bir kısmının imha edilmek üzere olduğunu, Türk Ordusu'na kesin zaferi kazandıracak muharebelerin devam ettiğini bildirmiştir. Menderes yöresinde Çivril ve Şeyh Elvan Dağı işgal edilmiş, bu kesimdeki Yunan kuvvetleri geri çekilmiş, Eskişehir yöresinde de çekilme belirtileri görülmüştür. Mirliya İsmet Paşa, Adatepe yöresinde sıkışan beş Yunan tümenine taarruz edilmesine ve Uşak doğrultusunda takibe devam edilmesine karar verip gerekli emirleri yayınlamıştır.⁸⁵⁴

Büyük Taarruz başlarken bu kadar kısa bir sürede sonuç alınacağını Türk tarafı da tahmin edememiştir. İlber Ortaylı, Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ni iyi hazırlanmış ve planlanmış bir muharebe olarak değerlendirmiştir. Yunan Ordusu'nun ne yapacağı tahmin edildiğinden muharebenin tam anlamıyla bir kurmaylar muharebesi olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁵

57. Fırka Cephesi'ndeki Kaplangı Dağı muharebeleri ertesi gün de devam etmiştir. Durum ciddiyetini koruduğundan ötürü Miralay İzzeddin Bey buraya hareket etmiş, Fırka gözlem yerine gelmiştir. 14. Fırka, yan taarruza başladıktan sonra Yunan kuvvetleri mevzilerini terk etmiş ve

⁸⁵³ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 70-77.

⁸⁵⁴ Niş, 1995: 279.

⁸⁵⁵ Ortaylı, 2018: 226, 227.

Banaz Ovası'na dağılmıştır. Bazı cephelerde de muharebeler devam etmiştir. Miralay İzzeddin Bey, 30 Ağustos'tan beri devam eden muharebelerde 1. Kolordu karşısında dört Yunan tümeni olduğunu anlamıştır. Takip harekâtı başlatmaları için birliklerine emir vermiş, kendisinin de 14. ve 15. Fırkalar arasından Kaplangı-Hasanköy-İslamköy istikametinde ilerleyeceğini bildirmiştir. Daha sonra 1. Ordu Kumandanı Miraliva Nureddin (Konyar) Paşa ile telefonda görüşerek Yunan kuvvetlerinin mahvolup bozgun halinde geri çekildiklerini bildirmiştir. Ayrıca 2. Kolordu'nun seri bir kuşatma harekâtı ile ikinci hattaki Yunan cephesini yarabileceğini belirtmiştir. 6., 14. ve 57. Fırkalar takip harekâtını devam ettirmişlerdir. Gelen raporlarda Yunan kuvvetlerinin düzensiz bir halde Uşak'a doğru çekildiği bildirilmiştir.⁸⁵⁶

Asıl kuvvetleri imha edilen Yunan Ordusu'nun dağınık durumda kalan binlerce artığı, Uşak'a doğru ricatlarını sürdürmüştür. Türk Erkan-ı Harbi bu dağınık birliklerin derlenip toparlanmasının ve bir hatta tutunmasının engellenmesini hedeflemiştir. Yunan artıkları, Milne Hattı'nda (Akhisar-Salihli-Ödemiş) veya İzmir yakınında bir savunma hattı kurabilirdi. Bu nedenle Yunan Ordusu'nun Eskişehir Grubu'nu da yakalayıp mağlup etmek ve asıl kuvvetlerle İzmir'e doğru ilerlemek gerekmiştir. Nitekim alınan karar gereğince İzmir'e doğru büyük takip başlatılmıştır. Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1922'de yayımladığı bildiriyle Türk Ordusu'nu taltif etmiş ve Türk milletine zafer müjdesini vermiştir. Başkumandan, Ordu'ya da *“Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!”* emrini vermiştir.⁸⁵⁷

2.1.6.6. Çalışlar Muharebeleri ve Birinci Kolordu'nun Uşak'ı Kurtarması

Garp Cephesi Kuvvetleri, Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa'nın emri doğrultusunda amansız takip harekâtını sürdürmüştür. Yunan kuvvetleri geri çekilirken köyleri yakıp yıkmaktan da geri kalmamıştır. Yunan askerlerinin aynı zulmü Uşak'tan çekilirken yapma ihtimali de vardı. Bundan endişelenen Miralay İzzeddin Bey, hemen harekete geçmiştir. Duruma müdahale etmek ve etkili bir takip harekâtı başlatmak için süvari birliklerine ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle Fırka Süvari Bölüğü hariç diğer fırkaların süvari bölükleri ve 7. Fırka'dan Kolordu

⁸⁵⁶ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 77-81.

⁸⁵⁷ Niş, 1995: 282, 283.

emrine alınan süvari bölüğünün en geç 09:00'da Derbent civarında toplanmalarını, hızlı bir yürüyüşle Uşak'a varmalarını emretmiştir.

Kepeztepesi-Güldüzler-Çayırköy-Tabaklar-Kırka hattında tutunduğu tespit edilen Yunan kuvvetlerini püskürtmek için hazırlık yapılmıştır. Miralay İzzeddin Bey, harekâtı yakından idare etmek üzere Karlık güneyindeki sırtlara ilerlemiştir. 14. Fırka Kumandanlığı, Yunan kuvvetlerine karşı taarruza geçildiğini bildirmiştir. Miralay İzzeddin Bey, bu cephedeki Yunan kuvvetleri henüz Uşak'ın doğusunda bulunduğu için 2. Kolordu'nun Kırka üzerinden kuzeye yönelerek bir kuşatma hareketi yapmasını uygun görmüştür. Bu hususta 2. Kolordu Kumandanlığı'nı bilgilendirmiştir. 6. ve 57. Fırka Cephelerindeki muharebeler başarıyla devam etmiştir. 6., 14. ve 57. Fırkalar, Yunan kuvvetlerini siperlerden atmayı başarmış ve artçıları batıya çekilmeye mecbur etmiştir. Büyük takip devam etmiş, Miralay İzzeddin Bey de Uşak yönünde ilerlemiştir. Hazır Süvari Alayı'ndan gelen raporda Yunan kuvvetlerinin artçılarıyla birlikte büyük kısmının çekildiği ve alay öncü bölüğünün Uşak'a girdiği bildirilmiştir. Miralay İzzeddin Bey ise 1 Eylül akşamı Uşak'a girmiştir. Kendisi, Uşak'ın kurutulduğu ile ilgili duygularını hatıratında şu sözlerle paylaşmıştır:

*‘‘Akşam çökerken Uşak'a girdim. İki sene önce Yunanlılara karşı 23. Fırka ile savunduğum bu güzel şehir tekrar kavuşmuştum. Uşak'ın düşmandan kurtuluşunu yine bana nasip eden Allah'a teşekkür ettim.’’*⁸⁵⁸

Yunan askerlerinin Uşak'taki tahribatı 27 Ağustos itibarıyla başlamıştır. Yunan askerleri, gasp ve yağma ettikleri malların fazlalığından dolayı bunları ordularının resmi otomobilleriyle taşımışlardır. Daha sonra Uşak'ı ateşe vermişlerdir. Bir yandan halka yangını söndürme çağrısı yapmışlar, diğer yandan tulumbarın hortumlarını kesmişlerdir. Evlerinden çıkanları katletmişler, cephe deposu olarak kullandıkları camiyi de ateşe vermişlerdir. Alevler bu camiye bitişik olan esirler karargahına sirayet etmiş ve buradaki 450 esir yanmaktan kurtulamamıştır.⁸⁵⁹ Miralay İzzeddin, şehrin yangından kurtulması için derhal önlem almış, asker ve halk el ele

⁸⁵⁸ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 86.

⁸⁵⁹ Güçlü, 2015: 30, 31.

vererek yangını söndürmüştür. Buna rağmen 1.785 ev, 12 cami ve mescit, 636 dükkan yanmıştır.⁸⁶⁰ Miralay İzzeddin Bey'in aldığı önlemler sayesinde şehir tamamen yanmaktan kurtarılmıştır. Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* isimli eserinde olaylar hakkında şunları paylaşmıştır:

‘‘Şehirler, köyler, insan yüzleri gibi, geçen faciaların tesirini gösterirler. Rüzgâr olmadığı halde hava toz içindeydi. Toz toprak sokakları sarmıştı. Bu yanan yerden Uşak'a gidiyorduk. Geçenleri durdurup sualler soruyordum. İşlenen cinayetler çok çirkindi. İki yüz kişi öldürülmüş veya yakılmıştı. İçlerinde kadınlar da vardı. Halk tamamen şuurunu kaybetmiş bir vaziyetteydi. Geçen haftaların acıları halkı birbirini boğazına düşürmüştü. İki genç Türk'ü, bu kalabalık girmeden biraz önce linç etmişti.’’⁸⁶¹

1. Ordu Kumandanı Mirliya Nureddin (Konyar) Paşa, Uşak'a gelerek Miralay İzzeddin Bey ile görüşmüştür. Mirliya Nureddin Paşa, Yunan kuvvetlerini aralıksız bir şekilde takip etme niyetinde olduğunu söylemiştir. Görüşme sonunda Alaşehir yönünde Yunanların takip edilmesine, 1. ve 2. Kolorduların dış yanlarıyla Yunan kuvvetlerini kuşatmasına ve muharebeye zorlamasına karar verilmiştir. 2. Kolordu özellikle sol yanıla Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çekilme hattını kesmeye çalışacaktı. Miralay İzzeddin Bey, karargahına dönerek alınan karar üzere emirlerini yayınlamıştır.⁸⁶² Bu arada Miralay İzzeddin Bey'in henüz Uşak'ta bulunduğu sırada çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. Garp Cephesi Kumandanı Ferik-i Sani İsmet Paşa, 2 Eylül'de Uşak'a gelmiş, Miralay İzzeddin Bey ile görüşmüştür. Ertesi gün 3.000 ila 5.000 kişilik bir Yunan birliğinin 5. ve 23. Fırkalara teslim olduğu bilgisi alınmıştır. Alınan esirler arasında Yunan 1. Kolordu Kumandanı General Trikopis, 2. Kolordu Kumandanı General Diyenis ve birçok yüksek rütbeli Yunan subayının bulunduğu öğrenilmiştir. Uşak'ın geri alınması üzerine Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa da Uşak'a gelmiştir. Esir Yunan kumandanlar Başkumandan'ın huzuruna getirilirken onları teslim alan Müşir Fevzi Paşa, Ferik-i Sani İsmet

⁸⁶⁰ Niş ve Söker, 1995: 55.

⁸⁶¹ Adivar, 2013: 263, 264.

⁸⁶² Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 87.

Paşa ve Miralay İzzeddin Bey de hazır bulunmuşlardır.⁸⁶³ Halide Edip Adıvar, hatıratında o anları detaylarıyla şu sözlerle paylaşmıştır:

“Üç gün Uşak’ta kaldık. Karargâhta herkes General Trikopis’ten bahsediyordu. Daha önceki Başkumandan Hacı Anesti azledilmişti. Yunanlılar, General Trikopis’in nerede olduğunu bilmiyorlardı. Yunan esirlerden işittiğimize göre Kızılıcadere’ye gelmiş, orada Venizelistler ile Konstantinistleri barıştırmak istemiş, fakat onların arasında da boğuşma devam etmiş. Bazıları Trikopis’in intihar ettiğini söylüyorlardı. Eylül’ün ikinci günü, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşaları Uşak’ta bir masanın etrafında bulduk. General Trikopis ile General Dionis, Türklere teslim olmuştu. Mustafa Kemal Paşa’nın huzuruna, Nureddin [Konyar] Paşa’yla Kemaleddin [Sami Gökçen] Paşa’nın arasında geldiler. Eğer muhafaza edilmeselerdi, Uşak halkı onları da parçalayacaktı. Uşaklılar onları, sevgililerini öldürenler, evlerini barklarını yakanlar arasında sayıyorlar, mevkilerine hiç önem vermiyorlardı. Yunan generallerini getirdikleri zaman, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa’nın arasında duruyordu. Benim için bu, birinci derecede militer bir dramdı. Onun için büyük bir ilgiyle onları seyrettim ve dinledim. Bizimkilerin üniformaları neferlerinki kadar sade, yüzleri sakin ve hareketsizdi. Buna karşılık Yunanlılar sırmalı üniformalar giymişlerdi. Yüzleri ve elleri, son derece asabî olduklarını gösteriyordu. Fevzi Paşa ise bir Budha heykeli gibi sakindi, fakat belki de içinden, “Bu herifler hakikî asker olamaz, âdeta dans eder gibi sıçrayıp selâm veriyorlar,” diyordu. İsmet Paşa, gözlerindeki öfkeyi göstermemeye çalışıyordu. O, askerden daha başka bir şeydi. O bölgede, yerli halka yapılan zulme tahammül edemiyordu.”⁸⁶⁴

⁸⁶³ Ersin, 2012: 67, 91.

⁸⁶⁴ Adıvar, 2013: 264, 265.

2.1.6.7. Birinci Kolordu'nun İzmir'e Doğru İlerlemesi

2 Eylül 1922 günü saat 04:30'da 14. Fırka Kumandanlığı'ndan gelen raporda Fırka emniyet kıtası karşısındaki Yunan birliğiyle muharebe edildiği ve Yunanlara iki yüzden fazla kayıp verildiği bildirilmiştir. Saat 07:00'da 1. Kolordu, Çalışlar köyünden yürüyüşe geçmiştir. Fırkalardan gelen raporlarda Yunan kuvvetlerinin batıya doğru çekilmeye devam ettiği bildirilmiştir. Miralay İzzeddin Bey, 6. Fırka ile birlikte Çardak'a gelmiştir. Saat 21:00'da firkaların, Kolordu emrinde belirtilen hedeflere ulaştıkları bildirilmiştir. Karargahını Çardak'ta kuran Miralay İzzeddin Bey, orada sevinç gözyaşlarıyla karşılanmıştır. O gün ile ilgili hatıratında, uzun bir aradan sonra ilk kez rahat bir gece geçirdiklerini belirtmiştir.⁸⁶⁵

Kazanılan zaferin ardından Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos 1922'de fırka kumandanlarının ve daha üst komutalardaki kumandanların rütbelerinin birer derece yükseltilmesi için TBMM'ye bir teklif vermiş, bu teklifi hemen kabul edilmiştir.⁸⁶⁶ 31 Ağustos 1922'de Müşir (Mareşal) rütbesine terfi ettirilen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa, Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa'nın ardından Türk Ordusu'nun ikinci Müşiri olmuştur. Garp Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü) Paşa ile 1. Ordu Kumandanı Nureddin (Konyar) Paşa, Mirliva rütbesinden Ferik-i Sani rütbesine terfi ettirilmişlerdir.⁸⁶⁷ Terfi alanlardan biri de 1. Kolordu Kumandanı Miralay İzzeddin Bey olmuştur. Miralay İzzeddin Bey, Milli Mücadele'ye katıldığından bu yana üstlendiği vazifeleri başarıyla yerine getirmiştir. Çerkez Ethem isyanının bastırılmasından Garp Cephesi'nde katıldığı savaşlara kadar büyük faydalar göstermiş, Türk Ordusu'nun elde ettiği zaferde önemli bir pay sahibi olmuştur. İzzeddin Bey, 31 Ağustos 1922'de Miralay rütbesinden Mirliva rütbesine terfi ettirilmiş ve böylece artık Paşa olmuştur.⁸⁶⁸ Terfii ona iki gün sonra gece vakti cephe yaveri tarafından telefonla bildirilmiştir. Başkumandan Müşir

⁸⁶⁵ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 89, 90.

⁸⁶⁶ Niş ve Söker, 1995: 89.

⁸⁶⁷ Ökse, 1989: 29, 56, 217.

⁸⁶⁸ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

Mustafa Kemal Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı Ferik-i Sani İsmet Paşa, Mirliya İzzeddin Paşa'yı tebrik etmişlerdir.⁸⁶⁹

4 Eylül 1922 tarihinde Garp Cephesi kuvvetlerinin İzmir'e yürüyüşü devam etmiştir. Mirliya İzzeddin Paşa'nın emrindeki 1. Kolordu'nun Mürettep Süvari Alayı, Kula'yı geri almıştır. Yunan kuvvetleri firar ettiği için bir temas yaşanmamıştır. Kula'nın doğusunda meydana gelen küçük çaplı bir temas neticesinde yaklaşık 100 kişilik bir Yunan kuvveti bozguna uğratılmıştır. Mirliya İzzeddin Paşa, karargahıyla Kula'ya gelmiş ve geceyi burada geçirmiştir. 5 Eylül 1922'de Paşalık alametlerini ilk kez takmıştır. Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, Uşak'ın kurtarılması nedeniyle onu bir takdirname ile taltif etmiştir. 1. Kolordu'nun o günkü yürüyüşünde Yunanlar ile temas olmamıştır. Kolordu Karargâhı Alçı'ya gelmiştir. Mirliya İzzeddin Paşa hatıratında Yunanların Uşak'tan itibaren yangın çıkarmaya devam ettiklerini, özellikle Alaşehir'den sonra kasaba ve köyleri, nerelerden geçiyorlarsa yakıp yıktıklarını belirtmiştir. Köylüler büyük zarara uğramış, Kolordusu da buna bağlı olarak iâşe sıkıntısı yaşamıştır. Ona göre Yunanların bu tutumu barbarlık devrini akıllara getirmiştir. Gediz Vadisi, Alaşehir, Salihli, Kasaba ve Manisa ovaları yoğun bir duman altında kalmıştır.

Mirliya İzzeddin Paşa'nın emrindeki 1. Kolordu, 6 Eylül 1922'de Salihli'ye ulaşmıştır. Yunanlar burayı da ateşe vermiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Mirliya İzzeddin Paşa'ya terfii sebebiyle bir tebrikname göndermiştir. 1. Kolordu'nun önünde ilerleyen 5. Kolordu'dan gelen raporda Yunan kuvvetlerinin Mersindere doğusundaki tahkim edilmiş sırtlarda cephe aldığı ve kendilerine ateş açtıkları bildirilmiştir. Bunun üzerine Mirliya İzzeddin Paşa, hemen tedbir almıştır. Ancak gece yarısı gelen raporda Yunan kuvvetlerinin Bintepeleler hattını boşaltıp batıya doğru çekildikleri bildirilmiştir. İki alaylık bir diğer Yunan kuvveti de Sartkale'den batıya çekilmiştir.

1. Kolordu ertesi gün Ahmetli'ye gelmiştir. Alınan haberlerde Yunan kuvvetlerinin muharebeye tutuşmadığı, şehirleri, köyleri ve kasabaları yaktığı öğrenilmiştir. Mirliya İzzeddin Paşa, hatıratında Manisa'nın da ateşler içinde yandığını, bu durumun tüm neşeyi ve sevinci

⁸⁶⁹ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 392.

kaçırdığını, Yunan zulmünden kurtulan halkın yüzündeki sevincin keder ile karıştığını aktarmıştır.⁸⁷⁰

Karargahı Salihli’de bulunan Garp Cephesi Kumandanlığı, Yunan Ordusu’nun İzmir’de savunma yapmasından kuşku duymuştur. Bu yüzden 8 Eylül günü için, muhtemel bir Yunan taarruzu veya savunması göz önünde bulundurularak hazırlık yapılmıştır. Ferik-i Sani İsmet Paşa, 7 Eylül 1922 saat 21:00’da gerekli emirleri vermiştir.⁸⁷¹ Bu doğrultuda 1. Kolordu fırkalarından mürettep altı müfrezelik bir kuvvet, Yunan kuvvetlerini takibe başlamıştır. Yunan kuvvetleri, Manisa Dağı ve Nif Boğazı’ndan da atılmış, yerel halk ise kurduğu milis kuvvetlerle saldırarak Yunanlara pek çok kayıp verdirmiştir. 8 Eylül günü Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Müşir Fevzi Paşa, Garp Cephesi Kumandanı Ferik-i Sani İsmet Paşa ve 1. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Nureddin Paşa ile 1., 2. ve 4. Kolordu Kumandanlarını Kasaba’da [Turgutlu] toplamıştır. Bu sırada Mirliya İzzeddin Paşa kasaba müze bahçesinde Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuş ve birlikte yürümüşlerdir. Başkumandan, ona geçici İzmir Askeri Valisi olarak atanacağını söylemiştir. Alınan karar doğrultusunda 1. Kolordu İzmir’e girecekti. Sonrasında İzmir’in ne şekilde kontrol altına alınacağı ve nasıl idare edileceği hakkında görüşmeler yapılmıştır. Diğer kumandanlar da Mirliya İzzeddin Paşa’nın zikredilen göreve atanmasını uygun bulmuşlardır.⁸⁷²

Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk* adlı eserinde kesin zafer kazanılınca kadar düzenlenen taarruzları, resmi bildirimlerde çok önemsiz bir hareket gibi göstermeye çalıştıklarını belirtmiştir. Bundaki maksat ise durumu mümkün mertebe dünyadan gizlemek olmuştur. Çünkü Türk tarafı, Yunan Ordusu’na bozguna uğratacağından emindi. Bu durum anlaşılabilir ve Yunan Ordusu’nu kurtarmak için birtakım girişimlerde bulunulabilirdi. Nitekim taarruz gerçekleştirildikten sonra ateşkes talebi için ilk yazılı haber İstanbul’dan gelmiştir.⁸⁷³ İngilizler ve müttefikler, takip harekâtı ile Yunan kuvvetlerinin tamamen imha edilmesinden

⁸⁷⁰ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 95-99.

⁸⁷¹ Niş ve Söker, 1995: 152.

⁸⁷² Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997:93.

⁸⁷³ Atatürk, 2019: 455.

endişe duymuşlardır.⁸⁷⁴ İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey, bu haberi 4 Eylül'de Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Başkumandan, cevabında artık Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmadığını, ateşkesin yalnızca Trakya için söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca ateşkes için Türk tarafının ortaya koyacağı şartları da sıralamıştır. 8 Eylül'de ise İzmir'de bulunan Edgar Gine isimli Fransız kruvazöründen gelen bir telsiz mesajında İzmir başkonsoloslarının İzmir'in teslimini konuşmak üzere irtibat kurmak, toplantı düzenlemek istedikleri iletilmiştir. Bu başvuru Türk Erkan-ı Harbiyesi tarafından Yunanların İzmir'de bir direniş göstermeyeceği şeklinde algılanmıştır.⁸⁷⁵

2.1.7. İzmir Askeri Valiliği'ne Atanması, Birinci Kolordu'nun İzmir'e Girmesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

1. Kolordu Kumandanı Mirliwa İzzeddin Paşa, 9 Eylül 1338 (1922) tarihinde resmen İzmir Askeri Valiliği'ne tayin edilmiştir.⁸⁷⁶ 1. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Nureddin Paşa, 9 Eylül 1922 tarihinde saat 06:30'da Ordu emrini vermiştir. Emre göre 1., 2. ve 4. Kolordu birliklerinden kurulan inzibat bölükleri ile 8. Fırka, saat 08:00'da Turgutlu'dan İzmir'e harekete geçecekti. Ayrıca 8. Fırka, 1. Kolordu'nun emrine verilmiş, 14. Fırka ise 2. Kolordu'nun emrine alınmıştır. 1. Kolordu, üç fırkasıyla öğleden sonra Kemalpaşa-İzmir istikametinde yürüyecekti. Ferik-i Sani Nureddin Paşa, bu emrinde Mirliwa İzzeddin Paşa'nın İzmir Askeri Valisi olduğunu, İzmir'e hareket etmeden önce Ordu Kumandanlığı'ndan sözlü talimat alacağını da bildirmiştir.⁸⁷⁷

Ordu emri doğrultusunda 1. Kolordu, İzmir'e doğru ilerlemiştir. 6. Fırka Bursa üzerinden Nif'e [Kemalpaşa]; 57. Fırka Kelebek çiftliği üzerinden Çınar köyüne gitmiştir. Öğleden sonra atlı takip kollarının İzmir'e girdiği bildirilmiştir. Öncesinde Bornova ve Kokluca'da Yunan birlikleriyle karşılaşan atlı takip kolları, Yunan kuvvetlerini püskürtmüşler, sonrasında şehre girmişlerdir. Mirliwa İzzeddin Paşa, 9-10 Eylül gecesini Nif'te [Kemalpaşa] geçirmiştir. Mirliwa

⁸⁷⁴ Niş ve Söker, 1995: 189.

⁸⁷⁵ Atatürk, 2019: 455.

⁸⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0_64-430-6.

⁸⁷⁷ Niş ve Söker, 1995: 170, 176.

İzzeddin Paşa, hatıratında orasının mahşer yeri gibi olduğunu, gece boyunca bir ayindeymiş gibi heyecanla İzmir'e girmeyi beklediklerini aktarmıştır.⁸⁷⁸

1. Kolordu'ya bağlı olan 8. Fırka, gece boyunca yürüyüşünü sürdürmüştür. 10 Eylül saat 06:00'da Bağburnu mevkiine varılmıştır. 135. Alay buradan Karantina-Güzelyalı'ya; 131. Alay Darağacı-Halkapınar'a; 189. Alay kışlaya; Hücum Taburu ise Karşıyaka'ya gönderilmiştir. İzmir halkı sokaklara dökülerek büyük bir coşku içinde Türk askerini karşılamıştır. Tüm dükkanlar, evler, sokaklar Türk bayraklarıyla donatılmıştır.⁸⁷⁹ 1. Kolordu Kumandanı Mirliya İzzeddin Paşa, karargahıyla 07:30'da Belkahve'den hareket etmiş, 09:30'da İzmir'e girmiştir.⁸⁸⁰ Bu gurur dolu günle ilgili hatıratında “*Yıllardan beri, bütün milletin derin özlemle andığı güzel İzmir'i ilk kez görüyordum.*” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁸¹ Bu arada 15 Kanun-ı Sani 1338'de (Ocak 1922) Garp Cephesi kıtalarına mensup Paşa ve zabitlerin İstiklal Madalyası ile taltif edilmelerine dair bir kararname çıkarılmıştı.⁸⁸² Garp Cephesi'nde görev yapan kumandanlardan Mirliya İzzeddin Paşa da İstiklal Madalyası ve Takdirname ile ödüllendirilmiştir.⁸⁸³

Türk Ordusu'nun İzmir'e girişine değinirken burada Üçüncü Kılıç'ın hikayesine de değinmekte fayda vardır. Aralık 1921'de Buhara Halk Cumhuriyeti'nden bir heyet Ankara'da ağırlanmıştır. Heyet bazı hediyeler getirmiş, bunlar arasında Emir Timur'a ait olduğu söylenen bir Kur'an-ı Kerim ile pala şeklindeki üç adet kılıç dikkat çekmiştir. Bu kılıçlar, o dönemde Buhara Cumhuriyeti'nde bulunan Enver Paşa tarafından seçilmiştir. Heyet daha sonra Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek hediyeleri takdim etmiştir. Mezkur kılıçlardan biri Müşir Mustafa Kemal Paşa'ya biri de Garp Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet Paşa'ya verilmiştir. Üçüncü kılıcın ise İzmir'e ilk girecek olan zabite verilmesine karar verilmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı da bu konuda birliklere bir genelge yayımlamıştır. Bu haberi alan zabitler büyük bir heyecan yaşamış ve İzmir'e giren ilk zabit olmak için kıyasıya bir

⁸⁷⁸ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 101, 102.

⁸⁷⁹ Niş ve Söker, 1995: 182.

⁸⁸⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 393.

⁸⁸¹ Çalışlar (haz.), 2009: 434.

⁸⁸² BCA, 030_18_01_01_4_44_8.

⁸⁸³ Ökse, 1989: 222.

yarış başlamıştır. İzmir'e giren ilk zabıt ise Yüzbaşı Şerafettin (İzmir) Bey olmuştur. Önceden kararlaştırıldığı üzere Üçüncü Kılıç, 15 Eylül 1922 günü Cuma namazından sonra düzenlenen bir merasimle Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa tarafından Yüzbaşı Şerafettin Bey'e kuşatılmıştır.⁸⁸⁴

Mirliva İzzeddin Paşa'nın emrindeki 1. Kolordu'ya bağlı olan 15. Fırka, 10 Eylül günü saat 10:00'da Kemalpaşa'nın kuzeyinden hareket etmiş, saat 14:00'da Narlı'ya varmıştır. 57. Fırka da 13:00'da Işıklar-Pınarbaşı yöresine gelmiştir. Fırka, Kolordu Kumandanlığı'ndan gelen emirle arama-tarama faaliyetlerine başlamıştır. 6. Fırka ise 52. Alay'ı Ulucak'a, 51. Alay'ı Çınar'a göndererek diğer birlikleriyle Kemalpaşa'da yerleşmiştir. Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa ile Garp Cephesi Kumandanı Ferik-i Sani İsmet (İnönü) Paşa yine halkın sevgi gösterileri arasında 10 Eylül günü saat 14:00'da İzmir'e girmişler ve hükümet konağına yerleşmişlerdir.

Mirliva İzzeddin Paşa, 1. Kolordu Kumandanlığı yanında İzmir Askeri Valiliği'ne tayin edilerek aslında çok zorlu ve önemli bir vazife üstlenmiştir. Bunun öneminin anlaşılması için o dönemin İzmir'ini tanımlamak gerekmektedir. İzmir'in içi Yunan subay ve erleri ile dolu idi. Etraftan gelen yerli Rumlar da şehrin sokaklarını, kordon boyunu, kayık ve mavnaları ile doldurmuşlardır. Bu nedenle şehrin nüfusu öncesinde 150.000 iken birden 300.000'e çıkmıştır. İzmir'de Rumlarla birlikte Ermeni nüfusu da yoğun idi. Ermeniler ve Rumlar sağlam binalara ve kiliselere gizlenmişlerdir.⁸⁸⁵ Onların yanı sıra yoğun bir Musevi nüfusu da bulunmaktaydı, ama Museviler, Müslüman Türklerle ve yöneticilerle birlikte hareket etmişlerdir.⁸⁸⁶ İzmir, kaçmakta olan Yunan askerlerinin katliamlarına ve çıkardığı yangınlara karşı direnmek zorunda kalmıştır. Haliyle şehrin inzibatının sağlanması büyük bir önem taşımıştır. Şu ana kadarki askeri vazifelerini başarıyla ifa eden Mirliva İzzeddin Paşa'ya böylesine zorlu bir idari görevin verilmesi, ona duyulan güvenin göstergesidir. Mirliva İzzeddin Paşa, vakit kaybetmeden işe başlamış, Valilik Konağı'nda bir İl İdare Meclisi ve Belediye Heyeti kurmuştur. Yangın faciasından İzmir'e kaçan binlerce Türk ailesinin yerleşebilmesi için de iskân ve yardım grupları

⁸⁸⁴ Arı, 2006: 8, 9, 10, 12, 13, 15, 146.

⁸⁸⁵ Niş ve Söker, 1995: 182, 183.

⁸⁸⁶ Ortaylı, 2018: 235.

oluşturmuştur.⁸⁸⁷ İzmir, savunma açısından henüz hassas bir durumda bulunduğu için burada bir Müstahkem Mevki Kumandanlığı kurulmuş, bunun da kumandasına Mirлива İzzeddin Paşa tayin edilmiştir.⁸⁸⁸

İzmir'deki son gelişmelerden haberi olmayan bir Yunan birliğinin, İzmir istikametinde yürümekte olduğu bildirilmiştir. 1. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Nureddin Paşa, 5. Süvari Kolordusu'na bu Yunan birliğini temizlemesini emretmiştir. Mirлива İzzeddin Paşa, bundan başka Yunan birlikleri olması ihtimali üzerine 15. ve 57. Fırkalara Buca doğrultusuna yönelerek muharebeye katılmalarını emretmiştir. Ancak yapılan keşiflerin ardından muharebenin çoktan bittiği anlaşılmıştır.⁸⁸⁹ Yunan birliği, kaçacak yerlerinin olmaması nedeniyle teslim olmuştur. Bu gelişmenin ardından Mirлива İzzeddin Paşa'nın hatıratında aktardığı üzere İzmir tamamen esir Yunan askerleriyle dolmuştur.

İzmir'e sivil vali olarak atanan Mirлива İzzeddin Paşa'nın akrabası Abdülhalik (Renda) Bey, 12 Eylül 1922'de görevine başlamıştır. Akraba ve aynı zamanda iki yakın dost olan Mirлива İzzeddin Paşa ile Vali Abdülhalik Bey, durumu son derece hassas olan İzmir'in idaresini biri askeri diğeri sivil olarak birlikte yürüteceklerdi. Şehirdeki yangının söndürülmesi için yürütülen çalışmalar hararetle bir şekilde devam etmiştir. Mirлива İzzeddin Paşa, şehrin inzibatının sağlanması ve yangının söndürülmesiyle yakından alakadar olmuştur. İzmir'deki konsoloslar Valiliğe ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. 13 Eylül'de Ermeni mahallesinde de bir yangın başlamıştır. Yangın gittikçe yayılmış, bütün mahalleyi ortadan kaldırmış, Hristiyan nüfus sokaklara dökülmüştür. Mirлива İzzeddin Paşa, hatıratında bütün gece uyuyamadığını not düşmüştür. Yangın ertesi gün Müslüman mahallelerini de tehdit etmeye başlamış, Mirлива İzzeddin Paşa yine yangını söndürme çalışmalarıyla meşgul olmuştur.⁸⁹⁰ 5 Ekim 1922'de 1. Ordu Kumandanlığı'na İzmir yangınıyla alakalı bir rapor göndermiştir. Bu rapora göre Yunan Başkumandanı Papulas, Ayafotini Kilisesi'nde yaptığı konuşmada Anadolu'yu terk etmek

⁸⁸⁷ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 102, 103, 104.

⁸⁸⁸ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

⁸⁸⁹ Niş ve Söker, 1995: 185, 186.

⁸⁹⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 394.

zorunda kalırlarsa her tarafın yıkılıp enkaz ve kül halinde bırakılacağını söylemiştir. Bu meseleden gazetelerde dahi bahsedilmiştir.

Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesinden sonra Yunan Ordusu'ndan arda kalan birlikler Çeşme'ye çekilmişler ve gemilere binmişlerdir. Türk kuvvetleri ise buradaki Yunan kuvvetlerini takibe devam etmiştir.⁸⁹¹ Takip harekâtında 5. Süvari Kolordusu, 1. ve 2. Kolorduların atlı takip müfrezeleri, 1. Kolordu'nun 57. Fırkası Ferik-i Sani Fahrettin (Altay) Paşa'nın kumandasında hareket etmiştir.⁸⁹² 16 Eylül saat 01:00'da Yunan askerleriyle dolan son gemiler Midilli ve Sakız adalarına hareket etmişlerdir.⁸⁹³ Urla'daki artçıların ayrılmasıyla Anadolu'daki son Yunan askerleri Türk topraklarından atılmıştır. Mirliya İzzeddin Paşa, hatıratında 57. Fırka'nın son Yunan askerlerinin de Anadolu'dan atılmasında katkıda bulunduğuna değinmiştir.⁸⁹⁴

Türk Ordusu İzmir ve Bursa'yı da geri aldıktan sonra Trakya'yı da Yunan işgalinden kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale istikametinde yürüyüşüne devam etmiştir. İngiliz Başbakan Lloyd George ise savaşa devam etmek istemiş, bunun için sömürgelerden yardımcı birlikler gönderilmesini istemiştir. Ancak İngiliz Başbakanı ne müttefiklerinden aradığı siyasi desteği bulabilmiş ne de sömürgelerden askeri destek alabilmiştir. İngilizlerin, Ankara'dan ateşkes talebinde bulunulmasıyla Milli Mücadele'nin askeri safhası artık sona ermiş, diplomasi safhasına geçilmiştir.⁸⁹⁵ Türk Ordusu'nda, Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi neticesinde 146 zabıt ve 2.397 er şehit olmuştur. 378 zabıt ve 9.477 er yaralanmış, iki zabıt ve 55 er esir düşmüş, 21 zabıt ve 1.900 er ise hastanelerde tedavi altına alınmıştır. Yunan Ordusu'ndaki kayıpları net olarak tespit etmek ise mümkün olmamıştır. Yunan 4., 5., 9., 11., 12. ve 13. Tümenleri ile 18., 31., 32. ve 57. Bağımsız Alaylarının neredeyse tamamı yok edilmiştir. Yunan

⁸⁹¹ Niş ve Söker, 1995: 201.

⁸⁹² Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 103

⁸⁹³ Niş ve Söker, 1995: 201.

⁸⁹⁴ Türkmen ve Keskin (haz.), 2007: 103.

⁸⁹⁵ Atatürk, 2019: 456.

1., 2., 3., 7., 10., 15. Tümenleri ile 47. ve 54. Bağımsız Alayları ise az bir mevcutla, perişan bir şekilde çekilebilmişlerdir.⁸⁹⁶

Yunan tarafı Trakya'yı boşaltmama konusunda direnmiştir. Ancak İtilaf Devletleri, bu konuyu Yunanlara sorma gereği dahi duymadan onların Trakya'yı boşaltmasına ve Meriç Nehri'ne kadar olan kısmın Türk egemenliğine bırakılmasına karar vermişlerdir. 19 Eylül 1922'de, hükümetlerinin emri üzerine Fransız ve İtalyan kuvvetleri Çanakkale'den ayrılmışlardır. Fransa Başbakanı Poincare, Fransız Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada Türklerle yeni bir savaşa girmek istemediklerini söylemiştir. İtalyanlar da Fransızlarla aynı tutumu göstermiştir. İngiliz kamuoyu, artık Türklerle savaşa son verilmesi yönünde mitingler düzenlemiş, hükümete baskı uygulamıştır. Bu arada Yunan Krallığı'nda bir ihtilal başlamıştır. Venizelos yanlısı subaylar Midilli ve Sisam adalarında ayaklanmış, Yunan Donanması da buna destek vermiştir. İhtilalciler, Kral Konstantin'in tahtı terk edip yerine oğlunun geçmesini, parlamentonun feshedilmesini, tarafsız bir seçim yapılmasını ve Trakya Cephesi'nin derhal takviye edilmesini talep etmişlerdir. Kan dökülmesini istemeyen Kral Konstantin, 26-27 Eylül 1922 gecesi ihtilalcilerin taleplerini kabul etmiş ve tahttan çekilmiştir. Aynı gün II. Yorgi yemin ederek tahta çıkmıştır. Bu ihtilalin arkasında yatan temel neden Yunan Ordusu'nun Türk Ordusu karşısında yaşadığı feci bozgun olmuştur. İhtilalciler bundan sonra Doğu Trakya'yı korumaya çalışmıştır.

23 Eylül 1922'de İtilaf Devletleri, ateşkes ve barış talebiyle ilgili hazırladıkları notayı 24 Eylül'de İstanbul ve Ankara Hükümetlerine iletmışlerdir.⁸⁹⁷ İtilaf Devletleri, barış müzakereleri öncesinde İzmit'te veya Mudanya'da bir görüşme yapılmasını talep etmişlerdir. Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, 29 Eylül'de verdiği cevapta Mudanya'da bir konferans düzenlenmesini kabul etmiştir. Türk tarafının şartı, Trakya'nın Meriç Nehri'ne kadar derhal boşaltılması olmuştur. Konferansta Türk tarafını temsil etmek üzere Garp Cephesi Kumandanı Ferik-i Sani İsmet (İnönü) Paşa, olağanüstü yetkiyle delege olarak görevlendirilmiştir.⁸⁹⁸

⁸⁹⁶ Niş ve Söker, 1995: 292, 293.

⁸⁹⁷ Tüzel, 1995: 50-52.

⁸⁹⁸ Atatürk, 2019: 457.

Varılan mutabakat neticesinde 3 Ekim 1922 Salı saat 15:00'da Ankara Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında Mudanya Konferansı başlamıştır. Yunan delegesi konferansa katılmamış, Mudanya'ya geldiği gemiden ayrılmamış ve görüşlerini buradan yazarak İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirmiştir. Görüşmeler hayli yoğun geçmiş, hatta bir ara kesilme tehlikesi atlatılmıştır. En çok tartışılan mesele İstanbul ve Trakya'nın boşaltılması olmuştur. General Harrington, Ferik-i Sani İsmet Paşa'yı İngiliz Donanması ile tehdit etmiştir. Ferik-i Sani İsmet Paşa ise sert bir karşılık vererek Türk Ordusu'nun Atina'ya kadar ilerleyebileceğini ifade etmiştir. Zorlu konferansın nihayetinde mutabakata varılmıştır. Doğu Trakya'nın 15 gün içinde Meriç kıyısına kadar boşaltılmasına ve iki taraf arasındaki muharebenin sona ermesine karar verilmiştir. Doğu Trakya önce İtilaf kuvvetlerine, ardından Türk kuvvetlerine teslim edilecekti. 14 maddelik mütareke 11 Ekim 1922'de imzalanmış, 14-15 Ekim gecesi itibariyle de yürürlüğe girmiştir.

Mudanya Mütarekesi, TBMM Hükümeti için diplomatik bir başarıdır. Sahada istediğini alan Ankara Hükümeti masada da gücünü göstermiş ve Doğu Trakya'yı savaştan teslim almıştır. İtilaf Devletleri bu mütareke ile Ankara'yı ilk defa Türkiye'nin tek ve meşru hükümeti olarak kabul etmişlerdir.⁸⁹⁹ Mirliya İzzeddin Paşa, bu süreçte idari ve askeri vazifelerine devam etmiştir. Ordu karargahına, kışlaya ve fırkalara ziyaretler gerçekleştirmiş, teftiş faaliyetlerinde bulunmuştur. Bir yandan da siyasi gelişmeleri yakından takip etmiştir.⁹⁰⁰

⁸⁹⁹ Tüzel, 1995: 100, 141, 142, 143, 145, 147.

⁹⁰⁰ Çalışlar ve Görgülü (haz.), 1997: 394-396.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE İZZEDDİN (ÇALIŞLAR) PAŞA

3.1. Cumhuriyetin İlanına Kadar Yaşanan Gelişmeler ve İzzeddin Paşa'nın Faaliyetleri

3.1.1. Mudanya Mütarekesi'nin Uygulanması, Lozan Konferansı ve İç Politikadaki Gelişmeler

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Garp Cephesi Kumandanlığı, konferansın olumlu bir şekilde sonuçlandığını ilan etmiştir. Mudanya Mütarekesi'ne göre, taraflar arasında bir barış antlaşması yapıncaya kadar Türk tarafı, Doğu Trakya'da yalnızca 8.000 jandarma bulunduracaktı. Bu bağlamda Türk jandarmasının kurulması kararı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı Ferik-i Sani İsmet (İnönü) Paşa tarafından 12 Ekim 1922'de alınmıştır. Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa da bunu onaylamıştır. Jandarma teşkilatının içeriği hazırlanmış ve 17 Ekim'de yayımlanmıştır. Buna göre Jandarma Genel Kumandanlığı, jandarma erlerinden 750 mevcutlu bir sabit jandarma alayı kuracaktı. Bunun yanında bir de seyyar jandarma birlikleri kurulacaktı. Bunun için Ferik-i Sani Nureddin (Konyar) Paşa'nın kumandasındaki 1. Ordu'dan ve Mirliya İzzeddin Paşa'nın emrindeki 1. Kolordu'dan dörder tabur hazırlamaları istenmiştir. Birliklerin hücum taburları mümkün olduğunca bu görev için ayrılacaktı. 30 Ekim akşamına kadar 1. Kolordu'nun hazırlayacağı dört taburluk kuvvetin Bandırma'da harekete hazır bulundurulması emredilmiştir.

Mirliya Refet (Bele) Paşa, TBMM Hükümeti ve Başkumandanlık olağanüstü temsilcisi olarak görevlendirilmiş ve 19 Ekim'de İstanbul'a gelmiştir. İstanbul halkı onu ve maiyetini büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Mirliya Refet Paşa, Doğu Trakya'nın teslimi için İtilaf Devletleri temsilcilerinden işlerin çabuklaştırılmasını istemiştir. 30 Ekim'den 15 Kasım'a kadar Doğu Trakya'nın tedricen Türklere teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Seyyar jandarma

kuvvetlerine birlik temin edilmesi dışında Mirliya İzzeddin Paşa'nın kumandasındaki 1. Kolordu'nun görev ve durumunda bir değişiklik olmamıştır.⁹⁰¹

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra sıra barış antlaşmasına gelmiştir. Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Konferansı'ndaki performansından hareketle barış konferansı için oluşturulacak delege heyetinin başkanlığına Ferik-i Sani İsmet Paşa'nın getirilmesini uygun bulmuştur. Aynı zamanda Türk heyetinin daha güçlü bir şekilde temsil edilmesi düşüncesiyle onu Hariciye Vekili olarak atamıştır.⁹⁰²

İtilaf Devletleri, 27 Ekim 1922'de Ankara ve İstanbul Hükümetlerini aynı anda, 12 Kasım 1922'de Lozan'da toplanacak olan barış konferansına davet etmiştir. Sadrazam Tevfik Paşa'nın İstanbul Hükümeti adına bu konferansa katılacağını bildirmesi, saltanatın kaldırılması ve böylece İstanbul Hükümeti'ne son verilmesi sürecini başlatmıştır. Sadrazam Tevfik Paşa Ankara'ya, konferansa birlikte katılmayı teklif etmişse de bu hiçbir karşılık bulmamıştır.⁹⁰³ İstanbul Hükümeti'nin bu tutumu sonrası Meclis'te saltanatın kaldırılmasıyla ilgili tartışmalar başlamıştır. Nitekim Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ve Mebus arkadaşlarının saltanatın kaldırılması hususunda hazırladıkları kanun 1 Kasım 1922'de Meclis'te kabul edilmiştir. Kanun uyarınca hilafet ve saltanat makamları birbirinden ayrılmış ve saltanat kaldırılmıştır. Böylece İstanbul Hükümeti'nin varlığı resmen sona ermiştir. Hilafet makamı Osmanlı Hanedanlığı'na ait olmak üzere bir süre daha devam edecektir. 4 Kasım 1922'de Bâbîâli'de bir araya gelen Nazırlar, Hükümet'in istifasını resmen açıklamışlardır. Aynı gün mülki, adli ve idari erkan, Ankara Hükümeti'nin iradesini tanıdıklarını İstanbul'da bulunan Mirliya Refet Paşa'ya bildirmişlerdir. Mirliya Refet Paşa, bu gelişmeyi önce Ankara'ya daha sonra İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine bildirmiştir. İstanbul'un idaresiyle ilgili çıkarılan talimatname 4-5 Kasım gecesini Ankara'dan Mirliya Refet Paşa'ya gönderilmiştir. Bu düzenlemeyle İstanbul artık TBMM yönetimine girmiştir. Saltanatın ilgası üzerine hükümdarlığı sonra eren Halife Vahdeddin Efendi, 17 Kasım 1922'de Türkiye'den ayrılmıştır. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz'in oğlu Abdülmecid Efendi, 18

⁹⁰¹ Tüzel, 1995: 151-154, 158.

⁹⁰² Atatürk, 2019: 459, 460.

⁹⁰³ Furgaç, C. II, 2017: 191, 192.

Ekim’de TBMM’de yapılan oylama ile halifelige seçilmiştir.⁹⁰⁴ Halife Abdülmecid Efendi, TBMM’ye ve Anadolu hareketine olumlu yaklaşan biriydi.⁹⁰⁵

Lozan Barış Konferansı genel toplantısı 21 Kasım 1922 tarihinde İsviçre’nin Lozan şehrinde yapılmıştır. 8 ay süren Lozan Konferansı’nın ilk safhasında hemen her konuda çetin müzakereler meydana gelmiştir.⁹⁰⁶ Şubat 1923’de müzakerelerin tıkanması üzerine Hariciye Vekili ve Lozan Türk Heyeti Reisi İsmet Paşa riyasetindeki heyet Lozan’dan ayrılarak Türkiye’ye geri dönmüştür.⁹⁰⁷ TBMM Reisi ve Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nin açılışında yaptığı konuşmada, Lozan görüşmelerinin kesilmesinin nedenini şu sözlerle açıklamıştır:

‘‘Görülüyor ki, bu kadar kat’i ve yüksek bir zafer-i askeriden sonra dahi bizi sulha kavuşmaktan men’eden esbab doğrudan doğruya esbab-ı iktisadiyedir, mülahazat-ı iktisadiyedir. Çünkü bu devlet, bu millet hakimiyet-i iktisadiyesini temin ederse, o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teali etmeğe başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olamayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakiki düşmanlarımızın muvafakat, bir türlü rıza göstermedikleri budur.’’⁹⁰⁸

Lozan görüşmelerine verilen arada TBMM’de çok sert tartışmalar yaşanmış, muhalif Mebuslar Hariciye Vekili ve Lozan Türk Heyeti Reisi İsmet Paşa’yı suçlamışlardır. En çok tartışılan mesele ise Musul olmuş, bu noktada Meclis Reisi ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa duruma müdahale ederek gerekli açıklamaları yapmıştır. Müşir Mustafa Kemal Paşa, TBMM’de yaşanan bu sert tartışmalar üzerine Meclis’in görev yapamayacak bir duruma geldiğini düşünmüş ve seçimlerin yenilenmesi kararının alınmasını sağlamıştır.⁹⁰⁹

⁹⁰⁴ Atatürk, 2019: 460, 461, 465, 467, 468.

⁹⁰⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 243.

⁹⁰⁶ Atatürk, 2019: 471.

⁹⁰⁷ Tunçay vd., 1997: 79.

⁹⁰⁸ Afetinan (haz.), 1989: 63, 64.

⁹⁰⁹ Atatürk, 2019: 483, 484, 488.

3.1.2. TBMM İkinci Dönem Aydın Mebusu Seçilmesi

TBMM Reisi ve Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, 7 Aralık 1922 tarihinde basına ‘‘Halk Fırkası’’ adında bir siyasi fırka kurmayı düşündüğünü açıklamıştır. 8 Nisan 1923’te görüşlerini Dokuz Umde halinde belirlemiştir. İkinci Dönem Mebus Seçimleri sırasında ilan edilen bu program, Halk Fırkası’nın kuruluşuna temel olmuştur.⁹¹⁰

Türkiye’de seçimler I. Meşrutiyet döneminde çıkarılan İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati usulünce yapılmaktaydı. Bu düzene göre seçimler iki dereceli ve basit çoğunluk sistemine göre yapılyordu. Halk önce ‘‘müntehib-i sani’’ denen ikinci seçmenleri, ikinci seçmenler de daha sonra Mebusları seçmekteydi. 1923 yılında ilgili kanun üzerine yapılan bir değişiklikle daha önce her 50.000 erkek nüfusu bir Mebusun temsil edeceği hükmünün yerini, her 20.000 erkek nüfusa bir Mebus seçileceği hükmü almıştır.⁹¹¹ Bu dönemin seçim kanunlarına göre hem askerlik hem de Mebusluk aynı anda yürütülebilmekte idi.⁹¹²

TBMM Reisi ve Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa’nın da mensubu olduğu 1. Grup (Müdafaa-i Hukuk Grubu), başlatılan seçim kampanyasına hakim durumdaydı.⁹¹³ Bu seçimleri cumhuriyetin ilanı ile daha sonra yapılacak inkılaplar için önemli bir aşama olarak gören Gazi Mustafa Kemal Paşa, kendi düşüncelerine uygun adaylar belirlemek ve seçimlerde kesin bir zafer elde etmek istemiştir. Bu nedenle çalışmalar sırasında çok titiz davranmış, seçim işlerini yürütmek ve adayları belirlemek üzere bir kurul oluşturmuştur. 18 Nisan 1923’te bir tebliğ yayımlayarak Müdafaa-i Hukuk Grubu adaylarının merkez tarafından belirleneceğini ilan etmiştir. İkinci seçmenlerin belirlenmesi hususunda da gerekli özen gösterilmiştir. Bunlar, Dokuz Umde’yi benimseyen ve kazanması muhtemel adaylar arasından tercih edilmiştir.⁹¹⁴

Yapılan çalışmalar sonucu Dokuz Umde değerlerini benimseyen, cumhuriyet ve inkılap fikirlerini desteklediği düşünülen isimler merkez tarafından aday gösterilmiştir. Bu adaylar

⁹¹⁰ Atatürk, 2019: 482.

⁹¹¹ Türkiye İstatistik Kurumu, 2012: 2, 3.

⁹¹² Altay, 1970: 376

⁹¹³ Karpat, 2012: 128.

⁹¹⁴ Demirarslan ve Salman Bolat, 2014: 147.

arasında 1. Kolordu Kumandanı ve İzmir Askeri Valisi Mirliya İzzeddin Paşa da Aydın Mebus adayı olarak gösterilmiştir.⁹¹⁵ Mirliya İzzeddin Paşa, Türk milletinin üç zor harbinde üstlendiği zorlu görevleri başarıyla yerine getirmiş, sadakati ve fikirleriyle güven duyulan isimlerden biri olmuştur. Nitekim onun bu özelliklerini bilen isimlerin başında TBMM Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Hariciye Vekili İsmet Paşa gelmekteydi. Mirliya İzzeddin Paşa'nın şimdi de Aydın'dan Mebus adayı olarak gösterilip siyasete dahil edilmesi, onun kişiliğine ve fikirlerine duyulan güvenin bir başka tezahürüdür.

1923 yılının yazında iç politikada seçim heyecanı yaşanırken dış politikada, devam etmekte olan Lozan Konferansı takip edilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte seçim çalışmalarıyla ilgilenmiştir. Lozan görüşmeleri, 23 Nisan 1923 tarihi itibarıyla kaldığı yerden devam etmiştir. Konferansın ikinci safhasında, ilk safhada halledilemeyen meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır. Musul meselesi, beklendiği üzere sonraya bırakılmış, mali ve ekonomik meseleler çözüme kavuşturulmuştur. İtilaf Devletleri tazminat isteklerinden vazgeçmiş, kapitülasyonlar kaldırılmış, borçlar sorununun da ileride yapılacak ikili anlaşmalarla çözülmesi kararlaştırılmıştır. Türk-Yunan nüfus değişimi de çözümü sonraya bırakılan bir diğer mesele olmuştur. 24 Temmuz 1923 tarihine gelindiğinde, yeni Türk devletinin kurucu senedi niteliğinde olan Lozan Sulh Muahedenamesi imzalanmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, duygularını *Nutuk* adlı eserinde şu sözlerle paylaşmıştır:

*“Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim devresi, yeni Türkiye Devleti'nin tarihinde mesut bir intikal devresine tesadüf etti. Hakikaten, dört senelik bağımsızlık mücahedemiz, milletimizin şanına layık bir barış ile neticelenmiş bulunuyordu.”*⁹¹⁶

Yeniden seçim hazırlıklarına dönülecek olunursa, Müdafaa-i Hukuk Grubu kampanya sürecinde bütün ülkede teşkilatlanmış, etkili bir propaganda yapmış, her seçim bölgesinden aday göstermiş ve çalışmalarını organize bir şekilde yürütmüştür. Muhafifler (2. Grup üyeleri) ise grup

⁹¹⁵ TBMM Arşivi, İzzeddin Çalışlar' ın II. Dönem Tercüme-i Hal Varakası.

⁹¹⁶ Atatürk, 2019: 502-513.

olarak seçimlere katılmama kararı almışlardır.⁹¹⁷ İkinci Dönem Mebus Seçimleri Haziran-Temmuz 1923'te yapılmıştır.⁹¹⁸ Seçim süreci genel itibariyle 15 Ağustos 1923'te tamamlanmıştır. Seçimlerin tamamlanıp Mebusların ilan edildiği ilk yer Biga olmuştur.⁹¹⁹ 1. Kolordu Kumandanı ve İzmir Askeri Valisi Mirliya İzzeddin Paşa, 348 rey ile Aydın Mebusu seçilmiştir. Seçim mazbatası Rumi 17 Temmuz 1339 (Miladi 17 Temmuz 1923) tarihinde hazırlanmış, 12 Ağustos 1339'da (12 Ağustos 1923) ise Meclis Heyet-i Umumisi tarafından tasdik edilmiştir.⁹²⁰ Seçim mazbatasında çoğunluğun oyuyla seçildiği belirtilmiştir.⁹²¹ Onun yanı sıra Dr. Mazhar (Germen) Bey, Mithat (Aydın) Bey, Dr. Reşit Galip (Baydur) Bey, Hasan Tahsin (San) Bey ve Zekai (Apaydın) Bey de Aydın Mebusu olarak seçilmişlerdir.⁹²² Meclis'in İkinci Dönemi, 11 Ağustos 1923 tarihinde saat 13:36'da en yaşlı üye olan İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey'in riyasetinde açılmıştır.⁹²³ Bu arada Mirliya İzzeddin Paşa, 1. Kolordu Kumandanlığı, İzmir Askeri Valiliği ve Aydın Mebusluğu görevlerine ilaveten 23 Temmuz 1923 itibariyle İzmir Askeri Mahkemesi azalığına atanmıştır.⁹²⁴

Aydın Mebusu Mirliya İzzeddin Paşa'nın Meclis'teki ilk icraatı olarak, 5 Eylül 1339'da (5 Eylül 1923) soygunculuğu ortaya çıkarılan aile ve bağlantılılarının başka mahallere nakli, taşınabilir menkullerinin zapt edilmesi, onlara yardım ve yataklık edenlerin cezalandırılması için bir kanun teklifi verdiği görülmektedir.⁹²⁵ Bu teklif ile Men-i Şekavet Kanunu Layihası 12 Eylül 1339'da (12 Eylül 1923) Adliye Encümeni'ne havale edilmiştir.⁹²⁶ Kanun teklifi tetkik edilmiştir. Meclis'in 29 Ocak 1924 tarihli oturumunda, 1 Teşrin-i Evvel 1339'da yayımlanan 356 numaralı İzale-i Şekavet Kanunu gereğince teklifin işleme konulmasına gerek görülmediği bildirilmiştir.⁹²⁷

⁹¹⁷ Demirarslan ve Bolat, 2014: 148, 149.

⁹¹⁸ Türkiye İstatistik Kurumu, 2012: 2.

⁹¹⁹ Demirarslan ve Bolat, 2014: 158.

⁹²⁰ TBMM Arşivi, İzzeddin Çalışlar' ın II. Dönem Tercüme-i Hal Varakası.

⁹²¹ TBMM Arşivi, İzzeddin Çalışları' ın II. Dönem Aydın Milletvekilliği Mazbatası.

⁹²² Yıldırım ve Zeynel (ed.), C. I, 2010: 84, 85.

⁹²³ Öztürk, 1993: 10.

⁹²⁴ Ökse, 1989: 221.

⁹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C. 1, B: 14, s. 419.

⁹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C. 2, B: 17, s. 36.

⁹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C. 5, B: 93, s. 472.

3.1.3. Türk Ordusu'nda Yapılan Düzenlemeler

Lozan Sulh Muahedenamesi'ne göre antlaşma TBMM tarafından onaylandıktan sonra İtilaf Devletlerinin askerleri Türk topraklarından çekileceklerdi. Bu yüzden Lozan Sulh Muahedenamesi'nin onaylanması için hızlı hareket edilmiştir. Nitekim seçimlerden 12 gün sonra, 23 Ağustos 1923 tarihinde toplanan TBMM Genel Kurulu'nda Lozan Sulh Muahedenamesi onaylanmış, bu durum İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki olağanüstü komiserlerine bildirilmiştir. Böylece İtilaf Devletlerinin askerleri Türk topraklarından çekilmeye başlamıştır. 6 Ekim 1923'te tahliye tamamlanmıştır. 6 Ekim Salı günü İtilaf Devletlerinin son generalleri ile askerleri, Dolmabahçe önünde Türk bayrağını ve askerini selamlayarak gemilerine binip Türkiye'den ayrılmışlardır.

Barış düzenine geçilmesiyle Türk Ordusu'nda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, İkinci Dönem Mebus Seçimleri için Ankara'da bulunmaktaydı. Bu sırada Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa ile hala Garp Cephesi Kumandanlığı'nı yürütmekte olan Hariciye Vekili Ferik-i Sani İsmet (İnönü) Paşa İzmir'de idi. Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa, ikisinin de karargahlarıyla beraber Ankara'ya gelmelerini istemiştir. 29 Temmuz 1923'te karargahları İzmir'den Ankara'ya nakledilmiştir. 1 Eylül 1923'te ise, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nin önerisi ve Başkumandanlığın uygun görmesiyle Garp Cephesi Kumandanlığı lağvedilmiştir. 1 Eylül 1923 tarihi itibarıyla Garp Cephesi'ne bağlı bütün kolordular harekât, istihbarat ve eğitim bakımından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye, diğer hususlarda ise Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne bağlanmıştır.

5 Ağustos 1923'te Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, Barış Konuş ve Kuruluş Projesi'ni uygulamaya koymasıyla Türk Ordusu'nun barış durumuna geçiş süreci resmen başlamıştır. Bu yeni düzenlemeye göre Türk Kara Kuvvetleri üç ordu müfettişliği, dokuz kolordu, on sekiz piyade ve üç süvari tümeni ile İzmir, Çatalca, Erzurum ve Kars müstahkem mevkillerinden kurulu olacaktı. 1. Ordu Müfettişliği'nin Karargahı Ankara'da, 2. Ordu Müfettişliği'nin Karargahı Konya'da, 3. Ordu Müfettişliği'nin Karargahı ise Diyarbakir'de

kurulmuştur.⁹²⁸ 1. Ordu Müfettişliği'ne Ferik-i Sani Kazım (Karabekir) Paşa, 2. Ordu Müfettişliği'ne Ferik-i Sani Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 3. Ordu Müfettişliği'ne ise Ferik-i Sani Cevat (Çobanlı) Paşa tayin edilmiştir.⁹²⁹

Yeni düzenleme kapsamında Mirliya İzzeddin Paşa'nın kumandasındaki 1. Kolordu ile 5. Kolordu, 2. Ordu Müfettişliği'ne bağlanmıştır. 1. Kolordu'nun emrinde 6. ve 57. Piyade Tümenleri bırakılmıştır. 1. Kolordu'nun Karargahı Afyon'da teşkil edilmiştir. Kolordu'ya bağlı 6. Tümen'in Karargahı, tümen topçusu ve bir piyade alayı Denizli'de, bir piyade alayı Söke'de, bir piyade alayı da Isparta'da; 57. Tümen Karargahı, tümen topçusu ve bir piyade alayı İzmir'de, bir piyade alayı Urla'da, bir piyade alayı da Soma'da bulundurulmuştur.⁹³⁰

3.1.4. Cumhuriyetin İlan Edilmesi

Meclis'in İkinci Dönemi'nin başlamasıyla birlikte hilafet yanlısı olan Rauf (Orbay) Bey, İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'nden istifa etmiştir. Yerine 13 Ağustos 1923'te Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey seçilmiştir.⁹³¹ Yüzün üzerinde Mebus ile birlikte 7 Ağustos'ta Ankara'ya gelen Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın kuruluş hazırlıklarını sürdürmüştür. Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra, Halk Fırkası resmen kurulmuştur. Bu arada Hariciye Vekilliği'ne seçilen Malatya Mebusu Ferik-i Sani İsmet (İnönü) Paşa, 9 Ekim 1923'te başkentin Ankara'ya taşınmasına dair bir kanun tasarısı sunmuştur. Tasarı uzun görüşme ve tartışmalardan sonra 13 Ekim'de kabul edilmiştir. Böylece Ankara, Türkiye Devleti'nin başkenti olarak ilan edilmiştir.⁹³²

27 Ekim 1923'te Ali Fethi (Okyar) Bey, İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'nden çekilmiştir. Bunun ardından iki gün boyunca İcra Vekilleri Heyeti kurulamamıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te yaptığı konuşmada sıkıntının mevcut anayasadan doğduğunu, yasama ile yürütmeye

⁹²⁸ Tüzel, 1995: 392-399.

⁹²⁹ Ökse, 1989: 21, 166, 178.

⁹³⁰ Tüzel, 1995: 399-400.

⁹³¹ Karpat, 2012: 129.

⁹³² Atatürk, 2019: 483, 533.

organları arasındaki ilişkilerin iyi düzenlenemediğini ileri sürmüştür.⁹³³ Gazi Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim akşamı arkadaşlarıyla birlikte yediği yemek sırasında “*Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz.*” demiş, arkadaşları da bu fikre destek vermişlerdir. Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Ferik-i Sani İsmet (İnönü) Paşa, o gece cumhuriyetin ilan edilmesine dair kanun tasarısını hazırlamışlardır.⁹³⁴ Tasarıya göre devletin başında, Meclis tarafından seçilmiş bir Reisicumhur bulunacaktı. Reisicumhur da Başvekili seçecek, Reisicumhur istediği takdirde Meclis’e ve Vekiller Heyeti’ne başkanlık edebilecekti. Başvekil ile kabine, Meclis’in onayından geçtikten sonra göreve başlayacaktı.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü öğleden önce Halk Fırkası Grubu toplanmıştır.⁹³⁵ Fırka toplantısındaki görüşmeler hayli uzun sürmüştür. Akşama doğru grup toplantısı, Meclis toplantısına çevrilmiştir. Mebuslar saat 20:30’da Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılan düzenlemeleri kabul etmişlerdir.⁹³⁶ Böylece Cumhuriyet resmen ilan edilmiştir. Bunun ardından Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa, oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Reisicumhuru seçilmiştir. Reisicumhur, hükümeti kurma görevini Ferik-i Sani İsmet (İnönü) Paşa’ya vermiştir. Ferik-i Sani İsmet Paşa’nın kurduğu hükümet oybirliği ile güvenoyu almıştır. Böylece Ferik-i Sani İsmet Paşa da Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Başvekili olmuştur. Ali Fethi (Okyar) Bey ise oy çokluğu ile TBMM Reisliği’ne seçilmiştir.⁹³⁷ Aydın Mebusu Mirliya İzzeddin Paşa da Cumhuriyet’i ilan eden İkinci Meclis’in bir üyesi olarak tarihe geçmiştir.

3.1.5. İzmir Harp Oyunlarına Katılması

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, bundan sonraki süreçte Başkumandanı olduğu Türk Ordusu ile ilgili çalışmaların da bizzat içinde bulunmuştur. Cumhuriyet idaresinin en temel amaçlarından biri, Türk Ordusu’nu her açıdan güçlendirmek olmuştur. Bu noktada Ordu’nun gerçekleştireceği manevralar ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde ilk manevralar 15-22

⁹³³ Karpat, 2012: 129.

⁹³⁴ Atatürk, 2019: 537, 538.

⁹³⁵ Karpat, 2012: 129.

⁹³⁶ Atay, 2013: 440.

⁹³⁷ Tunçay vd., 1997: 81.

Şubat 1924 tarihinde İzmir’de icra edilmiştir. Bu manevralarda Reisicumhur ve Milli Mücadele’ye katılan silah arkadaşları hazır bulunmuştur.⁹³⁸

İzmir Harp Oyunlarının düzenlenmesinde, İtalya’da Mussolini önderliğinde kurulan faşist yönetim ve onun izlediği revizyonist politikaların Türkiye’ye yönelik tehditleri de göz önünde bulundurulmuştur.⁹³⁹ Uzun bir süre Yunan işgali altında kalan İzmir, güvenlik açısından hassas olan bir yerdi ki Türk Ordusu’nun 9 Eylül 1922’de İzmir’e girmesinden sonra burada atılan ilk adımlardan biri Müstahkem Mevki Kumandanlığı’nın kurulmasıydı.⁹⁴⁰ Bunun yanında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, üst rütbeli kumandanlarla yapılması düşünülen inkılaplar hususunda fikir alışverişi yapmak istemiştir. Gündemde ise Hilafet meselesi, Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti’nin Hükümet işlerinden ayrılması, eğitim ve öğretim konuları yer almıştır. Bu nedenle İzmir harp oyunları aynı zamanda bir istişare toplantısı mahiyeti kazanmıştır.

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından başta Reisicumhur, Başvekil, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili ve Müdafaa-i Milliye Vekili olmak üzere Milli Mücadele’de yer alan üst düzey kumandanlar, İzmir’de düzenlenen manevralara katılmışlardır. Bu üst düzey kumandanlardan bazıları 1. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani Kazım (Karabekir) Paşa, 2. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 3. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani Cevat (Çobanlı) Paşa, 1. Kolordu Kumandanı Mirliha İzzeddin Paşa, 5. Kolordu Kumandanı Ferik-i Sani Fahrettin (Altay) Paşa, 6. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Kazım (İnanç) Paşa, 9. Kolordu Kumandanı Ferik-i Sani Ali Sait (Akbaytugan) Paşa’dır. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, İzmir Harp Oyunlarının açılışında bir konuşma yapmıştır. “*Muhterem Arkadaşlar!*” diyerek başladığı konuşmasında bir buçuk yıldır yüz yüze görüşemediklerini, savaş zamanında birbirlerini daha sık görebildiklerini, bu nedenle üzgün olduğunu belirtmiştir. Bu toplantıda bütün kumandanlarla olmasa bile en azından üst düzey kumandanlarla görüşme imkanı elde edebildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, bu buluşmanın kendilerini savaş alanlarında birbirlerine bağlayan ve ölünceye kadar bağlı bırakacak olan birçok

⁹³⁸ Özkurt, 2017: 71.

⁹³⁹ Armaoğlu, 1999: 34.

⁹⁴⁰ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar’ ın Askerlik Safahatı.

hatıranın da tekrar canlanmasına vesile olacağını vurgulamıştır. Reisicumhur toplantıyı “İzmir Büyük Komutanlar Toplantısı” olarak adlandırmıştır. Reisicumhur’dan sonra Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Paşa da söz almıştır. Başvekil konuşmasını tamamladıktan sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa’nın yönetiminde harp oyunu icra edilmeye başlanmıştır.

İzmir Harp Oyunlarında İtalyanlar ile Yunanların ittifak yaptıkları varsayılmıştır. Bu varsayıma göre İtalyan kuvvetleri İzmir ile Antalya arasındaki toprakları, Yunan kuvvetleri ise Doğu Trakya’yı ilhak etmek amacıyla karadan ve denizden taarruz edeceklerdi. Düşman tarafının kumandasını Ferik-i Sani Cevat Paşa, ikinci günden itibaren ise Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa üstlenmiştir. Dost tarafının kumandasını ise Ferik-i Sani Kazım (Karabekir) Paşa üstlenmiştir. Manevra, gerçek bir harp ciddiyetiyle yedi gün boyunca sürmüş, 22 Şubat 1924’te sona ermiştir. 23 Şubat günü saat 10:00’da başta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Müşir Fevzi Paşa olmak üzere bütün kumandanlar Hamidiye Kruvazörü’nü denetlemişlerdir. Denetleme sırasında savaş eğitimleri de yapılmıştır. Reisicumhur, İzmir Harp Oyunlarının kapanışında yaptığı konuşmada hem askeri hem de siyasi değerlendirmeler yapmıştır. Böylece bir nevi yapılacak olan inkılaplar doğrultusunda mesajlar vermiş ve kumandanlardan beklentisini belirtmiştir. Reisicumhur, harp oyununu büyük bir keyifle takip ettiğini, Müşir Fevzi Paşa’nın harp oyununu ustalıkla idare ettiğini, onun tecrübelerinden faydalandıklarını söylemiştir. Türk Ordusu’nun Müşir Fevzi Paşa gibi bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olduğu için övünebileceğini ekleyerek ona teşekkür etmiştir. Reisicumhur, harp oyunlarının sona erdiği gün, eşi Latife Hanım’ın Göztepe’deki evinde bir akşam yemeği vermiştir. Bu yemeğe Müşir Fevzi Paşa, Ferik-i Sani Kazım (Karabekir) Paşa, Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa ve Ferik-i Sani Cevat Paşa katılmıştır. Reisicumhur o gece yanındakilere Hilafetin ilga edileceğini ve Osmanlı Hanedanı’nın yurt dışına çıkarılacağını söylemiştir. Ayrıca Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti’nin kaldırılacağını, bunların yerine Hükümet’ten ayrı birer teşkilat kurulacağını belirtmiştir.⁹⁴¹

⁹⁴¹ Özkurt, 2017: 72-80.

3.2. Paşalar Olayı ve Mebusluktan İstifası

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkmak için bazı mühim inkılaplar yapılması gerektiği kanaatindeydi. Ona göre, bu hedefe ulaşmak için geçici bir müddet muhalif bir cephe yaratılmamalıydı.⁹⁴² Bu hususta hedeflediği meselelerden biri ordu-siyaset işlerini ayırmak olmuştur. Reisicumhur, bununla ilgili kararını zaten İzmir Hap Oyunları sırasında üst düzey kumandanlarla paylaşmıştı. Bunun için 3 Mart 1924'te Siirt Mebusu Halil Hulki Bey ve elli arkadaşı, Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nin kaldırılmalarına dair bir kanun teklifi sunmuştur. Tasarıya göre Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti kaldırılacak, yerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurulacaktı. Bu şekilde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekaletten riyasete geçmiş olacak, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vazifesinde bağımsız olacaktı. Kanun teklifi Meclis tarafından kabul edilmiştir.⁹⁴³ Aynı gün Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne tayin edilmiştir.⁹⁴⁴ Böylece ordu-siyaset işlerinin ayrılması yolundaki ilk adım atılmıştır.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurulmuş olsa da henüz Mebus olan ve birer birliğin komutasında bulunan çok sayıda yüksek rütbeli kumandan vardı. Bu sırada Ekim 1924 tarihi itibarıyla basında, Reisicumhur'un bazı yakın silah arkadaşlarının bir muhalif fırka kuracağı yönünde haberler görülmeye başlamıştır. Bir süre sonra Halk Fırkası, önemli konuları gizlice görüşüp muhaliflerin ve bağımsızların görüşünü almadığı gerekçesiyle basında eleştirilmiştir. Gazetelerde, muhalif bir fırkanın kurulması fikrini bazı Mebusların desteklediği haberleri de yayımlanmıştır. Basında bu tür haberlerin görüldüğü sırada, 1924 Anayasası'na göre hem memurluk hem de Mebusluk görevlerinde bulunanların bu iki görevden birini seçip onunla devam etmeleri gerektiği bildirilmiştir.⁹⁴⁵ Bu doğrultuda 1. Ordu Kumandanı ve İstanbul Mebusu Ferik-i Sani Kazım (Karabekir) Paşa, 26 Ekim 1924'te askerlikten istifa ettiğini ve Mebus olarak görevine devam edeceğini bildirmiştir. 2. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Ali Fuat (Cebesoy) Paşa

⁹⁴² Altay, 1970: 378.

⁹⁴³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, D: 2, C. 7, B: 2, s. 21, 22.

⁹⁴⁴ Ökse, 1989: 57.

⁹⁴⁵ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 2017: 9, 71.

da tercihi bu yönde kullanmıştır.⁹⁴⁶ Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, bütün bu gelişmeleri *Nutuk* adlı eserinde kendisine yönelik bir komplo olarak değerlendirmiştir. Reisicumhur'un bu düşünceye kapılmasında etkili olan olay ise, Çankaya'da akşam yemeğine davet ettiği Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa'nın bu davete icabet etmemesi olmuştur. Reisicumhur, Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa'yı gece geç saate kadar beklemiş, haber alamayınca onu arattırmıştır. Reisicumhur'un sonradan aldığı habere göre Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa, Ankara'ya vardığında sabık İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından istasyonda karşılanmıştır. Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa önce Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne uğrayarak bazı arkadaşlarıyla görüşmüş, daha sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne giderek Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa ile bir araya gelmiştir. Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa, oradan ayrılırken Müşir Fevzi Paşa'nın yaverine 2. Ordu Müfettişliği'nden istifa ettiğini ve görevine Mebus olarak devam edeceğini bildiren bir yazı bırakmıştır.⁹⁴⁷ O gece Çankaya'da olayın şahitlerinden biri olan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, hatıratında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın gece boyunca düşünceli ve çok kırgın olduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁸ Bunun dışında Reisicumhur, öncesinde Mebusluktan istifa etmeyi düşünen Mirliya Refet (Bele) Paşa'nın bu kararından Rauf Bey'in etkisiyle vazgeçtiğini öğrenmiştir. Reisicumhur, 3. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani Cevat (Çobanlı) Paşa ile 7. Kolordu Kumandanı Mirliya Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa'nın da komplo olarak değerlendirdiği bu gelişmelerin birer parçası olabileceklerini düşünmüştür.⁹⁴⁹

Son gelişmeler üzerine Ferik-i Sani Kazım Paşa ve Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa, hareketlerinden şüphe duyulduğu için takip edilmiş, mektupları dahi kontrol ettirilmiştir.⁹⁵⁰ Bu durumun her iki kumandanı da müteessir ettiği düşünülebilir. Nitekim Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa, akşam yemeğine davet edildiği gece yaşananlarla ilgili hatıratında bazı bilgiler paylaşmıştır. Buna göre kendisi, mezkur gecede Erzincan Mebusu ve Halk Fırkası Umumi Katibi Saffet (Arıkan) Bey'in evinde misafir olarak bulunmuştur. Halbuki o sırada Saffet Bey Çankaya'da,

⁹⁴⁶ Baykara, 1986: 197, 198.

⁹⁴⁷ Atatürk, 2019: 568.

⁹⁴⁸ Karaosmanoğlu, 1984: 77, 78.

⁹⁴⁹ Atatürk, 2019: 569, 570.

⁹⁵⁰ Baykara, 1986: 197.

Reisicumhur'un yanında idi. Bu durumda kendisinin aratılıp da bulunamamasında bir muamma olduğuna ve durumun "davete icabet etmedi" şeklinde kasıtlı olarak Reisicumhur'a aksettirildiğine dikkat çekmiştir. Bu gelişme üzerine Reisicumhur'un bir şeylerden şüphelendiğini ve ertesi gün bütün Mebus kumandanları Mebusluktan istifaya davet ettiğini belirtmiştir. Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa, kendisinin o gece neden ilk olarak Reisicumhur'u ziyaret etmediğiyle ilgili şunları paylaşmıştır:

*"Niçin evvela Gazi'yi ziyaret etmedim? Sualinin cevabı basittir: Çünkü askeri bir sıfatım vardı. Ordu Müfettişi idim. Ve Ankara'ya, böyle jurnalcılarla muhat ve kontrol altında Ordu Müfettişliği yapamayacağımı anlayıp, bu mahzurların giderilmesi için, bir çare bulunmasını istemeğe gitmiştim. Pek tabii olarak bu şikayetimi ve isteğimi evvela mafevkim olan makama bildirmem lazımdı. Cumhurreisini, ancak ondan sonra ziyaret etmem gerekirdi."*⁹⁵¹

Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa, gelişmeler karşısında neler hissettiği ve neden istifa ettiğiyle alakalı olarak da şunları aktarmıştır:

*"Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den doğruca şehirde misafir olduğum Saffet (Arıkan) Bey'in evine gitmiştim. Çok müteessirdim. Nasıl olmayayım, bir sene önce Büyük Millet Meclisi Reisliğinden Ordu Müfettişliğine çıkan ben, Hükümet tarafından muhaberatımın kontrol edilmesi ve takip edilmem yüzünden istifaya mecbur oluyordum. Amirim bulunan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi de bir çare bulamıyordu."*⁹⁵²

Muhelif bir fırkanın doğuşundaki en önemli gelişmelerden biri, Meclis'e verilen bir önerge olmuştur. Buna göre Menteşe Mebusu Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924'te göçmenlerin iskanına ve yatılı mekteplere ne kadar parasız talebe alındığına, nerelerde ilkokullar açıldığına dair birtakım soruları ilgili Vekaletlere iletmiştir. *Nutuk* adlı eserinde aktardıklarına göre Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa da ilgili sorunlardan son derece rahatsızlık duymuştur. Reisicumhur,

⁹⁵¹ Cebesoy, 2001: 275, 277.

⁹⁵² Cebesoy, 2002: 103, 104.

ziyaretleri esnasında mübadele ve iskan işleriyle ilgili gördüğü manzaradan şikayet etmiş, durumun düzeltilmesini Hükümet'e teklif etmiş ve bunda mutabık kalınmıştır. Ancak Hoca Esat Efendi'nin verdiği soru önergesi, 27 Ekim'de gensoruya çevrilmiştir. Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa'nın 2. Ordu Müfettişliği'nden istifa ettiği 30 Ekim gününde ise gensoru görüşmeleri başlamıştır.

Gensoru görüşmeleri ve mezkur Paşaların tutumu üzerine Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa harekete geçmiş, durumu Başvekil İsmet (İnönü) Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmenin ardından Reisicumhur ilk olarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa'dan Mebusluktan istifa etmesini istemiş, o da bu isteği derhal yerine getirmiştir. Bunun sonrasında 3. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani Cevat (Çobanlı) Paşa, 1. Kolordu Kumandanı Mirliha İzzeddin Paşa, 2. Kolordu Kumandanı Mirliha Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, 3. Kolordu Kumandanı Mirliha Şükrü Naili (Gökberk) Paşa, 5. Kolordu Kumandanı Ferik-i Sani Fahrettin (Altay) Paşa ve 7. Kolordu Kumandanı Mirliha Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa'dan istifa etmeleri istenmiştir. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, bu Paşalara gönderdiği telgrafta *“Bana olan güven ve sevginize dayanarak, gördüğüm önemli gereklilik üzerine hemen milletvekilliğinden istifa mektubunuzu telgrafla Meclis Başkanlığı'na bildirmenizi öneririm. Önemli olan askeri görevinize kayıtsız şartsız varlığınızı adamak istediğinizi, sebep olarak belirtmeniz yerinde olur.”* diyerek cevaplarını beklediğini belirtmiştir.

1. Kolordu Kumandanı, İzmir Askeri Valisi, İzmir Askeri Mahkeme Üyesi ve Aydın Mebusu Mirliha İzzeddin Paşa, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğine uyararak Mebusluktan istifa ettiğini İzmir'den bildirmiştir. Onunla birlikte 2. Kolordu Kumandanı Mirliha Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, 3. Kolordu Kumandanı Mirliha Şükrü Naili (Gökberk) Paşa ve 5. Kolordu Kumandanı Ferik-i Sani Fahrettin (Altay) Paşa da Mebusluk vazifelerinden istifa etmişlerdir. Reisicumhur, bu kumandanlar için *“Efendiler, bu seçkin komutanlara yeri gelmişken hakkımda gösterdikleri büyük güvene burada teşekkür etmeyi bir görev sayarım.”* ifadelerini kullanmıştır. 3. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani Cevat Paşa ve 7. Kolordu Kumandanı Mirliha Cafer Tayyar Paşa ise istifa gerekçesi hakkında aydınlatılmak istediklerini bildirmişlerdir. Reisicumhur, verdiği cevapta iki görevin aynı anda yürütülmesinin askeri disiplinle bağdaşmadığını

belirtmiştir. Bunun üzerine iki Paşa askerlik vazifelerinden istifa edip Mebusluk görevine devam edeceklerini bildirmişlerdir.⁹⁵³ Üç ordu müfettişinin birden Mebusluğu tercih etmesi sonrası onlardan boşalan müfettişliklere yeni atamalar yapılmıştır. 1. Ordu Müfettişliği'ne 4. Kolordu Kumandanı Ferik-i Sani Ali Sait (Akbaytugan) Paşa, 2. Ordu Müfettişliği'ne Ferik-i Sani Fahrettin (Altay) Paşa, 3. Ordu Müfettişliği'ne ise Ferik-i Sani Kazım (İnanç) Paşa tayin edilmiştir.⁹⁵⁴

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1924'te Meclis'in ikinci toplantı yılını açmıştır. Açılış konuşmasını yaptıktan sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa, 1. Kolordu Kumandanı Mirliya İzzeddin Paşa, 2. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani Fahrettin Paşa, 2. Kolordu Kumandanı Mirliya Ali Hikmet Paşa ve 3. Kolordu Kumandanı Mirliya Şükrü Naili Paşa'nın Mebusluktan istifa ettiklerine dair mektupları ve Ordu'da komuta değişikliklerine ilişkin 31.10.1924 tarihli yazı sırayla okunmuştur.⁹⁵⁵ Ferik-i Sani Kazım (Karabekir) Paşa ve Ferik-i Sani Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dan ise kumandanlık görevleri devredilinceye kadar askeri vazifelerinin başında bulunmaları istenmiştir. Ferik-i Sani Kazım (Karabekir) Paşa, bu durum karşısında askerlikten istifa etmesine rağmen Mebusluk vazifesinden alıkonulduğunu belirtmek suretiyle Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne başvurmuş ise de beklediği neticeyi alamamıştır.

Mübadele ve iskan hususunda verilen gensoru üzerinden başlayan mesele ve ardından Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın "komplo" olarak tanımladığı paşa mebuslar olayı neticesinde Halk Fırkası içinde filizlenen muhalefeti gün yüzüne çıkarmıştır. Hükümet yanlısı olan Mebuslar, mübadele ve iskan meselesini Hükümet'e güvenoyu verilmesi ile çözmek istemişlerdir. Yapılan oylamada Hükümet 18 ret oyuna karşılık, 148 kabul oyu almıştır.⁹⁵⁶ Bütün bu gelişmelerin ardından nihayet 17 Kasım 1924'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet fırkası olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından ve Milli Mücadele'nin önde gelen isimlerinden Ferik-i Sani

⁹⁵³ Atatürk, 2019: 570-574.

⁹⁵⁴ Ökse, 1989: 53, 114, 125.

⁹⁵⁵ Atatürk, 2019: 574.

⁹⁵⁶ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 2017: 76, 77, 89.

Kazım (Karabekir) Paşa, Ferik-i Sani Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Mirliya Refet (Bele) Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Adnan (Adivar) Bey, TCF'nin kurucuları arasında yer almışlardır. TCF Umumi Reisliği'ne Ferik-i Sani Kazım (Karabekir) Paşa seçilmiştir.⁹⁵⁷ Halk Fırkası ileri gelenleri, yeni fırkanın isminde "Cumhuriyet" kelimesinin yer alması üzerine hemen harekete geçmişlerdir. Bu kelimeyi bir muhalif fırkaya mal etmemek için onlar da Halk Fırkası'nın başına "Cumhuriyet" kelimesini eklemişlerdir. Böylece Halk Fırkası'nın adı Cumhuriyet Halk Fırkası olmuştur.⁹⁵⁸

3.3. Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne Atanması ve Bu Görev Sırasındaki Faaliyetleri

3.3.1. Üçüncü Ordu Müfettişliği'nde Değişikliği Hazırlayan Olaylar

3.3.1.1. Şeyh Sait İsyanı

Cumhuriyet Halk Fırkası ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasında çok geçmeden şiddetli bir mücadele başlamıştır. TCF programında Fırka'nın Cumhuriyet değerlerine sıkı sıkıya bağlı olduğu, laik ve liberal bir yapı benimsediği belirtilmiştir. Tek dereceli seçim usulü, Reisicumhur seçilen şahsın Mebusluğunun sona ermesi ve idari açıdan adem-i merkeziyetçilik savunulmuş, millete sorulmadan yasa çıkarılmasına karşı çıkmıştır. Fırka programının ikinci maddesinde "Fırka, efkar ve itikad-ı diniyeye hürmetkardır." ifadesi yer almıştır.⁹⁵⁹ Özellikle bu ifade, CHF'liler tarafından sert bir tepkiyle karşılanmış, TCF'lilerin kendilerinin dinsizlikle suçlandıklarını öne sürmüşlerdir.⁹⁶⁰

TCF'nin izlediği muhalefet hayli şiddetli olmuş ve bu durum CHF'lileri tedirgin etmiştir. Muhaliflerin ağır hücumlarına uğrayan Başvekil İsmet (İnönü) Paşa, dört gün sonra vazifesinden çekilmiş, yerine daha ılımlı olan Fethi (Okyar) Bey getirilmiştir.⁹⁶¹ Muhalefetin şiddetlendiği bu süreçte Doğu Anadolu bölgesindeki kıpırdanmalar da dikkatleri çekmiştir. Reisicumhur Mustafa

⁹⁵⁷ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 2017: 91.

⁹⁵⁸ Atay, 2013: 458.

⁹⁵⁹ Cebesoy, 2002: 118.

⁹⁶⁰ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 2017: 91, 92.

⁹⁶¹ Karpat, 2012: 133.

Kemal Paşa'ya gönderilen istihbarat raporlarında bölgede bir isyan hazırlığı yapıldığı, durumun iç açıcı olmadığı belirtilmiştir. Raporda ayaklanma hareketlerini “Azadi” isimli bir örgütün planlayıp yönettiği bildirilmiştir.⁹⁶² Tam adı “Kürt Azadi (İstiklal) Cemiyeti” olan bu gizli örgütün ilk reisi, Hamidiye Alayları komutanlarından Mutki Aşireti Reisi Muşlu Hacı Musa olarak bilinmektedir. Mayıs 1923'te Erzurum'da kurulan örgüt, ilk kongresini 1924 yılında yine Erzurum'da yapmıştır. Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden ve çevresinde tanınan bir isim olan Şeyh Sait de aynı yıl bu örgüte üye olmuştur. Kongrede alınan kararlara göre en geç Mayıs 1925'e kadar bir ayaklanma başlatılacak; Ruslardan, İngilizlerden ve Fransızlardan dış yardım sağlanacaktı. Dışarıdan yardım alma önerisine bazı üyeler karşı çıkmıştır. Ancak Şeyh Sait araya girerek dış yardım almanın mubah olduğunu anlatmıştır. Bunun üzerine Gürcistan üzerinden Sovyet Rusya'ya bir adam göndermişler, ancak olumlu bir yanıt alamamışlardır. Şeyh Sait, Ağustos 1925'te örgütün başkanlığına seçilmiştir.⁹⁶³

Azadi örgütünün Eylül 1924'te başlattığı ufak çaplı isyanlar bastırılmış ve sorumlular Divan-ı Harb'e verilerek yargılanmışlardır. İsyanla iltisaklı olanların tutuklamalarının devam ettiği bir zamanda Şeyh Sait de ifade vermek için çağırılmıştır. Şeyh Sait, ifadesinde yaşlı olduğunu ve iftiraya uğradığını beyan etmiş, bunun üzerine serbest bırakılmıştır. Şeyh Sait, bu olaydan sonra daha güvenli bir yer olarak gördüğü Palu'ya geçmiştir. Burada aşiretleri ziyaret etmiş, yönetimi dinsizlikle suçlamış, din ve hilafet düşmanı bir devlete karşı ayaklanmanın vacip olduğu yönünde vaazlar vermiştir. Öncesinde, Birinci Dünya Harbi arifesinde Rus ve İngiliz tahrikleriyle bazı isyan hareketlerine giriştiği bilinen Şeyh Sait, bu kez işbirlikçileriyle beraber bağımsız ve dindar bir devlet kurmayı hedeflemiştir.⁹⁶⁴ Bunların yanında, Hükümet'in doğu bölgesindeki köyleri tam denetim altına alarak ağalık düzenine son vermek istemesi, isyan hareketinin bir diğer nedeni olarak değerlendirilmiştir.⁹⁶⁵

⁹⁶² Çalışlar, 2018: 450.

⁹⁶³ Mumcu, 1993: 34, 35.

⁹⁶⁴ Çalışlar, 2018: 451.

⁹⁶⁵ Karpat, 2012: 133.

Şubat 1925 itibariyle ayaklanmalar yeniden başlamıştır. Hükümet, isyan karşısında bir dizi idari ve askeri önlem almıştır. 23 Şubat'ta Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı vilayetlerde ve ilçelerde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ayaklanmanın büyüüp yayılmasına neden olan hadise ise Şeyh Sait'in, kaçak olduğu anlaşılan iki kişiyi jandarmaya teslim etmemesi olmuştur. Şeyh Sait'in jandarmalara silahla karşı koyması üzerine çatışma çıkmış, neticede jandarmalar esir edilmiştir. Böylece isyan Piran'da başlamış, kısa süre içinde çok sayıda taraftar bularak yaygınlaşmıştır.⁹⁶⁶ 24 Şubat gecesi Reisicumhur, Başvekil ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Çankaya'da bir araya gelerek alınacak önlemler hakkında görüşme yapmışlardır. Hazırlanan plana göre ayaklanma bölgesi büyük askeri kuvvetlerle sarılacak, hareket Erzurum, Erzincan Sivas, Diyarbakir ve Mardin üzerinden yollanacak birliklerle ve hava kuvvetlerinin desteğiyle yapılacaktı. Harekat başlayana kadar bölgede bulunan birlikler, asilere karşı şiddetle mukavemet gösterecekti. Bu arada İngilizlerin isyanın arkasında olduğu ihtimallerini güçlendiren bir gelişme yaşanmıştır. Buna göre Mardin ve Diyarbakir'e gönderilecek asker ve malzemelerin güney demiryollarından geçmesi gerekmektedir. Bu demiryollarının bir kısmı Fransız mandası altındaki Suriye'den geçmekteydi. Bundan dolayı Türkiye, Lozan'da geçerli olan Ankara Antlaşması gereğince mezkur demiryollarından asker taşıyacağı zaman bunu önceden Fransa'ya bildirecekti. Hükümet de bu doğrultuda Fransa'ya bir nota vermiştir. Fransa bunu uygun bulmuşsa da İngiltere'nin Paris Elçiliği durum hakkında Fransızlardan bilgi istemiş ve asker naklini geciktirecek girişimlerde bulunmuştur.⁹⁶⁷

Alınan önlemler yetersiz kalınca Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki tepkiler yükselmiştir. Fırka içindeki muhalifler, daha sert tedbirler almadığı gerekçesiyle Başvekil Fethi (Okyar) Bey'i eleştirmişlerdir. Tartışmaların büyümesi sonucu CHF'li Mebusların isteği üzerine yeniden güvenoylaması yapılmıştır. Halbuki Başvekil Fethi Bey beş gün önce, yani 2 Mart 1925'te Meclis'te oybirliği ile güvenoyu almıştı. Yapılan oylamada Fethi Bey'in hükümeti ılımlıların 60 beyaz oyuna karşı, köktencilerin 94 kırmızı oyu ile güvenini yitirmiştir. Bunun üzerine Başvekil Fethi Bey, görevinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Yerine tekrar İsmet (İnönü) Paşa

⁹⁶⁶ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 2017: 113, 114.

⁹⁶⁷ Aybars, 1988: 282.

getirilmiştir.⁹⁶⁸ Yeni hükümetin ilk icraatlarından biri Takrir-i Sükun Kanunu'nu kabul etmek olmuştur. Hemen ardından, 7 Mart 1925'te asileri ve isyanla iltisaklı olanları yargılayacak olan İstiklal Mahkemeleri'nin üye, savcı ve reislerinin seçimine gidilmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi Reisliği'ne Afyon Mebusu Ali (Çetinkaya) Bey; Vilayat-ı Şarkıyye İstiklal Mahkemesi Reisliği'ne Giresun Mebusu Hacim Nurettin (Çarıklı) Bey seçilmiştir. Ancak Hacim Muhittin Bey rahatsızlanınca yerine Abdullah Bey seçilmiş, Mahkeme'nin adı "İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi" olarak değiştirilmiştir. Ayaklanma bütün doğu bölgesini kapsamadığı ve halkın rencide olabileceği düşünüldüğü için bu değişiklik yapılmıştır.

İsmet Paşa Hükümeti isyanı bastırmak için hazırlıklarına devam ederken, asiler 7 Mart'ta Diyarbakir'e kadar ulaşmışlardır. Şeyh Sait ve adamları 7/8 Mart tarihinde Diyarbakir'de yenilgiye uğratılmış, böylece isyan hareketinin güneye doğru inmesi engellenmiş ve çembere alınması imkanı doğmuştur. Bu gelişme üzerine Şeyh Sait, Dersim ve Muş yöresindeki ağaları isyana katılmaya davet etmişse de asilerin son yenilgisi üzerine bu davet ilgi görmemiştir. Asilere Diyarbakir'de vurulan darbe bir dönüm noktası olmuş, seferber edilmiş kuvvetlerle Diyarbakir ve çevresi 10 Mart'ta isyancılardan temizlenmiştir. 14 Mart'ta Şeyh Sait'in isyana katılan oğullarından birinin öldürüldüğü bildirilmiştir. 23 Mart'ta sıkıyönetimin bir ay uzatılması kabul edilmiştir. İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi, Ankara'dan hareket etmiş ve 12 Nisan'da Diyarbakir'e ulaşmıştır. Şeyh Sait ve adamları ise 15 Nisan'da ele geçirilmişlerdir. Şeyh Sait, sorgulamalarda isyan ile bir bağlantısı olmadığını, kürtcülük davası gütmediklerini, din ve hilafet düşüncesiyle hareket ettiklerini beyan etmiştir. Ancak mahkeme, asilerin bağımsız bir Kürdistan amacıyla hareket ettikleri, isyana dinin alet edildiği, birçok masum vatandaşın ve askerin şehit olduğu gerekçeleriyle asileri sorumlu tutmuştur. İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi, yargılanan 80 asiden 49'u hakkında idam kararı vermiştir. Şeyh Sait de idam edilecekler arasında yer almıştır. İdam cezası 28/29 Haziran gecesi Diyarbakir'in Dağkapısı meydanında infaz edilmiştir. Bu arada İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi, isyan hareketi ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı ilişkili bulmuştur. Mahkeme, görevli olduğu doğu bölgesindeki tüm TCF şubelerini kapatmıştır.

⁹⁶⁸ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 2017: 121-124.

Ankara’da kurulan İstiklal Mahkemesi ise dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle bazı fırka mensuplarını yargılamıştır. TCF, Takrir-i Sükun Kanunu’nun Birinci Maddesi’nde geçen ‘*İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlâ bâis bilumum teşkilât ve tahrika ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet, re’sen ve idareten men’e mezundur.*’

’ hükmüne⁹⁶⁹ dayanılarak 3 Haziran 1925’te kapatılmıştır.⁹⁷⁰

3.3.1.2. Mirliya İzzeddin Paşa’nın Üçüncü Ordu Müfettişliğine Tayini

Şeyh Sait isyanının bastırılması ve adli mekanizmaların devreye sokulmasıyla asayiş tedbirleri alınmaya başlamıştır. Bu kapsamda doğudaki bazı şeyhlerin, ağaların ve beylerin batı bölgelerine nakledilmeleri kararlaştırılmıştır. Seferberlik hali de sona erdikten sonra doğuya kaydırılan birliklerin yeniden batıdaki yerlerine iade edilmeleri uygun görülmüştür. Ancak bu karar Hükümet ile 3. Ordu Kumandanı Ferik-i Sani Kazım (İnanç) Paşa arasında bir ihtilaf doğurmuştur. Ferik-i Sani Kazım Paşa, askeri tedbirlerin kaldırılmasını ve birliklerin eski yerlerine gönderilmesini sakıncalı bulmuştur. Ferik-i Sani Kazım Paşa seferberliğin kaldırılmasına da karşı çıkmış, meselenin henüz nihayete ermediğini söylemiş, bu şekilde üzerine bir mesuliyet alamayacağını bildirmiştir. Hükümet ise bu husustaki kararını değiştirmemiştir.⁹⁷¹ Bunun üzerine Ferik-i Sani Kazım Paşa, 20 Haziran 1341 (20 Haziran 1925) tarihinde vazifesinden istifa ettiğini bildirmiştir.⁹⁷² İstifası Başvekalet’e iletilmiş, Başvekil İsmet (İnönü) Paşa da Müdafaa-i Milliye Vekaleti’nden gereğinin yapılmasını istemiştir.⁹⁷³ Aynı gün yayınlanan Müdafaa-i Milliye Vekaleti Kararnamesi’ne göre 1. Kolordu Kumandanı Mirliya İzzeddin Paşa’nın 3. Ordu Müfettişliği’ne tayin edildiği bildirilmiştir. Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa kararnameyi onaylamıştır.⁹⁷⁴ Son olarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa, Mirliya İzzeddin Paşa’nın 3. Ordu Müfettişliği’ne tayininin gerçekleştiğini

⁹⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 4, C. 3, s. 87.

⁹⁷⁰ Aybars, 1988: 280-295.

⁹⁷¹ İnönü, 1998: 72, 73.

⁹⁷² BCA, 30-11-1-0_15-28-15_1.

⁹⁷³ BCA, 30-11-1-0_15-28-15_2.

⁹⁷⁴ BCA, 30-11-1-0_15-28-15_3.

Başvekalet'e arz etmiştir.⁹⁷⁵ Müşir Fevzi Paşa, gerekli tahkikatın bizzat Mirliya İzzeddin Paşa tarafından 3. Ordu Karargahı'nın bulunduğu Diyarbekir'e gittiğinde yapılacağını 28 Haziran'da Başvekalet'e bildirmiştir.⁹⁷⁶ Başvekil İsmet Paşa, Ferik-i Sani Kazım (İnanç) Paşa ile tedbirlerin hafifletilmesi konusunda yaşadığı ihtilaf ve Mirliya İzzeddin Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'ne tayini hakkında hatıratında şunları paylaşmıştır:

‘‘Muharebe son derece ağır bir yük olacaktı. İşin bir de mali tarafı vardı. Ayrıca, vatanda huzur meselesinin, büyük askeri tedbirlere ihtiyaç göstermekte devam ettiği kanaatini yaratmamak lazımdı. Askeri tedbirleri vaktinde alıp, vaktinde kaldırmak hükümet için esaslı bir karar konusudur. Ordu kumandanı ile aramızda bundan ihtilaf çıktı. Kendisini vazifeden ayırmaya mecbur olduk. Kendisi orduda kaldı, fakat başka bir vazife verdik. Oraya İzzeddin Paşa'yı kumandan olarak gönderdik.’’⁹⁷⁷

3.3.2. İzzeddin Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği Döneminde Doğuda Çıkan İsyanlar

6 Eylül 1843'te Manastır merkezli kurulan 3. Ordu Kumandanlığı sadece askeri olarak değil, siyasi olarak da büyük bir öneme sahipti. Merkezi daha sonra Selanik'e nakledilen bu ordu, İttihat ve Terakki hareketi için merkez olmuştu.⁹⁷⁸ Mirliya İzzeddin Paşa, Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra ilk olarak 3. Ordu'da vazifesine başlamış, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa ile burada yakın bir şekilde çalışmıştı. 3. Ordu, Osmanlı döneminde yaşanan pek çok harpte etkin bir şekilde görev almıştı.

Türk Ordusu, Lozan Sulh Muahedenamesi'nin imzalanmasının ardından barış dönemine geçilmesiyle yeniden teşkilatlandırılmış, bu kapsamda 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri kurulmuştu. Karargahı Diyarbekir'de kurulan 3. Ordu Müfettişliği'nin emrinde 6., 7., 8. ve 9.

⁹⁷⁵ BCA, 030_01_00_00_1_3_2_2.

⁹⁷⁶ BCA, 030_01_00_00_1_3_2_1.

⁹⁷⁷ İnönü, 1998: 73.

⁹⁷⁸ Kara, 2013: 75-77; Tunaya, 1988: 21-23.

Kolordular bulunmaktaydı. 6. Kolordu'nun Karargahı Tokat'ta kurulmuş, bağlı birlikleri Tokat, Niksar ve Zile yörelerinde konuşlandırılmıştır. 6. Kolordu'ya bağlı olan 5. Tümen Sivas dolaylarında; 15. Tümen kuvvetleri ise Samsun, Sinop ve Amasya'da konuşlandırılmıştır. 7. Kolordu'nun Karargahı Erzincan'da kurulmuş, bağlı birlikler ise Erzincan ve dolaylarında konuşlandırılmıştır. 7. Kolordu'ya bağlı olan 2. Tümen Muş ve dolaylarında; 17. Tümen Elazığ ve dolaylarında, 14. Süvari Tümeni ise Urfa ve dolaylarında konuşlandırılmıştır. 8. Kolordu'nun Karargahı Erzincan'da kurulmuştur. Bu kolorduya bağlı olan 3. Tümen kuvvetleri Trabzon, Giresun ve Rize'de; 16. Tümen Erzincan ve dolaylarında konuşlandırılmıştır. 9. Kolordu Karargahı Erzurum'da kurulmuş, bağlı birlikleri Erzurum dolaylarında konuşlandırılmıştır. Bu kolorduya bağlı olan 9. Tümen Kars ve dolaylarında; 12. Tümen Sarıkamış ve dolaylarında; 1. Süvari Tümeni ise Karaköse ve dolaylarında konuşlandırılmıştır.⁹⁷⁹ 3. Ordu Müfettişliği'nin Karargahı Şeyh Sait isyanının ardından Erzincan'a nakledilmiştir.⁹⁸⁰

Şeyh Sait isyanı Nisan 1925'te bastırılmışsa da doğu bölgesindeki kıpırdanmalar devam etmiştir. Nitekim Mirliya İzzeddin Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'ne tayininden sonra Ordu'nun sorumluluk sahası olan doğu bölgesinde çok sayıda isyan çıkmıştır.

Raçkotan ve Raman İsyanı: Şeyh Sait isyanından sonra doğu bölgelerinde tam bir asayiş tesis edilememiş, Diyarbakir, Bingöl, Siirt gibi vilayetlerin bazı kazalarında hükümet otoritesini hiçe sayan olaylar vuku bulmuştur. Hükümet'in bu bölgede otorite kurmasına karşı çıkan asiler birlikte hareket etmeye başlamışlardır.⁹⁸¹ Şeyh Sait isyanının ardından bazı doğu vilayetlerinde sıkıyönetim uygulanmaktaydı. Buna rağmen mevzu bahis vilayetlerde asayiş bozan olaylar devam etmiştir.⁹⁸² Nitekim çok geçmeden yeni bir ayaklanma başlamış, bölgenin önde gelen aşiretlerinden Raman, Raçkotan ve Garzan aşiretleri de bu ayaklanmaya destek vermişlerdir.

Raman ve Raçkotan aşiretleri, Jandarma kuvvetlerinin arama-tarama yapma isteğine karşı bir direniş göstermişlerdir. Bu direniş Siirt'in batısı, Sason, Silvan, Beşiri, Garzan ve Kulp

⁹⁷⁹ Tüzel, 1995: 400.

⁹⁸⁰ Hallı, 1972: 19.

⁹⁸¹ Hallı, 1972: 152.

⁹⁸² Miyak, 2005: 100.

yörelere yayılmıştır. Bunun üzerine Hükümet, bahsi geçen aşiretlerin üzerine bir tedip hareketi yapılmasını uygun bulmuştur. 3. Ordu Müfettişi Mirliya İzzeddin Paşa, isyan hareketini bastırmak için 7. Kolordu Kumandanlığı'nı görevlendirmiştir. Kolordu Kumandanlığı da 12. ve 41. Tümenler ile İkinci Tugay'dan mürettep kuvvetleriyle tedip hareketine başlamıştır. Harekat başarılı bir şekilde devam etmiş ve 12 Ağustos 1925'e kadar isyan bölgesi kontrol altına alınmıştır. Ancak, asiler ve silahları tamamen ele geçirilememiştir. Bu da bölgede yeni olayların meydana gelmesine zemin hazırlamıştır.

Sason Ayaklanmaları: Sason, sahip olduğu arazi şartlarından dolayı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında pek çok isyana sahne olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra başlayan itaatsizlik ortamı, belirli aralıklarla sürmüştür. Burada kaçakçılık faaliyetlerinin yoğun olması ve devletin buna karşı önlem almaya çalışması, isyanları doğuran nedenlerden biridir. Mirliya İzzeddin Paşa'nın görev süresince Sason'da meydana gelen olaylar küçük çapta cereyan etmekle beraber olaylar nihayete erdirilememiştir. Sason'da vuku bulan itaatsizlik ortamı Mirliya İzzeddin Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'nden ayrılmasından sonra iyice artmıştır.

Birinci Ağrı İsyanı: İran sınırından sızan bazı kaçakçıların yaptığı hayvan hırsızlığı Hükümet tarafından engellenmek istenmiştir. Jandarma kuvvetlerinin duruma müdahale etmesi üzerine, 16 Mayıs 1926 tarihi itibarıyla bir isyan başlamıştır. Ayaklanma daha sonra da belirli aralıklarla devam etmiştir. Daha sonraki bir tarihte, olayları tertipleyen ayrılıkçı Hoybun Cemiyeti olduğu anlaşılmıştır.⁹⁸³ Burada mezkur cemiyete değinmekte fayda vardır. Azadi Cemiyeti üyelerinin ve Şeyh Sait isyanına katılanların takibata uğraması sonucu ayrılıkçılar Suriye, Irak ve İran'a kaçmışlar, bu ülkelerde yeni bir örgüt kurma çabasına girişmişlerdir. Bu dönemde dikkat edilmesi gereken nokta Suriye'de Fransız ve Irak'ta İngiliz manda yönetimlerinin bulunuyor olmasıdır. Nitekim emperyalist emeller peşinde koşan İngilizler ve Fransızlar ayrılıkçılara destek vermiştir. Bu sayede rahat bir ortamda faaliyetlerini yürüten ayrılıkçılar, Ermenilerle de işbirliği içerisine girmişlerdir. 1927 yılında ise Kürtçede "benlik"

⁹⁸³ Hallı, 1972: 152-156.

anlamına gelen hoybon ve Ermenicede “Ermeni yurdu” anlamına gelen haypun sözcüklerinin birleştirilmesiyle Hoybun Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, ilk toplantısını Şubat 1927’de İngilizler tarafından Revandiz Kaymakamlığı’na getirilen Seyyit Taha’nın evinde yapılmıştır. Toplantıyı İngiltere’nin Irak Olağanüstü Komiser Yardımcısı Edmons düzenlemiştir. Mezkur toplantıda Türkiye’de çıkarılacak isyanlarla ilgili kararlar alınmıştır. Cemiyetin ikinci toplantısı Mart 1927’de yapılmış, bu toplantıya Taşnak Ermenilerinin önde gelenleri de katılmıştır.⁹⁸⁴

Cemiyet, isyan merkezi olarak Ağrı Dağı’nı seçmiştir. 3. Ordu Müfettişliği, ayaklanmayı bastırmak üzere 17., 24. ve 28. Alayların 1. ve 2. Taburlarını, Kolordu Süvari Alayı’nı, bunlara ek olarak bazı jandarma birliklerini hazırlamıştır. 16 Mayıs’ta isyancıları takip eden 28. Alay, alınan önlemlerin yetersiz olması nedeniyle ağır bir kayıp yaşamıştır. Bunun üzerine Mirliya İzzeddin Paşa kumandasındaki 3. Ordu Müfettişliği, Ağrı yöresinde yeniden tedip harekatı yapılmasını uygun bulmuştur. Harekât, 9. Tümen tarafından idare edilmiştir. Asiler bozguna uğratılmış, geri kalanlar İran’a kaçmıştır.⁹⁸⁵

Bu dönemde İzzeddin Paşa’nın askerlik hayatı için önemli bir gelişme yaşanmıştır. Rütbesi 30 Ağustos 1926 tarihinde Mirliya rütbesinden Ferik-i Sani rütbesine yükseltilmiştir.⁹⁸⁶

Koçuşığı İsyanı: Şeyh Sait isyanından sonra güvenlik güçlerinden kaçmayı başaran bazı asiler dağlara çıkmıştır. Dersim ve dolaylarında bulunan meskun Koçuşığı aşireti mensupları ise bu isyancılarla işbirliği yapmıştır. Burada birlikte Hükümet’in otoritesini hiçe sayan faaliyetlere girişmişlerdir. İsyancılar, devletine bağlı olan halkı da tehdit etmiştir.⁹⁸⁷

Nihayetinde asiler, yeni bir isyan başlatmışlardır. Bunun üzerine bir tedip harekatı yapılmasına karar verilmiştir. 3. Ordu Müfettişliği’nin hazırladığı birlikler, Miralay Mustafa (Muğlalı) Bey kumandasında 6 Ekim 1926’da tedip harekatına başlamıştır. 30 Kasım’a kadar

⁹⁸⁴ Sarıay, 1998: 213.

⁹⁸⁵ Hallı, 1972: 167-171.

⁹⁸⁶ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar’ ın Askerlik Safahatı.

⁹⁸⁷ Miyak, 2005: 106.

asilerin büyük çoğunluğu etkisiz hale getirilmiştir. Harekât 1 Aralık'ta tamamen nihayete ermiştir.

Mutki İsyanı: Bölgedeki bazı aşiretler halkı kışkırtmaya devam etmiştir. Bunlardan biri de Mutki aşireti olmuştur. Bitlis Valiliği'nin Mutki'deki 35 köyü nakletme kararı alması üzerine isyancılar harekete geçmiş ve 26 Mayıs 1927'de Mutki olayları başlamıştır. Bu gelişme karşısında 3. Ordu Müfettişliği harekete geçmiştir. Ferik-i Sani İzzeddin Paşa, ayaklanmayı bastırması için 2. Fırka'yı görevlendirmiş, hazırlıkların tamamlanmasının ardından birlikler 17 Temmuz'da harekete geçmiştir. Harekât 18 Ağustos'a kadar devam etmiştir. Bundan sonra ise asilerin takibiyle bölgedeki Jandarma kuvveti ilgilenmiştir. Bölgenin zorlu arazi koşulları, asilerin tamamının ele geçirilmesine mani olmuştur.⁹⁸⁸

İkinci Ağrı İsyanı: Birinci Ağrı ayaklanmasından sonra asilerin birçoğu İran'a kaçmıştı. İran'ın teşvikleri sonucu harekete geçen asiler, yeniden ayaklanmak için hazırlık yapmışlardır. İsyan, ilkinde olduğu gibi yine aynı bölgede ve Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetleri neticesinde meydana gelmiştir. Hükümet, asilere karşı bir tedip harekâtı yapılması kararı almıştır. 3. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani İzzeddin Paşa, 9. Kolordu'yu ve 12. Fırka'yı isyanı bastırmak için görevlendirmiştir. Harekât, 14 Eylül 1927'de başlamıştır. 18 Eylül'e değin kovalanan asilerin bir kısmı yine İran'a kaçmıştır. İsyan 20 Eylül'de sona ermiştir. Bu harekatta ilk isyandakine benzer hatalar yapılmış, bu nedenle kesin sonuç alınamamıştır.

Bicar İsyanı: Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra güvenlik güçlerinden kaçmayı başaran bir grup asi, engebeli arazisiyle malum Bicar yöresinde dağlarda gizlenmiş, daha sonra tekrar toplanmışlardır. Asiler 7 Ekim 1927 itibarıyla gasp, kamu malına zarar verme gibi Hükümet otoritesini zedeleyen birtakım faaliyetlere girişmişlerdir. Bunun yanında devlete bağlı olan halka da baskı ve şiddet uygulamışlardır.⁹⁸⁹ 7. Kolordu Kumandanlığı, hazırladığı kuvvetleri ayaklanma bölgesine göndermiştir. Ancak asilerin faaliyetleri önlenememiştir. Bir Jandarma alayı ise asiler tarafından pusuya düşürülmüş ve dağıtılmıştır. Bölgenin zorlu arazi yapısı, harekattan

⁹⁸⁸ Hallı, 1972: 176-194.

⁹⁸⁹ Miyak, 2005: 110-112.

istenen neticenin alınamamasında etkili olmuştur. Bu gelişmeler asilerin cesaretini artırırken Hükümeti zor bir duruma sokmuştur. Ayaklanmanın büyümesi üzerine 3. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani İzzeddin Paşa, 7. Kolordu ile Elâzığ Havalisi kumandanlarını bölgeye göndermiştir. Daha sonra 7. ve 8. Kolordular, asileri tedip etmek ile görevlendirilmiştir. Yaklaşık bir ay süren harekât neticesinde çok sayıda asi öldürülmüştür. Harekâtın kısa bir süre içinde tamamlanmasıyla bölgede sarsılan otorite yeniden tesis edilmiştir.

Asi Resul İsyanı: 22 Mayıs 1929'da Siirt ve Şırnak dolaylarında yeni bir isyan başlamıştır. Bu isyanın başlamasında ise Jilyan aşireti etkili olmuştur. Jandarma birlikleri, köylerde silah araması yapmışlardır. Jilyan aşireti reisi Resul ise Jandarmalara karşı gelmiştir. Bunun üzerine Resul ve kardeşi Agit hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. Resul'ün kardeşi Agit, arama yapmaya gelen güvenlik güçlerine karşı çıkmıştır. Agit ve adamlarının açtığı ateş üzerine beş er şehit olmuştur. Olaylar karşısında 3. Ordu Müfettişliği derhal bir kuvvet hazırlamış, 6 Temmuz'da harekât başlatılmıştır. Çarpışmalar 3 Ağustos'a kadar sürmüş, çok sayıda asi öldürülmüştür. İsyan bastırılrsa da Resul ve Agit kardeşler İran'a kaçmışlardır.

Tendürek İsyanı: Aslen İranlı olan, ancak Türkiye'ye sığınarak Ağrı Dağı etrafına yerleşen aşiret reisi Şeyh Abdülkadir, Aladağ yöresinde etkinlik kurmaya çalışmıştır. Bir süre sonra bölgedeki Kotanlı ve Keskünlü aşiretlerini hükmü altına almış, devlete karşı itaatsizlik faaliyetlerine girişmiş ve bir isyan başlatmıştır. Hükümet, Şeyh Abdülkadir'e bildiri vererek silahların teslim edilmesini ve onlar için alınacak iskan kararına uymalarını istemiştir. Hükümet'in askeri hazırlıklara başladığı haberini alan Şeyh Abdülkadir ve adamları İran'a kaçmıştır. 14 Eylül 1929'da başlayan olaylar 27 Eylül'de sona etmiştir.⁹⁹⁰

Zeylan İsyanı: Bu isyan, 3. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani İzzeddin Paşa'nın döneminde meydana gelen en ciddi isyanlardan biri olmuştur. Seyid Abdulvahap, Seyit Resul, Kör Hüseyin ve Emin Paşa isimli kişiler, beraberlerindeki isyancılarla Haziran 1930'da Zeylan bucağına ve Jandarma karakoluna saldırı gerçekleştirmişlerdir. Bunun sonrasında hem kendi aşiretlerine

⁹⁹⁰ Hallı, 1972: 230-261.

mensup olanları hem de bölgedeki bazı aşiretleri yanlarına çekerek bir ayaklanma başlatmışlardır.⁹⁹¹

Asiler, o derece ileri gitmişlerdir ki Jandarma karakolunu ve Zeylan ilçesinin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Alınan askeri önlemler yetersiz kalmış ve Zeylan ayaklanması ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti devreye girmiştir. 26 Haziran 1930'da verilen emirle 7. ve 9. Kolordular arasında görev dağılımı yapılmıştır. Asiler ise bir yandan halkı ayaklanmaya teşvik etmiş, diğer yandan yağma faaliyetlerine devam etmişlerdir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 7. ve 9. Kolordulara 4 Temmuz itibarıyla harekate başlamalarını emretmiştir. Türk askerinin harekate başladığı sırada asiler hem sayıca artmış hem de geniş bir bölgeye yayılmış durumda idi. 4 Temmuz'da başlayan çarpışmalar iki aydan fazla sürmüştür. Eylül başlarında sona eren harekâttan kesin bir netice alınamamış, asilerin büyük bir kısmı kaçmayı başarmıştır.

Üçüncü Ağrı İsyanı: Ağrı'daki ilk iki isyan sonucu gerçekleştirilen hareketlerden kesin bir sonuç alınamamış ve asilerin büyük çoğunluğu İran'a kaçmıştı. İngiltere, SSCB, İran gibi devletlerin desteği ve Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetleri sayesinde asiler yeniden bir araya gelmişlerdir. Harekatlardan kesin bir netice alınamamış olması da asileri cesaretlendirmiştir. Nitekim İhsan Nuri ve Ermeni Zilan isimli şahısların liderliğinde yeni bir isyan başlamıştır.

Ağrı'daki üçüncü isyan İran sınırı, Küçük Ağrı, Büyük Ağrı ve Doğu Beyazıt'ı içine alan bölgede çıkmıştır. 9. Kolordu'nun sevk ve idaresinde bir tedip harekatı yapılmasına karar verilmiştir. 7 Eylül 1930'da harekât başlamıştır. Asilere büyük kayıplar verdirilen harekât 14 Eylül'de sona ermiştir. Asilere büyük kayıplar verdirilmiş ve bu kez İran'a kaçmalarına imkân verilmemiştir.

Pülümür İsyanı: Aşkırık, Kürk, Dağbey ve Harsi köylerinde yaşayan bazı ayrılıkçı asiler, bölgedeki diğer köyleri basıp yağmalayarak huzursuzluk çıkarmışlardır. Bunlar bir yandan kürtcülük propagandası yapmışlardır. Başvekil İsmet (İnönü) Paşa, 8 Ekim 1930'da Erkan-ı

⁹⁹¹ Miyak, 2005: 118, 119.

Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği talimatta asayişin temin edilmesini istemiştir. Bunun üzerine 28 Ekim 1930'da tedip harekatı başlatılmıştır. İkinci harekât 10 Kasım'da, Kürk yöresindeki harekât ise 13 Kasım'da başlatılmıştır. 14 Kasım günü bölgedeki asi artıkları imha edilerek harekât tamamlanmıştır.⁹⁹²

Pülümür isyanı, Ferik-i Sani İzzeddin Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği döneminde görülen son isyan olmuştur. Ferik-i Sani İzzeddin Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği süresince meydana gelen isyanlar, onun askerlik hayatında üstlendiği zorlu görevlere bir yenisinin daha eklendiğini göstermektedir. Bu arada İzzeddin Paşa, 30 Ağustos 1930'da Ferik-i Sani rütbesinden Ferik-i Evvel rütbesine terfi ettirilmiştir.⁹⁹³

3.3.3. Bursa Manevralarına Katılması

Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi sorununun çözülemediği olması, iki ülke arasındaki ilişkileri 1929 yılı itibarıyla iyice gerginleştirmiştir. İki ülke ayrıca donanmalarını da güçlendirmeye başlamıştır. Mevcut gelişmeler ve Türk Ordusu'nun son durumunu incelemek üzere 30 Eylül 1929'da Bursa'da bir manevra yapılması kararlaştırılmıştır. Manevraya başlangıçta kara kuvvetleri ile deniz kuvvetleri katılacakken daha sonra hava kuvvetlerinin de katılması kararlaştırılmıştır. Bu açıdan Bursa Manevrası kara, hava ve deniz kuvvetlerinin müşterek olarak katıldığı ilk manevra olmuştur. Ayrıca Cumhuriyet döneminde ilk kez manevra için bütçeden ödenek ayrılmıştır. Bununla birlikte, Reiscumhur'un imzasıyla yayımlanan kararnameye göre ihtiyatlar da çağrılacak ve silah altındaki erlerin terhisleri manevra sona erene kadar tehir edilecekti. Tüm bunlar, Bursa Manevralarına verilen önemin birer göstergesidir.

Bursa Manevralarına başta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa olmak üzere 1. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel Ali Sait (Akbatugan) Paşa, 2. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel Fahrettin (Altay) Paşa, 3. Ordu Müfettişi Ferik-i Sani İzzeddin Paşa, Askeri Şura üyesi Ferik-i Evvel Cevat (Çobanlı) Paşa gibi bazı üst düzey kumandanlar katılmıştır. Manevrada 1.

⁹⁹² Hallı, 1972: 287-360.

⁹⁹³ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı.

Ordu Müfettişliği'ne bağlı olan 2., 3. ve 4. Kolordular ile muhtelif tümen, alay ve taburlar, bir muharebe alayı, hava taburundan mürettep iki bölük ve iki mektep tayyaresi yer almıştır. 1. Ordu müfettişi Ferik-i Evvel Ali Sait Paşa tarafından idare edilen manevra 30 Eylül-16 Ekim tarihleri arasında üç safhada gerçekleştirilmiştir. Birinci safha 30 Eylül-1 Ekim tarihleri arasında İzmir Müstahkem Mevkii ve Deniz Üssünde; ikinci safha 5-11 Ekim tarihleri arasında donanmaya bağlı gemiler ve denizaltılarıyla icra edilmiştir. 8 Ekim'de bir gün istirahat edilmiştir. Üçüncü ve son safha ise 14-16 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilmiş, bu safha bindirme tatbikatını, deniz nakliyatını ve asker çıkarma faaliyetlerini içermiştir.

Bursa Manevraları tamamlandıktan sonra 1. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel Ali Sait Paşa bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmesinde, seferber olma işlemlerinde bazı ufak tefek hatalar görüldüğünü, ancak bunların hemen düzeltildiğini ifade etmiştir. İşlemlerin hızlı, normal ve takdire şayan bir şekilde sonuçlandığını belirtmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa ise değerlendirmesinde bazı tenkitlerde bulunmuştur.⁹⁹⁴

3.3.4. SSCB ile İlişkiler ve İzzeddin Paşa'nın Odessa'ya Gönderilmesi

Musul meselesinin Türkiye aleyhinde sonuçlanması ve Cemiyet-i Akvam'ın bu meseledeki ikiyüzlü tavrı, Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin yakınlaşmasını sağlamıştır. İki ülke 17 Aralık 1925'te Paris'te bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması imzalamıştır. Ankara ve Moskova arasındaki yakınlaşmayı gören İngiltere, Musul meselesinin halledilmesinden sonra Cemiyet-i Akvam'a üye olması için Ankara'ya baskı yapmaya başlamıştır. İngilizler bu sayede, Cemiyet-i Akvam'a karşı olumsuz bir tavır takınan SSCB ile Türkiye'yi birbirinden uzaklaştırmayı amaçlamış, ancak amacına ulaşamamıştır. Sonraki dönemlerde de SSCB, dünya politikalarındaki önemi ve jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye ile ilişkilerine önem vermiştir. 1932 yılı itibarıyla iki ülke arasında iktisadi alanda da olumlu gelişmeler görülmeye başlamıştır.

Türkiye'nin 18 Temmuz 1932'de Cemiyet-i Akvam'a üye olması ve böylece Batı ile yakınlaşması Moskova'yı rahatsız etmiştir. Bu durum, iki ülke ilişkilerinde bir dalgalanma

⁹⁹⁴ Özkurt, 2017: 119-137.

oluşturmuşsa da 1933-1936 arası dönem, Ankara-Moskova arasında sıkı bir işbirliğinin başladığı dönem olarak görülmektedir. Bunda, Adolf Hitler liderliğindeki Almanya ile Benito Mussolini liderliğindeki İtalya'nın revizyonist politikalara girişmelerinin doğrudan etkisi olmuştur. Ayrıca 1932 yılında Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında dörtlü bir paktın kurulacağı söylentileri huzursuzluk yaratmıştır. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da yabancı devlet temsilcilerine verdiği bir yemekte Türkiye'nin böyle bir paktı olumlu karşılamayacağını belirtmiştir. Dörtlü Pakt ile ilgili söylentiler SSCB'de de endişe yaratmıştır. Bunun üzerine Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in önerisiyle SSCB ve bölgedeki diğer komşu ülkelerle sıkı bir işbirliği geliştirilmiş, 3 ve 4 Temmuz 1933 tarihlerinde iki antlaşma imzalanmıştır. 3 Temmuz 1933'te imzalanan antlaşmaya Türkiye, SSCB, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İran ve Afganistan; 4 Temmuz 1933'te imzalanan antlaşmaya da Türkiye, SSCB, Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya imza atmıştır.⁹⁹⁵

Türkiye ve SSCB arasındaki bu siyasi yakınlaşma, General Voroşilov başkanlığındaki bir Sovyet heyetinin 27 Ekim 1933'te Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretle yeni bir boyut kazanmıştır. Sovyet heyeti çok sıcak bir şekilde karşılanmış, iki taraf birbirine karşı samimi mesajlar vermiştir. Sovyet heyetinin Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarının hemen öncesinde gelmesi de ayrı bir anlam ifade etmiştir.⁹⁹⁶ Sovyet heyetinin Türkiye'yi ziyareti esnasında bir Türk heyeti de eş zamanlı olarak SSCB'de temaslarda bulunmuştur. Ankara'da ağırlanan Sovyet heyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıl kutlamalarına da katılmıştır.⁹⁹⁷

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa ile temalarını tamamlayan Sovyet heyeti Ankara'dan İzmir'e, buradan vapurla İstanbul'a hareket etmiştir. Bu sırada Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey ile 3. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa, Sovyet heyetine refakat edenler arasında bulunmuşlardır. Sovyet heyeti Çanakkale'de karaya inerek Türk Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerle yaptığı tarihi muharebe yerlerini ziyaret etmiştir. Çanakkale Cephesi'nde Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Erkan-ı Harbiye

⁹⁹⁵ Yalçın, 2010: 265-269.

⁹⁹⁶ *Milliyet*, 27 Teşrin-i Evvel 1933.

⁹⁹⁷ *Milliyet*, 29 Teşrin-i Evvel 1933.

Reisliğini yapan Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa, Çanakkale Muharebeleri ve muharebenin meydana geldiği yerlerle ilgili Sovyet heyetini bilgilendirmiştir. Daha sonra ise Truva harabeleri gezilmiş, ardından İstanbul'a dönmüştür.⁹⁹⁸ Sovyet heyetinin İstanbul'da gerçekleştirdiği ziyaretlerde de Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa hazır bulunmuştur.

Sovyet heyetinin Türkiye ziyareti sona ermiş, heyeti Odessa'ya götürecek olan İzmir Vapuru, 9/10 Kasım 1933'te saat ikiye doğru hareket etmiştir. Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa, heyeti Odessa'ya kadar uğurlamakla görevlendirilmiştir.⁹⁹⁹ Onun riyasetindeki uğurlama heyetinde Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Vilayet İdare Reisi Cevdet Kerim Bey ve Hariciye Kalemi Mahsus Müdürü Refik Amir Bey hazır bulunmuştur.¹⁰⁰⁰ Fırtınalı bir havada yolculuğunu tamamlayan İzmir Vapuru, 11 Kasım'da Odessa'ya varmış, burada zırhlı tayyare filosu tarafından karşılanmıştır. Vapur rıhtıma yanaşırken tüm gemiler siren öttürmüşlerdir. Türk heyeti, Türk ve Sovyet bayraklarıyla ve dostluk mesajları içeren levhalarla donatılan Odessa'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. General Vorosilov, Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'yı halka takdim etmiştir. 200.000'den fazla kişinin coşku dolu karşılamasına Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa mukabelede bulunmuştur. Resmi geçit töreni yapıldıktan sonra öğle yemeği verilmiştir. Yemeğin ardından General Vorosilov, radyo aracılığıyla halka hitap etmiş, sözlerinin devamında Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'yı takdim etmiştir.¹⁰⁰¹ Bunun üzerine Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa da radyodan gerçekleştirdiği hitabında şu sözleri söylemiştir:

‘‘Ameleler, köylüler, Odesa'nın aziz sakinleri; sizlerin şahsında bütün dost Sovyet Rusya halkını gönülden selamlarım. Büyük Kızılordu'nun sevgili ve muhterem kumandanı General Vorosilov ile Sovyet heyetinin diğer azası bizim milli bayramımızda hazır bulundular ve Türk milletine sizlerin muhabbetinizi getirdiler. Türk milleti, büyük Sovyet dostluğunun ne kadar samimi olduğunu biliyor. Bugün arkadaşlarımla beraber bu muazzam tezahürlere bakarak iki millet arasındaki

⁹⁹⁸ Cumhuriyet, 7 Teşrin-i Sani 1933.

⁹⁹⁹ Cumhuriyet, 10 Teşrin-i Sani 1933.

¹⁰⁰⁰ Cumhuriyet, 14 Teşrin-i Sani 1933.

¹⁰⁰¹ Cumhuriyet, 12 Teşrin-i Sani 1933.

dostluğun derinliğini, samimiyetini bir kere daha takdir ediyorum. Bu dostane tezahürlerden o kadar mütehassis olduk ki burada gördüklerimize karşı minnettarlığımızı ifade edecek kelime bulamıyorum. Münasebetlerimizin istikbalde de böylece devam etmesini, Türk ve Sovyet milletleri ve Türk ordusu ile Kızılordu arasındaki dostluğun çözülmez, sarsılmaz bir halde kalmasını temenni ederim.”

Odessa’dan ayrılmadan önce Türk heyeti için bir veda ziyafeti düzenlenmiştir. General Vorosilov söz alarak Türkiye ve Türk-Sovyet ilişkileri hakkında övgü dolu sözler sarf etmiştir. Bunun ardından Türk heyeti, 13 Kasım’da İstanbul’a dönmüştür.¹⁰⁰²

3.4. Dili Sadeleştirme Çalışmaları ve İzzeddin Paşa’nın “Çalışlar” Soyadını Alması

Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplar arasında sosyal hayata yönelik olanlardan birisi Soyadı Kanunu olmuştur. Hükümet’in Meclis’e sunduğu Soyadı Kanunu tasarısında her aile ve kişinin bir soyadı taşımasının yüzyıllardır devam eden bir gelenek olduğu, Medeni Kanun’da soyadına ait hükümler bulunduğu, bu duruma göre soyadı almayı zorunlu hale getirmek gerektiği belirtilmiştir. Adalet Komisyonu raporunda ise Soyadı Kanunu ile toplum içindeki karışıklıkların önleneceği, devlet işlerinde aksama yaşanmayacağı, aile fertleri arasındaki bağların güçlendirileceği vurgulanmıştır. Nihayet 16 Haziran 1934’te Muğla Mebusu Nuri Bey’in teklifi ile konu Meclis’te görüşülmeye başlamıştır.¹⁰⁰³ Uzun süren görüşmelerin ardından 21 Haziran 1934’te Soyadı Kanunu kabul edilmiştir.¹⁰⁰⁴ 2525 sayılı Soyadı Kanunu 2 Temmuz 1934’te Resmî Gazete’de yayımlanmış, yayımlanma tarihinden altı ay sonra yürürlüğe gireceği bildirilmiştir.¹⁰⁰⁵ Soyadı Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından Malatya Mebusu Başvekil İsmet Paşa ve arkadaşları, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya ‘‘Atatürk’’ soyadının

¹⁰⁰² Cumhuriyet, 14 Teşrin-i Sani 1933.

¹⁰⁰³ Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet, 2017: 143-147.

¹⁰⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 4, C. 23, B: 71, s. 245.

¹⁰⁰⁵ T.C. Resmî Gazete, Soyadı Kanunu, Sayı 2525, 21.06.1934, erişim: 04.11.2020, s. 4075.

verilmesinin Meclis tarafından uygun görüldüğünü içeren bir kanun teklifini encümene göndermiştir. Bu teklif 24 Kasım 1934'te kabul edilmiş ve kanunlaştırılmıştır.¹⁰⁰⁶

Bundan sonraki süreçte Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, yakın arkadaşlarından bazılarına soyadı verdiği görülmektedir. Reisicumhur, soyadı verirken kişilerin hayatlarına damga vuran olayları göz önünde bulundurmıştır. Reisicumhur'un soyadı verdiği kişilerin başında ise Başvekil İsmet Paşa gelmektedir. Başvekalet'e bir yazı gönderen Reisicumhur, İnönü Muharebelerindeki başarılarından ötürü İsmet Paşa'ya "İnönü" soyadının verilmesinin yerinde olduğunu ve bu soyadını ona bizzat kendisinin verdiğini bildirmiştir. Böylece İsmet Paşa, 26 Kasım 1934'ten itibaren "İnönü" soyadını kullanmaya başlamıştır.¹⁰⁰⁷ Reisicumhur Atatürk'ün, soyadı verdiği kişilerden birisi de Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa olmuştur. Reisicumhur, onun için de uygun bir soyadı bulmuştur. Türk Garp Cephesi Orduları, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Yunan Ordusu'na karşı takip harekâtı başlatmıştı. Geri çekilen Yunan kuvvetlerinin yerleşim yerlerini yakıp halkı katletmesinden endişelenen Miralay İzzeddin Bey de emrindeki 1. Kolordu ile harekete geçmiş, Çalışlar köyünde meydana gelen muharebelerin ardından Uşak'a girmişti. Miralay İzzeddin Bey, daha sonra kolordusuyla Afyon'un Çalışlar köyünden başlamak üzere İzmir'e doğru büyük takip harekâtına katılmıştı. İzzeddin Çalışlar, sorularımıza verdiği cevapta bu tarihi olay nedeniyle Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün İzzeddin Paşa için "Çalışlar" soyadını uygun bulduğunu ifade etmiştir.

Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün soyadı konusunda çok meraklı olduğunu belirten Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* adlı eserinde şunları paylaşmıştır:

"Soyadı kanunu üzerine Atatürk'e bir merak geldi idi. Daha doğrusu onu bu meraka meclisine gelmiş olanlar düşürmüştür. Herkes soyadını ondan almak hevesinde idi. O da tutar, karşısındakinin hal tercümesini sorar, başından

¹⁰⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 4, C. 25, B: 7, s. 35.

¹⁰⁰⁷ Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, 2017: 146.

geçen vakalardan birer harf veya hece seçer, sonra bunları karıştırıp soyadı olarak takardı.”¹⁰⁰⁸

Bu arada dilin sadeleştirilmesi için yapılan çalışmalar kapsamında askeri rütbe isimlerinde de değişiklik yapılmıştır.¹⁰⁰⁹ 10 Haziran 1935’te Meclis’te kabul edilen 2771 Sayılı Kanun gereğince askerliğin tanımı yapılmış, Onbaşı’dan Mareşal’e kadar bütün rütbeler belirtilmiştir. En yüksek rütbe olan Mareşal’in bir altında, yeni bir rütbe olarak Orgeneral rütbesi belirlenmiştir. Mareşal rütbe ismi Müşir’in yerini alırken, Orgeneral rütbe ismi de Ferik-i Evvel’in yerini almıştır. Türk Ordusu’nun yüksek komutasında yer alan kumandanları belirtmek için kullanılan “Erkan” ifadesinin yerini “Generaller/Amiraller” ifadesi almıştır.¹⁰¹⁰ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nin adı ise “Genelkurmay Başkanlığı” olarak değiştirilmiştir.¹⁰¹¹ İlgili kanun 18 Haziran 1935’te Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰¹²

3.5. İkinci Ordu Müfettişliği’ne Atanması ve Bu Görev Sırasındaki Faaliyetleri

Lozan Sulh Muahedenamesi’nin imzalanmasından sonra Türk Ordusu’nda yapılan düzenlemeler önceden belirtilmişti. Bu düzenlemeler doğrultusunda Ordu Müfettişlikleri kurulmuştu. Bunlardan biri de Karargahı Konya’da olan 2. Ordu Müfettişliği idi. 2. Ordu’nun ilk Müfettişi Ferik-i Sani Ali Fuat Paşa olmuş, onun bu vazifeden istifa etmesinden sonra yerine 31 Ekim 1924’te Ferik-i Sani Fahrettin (Altay) Paşa atanmıştı.¹⁰¹³

Kasım 1933’te komutada bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda 20 Haziran 1925’ten itibaren 3. Ordu Müfettişliği vazifesini sürdüren Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa, 22 Teşrin-i Sani (Kasım) 1933’te 2. Ordu Müfettişliği’ne tayin edilmiştir. Yaklaşık 10 yıldır 2.

¹⁰⁰⁸ Atay, 2013: 638.

¹⁰⁰⁹ Geçer, 2012: 81.

¹⁰¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 2771 Sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu, S. 3031, s. 543.

¹⁰¹¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Tarihçesi, erişim: 06.11.2020, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Tarihce>

¹⁰¹² T.C. Resmi Gazete, Ordu Dahili Hizmet Kanunu, Sayı 3031, 18.06.1935, erişim: 06.11.2020, s. 5345.

¹⁰¹³ Ökse, 1989: 114.

Ordu Müfettişliği görevini yürüten Ferik-i Evvel Fahrettin Paşa ise 1. Ordu Müfettişliği'ne tayin edilmiştir.¹⁰¹⁴ Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Başvekil İsmet Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa'nın imzalarının bulunduğu tayin metninde şu ifadeler yazmaktadır:

*'I. Ordu Mf. I. Fer. Ali Sait Paşa Hz.nin III. O. Mf.liğine ve II. O. Mf. I. Fer. Fahrettin Paşa Hz.nin I. O. Mf.liğine ve III. O. Mf. I. Fer. İzzeddin Paşa Hz.nin II. O. Mf.liğine nakil ve tayinleri tensip edilmiştir.'*¹⁰¹⁵

Karargâhı Konya'da kurulan 2. Ordu Müfettişliği'nin emrinde 1. ve 5. Kolordular yer almıştır. 1. Kolordu'nun Karargâhı Afyon'da kurulmuş, bağlı birlikleri Afyon, Kütahya ve Uşak yörelerinde konuşlandırılmıştır. 1. Kolordu'ya bağlı olan kuvvetlerden 6. Tümen'in Karargâhı, tümen topçusu ve bir piyade alayı Denizli'de, bir piyade alayı Söke'de, bir piyade alayı da Isparta'da; 57 Tümen'in Karargâhı, tümen topçusu ve bir piyade alayı İzmir'de, bir piyade alayı Urla'da ve bir piyade alayı Soma'da konuşlandırılmıştır. 5. Kolordu'nun Karargâhı Konya'da kurulmuş, bağlı birlikleri ise Konya ve dolaylarında konuşlandırılmıştır. 5. Kolordu'ya bağlı olan kuvvetlerden 7. Tümen'in Karargâhı ve tümen topçusu Adana'da, bir piyade alayı Maraş'ta, bir piyade alayı Dört Yol'da ve Erzin'de, bir piyade alayı Adana, Tarsus ve Mersin'de; 41. Tümen'in Karargâhı, bir piyade alayı ve bir topçu alayı Niğde'de, bir piyade alayı Kayseri ve Talas'ta, bir piyade alayı ise Ereğli'de konuşlandırılmıştır.¹⁰¹⁶

3.5.1. Katıldığı Teftiş ve Manevralar

Birinci Dünya Harbi'nden sonra imzalanan sulh antlaşmalarında genellikle galip devletlerin çıkarlarının gözetilmiş olması, mağlup devletlerde huzursuzluk yaratmıştır. 1930'lu yılların başına gelindiğine bu durum artık gün yüzüne çıkmıştır. Dünyayı yeni bir cihan harbine sürükleyen olaylara kısaca değinmekte fayda vardır. Bu doğrultuda ilk olarak 1929 Ekonomik Buhranı karşımıza çıkmaktadır. 1929 Buhranı tüm dünyayı etkilemiş, özellikle Almanya çok kötü bir duruma düşmüştür. Kötü durumdaki Alman halkı, umut olarak gördüğü Adolf Hitler'in Nazi

¹⁰¹⁴ BCA, 30-11-1-0_83-43-2_4.

¹⁰¹⁵ BCA, 30-11-1-0_83-43-2_3.

¹⁰¹⁶ Tüzel, 1995: 399, 400.

Partisi'ni desteklemiştir. Hitler, 1934'te önce Cumhurbaşkanlığına seçilmiş, ardından Nasyonal Sosyalist diktatörlüğünü kurmuştur. Hitler yönetimindeki Almanya, daha sonra yayılmacı bir politika izlemiştir. Uzak Doğu'da ise Japonya, 1931 yılında doğal kaynakları açısından zengin olan Mançurya'ya saldırmıştır.¹⁰¹⁷

Dünyayı krize doğru sürükleyen olaylar Türkiye'nin yakın çevresinde de görülmüştür. Örneğin Yunanistan'da ayaklanma meydana gelmiş, ayaklananlar Çaldaris önderliğinde bir hükümet kurmuştur. Başbakan Venizelos'u destekleyenler ise Girit merkez olmak üzere adalarda egemenlik kurmuşlardır. Yunan silahlı kuvvetlerinin tamamı tedricen Çaldaris safına geçmiş, böylece bu mücadele onun üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. 1935'in sonlarında Yunanistan'da tekrar krallık ilan edilmiştir. Aynı dönemde Arap Yarımadası da karışıklık içine düşmüş, Kral Abdülaziz ve veliahdına başarısızlıkla sonuçlanan bir suikast girişimi yapılmıştır.¹⁰¹⁸

1929 Buhranı'nın etkilediği diğer bir ülke İtalya olmuştur. Benito Mussolini ve onun Faşist Partisinin yönetimindeki İtalya, Habeşistan'ın zenginliklerine göz dikmiştir. İtalya'nın burada başlattığı savaş, 1935'te Habeşistan'ın ilhakının açıklanmasıyla sona ermiştir. Böylece 1935 yılına gelindiğinde Almanya ve İtalya bütün dikkatleri üzerlerinde toplamıştır. İki ülke hızla silahlanmaya gitmiştir. Ayrıca İtalya, Lozan Sulh Muahednamesi'ne aykırı olarak On İki Ada'da silahlanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, revizyonist bir politika benimseyen Almanya ve İtalya'yı birbirine yakınlaştırmıştır. Bunun neticesinde Mihver ve Müttefik blokları yavaş yavaş belirmeye başlamıştır.¹⁰¹⁹

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, daha 1932 yılında, General Mac Arthur ile gerçekleştirdiği bir mülakatta olayların bu şekilde gelişeceğini tahmin etmişti. Reisicumhur, Birinci Cihan Harbi'ni doğuran etkenlerin tamamen ortadan kaldırılmadığı gibi galiplerle mağluplar arasında bir uçurumun meydana geldiğini söylemiştir. Reisicumhur ayrıca Avrupa'nın geleceğinin yine Almanya'nın atacağı adımlara bağlı olduğunu, çalışkan ve disiplinli bir millet

¹⁰¹⁷ Armaoğlu, 1999: 120-124.

¹⁰¹⁸ Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, 2017: 179, 180.

¹⁰¹⁹ Yalçın, 2010: 284-287.

olarak tanımladığı Almanların Versay Antlaşması'nı uygun bir zamanda tasfiyeye girişeceğini de sözlerine eklemiştir. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, mülakatında İtalya lideri Mussolini'ye de değinerek onun Sezar rolü oynamaktan kendisini kurtaramayacağına dikkat çekmiştir.¹⁰²⁰

Türkiye Cumhuriyeti, umumi harp tehdidi karşısında dış politikada bazı önemli adımlar atmıştır. Bu adımların başında Türkiye'nin 18 Temmuz 1932'de Cemiyet-i Akvam'a üye olması gelmektedir. Bundan sonra bölgesel paktlar kurulmuştur. 9 Şubat 1934'te Alman tehlikesine karşı Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Antantı; 8 Temmuz 1937'de ise İtalyan tehlikesine karşı Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabad Paketi kurulmuştur.¹⁰²¹

Türkiye, 1929 Ekonomik Buhranı nedeniyle bütçede bazı alanlarda kısıtlamalar yapmak zorunda kalmış, bu alanlardan biri de savunma olmuştur. Bu nedenle 1929-1933 yılları arasında büyük bir manevra icra edilememiştir. Bunun bir diğer nedeni ise Türkiye'nin dünya çapındaki silahsızlanma çalışmalarına destek vermesi olmuştur. Ancak silahsızlanma çalışmalarının somut bir sonuç vermemesi üzerine yeniden manevralar yapılmaya başlanmıştır.¹⁰²²

3.5.1.1. Ege Teftişi ve İran Şahı'nın Ziyareti Nedeniyle Yapılan Teftişler

Ege Teftişi: Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, İzmir ve çevresindeki birlikleri denetlemek istemiştir. Mezkur bölge, muhtemel bir harp durumunda Türkiye'nin en hassas bölgesini teşkil etmekteydi. Bundan ötürü Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, 7-15 Nisan 1934 tarihlerinde bir Ege gezisi gerçekleştirmiştir. Ankara'dan hareket eden Reisicumhur, Karahisar'dan itibaren yol üzerindeki garnizonlarda bulunan çeşitli kıtaları, 8 Nisan'da da Uşak'ta bulunan topçu kıtalarını teftiş etmiştir.¹⁰²³ Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, 19:30'da Manisa istasyonuna gelmiştir.

¹⁰²⁰ Goloğlu, *Milli Şef Dönemi* 2017: 35, 36.

¹⁰²¹ Armaoğlu, 1999: 174, 175, 178, 179.

¹⁰²² Özkurt, 2017: 145-147.

¹⁰²³ Özkurt, 2017: 168, 169.

Maiyetinde 2. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa ve bazı üst düzey kumandanlar da hazır bulunmuş ve geceyi burada geçirmişlerdir.¹⁰²⁴

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, 9 Nisan'da İzmir'e hareket etmiştir. Sırasıyla Muradiye İstasyonu, Menemen, Foça, Uzun Ada, Gaziemir, Seydiköy, Samsun Dağları'nda teftişlerde bulunmuştur. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa 12 Nisan'da Konak'tan ayrılmış, önce Seferihisar'a ardından Bornova'ya geçmiştir. Buradaki teftişlerinin ardından 13 Nisan'da beraberinde 1. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel Fahrettin (Altay) Paşa ve 2. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa ile birlikte Bergama'ya gitmiştir. Bergama'da gerçekleştirilen teftiş ve tatbikatın ardından Ayvalık'ta teftişlerde bulunmuş, sonrasında Edremit'e geçmiştir. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, 14 Nisan'da Edremit'te gerçekleştirdiği teftiştten sonra Çanakkale'ye doğru yola çıkmış, Ezine ve Sarıçalı'daki teftişlerinden sonra Çanakkale'ye ulaşmıştır. 15 Nisan'da da Çanakkale'den ayrılıp Balıkesir'e gitmiştir. Balıkesir'deki teftişlerini tamamladıktan sonra Ege ziyaretini noktalamıştır.¹⁰²⁵ Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın bu teftişlerinde Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa da hep yanında bulunmuştur.¹⁰²⁶

İran Şahı'nın Ziyareti Nedeniyle Yapılan Teftişler: İran Şahı Rıza Pehlevi, 16 Haziran 1934'te Türkiye'ye gelmiş ve kapsamlı bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Başvekil İsmet Paşa ve pek çok Vekil, Şah Rıza Pehlevi ve heyetiyle yan yana bulunmuştur. Ziyaretler sırasında hastane, fabrika, mektep, laboratuvar vb. binalar gezilmiştir. Şah Rıza Pehlevi'nin de bir asker olması nedeniyle ordu birlikleri teftiş edilmiştir. Bu programın hazırlanmasında Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Hüsrev (Gerede) Bey'in telkinleri etkili olmuştur.¹⁰²⁷

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa ve İran Şahı Rıza Pehlevi'yi taşıyan tren 21 Haziran 1934'te Kütahya-Alayunt'a gelmiştir. Onları istasyonda 2. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa, Afyon Valisi Durmuş (Evrendilek) Bey ile bazı kumandanlar karşılamışlar ve burada

¹⁰²⁴ *Milliyet*, 9 Nisan 1934.

¹⁰²⁵ Özkurt, 2017: 169-172.

¹⁰²⁶ *Milliyet*, 14 Nisan 1934, 15 Nisan 1934 ve 16 Nisan 1934.

¹⁰²⁷ Özkurt, 2017: 173, 174.

geziye dahil olmuşlardır. Bundan sonra Afyon'a doğru yola devam edilmiştir. Konuklar Afyon'da halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır.

2. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa, bundan sonraki süreçte de konuklara refakat edenler arasında yer almıştır. 22 Haziran'da önce Manisa'yı, sonra İzmir'i, 25 Haziran'da da Balıkesir'i ziyaret etmişler, ardından Çanakkale'ye geçmişlerdir.¹⁰²⁸ Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, İran Şahı Rıza Pehlevi ve beraberlerindeki heyet, 27 Haziran'da Gülcemal Vapuru ile İstanbul'a gelmiştir. Coşkulu ve görkemli bir karşılamının ardından Kınalıada Vapuru'na binmişlerdir. Vapur 15:30'da iskeleye yanaşmıştır.¹⁰²⁹ Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa Beylerbeyi, Şah Rıza Pehlevi ise Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmiştir. Ertesi gün Heybeliada Deniz Harp Lisesi, Birinci İnönü Denizaltısı ve Yıldız Harp Akademisi ziyaret edilmiş, sonra Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür. Ziyaret süresince pek çok yerde olduğu gibi İstanbul'da da teftiş yapılmış, atış talimi ve manevralar gerçekleştirilmiştir.¹⁰³⁰ Şah Rıza Pehlevi ve heyeti temaslarını tamamladıktan sonra İran'a dönmek üzere 2 Temmuz 1934'te Ege Vapuru ile Dolmabahçe'den Trabzon'a doğru yola çıkmıştır.¹⁰³¹

3.5.1.2. Trakya Manevraları

1936 Trakya Manevraları: Türk Ordusu'nun modernleştirilmesine ve güçlendirilmesine yönelik çalışmalar tüm hızıyla devam etmiştir. 1936 yılına gelindiğinde bu çalışmaların neticelerini görmek ve Türk Ordusu'nun son durumunu değerlendirmek için bir manevra düzenlenmesine karar verilmiştir. Manevranın bir diğer maksadı, 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi uyarınca Boğazlardaki yetkilerini Türkiye'ye devretmekten geri durması muhtemel devletlere Türk Ordusu'nun gücünü göstermek olmuştur. Ayrıca 9 Şubat

¹⁰²⁸ *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1934.

¹⁰²⁹ *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1934.

¹⁰³⁰ *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1934.

¹⁰³¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1934.

1934'te kurulan Balkan Antantı'na katılmayan ve revizyonist emeller taşıyan Bulgar Krallığı'na gözdağı verilmek istenmiştir. Bu yüzden manevra büyük bir önem teşkil etmiştir.¹⁰³²

1. Ordu bölgesinde bulunan Trakya'daki Manevralar, 7 Ağustos 1936'da başlamıştır. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak başta olmak üzere 1. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay, 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar, 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Ali Sait Akbaytugan ve daha pek çok üst düzey komutan manevralara katılmıştır.¹⁰³³

Trakya Manevraları, 11 Ağustos'ta sona ermiştir. Mareşal Fevzi Çakmak gerçekleştirilen manevralardan büyük bir memnuniyet duymuştur. Mareşal Fevzi Çakmak ve komuta heyeti manevraların tamamlanmasının ardından Kırklareli'de bir gezinti yapmış, sonrasında Edirne'ye gelmişlerdir. Heyet gittiği her yerde halkın büyük sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk de 1. Ordu Müfettişi Org. Fahrettin Altay'a manevralardan duyduğu memnuniyeti belirten bir telgraf göndermiştir.

1937 Trakya Manevraları: Kritik öneme sahip Trakya'da 1937 yılında bir manevra daha düzenlenmiştir. Türk Ordusu, şu ana kadar gerçekleştirdiği manevralar ile dünyaya gücünü göstermiştir. Bu kez 1937 yılında Trakya'da düzenlenecek manevralar için birçok yabancı devlet temsilcisi davet edilmiştir. Böylece dünya kamuoyunun da dikkatini çekmek hedeflenmiştir. Bu nedenle Trakya Manevralarının önemi ve kapsamı hayli büyük olmuştur. Manevralarda Yunanistan, Irak, Afganistan, İran, Yugoslavya ve Romanya askeri heyetleri ile yerli-yabancı pek çok gazeteci hazır bulunmuştur. Burada dikkati çeken husus, konukların ülkelerinin Balkan Antantı ve Sadabad Paktı imzacısı ülkeler olmasıdır. Konuklar, 13 Ağustos itibarıyla İstanbul'a gelmeye başlamışlardır.¹⁰³⁴ Başta Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, Başvekil İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere çok sayıda üst düzey komutan, Büyük

¹⁰³² Özkurt, 2017: 193.

¹⁰³³ *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1936.

¹⁰³⁴ Özkurt, 2017: 195, 196, 197, 203, 204.

Trakya Manevralarında hazır bulunmuştur. Bu komutanlar arasında 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar da yer almıştır.¹⁰³⁵

Manevralar 1. Ordu Müfettişi Org. Fahrettin Altay'ın sevk ve idaresinde, 17 Ağustos 1937'de başlamıştır. Birlikler kırmızı ve mavi şeklinde ikiye ayrılmış, dost tarafı kırmızılar temsil etmiştir. Trakya Manevraları, 20 Ağustos'ta sona ermiştir. Geceli gündüzlü devam eden manevralarda Türk Ordusu yüksek bir kudret ve kabiliyet göstermiştir. Ordu hem Reisicumhur Atatürk'ün hem de konukların beğeni ve takdirlerini kazanmıştır. Sonrasında resmi geçit töreni başlamıştır. Törende, başta Mareşal Fevzi Çakmak, Org. Fahrettin Altay ve Org. İzzeddin Çalışlar olmak üzere Türk Ordusu'ndan ve konuk heyetten çok sayıda yüksek rütbeli komutan hazır bulunmuştur.¹⁰³⁶

3.5.1.3. İzmir Ordu Manevraları

Türk Ordusu'nun eğitim seviyesini tespit etmek, komuta heyetinin tecrübelerini arttırmak amacıyla 13 Ekim 1936'da İzmir'de bir manevra düzenlenmiştir.¹⁰³⁷ Büyük çaplı olan bu manevra, 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın sevk ve idaresinde icra edilmiştir. Garnizon tatbikatları başarıyla tamamlandıktan sonra manevralar şafak vaktinde başlamıştır.¹⁰³⁸ Org. İzzeddin Çalışlar, basın mensuplarının manevraları takip etmesine izin vermiştir. Manevralarda tank ve tayyareler de kullanılmıştır. Birlikler mavi ve kırmızı kuvvetler şeklinde ikiye ayrılmış, Mavi kuvvetler İzmir ovasını ele geçirmeye, kırmızı kuvvetler ise bunu engellemeye çalışmıştır. Manevralara katılan tayyareler gece uçuşlarına da katılmışlar ve büyük bir başarı göstermişlerdir. Bölge halkı da manevralara büyük bir ilgi ve alaka göstermiştir.¹⁰³⁹ Manevralar 14 ve 15 Ekim'de de hararetle, muntazam bir şekilde devam etmiştir. Kırmızı kuvvetlerin mavi kuvvetler üzerine üstünlük sağladığı sırada Org. İzzeddin Çalışlar'ın emriyle manevra nihayete erdirilmiştir. İzmir Ordu Manevraları büyük bir muvaffakiyet ile

¹⁰³⁵ *Ulus*, 18 Ağustos 1937.

¹⁰³⁶ Özkurt, 2017: 204-213.

¹⁰³⁷ Özkurt, 2017: 200.

¹⁰³⁸ *Tan*, 13 Birinciteşrin 1936.

¹⁰³⁹ *Cumhuriyet*, 14 Birinciteşrin 1936.

neticelenmiştir. Org. İzzeddin Çalışlar, İzmir Ordu Manevraları ile ilgili yaptığı değerlendirmede şunları söylemiştir:

*‘‘Manevralarda her iki taraf yüksek sevk ve idare kabiliyetini göstererek bütün heves ve gayretiyle çalıştı. İzmir manevraları ordumuzun, dünyanın en yüksek ordularından biri olduğunu ispat etmiştir. Bütün erlerden ve kumandanlardan memnunum. Çok derin bir iftihar duyarak sözlerimi tamamlarım.’’*¹⁰⁴⁰

16 Ekim’de başta 2. Ordu Müfettişi Org. İzzeddin Çalışlar ve diğer komutanlar olmak üzere İzmir Valisi, Belediye Reisi ve Mebusların da hazır bulunduğu büyük bir resmi geçit töreni yapılmıştır. İzmir Ordu Manevralarına büyük ilgi gösteren halk, resmi geçit töreninde Türk Ordusu’nu coşkuyla alkışlamıştır. 16 Ekim’de de bir açıklama yapan Org. İzzeddin Çalışlar, *‘‘On altı gün harp tatbikatı ve dört gün devam eden yorucu manevralardan sonra geçit resmi yapan Türk Ordusu’nun gösterdiği enerji ve zindegi dünyanın hiçbir ordusunda görülmemiştir.’’* ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁴¹

3.5.1.4. Ege Manevraları

İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı süreçte Türk Ordusu’nun gerçekleştirdiği manevralar da artmıştır. 1937 Ege Manevraları, 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar’ın sevk ve idaresinde icra edilmiş bir diğer manevradır. Genelkurmay Başkanlığı’ndan manevranın düzenlenmesiyle ilgili emrin alınması üzerine Orgeneral İzzeddin Çalışlar, Ege Manevrası için hazırlanan harekatin esasları, harekatta izlenecek yol ve idari hususları içeren bir yazı hazırlayarak 28 Mayıs 1937’de Genelkurmay Başkanlığı’na göndermiştir.¹⁰⁴² Büyük çaplı Ege Manevralarının hazırlıkları süratle ve intizamlı bir şekilde sürmüş, manevra sahasına ait hazırlıklar tamamlanmıştır. Tayyare filoları da manevra sahasındaki uçuşlarına başlamıştır.¹⁰⁴³ Orgeneral İzzeddin Çalışlar, manevranın düzenlenmesinin amacını İzmir’in güney kıyılarını

¹⁰⁴⁰ Cumhuriyet, 16 Birinciteşrin 1936.

¹⁰⁴¹ Cumhuriyet, 17 Birinciteşrin 1936.

¹⁰⁴² Özkurt, 2017: 219.

¹⁰⁴³ Ulus, 8 Birinciteşrin 1937.

örtmek ve müdafaa esasları üzerinde tetkik yapmak olarak belirtmiştir. Teknik nedenlerle birlikte yaklaşan yeni cihan harbine karşı bütün dünyaya Türk Ordusu'nun gücü gösterilmek istenmiştir.¹⁰⁴⁴ Bu arada 28 Eylül 1937'de Başvekil Vekilliği'nden o dönemde İsviçre'nin başkenti Cenevre'de bulunan Riyaseticumhur Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a bir yazı gönderilmiştir. Ege Manevralarında görev alacak olan generallere hatıra olarak Atatürk'ün imzasını taşıyan birer saat verileceğini içeren yazı aynen şöyledir:

“Trakya manevralarında olduğu gibi Ege manevralarında vazife alacak generallere Atatürk'ün imzasını havi hatıra olarak birer saat verilmesi tensib buyrulmuştur.

Saatlerin buraca tedariki müşkil olduğundan sizin orada bulunmanızdan istifade ederek tarafınızdan alınmasını rica ediyorum. Saatler 10 tane olacaktır. Bunlardan biri Orgeneral İzzeddin'e verileceğinden bunun kıymetli ve kullanışlı bir kronometre olması münasip görülmüştür.

*Saatlerin hepsine Atatürk'ün imzası konulacaktır. Parası derhal telgrafla takdim edilmek üzere işarını saygılarımla dilerim.”*¹⁰⁴⁵

Ege Manevraları, 8 Ekim 1937 itibariyle başlamıştır. Manevraya başta Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, Başvekil Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, sabık başvekil İsmet İnönü, 1. Ordu Müfettişi Org. Fahrettin Altay ve 3. Ordu Müfettişi Org. Ali Sait Akbaytugan olmak üzere çok sayıda yüksek rütbeli komutan, Vekil ve gazeteci katılmıştır. Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi kızı, savaş pilotu Sabiha Gökçen de havacı Albay Zeki Bey kumandasındaki beş tayyareden oluşan bir filoda bulunarak bu manevralarda yer almıştır.¹⁰⁴⁶ Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün bir diğer manevi kızı Prof. Dr. Ayşe Afetinan da manevralar sırasında misafir edilmiştir.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁴ Özkurt, 2017: 219.

¹⁰⁴⁵ BCA, 030.10.00.00/197.

¹⁰⁴⁶ Cumhuriyet, 8 Birinciteşrin 1937.

¹⁰⁴⁷ Özkurt, 2017: 226.

Kuvvetler mavi ve kırmızı olmak üzere ikiye ayrılmış, kırmızı tarafın komutasını Korgeneral Kerameddin Kocaman, mavi tarafın komutasını ise Korgeneral Mustafa Muğlalı üstlenmiştir.¹⁰⁴⁸ Savaş oyununa göre mavi kuvvetlerin İzmir'i ele geçirmesi, kırmızı kuvvetlerin de mavi kuvvetleri denize dökmesi planlanmıştır.¹⁰⁴⁹

Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk ve beraberindeki heyet, 9 Ekim'de Nazilli'ye gelmiştir. Onları burada Aydın'dan gelen Mareşal Fevzi Çakmak, Orgeneral İzzeddin Çalışlar ve diğer generaller karşılamıştır. Reisicumhur önce Halkevi'ni ziyaret etmiş, sonra Nazilli'deki basma fabrikasının açılışını yapmıştır.¹⁰⁵⁰ Ardından Söke'ye gelmiş, gece saat 02:30'a kadar Org. İzzeddin Çalışlar'dan manevralar hakkında bilgi almıştır.¹⁰⁵¹

Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, 10 Ekim itibariyle manevra sahasına gelerek harekâtı tetkik etmeye başlamıştır.¹⁰⁵² Reisicumhur Atatürk, manevraları ilk iki gün yakından takip etmiştir. Üçüncü günde, yani 12 Ekim'de ise rahatsızlığı nedeniyle manevraları araziye çıkmadan, Germencik İstasyonu'ndaki trenden takip etmiştir. 12 Ekim saat 16:30'da ise Ankara'ya dönmüştür.¹⁰⁵³ Manevra sahasından ayrılmadan evvel Mareşal Fevzi Çakmak ve Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ı kabul ederek manevralarda sergilenen performanstan duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve teşekkür etmiştir.¹⁰⁵⁴ Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a *“Bütün komutanlar iyi karar veriyorlar, iyi düşünüyorlar, iyi yapıyorlar. Asker çok zindedir, bu çetin arazide çok tahammül gösteriyorlar. Komutanlardan da askerlerden de memnunum.”* sözlerini sarf etmiştir.¹⁰⁵⁵

Manevraların fiili safhası 13 Ekim'de sona ermiştir. İki taraf arasında çok şiddetli muharebeler meydana gelmiş, tayyareler de etkin bir şekilde kullanılmıştır. Sabiha Gökçen

¹⁰⁴⁸ *Cumhuriyet*, 8 Birinciteşrin 1937.

¹⁰⁴⁹ *Cumhuriyet*, 9 Birinciteşrin 1937.

¹⁰⁵⁰ *Ulus*, 10 Birinciteşrin 1937.

¹⁰⁵¹ Özkurt, 2017: 230.

¹⁰⁵² *Cumhuriyet*, 10 Birinciteşrin 1937.

¹⁰⁵³ Özkurt, 2017: 233.

¹⁰⁵⁴ *Ulus*, 14 Birinciteşrin 1937.

¹⁰⁵⁵ *Cumhuriyet*, 12 Birinciteşrin 1937.

dikkatleri üzerine toplamış, kırmızı kuvvetler, mavi kuvvetler cephesinin önemli bir kısmını çökertmiş, geri çekilmeye zorlamış ve şiddetli bir takip başlatmıştır. Kırmızı kuvvetler, mavi kuvvetlere kaçma imkânı vermemiş ve onları esir etmiştir. Böylece sahadaki manevralar nihayete ermiştir.¹⁰⁵⁶ 13 Ekim'de Aydın Orduevi'nde, Ordu erkanına bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafette Mareşal Fevzi Çakmak da yer almıştır. Ege Manevralarını sevk ve idare eden 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar, manevralara iştirak eden askerî erkana ve heyetlere madalyalar dağıtmıştır.¹⁰⁵⁷ Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Ege Manevralarına ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır:

‘‘Modern silahların kullanılışında büyük terakki görüyorum. Bundan evvelki manevralara nazaran bu manevra daha muvaffakiyetli olmuştur. Çok çetin ve arızalı arazide bütün sınıfların yorgunluğa karşı gösterdikleri mukavemet, zindegi ve tükenmez gayret hakikaten takdire değer mertebededir. Hava harbi de vazifeyi tamamen idrak eden bir tarzda cereyan etmiştir. Bu manevralardan her cihetle çok memnunum.’’¹⁰⁵⁸

Mareşal Fevzi Çakmak, Ordu'ya gönderdiği tamimde ise şunları aktarmıştır:

‘‘Ege manevralarını bidayetten itibaren bütün teferruatı ile mahallinde takip buyuran Cumhurreisimiz Atatürk ordumuzun en modern silahları pek iyi kullanmasını, komutanlarla subaylarımızın sevk ve idarededeki kabiliyet ve maharetlerini fevkalade takdir buyurmuşlar, beraberlerinde bulunan hükümet erkanının da bu takdirata iştirak ettiklerini bildirmişler ve bu takdiratını selamlarıyla birlikte bütün orduya tamimini emir buyurmuşlardır. Orduya gösterilen bu yüksek iltifatları benim de göğsümü iftiharla kabartmıştır. Gösterilen bu gayret ve

¹⁰⁵⁶ Cumhuriyet, 14 Birinciteşrin 1937.

¹⁰⁵⁷ Akşam, 13 Teşrin-i Evvel 1937.

¹⁰⁵⁸ Cumhuriyet, 14 Birinciteşrin 1937.

muvaaffakiyete ben de teşekkür eder, bu hususun bütün komutan, subay ve erlere tebliğini tamimen bildiririz.''¹⁰⁵⁹

Ege Manevralarının değerlendirmesi Aydın- Germencik'teki bir ilkokulda yapılmıştır. 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar, büyük krokiler üzerinde iki tarafın ilk vaziyetlerini, kuvvetlerini ve hedeflerini anlatmış, manevranın her bir gününde yapılan harekâtı detaylarıyla izah etmiştir. Gördüğü hatalara ve eksikliklere dikkat çekmiş, doğru yapılan hareketleri takdir etmiştir. Org. İzzeddin Çalışlar, tahlilini tamamladıktan sonra detaylı bir açıklama yapmış, tüm komutan ve askerlere teşekkür edip onlarla gurur duyduğunu söylemiştir. Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in manevra süresince hizmetlerine ayrıca değinmiş, manevra esnasında hava sınıfından verilen bir şehit için taziyelerini iletmiştir. Son olarak, manevra sahasına teşrif eden Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'e, Vekillere, komutanlara ve Mebuslara minnet ve bağlılığını bildirmiştir. Orgeneral İzzeddin Çalışlar'dan sonra Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da detaylı bir değerlendirme yapmış, manevralar hakkında övgü dolu sözler söylemiştir. Mareşal Fevzi Çakmak, *"Bu güzel manevrayı tertip ve idare eden Orgeneral'e (İzzeddin Çalışlar), gösterdiğiniz himmet ve fedakarlıklardan dolayı hepinize teşekkür ediyorum."* sözleriyle hitabını tamamlamıştır.¹⁰⁶⁰ Basında Ege Manevralarına geniş yer verilmiş, gazeteciler övgü dolu yazılarıyla Türk Ordusu'nu yüceltmıştır.

Ege Manevraları, 15 Ekim'de yapılan görkemli resmi geçit töreni ile nihayete ermiştir. Halkın yoğun ilgi gösterdiği törende başta Mareşal Fevzi Çakmak ve Orgeneral İzzeddin Çalışlar olmak üzere bazı yüksek rütbeli komutanlar, Ankara'dan gelen ataşemiliterler, konsoloslar, civar vilayetlerin valileri ve belediye reisleri locada hazır bulunmuşlardır.¹⁰⁶¹

Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, 18 Ekim 1937'de Orgeneral İzzeddin Çalışlar'a hitaben bir telgraf çekirmiştir. Bu telgrafta manevralara kıymetli bilgi, gayret ve mesaisini

¹⁰⁵⁹ *Cumhuriyet*, 14 Birinciteşrin 1937.

¹⁰⁶⁰ *Cumhuriyet*, 15 Birinciteşrin 1937.

¹⁰⁶¹ *Ulus*, 16 Birinciteşrin 1937.

harcayan Org. İzzeddin Çalışlar'a, parlak muvaffakiyetinden dolayı bir kez daha takdir ve teşekkürlerini bildirmiştir. Org. İzzeddin Çalışlar'ın ise bu telgrafa karşı cevabı şöyle olmuştur:

*“Çok büyük takdirlerine mazhariyetinden dolayı bahtiyarım. Yüksek lütuflarına teşekkürlerimi ve sarsılmaz sevgi ve bağlılığımı derin saygılarımla sunarak ellerinizden öperim.”*¹⁰⁶²

Bu arada T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden elde edilen bazı belgelerde, Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün 20 Kasım 1937'de Afyon'a gerçekleştirdiği günübirlik ziyarette yaşanan bir husus dikkat çekmektedir. Bununla ilgili Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 29 Kasım 1937'de Başvekil Celal Bayar'a bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Afyon Vali Vekili Raif Tek'in, Afyon İstasyonu'nda Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün uğurlanması sırasında Org. İzzeddin Çalışlar'a karşı saygıda kusur ettiğini, bu konuda hem Vali Vekiline hem de Org. İzzeddin Çalışlar'a bir mektup yazdığını bildirmiştir.¹⁰⁶³ Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Afyon Vali Vekili Raif Tek'e gönderdiği mektupta onun, Reisicumhur Atatürk'ü selamlayan Org. İzzeddin Çalışlar'ı dirseğiyle ittiğini, bu durumun Reisicumhur Atatürk'ün maiyetindekiler tarafından üzüntüyle karşılandığını, böyle yüksek bir zata karşı saygıda kusur edilmesinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁰⁶⁴ Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Org. İzzeddin Çalışlar'a gönderdiği mektupta ise yaşanan olaydan dolayı büyük bir üzüntü duyduğunu, Raif Tek'in uyarıldığını bildirmiştir.¹⁰⁶⁵ Afyon Vali Vekili Raif Tek, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya verdiği cevapta böyle bir şey yaptığını hatırlamadığını, Org. İzzeddin Çalışlar'ın yüksek zatına karşı asla saygısızlıkta bulunamayacağını, yaşananlardan ötürü büyük bir üzüntü duyduğunu ve Org. İzzeddin Çalışlar'a bununla ilgili bir mektup gönderdiğini bildirmiştir.¹⁰⁶⁶ Raif Tek, söz konusu mektubunda Org. İzzeddin Çalışlar'a hürmetlerini takdim ederek gerekli açıklamayı yapmış, farkında olmayarak yaptığı bu hareketten ötürü af dilemiştir.¹⁰⁶⁷ Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, son

¹⁰⁶² Özkurt, 2017: 237, 238.

¹⁰⁶³ BCA, 030_10_00_00_1_3_21_1.

¹⁰⁶⁴ BCA, 030_10_00_00_1_3_21_2.

¹⁰⁶⁵ BCA, 030_10_00_00_1_3_21_3.

¹⁰⁶⁶ BCA, 030_10_00_00_1_3_21_4.

¹⁰⁶⁷ BCA, 030_10_00_00_1_3_21_5.

gelişmeyi ve Raif Bey'in Org. İzzeddin Çalışlar'a gönderdiği özür mektubunun bir suretini Başvekalet'e sunmuştur.¹⁰⁶⁸ Org. İzzeddin Çalışlar ise Dahiliye Vekili'ne gönderdiği yazıda söz konusu hareketi kendisinin de fark etmediğini belirtmiş, buna rağmen Raif Bey'in gönderdiği yazıda saygı ve sevgilerini sunduğunu bildirerek gösterilen hassasiyetten dolayı teşekkür etmiştir.¹⁰⁶⁹

3.5.1.5. Doğu Manevraları

Cumhuriyetin ilanı sonrası doğu bölgelerinde çok sayıda isyan çıkmış, bu isyanlar ülkenin refahını ve huzurunu olumsuz etkilemiştir. Orgeneral İzzeddin Çalışlar da 3. Ordu Müfettişliği döneminde bir türlü nihayet bulmayan bu isyanlarla uğraşmak zorunda kalmış, isyanlar onun mezkur vazifeden ayrılmasından sonra da devam etmiştir. 1937-1938 yıllarında devam eden Dersim İsyanı, son büyük isyan hareketi olmuştur. İsyanı bastırmak için bir tedip harekâtı düzenlenmiştir. Dersim Tedip Harekatının ilk safhası 2 Ocak-7 Ağustos 1938; ikinci safhası 10-17 Ağustos; üçüncü safhası ise 6-16 Eylül tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁷⁰ 3. Ordu Müfettişliği tarafından düzenlenen Doğu Manevraları ise 24-28 Ağustos tarihlerinde Elazığ'da icra edilmiştir. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay ve üst düzey bazı kumandanlar, bir hafta boyunca Elazığ'da düzenlenecek manevralarla ilgili temaslarda bulunmuşlardır.¹⁰⁷¹ Siyasi ve askerî erkan hem harekât hakkında bilgi almak hem de durumu yerinden değerlendirmek üzere bölgeye gitmiştir. Askerî erkan arasında 2. Ordu Müfettişi Org. İzzeddin Çalışlar da yer almıştır.¹⁰⁷² 26 Ağustos akşamı Başvekil Celal Bayar'ın şerefine verilen ziyafete Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, 1. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay, 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar, 3. Ordu Müfettişi Kazım Orbay gibi önde gelen isimler katılmıştır.¹⁰⁷³ Beş gün süren manevralar başarıyla tamamlanmıştır. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Doğu

¹⁰⁶⁸ BCA, 030_10_00_00_64_430_23_1.

¹⁰⁶⁹ BCA, 030_10_00_00_64_430_23_2.

¹⁰⁷⁰ Özkurt, 2017: 240.

¹⁰⁷¹ *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1938.

¹⁰⁷² *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1938.

¹⁰⁷³ *Akşam*, 27 Ağustos 1938.

Manevraları hakkında Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ü bilgilendirmiştir. Reisicumhur da manevraların neticesinden duyduğu memnuniyetini dile getirmiştir. 28 Ağustos'ta Elazığ Halkevi'nde Doğu Manevraları'nın tahlili yapılmış, Mareşal Fevzi Çakmak ve 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar da dahil olmak üzere bütün generaller toplantıda yer almıştır.¹⁰⁷⁴ 31 Ağustos'ta ise resmi geçit töreni düzenlenmiştir. Törene Ordu ve siyasi erkanın yanı sıra bazı ülkelerin ataşemiliterleri de katılmıştır. Saat 14:00'da tayyarelerin uçuşuyla başlayan törenler saat 17:00'da nihayete ermiştir. Halk, resmi geçit törenini büyük bir ilgiyle takip etmiştir. Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, Doğu Manevralarına katılan komutanlara imzasının bulunduğu birer altın saat hediye etmiştir.¹⁰⁷⁵

3.5.1.6. Gaziantep Manevraları ve Hatay Meselesi

Gaziantep Manevraları, Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk döneminde icra edilen son manevradır. Türkiye Cumhuriyeti, Hatay meselesinin çözümünün hızlandırılması için dünya kamuoyuna gözdağı vermek istediğinden bu manevranın Hatay meselesi ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır.¹⁰⁷⁶ 9-14 Eylül 1938'de düzenlenen manevraları Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve beraberindeki heyet takip etmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak, Gaziantep Manevralarının sonucundan memnun kalmıştır.¹⁰⁷⁷

2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın adı, Gaziantep Manevrası'na katılan generaller arasında tespit edilemedi ancak katılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak Orgeneral Fahrettin Altay'ın hatıratında, Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın ismi Hatay meselesi ile ilgili bir kısımda geçtiği için bu konuya değinme lüzumu görülmüştür. Hatay meselesi, Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün çözüme kavuşturmayı en çok arzuladığı konulardan biri olmuştur. Ocak 1937'de Reisicumhur Atatürk'ün davetiyle Eskişehir'deki Park Otel'e giden 1. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay, aralarında geçen şu diyalogu aktarmıştır:

¹⁰⁷⁴ *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1938.

¹⁰⁷⁵ *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1938.

¹⁰⁷⁶ Özkurt, 2017: 248.

¹⁰⁷⁷ *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1938, 16 Eylül 1938.

- ‘Paşa biliyor musun ben Cumhurbaşkanlığı’nı bırakıp Hatay’a çete reisi olacağım.’

Bunları söylerken gene sıkıntılı hali devam ediyordu, benim gülümsediğimi görünce,

- ‘Ne gülüyorsun?’ dedi.

- ‘Efendim siz Türkiye’nin çete reisisiniz. Hatay’ın çete reisi bir teğmen olur.’

- ‘Varsa öyle bir teğmen ver bana.’

- ‘Emredersiniz... Bütün teğmenler emrinize hazırdır, yalnız bir dakika müsaade ediniz. Hatay ile komşu olan İkinci Ordu Komutanı arkadaşım İzzeddin Çalışlar’dan izin alayım.’

Birdenbire durdu yeni aklına gelmiş gibi,

- ‘Haa doğru onu unuttuk.’

Hemen arkasından da yaveri Celal’i çağırıyor ve İzzeddin Çalışlar’ın telefonla bulunarak Eskişehir’e hemen gelmesini emrediyordu.’¹⁰⁷⁸

Hatay meselesi için harekete geçme zamanının geldiğine inanan Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, 6 Ocak 1937’de Eskişehir’de içeriği kesinlikle bilinmeyen bir toplantı düzenlemiştir. Dört saat süren toplantının ardından Reisicumhur Atatürk önce Afyon’a, sonra Konya’ya gitmiştir. Yolculuğu esnasında yanındakilere gerekirse Reisicumhurluktan, hatta Mebusluktan istifa edip Hatay topraklarına geçerek mücadele edeceğini söylemiştir. Reisicumhur Atatürk, Hükümet’in çağrıları üzerine 2. Ordu Müfettişi Org. İzzeddin Çalışlar ile birlikte Ankara’ya dönmüştür. Bu hareketlilik, yerli ve yabancı basının gündemine oturmuş, savaş senaryoları üzerinde durulmuştur.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁸ Altay, 1970: 494.

¹⁰⁷⁹ Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, 2017: 225.

3.5.2. Resmi Yurt Dışı Seyahatleri

2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar, Cumhuriyet dönemindeki ilk yurtdışı seyahatini SSCB'den gelen General Voroşilov başkanlığındaki heyetinin uğurlanması amacıyla Kasım 1933'te Odessa'ya yapmıştı. Bunun ardından 1934'te Yugoslavya Krallığı'na resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yugoslavya Kralı Aleksander, 9 Ekim 1934'te Marsilya'ya gerçekleştirdiği resmi bir ziyaret sırasında düzenlenen suikast sonucu öldürülmüştür. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok devlet, Yugoslavya Krallığı'na taziyelerini sunmuştur. Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, Yugoslavya Prensi Paul'a gönderdiği taziye telgrafında üzüntülerini bildirmiştir.¹⁰⁸⁰ Kral Aleksander için 18 Ekim'de Belgrat'ta bir cenaze merasimi düzenlenmiştir. Bu merasim için 22 ülkeden temsilci Belgrat'a gitmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, merasime aralarında Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve 2. Ordu Müfettişi Org. İzzeddin Çalışlar'ın yer aldığı bir heyetle katılmıştır. Türk heyeti Belgrat'ta istasyonda karşılandıktan sonra kraliyet sarayına geçmiş, Kral Aleksander ve Prens Paul'un hatıra defterine yazı yazmıştır. Ardından kralın cenazesinin bulunduğu saraya geçilmiş, merasim icra edilmiştir. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, Hükümet ve kendi namına bir çelenk koymuştur. 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar da Türk Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri namına çelenk koymuştur. Bu arada cenaze merasimi vesilesiyle diplomatik temaslar da gerçekleştirilmiştir. Türk heyeti, Rumen ve Yunan heyetleriyle Belgrat'taki Türkiye Büyükelçiliği'nde öğle yemeği yemiş, uzun bir görüşme gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁸¹ Türk heyeti ülkeye dönmek üzere 20 Ekim'de Belgrat'tan ayrılmıştır.¹⁰⁸²

2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın bir diğer ziyareti Almanya'ya olmuştur. İkinci Cihan Harbi'nin rüzgarları, Batı Avrupa ülkelerinin hızlandırdığı manevra faaliyetleriyle daha sert esmeye başlamıştır. Almanya, Ağustos 1938 itibarıyla büyük bir manevra için hazırlıklara başlamış, söz konusu hazırlıklar ve tahkimat faaliyetleri İngiltere ile Fransa'yı

¹⁰⁸⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Birinciteşrin 1934.

¹⁰⁸¹ *Cumhuriyet*, 18 Birinciteşrin 1934.

¹⁰⁸² *Cumhuriyet*, 20 Birinciteşrin 1934.

endişeye sevk etmiştir.¹⁰⁸³ Almanların manevraları 15 Ağustos 1938’de başlamış, süratle devam etmiştir. Bir yandan da Adolf Hitler’in ilhak etmeye çalıştığı Çekoslovakya’ya ait olan Südetler bölgesindeki kriz, diplomasi trafiğini hızlandırmıştır. Nitekim Almanya’nın manevraları en çok Fransa ve Çekoslovakya sınırlarında icra edilmiştir. Adolf Hitler, bu manevraları bizzat takip etmiştir.¹⁰⁸⁴ Normal şartlarda askeri manevraların ortalama süresi on iki gün iken Alman Ordusu’nun manevraları üç ay kadar sürmüştür. Bu da Südetler meselesinin Almanya’nın isteklerine uygun bir şekilde halledilmesi için Berlin’in verdiği açık bir mesaj olarak yorumlanmıştır. Alman Genelkurmayı, 1.350.000 askerin manevralarda hazır bulunduğunu beyan etmişse de gerçek mevcudun ve seferber edilmeyen askerlerin sayısının gizli tutulduğu düşünülmüştür.¹⁰⁸⁵ Fransa da 31 Ağustos 1938 itibariyle İsviçre hududunda manevralara başlamıştır.¹⁰⁸⁶

Bu dönemde Türk Ordusu bir yandan Dersim Tedip Harekatı’nı öbür yandan Elazığ’da Doğu Manevralarını icra etmekteydi ve mezkur manevralara 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar da katılmıştı.¹⁰⁸⁷ Orgeneral İzzeddin Çalışlar’ın Elazığ’da bulunduğu sıralarda Almanya, Şarki Almanya’da yapılacak olan manevraları takip etmesi için Türkiye’ye resmi bir davet göndermiştir. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığı’nın isteğiyle 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar, Harp Akademisi Kumandanı Korgeneral Ali Fuat Erden ve Kurmay Yarbay Cevdet Çolpay’dan oluşan bir heyetin Almanya’ya gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁸⁸ Königsberg’de yapılacak olan manevralara katılmak üzere hazırlanan Türk askeri heyeti, 3 Eylül’de Elazığ’dan hareket etmiştir.¹⁰⁸⁹ 6 Eylül 1938 tarihli Kararname ile Almanya’ya gidecek olan heyet için siyasi pasaport hazırlanması, lüzumu kadar döviz ve Türkiye hududundan

¹⁰⁸³ *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1938.

¹⁰⁸⁴ *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1938.

¹⁰⁸⁵ *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1938.

¹⁰⁸⁶ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1938.

¹⁰⁸⁷ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1938.

¹⁰⁸⁸ BCA, 030_18_01_02_84_79_3.

¹⁰⁸⁹ *Ulus*, 2 Eylül 1938.

başlamak kaydıyla yevmiye verilmesi onanmıştır.¹⁰⁹⁰ Türk askeri heyeti, 19 Eylül 1938'de Berlin'e varmış, burada ilgiyle karşılanmıştır.¹⁰⁹¹

Almanya'daki görevini tamamlayan Türk askeri heyeti, 5 Ekim 1938'de Türkiye'ye dönmüştür. 6 Ekim'de İstanbul'un kurtuluşu için düzenlenen kutlamalara katılmak üzere Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak İstanbul'a gitmiştir. Onu istasyonda karşılayan heyet arasında 1. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay ile 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar da yer almıştır. Askerî erkan, 6 Ekim akşamı İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ tarafından Ordu şerefine verilen ziyafete davet edilmiştir.¹⁰⁹² 7 Ekim'de Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'nda Mareşal Fevzi Çakmak ile Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ı kabul etmiş, burada uzun bir görüşme gerçekleştirmişlerdir.¹⁰⁹³

3.5.3. Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatı

Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlık durumu, 1936 yılında icra edilen Ege Manevraları sonrasında anormallikler göstermiş, 1937 itibarıyla de tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Reisicumhur Atatürk'e 6 Mart'ta siroz teşhisi konmuş, bunun üzerine doktorları ona dinlenme tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak Hatay meselesinde çok önemli bir döneme girildiği için Reisicumhur Atatürk, bu meseleyle yakından alakadar olmuş ve 1938'de çeşitli yurt gezileri düzenlemiştir. Durumu gittikçe ağırlaşınca Savarona yatında istirahate çekilmiş, 24 Temmuz'da ise Dolmabahçe Sarayı'na alınmıştır. 5 Eylül 1938 tarihine gelindiğinde vasiyetnamesini yazdırmış, 16 Ekim'de ise ilk kez komaya girmiştir. 19 Ekim'de uyanırsa da durumu yine ağırlaşmıştır. 8 Kasım'da vaziyeti daha da kötüleşmiş, kan kusmuş, bu sefer derin bir komaya girmiştir. Bu komadan bir daha çıkamamış ve 10 Kasım 1938'de saat 09:05'te Dolmabahçe Sarayı'nda hayata gözlerini yummuştur.¹⁰⁹⁴ Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın hatıralarını yayınlayan torunu İzzeddin Çalışlar'ın aktardığı bilgilere göre son günlerinde Reisicumhur Mustafa Kemal

¹⁰⁹⁰ BCA, 030_18_01_02_84_79_3.

¹⁰⁹¹ *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1938.

¹⁰⁹² *Cumhuriyet*, 20 Birinciteşrin 1938.

¹⁰⁹³ *Ulus*, 8 Birinciteşrin 1938.

¹⁰⁹⁴ Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, 2017: 331, 335, 336, 337, 348.

Atatürk'ün yanında en uzun vakit geçiren kumandan onun yakın dostu, silah arkadaşı, eski Kurmay Başkanı Orgeneral İzzeddin Çalışlar olmuştur.¹⁰⁹⁵

Millî Mücadele'nin önderi, Türk Ordularının Başkumandanı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin banisi Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine TBMM, 11 Kasım 1938'de olağanüstü toplanmış ve Reisicumhur seçimi yapılmıştır. Malatya Milletvekili, eski başvekil İsmet İnönü 348 oyla ve oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Reisicumhuru seçilmiştir.¹⁰⁹⁶ Reisicumhur İsmet İnönü, Başvekilliğe yeniden Mahmut Celal Bayar'ı tayin etmişse de Bayar 16 Ocak 1939'da istifa etmiştir. Bunun üzerine Reisicumhur, yeni hükümeti kurma görevini aynı gün İstanbul Milletvekili Dr. Refik Saydam'a vermiştir. Böylece Dr. Refik Saydam, Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Hükümeti'ni kurmuştur.¹⁰⁹⁷ 26 Ocak'ta ise seçim kararı alınmıştır. 1939 Genel Seçimleri 26 Mart sabahı başlamış, aynı günün akşamına kadar yurdun her tarafında tamamlanmıştır. Altıncı TBMM'ye 424 milletvekili seçilmiştir. Bu seçimler, 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılan son seçimler olmuştur.¹⁰⁹⁸ Yeni Meclis ilk toplantısını 3 Nisan 1939'da yapmıştır. Ankara Mebusu İsmet İnönü, oybirliği ile yeniden Reisicumhurluğa seçilmiştir. Başvekil Dr. Refik Saydam, vazifesinden istifa etmiş, hükümet kurma görevinin yeniden kendisine tevdi edilmesi üzerine Cumhuriyet'in 12. Hükümeti'ni kurmuştur.¹⁰⁹⁹ Bu arada İzzeddin Çalışlar'ın aile arşivinde bulunan belgelerden birinde Reisicumhur İsmet İnönü'nün 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar'a gönderdiği 2 Ocak 1939 tarihli bir yazı dikkat çekmektedir. Reisicumhur İsmet İnönü'nün bu yazıda kullandığı ifadelerden, öncesinde Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın ona bir yazı gönderdiği, bu yazıda yeni yılını tebrik ettiği ve samimi ifadeler kullandığı anlaşılmaktadır. Reisicumhur İsmet İnönü ona verdiği cevapta duyduğu memnuniyeti ifade etmiş, samimi mesajlar vererek yeni yılını tebrik etmiştir.

¹⁰⁹⁵ Çalışlar, 2009: xxv1.

¹⁰⁹⁶ Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, 2017: 349, 350.

¹⁰⁹⁷ Goloğlu, *Millî Şef Dönemi*, 2017: 3-5.

¹⁰⁹⁸ Binark ve Günay, 2004: 38.

¹⁰⁹⁹ Goloğlu, *Millî Şef Dönemi*, 2017: 11.

3.5.4. Çanakkale Teftişleri

Önceden de belirtildiği üzere yeni bir cihan harbi artık yaklaşmaktaydı. İkinci Dünya Harbi'nin başlaması halinde Çanakkale, konumu ve jeopolitik önemi dolayısıyla Türkiye'nin en hassas bölgelerden birini teşkil etmekteydi. Bu nedenle askerî erkan ve devlet ricalinin Çanakkale'ye bazı ziyaretlerde bulundukları görülmektedir. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, 25 Haziran 1939'da Tekirdağ'a giderek kıtaları teftiş etmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak'ın maiyetinde 1. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay, 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar, Korgeneral Salih Omurtak, Trakya Müfettişi Korgeneral Kazım Dirik gibi üst düzey komutanlar bulunmuştur.¹¹⁰⁰ Halk tarafından büyük bir sevgiyle karşılanan askerî erkan, teftişlerini tamamladıktan sonra Mareşal Fevzi Çakmak'ın onuruna verilen ziyafete katılmıştır.¹¹⁰¹ Ayrıca spor şenlikleri düzenlenmiş, milli oyunlar oynanmış, Beşiktaş kulübü B takımı ile Yılmaz kulübü arasında bir futbol müsabakası düzenlenmiştir. Müsabaka Beşiktaş'ın 6-1'lik galibiyetiyle sonuçlanmıştır. 6.000 kişinin takip ettiği spor şenlikleri tamamlandıktan sonra Mareşal Fevzi Çakmak, askeri erkan ile birlikte Gelibolu'ya hareket etmiştir.¹¹⁰²

Mareşal Fevzi Çakmak, beraberindeki askeri erkan ile birlikte Çanakkale'deki teftişlerini sürdürürken Reisicumhur İsmet İnönü de 30 Haziran 1939'da saat 13:00'da Savarona yatıyla Çanakkale'ye gelmiştir. Reisicumhur İnönü, Çanakkale Limanı'na girerken topla selamlanmış ve halkın alkışlarıyla karşılanmıştır. Reisicumhur şehre çıkmamış, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan ve aralarında Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın da olduğu generalleri Savarona yatında kabul etmiştir. Toplantı bittikten sonra Reisicumhur İnönü, saat 15:00'da İstanbul'a gitmek üzere Çanakkale Limanı'ndan ayrılmıştır.¹¹⁰³

¹¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1939.

¹¹⁰¹ *Tan*, 26 Haziran 1939.

¹¹⁰² *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1939.

¹¹⁰³ *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1939.

3.6. Emekliliğe Ayrılması

Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın emekliliğe ayrılması sırasında meydana gelen en önemli olay İkinci Dünya Harbi'nin başlamasıdır. Südetler Krizi'nin Almanya'nın isteği doğrultusunda çözülmüş olması, insanlığın yeni bir dünya savaşı ile yüz yüze gelmesini önleyememiştir. Almanya'nın komşularına karşı saldırgan tutumu ve İtalya'nın Arnavutluk'u işgale girişmesi sonrası ittifaklar daha somut bir nitelik kazanmıştır. Nitekim Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması, 3 Eylül'de ise Fransa ile İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi ile İkinci Cihan Harbi resmen başlamıştır. Türkiye bu süreçte tarafsızlık politikası takip etmiş ve savaşın gidişatına göre her iki taraf ile etkin bir diplomasi yürütmeye çalışmıştır. Türkiye 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma ile taraflardan birinin saldırıya uğraması halinde birbirlerine yardım etmeleri kararlaştırılmıştır.¹¹⁰⁴

2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar, 20 Aralık 1939 tarihinde kendi isteğiyle emekliye ayrılmak istemiştir.¹¹⁰⁵ Bu talebi 22 Aralık'ta kabul edilmiştir.¹¹⁰⁶ Böylece 40 yıllık askerlik hayatı sona ermiştir. İzzeddin Bey, dedesinin emekliye ayrılması sürecinde yaşananlar ile ilgili çok kıymetli bilgiler paylaşmıştır. Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Genelkurmay ile yazışmalarına göre şunlar yaşanmıştır:

“İkinci Ordu Kumandanlığındaki görev süresi dolduğundan Birinci Ordu Kumandanlığına tayinini bekliyor. 30 Ocak 1939 günü Fevzi Çakmak'tan tayinin iptaline dair mektup alıyor. Bu iş uzayınca ve Mareşal'in gösterdiği siyasi durum ve seferberliğe dair gerekçelerin ortadan kalkması üzerine 1939'un Eylül ayında tayin talebini yineliyor ya da emeklilik talep ediyor. 26 Eylül'de Mareşal, şartların değişmediğini bildiriyor. Emekliliği de kabul edilmiyor. 27 Kasım günü Başbakan Saydam, bir mektup yazarak emekliliğe ayrılma kararından vazgeçmesini istiyor. 4 Aralık'ta cevaben 70 yaşında seferi görevi bile verilse kabul edeceğini belirtiyor. 22 Aralık'ta emekliliğinin kabulü geliyor. Bunlardan anlaşılan Fevzi Paşa'nın dedemi

¹¹⁰⁴ Armaoğlu, 1999: 184-186.

¹¹⁰⁵ Ökse, 1989: 221.

¹¹⁰⁶ Cumhuriyet, 23 Birincikanun 1939.

görevde istemediği. Haber duyulunca birçok komutan üzüntülerini bildiriyor ama işin aslının ne olduğu meçhul. Muhtemelen bu sebepten dolayı babaannem [Kevser Çalışlar] de Mareşal'den bahsedilmesini istemezdi. İnönü, 5 Ocak 1940 tarihli mektubunda şöyle diyor: Sevgili kardaşım Çalışlar, Ordunun muvazzaf hizmetinden çekilmenizden hakikaten ıstırap duyduğumu tasavvur edersiniz.' 30 Ocak 1940 günü Başbakanlık bir gazeteci grubuyla birlikte Majino Hattı'nı ziyaret etmesi için Fransa'ya gönderiyor. 5 Şubat tarihli mektupla Paris Belediye Başkanı da özel olarak davet ediyor.'''

İzzeddin Çalışlar'ın aktardıklarına göre burada Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın 1. Ordu Müfettişliği'ne tayin sürecinin başladığı, ancak bilinmeyen bir nedenden ötürü sürecin tıklandığı, bunun üzerine Org. İzzeddin Çalışlar'ın emekliliğini talep ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşanan bu belirsizliğin bir yıl kadar sürdüğü görülmektedir.

3.7. Yugoslavya ve Fransa Seyahati

Orgeneral İzzeddin Çalışlar, Ordu'dan emekliliğe ayrılmasından sonra yukarıda belirtildiği üzere yeni bir yurt dışı seyahatine çıkmıştır. Ancak ziyaret edeceği ilk yer Belgrat olacaktı. İkinci Dünya Harbi'nin kızışması, Almanya ile SSCB'nin Balkanları kendi nüfuz mintikaları haline getirmeye çalışmaları, Balkan ülkelerinde rahatsızlık yaratmıştır.¹¹⁰⁷ Bunun üzerine Balkan Antantı üyeleri, 8 Şubat 1940'ta Belgrat'ta toplantıya çağırılmıştır.¹¹⁰⁸ Bu kapsamda Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu başkanlığındaki heyet, toplantıya katılmak üzere gerekli hazırlıklara başlamıştır. Türk heyetinin 31 Ocak'ta Belgrat'a gitmek üzere İstanbul'dan hareket etmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁰⁹ Balkan devletlerinin tarafsızlıklarının teyidi, Balkan Antantı üyelerinin Bulgar Krallığı ve Macar Krallığı ile olan münasebetleri, 1939 yılında yapılması gereken ancak savaş nedeniyle tehir edilen toplantının konularının görüşülmesi ve bazı iktisadi meselelerin ele

¹¹⁰⁷ Tan, 30 İkincikanun 1940.

¹¹⁰⁸ Vakıf, 6 İkincikanun 1940.

¹¹⁰⁹ Tan, 25 İkincikanun 1940.

alınması, zirvenin gündem maddeleri olarak 30 Ocak 1940 tarihinde belirlenmiştir.¹¹¹⁰ Ayrıca zirvenin üç gün boyunca devam edeceği belirtilmiştir.¹¹¹¹

Belgrat'ta düzenlenecek olan toplantıya Ulus gazetesi başmuharriri Falih Rıfkı Atay, Tan gazetesi başmuharriri Zekeriya Sertel, Cumhuriyet gazetesi başmuharriri Nadir Nadi, Yeni Sabah gazetesi başmuharriri Hüseyin Cahit Yalçın, Akşam gazetesi başmuharriri Necmeddin Sadak ve Anadolu Ajansı umum müdürlüğünden Muvaffak Menemencioğlu gibi mühim isimlerin aralarında bulunduğu bir Türk matbuat heyetinin gönderilmesine karar verilmiştir. Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu başkanlığındaki heyetle 31 Ocak 1940'ta Belgrat'a hareket eden¹¹¹² Türk matbuat heyetine emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar da dahil edilmiştir. Türk matbuat heyetine Hüseyin Cahit Yalçın reislik etmiştir.¹¹¹³ Bu arada Fransız Hükümeti, Ocak 1940'da Almanya'ya karşı kurulan Maginot Hattı'nı gezdirmek üzere bazı Türk gazetecileri Paris'e davet etmişti. Türk Hükümeti, 19 Ekim 1939'da Fransa ile imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması¹¹¹⁴ gereği, müttefiklik ilişkisi doğrultusunda bu davete icabet etmiştir. Bu nedenle Türk matbuat heyetinin, Belgrat'taki toplantıları takip ettikten sonra Fransa'yı ziyaret etmesi kararlaştırılmıştır.¹¹¹⁵

Hariciye Vekaleti heyeti ile Türk matbuat heyeti, 1 Şubat 1940 gecesi Belgrat'a ulaşmıştır. Türk tarafı Belgrat'ta özel bir ilgiyle karşılanmıştır. Balkan Antantı zirvesine dünya basını da büyük bir ilgi göstermiş, 200'e yakın muhabir Belgrat'ta hazır bulunmuştur. Toplantı 2 Şubat sabahı başlamıştır. İlk günkü toplantının tamamlanmasının ardından diplomatik temaslarda bulunulmuştur.¹¹¹⁶ Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın da aralarında bulunduğu Türk matbuat heyeti ise saat 11:00'da Yugoslavya Başvekaleti Matbuat Umum Müdürlüğünü ziyaret etmiştir. Yugoslavya Matbuat Umum Müdürü Miloyeviç, bütün konuk gazetecileri birbirleriyle tanıştırmak üzere bir resmi kabul tertip etmiştir. Saat 13:00'da jokey kulübünde gazeteciler

¹¹¹⁰ *Vakit*, 31 İkindikanun 1940.

¹¹¹¹ *Tan*, 1 Şubat 1940.

¹¹¹² *Tan*, 1 Şubat 1940.

¹¹¹³ *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1940.

¹¹¹⁴ *Tan*, 2 Şubat 1940.

¹¹¹⁵ *Tan*, 1 Şubat 1940.

¹¹¹⁶ *Tan*, 2 Şubat 1940.

şerefine bir öğle ziyafeti verilmiştir. Matbuat Umum Müdürü Miloyeviç, ziyafet sırasında bir hitapta bulunarak Balkanların barış ortamı içinde yaşamasına, Balkan ricali ve halk ile birlikte Balkan matbuatının da büyük hizmetleri dokunduğunu ve buna devam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Türk matbuat heyeti adına Akşam gazetesi başmuharriri Necmeddin Sadak bir konuşma yaparak mukabelede bulunmuştur. Yunan matbuat heyeti adına Atina Ajansı Müdürü, Rumen matbuat heyeti adına da yabancı basın müdürü birer konuşma yapmıştır. Matbuat heyeti mensupları, öğleden sonra Avala Ajansı'nı ziyaret etmişler ve Balkan matbuatı arasındaki işbirliğinin faydaları hakkında fikir teatisinde bulunmuşlardır.¹¹¹⁷ 3 Şubat'ta Balkan Antantı temsilcilerinin toplantısı olumlu bir havada devam etmiş, saat 13:30'da Yugoslavya'nın Türkiye Büyükelçiliği'nde bir öğle ziyafeti verilmiştir. Bu ziyafete gazeteciler heyeti de katılmıştır.¹¹¹⁸

Balkan Antantı zirvesi 4 Şubat 1940'de sona ermiştir. Zirvenin tamamlanmasından sonra mutabakata varılan hususlar beyan edilmiştir. Buna göre Balkan Antantı üyeleri Güneydoğu Avrupa'da sulh, nizam ve emniyetin muhafazasına, umumi harbin Balkanlara sirayet etmesini engellemek için her türlü siyasi adımı atmaya, üyelerin istiklallerinin müdafaasına ve Balkan devletleri arasında ekonomik işbirliğinin tesis edilmesine karar verilmiştir. Zirvede alınan kararlar, Balkan devletlerinin basınında, bilhassa İngiliz ve Fransız basınında olumlu yankılar uyandırmıştır.¹¹¹⁹ Türk Hariciye Vekaleti heyeti, zirvenin tamamlanmasının ardından Bulgar Krallığı ile temaslarda bulunmak üzere Sofya'ya hareket etmiştir. Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın da mensubu olduğu Türk matbuat heyeti ise Majino Hattı ziyareti için 5 Şubat akşamı Paris'e hareket etmiştir.¹¹²⁰

Türk matbuat heyeti, 8 Şubat 1940'ta Paris'e ulaşmıştır. Heyet, Fransız Ulusal Meclisi Başkanı Edouard Herriot tarafından Meclis binasında ağırlandı. Türk matbuat heyeti, burada gerçekleştirilen görüşmenin ardından Lüksemburg Sarayı'na gitmiş, Ayan Meclisi Başkanı B. Jeanneney tarafından kabul edilmiştir. Türk matbuat heyeti, saat 11:30'da Zafer Abidesi'ne

¹¹¹⁷ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1940.

¹¹¹⁸ *Tan*, 4 Şubat 1940.

¹¹¹⁹ *Tan*, 5 Şubat 1940.

¹¹²⁰ *Tan*, 6 Şubat 1940.

giderek Paris Mevki Kumandanı General Herbilion ve Çanakkale Muharebelerinde bir kolunu kaybeden General Gauraud tarafından karşılanmıştır. Bir askeri müfreze, Türk matbuat heyeti için selamlama töreni gerçekleştirirken, heyet üyeleri abideye beyaz zambak ve kırmızı gülden yapılmış bir çelenk koymuştur. Bunu müteakip heyet, Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından verilen ziyafete katılmıştır. Öğleden sonra Paris Belediyesi Dairesi'nde Türk heyeti onuruna karşılama töreni düzenlenmiştir. Görüşmelerde iki taraf birbirine sıcak ve samimi mesajlar vermiştir.¹¹²¹

Türk matbuat heyeti, cephe hattına gitmek üzere 9 Şubat sabahı erkenden otomobillere binerek yola çıkmıştır. Tan gazetesi yazarı Zekeriya Sertel, izlenimlerini şu sözlerle aktarmıştır:

‘Paris’ten ayrıldıktan sonra artık harp muntıkasına gireceğimizi sanıyor ve hayatta bir değişiklik göreceğimizi tahmin ediyorduk. Saatlerce mesafe kat ettik, kilometrelerce yol aldık. Köylerden, şehirlerden geçtik. Her tarafta hayat olduğu gibi devam ediyordu. Şehirlerde mektep çocukları arkalarında çantalar mekteplerine gidiyorlardı.

Bu böylece akşama kadar devam etti, 500 km mesafe kat ettikten sonra akşam saat sekizde cephe arkasında küçük bir şehirde bir otele indik. Paris’e nisbetle burası çok daha karanlıktı, fakat hayat durmamıştı. Otelin kahvesinde ve lokantasında kadın, erkek birçok kimseler ya içki içiyor ya yemek yiyorlardı. Yalnız müşterilerin çoğunu zabıtlar ve askerler teşkil ediyordu. Belli ki artık askeri muntıkada ve cephe civarında bulunuyorduk. Şehirdeki diğer otellerin de dolu olduğu anlaşılıyordu. Çünkü bu otelde bize yer bulmakta güçlük çektiklerini anlattılar.

Derhal odalarımıza yerleşip temizlendik. Biraz sonra otelin lokantasında birleştik. Otel sahibi, Cuma günü et olmadığı için, o akşam bize et yemeği veremeyeceğinden dolayı özür diledi. Fakat tavuğu ile av eti ile balığı ile mütenevvi yemekleri ve şarapları ile bize mükellef bir yemek yedirdiler.’’

¹¹²¹ Tan, 9 Şubat 1940.

Türk matbuat heyeti, ertesi gün saat dokuzda kendileri için hazırlanan otomobillere binerek cepheye doğru yolculuğuna devam etmiştir. Tan gazetesi yazarı Zekeriya Sertel'in aktardıklarına göre Alman hududu üzerinde bulunan Strasbourg şehrine kadar hayat normal akışında iken, manzara bu şehre girince değişmiştir. Zekeriya Sertel, gördüğü manzarayı şu sözlerle tarif etmiştir:

“Fakat Strasbourg şehrinin eşiğinden adımımızı attığımız andan itibaren manzara değişti. Sanki birdenbire hayat duruvermişti. Metruk, sessiz bir şehre giriyorduk. Pancurları kapalı evler, kimsesiz, bomboş sokaklar. Ne bir ses, ne bir nefes. Otomobillerimizin motor homurtusundan başka hiçbir ses işitilmiyor, hiçbir hayat eseri görülüyordu.”

Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın da mensup olduğu Türk matbuat heyeti, ünlü Strasbourg Katedrali'ni de ziyaret etmiştir.¹¹²² Cumhuriyet gazetesi yazarı Celaleddin Ezine, buradaki izlenimlerini şu sözlerle okuyucuya aktarmıştır:

*“Meşhur Katedrale giriyoruz. Nadide camlar sökülmiş, kıymetli heykeller alçı ile sıvanmış, dünyaca tanınmış saati yuvasından söküp götürmüşler. Altın putun yerinde, gümüş Meryemin sehpasında, çapkın şeytan cirid oynuyor. Bütün bu giranbaha eşyayı Alman mermilerine yem olmasın diye sökmüşler. Sade iblisin ‘Nah, size!’ diyen dili kalmış.”*¹¹²³

Türk matbuat heyeti, 10 Şubat akşamı Siyasi İlimler Serbest Mektebi'ni ziyaret etmiştir. Heyet reisi Hüseyin Cahit Yalçın, burada bir konuşma yaparak Türk gazeteciliğinin bu mektebe çok şey borçlu olduğunu söylemiştir.¹¹²⁴ Ziyaretlerin tamamlanmasından sonra Türk matbuat heyetinin Majino Hattı'ndaki incelemeleri başlamıştır. Bu arada Tan gazetesi yazarı Zekeriya Sertel'in aktardıkları arasında, Orgeneral İzzeddin Çalışlar ile ilgili şu kısım dikkatleri çekmektedir:

¹¹²² Tan, 23 Şubat 1940.

¹¹²³ Cumhuriyet, 15 Şubat 1940.

¹¹²⁴ Cumhuriyet, 11 Şubat 1940.

‘‘Fransız Generali, aramızda mütekait General İzzeddin’in bulunduğunu öğrenince ona ve bu vesile ile Türk Ordusu’na ve Türk milletine saygısını göstermek istemiş ve Majino ziyaretinde bize rehberlik etmek şerefini vermeği kabul etmiş.

İki general en önde, beş otomobilli bir kabile halinde Majino’ya gidiyoruz. ’’

Tarihteki en büyük savunma hatlarından biri olarak bilinen Majino Hattı’nda detaylı bir inceleme yapıldığı için burada uzun bir süre geçirilmiştir. İncelemelere katılan gazetecilerin, yazılarında Majino Hattı hakkında övgü dolu ifadeler kullandıkları görülmektedir.¹¹²⁵ Majino Hattı yalnızca savunma imkanları açısından değil, Fransız askerlerine sunulan imkanlar açısından da dikkatleri celp etmiştir. Cumhuriyet gazetesi yazarı Celaleddin Ezine, bu durumla ilgili okuyucuyla şu izlenimini paylaşmıştır:

‘‘Uzun bir masa; billur kadehler, kristofl takımlar. Beyaz eldivenli askerler sessizce hizmet ediyorlar. Yemekler enfes; taze havyardan kaz ciğerine kadar. Neredeyiz? Paris’in meşhur Larue lokantasında mı? Cumhurreisinin ecnebi süferaya verdiği ziyafette mi? Hayır. Majino müstahkem mevkiinde On Sekizinci Fırka, Balkan gazetecilerine ziyafet veriyor bu gece. Her birimiz bir tabura davetliyiz. ’’

Cumhuriyet gazetesi yazarı Celaleddin Ezine, bunların dışında her hafta tiyatro gösterileri yapıldığından, subaylar ile askerler arasında görülen samimi diyalogdan bahsetmiştir.¹¹²⁶ Celaleddin Ezine, bir diğer yazısında ise Fransız subaylarla aralarında geçen bir muhabbetten bahsetmiştir. Buna göre Celaleddin Ezine, Nasreddin Hoca fıkralarını anlatırken Fransız bir askeri doktor muhabbete dahil olmuş, Suriye’de görev yaptığı sırada Nasreddin Hoca fıkralarını dinlediğini söylemiştir. Nasreddin Hoca fıkraları hakkında övgü dolu sözler kullanan Fransız doktor, sözü Türklerin Antep ve Maraş müdafaasına getirmiştir. O dönemde bahsi geçen bölgelerde görev yaptığını ifade ettikten sonra, Termofil Savaşı’nı ve Arcole Köprüsü destanını okuduğunu, Verdun Savaşı sırasında bizzat cephede bulunduğunu söyleyip bunların Fransız Ordusu’na karşı verilen Antep ve Maraş savunmalarıyla mukayese dahi edilemeyeceğini

¹¹²⁵ Tan, 24 Şubat 1940.

¹¹²⁶ Cumhuriyet, 20 Şubat 1940.

belirtmiştir. Mezkûr dönemde Türklerin top ve tüfeğinin olmadığını, derme çatma kuvvetlerden oluşturulan birliklerle dünyanın en muntazam ordusuna karşı koyduğunu ifade etmiştir. Fransız doktor, “*Kolsuz yaralıların, silahların namlularını dişleriyle sıktıklarını, kadınlarınızın omuzlarında cephane taşıdıklarını gördüm.*” sözleriyle Antep ve Maraş’taki Türk müdafaasını övmüştür.

Majino Hattı’ndaki incelemelerini tamamlayan Türk matbuat heyeti, Nancy şehrine doğru hareket etmiştir. Heyet, yolculuk sırasında tipiye yakalanmıştır.¹¹²⁷ Beş saat süren bir yolculuğun ardından heyet, sabaha karşı Nancy şehrine ulaşmıştır. Yolculuk sırasında otomobiller birkaç kez kara saplanmıştır. Cumhuriyet gazetesi yazarı Celaleddin Ezine, şoförlerin dikkati olmasaydı uçurumlara yuvarlanacaklarını belirtmiştir. Nancy’de bir otelde istirahat eden Türk matbuat heyetinin yorgunluğu hakkında Celaleddin Ezine’nin okuyucuyla paylaştığı şu ifadeler dikkatleri çekmektedir:

*“Program mucibince, üç saat istirahat edip, Paris’e hareket edecektik. Odalarımıza çekildik, ölü gibi serilmişiz. o kadar ki öğleye doğru Paris trenine yetişebilmek için bizi uyandırmak istemişler; kapımızı yıkmışlar; kimseden ses çıkmamış... Almanlar şehri bassalar, yataklarımızdan kalkacak halimiz yoktu. Ancak öğleden sonra kendimize gelebildik. Akşam trenine güç bela yetişebildik.”*¹¹²⁸

Fransa’daki incelemelerini tamamlayan Türk matbuat heyeti, Paris’ten bindikleri trenle 20 Şubat 1940’ta yurda dönmüştür. Fransa seyahati ve Majino Hattı ile ilgili görüşlerini basın mensuplarıyla paylaşan Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar şunları söylemiştir:

“Müttefik ve dost Fransa Hükümeti’nin merkezinde en geniş tahminlerin hududunu aşan bir hüsnü kabul gördüğümüzü her şeyden evvel söylemeliyim. Gerek resmi ve gerek gayriresmi Paris muhitlerinde samimi dostlar sıfatıyla karşılandık. Şerefimize muhtelif kabul resimleri tertip edildiği gibi, Hariciye Vekaleti namına resmi mahiyette bir de ziyafet verildi. Ayan ve Mebusan Reisleriyle Paris Belediyesi

¹¹²⁷ Cumhuriyet, 22 Şubat 1940.

¹¹²⁸ Cumhuriyet, 27 Şubat 1940.

[Reisi] tarafından kabul edildik. Fransızların Türk dostluğuna verdikleri kıymet, ölçülemeyecek derecededir. Paris'teki temaslarımızı bitirdikten sonra Majino'ya hareket ettik. Fransızlar, dünyanın en kuvvetli tahkimat cephesini teşkil eden bu hattın bütün köşe bucağını bize gösterdiler. Kumanda mevkilerini, bataryalarını ve tahkimat mahallerini ayrı ayrı dolaştık. Milyonlarca vatan çocuğundan mürekkep olan Fransız Ordusu, elinde silah ile bu hattın bekçiliğini yapmaktadır. Fransız neferlerin, gayet neşeli ve zinde gördüm. Bilhassa subayların yüksek askeri kabiliyeti her türlü takdirin fevkindedir. Fransız dostlarımız, bize Brest'teki mektebi bahriyi de ziyaret ettirdiler. Atlantik donanmasının bütün cüzü tamamı gördük. Brest'teki yeni deniz harb mektebi, en modern deniz mekteblerine örneklik edecek kudreti haiz ve en modern vesaitle mücehhezdir. Bundan başka, Paris etrafında kurulmuş silah fabrikalarında bize en yeni harb vasıtalarını gösterdiler. Hasılı, Fransa'da kaldığımız zamanları, hiç boş geçirmedik. Kabil olduğu kadar faydalı şeyler gördük ve istifadeler temin ettik.”

Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, bu değerlendirmelerinin ardından savaşın hangi bölgelere sıçrama ihtimali olduğu sorusunu şu sözlerle yanıtlamıştır:

“Herhalde, bu atıl vaziyet devam edemez. Garp Cephesi'nde iki taraf da, kuvvetli istihkam silsileleriyle muhat birer cepheye istinad eden mevzilerinde yerleşmişlerdir. Kat'i neticeyi istihsal edecek olan muharebelerin mutlaka bu hat üzerinde cereyan edeceği kat'i surette iddia edilemez. İhtimal ki, harbin sahası ve istikametleri değişecektir. Yahut da, bu ihtimallerin hiç birisi tahakkuk etmeyerek taraflar, abluka sistemi ve yıprandırma harpleriyle birbirlerini ezmeye çalışacaklardır. Harbin ne kadar devam edeceği bahsine gelince bunu şimdiden kimse kestiremez. Harp, belki üç, belki beş sene sürer. Yıpratma sisteminin tatbiki halinde ise bu müddeti gayrimuayyen bir zaman için uzatmak icap edecektir.”¹¹²⁹

¹¹²⁹ Cumhuriyet, 21 Şubat 1940.

Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, asıl harbin henüz başlamadığını ve harbin şimdilik Balkanlar'a sirayet etmesini beklemediğini de sözlerine eklemiştir.¹¹³⁰

3.8. Siyasete Dönüşü

3.8.1. Altıncı Dönem Muğla Milletvekilliği (1940-1943)

26 Mart 1939'da yapılan genel seçimlerde Muğla'dan beş milletvekili seçilmiştir. Bunlardan Dr. Hüseyin Avni Ercan, 27 Ekim 1939'da İstanbul'da vefat etmiştir. Dahiliye Vekili Faik Öztrak, vefat haberini Başvekalet makamına bildirmiş, TBMM Reisliği de durumla ilgili bilgilendirilmiştir.¹¹³¹ Bunun ardından TBMM Reisi Abdülhalik Renda, Dr. Hüseyin Avni Ercan'ın yerine bir başkasının seçilmesini Başvekalet'ten rica etmiştir.¹¹³² Bu rica üzerine Başvekalet Müsteşarı, Dahiliye Vekaleti'nden gereğinin yapılmasını istemiştir.¹¹³³

Dr. Hüseyin Avni Bey'den boşalan Muğla Milletvekilliğine Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar namzet gösterilmiştir. Onun Muğla'dan namzet gösterildiği, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili ve Başvekil Dr. Refik Saydam tarafından gazetelerden ikinci müntehiplere ilan edilmiştir.¹¹³⁴ 3 Mart 1940'ta yapılan ara seçimde Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, ittifakla Muğla Milletvekilliği'ne seçilmiştir. Dahiliye Vekaleti, İzzeddin Çalışlar'ın seçildiğini ve mazbatasının yakında kendisine sunulacağını Başvekalet'e bildirmiştir.¹¹³⁵ İzzeddin Çalışlar'ın Muğla Milletvekilliği'ne seçildiği, 4 Mart 1940'ta gazetelerde ilan edilmiştir.¹¹³⁶ Başvekalet de ertesi gün TBMM Reisliği'ne gerekli bilgilendirmede bulunmuş ve işlemler yapılmıştır.¹¹³⁷ Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın mazbatası, 11 Mart'ta hazırlanmış, iki nüshası

¹¹³⁰ *Yeni Asır*, 21 Şubat 1940.

¹¹³¹ BCA, 30-10-0-0_76-501-7_8.

¹¹³² BCA, 30-10-0-0_76-501-7_6, BCA, 30-10-0-0_76-501-7_5.

¹¹³³ BCA, 30-10-0-0_76-501-7_5.

¹¹³⁴ *Tan*, 2 Mart 1940.

¹¹³⁵ BCA, 30-10-0-0_76-501-7_4.

¹¹³⁶ *Cumhuriyet*, 4 Mart 1940.

¹¹³⁷ BCA, 30-10-0-0_76-501-7_3.

Başvekalet'e sunulmuş ve TBMM Reisliği durumdan haberdar edilmiştir.¹¹³⁸ 18 Mart 1940'ta mazbatası TBMM'ye iltihak etmiş, Meclis Genel Kurulu Heyeti tarafından tasdik edilmiştir.¹¹³⁹

Emekli Orgeneral Muğla Milletvekili İzzeddin Çalışlar, TBMM'de de etkin bir şekilde faaliyetlerde bulunmuştur. TBMM'de 8 Kasım 1940'ta encümen seçimleri yapılmıştır. Muğla Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, Teşkilat-ı Esasiye Encümeni'ne seçilerek ilgili çalışmalara katılmıştır. 280'er reyle seçilen encümen üyeleri arasında İstanbul Milletvekili Korg. Kazım Karabekir, Balıkesir Milletvekili Org. Kazım Özalp, İzmir Milletvekili Mahmut Celal Bayar, Kütahya Milletvekili Recep Peker ve Denizli Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın da yer almıştır.¹¹⁴⁰

Muğla Milletvekili Org. İzzeddin Çalışlar'ın, Meclis görüşmelerinde en çok önem verdiği konuların başında eğitim gelmiştir. 27 Mayıs 1941'de Meclis Genel Kurulu'nda Maarif Vekaleti Bütçesi görüşülmüştür. Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar söz alarak sanat mektepleri ve beden terbiyesi mevzularındaki temennilerini dile getirmiştir. Daha sonra söz alan Maarif Vekili Hasan Ali Yücel şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bilhassa İzzeddin Çalışlar arkadaşımı tatmin edecek zannederim, başka noktada mesaide bulunuyoruz. Bu da köy kurslarıdır. Sanat mekteplerinin öğretmen kısmından çıkarttığımız gençleri, kız ve erkek, köylere gönderiyoruz. Erkek sanat mektebinden gidenler köylerde teneke işi, basit demir işi, tahta işi yaptırmaktadır ve oraya yaş kaydı olmaksızın köylüler gelmektedirler. Büyük bir tehalükle bundan istifade etmektedirler. Çünkü beş ay içinde arabasının dingili kırıldığı vakit onu tamir edecek kadar demir ve tahta işini öğreniyorlar.”

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, konuşmasının devamında beden terbiyesi meselesine de değinerek *“Gerek Feridun Fikri arkadaşım gerek muhterem Generalin [İzzeddin Çalışlar], beden*

¹¹³⁸ BCA, 30-10-0-0_76-501-7_2, BCA, 30-10-0-0_76-501-7_1.

¹¹³⁹ TBMM Arşivi, İzzeddin Çalışlar'ın VI. Dönem Tercüme-i Hali

¹¹⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 6, C. 14, B: 2, s. 12-16.

terbiyesi mevzuunda söyledikleri, çok yerinde ve pek haklı temennilerdir. Biz beden terbiyesi işini nazariyatı itibarile organize etmiş sayılabiliriz.” ifadelerini kullanmıştır.

Muğla Mv. Org. İzzeddin Çalışlar, Maarif Vekaleti’nin bütçesi hakkındaki konuşmasında 29 milyon liralık bir miktardan bahsetmiştir. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel buna da değinerek *“İzzeddin Çalışlar arkadaşım bizim bütçeden bahsederken 29 milyon lira dediler. Bunu hayra alamet ve delalet sayıyorum. İnşallah bütçemiz bir gün huzurunuzda bu rakamla gelir.”* demiştir.¹¹⁴¹

23 Haziran 1941 Pazartesi günü meydana gelen bir olay Türkiye’nin gündemine oturmuştur. İngiltere’de yapımı tamamlanan ve Türk Donanması’na katılacak olan gemilerin teslim alınması için bir askeri heyet belirlenmiş, heyeti taşımak için de Refah Vapuru tahsis edilmiştir. Geminin önce 25 Haziran 1941’de Mısır’da olması planlanmıştır. 200 kişinin bulunduğu gemi 23 Haziran’da Mersin Limanı’ndan ayrılmıştır. Ancak, 23 Haziran 22:30’da meydana gelen bir patlama sonucu batmıştır. Gemideki 200 personelden yalnızca 32’sinin hayatı kurtarılmış, geri kalanı şehit olmuştur. Konu TBMM’de tartışılmaya başlamış, olayı araştırmak için 16 Temmuz’da Kütahya Mv. Recep Peker, Sinop Mv. Yusuf Kemal Tengirşenk, Konya Mv. T. Fikret Sılay, Rize Mv. Fuat Sirmen ve Çorum Mv. Münir Çağl’dan müteşekkil beş kişilik bir komisyon kurulmuştur. Refah’ın kim tarafından batırıldığı bilgisi henüz bilinmemekle birlikte, tartışmalarda yoğunlaşılan konu gerekli tedbirlerin alınmaması, böylesine mühim bir işin tam bir ciddiyetle idare edilememesi olmuştur.¹¹⁴² Meclis’te söz alan Muğla Mv. Org. İzzeddin Çalışlar, elim hadise sonucu hem gemilerin getirilememesiyle vatan müdafaası hususunda hem de iyi yetişmiş hava ve deniz personelinin kaybedilmesiyle büyük bir zarara uğradıklarını söylemiştir. Yaşanan bu kaybın nedenlerini tedbirlerin yetersizliği, tahsis edilen vasıtaların kifayetsizliği ve işin ciddiyetle yapılmamasına bağlamıştır. Refah vapurunun çürük ve gerekli emniyet koşullarına sahip olmadığına dikkat çeken İzzeddin Çalışlar, daha elverişli bir vapurun tahsis edilmesi imkanı varken bunun yapılmadığını söyleyerek Milli Müdafa Vekaleti’ni eleştirmiştir. Bu noktadaki

¹¹⁴¹ TBMM Zabut Ceridesi, D: 6, C. 1, B: 57, s. 218, 219, 223.

¹¹⁴² Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, 2017: 141-150.

görüşleri reddeden komisyon üyelerinden Recep Peker'in tutumunun doğru olmadığını da belirtmiştir. Araştırma komisyonunun tahkikatı lüzum görmeyen tutumuna karşı çıkan Muğla Mv. Org. İzzeddin Çalışlar, gereği yapılmazsa bundan sonra meydana gelebilecek sorunlarda da gerekli ilgi ve alakanın gösterilmeyeceğini vurgulamıştır. Böylece tahkikat açılmasını istediğini açıkça belirtmiştir.¹¹⁴³ Ancak, 2 Şubat 1942'de komisyon üyelerinden Recep Peker'in etkisiyle Meclis'e sunulan önergede Milli Müdafaa Vekili Saffet Arıkan ve sabık Ulaştırma Vekili Cevdet Kerim İncedayı'nın sorumsuz oldukları oylanmıştır. Oylama sonucunda vekiller hakkında soruşturma açılmasını isteyen komisyon raporu reddedilmiştir.¹¹⁴⁴

TBMM'de 11 Ağustos 1941'de yapılan görüşmelerde 1076 Sayılı Kanunun 25. ve 1111 Sayılı Kanunun 63. ve 64. Maddelerinde belirtilen sebeplerle silah altına alınmayanlardan, mahalli belediyeler ve ihtiyar meclisleri tarafından asker ailelerine yardım karşılığı olarak beş lira tahsil edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, mali yılın birinci yarısından sonra askere davet edilip askerliği tecil edilmiş olanlardan o sene için senelik miktarın yarısının alınması, mali yılın ikinci yarısından daha evvel davet edilenlerden ise tamamının alınması teklif edilmiştir. Muğla Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, Genel Kurul'da söz alarak tecil olunanlardan para alınmasına karşı çıkmıştır. Tecil olunanlar arasında öğrenci, işçi ve sanatkâr sınıfından pek çok kimseler bulunduğunu, bunlardan alınacak beş liranın onları mağdur edebileceğini söylemiştir. Bu yüzden memurlarda olduğu gibi '*50 liraya kadar maaşı olanlardan alınmaz*' şeklinde bir fıkra ilave edilmesini önermiş, bu önerisi Meclis'teki bazı vekiller tarafından destek bulmuştur. Nitekim öğrenciler ve hastalar hariç tutulmak ve diğerleri için de bazı düzenlemeler yapılmak suretiyle 63. ve 64. Maddeler kabul edilmiştir.¹¹⁴⁵

TBMM'de aynı gün tartışılan bir diğer mesele, Sekizinci Madde kapsamında 2256 Sayılı Kanunla gümrük resmine munzam belediye hissesine %50'ye kadar ve şehir hudutları haricindeki muayyen tarifeli bilumum nakil vasıtalarının birinci ve ikinci mevki bilet bedellerine %3'e kadar zam yapılması olmuştur. Umumi hesaba yatırılacak olan bu paraların kendi ihtiyaçlarını

¹¹⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 6, C. 1, B: 34, s. 231.

¹¹⁴⁴ Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, 2017: 152.

¹¹⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 6, C. 20, B: 77, s. 110, 112.

karşılayamayan belediye ve köylere yardım için kullanılması öngörülmüştür. Söz alan Muğla Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, bu para yardımının yanında bir de devletçe imece yapılmasını önermiş, yardım imkanlarının mümkün mertebe geniş tutulmasını istemiştir. Kimi milletvekilleri bunun çok kıymetli bir fikir olduğunu belirtmek suretiyle, bazı mahzurlar gördüklerini dile getirmişlerdir. Bunlar arasında İstanbul Mv. Emekli Korg. Kazım Karabekir de yer almıştır. Kazım Karabekir söz alarak bunun faydalı olduğunu, kumandanlıkları döneminde hemen herkesin bunu uyguladığını, ancak günün birinde halkın, Ordu'nun durumunu takdir edemeyerek kanunda olmasına rağmen kendisine yardım etmiyor diye Ordu'ya karşı cephe almaları ihtimalinin bulunduğunu söylemiştir. İzzeddin Çalışlar ise TBMM Reisliği'ne bir takrir vererek görüşünü savunmuştur. Yapılan oylamada Sekizinci Madde kabul edilmiştir. İzzeddin Çalışlar'ın takriri ise kabul edilmemiştir.¹¹⁴⁶

Yine 11 Ağustos 1941 gününde TBMM'de yapılan görüşmelerde Askerlik Kanununun Dördüncü Maddesinin tadili hakkında kanun layihası mütalaa edilmiştir. Söz alan Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar, Milli Müdafaa Vekaleti'nin teklifinde yer alan *'18-19 yaşını ikmal edenlerin askere alınması'* maddesi hususunda endişelerini dile getirmiştir. Bu teklife göre, belirtilen yaşlardaki gençler seferberlik halinde hükümetin emriyle silah altına alınacaktı. İzzeddin Çalışlar, mevcut şartlarda böyle bir ikmale gerek olmadığını, gençlere en son müracaat edilmesi gerektiğini, onların şimdiden silah altına alınmasının ileride ordunun zararına vaki olabileceğini söylemiştir. Bu nedenle kanun müzakeresinin tehirini teklif etmiş, bunun için bir takrir vermiştir. Takrir reye arz edilmiş ve kabul edilmemiştir.¹¹⁴⁷

1942 Mayıs'ında TBMM'de yapılan bütçe görüşmelerinde, İkinci Dünya Savaşı'nın zorlu koşullarına karşı alınması gereken ekonomik tedbirler üzerinde durulmuştur. Bütçe kanun tasarısı üzerindeki görüşmelerde Muğla Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar söz almış ve bütçede türlü hizmetlere ayrılan ödenekleri genel olarak eleştirmiştir. Memnun kaldığı tek nokta ise Maarif

¹¹⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 6, C. 20, B: 77, s. 113-115.

¹¹⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 6, C. 20, B: 77, s. 117, 118.

Vekaleti'ne ayrılan ödenek olmuştur. Ödeneğin artırılmış olmasından dolayı Hükümet'i tebrik etmiştir.¹¹⁴⁸

Muğla Mv. Org. İzzeddin Çalışlar, TBMM'nin Beşinci Dönemi'nin sonlandığı 15 Ocak 1943'e kadar Teşkilat-ı Esasiye Encümeni içindeki çalışmalarını sürdürmüştür.

3.8.2. Yedinci Dönem Muğla Milletvekilliği (1943-1946)

Cumhuriyet Halk Partisi Divanı'nın teklifi üzerine 12 Ocak 1943'te Parti Meclisi, TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermiştir. Bunu müteakip TBMM Genel Kurulu da aynı kararı almıştır. 1943 Genel Seçimleri, 14 Aralık 1942'de yürürlüğe giren "Mebus Seçimi Kanunu"na göre yapılmıştır. İkinci seçmen seçimleri, 15-20 Şubat 1943 arasında tamamlanmıştır. 28 Şubat Pazar günü ise genel seçim yapılmıştır.¹¹⁴⁹ Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, bu seçimlerde yine Muğla'dan aday gösterilmiş ve 181.327 rey ile seçilmiştir.¹¹⁵⁰ Muğla Milletvekilliği'ne seçildiğine dair mazbata, Teftiş Heyeti tarafından 28 Şubat günü İzzeddin Çalışlar'a teslim edilmiştir.¹¹⁵¹ Seçim tutanağı ise 7 Nisan'da hazırlanmıştır.¹¹⁵²

455 milletvekilinden oluşan Yedinci Dönem TBMM, 8 Mart 1943'te ilk toplantısını yapmıştır. TBMM Başkanlığı'na Mustafa Abdülhalik Renda, Reisicumhurluğa İsmet İnönü seçilmiştir. Başvekil Şükrü Saraçoğlu istifasını sunsa da yeni hükümeti kurma görevi tekrar ona verilmiştir.¹¹⁵³ Encümen seçimlerinde ise Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar, yine Teşkilat-ı Esasiye Encümeni azalığına seçilmiştir.¹¹⁵⁴

30 Haziran 1943'te toplanan Meclis Genel Kurulu'nda Subaylar Heyetine Mahsus 4273 sayılı Terfi Kanunu'nun 10. ve 16. Maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bir muvakkat madde eklenmesine dair kanun layihası görüşülmüştür. Kanunun birinci maddesinde, subayların

¹¹⁴⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, D: 6, C. 1, B: 62, s. 262-264.

¹¹⁴⁹ Binark, 2009: 29.

¹¹⁵⁰ İzzeddin Çalışlar'ın VII. Dönem Muğla Milletvekilliği Tercüme-i Hali

¹¹⁵¹ İzzeddin Çalışlar'ın VII. Dönem Muğla Milletvekilliği Mazbatası

¹¹⁵² İzzeddin Çalışlar'ın VII. Dönem Muğla Milletvekilliği Tercüme-i Hali

¹¹⁵³ Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, 2017: 203.

¹¹⁵⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, D: 7 C. 2, B: 2, s. 18.

mensup oldukları sınıflar arasında zırhlı ve motorlu sınıf yer almamıştır. Genel Kurul'da söz alan Muğla Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar bunu eleştirmiştir. O, bu sınıfın Ordu'da senelerden beri olduğunu, içinde bulundukları dönemde de en mühim ve kudretli silahların bu sınıfta yer aldığını belirtmiştir. Bu sınıfın talim, terbiye ve idare açısından diğerlerinden ayrı olması gerektiğini vurgulamıştır. Ordu'yu kuvvetlendirmek için ilgili sınıfın ihtiyaçlarının çabucak karşılanmasını ve daha yüksek bir bütçe tahsis edilmesini istemiştir. Ancak Milli Müdafaa Encümeni azası Emekli Albay Rahmi Apak, bunun teşkilatla alakalı bir mesele olduğunu, kurulda tartışılan ile alakası olmadığını, encümenin motorlu sınıfın önemini takdir ettiğini belirtmiştir. Sivas Mv. Nuri Demirağ ise müzakerenin ertelenmesini istemiştir. TBMM Reisi Abdülhalik Renda, Milli Müdafaa Vekili seyahatte olduğu için layihanın müzakeresini ertelemiştir.¹¹⁵⁵

28 Nisan 1944'te toplanan Genel Kurul'da söz alan Muğla Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanunu'nun 11. Maddesinin değiştirilmesine dair kanun layihası ve Milli Müdafaa Encümeni mazbatasına hakkında subayların terfiyle alakalı bir konuya dikkat çekmiştir. Düzenlemede kurmay subayların kıta başlarında geçirdikleri sürenin değiştirilmesi öngörülmüştür. Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar, kurmay subayların her rütbede kıta başında geçirecekleri sürenin, bulundukları rütbedeki hizmet süresinin üçte birini oluşturduğunu, bunun azaltılmasının veya tamamen kaldırılmasının yanlış olacağını savunmuştur. İyi bir kumandan yetiştirilmesi için bu uygulamanın önemine vurgu yapan Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar, Meclis Riyaseti'ne bir takrir vermiştir. Bunun üzerine söz alan Milli Müdafaa Encümeni azası Ağrı Mv. Hüsamettin Tugaç, düzenlemenin ihtiyaçtan kaynaklandığını, herhangi bir sıkıntı yaşanmayacağını, değişikliğin Milli Müdafaa Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından düşünüldüğünü belirtmiştir. Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar, tekrar söz alarak gördüğü mahzurları tek tek açıklamış, düzenlemenin Ordu'nun zararına olacağını söylemiştir. Ağrı Mv. Hüsamettin Tugaç, konunun encümende toplantısında bütünüyle aktarıldığını, Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar ile mutabık kalındığını, gerekli cevapların orada verildiğini, kıta stajı süresinin artık eskisi kadar

¹¹⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 3, B: 42, s. 150, 151.

uzun sürmesine gerek kalmadığını belirtmiştir. Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar, TBMM Reisliği'ne takririni sunmuş, ancak takriri reddedilerek dikkate alınmamıştır. O, bu meselede ısrarcı olmuş, yine söz alarak sakıncaları dile getirmiş ve kıta stajının bir sene olması kaydının kaldırılmasını teklif etmiştir. Takriri bir kez daha reddedilmiştir. İlgili düzenleme ise oy çoğunluğuyla kabul edilmiştir.¹¹⁵⁶

25 Mayıs 1944 tarihli TBMM toplantısında yapılan Maarif Vekaleti bütçe görüşmelerinde söz alan Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar, eğitim ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır. O, gittiği yerlerde karşılaştığı sorunlara ve eksikliklere değinmiş, sanat ve zanaat okullarına duyulan ihtiyacı vurgulamış, beden terbiyesi dersinin saatinin az olduğunu söyleyerek bunun artırılmasını istemiştir. Bu sırada seçim bölgesi Muğla'nın da eğitim ile ilgili problemlerine şu sözlerle değinmiştir:

*“Memleketin birçok bölgelerinde sanat okulları teessüs ederken kendi intihap dairemin de bir ihtiyacını arz etmeği bir borç sayıyorum. Malûmu âlınız Muğla vilâyeti Büyük Menderes'in cenubunda Akdeniz ve Büyük Menderes arasında demiryollarından uzak geniş bir mıntıkayı ihtiva ediyor. Burada henüz bir Köy Enstitüsüne de büyük vilâyetlerde gördüğümüz ve sayılarının çoğaldığını anladığımız Kız Enstitüsü veya erkek sanat okulu henüz teessüs etmemiştir. Oranın sakinleri uzak vilâyetlere, meselâ Antalya'nın Serik nahiyesindeki Köy Enstitüsüne, bir kısmı Kızılçullu Köy Enstitüsüne gidiyor. Hatta geçen sene Antalya Köy Enstitüsünden mezun üç, dört çocuk yaya olarak Elmalı ve Fethiye üzerinden köylerine gitmekte olduklarını gördüm. Bu manzara da hakikaten Muğla vilâyeti köylerinden Köy Enstitülerine sevk olunan çocukların yetiştirilmesinde biraz güçlük olduğunu göstermektedir. Bu sebeple bu vilâyet içinde bir Köy Enstitüsü açılmasını bilhassa rica ederim.”*¹¹⁵⁷

¹¹⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 3, B: 42, s. 279-282.

¹¹⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 1, B: 61, s. 283.

Muğla Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, ertesi gün yapılan Nafia Vekaleti bütçe görüşmelerinde Muğla'daki bataklıkların ıslahı meselesine ve Menderes Köprüsü'nün onarım ihtiyacına dikkat çekmiştir. Ardından Fethiye Limanı'nın Akdeniz'in en önemli yerlerinden biri olduğuna değinerek liman için gerekli siyasi ve iktisadi önlemlerin alınmasını istemiştir.¹¹⁵⁸

12 Temmuz 1944'teki TBMM toplantısında İstanbul Teknik Üniversitesi Hakkındaki Kanun'da bazı maddeler görüşülmüştür. Muğla Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, söz alarak üçüncü madde hakkında bir tadil yapılmasını istemiştir. Hazırladığı takriri takdim eden İzzeddin Çalışlar, İTÜ'yü tesis eden bu kanunun metninde Harp Sanayii Mühendisliği hakkında bir fikre, uygulamaya tesadüf edilmediğini belirtmiştir. Harp Sanayii Mühendisliğinin önemini vurgulayarak bu alanda yeni bir müessese kurulmasını talep etmiştir. İzzeddin Çalışlar'dan sonra söz alan Maarif Encümeni azası Sivas Mv. Reşat Sirer, İTÜ içinde yüksek mühendisler yetiştiren çeşitli fakültelerin bulunduğunu, bunlar arasında son zamanlarda bir Müdafaa Fakültesi'nin de kurulduğunu, İTÜ'nün önünde uzun bir gelişim yolu bulunduğunu ve şimdilik dört fakülte ile açıldığını söylemiştir. Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar'ın sunduğu takrir, yapılan oylama sonucu reddedilmiştir.¹¹⁵⁹

1 Kasım 1944 tarihinde encümen seçimleri yapılmıştır. Reyleri tasnif etmek üzere her encümen için kura ile üçer milletvekili görevlendirilmiştir. Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar, Nafia Encümeni için verilen oyların tasnifinde görev almıştır. Encümen seçimlerinde ise bir kez daha Teşkilat-ı Esasiye Encümeni'ne seçilmiştir. 1 Kasım 1945'teki seçimlerde de yine Teşkilat-ı Esasiye Encümeni'ne seçilmiştir.¹¹⁶⁰

TBMM'nin 10 Ocak 1945 tarihindeki toplantısında görüşülen konulardan biri, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Türkçeleştirilmesi hakkında yapılan çalışmalar olmuştur. Başvekil İzmir Mv. Şükrü Saraçoğlu, TBMM Reisi Çankırı Mv. Abdülhalik Renda ve 221 milletvekilinin imzasıyla, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki yabancı sözcüklerin Türkçe karşılıklarıyla

¹¹⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 10, B: 1, s. 304, 305.

¹¹⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 1, B: 83, s. 69.

¹¹⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 2, B: 2, s. 13, 16.

değiştirilmesi hakkında TBMM Reisliği'ne bir teklif sunulmuş ve bu, ilgili encümene havale edilmişti. Çalışmalar ise 1942 yılı itibarıyla başlatılmıştı. Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar'ın da azası olduğu encümen, çalışmalarını tamamlamış, CHP Grubunda gözden geçirilmiş ve 6 Ocak 1945'te TBMM Reisliği'ne sunulmuştur. Düzenleme doğrultusunda "Teşkilat-ı Esasiye Encümeni" ismi "Anayasa Komisyonu" olarak değiştirilmiştir.¹¹⁶¹

20 Aralık 1945'te toplanan Genel Kurul'da Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi görüşülmüştür. Söz alan Muğla Mv. İzzeddin Çalışlar, Türk Ordusu'nu öven bir girişle konuşmasına başlamıştır. Konuşmasında Ordu için ayrılan 150 Milyon Liralık bütçenin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Ordu'nun subay ihtiyacından eğitime, teknik imkânlarından harp sanayiine kadar kapsamlı bir konuşma yapmış, önerilerini sıralamıştır. Milli Savunma Bakanı Ali Rıza Artunkal, İzzeddin Çalışlar'ın sözlerine yanıt vermiş, Bakanlığın mevcut imkanlara uygun bir bütçe payına sahip olduğunu, diğer meselelerde de üzerine düşenleri yerine getirdiğini ve getireceğini bildirmiştir. Bakanlığın ödeneği Genel Kurul'da kabul edilmiştir.¹¹⁶²

TBMM'de 21 Aralık 1945'te Maliye Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri yapılmıştır. Muğla Mv. Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, söz alarak eski asker emeklilerinin durumlarının kötü olduğuna değinmiştir. Ardından memleketin pek çok yerinde meydana gelen büyük orman yangınları sonucu yanan ağaçların kabuklarının soyulup kerestesinin kurtarılabileceğini, bunun vakit kaybetmeden yapılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Muğla-Köyceğiz halkının bir müteahhidin uygulamalarından kaynaklı şikayetlerini ve engelli bir işçinin 1943'te Toprak Mahsulleri tahmin işlerinde kullanılmış olmasına rağmen ücretinin hala ödenmediğine dair şikayetini arz etmiştir. Bunun ardından Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi görüşmelerine geçilmiştir. Eğitim ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Çalışlar, Reiscumhur İsmet İnönü döneminde eğitimde büyük gelişmeler kaydedildiğini ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın takdire şayan işler başardığını söylemiştir. Köy Enstitülerinin öğretmenlerinin ve onların öğrencilerinin göz doldurduğunu da belirtmiştir. Bununla birlikte imkânları açısından geri kalmış bazı küçük

¹¹⁶¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, D: 7 C. 1, B: 22, s. 41, 42, 47, 55.

¹¹⁶² *TBMM Zabıt Ceridesi*, D: 7 C. 20, B: 15, s. 233-239.

nüfuslu köylerde eğitim-öğretim faaliyetlerinin aksadığını, bu köylerin ilgili meselede yardım taleplerinde bulunduklarını da eklemiştir. Seçim bölgesi olan Muğla'nın eğitim meselelerine şu sözlerle değinmiştir:

‘‘Şimdi intihap daireme ait bazı ricalarda bulunacağım. Birisi Muğla'da bu sene Erkek Sanat Okulu açtılar. Çok memnun ve müteşekkirim. Yalnız o bölgeyi göz önüne getiriniz. Uzaktır. Bu Erkek Sanat Okulunun Enstitü haline getirilmesi ricasında bulunuyorum. Halk Orada bu işe, sanat okullarına geniş bir arsa tahsis etmişler. Bu imkânı da bahş buyururlarsa çok minnettar oluruz. İkincisi yine himmetleri sayesinde Millî Eğitim Bakanlığına intikal eden Fethiye Ortaokulu meselesi vardır. Fethiyeliler, kendi yardım ve himmetleri ile bir mektep inşasına başlamışlardır. Kısmen inşaat ta yapılmış ve ellerinde bir miktar malzeme ve para kalmıştır. Ortaokul işi Millî Eğitim bütçesi içine alındığı için bu natamam okul inşaatını da üzerine alarak bu sene içinde inşaata muktazi tahsisatla bu Fethiye Ortaokulu'nun tamamlanmasını bilhassa istirham ederim. ’’¹¹⁶³

25 Aralık 1945'teki TBMM toplantısında Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi görüşülmüştür. Söz alan Muğla Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, Cumhuriyet'in bayındırlık işlerinde çok önemli aşamalar kaydettiğini belirterek bu alanda çalışan herkese takdirlerini sunmuştur. Ardından kara ve demiryolları ile ilgili bazı noktalara değinerek tavsiyelerde bulunmuştur. Fethiye'nin, bölgede döşenmesi planlanan demiryolu hattına bağlanmasının doğru olacağını ifade etmiştir.¹¹⁶⁴ 27 Aralık'ta Tarım Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Ticaret Bakanlığı Bütçe görüşmelerinde söz alarak Muğla'nın ilgili alanlardaki sorunlarını etraflıca değerlendirmiştir.¹¹⁶⁵ 28 Aralık'ta yapılan Devlet Havayolları Bütçesi görüşmelerinde Antalya'ya tesis edilmesi planlanan hava postasına Muğla'nın da dahil edilmesini talep etmiştir. Muğla'ya yakın bir

¹¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 20, B: 16, s. 277, 278, 298, 299.

¹¹⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 20, B: 18, s. 380, 381.

¹¹⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 20, B: 20, s. 513, 514, 539.

meydanın, uçakların inip kalkması için müsait olduğunu belirterek buranın uçak meydanı yapılmasını önermiştir.¹¹⁶⁶

3.8.3. Sekizinci Dönem Balıkesir Milletvekilliği (1947-1950)

Türkiye’de, 1946 yılında yapılan genel seçimler, Türkiye’de üçüncü çok partili hayat denemesi olduğundan büyük bir öneme haizdir. Ayrıca 1946 Genel Seçimleri, Cumhuriyet döneminde birden fazla partinin yarıştığı ilk seçim olma özelliğine sahiptir. Bu seçimlerde iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi’nin haricinde birden çok parti yarışmış olsa da bunlar arasında en dikkat çeken Demokrat Parti olacaktır. 1946 yılında Türk siyasi hayatına damga vuran ve 1950 yılındaki genel seçimlerde iktidara gelen Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi içinde filizlenen bir muhalefet hareketi olarak 7 Ocak 1946’da Ankara’da resmen kurulmuştur. DP’nin kurucuları, Dörtlü Takrir’in imzacıları olarak tarihe geçen Mahmut Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü’dür. Programındaki temel amacını demokrasi olarak belirten ve liberal bir ekonomi modeli benimseyen DP’nin Genel Başkanlığı’na M. Celal Bayar seçilmiştir. DP yurt içinde hızla örgütlenmeye çalışmış, Meclis’te de düzenli bir grup durumuna girmiştir.

Demokrat Parti’nin kuruluşu, tek parti yönetiminden bunalanlar için olumlu bir hava yaratmıştır. DP’ye büyük bir ilgi duyulmuş, Cumhuriyet Halk Partisi eski ve mevcut bazı milletvekilleri yeni partiye geçiş yapmıştır. DP’li siyasiler devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması, halkevlerinin bağımsız hale getirilmesi gibi konular üzerinden CHP’ye karşı atağa geçmiştir.

Türkiye’de uygulanmakta olan çift dereceli seçim usulü ile ilgili tartışmalar yaşanırken Reiscumhur İsmet İnönü, mezkur meselede hakkında 10 Mayıs 1946’daki CHP Olağanüstü Kurultayı’nda bir açıklama yapmıştır. Buna göre, artık tek dereceli seçim usulünü uygulamayı düşündüklerini ifade etmiştir. Devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması çağrılarına karşı

¹¹⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 7 C. 20, B: 21, s. 603.

ise mesafeli davranmıştır.¹¹⁶⁷ Bu doğrultuda 5 Haziran 1946 tarihinde çıkarılan kanun ile artık seçimlerin tek dereceli usule göre yapılmasına karar verilmiştir. Seçim kurullarını ise atanmış kişiler değil belediye meclis üyeleri oluşturacak, kullanılan oylar kapalı bir zarf içinde sandığa atılacaktı. TBMM’de 10 Haziran 1946 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda ise, Ekim 1947’de yapılması planlanan genel seçimlerin, 21 Temmuz 1946’da yapılmasına karar verilmiştir.

21 Temmuz 1946’da yapılan genel seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi adayları yarışmıştır. Ancak bu partilerden yalnızca Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti milletvekili çıkarabilmiştir. Seçime katılım oranı %75 olmuş, birçok yerde açık oy-gizli tasnif usulü uygulanmıştır.¹¹⁶⁸ Altıncı ve Yedinci Dönemlerde CHP Muğla Mv. olarak seçilen Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, bu seçimlerde partisi tarafından yine Muğla’dan aday gösterilmiştir.¹¹⁶⁹ Beş milletvekili çıkarılan Muğla’da DP dört milletvekili birden çıkarmıştır. DP’li bu isimler Necati Erdem, Asım Gürsu, Nuri Özsen ve Mithat Sakaroğlu’dur. CHP’nin ise yalnızca ilk sıradaki adayı Abidin Çakır seçilebilmiştir. Diğer CHP adayları Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, Kemal Karamuğla, Hüsnü Kitabacı ve Hilmi Döverli seçilememişlerdir.¹¹⁷⁰

465 sandalyeli Sekizinci TBMM 397 CHP’li, 61 DP’li ve 7 bağımsız milletvekilinden oluşmuştur.¹¹⁷¹ Genel seçimlerin tamamlanmasının ardından Meclis, 5 Ağustos’ta açılmış ve CHP İstanbul Mv. Emekli Korg. Kazım Karabekir, 379 oy ile Meclis Başkanlığı’na seçilmiştir.¹¹⁷² DP’nin Meclis Başkanı adayı Sinop Mv. Yusuf Kemal Tengirşenk ise 58 oyda kalmıştır. Ardından Reiscumhur seçimine geçilmiştir. CHP’nin adayı Ankara Mv. İsmet İnönü, DP’nin adayı ise DP listesinden seçilen bağımsız İstanbul Mv. Emekli Mareşal Fevzi Çakmak olmuştur. İsmet İnönü, 388 oy ile yeniden Reiscumhurluğa seçilmiştir. İstanbul Mv. Fevzi

¹¹⁶⁷ Goloğlu, 1982: 41-48.

¹¹⁶⁸ Çufalı, 2012: 2.

¹¹⁶⁹ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1946.

¹¹⁷⁰ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1946.

¹¹⁷¹ Türkiye İstatistik Kurumu, 2012: 8.

¹¹⁷² *TBMM Tutanak Dergisi*, D: 8 C. 1, B: 1, s. 2.

Çakmak ise 59 oyda kalmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu istifasını sunmuştur. Yeni hükümeti kurma görevi CHP İstanbul Mv. Recep Peker'e verilmiştir.¹¹⁷³

Sekizinci Dönem TBMM'nin çalışmaları devam ederken vefat, istifa, başka bir devlet vazifesine tayin gibi nedenlerden ötürü boşalan milletvekillikleri için bazı vilayetlerde ara seçimler düzenlenmiştir. Seçim yapılan vilayetlerden birisi de Balıkesir olmuştur. CHP Balıkesir Mv. Pertev Etçioğlu 22 Ağustos 1946'da vefat etmiştir.¹¹⁷⁴ 6 Nisan 1947'de düzenlenen ara seçimde Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, CHP'den aday gösterilmiştir. Diğerleri ise bağımsız aday olmuşlardır.¹¹⁷⁵ CHP'nin adayı İzzeddin Çalışlar, 181.324 oy ile Balıkesir Milletvekilliği'ne seçilmiştir.¹¹⁷⁶ Seçildiğine dair düzenlenen özel tutanak, 15 Nisan 1947'de İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa sunulmuştur.¹¹⁷⁷ Balıkesir Milletvekilliği'ne seçildiğine dair tezkere ise 18 Nisan 1947'de Başbakanlık'tan TBMM Başkanlığı'na gönderilmiştir.¹¹⁷⁸ CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, TBMM'nin 18 Nisan 1947 Cuma günündeki 51. Birleşiminde ant içerek çalışmalara katılmıştır.¹¹⁷⁹ TBMM'nin 21 Nisan 1947'deki 52. Birleşiminde ise seçim tutanağı onanmıştır.¹¹⁸⁰

TBMM'de 4 Haziran 1947'de görüşülen konulardan biri Jandarma Kanunu'nun 12. Maddesi'nde yapılacak değişiklik olmuştur. Tasarı, jandarma subaylarının terfii hakkında olmuştur. Getirilmek istenen yeniliklerden biri, jandarma subaylarına her terfii için altı aylık bir ordu stajı vazifesi yüklenmesi idi. CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, tasarı hakkında daha detaylı bilgi verilmesini istemiş, bunun üzerine İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer gerekli açıklamayı yapmıştır. Söz alan İzzeddin Çalışlar düzenlemede bazı mahzurlar görmüş, bunları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ona göre jandarmaların ordu stajına gitmesiyle yüzlerce ilçe subaysız kalacak, bu da emniyet açısından sorun doğuracaktır. Ayrıca jandarma subayları için

¹¹⁷³ Goloğlu, 1982: 70, 71.

¹¹⁷⁴ Çufalı, 2012: 49.

¹¹⁷⁵ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1947.

¹¹⁷⁶ İzzeddin Çalışlar'ın VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği Mazbatası

¹¹⁷⁷ BCA, 030_10_00_00_77_507_19_4.

¹¹⁷⁸ BCA, 030_10_00_00_77_507_19_1.

¹¹⁷⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, D: 8 C. 5, B: 51, s. 51.

¹¹⁸⁰ İzzeddin Çalışlar'ın VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği Mazbatası

ordu stajına lüzum olmadığını da belirtmiştir. Bu nedenle düzenlemenin tadili için TBMM Başkanlığı'na bir tahrir vermiştir. İçişleri Bakanı, İzzeddin Çalışlar'ın değindiği noktaları kendi nazarından açıklamış, düzenleme hazırlanırken her ihtimalin göz önünde bulundurulduğunu söylemiştir. Bu konudaki mütalaalar sona erdikten sonra tahrirler oylanmıştır. CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar'ın tahriri kabul edilmemiştir. Tasarı ise kabul edilerek yasalaşmıştır.¹¹⁸¹

6 Haziran 1947'deki TBMM toplantısında Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü İhtiyaçları İçin Gelecek Yıllara Geçici Yüklenmelere Girişilmesi Hakkındaki Kanun'da değişiklik yapılmasına dair Ulaştırma ve Bütçe Komisyonları raporları görüşülmüştür. Söz alan CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, tasarının önemine vurgu yapmıştır. Birinci Cihan Harbi'nde Doğu Cephesi'nde ve 3. Ordu Müfettişliği döneminde bölgede uzun yıllar görev yapan ve bu coğrafyayı iyi bilen İzzeddin Çalışlar, ülkenin batısını ve ortasını doğuya bağlayacak ana demir yolu hattı meselesinin çok önemli olduğunu söylemiştir. Tasarının bir an evvel tahakkuk etmesinin ve Hükümetin bu inşaatı en hızlı şekilde bitirmesinin memleket için büyük faydalar getireceğini sözlerine eklemiştir.¹¹⁸²

16 Haziran 1947 tarihli Meclis toplantısında CHP Ankara Mv. Hıfzı Oğuz Bekata'nın, Milli Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki 5020 Sayılı Kanuna Ek Kanun Teklifi ve Geçici Komisyon raporu olmuştur. Bunun üzerine söz alan CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, aksi söylenmesine rağmen tasarıda pek çok şeyin değiştirildiğine vurgu yapmıştır. Konuşmasında Milli Korunma Kanunu'nun yıllardan beri mülk sahiplerine pek ağır şartlar ve yükümlülükler getirmiş olduğunu belirtmiştir. Meclis'e sunulan bu düzenlemede ise mal sahiplerine yeni mağduriyetler getirildiğine dikkat çekmiştir. İzzeddin Çalışlar, Milli Korunma Kanunu'nun İkinci Cihan Harbi nedeniyle ihtikarı önlemek amacıyla çıkarıldığını, ancak yıllar geçmesine rağmen alınan önlemlerin bunu engelleyemediğini söylemiştir. Sözlerinin devamında harbin bitmesiyle birlikte ihtikarla ilgili maddelerin kanundan çıkarıldığını, böylece herkesin, malını istediği gibi tasarruf ettiğini, buna rağmen mülk sahiplerinin en doğal

¹¹⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 6, B: 68, s. 19, 21, 31.

¹¹⁸² TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 6, B: 69, s. 55.

mülkiyet haklarından mahrum bırakıldığını vurgulamıştır. Gayrimenkul sahiplerinin hepsinin zengin olmadığına ve çoğunluğun uzun seneler mahrumiyet içinde çalışıp para biriktirdiğine değinmiş, düzenlemenin onlar için fayda değil külfet getireceğini söylemiştir. Milli Korunma Kanunu’nu ve Hıfzı Oğuz Bekata’nın düzenlemesini şiddetle eleştiren İzzeddin Çalışlar, bunun kabul edilmemesini, ıslah edilmek üzere tekrar Komisyon’a gönderilmesini veya tamamen reddedilmesini rica etmiştir. Tasarıdaki maddeler bazı milletvekillerince de çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Bazı milletvekilleri ise tadil tasarının lehinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunun üzerine tekrar söz alan İzzeddin Çalışlar, tasarıya destek verenlerin açıklamalarının kendilerini tatmin etmediğini belirtmiş, yaptığı değerlendirmenin ardından tasarının Birinci Maddesi’nin İkinci Fıkrasının¹¹⁸³ tamamen karşısında olduğunu söylemiş ve bunun reddedilmesi için önerge vermiştir. İzzeddin Çalışlar’ın şiddetle karşı çıktığı tasarıdaki Birinci Maddenin 2. Fıkrası “*Gayrimenkulü, kendisi veya birlikte otururken evlenen veyahut kiracısı bulunduğu evden bu kanun mucibince çıkarılan çocukları için konut olarak kullanmak zaruretinde kalırsa, yazlık veyahut başka ad altında ikinci bir boş evi olmamak şartıyla, kira sözleşmesinin sonunda,...*” şeklindeydi. Meclis’teki tartışmalar hayli hararetli geçmiş, İzzeddin Çalışlar haricinde bazı milletvekilleri de düzenlemenin reddi veya tadili hakkında çeşitli önergeler vermiştir. Meclis Başkanı Kazım Karabekir, sunulan önergeler arasında mezkûr maddenin tamamen reddini isteyen bir önergenin yer aldığını, bunun kabul edilmesiyle maddenin tamamen reddedileceğini Genel Kurul’a bildirmiştir. Sonrasında oylamaya geçilmiştir. Meclis Başkanı Kazım Karabekir, önergeyi kabul edenleri ve kabul etmeyenleri ayağa kaldırmıştır. Oylama sonucunda ilgili önerge kabul edilmiştir. Böylece Meclis’te hararetli tartışmalara konu olan ve İzzeddin Çalışlar’ın da sert bir şekilde eleştirip hakkında olumsuz önerge verdiği düzenleme, ekseriyetle reddedilmiştir. Karar, Meclis’te alkışlarla karşılanmıştır.¹¹⁸⁴

5 Kasım 1947’de komisyon seçimleri yapılmıştır. Altıncı ve Yedinci Dönemlerde Muğla Mv. olarak Anayasa Komisyonu üyeliği yapan İzzeddin Çalışlar, yeni dönemde Mili Savunma Komisyonu üyeliğine seçilmiştir. İzzeddin Çalışlar ile birlikte diğer 25 üye 303’er oy almıştır.

¹¹⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 6, B: 73, s. 216.

¹¹⁸⁴ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 6, B: 73, s. 216, 217, 226, 228, 229.

Komisyon üyeliğine seçilenler arasında Konya Mv. Ali Fuat Cebesoy, Mardin Mv. Kazım Sevüktekin, Gaziantep Mv. Aşir Atlı, Dr. Mim Kemal Öke ve Behçet Kemal Çağlar gibi isimler de yer almıştır.¹¹⁸⁵

30 Nisan 1948’de toplanan Meclis Genel Kurulu’nda Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanunu’nun Dokuzuncu Maddesi’nin yorumlanmasına dair Başbakanlık tezkeresi ve Milli Savunma Komisyonu raporu, görüşülen konular arasında yer almıştır. Söz konusu düzenlemede Tuğgeneralliğe ve daha üst bir rütbeye terfi ettirilecek subaylar ile kurmay subayların terfileri, liyakatleri tescil ve tasdik edildikten sonra Genelkurmay Başkanlığı’nın muvaffakiyeti ile Milli Savunma Bakanlığı’nın usulüne göre yapılacaktır. Bunun üzerine söz alan CHP Balıkesir Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, Askeri Memurlar Kanunu’nun Sekizinci Maddesi’ne atıf yaparak ilgili düzenlemenin zaten mevcut olduğunu söylemiştir. Milli Savunma Bakanlığı’nın siyaseti temsil ettiğini, bakanlık içinde çalışanların zaten asker kökenli olduğunu, askerlerin sürekli olarak vazifelerini devam ettirmelerine rağmen bakanların belli aralıklarla değiştiğini belirtmiştir. Genelkurmay’ın ve Milli Savunma Bakanlığı’nın birlik içinde Türk Ordusu’nu idare ettiklerini, ancak Ordu’nun en büyük komuta salahiyetini Genelkurmay Başkanı’nın taşıdığını, bu nedenle terfi konusunda da son söz sahibinin bu makam olması gerektiğini belirtmiştir. İzzeddin Çalışlar, meselenin sadece maaş meselesi olmadığını da sözlerine eklemiştir. İlgili konuda söz alan bazı milletvekilleri de çekincelerini belirtmişlerdir. Bu konudaki tartışmalar uzun sürmüş, nihayetinde maddenin yorumlanmaya lüzumu olmadığına karar verilmiştir.¹¹⁸⁶

TBMM’de 11 Şubat 1949’da Maaş Kanunu’na Ek 4379 Sayılı Kanun’un İkinci Maddesi üzerinde görüşme yapılmıştır. Bunun üzerine söz alan CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, memurluğa başlayan gençlerin askere çağrıldıklarında 2,5 yıllık askerlik süresinin memuriyette kabul edilmesini ve bu gençlerin terfi ettirilmeleri gerektiğini savunmuştur. Mevcut düzende gençlerin terfi ettirilmediklerini, bu nedenle hak arayışına girdiklerini, büyük fedakarlıklarla tahsilini tamamlayıp memur olsalar da hayal kırıklığına uğradıklarını söylemiştir. Bu sorunun

¹¹⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 7, B: 2, s. 15.

¹¹⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 11, B: 53, s. 218, 224, 225, 226, 227.

yanında, gençler terfi ettirilseler bile bu terfilerin maaşlarına yansıtılmadığı konusuna değinmiştir. İzzetin Çalışlar, yaşanan sorunlarla ilgili şu örneği vermiştir:

‘‘Dışışleri Bakanlığı kendi memurlarının bu haklarını kabul ve tasdik ettiğı halde Maliye Bakanlığına karşı birşey yapamamakta ve isterlerse Danıştaya gitsinler diyerek işi başından atmaktadır. Ben, Sayın Dışışleri ve Maliye Bakanlarından bu sakat ve yanlış muamelelerin bir araya gelip tashih etmelerini ve genç memurları daha mesleklerinin başlarında Danıştaylara koşturulmamalarını rica ediyorum. Bizim bu Cumhuriyet Devletimizi kuran önderlerimizin zaman zaman bildirdikleri bazı idare prensip ve tedbirleri vardır. Onlar birer vecize olarak kitap halinde herkes istifade etsin diye neşrolunmuştur. O vecizelerden birisi de şudur: Herhangi bir işe girecek adam haksızlıktan kendini masun addetmezse hayatta hiçbir çalışmanın hedefi kalmaz. Bu prensip ile hareket edelim ve istikbal için yetiştireceğimiz gençleri daha baştan sukutu hayale ve ümitsizliğe uğratmayalım. Komisyonun, kaybolmuş kanuni hakların verilmesi hususundaki kararlarını desteklerken heyeti celinin de kabul buyurmasını rica ederim.’’

Tartışmalar sona ermiş ve hakların sahiplerine iade edilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁸⁷

TBMM’de 23 Şubat 1949’da Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri yapılmıştır. Bazı DP’li milletvekilleri, konuşmalarında Türk Ordusu’nun gençleştirilmesi ve yaşça ileri olanların emekliye sevk edilmeleri konusunu gündeme getirmiştir. Bunun üzerine Genel Kurul’da söz alan CHP Balıkesir Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, bu görüşü savunan DP’li milletvekillerine tepki göstermiştir. Mevzu bahis kişilerin Milli Mücadele’de en kritik dönemlerde görev alan yüksek rütbeli subaylar olduklarını, bedeni kabiliyetlerini koruyup yaş haddine uğramadıkça Ordu’da kalmalarının gerektiğini, onların yeni nesillere örnek teşkil edeceklerini söylemiştir. Bu sırada bütçe ile ilgili de konuşmuş, Bütçe Komisyonu’nun raporlarını, gerekli bilgileri ihtiva etmediğı nedeniyle eleştirmiştir. Dünyada savaş ortamı sona erdiğinden dolayı Ordu bütçesinin kısılmasını önerenlere karşı çıkmış, Türkiye’nin birçok hudut

¹¹⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 16, B: 44, s. 111.

komşusuna sahip olduğunu, her an savaşa hazır bir halde bulunulması gerektiğini belirtmiştir. Sözlerinin devamında terfilerden kadrolara, maaşlardan birliklerin iskanına kadar uzun bir değerlendirme yapmıştır. İzzeddin Çalışlar, emir erleri ve nakil vasıtalarının istihdamındaki hususlara dikkat edilmesiyle ilgili uyarılarda bulunan DP'li milletvekillerine katıldığını da sözlerine eklemiştir.¹¹⁸⁸

TBMM Genel Kurulu'nda 26 Şubat 1949 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri yapılmıştır. Bunun üzerine söz alan CHP Balıkesir Mv. Org. İzzeddin Çalışlar, Bayındırlık Bakanlığı'nın faaliyetlerini övmüş, bayındırlık işleriyle ilgili bazı değerlendirmeler yapmış ve memleket genelinde atılmasını gerekli gördüğü bazı adımlardan bahsetmiştir. Bundan sonra seçim bölgesi olan Balıkesir'in ilgili konudaki ihtiyaçlarına değinmiştir. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri münasebetiyle daha sonra yine söz alan İzzeddin Çalışlar, Balıkesir'in ekonomi açısından içinde bulunduğu olumsuz koşullarından bahsetmiştir. Devletçi ve halkçı hükümetin, halkın gücünün yetmediği alanlarda işe el attığını vurgulayarak Balıkesir vilayetine fabrikalar kurulmasını temenni ettiğini söylemiştir. Balıkesir'in pamuk yetiştirecek verimli arazilere sahip olduğunu, kurulacak çırçır fabrikalarıyla hem halka destek olunacağını hem de ülke ekonomisine katkıda bulunulacağını ifade etmiştir. Yapılan etüt çalışmalarında Balıkesir'in pancar açısından bereketli olduğuna da değinmiş, Susurluk'ta bir şeker fabrikası tesisinin kurulmasının yerinde olacağını belirtmiştir.¹¹⁸⁹

TBMM'de 20 Mayıs 1949'da T.C. Emekli Kanunu üzerinde görüşmeler yapılmıştır. CHP Balıkesir Mv. Emekli Org. İzzeddin Çalışlar, söz alarak harp malulleri ve kazazedelerinin haklarıyla ilgili konuşmuştur. Sağlık kurulunun isteği üzerine Meclis tarafından kabul edilen düzenlemede askeri doktorluk dereceleri ve bunların yetkinliğine değinmiştir. İzzeddin Çalışlar, doktorların tahsillerini bitirdikten çok kısa bir süre sonra Yüzbaşı olduklarını, henüz yeterince tecrübeye sahip olmadıklarını, bu yüzden muayene, hastalık tedavisi gibi işlerle daha tecrübeli askeri hekimlerin ilgilenmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁹⁰ 26 Mayıs'taki Meclis toplantısında söz

¹¹⁸⁸ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 16, B: 50, s. 514-517.

¹¹⁸⁹ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 16, B: 53, s. 726, 727, 765, 766.

¹¹⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 19, B: 89, s. 551, 552.

alarak bu kez 1930 öncesinde 1683 Numaralı Kanun'dan evvel emekliye ayrılan askerlerin içinde bulundukları zor durumu değerlendirmiştir. Aldıkları emekli maaşının çok az olduğunu söylemiş, Milli Mücadele'de büyük hizmetlerde bulunmuş bazı subaylardan örnek vererek durumu izah etmiştir. Bununla birlikte, sonradan gelen kumandanların daha yüksek emekli maaşı alırken Milli Mücadele kumandanlarının onlardan daha az hizmet etmediklerini vurgulamıştır. Gerekli tadilin yapılması için Maliye Bakanlığı'na çağrı yapan İzzeddin Çalışlar, önerilerini şu şekilde açıklamıştır:

‘İki şekil düşündüm: Birisi evrakı mazbut olanların geçici 45. maddenin hükmüne tâbi tutulmasına müsaade buyurulması. Veyahut da bu kadar az maaş alacakları için kendilerinin hiç olmazsa vergilerden muaf tutulması suretiyle terfihi. Bu iki şekil aklıma geldi. Bilmiyorum, komisyon ve Sayın Maliye Bakanı başka terfih şekli düşünüyorlar mı? Lütfen söylesinler. Fakat %60 herhalde çok azdır. Onların durumunu katiyen düzeltilmeyecektir. Perişanlıkları devam edecek ve onların vebali üzerimizde olacaktır. Teklif ettiğim iki şekle göre iki tahrir veriyorum. Tahririn birisi evrakı mahfuz olanlar, tahsisleri mevcut olanlar 45. madde ahkâmına tâbi tutulsunlar. İkincisi de vergilerden muaf tutulmalarıdır. Lütfen bunları nazarı dikkate almanızı rica ederim.’

Meclis Başkanı Kazım Karabekir, İzzeddin Çalışlar'ın iki önermelerini oylamaya koymuş, ikisi de nazar-ı dikkate alınmamıştır.¹¹⁹¹

TBMM Genel Kurulu'nda 28 Mayıs 1949'da Milli Savunma Bakanlığı'nın kuruluş ve görevlerine dair kanun hakkında görüşme yapılmıştır. Meclis'e sunulan tasarıda Genelkurmay Başkanlığı'nın, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması öngörülmüştür. Bunun üzerine CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, söz alarak detaylı bir değerlendirmede bulunmuştur. Genelkurmay Başkanlığı'nın, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması öngörülse de her iki kurumun aynı çatı altında eskisi gibi yalnızca kendi işleriyle ilgilenmeleri gerektiğini belirtmiştir. Meclis'e sunulan tasarıya göre bütün işlerin Genelkurmay Başkanlığı'na yüklenip, Milli

¹¹⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 19, B: 93, s. 901-903.

Savunma Bakanlığı'nın hiçbir işi kalmıyormuş gibi bir görüntü ortaya çıktığını söyleyerek düzenlemeyi eleştirmiştir. Sözlerinin devamında Türk Ordusu'nun köklü bir geçmişe dayandığını ve başka ülkelerin ordularının örnek alınmasına gerek duyulmadığını vurgulamıştır. Türk Ordusu'nun zaten eskiden beri dünyaya örnek teşkil ettiğini ve kendine has bir karakteri olduğunu belirtmiş ve yalnızca Ordu'nun ihtiyaçları doğrultusunda yenilikler yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Sözlerine bir de Genelkurmay Başkanlığı'nın önemli bir görevinin bulunurken bir yandan da Milli Savunma Bakanlığı'nın görevleriyle meşgul edilmemesi gerektiğini eklemiştir. Konuşmasının sonunda mesleği, bilgisi ve tecrübelerine dayanarak görüşlerini aktardığını belirten İzzeddin Çalışlar, tasarının birinci maddesinin tadili için bir önerge vermiştir. Sunduğu önergede ilgili maddenin *“Milli Savunma Bakanlığı harp kuvvetlerinin komutasını haiz olan Genelkurmay Başkanlığı ve Müsteşarlığı idaresindeki daireleri ihtiva eder, bu teşkilat kuruluş kadrolarında gösterilir”* şeklinde değiştirilmesini istemiştir. Böylece Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlansa da o ana kadar olduğu gibi harp kuvvetlerine Genelkurmay Başkanı komuta etmeye devam edecekti. Görüşmeler hararetle bir şekilde devam etmiş, ilgili düzenleme hakkında çekinceleri olanlar söz almış, önergeler sunmuşlardır. Başbakan Şemsettin Günaltay, yaptığı konuşmada Meclis'e sunulan düzenleme ile Genelkurmay Başkanlığı'nın işlerinin azalacağını ve onun daha rahat çalışacağını söylemiştir. Ardından İzzeddin Çalışlar bir kez daha söz almış ve yine düzenlemeye karşı çıktığını bildirmiştir. Tartışmalar hayli uzamış ve görüşmelere 30 Mayıs 1949 Pazartesi günü devam edilmesine karar verilmek suretiyle oturum kapanmıştır.¹¹⁹²

30 Mayıs 1949'da toplanan TBMM Genel Kurulu, Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasını öngören tasarıyı tartışmayı sürdürmüştür. CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, söz alarak söylemek istediklerini önceden aktardığını belirtmiş ve TBMM Başkanlığı'na bir önerge sunduğunu hatırlatmıştır. İzzeddin Çalışlar'ın önergesi oylanmış, nazar-ı itibara alınmamıştır. Meclis'e sunulan tasarı ise kabul edilmiştir. Bunun ardından Yüksek Askeri Şura üyeleriyle ilgili tasarı hakkındaki görüşmelere geçilmiştir. İzzeddin Çalışlar'ın da üyesi

¹¹⁹² TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 19, B: 95, s. 1010, 1011, 1012, 1026, 1027, 1028.

olduğu Milli Savunma Komisyonu'nun çalışmaları doğrultusunda, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın kurulması ve komutanının Yüksek Askeri Şura'da hazır bulunması kararlaştırılmıştır. Onun yanı sıra Donanma Komutanı da Yüksek Askeri Şura'da hazır bulunacaktı. Milli Savunma Komisyonu'nun bu düzenlemesine bazı milletvekilleri tarafından eleştiriler gelmiştir. CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar söz alarak tasarıda nelerin amaçlandığını şu sözlerle açıklamıştır:

‘‘Sayın arkadaşlar; donanma komutanlığı deniz üzerinde bulunan bütün deniz kuvvetlerinin ve üslerinin kumandanı ve fiilen onun başındadır. Donanmanın bütün işlerini, bilen, idare eden bu zattır. Yeni ihdas olunan deniz kuvvetleri komutanlığı bir müsteşarlık vaziyetinde onun ikmalıyla meşguldür. Âli Askerî Şûrada donanma komutanı bulunmazsa donanmanın ihtiyacı talim ve terbiyesi hakkında en yeni malûmatı verecek bir zat bulunmazsa bir noksan olur. Binaenaleyh arkadaşlarım bu teklif hiç yerinde değildir. Harb haline geçtiğimiz zaman deniz kuvvetleri komutanı büsbütün ikmal işleriyle meşgul olacak ve donanma komutanı denizde, memleketin bütün deniz kuvvetlerini elinde tutarak Başkumandanın emirlerini ifa edecektir. Böyle bir zatın Âli Askerî Şûrada bulunmaması bir zaıftır. Hava komutanlığı bulunuyor. Hava komutanı nispeten bu donanma komutanı durumundadır. Hava kuvvetlerini elinde tutmaktadır, idare etmektedir. Yani deniz kuvvetleri kumandanı bulunacak, ayrıca donanma komutanı da bulunacaktır diye, onda hava kuvvetleriyle bir muadelet aramak doğru değildir. Hakiki harb kuvvetleri kumandanları Askerî Şûrada onları temsil etmek suretiyle orada ihtiyaçları tebarüz ettirmesi en doğru bir usul olur.’’

CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, konuşmasının sonunda da Milli Savunma Komisyonu'nun teklifinin aynen kabul edilmesini rica etmiştir. Çorum Milletvekili Ali Rıza Erem, Donanma Komutanı'nın tasarıdan çıkarılması hakkında önerge vermiş ve kabul edilmiştir.

Bu yüzden Komisyon tasarısı, Donanma Komutanı hakkındaki değişiklikten sonra kabul edilmiştir.¹¹⁹³

TBMM’de 14 Şubat 1950’de Adalet Bakanlığı ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’nün 1950 yılı bütçe görüşmeleri yapılmıştır. Bunun üzerine CHP Balıkesir Mv. Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, söz alarak bazı izlenimlerini Adalet Bakanı’na iletmek istemiştir. İlk olarak mahkemelerin karar alma şekline ve aradan bir yıl geçmesine rağmen vatandaşın icrasını tahakkuk ettiremediğine değinmiştir. Bununla birlikte icra makamlarının, borçlunun yerini takip edip bulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca mülk sahiplerinin, kendi evlerinde oturmak için mahkemeye müracaat ederek haklarını savunmaya çabaladığından bahsetmiştir. Bunun medeni haklarla bağdaşmadığını, Milli Korunma Kanunu’nun 30. Maddesi’nin bu duruma sebebiyet verdiğini söyleyerek Adalet Bakanı’ndan ilgili yanlışlıkların giderilmesini rica etmiştir. İzzeddin Çalışlar, bu sözlerini görüştüğü bazı mağdur kişilerin şikayetleriyle örneklemiştir. Değindiği diğer bir konu ise Balıkesir halkının, bulundukları kazalarda bir adliye binası olmamasından kaynaklanan şikayetleri olmuştur. Yine gezdiği yerlerde bazı mübaşirlerin, maaşları düşük olduğu için yakındıklarını söyleyerek maaşlarında iyileştirme yapılması ricasında bulunmuştur. Son olarak Balıkesir halkının, kadastro ile ilgili şikayetlerine değinerek konuşmasını tamamlamıştır.¹¹⁹⁴

TBMM’nin 15 Şubat 1950’deki Genel Kurul toplantısında 1950 yılı Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi görüşülmüştür. Bunun üzerine Milli Savunma Komisyonu üyesi İzzeddin Çalışlar söz almıştır. Sözlerine Türk Ordusu’na övgü dolu ifadelerle başlamıştır. Bütçe açığını ve tasarrufları eleştirenlere yönelik olarak Ordu’nun sarf ettiği milyon liralara normal bir düzeyde olduğunu belirtmiştir. Dünya barışı teminat altına alınmış olsa bile Milli Savunma Bütçesi’nde indirimle gidilmesinin düşünölemeyeceğini ifade etmiştir. Ordu’yu daima dipdiri ayakta tutmak ve modern bir ordu halinde bulundurmak için bütçenin kabarık bir vaziyette tutulması gerektiğini söylemiştir. Bunların ardından önemli bir konuya daha değinmiştir. Henüz resmi bir harp

¹¹⁹³ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 19, B: 96, s. 1061, 1073, 1082, 1084.

¹¹⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 24, B: 46, s. 567, 568,

tarihinin neşredilmediğini, Balkan Harbi, Birinci Cihan Harbi ve Milli Mücadele'ye ait yazıların hala arşiv halinde dolaplarda tutulduğunu söylemiştir. Ayrıca askeri müzelerin önemine dayanarak şunları söylemiştir:

‘‘Askerî müzeler bu millet için bir eğitimidir. Bizim askerî müzemizi pek yakında görmedim, fakat evvelce bir kıyafethaneden ibaret olduğunu biliyorum. Birtakım silâhlar ve saire de oraya konmuştur. Hulâsa, Avrupa askerî müzelerine benzemeyen bir manzara. Orduda Avrupa'ya vazife ve tetkikat dolayısıyla çok gitmiş gelmiş, hiç olmazsa Fransa'nın ve Almanya'nın askerî müzelerini görmüş birçok kimseler vardır. Orada bir askerî müzeye girdiğiniz zaman o memleketin, o milletin geçirmiş olduğu bütün muhabereilerin safahatını, harb tarihini okursunuz, görürsünüz. Filân muharebede elde edilen silâh, o muhaberenin haritası, kısa bir tarihçesi, muharebeyi idare eden kumandan, kazanmış veya kaybetmiş olduğu hakkında malûmat vardır. Oraya giren bir kimse o memleketin millî tarihini okuyabiliyor ve istifade ediyor. İşte bizim askerî müzemiz de bu şekle girmelidir. Sonra İstiklâl Harbinin bir müzesi olmak lâzım gelir. Bu müzeyi ya İstanbul'daki müze ile birleştirilerek umumi bir askerî müze haline getirmeli veyahut ayrı yapılacaksa Ankara'da Etnografya Müzesi salonunun bir yerinde bunun esasını kurmalıdır. Başkumandanlık Meydan Muharebesi müzemizde tecessüm etmelidir. Avrupa müzelerinde böyle bir devletin esasını kuran büyük meydan muharebeleri böyle geniş bir salon içinde büyük bir kabartma haritasında, nasıl cereyan etmiştir, orada tasvir edilmiş bulunmaktadır. Orasını ziyaret eden onu tetkik eder ve istifade eder. İşte biz de bu tetkikatı yaparak gerek eski Osmanlı Devrinden kalma müzemizi gerekse yeni Cumhuriyet Devrinde kuracağımız müzenin nüvesini hu tertipte bir an evvel yapmalıyız.’’

CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, sıkça değindiği meselelerden biri olan emekli subayların yaşadığı mağduriyetler hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Son olarak askeri

taşıtların şehir içlerinde dolaşmalarına lüzum olmadığını belirterek konuşmasını tamamlamıştır.¹¹⁹⁵

TBMM’de 17 Şubat 1950’de Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi 1950 yılı bütçeleri görüşülmüştür. Bunun üzerine CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar söz almış, eğitim hakkındaki fikirlerini arz etmiştir. İzzeddin Çalışlar, milli eğitimde askerliğin başlıca mesele olması gerektiğini savunmuştur. İlkokuldan itibaren ortaokul ve lise derslerinde askerlik ocağının öneminin ve subay olmanın büyük bir şeref olduğunun öğrencilere telkin edilmesi, Harp Okulu’na Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı liselerden öğrenci alınması önerilerinde bulunmuştur. Başka memleketlerde Harp Okullarına umumi liselerden çok sayıda öğrenci girdiğini, bunların askeri liselerinin bulunmadığını, uygulamanın Türkiye’de de böyle olması gerektiğini, bu şekilde bütçeden de tasarruf edilebileceğini belirtmiştir. Bundan sonra seçim bölgesi olan Balıkesir’deki pek çok köy okulunun eksikliklerinin bulunduğunu ve bunların giderilemediğini söylemiştir. Ziyaretleri sırasında köy öğretmenleri, eğitimcileri ve muhtarlarıyla bir araya geldiğini belirten İzzeddin Çalışlar, öğretmenlerin şikayetleri giderilse de eğitimcilerin şikayetlerinin devam ettiğini, başta maaş olmak üzere şartlarının iyileştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Son olarak Burhaniye ilçesindeki bir ortaokulun halkın imkanlarıyla büyük ölçüde inşa edildiğini ve 10-15 bin liralık bir eksikinin kaldığını belirtmiş, kalanının bakanlık tarafından giderilmesini rica etmiştir.¹¹⁹⁶

20 Şubat 1950’de toplanan TBMM Genel Kurulu’nda Bayındırlık Bakanlığı ve Karayolları Genel Müdürlüğü 1950 yılı bütçesi görüşülmüştür. Bunun üzerine CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar söz almış, konuşmasına Bayındırlık Bakanlığı’nın hizmetlerini överek başlamıştır. Askeri vazifeleri nedeniyle dokuz ila on yıl Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşadığını hatırlatan İzzeddin Çalışlar, o bölgelerdeki arazi şartlarını ve eksiklikleri iyi bildiğinden, son dönemlerde yapılan bayındırlık faaliyetlerinin takdire şayan olduğunu ifade etmiştir. Bazı

¹¹⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 24, B: 47, s. 599, 600, 601.

¹¹⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 24, B: 47, s. 817, 818.

milletvekilleri, doğu bölgelerinde bayındırlık faaliyetleri yapılmadığını savunarak Hükümet'i eleştirmiştir. İzzeddin Çalışlar, o milletvekillerine tepki göstererek onların eski şartları bilmediklerini belirtmiştir. Bunların ardından Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Bakanlık için tahsis edilen bütçede küçük sular için yeterli bir pay ayrılmadığını, bunların çok büyük tahribata sebep olduğunu ve bir an evvel önüne geçilmesi gerektiğini söylemiştir. Seçim bölgesi olan Balıkesir'de de birçok küçük su bulunduğunu ve köylünün bundan hayli mustarip olduğunu belirterek şikâyetleri sıralamıştır. Son olarak Bandırma Limanı'nın büyütülmesi ve Sarıköy Nahiyesi'nde yol çalışması yapılması ricalarında bulunarak sözlerini sonlandırmıştır.¹¹⁹⁷

25 Şubat 1950 tarihli TBMM Genel Kurulu görüşmelerinde ele alınan konulardan biri Vakıflar Genel Müdürlüğü Bütçesi olmuştur. CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, söz alarak seçim bölgesi olan Balıkesir'in bu alandaki sorunları hakkında şunları söylemiştir:

“Seçim ilim olan Balıkesir'de birçok vakıflar vardır. Bu vakıfların gelirleri de pek çoktur. Bu vakıfların şartı da bu iradı mahallinde sarf etmesidir. Gelirlerin bakımı, onarılması, birtakım köprülerin tamiri ve yeniden yapılması bu şartların içerisinde. Vakıflar Genel Müdürlüğü oradan aldığı bu yüksek gelirin belki yüzde onunu dahi, bu şartı vakıfların icaplarını yerine getirecek surette sarf etmemektedir. Belki, İdare bu hususta mazurdur, kanunlar müsait değildir. Hemen, her sene Balıkesir İlindeki vakıf işleri için Umum Müdürlükle temasta bulunuruz. Kendileri hakikaten iyi görüşlü ve anlayışlı bir arkadaştır. Bu hususta tatmin etmeğe çalışmaktadır. Fakat pek az.”

CHP Balıkesir Mv. İzzeddin Çalışlar, sözlerinin devamında 1949 yılında meydana gelen depremde hasar gören Yönce Camii'nin halk için büyük önemi olduğunu, halkın kendi imkanlarıyla ihtiyacın bir kısmını karşılayabildiğini söylemiş, geri kalan masraflar için tahsisat

¹¹⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 24, B: 51, s. 893, 894.

sağlanmasını rica etmiştir. Bunun ardından Edremit'teki bir köprünün onarım ihtiyacına değinmiş ve konuşmasını tamamlamıştır.¹¹⁹⁸

TBMM'de 3 Mart 1950'de Makine Kimya Endüstrisi Kurumu Kanun tasarısı görüşülmüştür. Tasarıya göre askeri fabrikalar, iktisadi teşekkül durumuna giriyor, Milli Savunma Bakanlığı'ndan alınıp İşletmeler Bakanlığı'na bağlanıyor, askeri hüviyeti alınıp sivilleştiriliyordu. Bunun üzerine CHP Balıkesir Mv. Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar söz almış ve hitabında bu fabrikaların sivilleştirilmesine karşı olduğunu söylemiştir. Askeri fabrikaların Devlet İktisadi Teşekkülü'ne dönüştürülmesinin doğru olduğunu, bu sayede 3460 Sayılı Kanun hükümlerindeki imtiyazlardan faydalanabileceklerini belirtmiştir. Ancak bu yapılırken ilgili fabrikaların askeri hüviyetlerinin korunmasının ve Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı kalmasının gerektiğini savunmuştur. Bunun dışında, mahzurlar gördüğü diğer konulara da detaylı bir şekilde değinmiştir. Konuşmasının sonunda bu tasarının tadili için Eyüp Durukan'ın verdiği önergeye iştirak ettiğini bildirmiştir. Önerge, yapılan oylama sonucu nazar-ı itibara alınmamıştır.¹¹⁹⁹

3.8.4. Yeni Seçim Kanunu ve Meclis'in Seçimlere Gitmesi

1946 Genel Seçimleri'nde uygulanan usul nedeniyle tepkiler yükselmiş, Demokrat Partililer iktidara baskı uygulamıştır. Nitekim seçim kanunu üzerinde bazı çalışmalar yürütülmüştür. Bu sırada DP'liler, 1950 Genel Seçimleri için sıkı bir hazırlık yürütmüştür. Seçim kanunu üzerindeki çalışmalarını tamamlayan bilim kurulu ise hazırladığı tasarımı Meclis'e sunmuştur. Tasarıya göre seçimler gizli oy-açık tasnif usulünce, genel, tek dereceli, eşitlik, serbestlik ve dürüstlük esaslarına uygun olarak yapılacaktır. Seçim bölgeleri ve sandık alanları, halkın denetimini artıracak şekilde daraltılmıştır. Sandık kurullarının tarafsızlığı için partilerin eşit sayıda üye bulundurması kabul edilmiştir. Bununla birlikte gözetleyiciler de bulundurulacak, sandık kurulu başkanları ve üyeleri tarafsızlık andı içeceklerdir. Güvenlik memurları ve milletvekili adayları, sandık kurullarına üye olamayacak ve çağrılmadıkça sandık başına gidemeyeceklerdir. Seçim

¹¹⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 24, B: 51, s. 1281.

¹¹⁹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, D: 8 C. 25, B: 59, s. 176, 177, 178, 184.

sonuçlarına itirazlar kolay bir şekilde yapılabilecektir. Tüm işlemler tutanak defterlerine kaydedilecektir. Seçmen, oyunu kapalı ve gizli bir yerde kullanacak, herkesin gözü önünde sandığa atacaktır. Oyların tasnifi ise yine açık olacak ve sonuçlar akabinde açıklanacaktır.

TBMM’de yeni seçim kanunu tasarısı üzerinde görüşmeler yapılmaya başlamıştır. Demokrat Partililer, tasarıda bazı eksiklikler görseler de tasarıya olumlu yaklaşmışlardır. Millet Partililer ise ordu mensuplarının seçilme hakkından mahrum bırakılmasına karşı çıkmıştır. Hükümet’in teklifi ile seçmen yaşı 22’ye indirilmiştir. Meclis’teki hararetli görüşmelerin ardından oylamaya konan tasarı, MP’li 12 milletvekilinin ret oyuna karşı 342 oyla kabul edilmiştir. Genel Seçimlerin de 14 Mayıs 1950 Pazar günü yapılması kararlaştırılmıştır.

TBMM, Genel Seçimler için tatile girmiştir. Hazırlıklar ve kampanyalar sırasında partiler arasındaki yarış kızışmıştır. Bu yarışa özellikle Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti ön plana çıkmıştır.¹²⁰⁰ CHP aday listesi 24 Nisan 1950’de ilan edilmiştir. Sekizinci Dönem Balıkesir Milletvekili İzzeddin Çalışlar, Dokuzuncu Dönem için bu kez Erzurum’dan aday gösterilmiştir.¹²⁰¹ CHP’nin adayları arasında eski milletvekillerinden 169’unun adı yer almamıştır. Reiscumhur ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, yurt gezileri yaparak kendisi ve partisi için halktan oy istemiştir. DP’liler de yurt gezileri düzenleyerek etkili bir propaganda yürütmüştür. DP’liler, halka demokratik ve özgür bir yönetim vaat etmiş, ekonomik sıkıntıların üzerinde durmuşlardır. Seçim günü yaklaştıkça söylenen sözlerin sertliği de artmıştır.¹²⁰²

Nihayet seçim günü gelip çatmıştır. 14 Mayıs 1950 Pazar günü yapılan Genel Seçimlere halk %89,3 oranında bir katılım göstermiştir.¹²⁰³ Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti tüm yurttan, Millet Partisi ise yalnızca İstanbul’da seçime girmiştir.¹²⁰⁴ Genel Seçimler, DP’nin üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. 45 ilde tam liste halinde seçimi kazanan DP, 416 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. CHP 69, MP ise 1 milletvekilliği kazanmış, bir de bağımsız milletvekili

¹²⁰⁰ Goloğlu, 1982: 289-294, 304.

¹²⁰¹ *Yeni İstanbul*, 23 Nisan 1950.

¹²⁰² Goloğlu, 1982: 304-308.

¹²⁰³ *Yeni Sabah*, 17 Mayıs 1950.

¹²⁰⁴ Goloğlu, 1982: 308.

seçilmiştir. Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın aday gösterildiği Erzurum, DP'nin tam liste halinde seçimi kazandığı illerden biri olmuştur. DP, buradaki 10 milletvekilliğinin tamamını kazandığından CHP adayı İzzeddin Çalışlar ve diğer CHP adayları seçilememiştir.¹²⁰⁵ Erzurum'dan seçilen DP Milletvekilleri; Sait Başak, Rıfkı Salim Burçak, Fehmi Çobanoğlu, Bahadır Dülger, Sabri Erduman, Enver Karan, Emrullah Nutku, Rıza Topçuoğlu, Memiş Yazıcı ve Mustafa Zeren idi.¹²⁰⁶

3.9. Özel Hayatı ve Vefatı

İzzeddin Bey 1882'de Yanya'da doğmuş, çocukluğunu burada geçirmiş, eğitim-öğretim hayatına da yine Yanya'da başlamıştır. Tahsiline devam etmek için İstanbul'a gelen, Erkan-ı Harbiye Mektebi'ni başarıyla bitiren İzzeddin Bey, Türk milletinin 20. yüzyıldaki üç büyük savaşında görev almış, hayatı boyunca askeri ve siyasi olarak çok önemli görevler üstlenmiştir. Kendisi mümtaz bir askeri ve siyasi şahıs olup, Fransızca, Almanca ve Rumca bilmekteydi.¹²⁰⁷

İzzeddin Çalışlar'ın, yayına hazırladığı ‘*Org. İzzeddin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi*’ isimli eserin önsözünde aktardıklarına göre İzzeddin Bey, 11 Eylül 1912 tarihinde kendisi gibi Yanyalı olan Kevser Hanım ile evlenmiştir. Kevser Hanım, Yanya eşrafından Atıf Bey ile Halide Hanım'ın kızı idi.¹²⁰⁸ İzzeddin Bey ve Kevser Hanım'ın ikisi kız, ikisi erkek olmak üzere dört çocuğu olmuştur. İzzeddin Çalışlar'ın paylaştığı soy ağacı ve verdiği cevaplara göre 1914'te Esma Bedriye, 1918'de Yusuf Celalettin, 1923'te Seniye, 1929'da ise Feyzullah Gündüz dünyaya gelmiştir.

Çalışmanın pek çok yerinde Mustafa Kemal Atatürk ile İzzeddin Çalışlar arasında yıllar boyunca süren yakın dostluk ve silah arkadaşlığından bahsedildi. Bu yakın dostluk ile ilgili belirtilecek olan konulardan birisi de İzzeddin Paşa'nın büyük kızı Bedriye Hanım'ın düğünüdür. İzzeddin Çalışlar'ın, yukarıda zikredilen eserin önsözünde aktardığı bilgilere göre Reisicumhur

¹²⁰⁵ *Yeni Sabah*, 17 Mayıs 1950.

¹²⁰⁶ Yıldırım ve Kemal Zeynel (ed.), C. II, 2010: 559, 560.

¹²⁰⁷ İzzeddin Çalışlar'ın Muğla Milletvekilliği Tercüme-i Hali

¹²⁰⁸ *Milliyet*, 07 Temmuz 1989.

Mustafa Kemal Paşa, İzzeddin Paşa'ya ‘*’Senin kızının düğününü ben yapacağım.*’ diyerek kutlamayı 14 Eylül 1933'te Dolmabahçe Sarayı'na aldırmıştır. Bedriye Hanım, Yemen eski Kolordu Kumandanı Tevfik Paşa'nın oğlu Doktor Yüzbaşı Cevat (Alpsoy) Bey ile dünya evine girmiştir.¹²⁰⁹ Düğüne Ordu Müfettişi Paşalar, birçok Mebus, askeri ve siyasi erkan katılmıştır. Bunlar arasında Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa, Ferik-i Evvel Cevat (Çobanlı) Paşa, Ferik-i Evvel Ali Sait (Akbatugan) Paşa, Ferik-i Evvel Yakup Şevki (Subaşı) Paşa, Ali Fethi (Okyar) Bey, Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Şükrü (Kaya) Bey, Cevat Abbas (Gürer) Bey ve Ali (Kılıç) Bey öne çıkan isimlerdir. Düğündeki ilk dansı Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa ile Bedriye Hanım yapmıştır. Danslar devam etmiş, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa tek başına Harmandalı oynamış, sonrasında komutanlarla Rumeli halayları tutulmuştur. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın neşesi düğün boyunca etrafına yansımıştır. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, geleneği üzere yalnızca düğün gecesi için birçok geline taktığı bir tacı Bedriye Hanım'a da kendi elleriyle takmıştır. Bunun dışında oval bir göğüs iğnesi ile bir yüzük takmış, bunları ise hediye etmiştir. Düğün şenliği sabaha kadar devam etmiştir.¹²¹⁰ Bedriye Hanım'ın eşi Cevat (Alpsoy) Bey, 1895'te İstanbul'da doğmuş, 1927'de Darü'l-fünun Tıp Fakültesi'ni bitirmiştir. Çocuk Cerrahisi ve Ortopedi alanlarında ilerlemiş, belirli aralıklarla yurt dışında çalışıp araştırma faaliyetlerinde bulunmuştur. Yurt içinde de farklı yerlerde vazife yapan Prof. Dr. Cevat Alpsoy, çok sayıda eser vermiş, çalışmalarıyla ve bilime katkılarıyla alanının önde gelenlerinden birisi olmuştur.¹²¹¹

İzzeddin Çalışlar'ın eşi Kevser Hanım 06.07.1989'da vefat etmiştir.¹²¹² İzzeddin Bey'in paylaştığı bilgilere göre Bedriye Hanım ile Seniye Hanım ev hanımı imiş. Celal Bey (Yusuf Celalettin), Etiyopya ve Madagaskar Büyükelçiliği ile Paris Başkonsolosluğu vazifelerinde bulunmuştur. Gündüz Bey ise özel sektörde (International Harvester, Türk Otomotiv Endüstrisi, OYAK-Renault, Çelebi Havacılık Holding) yöneticilik vazifelerinde bulunmuştur. Celal Bey 1993'te, Seniye Hanım ile Gündüz Bey ise 2003'te vefat etmişlerdir. Bedriye Çalışlar Alpsoy'un

¹²⁰⁹ *Milliyet*, 15 Eylül 1933.

¹²¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi Dergi Eki*, 21.05.1989, s. 10.

¹²¹¹ Ortopedi Müzesi Cevat Alpsoy'un Biyografisi, erişim tarihi: 21.12.2020, <https://ortopedimuzesi.com/kim-kindir/>.

¹²¹² *Milliyet*, 07 Temmuz 1989.

kızı Prof. Dr. Günsel Renda'nın paylaştığı bilgilere göre Bedriye Hanım 1944'te, genç bir yaşta vefat etmiştir.

İzzeddin Çalışlar, hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde önemli görevler almış olan Mustafa Abdülhalik Renda ile akraba idi. 11 Aralık 1881'de Yanya'da dünyaya gelen Abdülhalik Bey, Yanya eşrafından Rendazade Mahmut Arslan Efendi ile Nafia Hanım'ın ilk çocuğu idi.¹²¹³ İzzeddin Çalışlar ile aralarındaki akrabalık bağı Abdülhalik Renda'nın torunu Prof. Dr. Sabri Sayarı'ya soruldu. Kendileri, Abdülhalik Renda'nın anılarında İzzeddin Çalışlar'dan '*annemin amcazadesi*' diye bahsettiğini ve ikisi arasındaki dostluğun bir ömür boyu devam ettiğini belirtmiştir. İzzeddin Çalışlar'ın kardeşi Abdülaziz Efendi'nin torunlarından Prof. Dr. Filiz Çalışlar Yenişehirlioğlu da *Yaşama Sanatı* isimli dergide yazdığı "Yanyalılar" başlıklı makalesinde buna değinmiştir. Filiz Hanım, mezkur makalede İzzeddin Çalışlar'ın babası Ataullah ile Abdülhalik Renda'nın annesinin babası Ali'nin kardeş olduğunu belirtmiştir.¹²¹⁴ İzzeddin Bey gibi Abdülhalik Bey de Yanya Rüştüyesi'nde eğitim almıştır. İzzeddin Bey tahsiline Harbiye'de devam ederken, Abdülhalik Bey Mülkiye'de devam etmiştir. 1903'te Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra aynı yıl Ziraat Bankası'nda memuriyete başlamıştır. Abdülhalik Bey, 1907-1912 yılları arasında Tepedelen, Maçova, Pogon ve Delvine Kaymakamlıklarında bulunmuştur. 1913-1914 yıllarında Siirt Mutasarrıflığı, 1914-1915 yıllarında Bitlis Valiliği, 1915-1917 yılları ile Ekim-Kasım 1918'de Halep Valiliği yapmıştır. Milli Mücadele hareketine katılan Abdülhalik Bey, Mart-Eylül 1922'de Konya Valiliği yapmış, 7 Eylül 1922'de ise Türk Ordusu'nun ilerlediği İzmir'e Sivil Vali olarak atanmıştır.¹²¹⁵ Bu süreçte 1. Kolordu Kumandanı Mirliya İzzeddin Paşa da İzmir'e Askeri Vali olarak tayin edilmişti.

Abdülhalik Bey, ilerleyen yıllarda da önemli vazifeler üstlenmiştir. 1923'te Çankırı Mebusu seçilmiş, 1924-1925 ve 1926-1927 yıllarında Maliye Vekilliği görevinde bulunmuştur. 1926'da Ziraat Bankası Genel Müdürü olmuş, 1927-1930 yıllarında Müdafaa-i Milliye Vekilliği'nde bulunmuştur. 1930'da yeniden Maliye Vekilliği'ne getirilmiştir. Bu görevini

¹²¹³ Renda, 2019: 7.

¹²¹⁴ Yenişehirlioğlu, 1995: 53.

¹²¹⁵ Renda, 2019: 7.

1934'e kadar sürdürürken 1931 yılında Merkez Bankası'nın kuruluşuna nezaret etmiştir. Mustafa Abdülhalik Renda, 1935 yılında TBMM Reisliği'ne seçilmiş, bu görevini ise 1946 yılına kadar sürdürmüştür.¹²¹⁶ Orgeneral Kazım Özalp'ten devraldığı Meclis Reisliği görevini 1946'da Korgeneral Kazım Karabekir'e devreden Abdülhalik Renda, 11 yıllık TBMM Reisliği ile bu görevde en uzun süre kalan kişi olmuştur. Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine bir gün Reisicumhur Vekilliği'nde bulunmuştur.¹²¹⁷ Görüldüğü üzere İzzeddin Çalışlar ve Abdülhalik Renda yalnızca akraba değildi. Onlar hem yakın dost hem de Milli Mücadele'de dava arkadaşı olmuşlardır. Nitekim çalışmada pek çok yerde iki ismin yalnızca akrabalık dolayısıyla değil, vazife dolayısıyla da sık sık bir araya geldikleri aktarılmıştır. Bunu hem İzzeddin Çalışlar'ın hatıralarında hem de Abdülhalik Renda'nın hatıralarında görmek mümkündür.

Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın, hatıralarında aktardıklarından hareketle onun, ailesine ve akrabalarına duyduğu bağlılığı anlamak mümkündür. Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'nun "Yanyalılar" başlıklı makalesinde aktardıklarına göre İzzeddin Çalışlar, bütün kardeşlerini kaybettikten sonra onların çocuklarına sahip çıkmış ve hepsini beraber büyötmüştür. Filiz Hanım, bu nedenle İzzeddin Çalışlar'ın eşi Kevser Hanım ile ilgili "hepimiz cicianne derdik" ifadesini kullanmıştır.¹²¹⁸ Bu durumla ilgili İzzeddin Çalışlar'ın hatıratındaki cümleleri aynen şöyledir:

"Kurban Bayramının birinci günü. Hava iyi. Bayram namazını Suadiye'de kıldım. Kurbanımı Hüseyin'e kestirdim. Allah kabul etsin. Bütün yetimlerim yanımdaydı. Öğle yemeğini beraber yedik. Meşahir, Malike, Ata, Bedi, Bari. Allah kuvvet ve sıhhat versin de kendi ailemle beraber bu zavallılara da yardım edeyim, yetiştireyim."

İzzeddin Çalışlar'ın verdiği cevaplara göre Orgeneral İzzeddin Çalışlar, 13 Ağustos 1951'de İstanbul Alman Hastanesi'ne kaldırılmış, ertesi gün Dr. Quincke tarafından ameliyat edilmiştir. İzzeddin Bey, dedesi Org. İzzeddin Çalışlar'ın rahatsızlığının ne olduğunu sorduğu

¹²¹⁶ Renda, 2019: 7.

¹²¹⁷ TBMM Başkanları Biyografileri, erişim tarihi: 20.12.2020, https://www.tbmm.gov.tr/biyog/tbmm_04.htm.

¹²¹⁸ Yenişehirlioğlu, 1995: 53.

zaman babası Gündüz Çalışlar'ın '‘kanser’' cevabını verdiğini belirtti. Prof. Dr. Günsel Hanım da bu konudaki soruya '‘yanılmıyorsam mide kanseri’' cevabını verdi. İstanbul Alman Hastanesi'nde tedavi gören Orgeneral İzzeddin Çalışlar, 19 Ağustos 1951 Pazar sabahı vefat etmiştir.¹²¹⁹ Cenazesi ertesi gün saat 14:00'da Bostancı'daki evinden alınarak vapurla Sirkeci'ye getirilmiştir. Cenaze namazı Beyazıt Camii'nde ikindi namazını müteakip kılınmıştır. Cenazesi gelenek üzere top arabası üzerinde taşınmış, askeri tören ile Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.¹²²⁰ Törende birçok emekli general, eski bakanlar ve kalabalık bir halk kitlesi hazır bulunmuştur.¹²²¹ Torunu İzzeddin Çalışlar'ın paylaştığı belgeler arasında İnönü ailesinin, 21 Ağustos 1951'de Çalışlar ailesine gönderdiği bir taziye telgrafı da bulunmaktadır. Bunun yanında İsmet İnönü, Harbiye yıllarından beri tanıdığı yakın dostu ve silah arkadaşı İzzeddin Çalışlar'ın vefatı dolayısıyla 21 Ağustos 1951'de Ulus Gazetesi'nde bir yazı yayımlamış ve şunları aktarmıştır:

‘‘Millî Mücadele’de İzzeddin Çalışlar’ın hissesine daima en güç vazifeler düşmüştür. 1922 Büyük Taarruz’da İzzeddin Çalışlar, bütün ordunun sol yanında Dumlupınar’a karşı hareket eden bir grubu kumanda ediyordu. Bu, müstakil bir vazife idi ve ancak bu vazifenin iyi yapılması, düşünülen büyük planın uygulanmasına imkân verebilirdi. Bu sebeple de İzzeddin Çalışlar’ın Büyük Taarruz’un başarıya ulaşmasında vazife ve şeref hissesi, birinci derecede sayılır.’’¹²²²

Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın naaşı, 1951'den 1988'e kadar Edirnekapı Şehitliği'ndeki kabrinde medfun idi. 30 Ağustos 1988 tarihinde 2549 Sayılı Kanun gereği Genelkurmay Başkanlığı tarafından belirlenen 61 Milli Mücadele Kumandanı ile üç Cumhurbaşkanı, Ankara'da

¹²¹⁹ *Milliyet*, 20 Ağustos 1951.

¹²²⁰ *Milliyet*, 21 Ağustos 1951.

¹²²¹ *Akşam*, 21 Ağustos 1951.

¹²²² *Ulus*, 21 Ağustos 1951.

kurulan Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir.¹²²³ İsmi, bu komutanlar arasında yer alan Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın mezarı ise 25 Ekim 1988'de nakledilmiştir.¹²²⁴

Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın adı İstanbul-Bahçelievler'de bir caddede, Edirne-Merkez'de bir sokakta, Uşak-Merkez'de bir Anadolu Lisesi'nde, İzmir-Bornova'da bir ilkokulda, Adana-Yüreğir'de Altıncı Mekanize Piyade Tümen Komutanlığı Kışlasında yaşatılmaktadır. Ayrıca İzzeddin Çalışlar'ın paylaştığı bilgilere göre adı Diyarbakır-Mardin karayolu üzerinde bir köprüde, İkinci İnönü Muharebesi anısına Metristepe'de yapılan anıtlarda, İstanbul'da bir sokakta ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin çeşitli tesislerinde yaşatılmaktadır. Bunların dışında 1994'te yayınlanan ve yönetmenliğini Ziya Öztan'ın yaptığı "*Kurtuluş*" dizisinde Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ı, 2010 yılında vefat eden oyuncu Nedim Doğan canlandırmıştır.

Orgeneral İzzeddin Çalışlar, askerlik hayatı boyunca gösterdiği başarılar ve fedakarlıklar üzerine pek çok madalya ve nişan ile taltif edilmiştir. Metin içinde ilgili yerlerde geçen nişan ve madalyaları topluca şöyledir: Dördüncü Rütbeden Mecidi Nişanı, Üçüncü Rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı, Gümüş Muharebe Liyakat Madalyası, Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası, Altın Muharebe Liyakat Madalyası, Alman Demir Salip Nişanı, Avusturya-Macaristan Kron de Merit Nişanı, İstiklal Madalyası ve Takdirname.

¹²²³ Milli Savunma Bakanlığı Sitesi, erişim tarihi: 27.12.2020,

https://web.archive.org/web/20140630012149/http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/devmez/index_files/Page366.htm.

¹²²⁴ Ökse, 1989: 220.

SONUÇ

18. ve 19. yüzyıllar Osmanlı Devleti için çok zorlu geçmiş, vatan toprakları bir bir kaybedilmeye başlamıştır. 20. yüzyıl itibariyle kötü gidişat bir türlü önlenemediği gibi yaşanan toprak kayıpları büyük travmalar yaratmıştır. 20. yüzyıl, Türk milletinin başından geçen üç büyük savaşa; Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'ye sahne olmuştur. Bu süreçte olumlu olarak tanımlanabilecek ender durumlardan birisi, Osmanlı askeri eğitim sistemi olmuştur. Osmanlı askeri eğitiminden geçip Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olan öğrenciler yalnızca iyi birer asker değil, entelektüel açıdan donanımlı ve bilgili kişiler olarak ön plana çıkmıştır. Başarılı bir eğitim hayatı geçirerek Erkan-ı Harbiye Mektebi'nin Topçu Sınıfı'ndan Erkan-ı Harp Yüzbaşı rütbesiyle mezun olan Yanya doğumlu İzzeddin Bey de bunlardan biridir.

İzzeddin Bey'in yetiştiği süreçte İttihat ve Terakki hareketi çoğu askerin düşüncesini etkilemişti. Ordu-siyaset ilişkilerinin yoğun olduğu mezkur dönemde Kolağası İzzeddin Bey, İttihatçıların etkin olduğu ve merkezi Selanik'te bulunan 3. Ordu'da askeri vazifesine başlamıştır. Kolağası Mustafa Kemal Bey ile dostluğu ve silah arkadaşlığı da 3. Ordu Karargahı'nda birlikte çalıştıkları bu dönemde güçlenmiştir. Kolağası İzzeddin Bey de elbet içinde bulunduğu dönemin etkisiyle İttihatçı fikirlerden etkilenmiştir. Ancak o, ordunun siyasete karışmaması gerektiğini savunanlardan olmuştur. Prensipli bir şahıs olarak dikkat çeken İzzeddin Bey, askerlik mesleği üzerinde yoğunlaşmıştır. 3. Ordu günlerinde ordu-siyaset ilişkileri açısından en önemli olay 31 Mart Vakası olmuştur. 3. Ordu Erkanı, isyanı bastırmak üzere bir ordu hazırlayarak İstanbul'a göndermeye karar vermiştir. Bu doğrultuda Hareket Ordusu kurulmuş, Kolağası İzzeddin Bey de Birinci Mürettep Fırka'nın Erkan-ı Harp Reisliği ile görevlendirilmiştir. Hareket Ordusu'nun müdahalesi sonrası Sultan II. Abdülhamid Han hal edilmiş, yerine V. Mehmed (Reşad) tahta çıkarılmıştır. Bu önemli gelişme sonrasında Kolağası İzzeddin Bey, Arnavutluk'ta çıkan isyanları bastırmak üzere başlatılan tedip hareketlerinde görev almıştır.

Çeşitli birimlerde kumandanlık ve erkan-ı harp reislikleri yaparak tecrübe edinen Kolağası İzzeddin Bey'in ilk ciddi sınavı Balkan Muharebeleri olmuştur. Osmanlılar tarafından "Rumeli" olarak isimlendirilen Balkan toprakları, Türk milleti için bir anavatan niteliğinde olmuştur. Etnik ve dini açıdan son derece karışık olan, tarihi süreçte çoğu kez savaşlara ve istilalara sahne olan bu coğrafya, Osmanlı Devleti tarafından yüzyıllar boyunca barış ve refah içinde idare edilmiştir. Ancak 19. yüzyılda başlayan milliyetçilik hareketleri Osmanlı topraklarına da sirayet etmiş, dış güçler Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışarak azınlıkları ayaklanmaya teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yaşanan sorunları çözüme kavuşturamaması nedeniyle Rumeli coğrafyasındaki olumsuz gelişmeler engellenememiştir. En nihayetinde Ekim 1912 itibarıyla bütün Rumeli'nin kaybedilmesiyle sonuçlanacak olan Birinci Balkan Harbi başlamıştır. Kolağası İzzeddin Bey, Birinci Balkan Harbi süresince Osmanlı İkinci (Batı) Ordusu bünyesinde görev yapmıştır. Sırp Cephesi'nde erkan-ı harp reisi yapan Kolağası İzzeddin Bey, son ana kadar harbin içinde yer almıştır. Bu harp esnasında savunmasında bulunduğu son kale ise doğduğu, büyüdüğü Yanya olmuştur. Harbi nihayete erdiren Londra Antlaşması hükmünce Rumeli'de kalan son Osmanlı askerleri, vapurlarla tahliye edilerek Anadolu'ya getirilmiştir. Kolağası İzzeddin Bey de böylesine acı bir şekilde doğup büyüdüğü Yanya'ya veda etmiştir.

Kolağası İzzeddin Bey, İkinci Balkan Harbi sırasında Çatalca Ordusu'na bağlı olan Fatih ve Yozgat Redif Fırkalarının Erkan-ı Harbiyesi'nde yer almıştır. Balkan devletleri arasında cereyan eden bu muharebeden fırsatla Osmanlı Ordusu, Birinci Balkan Harbi'nin sonunda kaybedilen Edirne'yi geri almıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, Edirne'nin geri alınmasından sonra Edirne Kalesi Komutanlığı Kurmaylığı vazifesinde yer almıştır.

Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi'nin provasını olarak nitelendirilmektedir. Nitekim çok geçmeden Avrupalı güçler arasında büyük bir harp patlakı vermiş, Osmanlı Devleti de bu harbe İttifak Devletlerinin yanında dahil olmuştur. Birinci Dünya Harbi, Binbaşı İzzeddin Bey'in de ikinci önemli sınavı olmuştur. Birinci Dünya Harbi sırasında, Çanakkale Cephesi'nde 19. Fırka Kumandanlığı ile görevlendirilen Kaymakam Mustafa Kemal Bey, yakın dostu ve silah arkadaşı olan Binbaşı İzzeddin Bey'i Erkan-ı Harp Reisi olmak üzere yanına çağırmıştır. Binbaşı İzzeddin Bey, tereddüt etmeden bu görevi kabul etmiştir. Binbaşı İzzeddin Bey, bundan itibaren değişik

birliklerde ve cephelerde iki buçuk yıl boyunca Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in Erkan-ı Harp Reisliğini yapmıştır.

Osmanlı Ordusu, Birinci Dünya Harbi'nde savaştığı çoğu cephede mağlup olmuşken Çanakkale Cephesi'nde zafer kazanılmıştır. Birinci Dünya Harbi'nin süresini uzatan ve Çarlık Rusyası'nın sonunu getiren bu zaferde Kaymakam Mustafa Kemal Bey'in kumandasındaki 19. Fırka'nın ve daha sonra Anafartalar Grubu'nun Erkan-ı Harp Reisliği görevlerini üstlenen Binbaşı İzzeddin Bey, başarıda pay sahibi olmuştur. Binbaşı İzzeddin Bey, Çanakkale Cephesi'nde görev yaptığı günlerde Türk subayları ile Alman subayları arasındaki sürtüşmelere şahit olmakla kalmayıp bundan etkilenmiştir. Alman subayların varlığından rahatsız olanların başında Miralay Mustafa Kemal Bey gelmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey'in Alman subaylardan duyduğu rahatsızlığa Binbaşı İzzeddin Bey'in anılarında da rastlanmaktadır. Çanakkale Cephesi'nden sonra Miriva Mustafa Kemal Paşa'nın Erkan-ı Harp Reisi olarak bu kez 16. Kolordu bünyesinde Kafkasya Cephesi'nde görev yapmıştır. Ruslarla meydana gelen muharebeler neticesinde Muş ve Bitlis geri alınmıştır. Bundan sonra Miriva Mustafa Kemal Paşa'nın 2. Ordu Kumandanlığı'na atanmasıyla Kaymakam İzzeddin Bey Ordu'nun Erkan-ı Harp Reisliği'ne getirilmiştir. 2. Ordu günleri, Miriva Mustafa Kemal Paşa ve Kaymakam İzzeddin Bey'in birlikte çalıştığı son dönem olmuştur. Miriva Mustafa Kemal Paşa'nın 2. Ordu Kumandanlığı'ndan ayrılmasından sonra Kaymakam İzzeddin Bey, izin alarak İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da bulunduğu dönemde Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik-i Sani Enver Paşa ile görüşmüş ve onun emri üzerine İzono Cephesi'nde incelemelerde bulunacak olan Türk subay heyetine dahil edilmiştir. Bu cephede Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile İtalya Krallığı arasında muharebeler cereyan etmekteydi. Böylece Kaymakam İzzeddin Bey, subay heyeti dahilinde Avrupa seyahatine çıkmıştır. Avrupa seyahati sonrası görev yeri olan Kafkas Cephesi'ne dönmüştür. 2. Ordu Karargâhı bir süre sonra Halep'e alınmıştır. 7. Ordu Kumandanlığı'na atanan Miriva Mustafa Kemal Paşa ile Halep'te görüşmüşlerdir. İngilizlerin güneyden büyük bir taarruza hazırlandığı dönemde, cephede Türk ve Alman subayları arasında yine fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bu ihtilaflar yaşanırken İngilizler kuzeye doğru adım adım ilerlemiş, Osmanlı kuvvetleri de Halep'e doğru çekilmiştir. Bir süre sonra Milli Mücadele'de birlikte hareket edecek olan dört önemli isim; Miriva Mustafa Kemal

Paşa, Miralay İsmet (İnönü) Bey, Miralay Ali Fuat (Cebesoy) Bey ve Kaymakam İzzeddin Bey Halep'te bir araya gelmiştir. Mevcut gelişmeler üzerine artık elde kalan son vatan parçası olan Anadolu'nun savunulması fikri ön plana çıkmıştır. Mondros Mütarekesi ile ateşkes tesis edilirken Kaymakam İzzeddin Bey Umumi Karargah'ta vazifelendirilmiştir.

Anadolu'yu parçalara ayıran Sevr Projesi'ne karşı kıyama geçen Türk milleti, Miralaya Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının önderliğinde Milli Mücadele hareketini başlatmıştır. Bu süreçte İstanbul'da, Muamelat-ı Zatiye Dairesi'nde görevli olan Kaymakam İzzeddin Bey, Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Hatıratında, Milli Mücadele hareketine kendi kusurlarıyla bir yıl geç katıldığını belirten Kaymakam İzzeddin Bey, Yunan Ordusu'nun Bursa'ya ilerlemesi üzerine daha fazla dayanamamış ve bütün tüccarı kılığına girerek 1 Temmuz 1920'de gizlice Anadolu'ya geçmiştir. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Bey'in hem dostu hem de silah arkadaşı olarak güvendiği isimlerden biri olan Kaymakam İzzeddin Bey, ilk olarak 20. Kolordu Kumandan Vekilliği ile vazifelendirilmiştir. Kısa bir süre sonra bu kolordunun lağvedilmesi üzerine 23. Fırka Kumandanlığı'na tayin edilmiş ve kendisine Uşak'ı savunma görevi verilmiştir. Bu süreçte henüz düzensiz bir yapıda olan Türk birlikleri, düzenli ve İngilizler tarafından donatılmış olan Yunan Ordusu'na karşı mücadele ediyordu. Nitekim Yunan Ordusu'nun taarruzları karşısında 23. Fırka geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sayıca üstün olan Yunan kuvvetlerine karşı direnen Kaymakam İzzeddin Bey, fırkasını yok olmaktan kurtarmıştır. Düzenli ordu kurma çalışmalarının devam ettiği dönemde Kaymakam İzzeddin Bey, 61. Fırka Kumandanlığı'na atanmıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, fırkasının hazırlıklarıyla yakından ilgilenmiştir. 61. Fırka Kumandanlığı görevindeyken meydana gelen ilk muharebe Gediz'de olmuştur. Kaymakam İzzeddin Bey, daha sonra Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare'sine karşı tedip harekâtı başlatmakla görevlendirilmiştir. Kuva-yı Seyyare ile mücadele edilirken Yunanlar da taarruza geçmiş, böylece Birinci İnönü Muharebesi başlamıştır. Kaymakam İzzeddin Bey, bu kritik dönemde 61. Fırka ile çok önemli faydalar sağlamıştır. Bundan sonra İkinci İnönü Muharebesi'nde elde edilen başarıda da Kaymakam İzzeddin Bey'in 61. Fırkası önemli rol oynamıştır. Gösterdiği başarılar üzerine 10 Ocak 1921'de Miralaylığa terfi ettirilen İzzeddin Bey, 4 Mayıs 1921'de 1. Grup Kumandanlığı'na atanmıştır. Bu görevi sırasında katıldığı ilk muharebe, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri olmuştur. Taarruza geçen Yunan kuvvetleri karşısında Türk

kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Türk Ordusu, BMM Reisi Mustafa Kemal Bey'in emriyle Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş ve müdafaa hazırlıklarına başlamıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal Bey, Başkumandan olarak Türk Ordusu'nun başına geçmiş ve bazı düzenlemeler yapmıştır. Hazırlık döneminin ardından Yunan kuvvetlerinin ileri harekate geçmesiyle Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştır. Zorlu ve şiddetli çarpışmaların meydana geldiği muharebe, Türk Ordusu'nun zaferiyle sonuçlanmıştır. 1. Grup Kumandanı Miralay İzzeddin Bey'in komuta ettiği fırkalar, kritik mevzilerde önemli başarılar elde etmiştir. Miralay İzzeddin Bey, Türk Garp Cephesi kuvvetlerinde grup düzeninden yeniden kolordu düzenine geçilmesi üzerine 15 Eylül 1921'de 1. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan Ordusu'na büyük bir darbe vurulmuş, bu kez Türk Ordusu taarruz için hazırlıklara başlamıştır. Uzun süren hazırlık evresinin ardından Türk Ordusu topyekûn taarruza geçmiştir. Büyük Taarruz'un ardından Yunan kuvvetlerine son darbe Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile vurulmuştur. 31 Ağustos 1922'de Mirivalığa terfi ettirilerek Paşa olan İzzeddin Bey, soyadını aldığı Çalışlar Köyü ve çevresindeki muharebelerde muvaffak olmuş, kolordusu ile Uşak'a girerek şehri Yunan işgalinden kurtarmıştır. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın "*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*" emri üzerine başlatılan büyük takip harekâtına Miriliva İzzeddin Paşa da kolordusu ile katılmıştır. 1. Kolordu, 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmiştir. Miriliva İzzeddin Paşa, İzmir Askeri Valiliği'ne atanmış, daha sonra İzmir Askeri Mahkeme üyeliği ve İzmir Müstahkem Mevki Kumandanlığı görevlerinde de bulunmuştur. Bu görevleri yürütürken 1. Kolordu Kumandanlığı vazifesi de devam etmiştir.

Miriliva İzzeddin Paşa, Temmuz 1923'te Aydın Mebusu seçilerek Meclis çalışmalarına katılmıştır. Cumhuriyeti ilan eden İkinci Meclis'in bir üyesi olan Miriliva İzzeddin Paşa, bu süreçte yukarıda zikredilen görevlerini de sürdürmüştür. Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'nın ordu-siyaset işlerinin ayrılması için attığı adımlar doğrultusunda ve onun telkinleriyle görevine asker olarak devam etmeye karar veren Miriliva İzzeddin Paşa, Mebusluktan istifa etmiştir. 20 Haziran 1925'te sorumluluk sahası Doğu Anadolu olan 3. Ordu Müfettişliği'ne tayin edilmiştir. Miriliva İzzeddin Paşa, bu bölgeyi iyi bilmekteydi zira Birinci Dünya Harbi yıllarında 16. Kolordu ve 2. Ordu'nun Erkan-ı Harp Reisliğini yaparken bu bölgede bulunmuştu. Miriliva İzzeddin Paşa bu göreve atanmadan önce Doğu Anadoluda çıkan Şeyh Sait isyanı güçlkle

bastırılmıştı. İsyanın kalıntıları tamamen temizlenemediğinden Mirliya İzzeddin Paşa'yı burada zorlu bir görev beklemekteydi. Nitekim 3. Ordu Müfettişliği yaptığı dönemde bölgede çok sayıda isyan çıkmıştır. Bu nedenle Mirliya İzzeddin Paşa, Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele'den sonra askerlik hayatındaki en hararetli günleri 3. Ordu Müfettişliği'nde geçirmiştir. 30 Ağustos 1926'da Ferik-i Sani rütbesine terfi ettirilmiştir. 3. Ordu vazifesi döneminde Bursa Manevralarına katılmış, SSCB'den gelen heyeti Odessa'ya kadar uğurlayan heyette yer almıştır.

30 Ağustos 1930 tarihinde Ferik-i Evvel rütbesine terfi ettirilen İzzeddin Paşa, 22 Kasım 1933'te sorumluluk sahası Orta Anadolu olan 2. Ordu Müfettişliği'ne tayin edilmiştir. Bu dönemde Türk Ordusu'nun gerçekleştirdiği manevralar ön plana çıkmaktadır. İkinci Dünya Harbi'nin ayak seslerinin artması üzerine Türk Ordusu'nun hazırlıkları hızlandırılmıştır. Bu dönemde Türk Ordusu'nun durumunu incelemek ve dünyaya hazır olunduğu mesajını vermek için çok sayıda tatbikat düzenlenmiştir. 2. Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa da birçok teftiş ve manevraya katılmış, bu manevralardan bazıları onun tarafından tertip edilmiştir. 2. Ordu Müfettişi olduğu dönemde Yugoslavya Kralı'nın cenaze merasimi için Belgrat'ta, Alman Ordusu'nun yapacağı manevralar için de Berlin'de Türkiye'yi temsil eden heyette yer almıştır.

2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar, Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra, 20 Aralık 1939'da kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Bu dönemde İkinci Dünya Harbi başlamıştır. Fransa, Almanya'ya karşı kurulan Maginot Hattı'nı incelemek üzere bazı Türk gazetecilerini Paris'e davet etmiştir. Bunun üzerine Hükümet, Fransa'ya bir matbuat heyeti göndermeye karar vermiş, Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar da matbuat heyetine dahil edilmiştir. Türk matbuat heyeti, Balkan Antantı toplantısını takip etmek üzere önce Belgrat'a, daha sonra Paris'e gitmiştir. Türk matbuat heyeti Fransa'da ilgiyle karşılanmış, Fransız makamlarıyla gerçekleştirilen görüşmelerden sonra Maginot Hattı incelenmiştir. Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, Türkiye'ye döndükten sonra Fransa ve Maginot Hattı ile ilgili görüşlerini basınla paylaşmıştır.

Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, 1940 yılında yapılan ara seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi'nden Muğla Milletvekili olarak seçilmiştir. Böylece uzun bir aradan sonra siyasete geri

dönen İzzeddin Çalışlar, Altıncı Dönem Muğla Milletvekili olarak Meclis çalışmalarına katılmıştır. 1943'teki Genel Seçimlerde yine Muğla'dan aday olarak gösterilmiş ve seçilerek Yedinci Dönem CHP Milletvekilliği yapmıştır. İzzeddin Çalışlar, Altıncı ve Yedinci Dönemlerde Anayasa Komisyonu üyeliği yapmıştır. 1947'de yapılan Genel Seçimler, Türkiye'de üçüncü demokrasi ve çok partili hayata geçiş denemesi olduğu için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, bu seçimlerde partisi tarafından yine Muğla'dan aday gösterilmiş, ancak seçilememiştir. Muğla'daki seçimleri Demokrat Parti önde tamamlayıp dört milletvekili birden çıkarırken, CHP ise yalnızca bir milletvekili çıkarabilmiştir. Çok geçmeden yapılan ara seçimlerde CHP'den Balıkesir milletvekili adayı olarak gösterilmiş ve seçilerek TBMM'nin Sekizinci Dönem çalışmalarına katılmış, Milli Savunma Komisyonu üyeliğine seçilmiştir. Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar, Altıncı, Yedinci ve Sekizinci Dönemlerde Meclis'te gerçekleştirdiği konuşmalarda pek çok alana değinmiş, üstünde en çok durduğu meseleler ise seçim bölgeleri olan Muğla ve Balıkesir'in sorunlarıyla birlikte askerlik, eğitim ve sanayi meseleleri olmuştur. 1950'deki Genel Seçimlerde İzzeddin Çalışlar, partisi tarafından bu defa Erzurum'dan aday olarak gösterilmiştir. 1950 Genel Seçimleri, neredeyse bütün Türkiye'de Demokrat Parti'nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. DP, pek çok ilde tam liste halinde seçimi kazanmıştır. Bu illerden biri de Erzurum olduğu için CHP adayı Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar seçilememiştir. Bu da İzzeddin Çalışlar'ın son adaylığı olmuştur.

Emekli Orgeneral ve eski Milletvekili İzzeddin Çalışlar, 13 Ağustos 1951'de İstanbul Alman Hastanesi'ne kaldırılmıştır. Mide kanseri teşhisi konan İzzeddin Çalışlar Dr. Quincke tarafından ameliyat edilmiş, ancak 19 Ağustos günü vefat etmiştir. Cenaze namazı ertesi gün Beyazıt Camii'nde ikinci namazını müteakip kılınmıştır. Birçok emekli general, eski bakan ve kalabalık bir halk kitlesinin katıldığı cenaze törenin ardından Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir. Naaşı, 2549 Sayılı Kanun gereği 30 Ağustos 1988'de Ankara'daki Devlet Büyükleri Mezarlığı'na nakledilmiştir.

20. yüzyılın ilk yarısı, Türk milleti için zorlu geçen üç harbe sahne olmuş, İzzeddin Çalışlar da bu harplerin hepsinde yer almıştır. Katıldığı harplerde gösterdiği hizmetlerle önemli katkılar sunmuş, pek çok madalya ve nişan ile taltif edilmiştir. Kaliteli, donanımlı ve nitelikli subaylar

yetiştiren Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olan İzzeddin alışlar, askerlik yönüyle birlikte entelektüel yönüyle de dikkat çekmiş, sosyal meselelerle ilgilenmiştir. Harp yılları boyunca gün gün tuttuğu hatıralarla Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harpleri hakkında çok kıymetli bilgiler aktarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin banisi Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın dostu ve silah arkadaşları arasında yer alan İzzeddin alışlar, yaklaşık iki buçuk sene onun kurmay başkanlığını yapmıştır. Bu nedenle harp hatıralarında Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili pek çok ize rastlanmaktadır. İzzeddin alışlar, diğer bir önemli isim İsmet İnönü'nün de yakın dostu idi. Cumhuriyet döneminde yüksek askeri vazifelerde bulunan İzzeddin alışlar, siyasete de girmiş, dört farklı dönemde Milletvekilliği yapmıştır. İzzeddin alışlar, mümtaz kişiliği ile Türk siyasi ve askeri tarihinin önemli isimleri arasına adını altın harflerle yazdırmıştır.

Kabrinde huzur içinde uyu Orgeneral İzzeddin alışlar.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

1. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi İzzeddin Çalışlar' ın Askerlik Safahatı

2. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE),

Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), 68-97.

Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), BDH-4568-53-7-2.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-30.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-31.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-31AA.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-32AA.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-32.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 580-92.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 689-123.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 689-123aa.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 711-128.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 711-128aa.

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-32AB.

3. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi,

BCA, 30-10-0-0_64-430-6.

BCA, 030_18_01_01_4_44_8.

BCA, 30-11-1-0_15-28-15_1.

BCA, 30-11-1-0_15-28-15_2.

BCA, 30-11-1-0_15-28-15_3.

BCA, 030_01_00_00_1_3_2_1.

BCA, 030_01_00_00_1_3_2_2.

BCA, 30-11-1-0_83-43-2_4.

BCA, 30-11-1-0_83-43-2_3.

BCA, 030_10_00_00_1_3_21_1.

BCA, 030_10_00_00_1_3_21_2.

BCA, 030_10_00_00_1_3_21_3.

BCA, 030_10_00_00_1_3_21_4.

BCA, 030_10_00_00_1_3_21_5.

BCA, 030_10_00_00_64_430_23_1.

BCA, 030_10_00_00_64_430_23_2.

BCA, 030_18_01_02_84_79_3.

BCA, 30-10-0-0_76-501-7_8.

BCA, 30-10-0-0_76-501-7_7.

BCA, 30-10-0-0_76-501-7_6.

BCA, 30-10-0-0_76-501-7_5.

BCA, 30-10-0-0_76-501-7_4.

BCA, 30-10-0-0_76-501-7_3.

BCA, 30-10-0-0_76-501-7_2.

BCA, 30-10-0-0_76-501-7_1.

BCA, 030.10.00.00/197.

BCA, 030_10_00_00_77_507_19_1.

BCA, 030_10_00_00_77_507_19_4.

4. TBMM Arşivi

İzzeddin Çalışlar'ın II. Dönem Aydın Milletvekilliği Mazbatası

İzzeddin Çalışlar'ın II. Dönem Aydın Milletvekilliği Tercüme-i Hali

İzzeddin Çalışlar'ın VI. Dönem Muğla Milletvekilliği Mazbatası

İzzeddin Çalışlar'ın VI. Dönem Muğla Milletvekilliği Tercüme-i Hali

İzzeddin Çalışlar'ın VII. Dönem Muğla Milletvekilliği Mazbatası

İzzeddin Çalışlar'ın VII. Dönem Muğla Milletvekilliği Tercüme-i Hali

İzzeddin Çalışlar'ın VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği Mazbatası

II. Tutanaklar

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

III. Salname

1308 Yanya Salnamesi, Vilayet Matbaası, Yanya, 1308.

IV. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Cumhuriyet Gazetesi Dergi Eki, 21.05.1989.

Hakimiyet-i Milliye

Milliyet

Tan

T.C. Resmî Gazete

Ulus

Vakit

Yeni Asır

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

V. Basılı Eserler

1. Hatıralar

Adivar, H. E. (2013). *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.

Aker, Ş. (2001). *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ev 27. Alay (1935), Çanakkale Hatıraları*, C. I., Arma Yayınları, İstanbul.

Altay, F. (1970). *Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İnsel Yayınları, İstanbul.

Atatürk, M. K. (2019). *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 29. Basım, İstanbul.

Atay, F. R. (2013). *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, C.I, 18. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, C.III, 16. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Bozok, S. (2001). *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, (yay. haz. Can Dünder), 2. Baskı, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul.

Cebesoy, A. F. (2001). *Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri*, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul.

Cebesoy, A. F. (1953). *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul.

Cebesoy, A. F. (1997). *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*, C. II, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.

Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyete*, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu) C. II, Temel Yayınları, İstanbul.

Cemal Paşa (2006). *Hatıralar*, (haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Çalışlar, İ. ve Görgülü, İ. (haz.), (1993). *Atatürk'le İkibuçuk Yıl Orgeneral Çalışlar'ın Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Çalışlar, İ. ve Görgülü, İ. (haz.), (1997). *On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları- Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çalışlar, İ. (haz.), (2009). *Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çalışlar, İ. (2007). *Sakarya'dan İzmir'e Kadar Birinci Kolordu*, (haz.: Dr. Öğ. Yb. Zekeriya Türkmen ve Tar. Uzm. Alev Keskin), Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Çerkes Ethem, (1993). *Anılarım*, Berfin Yayınları, İstanbul.
- Erkin, B. (2019). *Hatırat 1876-1958*, (haz.: Ali Birinci), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Furgaç, A.İ. (2017). *Feryadım*, C. I, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Furgaç, A.İ. (2017). *Feryadım*, C. II, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Hamilton, I. (1972). *Gelibolu Günlüğü*, (çev. Osman Öndeş), Hürriyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Hürkuş, V. (2021). *Bir Tayyarecinin Anıları*, (yay. haz. Gönül Hürkuş Şarman, Sevim Hürkuş Maxon), 8. Baskı, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnönü, İ. (1998). *Cumhuriyetin İlk Yılları*, C.I, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul.
- İnönü, İ. (1985). *Hatıralar*, (yay. haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Birinci Kitap, Birinci Basım, Ankara.
- Kansu, M. M. (1986). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karabekir, K. (2009). *Günlükler (1906-1948)*, (haz. Yücel Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karabekir, K. (1995). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (1984). *Politikada 45 Yıl*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mustafa Kemal, (1990). *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, (yay. haz. Uluğ İğdemir), TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Mustafa Kemal, (1990). *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, (yay. haz. Uluğ İğdemir), TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara,
- Mustafa Kemal, (2004). *Atatürk'ün Not Defterleri*, C. I, (yay. haz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı), Genelkurmay Basımevi, Ankara.

- Mustafa Kemal, (2007). *Atatürk'ün Not Defterleri*, C. VII, (yay. haz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Özalp, K. ve Özalp, T. (1992). *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Patrick, M. M. (2017). *Son Sultanların İstanbul'unda Siyaset-Modernleşme-Yabancı Okullar*, (çev. Ayşe Aksu), 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Renda, M. A. (2019). *Günlükler 1920-1950*, (yay. haz. Aytaç Demirci ve Sabri Sayarı), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Sabis, A. İ. (1993). *Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. V, Nehir Yayınları, İstanbul.
- Tezer, Ş. (1972). *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Türkgeldi, A. F. (2010). *Görüp İştiklerim*, 5. Baskı, TTK Basımevi, Ankara.
- Ünaydın, R. E. (1999). *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, (yay. haz. Nurer Uğurlu), Yenigün Haber Ajansı Baskı ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

2. Kitaplar

- Afetinan, A. (1989). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ahmad, F. (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, 11. Basım, İstanbul.
- Akşin, S. (1997). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 2 1789-1980*, C. II, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Apak, R. ve Önalp, K. (1999). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, 3. Kısım, 3. Baskı, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Arı, K. (2006). *üçüncü Kılıç İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, Marmara Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1999). *Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 11. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Aybars, E. (1988). *İstiklal Mahkemeleri 1920-1927*, C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Barış, Y. İ. (2000). *Çanakkale Savaşları Mehmetçiğin Fedakarlığı, Vatanseverliği, İnsanlığı*, 1. Baskı, Matsa Basımevi, Ankara.

- Bayur, Y. H. (1997). *Atatürk, Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Berkes, N. (2014). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (yay. haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, İstanbul.
- Best, A., Hanhimaki, J. M., Maiolo, J. A., Schulze, K. E. (2012). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, (çev. Taciser Ulaş Belge), Siyasal Kitabevi Ankara.
- Binark, İ. ve Şenal, G. Ş. (2004). "TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943)", C.I, *Türk Parlamento Tarihi* (yaz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Binark, İ. (2009). "TBMM VII. Dönem (8 Mart 1943-5 Ağustos 1946)", C.I, *Türk Parlamento Tarihi* (yaz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Borak, S. (1966). *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, Kitapçılık Tic. Ltd. Ş. Yayınları, İstanbul.
- Çalhan, Ö. (1995). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, 5. Kısım 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekat (25 Temmuz-22 Ağustos 1921), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Çalışlar, İ. (2018). *Mustafa Kemal Atatürk Mücadelesi ve Özel Hayatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çufalı, M. (2012). "TBMM VIII. Dönem (1946-1950)", C.I, *Türk Parlamento Tarihi* (yaz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Erdal, Ş. (1994). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, 6. Kısım 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Erickson, E. J. (2013). *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, (çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Erickson, E. J. (2019). *Çanakkale Savaşı: Ateş Altında Komuta*, (çev. İsmail Hakkı Yılmaz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ersin, M. (2012). *Yurdum İçin Savaşırken*, Meta Basım, 3. Baskı, İzmir.
- Ertuna, H. (1974). *Türk İstiklal Harbi*, C. VI. İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı (2015). *Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri*, C.I (21.01.1915-10.04.1915), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Goloğlu, M. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

- Goloğlu, M. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Goloğlu, M. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Goloğlu, M. (1982). *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Görgülü, İ. (2014). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Güçlü, M. (1997). *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları, Antalya.
- Hall R. C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, (çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul.
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Hallı, R. (1993). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi (1912-1913)*, C. II, 1. Kısım: Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu, Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara.
- Hayta, N. ve Ünal, U. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- İlkin, S. ve Tekeli, S. (1989). *Ege'deki Sicil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karpat, K. (2012). *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Kocatürk, U. (2007). *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Mumcu, U. (1993). *Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925*, 11. Basım, Tekin Yayınevi, Ankara.
- Niş, K. (1995) *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, 6. Kısım 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Niş, K. ve Söker, R. (1995). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, 6. Kısım 3. Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2018). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul.

- Ökse, N. (1989). *Türk İstiklal Harbi' ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Önalp, K. (1974). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, 4. Kısım Kütahya, Eskişehir Muharebeleri, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Özkurt, F. (2017). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askeri Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Öztürk, K. (1933). 'TBMM II. Dönem 1923-1927', C.I, *Türk Parlamento Tarihi* (yaz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Öztürk, K. (1993). 'TBMM II. Dönem 1923-1927', C.III, *Türk Parlamento Tarihi* (yaz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Saral, M., Orhon, A., Erkal, Ş. (2012). *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, (Güncelleyen: Hülya Toker), C. V, 1. Kitap, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Tekşüt, İ. ve Ökse, N. (2012). *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, (Güncelleyen: Betül Sayın), C. V, 3. Kitap, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Tevfik, E. (1999). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, 2. Kısım, 3. Baskı, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Timural, A. ve Timur, C. (1973). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, 5. Kısım 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (21 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekat (14 Eylül-10 Ekim 1921), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M., Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., Hilav, S., Katoğlu, M., Ödekan, A. (1997). *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İzmir.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- Tüzel, A. (1995). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi* (yay. haz. Güngör Cebecioğlu), C. II, 6. Kısım 4. Kitap, İstiklal Harbi'nin Son Safhası, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Ulusoydan, Fikret (yay. haz.), (1998). *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1903-1915)*, C.I, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ulusoydan, Fikret (yay. haz.), (1999). *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919)*, C.II, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- Ulusoydan, Fikret (yay. haz.), (2000). *Atatürk'ün Bütün Eserleri* (1919), C.III, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, E. S. (2010). *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, 4. Baskı, Ankara.
- Yıldırım, S. ve Zeynel, B. K. (ed.), (2010). *TBMM Albümü 1920-2010*, C. I 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, S. ve Zeynel, B. K. (ed.), (2010). *TBMM Albümü 1920-2010*, C. II 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Yıldız, G. (ed.), (2013). *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Yiğitgülen, R., Saral, M. ve Hallı, R. (2012). *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, (Güncelleyen: Özlem Demireğen), C. V, 2. Kitap, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.

3. Makaleler

- Aslan, T. (2009). ‘‘Mustafa Kemal’ de İnkılap Düşüncesinin Oluşumu ve Gelişimi’, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, S. 53, Ankara, ss. 1-22.
- Aysal, N. (2006). ‘‘Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı’’, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. X, S. 37-38, Ankara, ss. 15-53.
- Baycan, N. (1989). ‘‘Ali Fuat Cebesoy’’, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C.V, Sayı 14, Ankara, ss. 481-454.
- Baykara, T. (1986). ‘‘Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşunu Hazırlayan Durum ve Olaylar’’, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, Sayı 1, Ankara, ss. 197-205.
- Beydilli, K. (1989). ‘‘Ahmed Tevfik Paşa (1845-1936), *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, s. 139-140.
- Beydilli, K. (2006). ‘‘Mühendishane-i Berri-i Hümayun Maddesi’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, İstanbul, ss. 516-518.
- Beysanoğlu, Ş. (1986). ‘‘Mustafa Kemal Atatürk’ün Diyarbakır’daki Kafkas Cephesi Komutanlığı’’, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C.II, Sayı 5, Ankara, ss. 487-505.
- Bıyıklı M., Kaplan, H. (2015). ‘‘Çanakkale Kahramanlarından General Mehmet Esat (Bülkat) Paşa’nın Askeri Hayatı’’, *Çanakkale Muharebeleri’nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler* (ed. Lokman Demir ve Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale.

- Demirarslan, T., Bolat, B. S. (2014). “1923 Seçimleri ve Basın”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S. 36, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, ss. 140-165.
- Doğan, Ş. (2020). “Rus Diplomatların Gözüyle 31 Mart Vakası”, *Hacettepe Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 16, Güz, S. 32, Ankara, ss. 691-715.
- Eroğlu, B. ve Özgen, M. M. (2010). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Modernleşme Sürecinde Askeri Eğitim ve Kuleli Kışlası”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (ed. Mehmet Aydın), S. 9, Kış Dönemi, Konya.
- Geçer, K. T. (2012). “Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Ocak 2015, S. 411, Ankara.
- Güçlü, M. (2014). “Dardanos Bataryası (Hasan-Mevsuf) ve Çanakkale Deniz Savaşlarındaki Rolü”, *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında I. Dünya Savaşı*, (ed. İlhami Yurdakul, Salih Tunç, Şahin Doğan, Mustafa Serin, Güven Dinç), C. II, Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya.
- Güçlü, M. (2015). “Milli Mücadele Döneminde İzmir’e Doğru Gazetesi Muhabiri Muvahhid Bey’in Akhisar-Afyon İzlenimleri (5-8 Mayıs 1920)”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, ss. 13-38.
- Kiel, M. (2013). “Yanya Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XLIII, İstanbul, ss. 317-321.
- Maden, F. (2011). ‘Arnavutluk’ un Bağımsızlık Süreci (1877-1913), *Avrasya Etüdleri Dergisi*, S.39, Ankara, ss. 155-196.
- Öğün, T. (2016). “Sarıkamış Harekatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. EK-2, İstanbul, ss. 476-479.
- Özcan, A. (1997). “Harbiye Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul, ss. 115-119.
- Öztürk, C. (2008). “Rüşdiye Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul, ss. 300-303.
- Sarınay, Y. (1998). “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, S. 40, Ankara, ss. 207-244.
- Türkmen, Z. (2003). “Mahmud Şevket Paşa Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, İstanbul, ss. 384-386.
- Uyanık, E. (2010). “Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarı(m) Rüştîyeler”, *Tarih Dergisi*, S. 49 (2009/1), İstanbul, ss. 91-111.
- Yenişehirlioğlu, F. (1995). “Yanyalılar”, *Yaşama Sanatı*, Nisan-Mayıs 1995, S. 6, Altınar Yayınları, İstanbul.

4. Tezler

Kara, H. (2013). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Miyak, D. L. (2005). *Üçüncü Ordu Komutanlığının Bölge Kalkınmasına Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

VI. İnternet Kaynakları

Milli Savunma Bakanlığı Sitesi, erişim tarihi: 27.12.2020, https://web.archive.org/web/20140630012149/http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/devez/index_files/Page366.htm.

TBMM Başkanları Biyografileri, erişim tarihi: 20.12.2020, https://www.tbmm.gov.tr/biyog/tbmm_04.htm.

Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Tarihçesi, erişim: 06.11.2020, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Tarihce>

Ortopedi Müzesi Cevat Alpsoy'un Biyografisi, erişim tarihi: 21.12.2020, <https://ortopedimuzesi.com/kim-kimdir/>

EK 2- Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Askerlik Künyesi¹²²⁶

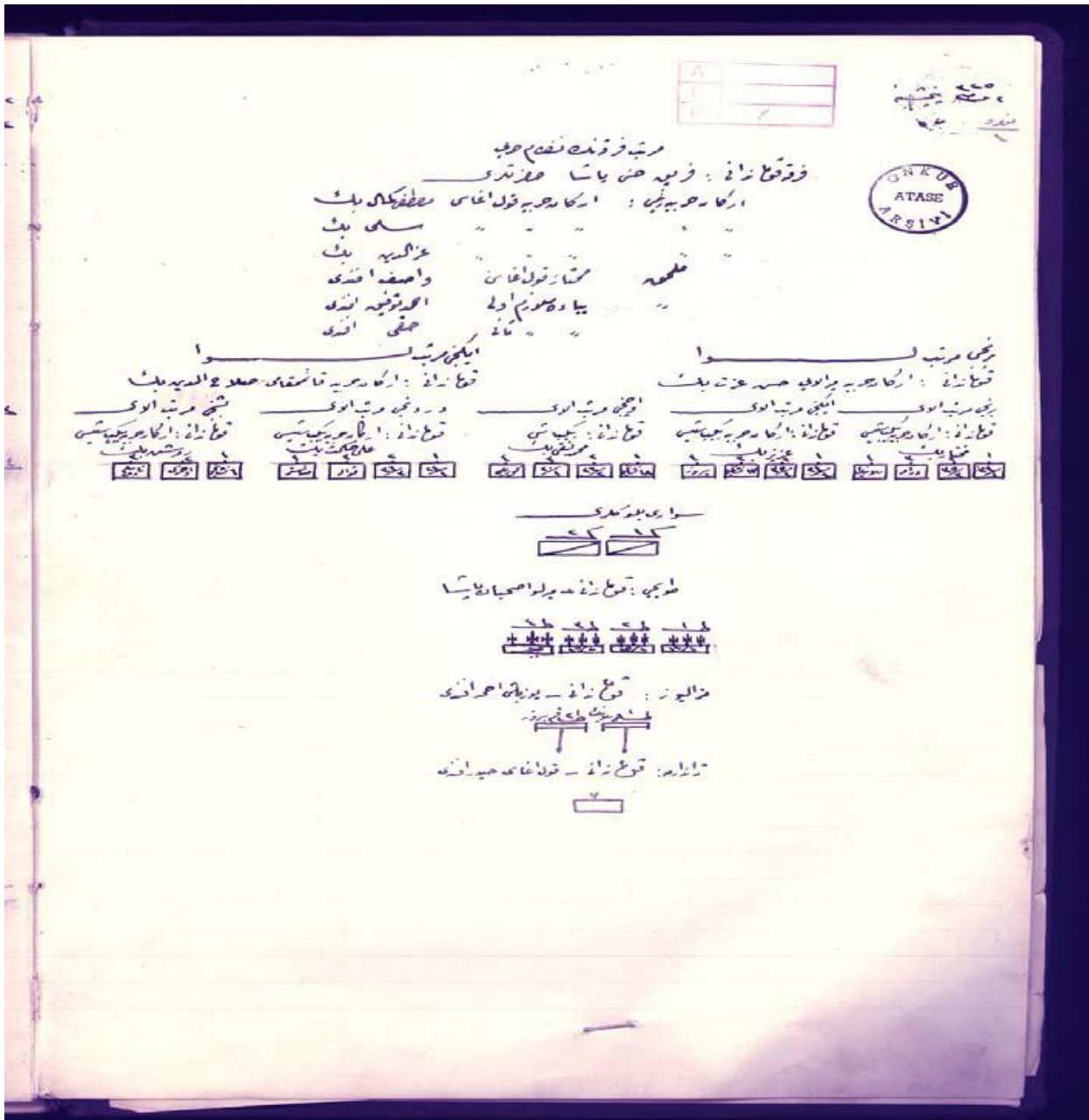
№	Adı	Unvanı	Yer	Notlar
1	İzzeddin Çalışlar	Orgeneral	Ankara	
2	...	...	...	...
3	...	...	...	...
4	...	...	...	...
5	...	...	...	...
6	...	...	...	...
7	...	...	...	...
8	...	...	...	...
9	...	...	...	...
10	...	...	...	...
11	...	...	...	...
12	...	...	...	...
13	...	...	...	...
14	...	...	...	...
15	...	...	...	...
16	...	...	...	...
17	...	...	...	...
18	...	...	...	...
19	...	...	...	...
20	...	...	...	...
21	...	...	...	...
22	...	...	...	...
23	...	...	...	...
24	...	...	...	...
25	...	...	...	...
26	...	...	...	...
27	...	...	...	...
28	...	...	...	...
29	...	...	...	...
30	...	...	...	...
31	...	...	...	...
32	...	...	...	...
33	...	...	...	...
34	...	...	...	...
35	...	...	...	...
36	...	...	...	...
37	...	...	...	...
38	...	...	...	...
39	...	...	...	...
40	...	...	...	...
41	...	...	...	...
42	...	...	...	...
43	...	...	...	...
44	...	...	...	...
45	...	...	...	...
46	...	...	...	...
47	...	...	...	...
48	...	...	...	...
49	...	...	...	...
50	...	...	...	...

İzzeddin Çalışlar
1912-2

ASLİ KÜNYE
M. C. ÇETİNKAYA
25.11.2009

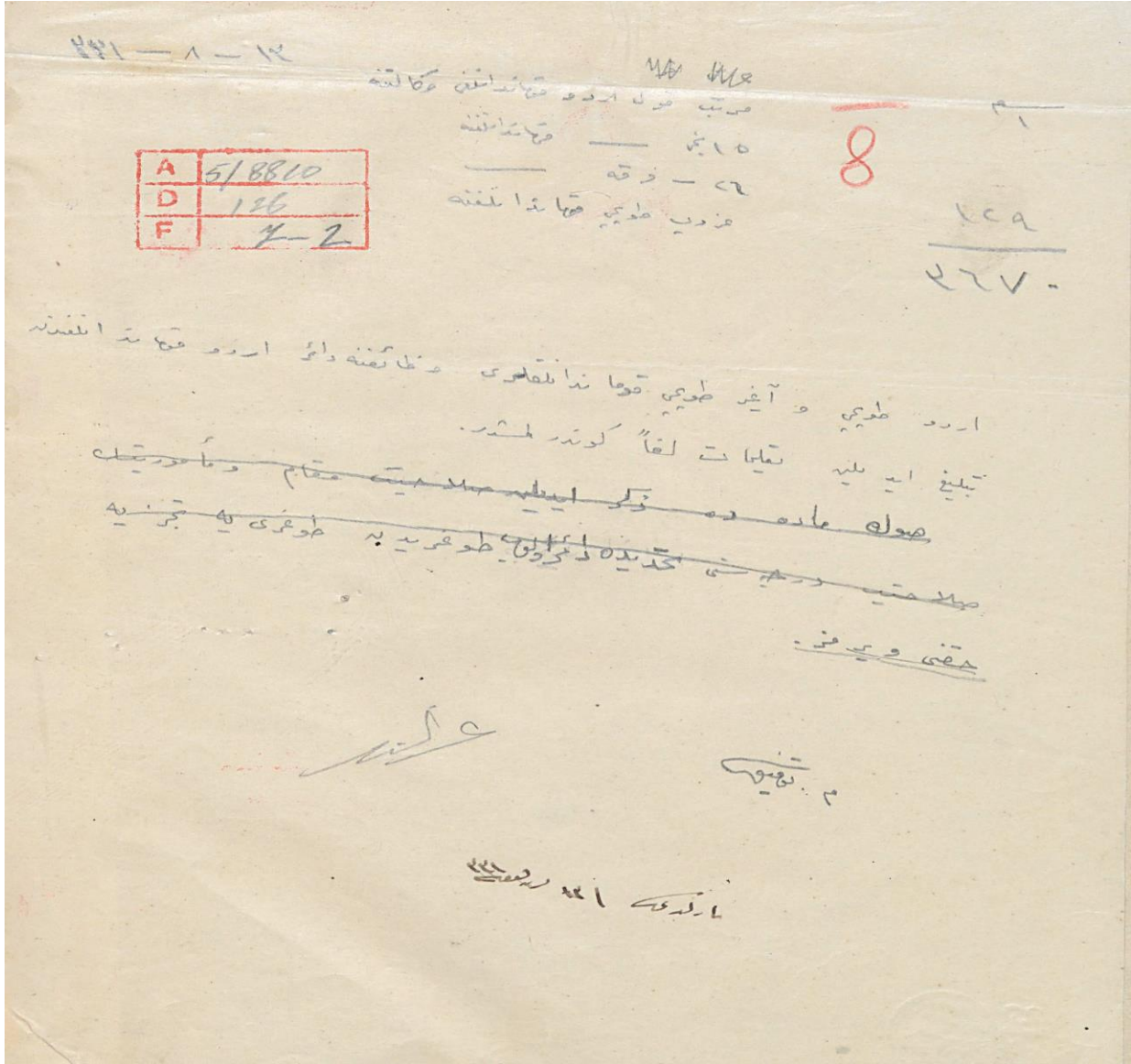
¹²²⁶ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi.

EK 3- Kolağası Mustafa Kemal Bey'in Not Defterleri Arasında Bulunan, Kolağası İzzeddin Bey'in Erkan-ı Harbiye Reisleri Arasında Yer Aldığı Hareket Ordusu'na Bağlı Olan Mürettep Fırka'nın Nizam-ı Harbi ¹²²⁷

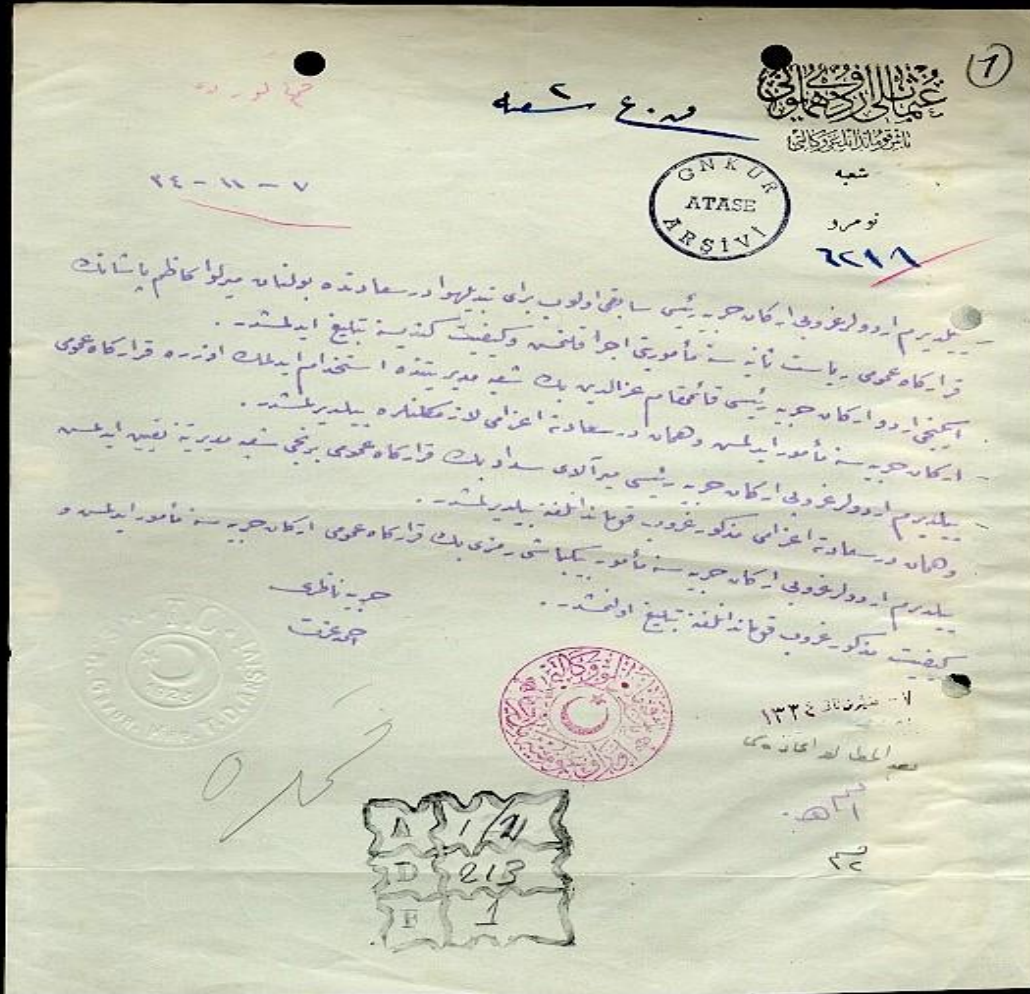
¹²²⁷ Mustafa Kemal, 2004: 225.

EK 4- Beşinci Ordu Kumandanlığı Tarafından Tebliğ Edilen Nakliyat Hakkında Anafartalar Grubu Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey'in Yazdığı 13 Teşrin-i Evvel 1331 (Miladi 26 Ekim 1915) Tarihli Bilgilendirme Yazısı¹²²⁸

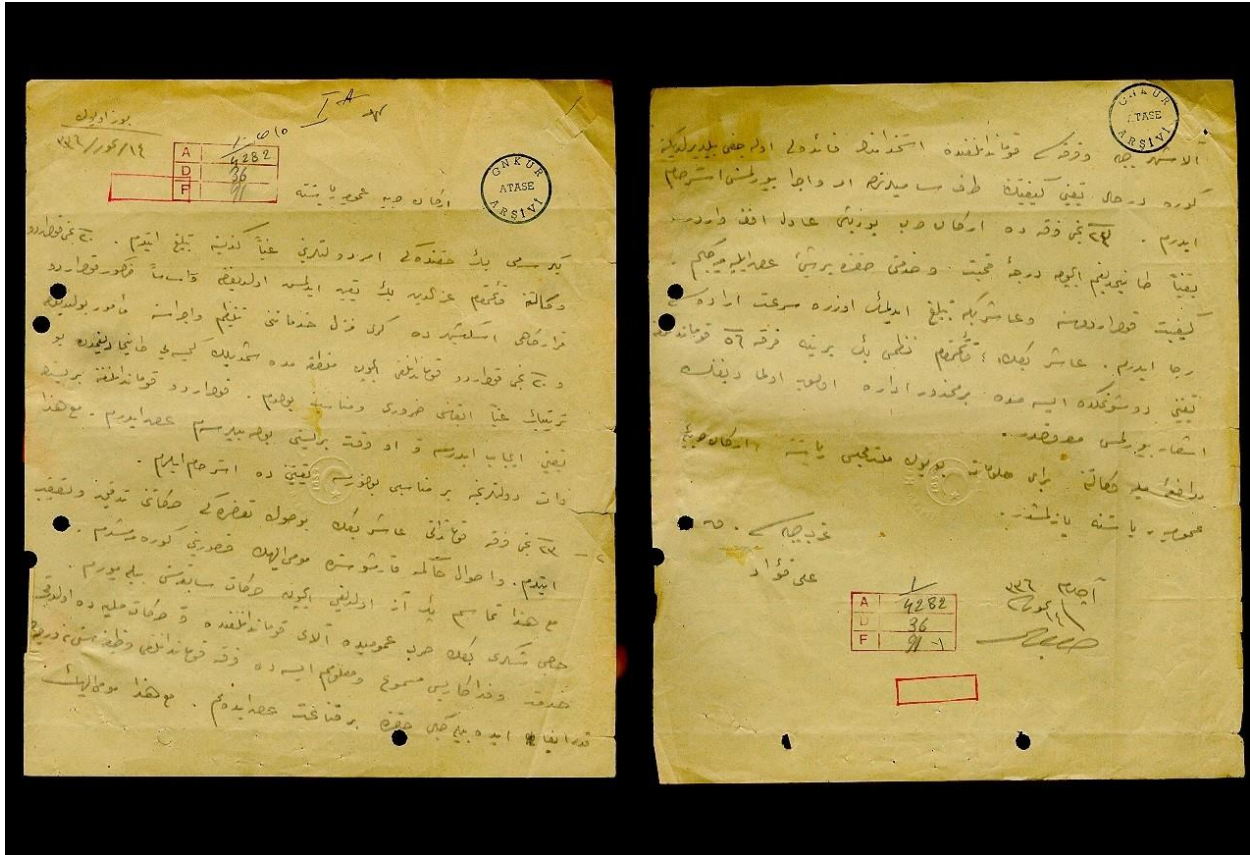
¹²²⁸ ATASE Arşivi, BDH-4568-53-7-2.

EK 5- Birinci Dünya Harbi'nin Sona Ermesinden Sonra İstanbul'da Karargah-ı Umumi Erkan-ı Harbiyesi'ne Tayin Edildiğini Bildiren 7 Teşrin-i Sani 1334 (7 Kasım 1918) Tarihli Yazı¹²²⁹

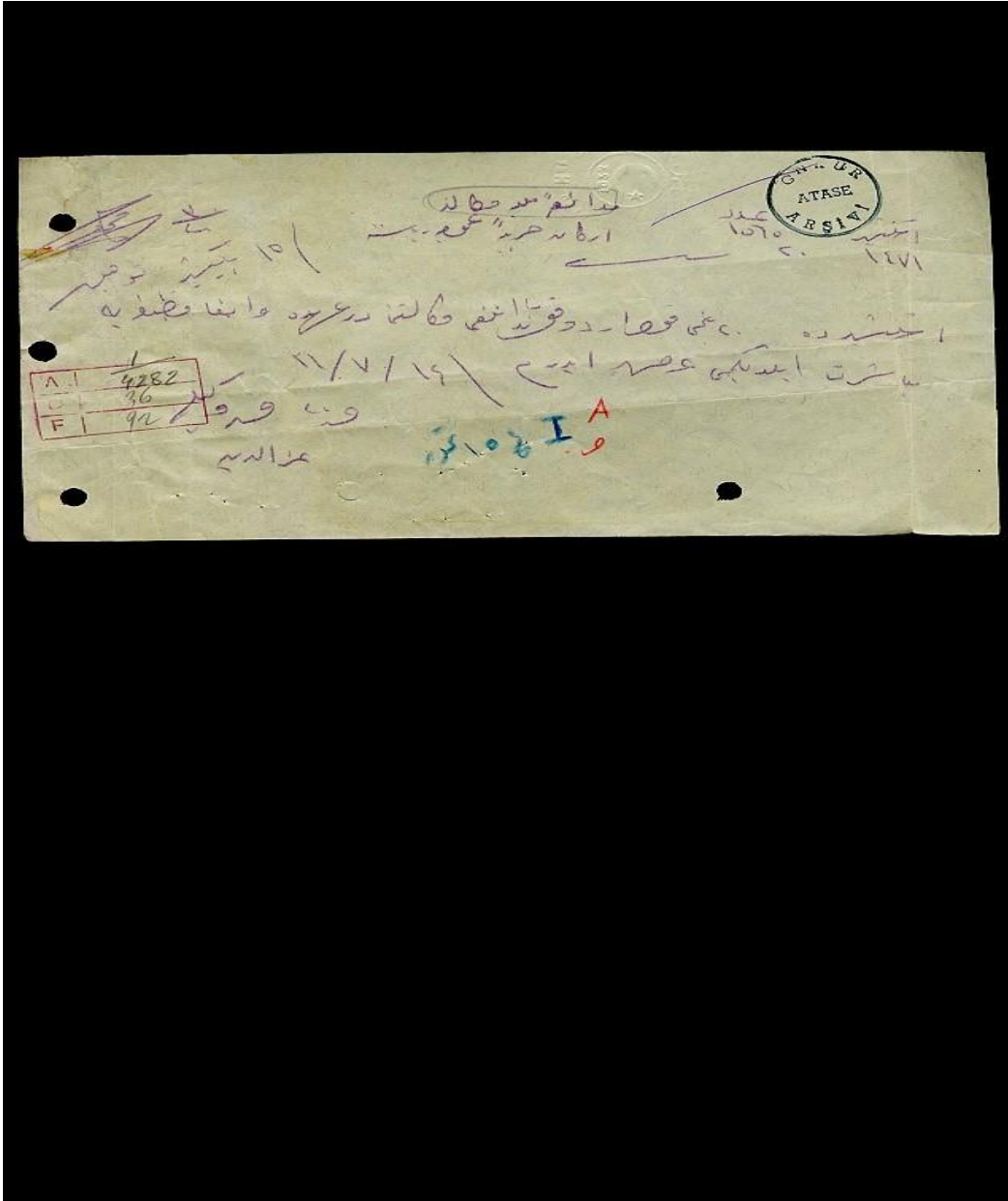
¹²²⁹ ATASE Arşivi, (BDH), 68-97.

EK 6- Garp Cephesi Kumandanı Mirliva Ali Fuat (Ceibesoy) Paşa'nın Cephe'de Yapılan Düzenlemeleri ve Millî Mücadele'ye Katılan Kaymakam İzzeddin Bey'in 20. Kolordu Kumandan Vekilliği'ne Tayin Edildiğini Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Bildiren 14 Temmuz 1336 (1920) Tarihli Yazısı¹²³⁰

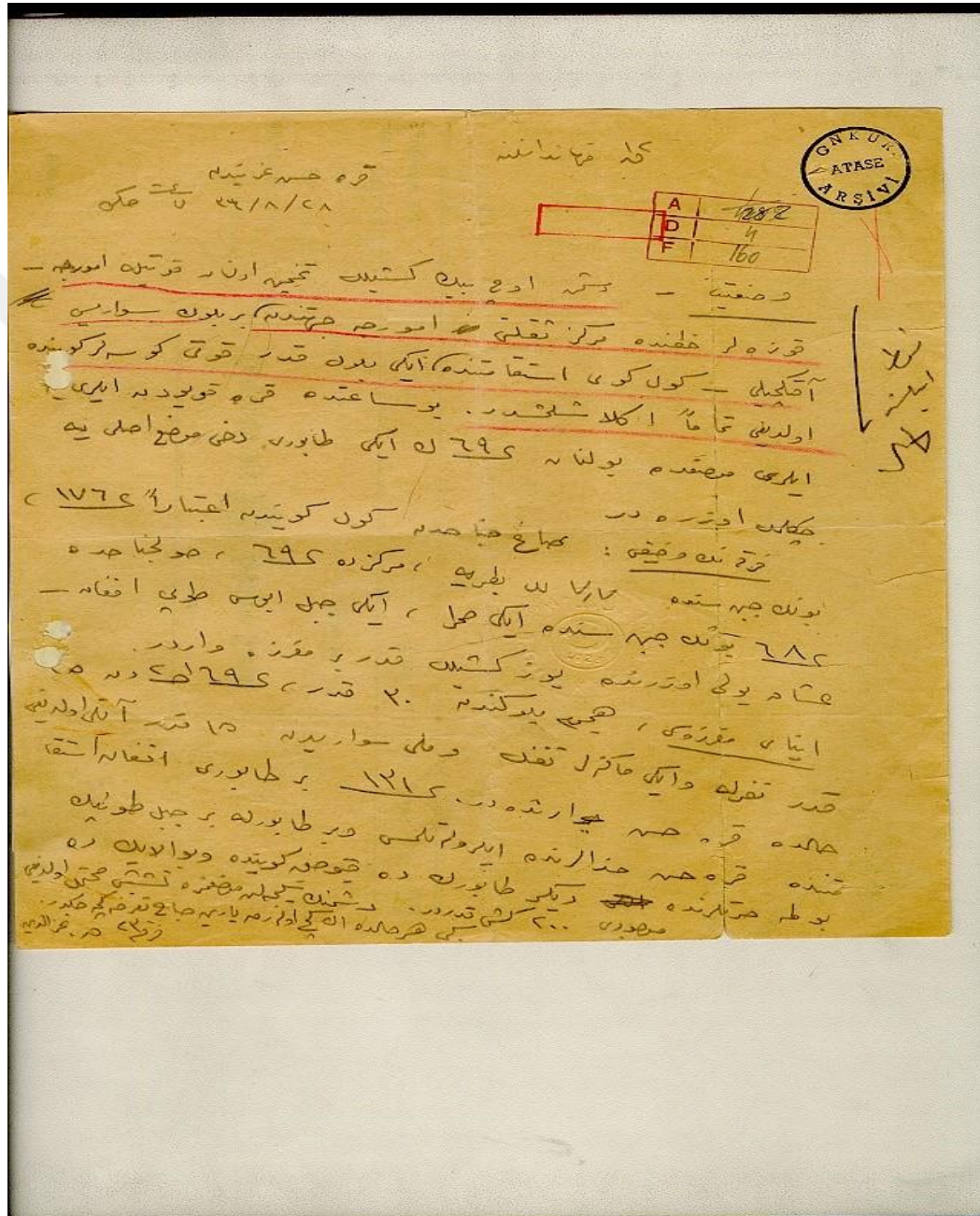
¹²³⁰ İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-31, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-31AA.

EK 7- Kaymakam İzzeddin Bey'in 20. Kolordu'nun Kumandan Vekilliği'ni Devraldığını Bildirdiği 14 Temmuz 1336 (1920) Tarihli Yazısı ¹²³¹

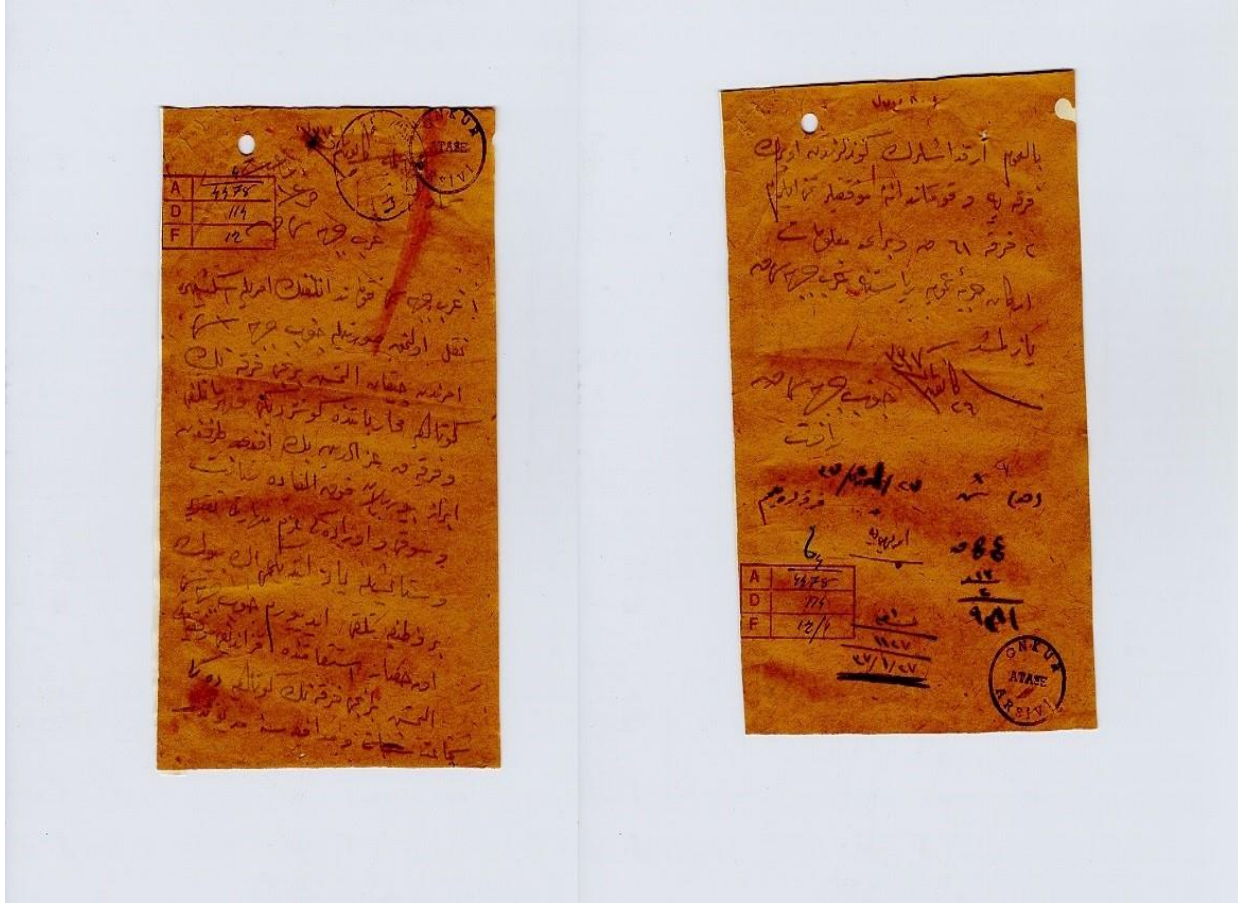
¹²³¹ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 579-32.

EK 8- Kaymakam İzzeddin Bey'in Uşak Muharebesi Sırasında 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin (Altay) Bey'i Bilgilendirdiği 28 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Raporu¹²³²

¹²³² ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 580-92.

EK 9- Cenup Cephesi Kumandanı Mirliya Refet Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanlığı'na Gönderdiği, Miralay İzzeddin Bey ile 61. Fırka'nın Şecaatine Değindiği, Muharebelerde Gösterilen Kahramanlık ve Fedakârlıktan Ötürü Tebriklerini Bildirdiği 27 Kanun-ı Sani 1337 (27 Ocak 1921) Tarihli Yazısı¹²³³

¹²³³ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 711-128, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), 711-128aa.

EK 10- İkinci İnönü Muharebesi'nde Gösterdiği Sadakat ve Şecaati Üzerine Aldığı Altın Liyakat Madalyası¹²³⁴

¹²³⁴ İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi.

EK 11- Birinci Kolordu Kumandanı Mirliya İzzeddin Paşa'nın 9 Eylül 1922'de İzmir Askeri Valiliği'ne Tayin Edildiğinin Müdafaa-i Milliye ile Dahiliye Vekaletlerine Bildirildiği 13 Eylül 1338 (1922) Tarihli Yazı¹²³⁵

تورکيا بويوک ملت مجلسی
اجرا وکیللری هیئتی ریاستی
قلم مخصوص مدیریتی
عدد
تاریخ

71
148

آفره
۳۳۸ - ۹ - ۱۳

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

تاریخ
۱۳۳۸

ایجنه دایه عسکریه
تعیین قیافه
تاریخ
۱۳۳۸

۱۳۳۸

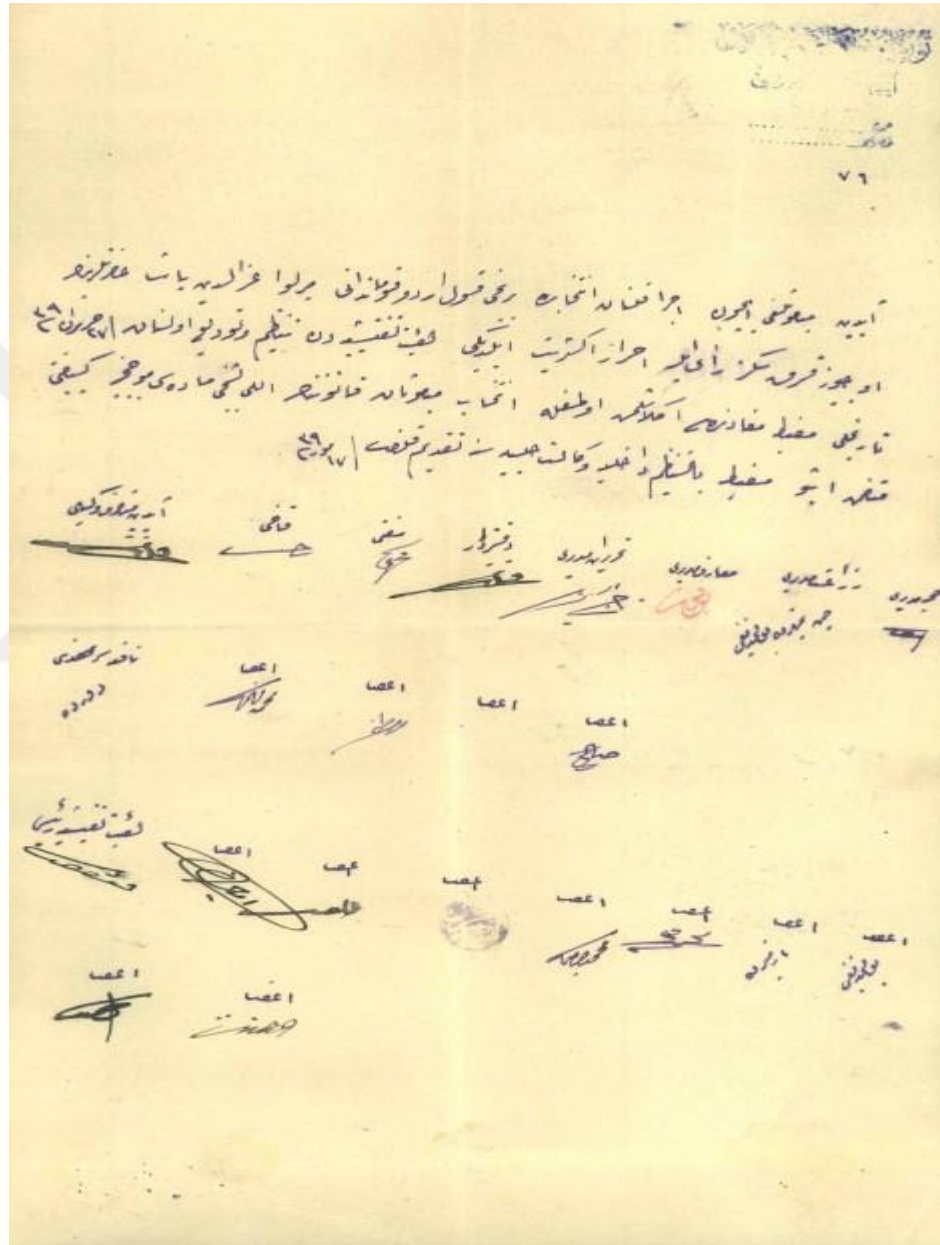
۰۳۰ ۱۰ ۶۴ ۴۳۰ ۶

- 2 -

جواباً یا زبانه چق اوراقه جواب اولدیغی محررانیک تاریخ و نومروسنک درجی دجا اولنور .

¹²³⁵ (BCA), 30-10-0-0_64-430-6.

EK 12- TBMM II. Dönem Aydın Mebusu Seçildiğine Dair Aydın'daki Seçim Kurulu Tarafından Hazırlanan 17 Temmuz 1339 (1923) Tarihli Seçim Mazbatası¹²³⁶

¹²³⁶ TBMM Arşivi.

EK 13- TBMM II. Dönem Aydın Mebusu Mirliya İzzeddin Paşa'nın 11 Ağustos 1339 (1923) Tarihinde Hazırlanan Mebus Kimliği¹²³⁷

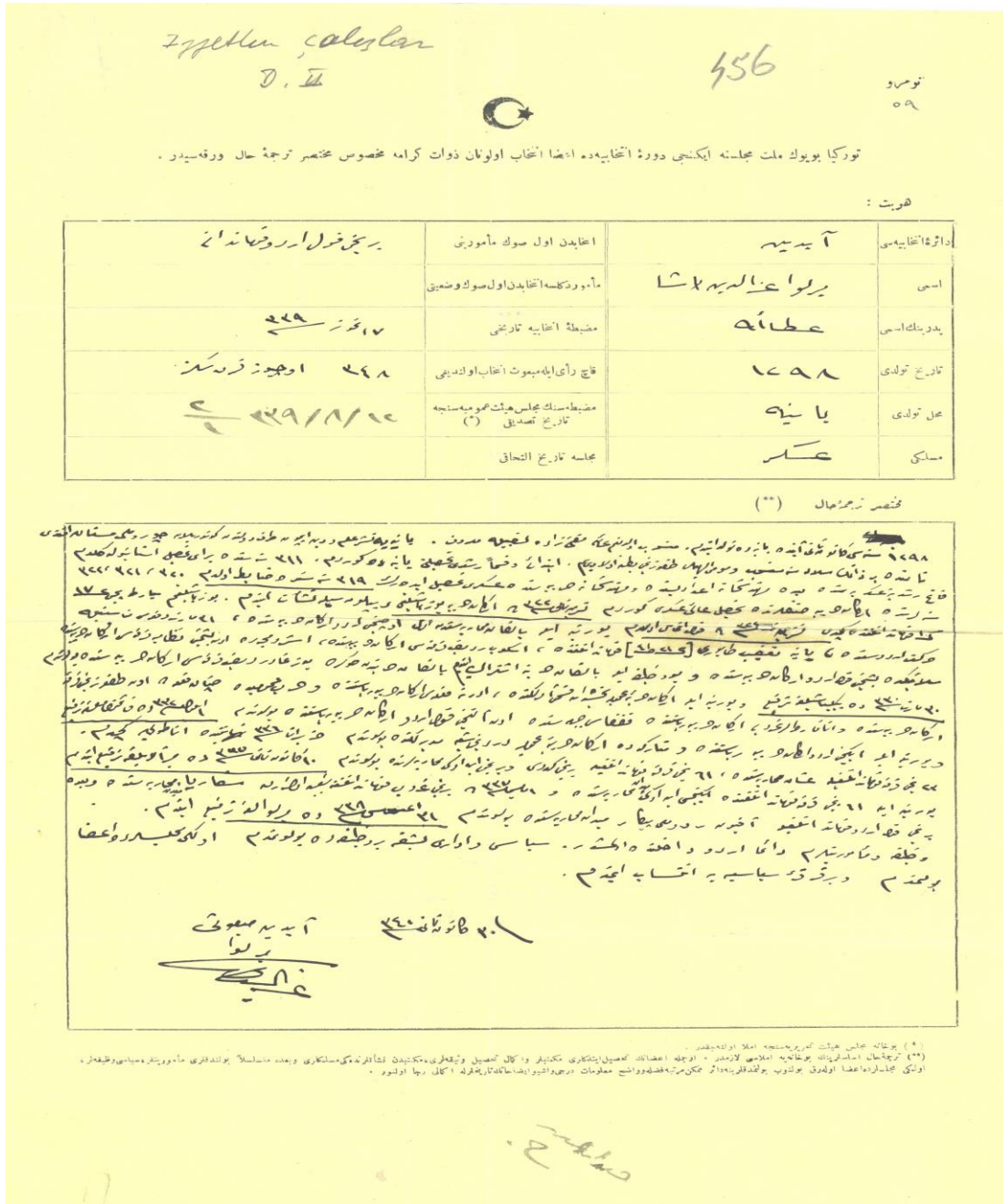
¹²³⁷ İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi.

EK 14- TBMM II. Dönem Milletvekillerinin Fotoğraflarının Yer Aldığı, Aydın Mebusu Mirliva İzzeddin Paşa'nın Sol Üstten Dördüncü Sırada Bulunduğu, "Yeni Türkiye'nin İlk Sulh Meclisi" Başlıklı Yazı¹²³⁸

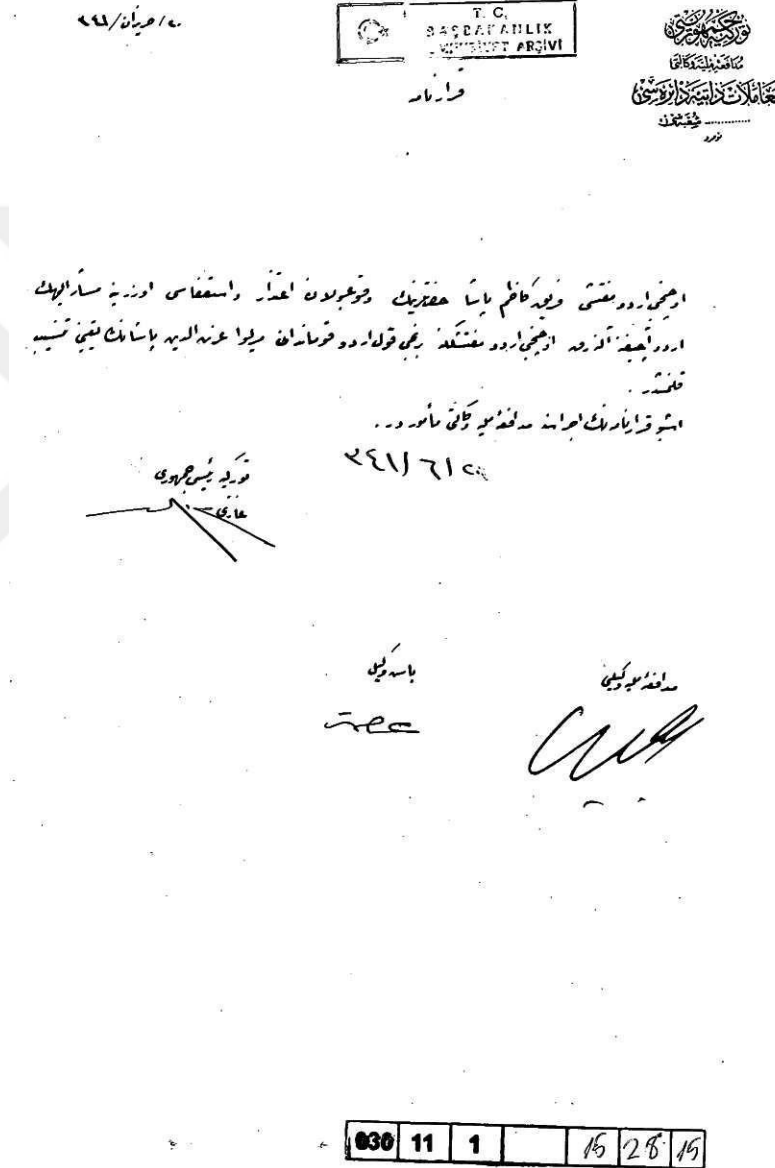

¹²³⁸ İleri, 11 Ağustos 1339 (1923).

EK 15- 30 Kanun-ı Sani 1340'ta (Ocak 1924) Yazdığı TBMM II. Dönem Tercüme-i Hal Varakası¹²³⁹

EK 16- Mirliva İzzeddin Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne Tayin Edildiğine Dair Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İmzaladığı 20 Haziran 1341 (1925) Tarihli Kararname¹²⁴⁰

¹²⁴⁰ BCA, 30-11-1-0_15-28-15_3.

EK 17- Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa'nın, Mirliya İzzeddin Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne Tayininin Gerçekleştiğini Başvekalet'e Bildirdiği Yazı-20 Haziran 1341 (1925)¹²⁴¹

BAŞVEKALETİ
MÜHÜRÜ
KALEM
۲۰/۶/۱۳۴۱

بانی وکالت
قلم خودروس و سرپرستی
عدد

باسمه و کالته جلیله

مکاتبات

م ۲۰/۶/۱۳۴۱ : پیغمبر : عزالدیه پاشا تانک اوچین اردو مقصد
اچرا اودانه کیفیت تئیت موافقه اولدیق عرصه الیم اضم
ارکانه هیئت محمدیه رئیس
مشر
خویش

جواباً یازیلدی وراقه : جواب اولدیق عذرانی : قلم و خودروس و سرپرستی دجا اولور.

638	34	1	3	2

2

¹²⁴¹ BCA, 030_01_00_00_1_3_2_2.

EK 18- Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın Kızı Bedriye Hanım ile Eski Yemen Kolordu Kumandanı Tevfik Paşa'nın Oğlu Cevat Bey'in Düğünüyle İlgili Haber¹²⁴²

çığı, 900 kilo inhisar kaçağı, 5 tufenk bir tabanca ve 7000 defter sigara kağıdı tutulmuştur.

T. D. T. Cemiyeti dün toplandı

İSTANBUL, 14 (A.A.) — T. D. T. Cemiyeti umumi kâtipliğinden:

T. D. T. Cemiyeti umumi merkez heyeti bugün biri saat 11 de ötekisi 14,30 da olmak üzere riya seticümhur kâtibi umumisi Hikmet Beyefendinin reisliği altında Dolmabahçe sarayında toplanarak harşlıklar klavuzu için anteke gelen cevaplar üzerinde tetkikata devam etmiştir.

Umumi merkez heyeti cumartesi günü tekrar toplanacaktır.

Maliye Vekilinin Sıhhati İyi

ANKARA, 14 (Telefonla) — Avrupada tedavide bulunan Maliye vekili Abdülhalik Beyin ahvali sıhhiyesi hakkında iyi haberler gelmektedir. Muhterem vehilin sıhhati memnuniyete şayan safhadadır.

Gazi Hz.

İSTANBUL, 14. A. A. — Reiscümhur Hazretleri bugün sarayda meşgul olarak bir tarafa çıkmamışlardır.

Düğün

İSTANBUL, 14. A. A. — Bu akşam Dolmabahçe sarayında Reiscümhur Hazretlerinin huzurları ile ordu müfettişlerinden İzzet Paşa Hz. nin kerimeleri Hanımefendi ile sabık Yemen kolordu ku-

Adliye müfettişi

ANKARA, 14 (Telefonla) — Dördüncü sınıf adliye müfettişliğine Beşgama noteri Saip Bey tayin edilmiştir.

mandantı Tevfik Paşanın oğlu Dr. Yüzbaşı Cevat Beyin düğünleri icra edilmiştir.

Bu merasimde ordu müfettişleri Paşalar Hazeratı ile bir çok meb'uslar erkânı askeriye ve mülkiye hazır bulunmuşlardır.

Ziraat
si hak-
dacak-

¹²⁴² Milliyet, 15 Eylül 1933.

EK 19- Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik-İ Evvel İzzeddin Paşa'nın Türkiye'yi Ziyaret Eden Sovyet Heyetini Uğurlamak Üzere Odessa'ya Gidişiyile İlgili Haber¹²⁴³

Yurtta Sulh, Cihanda Sulh

İsmet Pş. Hz. nin Hukuk mezunlarına hitabesi

Türkiye, takip ettiği siyasetin ana hatları, memleketin medeniyet yolunda katettiği mesafeler itibarile milletler ailesinin esaslı bir rüknü olmak mevkiini daha ziyade almaktadır

Ankara Hukuk fakültesinde diploma tevzii

Başvekil mühim nutkunda diyor ki:

"Biz beynelmül silâhlanma yarışından çıkmak için, silâhlanma yarışına girmeyecek vaziyetler ihdas etmek için azami derecede gayret sarfeden bir milletiz."

ANKARA, 11. A.A. — Başvekil İsmet Paşa Hazretleri bugün hukuk fakültesinde diploma tevzii münasebetiyle şu nutku irat etmiştir:

Muhterem arkadaşlar,

Her sene bu günü, bu bayram gününü hep beraber kutluyoruz. Bugün benim için bir sene zevkimi tatadığım müstesna bir fırsattır. Bugünde, bir sene zarfında memleketimin mukadderatına ilerde tesir etmek üzere selâhiyet sahibi olarak yetişen, en yeni en genç neslimize temas etmiş oluyorum. Ankara Hukuk Fakültesinin

rin daima daha iyi, yüksek hizmetleri deruhte edecek değerli vaziyette bulunduklarını iktidat Burada, bu sene temas ettiğimiz mezunlardan bir e-fendi ve bir kâinat arkadaş ağzından duyduğum iktidat için ümitler bize ümit ve hakiki emniyet vermiştir. Bu seneki mezun hukuk şınasların memleketi hizmet etmek için bu kadar derin bir kâinatla yetişmiş olmayı iktidat için hakiki bir teminatır. (Alkışlar)

Hakiki bir teminat

Azizadılar, hence yüksek tahsili

Sovyet heyeti Odesaya vardı

Yüz binden fazla halk dostluğumuzu alkışladı

ODESA, 11 (A.A.) — Anadolu A. Jananın hususi muhabiri bildiriyor: Sovyet heyetini gören İzmir vapuru saat dokuzda Odesaya muvasalat etmiş ve zirhlî beş tayyare filosu tarafından karşılanmış. Vapur rıhtıma yanaşırken, limanda bulunan bütün vapurlar düdüklendirmişlerdir. Bütün şehir baştan başa Türk ve Sovyet bayraklarıyla ve üzerlerinde yavaşın sulhi doğuran Türk - Sovyet dostluğu ve safa geldiniz yazılı levhalarla donanmıştır. (Devamı 5 inci sahifede)

Maslak faciası

Almanya bugün Hitler politikasına rey veriyor

Bütün Almanlar "Evet," ve "Hayır," la bugünkü politikayı beğenip beğenmediklerini izhar edecekler

[Almanya'da bugün intihap yapılıyor. Daha doğrusu Almanya Hitler hükümetinin şimdiye kadar takim ettiği siyaseti tasvip etmediğini eline verilen bir tek rey varakası ile ifade edecek. Ya "Evet" ve yahut "Hayır" deneyecek. Şu takdirde bu bir intihap değil, daha doğrusu "halka danışma" o

Büyük! Du, deutscher Mann, und Du, deutsche Frau, die Politik Deiner Reichsregierung, und bist Du bereit, sie als den Ausdruck Deiner eigenen Auffassung und Deines eigenen Willens zu erklären und Dich feierlich zu ihr zu bekennen?

Ja Nein

¹²⁴³ Milliyet, 12 Teşrin-i Sani (Kasım) 1933.

EK 20- Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın İkinci Ordu Müfettişliği'ne Atandığına Dair Başvekalet Yüksek Makamına Sunulan 20 Kasım 1933 Tarihli Kararname¹²⁴⁴

T. C.
M. M. V.
Zat İşleri Dairesi
Ş. Erkan
Sayı 1740

Ankara
20/ 11 / 1933

Hülâsa: I. Fer. Ali Sait ve
Fahrettin ve İzzet-
tin paşa Hz. nin -
nakilleri H .

Başvekalet Yüksek Makamına

Leffi
?

I.O.Mf.I.Fer.Ali Sait paşa Hz.nin III.O.Mf.ligine ve II.O.Mf.
I.Fer.Fahrettin paşa Hz.nin I.O.Mf.ligine ve III.O.Mf.I.Fer.İzze-
ttin paşa Hz.nin II.O.Mf.ligine nakil ve tayinleri hakkındaki ka-
rarnamenin bağlı olarak tekdım kılınacağı maruzdur efendim .

*Ş.
M.*

H . M . V .
Kellian

Yazı İş. M.
21 - 11 - 1933

030	11	1	1839	3
83	43	2		

¹²⁴⁴ BCA, 30-11-1-0_83-43-2_4.

EK 21- Türkiye'yi Ziyaret Eden İran Şahı'nın Tetkikleri Sırasında Yanında Bulunan Türk Askeri Heyeti¹²⁴⁵ (Fotoğrafta Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa en solda)

Cumhuriyet

İSTANBUL — CAĞALOĞLU

Onbirinci sene: No. 3643 Telsiz ve mektup adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul No. 248 Perşembe 28 Haziran 1934

Telgraf: Marmaracık ve evli 24200, Tahrir ücreti 24200, Harç ve matbaa ücreti: Marmaracık ve Harç 24200

Bütün Türkiye
Mehmet Efendi
Mahtumları
Kahvesini içiyor
İst. Marmaracık karesi karşısında

Şehinşah Hz. nin dünkü ziyaretleri

**Bir günde 5 yangın !
Dün İstanbulda 17 evle
9 baraka yandı**

On yedi evin yandığı Beşiktaş yangınına benzinle yakılmak istenen bir yılan sebep olmuş!

Mahterem misafirimiz Şehinşah Hazretleri Sakarya motöründe gazetemizi tetkik buyuruyorlar

*Beşiktaş yangınından iki anastantone
Dün öğleden sonra Maçka ile Beşiktaş arasında Müradiye mahallesinde
Kalıp sakağında 12 numarah evin alt kısmından çıkan ve alevler bütün evi*

¹²⁴⁵ Cumhuriyet, 28 Haziran 1934.

EK 22- Yugoslavya Kralı'nın Ölümü Nedeniyle Belgrat'a Düzenlenen ve İkinci Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın da Katıldığı Resmi Ziyaretiyle İlgili Haber¹²⁴⁶

Heyetler istasyonda, Hariciye Nazırı M. Yevtiç ile Türkiye

11 yaşında babasının yerine geçen Yugoslavya Kralı ikinci Piyer Hz.

Zeycinin yasını tutan bahtsız Kraliçe Mari Hazretleri.

ve Yunanistan'ın Belgrat elçileri ve diğer zevat tarafından istikbal edilmiştir.

Tevfik Rüştü Bey ve İzzettin Paşanın çelenkleri

Belgrat, 17 (A.A.) — Anadolu ajansının hususi muhabiri bildiriyor: Hariciye Vekilimizin ri-yaseti altındaki heyetimiz Belgratda muvasalatında istasyonda yugoslav hariciye nazırı ile hariciye erkânı tarafından istikbal olunmuş ve büyük merasimi askeriye yapılmıştır.

Bugün heyetimiz saraya giderek Kral Hazretlerinin ve Prens Pol'un defterlerine yazılmışlardır. Tevfik Rüştü Beyefendi öğleden evvel yugoslav hariciye nazırını ziyaret ederek müdavelei efkâr eylemiştir. Saat birde heyetimiz müteveffa Kral Hazretlerinin naişlarının bulunduğu saraya giderek ihtiram merasimini ifa etmiş ve Tevfik Rüştü Beyefendi Reisicümhur Hazretleriyle hükümet ve kendi namlarına ve İzzettin Paşa Hazretleri de kara, deniz ve hava kuvvetleri namına birer çelenk koymuslardır. Heyetimiz öğle yemeğini Romanya ve Yunanistan hariciye nazırlarile beraber elçiliğimizde yemiştir. Yemeği müteakip üç balkan hariciye

¹²⁴⁶ Hakimiyet-i Milliye, 18 Birinciteşrin (Ekim) 1934.

EK 23- Ege Manevralarında Vazife Alacak Generallere ve Orgeneral İzzeddin Çalışlar'a Hediye Edilecek Olan Atatürk İmzalı Saatle İlgili Cenevre'de Bulunan Riyaseticumhur Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a Gönderilen 28 Eylül 1937 Tarihli Yazı¹²⁴⁷

T. C.
BAŞVEKÂLET
NESRİYAT VE MÜDEVVENAT DAİRESİ
MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı :

Hasan Rıza Soyak

Riyaseticumhur Genel Sekreteri

Cenevrede

Trakya manevralarında olduğu gibi Ege manevralarında - vazife alacak generallere Atatürk'ün imzasını havi hatıra olarak birer saat verilmesi tensib buyrulmuştur.

Saatlerin buraca tedariki müşkil olduğundan sizin orada bulunmanızdan istifade ederek tarafınızdan alınmasını rica ediyorum. Saatler 10 tane olacaktır. Bunlardan biri Orgeneral İzzettine verileceğinden bunun kıymetli ve kullanışlı bir kronometre olması münasib görülmüştür.

Saatlerin hepsine Atatürk'ün imzası konulacaktır. Parası derhal telgrafla takdim edilmek üzere iş'arını saygılarımla dileirim.

28.9.1937

Başvekil Vekili

Hasan Rıza Soyak
Sifre ve telefonla
Telphone edildiği H.R. Mahmutiye
telefonla söylendi ve sifre olarak da kapatıldı. 28.9.1937 s: 18,30

030	10			197	349	6

¹²⁴⁷ BCA, 030.10.00.00/197.

EK 24- 1937'de İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Sevk ve İdaresinde Düzenlenen Ege Manevraları ile İlgili Haber¹²⁴⁸

¹²⁴⁸ Akşam, 14 Teşrin-i Evvel 1937.

EK 25- Almanya'da Düzenlenecek Manevralara Katılacak Olan Türk Askeri Heyetiyle İlgili Haber ¹²⁴⁹

...sma hususî surette giden
...şid Uluğ bildiriyor)

...civar kazalardan değil, Malatya, Di-
yarbakır gibi yakın vilâyetlerden de
...halk grup grup gelmişti.

Yüz bin kişinin önünde:

Beklenen ve umulandan daha çok
fazla bir kalabalığın toplandığını gö-
ren alâkalı makamlar, geçit sahasını
tribünlerden başka, yüzlerce çadırla
çevirmişlerdi. Kamyonlar, sabahın
çok erken saatlerinden saat 14 e ka-

(Sonu 7. inci sayfada)

Hitler'le ge gitti neyetine de

bir sandık gönderildi!

ası bugün budur!

...lün Londra'dan içinde İngiltere'de
kullanılmakta olan son sistem gaz
maskeleri bulunan bir sandık gönde-
(Sonu 8. inci sayfada)

Orgeneral İzzettin Çalışlar

Korgeneral Ali Fuat

Elâzığ, 1 (Hususî surette giden
arkadaşımız bildiriyor) — Orgene-
ral İzzettin Çalışlar ve Harp akade-
misi kumandanı korgeneraî Ali Fu-
at alman ordusunun Königsberg'te
yapılacak olan manevralarında bu-
lunmak üzere yarın Elâzığ'dan ha-
reket edeceklerdir. N. ULUĞ.

¹²⁴⁹ Ulus, 2 Eylül 1938.

EK 26- Almanya'daki Manevralara Katılacak Olan İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar Riyasetindeki Türk Askeri Heyetinin İhtiyaçlarının Karşılmasına Dair Çıkarılan 6 Eylül 1938 Tarihli Kararname¹²⁵⁰

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Şarkî Prusya'da yapılacak manevralara Orgeneral İzzet-tin Çalışlar, Korgeneral Fust Erden ve Kurmay Yarbey Cevdet Çolpay'dan mürekkep heyetin Alman Devletinin daveti üzerine Almanyaya gönderil-mesi; Genelkurmay Başkanlığının isteğine atfen Maliye Vekilliğinin 6/9/38 tarih ve 54242/2/13572 sayılı tevkâresile teklif edilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 6/9/38 tarihinde görü-lülerek bu Heyet'in teklif veçhile gönderilmesi ve seyahatları için siyasi pasaport ve lüzumu kadar döviz ve 2/3390 sayılı kararnemeye bağlı formül âsiresinde Türkiye sınırlarından başlamak kaydile yev-miye verilmesi onanmıştır.

6/9/38

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

C. Çalışlar

Ad. V.

B. Erden

M. M. V.

M. M. V.

Da. V.

D. A. V.

Ha. V.

H. A. V.

Ma. V.

M. A. V.

Mf. V.

M. F. V.

Na. V.

N. A. V.

İk. V.

İ. A. V.

S. I. M. V.

S. I. M. V.

G. I. V.

G. I. V.

Zr. V.

030 18 01 02 84 79 3

EK 27- Reisicumhur İsmet İnönü'nün İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar'a Cevap Olarak Gönderdiği ve Yeni Yılına Tebrik Ettiği 2 Ocak 1940 Tarihli Yazı¹²⁵¹

İsmet İnönü
2.1.1939

Kardeşim İzzettin

Yıl başı tebrikinizi aldım. Çok sevindim. Vefat, muhabbetli sözlerini tekrar tekrar okudum. Ne güzel yazıyorsunuz. Sana karşı sevgimin ve itimadımın ne kadar sarsılmaz olduğunu biliyorsun. Senin ile görüşmeği, yazışma sevgi ile okumağı daima isterim.

Hep beraber vatanımıza faydalı hizmetler yapabilmek başlıca emelimizdir.

Aneler için duygularına tamamen iştirak ederim. Zamanında teziye eder, korur ve şeref verir tedbirler alacağımıza i'mit ediyorum. Sıkhatım iyi. İşlerim çok. Ailem Lige ve soyun aileye muhabbetlerimi ve selamlarımı takdim ediyor. Yeni yılın uğurlu olmasına dileriz. Gözlerinden öperim. Kardeşim

İsmet İnönü

¹²⁵¹ İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi.

EK 28- İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Emekliliğe Ayrıldığını Bildiren Haber¹²⁵²

çalışma tarzlarını ve elde edilen neticeleri tetkik etmişler ve Evlerin bundan sonraki meseleleri için yeni direktifler vermişlerdir.

Bulgar sefiri Cumhuriyet Reisine veda etti

Ankara 22 (a.a.) — Bulgaristanın Moskova elçiliğine tayin edilen sabık Ankara elçisi Kristof bugün saat 16 da Çankaya köşkünde Reiscumhur İnönü tarafından kabul edilerek arzu veda etmiştir.

İzzeddin Çalışlar tekaüd oldu

Orgeneral İzzeddin Çalışlar

(Yazısı 5 inci sahifede)

Hâkimlerle müddeiumumî muavinleri arasında yapılan yeni tefri ve nakillerin listesi

Ankara 22 (Telefonla) — Adliye mensubları arasında yeniden bazı tayin, terfi ve nakiller yapıldı. Listeyi bildiriyorum:

100 lira maaşlı hukuk işleri umum müdürlüğüne terfian İstanbul Ticaret mahkemesi reisi Hakkı, 90 lira maaşlı İstanbul Ticaret mahkemesi reisliğine İstanbul hâkimi Münir Akyürek, 80 lira maaşlı Temyiz rapörtörlüğüne terfian rapor-

tör Nuri, 70 lira maaşlı Balıkesir Ceza hâkimliğine Edremid hâkimi Tahsin, 60 lira maaşlı Çankırı sulh hâkimliğine Yenigehir Ceza hâkimi Niyazi.

50 lira maaşlılar

Çankırı azalığına Çankırı Sulh hâkimi Remzi, Balya Müddeiumumî muaviniğine Ankara hâkimi Recai, Çankırı Hukuk hâkimliğine Çankırı azası Nesimi, Ankara (Arkası Sa. 5 sütun 4 te)

Şimal denizinde dün de bir çok gemiler battı

Şimal denizinde, Metallist ismi altında kendisini Sovyet vapuru gibi gösteren Alman Leander vapurunda yakalanan kaçak eşya çıkarılıyor

(Yazısı 3 üncü sahifede)

¹²⁵² Cumhuriyet, 23 Birincikanun (Aralık) 1939.

EK 29- Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın da Dahil Olduğu Türk Matbuat Heyetinin Majino Ziyaretinden Dönüşüyle İlgili Haber¹²⁵³

¹²⁵³ Cumhuriyet, 21 Şubat 1940.

EK 30- TBMM VI. Dönem Muğla Milletvekilliği'ne Seçildiğine Dair Dahiliye Vekaleti
Tarafından Başvekalet'e Sunulan 4 Mart 1940 Tarihli Yazı¹²⁵⁴

4 /3/940

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
 M. S. M. U. M.
 Ş. 2. M.
 Sayı
 2464

76
331

Hülasa :
 Muğla sayırlavlığına İzzet
 tin Çalışların seçildiği
 H:

Başvekalet Yüksek Makamına

T. C.
BASBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

C : 16/II/939 gün ve yazı işleri dairesi müdürlüğü 6/5872 sayılı
 buyuruklarına :

Doktor Hüseyin Avni Ercanın vefatıle açılan Muğla sayırlav
 lığına Emekli Orgeneral İzzettin Çalışların ittifakla seçildiğini
 ve mazbatalarının vürudunda sunulacağını sonsuz saygılarımla arz
 ederim.

Dahiliye Vekili
İzzettin Çalış

yazı işleri m.
 5. 3. 940

030	10			76	501	7

413-840 1803

4

Mevzuat yazılacak evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarasile hangi daire ve şube ifadesile yazıl-
 dığının derc olunması rica olunur.

¹²⁵⁴ BCA, 30-10-0-0_76-501-7_4.

EK 31- TBMM VI. Dönem Muğla Milletvekilliği'ne Seçilen Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Tercüme-i Hal Dosyası¹²⁵⁵

FOTOĞRAF

Seçim dairesi	Muğla	Eserleri	intikâî ferîî hatıratı
Adı	İzzeddin	İlmî rütbeleri	
Soy adı	Çalışlar	Meslek ve mesgüliyeti	askerlik
Babasının ve anasının adı	Şuallah Esma	Evlî olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	evli dört çocuklu
Doğduğu yer	Yanya	Seçimden evvelki son memuriyeti	ordu müfettihi
Oturdığı yer	Tatlıbal Hisar, Muğla 20.04.1940	Memur değilse seçimden evvel son vaziyeti	
Doğum tarihi	1882	Seçim mazbatasının tarihi	3 mart 1940
Tahsili	Harbî Akademisi	Kaç reyile mebusluğa seçildiği	muhtelif kere
Bildiği diller	Fransızca Almanca Türkçe	Mazbatasının Meclis Genel Heyetine tasdik tarihi (*)	18.3.1940
Nede ihtisası olduğu	askerlik	Meclise iltihak tarihi	18 mart 1940

[*] Bu yer Meclis Kanunlar kaleminde doldurulacaktır.

¹²⁵⁵ TBMM Arşivi.

EK 32- Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın TBMM VII. Dönem Muğla Milletvekili Seçildiğine Dair 28 Şubat 1943'te Muğla Vilayeti Seçim Kurulu Tarafından Hazırlanan Seçim Mazbatası¹²⁵⁶

Muğla Vilâyeti

Meb'us seçilmiş olanlara ait mazbata

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Mevki ve veyi	Kazanılan reylerin miktarı																Reylerin yekünü		Teşkilât emare ve Meb'us Seçimi kanunlarına göre seçimine engel halleri olup olmadığı	Seçimi hakkında bir günün şikâyet vakti olup olmadığı	MULÂHAZAT
			Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Yan ile	Toplam			
<i>İzzeddin Çalışlar</i>	<i>1882</i>	<i>Emekli Orgeneral</i>	<i>89</i>	<i>85</i>	<i>51</i>	<i>10</i>	<i>20</i>	<i>17</i>	<i>82</i>										<i>179</i>	<i>179</i>	<i>Yoktur</i>	<i>Yoktur</i>	

4320 numaralı Meb'us Seçimi kanunu gereğince Vilâyetimizde yapılan seçim neticesinde *İzzeddin Çalışlar* Rey ve *İzzeddin Çalışlar* Vilâyetimiz Meb'usluğuna Seçilmiş olduğuna dair bu mazbata hey'etimiz tarafından tanzim kılınarak kendisine verildi. *28/2/1943*

Reis *Hasan* Vali *Hasan*

Tefiş hey'eti ve belediye reisi *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan*

Hasan *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan* *Hasan*

Umumi Heyet'in 16 Şubat 1943 tarihli İkinci Toplantısında tasdik olunmuştur.

¹²⁵⁶ TBMM Arşivi.

EK 33- Emekli General İzzeddin Çalışlar'ın TBMM VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği'ne Seçildiğine Dair Balıkesir Vilayet Seçim Kurulu Tarafından 7 Nisan 1947'de Hazırlanan Seçim Mazbatası¹²⁵⁷

[illegible]

EK 34- Emekli General İzzeddin Çalışlar'ın TBMM VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği'ne Seçildiğine Dair İçişleri Bakanlığı Tarafından 15 Nisan 1947 Tarihinde Başbakanlığa Sunulan Yazı ¹²⁵⁸

T. C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
Y. İ. G. M.
3. Ş. M.
Sayı: 23302-7
E. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Öz: 15-4-947

Millet Vekilliğine seçilen İzzeddin Çalışlar'a ait özel tutanağın sunulduğu hakkında:

Ek:1

4818

Yüksek Paşbakanlığa

Balıkesirde açık bulunan Milletvekilliği için 6. 4.947 günü yapılan seçimde; Cumhuriyet Halk Partisi adayı General İzzeddin Çalışlar'ın Millet Vekilliğine seçildiğine dair düzenlenen özel tutanak ilişik olarak sunulmuştur.

Gönderilmemiş olan genel tutanak il'den istenmiştir. Geldiğinde ayrıca sunulacağını saygıyla arz ederim.

İçişleri Bakanı

Yazı B. 16. 16. 4

16-4-1947 874 1

7250219

Ş. 14.4.947

Karşılık yazılacak yazıya, karşılık olduğu yazının gün ve saati, hangi daire ve şubeden yazıldığına konulması rica olunur.

BAŞBAKANLIK EYERAKI

15-4-947 2236 1

EK 35- TBMM VIII. Dönem Balıkesir Milletvekilliği'ne Seçilen Emekli General İzzeddin Çalışlar'ın Tercüme-i Hal Dosyası ¹²⁵⁹

8'nci Dönem
456

Seçim dönemi	VIII	İsim rütbesi	
Adı	İzzeddin	Mesleği ve işgücü	emekli ordu generali
Soyadı	Çalışlar	Evlilik durumu ve kaç çocuğu bulunduğuna	evli 3 çocuk
Babasının ve annesinin adı	Abdullah - Esma	Seçimden önceki sınıflandırılması	
Doğduğu yer	Tanya	Menşei doğuşa seçimden önceki son durumu	askerle milletvekili
Doğum tarihi	1882	Önceki dönemlerde Milletvekili seçilmiş ise seçim yerleri	Aydın II dönem Ankara VI ve VII 4
Öğrenimi	Harp Akademisi	Seçim tutanağının tarihi	4. 4. 1947
Bildiği diller	Fransızca, Almanca.	Kaç ayda Milletvekili seçildiği	181327 reyde
Nasıl uzmanlığı aldığı	askerlik	Tutanağının Kanunla onaylanma tarihi [*]	
İşleri	Ulusal Harp Bakanlığı	Meclise katılma tarihi	14. 4. 1947 günü

[*] Bu bölme Kanunlar Kaleminde doldurulacaktır.

EK 36- Emekli Orgeneral ve Eski Milletvekili İzzeddin Çalışlar'ın Vefatını Duyuran Haber¹²⁶⁰

Orgeneral İzzeddin Çalışlar

**Orgeneral
İzzeddin Çalışlar
vefat etti**

**Ordumuzda büyük hizmetler
başaran Generalin vefatı
teessür uyandırdı**

Eski ordu müfettişlerinden ve sabık Balıkesir milletvekillerinden Korgeneral İzzeddin Çalışlar'ın bir müddettenberi tedavi edilmekte olduğu Alman hastanesinde dün sabah vefat ettiğini teessürle öğrendik.

İstiklâl harbinde Atatürk'ün yanında mühim vazifeler deruhde etmiş olan merhum general yetmiş yaşında idi. Vefatı haberi umumî bir teessür uyandırmıştır. Merhumun ailesi efradına başsağlığı dileriz.

Cenaze töreni

Merhum Çalışlar'ın cenazesi bugün saat 14 te Bostancıdaki evinden alınarak, vapurla Sirkeciye getirilecek ve Bayezid camiinden ikinci namazını müteakib askerî törenle Edirnekapı Şehidliğine götürülecektir.

¹²⁶⁰ Cumhuriyet, 20 Ağustos 1951.

EK 37- Emekli Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Vefatı Nedeniyle İnönü Ailesinin 21 Ağustos 1951 Tarihinde Çalışlar Ailesine Gönderdiği Taziye Telgrafi ¹²⁶¹

221

(Örnek : IEB. 1)

P. T. TBT. ORGEMERAL İZZETTİN ÇALIŞLAR AİLESİ BOSTANCI İSTBL

Değerli telgraf muhaberatından dolayı mesuliyet kabul etmez.

Adres : _____

Servis İşaretleri _____

ANKARA 11973 37 20 8 20 32

Sıra No.	İlk merkez	No.	KELİME	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA-MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
= MEMLEKET BÜYÜK VE MUZAFFER BİR KUMANDANINI KAYBETTİ PEK MUHTEREM ATLEMİZİN								
MATEM ATLEMİZİN VE MEMLEKETİMİZİN SİFA VE TESELLİ BULMAZ ACISIDIR. ÇALIŞLAR								
AİLESİNE DERİN SAYGILARIMIZLA TESSURLERİMİZİN SAMİMİ İFADESİNİ SUNUYORUZ=								
İSMET İNÖNÜ AİLESİ =+++=++=								

D. D. Matbaası - 4078 - 18

EK 38- Resimler

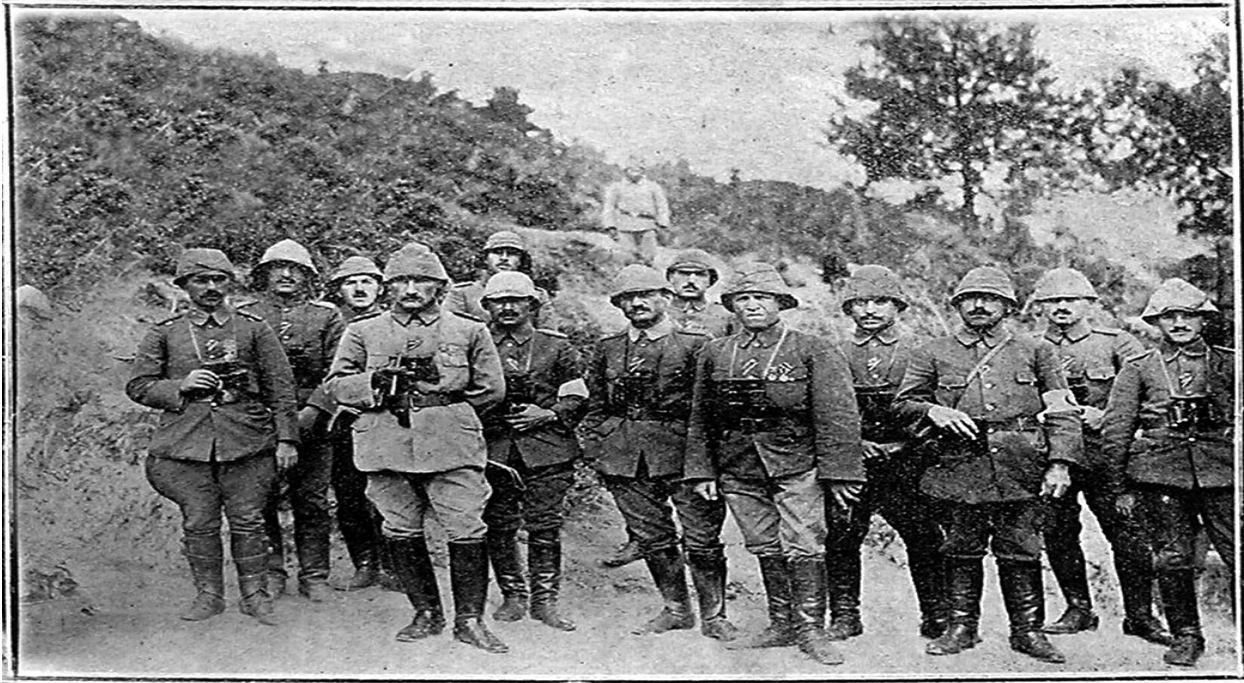
Resim 1: Soldan ikinci sıradaki küçük İzzeddin'in 1800'lerin sonunda babası Ataullah Efendi'nin yanında çekilmiş en eski fotoğrafı. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 2: Erkan-ı Harbiye seyahati sırasında çekilmiş bir fotoğraf. Kolağası İzzeddin Bey ortada soldan dördüncü, Kolağası Mustafa Kemal Bey ise ortada soldan ilk sırada. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 3: Erkan-ı Harbiye seyahati sırasında Selanik'te Haziran 1326 (1910) tarihinde Kolağası Mustafa Kemal Bey ile çekilmiş bir fotoğrafı. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 4: Arıburnu Cephesi'nde çekilen bir fotoğraf. 19. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey sol başta. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 5: Anafartalar Cephesi'nde, Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey ve diğer zabıtlar ile birlikte. Anafartalar Cephesi Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey soldan ikinci sırada. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

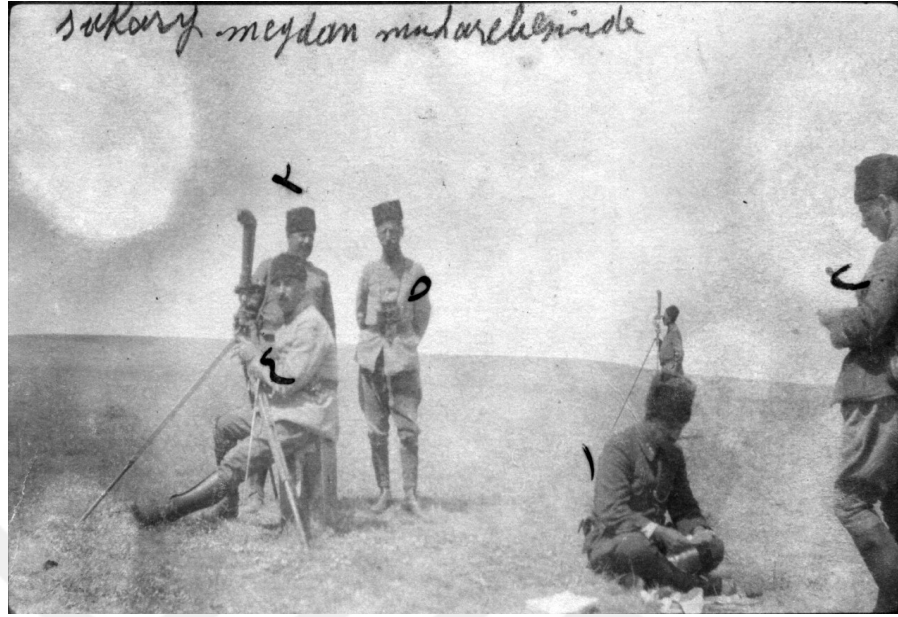
Resim 6: Kafkas Cephesi'nde görevli olan 16. Kolordu'nun Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey'in 1916 yılında Bitlis-Keltepe'de çekilmiş bir fotoğrafı. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 7: 16. Kolordu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve solunda Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İzzeddin Bey'in 1916 yılında Bitlis'te çekilen bir fotoğrafı. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 8: Kaymakam İzzeddin Bey'in 1920 yılında Milli Mücadele'ye katılmak amacıyla tütün tüccarı kılığına girerek çektiği fotoğrafı. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 9: Bağdaş kurup oturan Birinci Grup Kumandanı Miralay İzzeddin Bey'in Sakarya Meydan Muharebesi'nde çekilmiş bir fotoğrafı. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

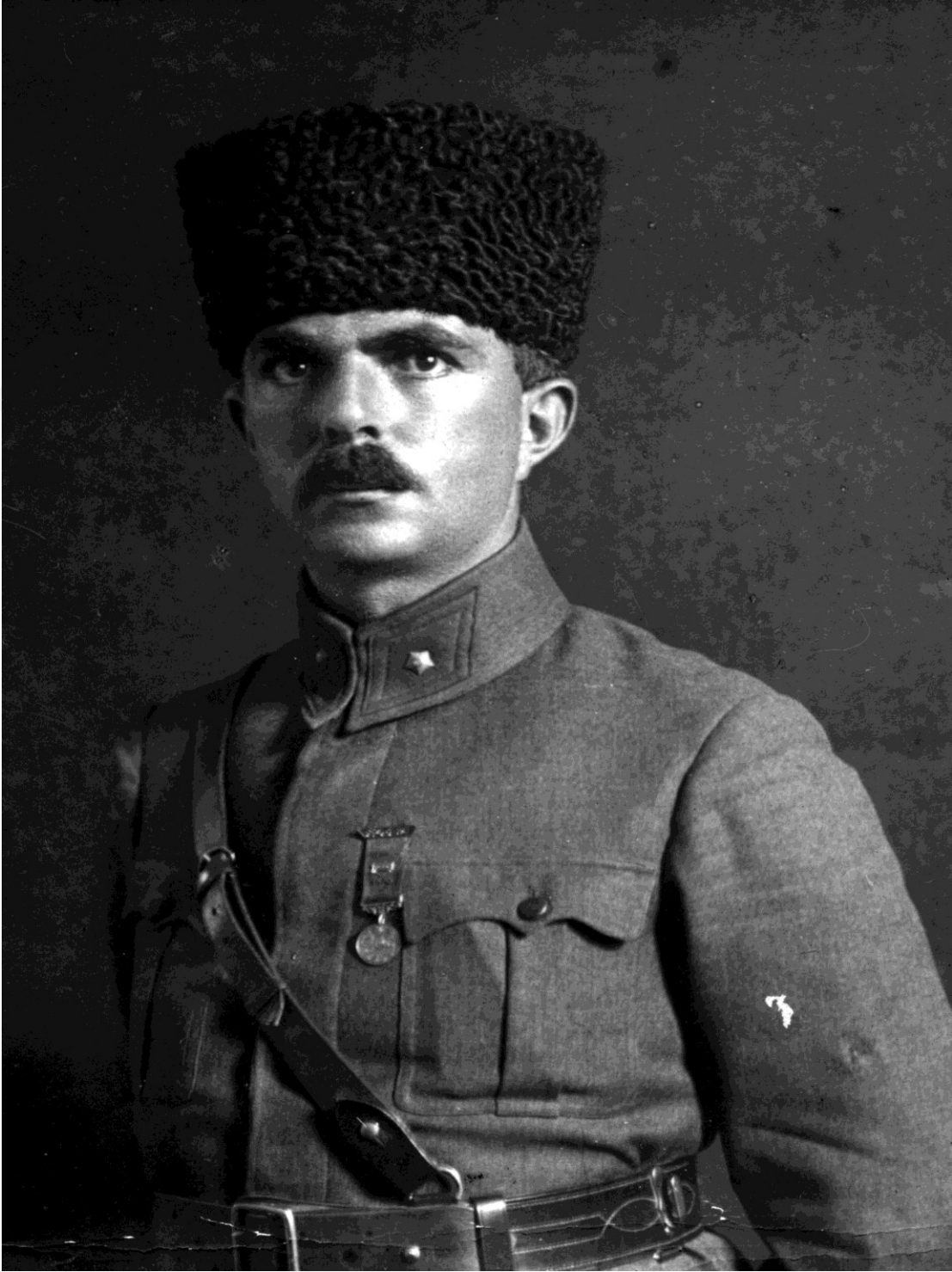
Resim 10: 27 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'da Beşinci Süvari Kolordusu'nun manevralarını denetlerken çekilmiş bir fotoğraf. Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa ayaklı dürbünden, Birinci Kolordu Kumandanı Miralay İzzeddin Bey ise el dürbününden manevrayı denetlemekte. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 11: Türk Ordusu'nun İzmir'i Yunan işgalinden kurtardığı 9 Eylül 1922 günü İzmir Vilayet Konağı'nın balkonunda, Türk Bayrağı dalgalandırıldıktan hemen sonra çekilmiş bir fotoğraf. Soldan ikinci sırada Beşinci Kolordu Kumandanı Ferik-i Sani Fahrettin (Altay) Paşa, soldan üçüncü sırada ise Birinci Kolordu Kumandanı ve İzmir Askeri Valisi Mirliwa İzzeddin Paşa bulunmaktadır. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 12: Milli Mücadele'de görev yapan üst düzey kumandanlarla çekilmiş bir fotoğraf. Birinci sıradan sol baştan sırayla Ferik-i Sani Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Ferik-i Sani Cevat (Çobanlı) Paşa, Müşir Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa, Ferik-i Sani Kazım (Karabekir) Paşa, Ferik-i Sani Fahrettin (Altay) Paşa; ikinci sırada sol başta Mirliwa Kazım (İnanç) Paşa, dördüncü sırada Mirliwa Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa ve beşinci sırada Mirliwa İzzeddin Paşa. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 13: TBMM II. Dönem Aydın Mebus kimliğinde yer alan ve Mirliva rütbesindeyken çekilmiş bir fotoğrafı.
(Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

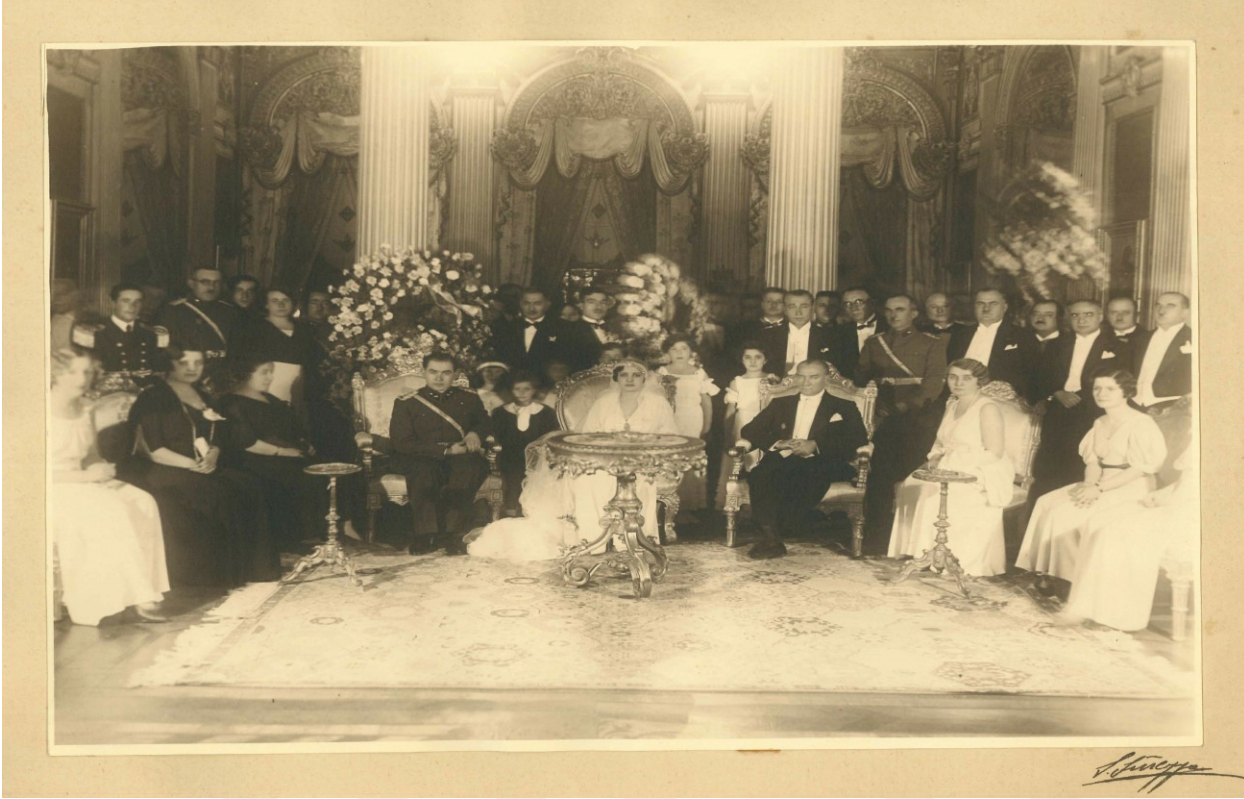
Resim 14: 1930'da yapılan bir toplantıda çekilmiş bir fotoğraf. Soldan ilk sırada Ferik-i Sani Mehmet Kazım (Orbay) Paşa, üçüncü sırada Müdafaa-i Milliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey, ortada Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa, onun sağından itibaren sırayla Ferik-i Evvel Cevat (Çobanlı) Paşa, İkinci Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel Fahrettin (Altay) Paşa ve Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik-i Sani İzzeddin Paşa. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 15: 7 Ekim 1930'da Cumhuriyetin yedinci yılı anısına Erzincan'da çekilmiş bir fotoğraf. Ön sıradan ortadaki Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 16: 14 Eylül 1933'te Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "Kardeşim İzzeddin'e" yazarak imzaladığı fotoğrafı. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 17: Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa'nın kızı Bedriye Hanım'ın Cevat Bey ile Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan düğünü sırasında çekilmiş bir fotoğraf. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

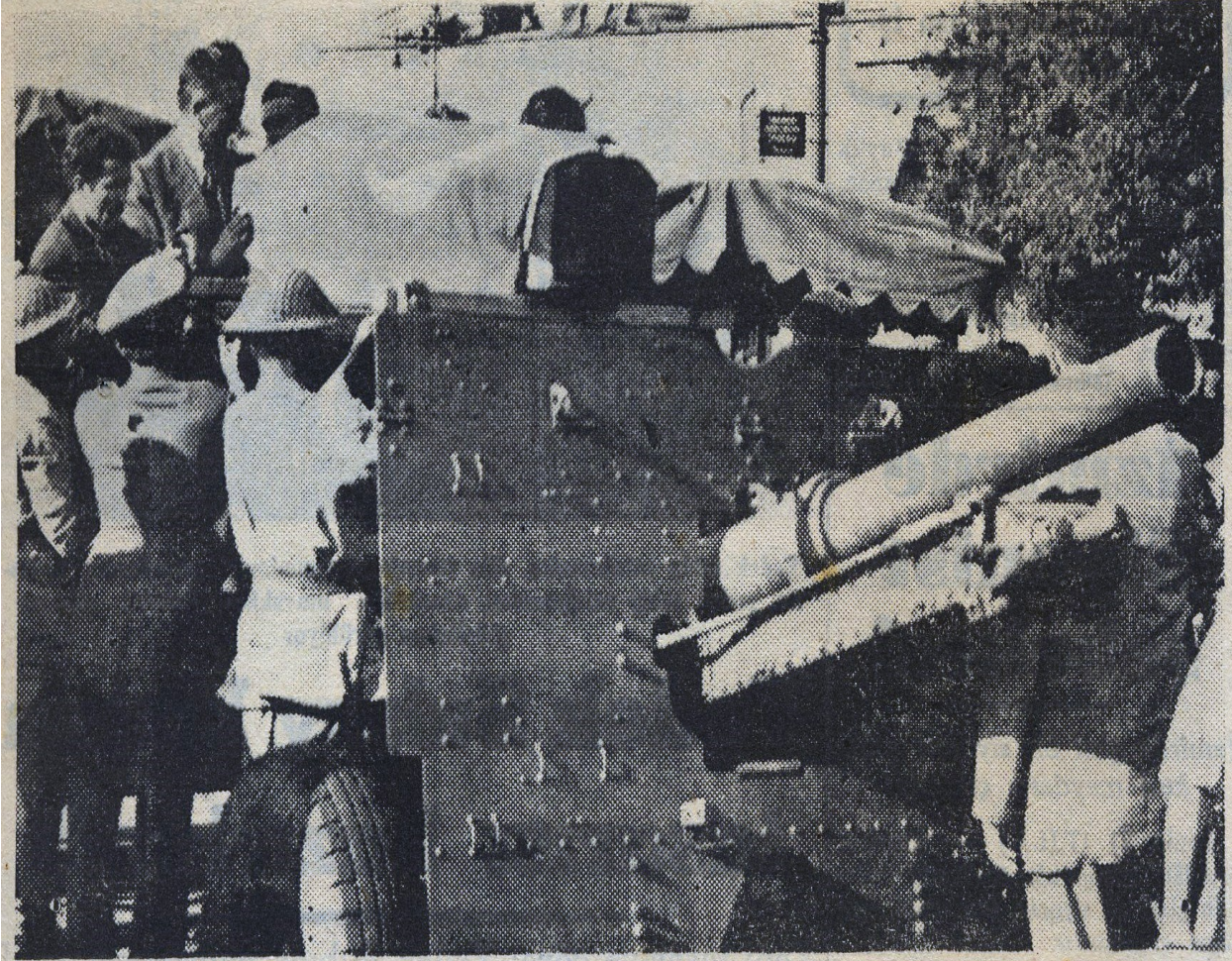
Resim 18: Dolmabahçe'deki düğünden bir diğer fotoğraf. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 19: 28 Haziran 1934'te, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti sırasında Beylerbeyi Sarayı'ndan ayrılırken çekilmiş bir fotoğraf. İkinci Ordu Müfettişi Ferik-i Evvel İzzeddin Paşa, Başvekil İsmet Paşa'nın sağ arkasında. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 20: İzzeddin Paşa'nın eşi Kevser Hanım, çocukları Celal, Seniye ve Gündüz ile çekilmiş bir aile fotoğrafı. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Evvelki gün defin merasimi yapılan merhum Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın tabutu, top arabasına konulurken

Resim 21: Merhum Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın cenaze töreninden çekilmiş bir fotoğraf. (Kaynak Yeni Sabah, 22 Ağustos 1951)

Resim 22: Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Anıtkabir'deki portresi. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

Resim 23: Merhum İzzettin Çalışlar'ın adının yaşatıldığı İzmir-Bornova'daki bir ilkokul. (Kaynak: İzzeddin Çalışlar Aile Arşivi)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı	Doğuş ŞEKER
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Saime Salih Konca Anadolu Lisesi, Antalya, 2012.
Mezun Olduğu Üniversite	Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 2017. Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2017.
Yabancı Dil	İngilizce